DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14210

Kovel′ Memorial Book

Ḳovel



THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Kovel.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv, 717 [1956 or 1957]
DESCRIPT	539 p. : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Kovel' -- History.
	Kovel' (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) --Ukraine -- Kovel'.
ADD'L NAME	Leoni, Eliezer.
ADD'L TITLE	Sefer Kovel

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

למר מורגנשטרן הנכבד,
שי-תודה והוקרה
מחורגן, וצחוו-קובל
סוילסוּוני

ת"א, כ"ב באייר תשו"ח



ספר קובל

קובל

ספר עדות וזכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורת

העורך
אליעזר לֵאוֹנִי־צופרפין

הוצאת ארגון יוצאי קובל בישראל. תל־אביב, שנת תשי״ז
חמש־עשרה שנה לחורבן העיר

נ ד פ ס   ב י ש ר א ל

תשי"ז — 1957

דפוס „א ר ז י", ת"א־יפו, טל. 83331



הי"ד

צבי רזניק (מזכיר הארגון)

עם הספר

לאחר שנתים של עבודה מאומצת ובלתי־פוסקת קם ונהיה הדבר: הקימונו גלעד לזכר קהילתנו הקדושה, קהילת־קובל.

שיחזרנו ושיקמנו את ההוד, היופי, התפארת והאצילות שעיר־מולדתנו היתה מצוינת בהם. לא חסכנו עמל, עשינו כל מה שביכלתנו כדי לאסוף ולעבד את החומר להנצחת־העיר.

הרעיון להוציא „ספר קובל" נולד עם שוך קרבות מלחמת־העולם השניה, לאחר שמוגר והובס היטלר, שחיק־עצמות; לאחר שלא נשאר, אפילו, צל של ספק, כי אשר יגורנו בא: הקיץ הקץ על יהודי־קובל.

הועדים הקודמים של הארגון טפלו בהוצאת הספר, ביזמת חברינו אליהו מנדל, פנחס דרורי, ברוך אביבי, ישעיהו אברך והמנוח ד"ר אברהם גורלי ז"ל.

לפני שנתיים הזמין הועד את חברנו אליעזר לאוני־צופרפין כעורך הספר. יש לציין את עוז־רוחו ומרצו הרב. הוא הכניס רוח במפרשים, השקיע את כשרונותיו הספרותיים ונסיונו החשוב, עשה לילות כימים באיסוף החומר, גיבושו והכשרתו לדפוס. הוא נפגש עם ניצולי־השואה, רשם דבריהם, נתן להם לבושם העברי, סגננם, לטשם וערכם. הוא הגיה את עלי־ההגהה, ישב שבעה נקיים על כל אות ועל כל תג, דקדק בשגיאה קלה כבחמורה, שקד על הצורה החצונית של הספר שתהא הולמת את התוכן — והודות לו קרם חזון הספר עור, גידים ובשר והיה למציאות.

מתוך דאגה רבה להצלחת הספר ומתוך הכרת גודל וקדושת המטלה שהוטלה עליו, נועץ העורך במורינו ורבותינו הדגולים: מ. פישמן (מנהל בית־ספר „הרצליה" בקובל); ז. אריאל־ליבוביץ' (מנהל בית־הספר על־שם ח. נ. ביאליק בת"א); י. רותמן־נתנאלי וד"ר ר. בן־שם (מנהלי גמנסיה „סוקולוב־לאור" ביפו); מר יעקב קוברינסקי (מנהל בית־ספר „קלומל" בקובל) ומר יעקב טייטלקר, מותיקי המורים בקובל. הוא האזין לעצותיהם המחכימות והמאלפות והערותיהם מובלעות בדפי ספר זה.

תצוין לשבח עבודתם הנאה והמסורה של חברי ועדת־הספר: המורה טוביה ויסברוט; מיסדה ומנהלה של הסטודיה העברית „הבימה" בקובל, חברנו שלום קלונימוס־קלוניצקי; החברה ליובה גולדברג וחברנו אליהו מנדל, שבאזניהם

הקריא העורך את החומר, האזין להערותיהם ששמשו נר לרגליו בעריכת הספר.

יעמדו על הברכה חברי ועד־הארגון: ליובה גולדברג, בלומה שפירא, דוד בליט, סימה פנטורין, נח ביין, לאה פידל, טוביה פריד וצבי רזניק, שהשתתפו בכל ישיבות ועדת־הספר, בדקו את אבטנטיות החומר והעמידו את העובדות על דיוקן. הם לא חסכו עמל, מסרו ממיטב זמנם ומרצם, עשו מאמץ גדול כדי לרכז את האמצעים הכספיים וזכו להגשמת החלום עליו חלמו כל הועדים הקודמים.

חובה נעימה היא לנו לציין את הסעד החמרי החשוב שהגיש לנו משרד־החינוך והתרבות של ממשלת־ישראל עוד בתקופת כהונתו של השר המנוח מר דוד רמז ז״ל. להשגת תרומה זו פעל רבות מי שהיה מזכיר משרד־החנוך דאז, חברנו ישעיהו אברך.

תודה מיוחדת לבני־עירנו, הגברת גוצ׳ה (לבית רובינשטיין) ובעלה מר בוריס גולדשטין (הונדורס), מר ורבה (אורוגואי), ה״ה חיים וינטר ויעקב פלדר־מן (ארגנטינה), מר גרינברג (מקסיקו), מר מאיר רוזנבלט (צרפת) וארגון בני עירנו בארגנטינה שתרמו תרומות ניכרות למימון הספר.

תודה מעומק־הלב לכל בני־עירנו הנמצאים בארץ ובחו״ל, שבדרכים ואופנים שונים פעלו ועמלו שהספר יראה אור ושלמי־תודה לבונים הרוחניים של הספר, שכתבו את רשימותיהם וחבוריהם בדם־לבם.

וכן נתונה תודתנו לכל הספריות והיחידים, שעזרו לעורך באיסוף החומר ההסטורי לספר: מר לחובר (ספרית „ברזלי״), ה״ה אונגרפלד ורוגוף (ספרית „בית־ביאליק״ בת״א), מר לביא (הספריה „שערי־ציון״ בת״א), מר י. פוגרבינסקי („בית אחד־העם״ בת״א), כבוד הרב מרגליות (הספריה על־שם הרמב״ם בת״א) ומר מורגנשטרן מתל־אביב, שהעמיד את ספריתו העשירה לרשות העורך.

ואחרון־אחרון: תודתנו נתונה להסטוריון הדגול ד״ר רפאל מאהלר, שכתב את תולדות עירנו והציל מתהום הנשיה חומר חשוב להסטוריוגרפיה של קובל.

הספר צריך להמצא בבית כל אחד ואחד מבני־עירנו, כי בו גנוזה העיר ונשמות־יהודיה; הספר נושם אויר האבות, האמהות וכל היקרים לנו, שנגזלו מאתנו באכזריות כה נוראה.

למען ידעו
דור אחרון
בנים יולדו
יקמו ויספרו
לבניהם

תהלים ע״ח. ו.

אליעזר לאוני

עדות לדורות

עצוב הוא הנגון הבוקע מדפים אלה. קול דמי אבותינו ואמותינו, אחינו ואחיותינו, נשותינו וילדינו, צועקים מהם.

עפרו של ספר זה הוצבר מהידים שגודמו, הרגלים שקוטעו, העינים שנסתמאו, הלבבות שחדלו לפעום, הזמר שפסק, הכנורות שנדמו ומכל הדם היקר שניגר כמים.

אין זה ספר של־חולין. דפים אלה הם דפים של תפילות. כל דיבור שבהם וכל אות ואות מוטבלים ומרוחצים בדמעות. מדמעות אלה נעשה הספר. זהו ספר־האיליות, ספר־קינות, על חורבן עירנו.

מקוצר המצע נבצר מאתנו לנקוב בשמות כל יקירינו שאבדו, אך כולם הם בכתובים. בגוילים אלה צרורות כפות ידיהם ורגליהם. זוהי אספה רבתי של כל נשמות־יקירינו, שיחיו לעד בלבותינו ובלב האומה כולה.

גוילים אלה הם עורקים, כלי־דם, שבהם נאגר ובהם זורם דם ילדי־קובל הקדושים וטהורים ככרובים שנטבחו ונשרפו, ודם כל קדושינו. בגוילים אלה פועמים לבותיהם של כל אלה שהיו כה יקרים לנו ועזבונו לעולמים.

הספר הוא זבול־עולמים, משכן־נצח, לנשמת־העיר. זכרונה ימשך ולא יפסק לעולם. גחלת־העיר תבער עד ביאת־הגואל. כמורשת־קדומים קדושה ויקרה ימסר הוא לצאצאינו הבאים אחרינו וכל דור ודור יטוה את אגדת־העיר. וצאצא מצאצאי־קובל שאחרון על עפר יקום בקץ־הימים ידפדף בדפים אלה וידע מה עשה הארכיליסטים, רב־הטבחים, לעיר ואנשיה.

בספר משתקפת בבואה דבבואה בלבד מכל העושר התרבותי והמוסרי שעירנו היתה מבורכת בו. קהל־יהודים היה בקובל העיר, ויהי הקהל ההוא תם וישר וירא אלהים וסר מרע. בצבור הנפלא הזה פיכו מעינות־חיים כבירים, שאין בחרט־אנוש לתאר רחבם ועמקם. אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגילות וכל בני־אדם לבלרים — אין מספיקין לתאר את העיר על מלאתה, בשלמותה. כי כה עמוקות הן תהומות־הצער והיגון, כה אינסופיים הם אוצרות־האדם אוצרות־הרוח ואוצרות־החיים שירדו לטמיון.

חלש הוא כנורנו, חלש ודל, כדי לבכות בו על חורבננו הגדול. בבית־המקדש היה מין כלי־זמר שמגרפה שמו והיתה היא מוציאה מאה מיני זמר. אפשר שבכלי־פלאים זה היו הנימים לשיר בהן את שיר תוגתנו הגדולה ושברנו הגדול מני־ים.

ספרותנו עשירה בקינות. מקינת דוד על שאול עד ימינו אלה נוצרו הרבה קינות. ויש בקינות אלו שיאים של יצירת־אנוש, יצירות־פלאים. אבל אין בהן כדי לתנות את זוועת־הזוועות שהתחוללה בימינו. וכשם שהזוועה היתה מחוץ לסדרי־הטבע וחוקת־אנוש, כן מצפים אנו למשורר בעל כוח־הבעה כביר, שלא מעלמא־הדין שכוחו וגבורתו יתמשכו מגנזי העולמות העליונים. משורר זה יביא אתו מעולם־האצילות את הניבים המיוחדים, את גווני־הלשון הדרושים לתאור האבדון הגדול והנורא.

קרבנותינו היקרים מחכים להומר יהודי, ואולי אף למעלה מזה, שתצלח

עליו הרוח ממרום והוא שישיר שיר־הנכאים הגדול, הוא יכתוב את הבאַלאַדה הנוראה שתזעזע מוסדי־ארץ.

החורבן הגדול של ימינו יצר את הרקע ליצירת אגדות, בדומה לאגדות־החורבן שבתלמוד. בספר שלפנינו ישנם פרקי־חורבן, שיוצר ברוך־כשרון יצור מהם אגדות, שראויות תהיינה להכרך יחד עם אגדות־התלמוד על חורבן הבית. ולולא דמסתפינא הייתי אומר, שאגדות אלו תהיינה מחרידות יותר מאגדות־התלמוד.

עם חתימת הספר הוצבה מצבה על קהילה מפוארת שהיתה ואיננה. ירד הליל על עירנו. פנה יום, יומו של עולם מופלא, יומם של כל אלה שהיו יקרים לנו מכל. הכל כוסה במשאון. נתללו הרי־חול במקום שבתים עמדו וחיים שקקו. מחקו המשואות עקבות־החיים. נקצצו אילנות שגדלו מאות בשנים וצללי־מות תלויים על החורבות ועל גבעות־החול של עירנו עתיקת־היומין, שהתקימה למעלה מחמש־מאות שנה.

כל נאות־המשפחה, משפחות־קובל, אשר יחד חיו, יחד שמחו, יחד נאנחו — כולם, כולם נהרסו, הקנים על צפריהם וגוזליהם נהרסו. והעולם כמנהגו נוהג. נרות־אלוהים לא כבו במרום. והשדות, שדות־קובל, מוריקים, מניבים תבואה ומתכסים במרבדים של פרחי־נוי. והצפרים אומרות שירה ומימי־הטוריה זורמים לאיטם ובלילות מתנודדות ומשקשקות עליהם סירות־מטיילים כמימים ימימה. אבל אחרים הם הקולות. לא עוד ישמע בהן קולות נערותינו ונערינו. לא ילדינו מנעימים בהן זמירות ואורגים שירים יפים ונפלאים. לא עוד ירונן וירעע בחוצות־קובל. עצמות הנוער שלנו נרקבות בבית־הקברות שמעבר לנהר. קולותיו הערבים והנפלאים נדמו לנצח, הלבבות הצעירים חדלו לפעום, לא עוד יטבול עיניו בתכלת־השמים. נצמת חזון־חייו, ולא עוד יתחדשו שיריו וזמירותיו. בלע ישימון־העיר לנצח את הד תרועת צחוקו וששונו.

דרכי־קובל אבלות. ההויה ספוגה עצב ואבל על זיו־העלומים ועל תפארת־אדם שעלה עליהם הכורת. אין אלוהים במקום הזה. גלתה השכינה יחד עם יהודיה. שחו והתמוטטו בתי־המדרשות הרבים ששכנו בהם את שכינת־ישראל וגוילי ספרי־התורה נשרפו ופרחו הם עם אותיותיהם.

אמותינו היקרות, שכה אהבו אותנו, שלא השגיחו על בריאותן והקריבו את עצמן, כדי שיהיה לנו טוב, שנהיה בריאים ומאושרים — ודאי נמצאה אחת ביניהן, שלמראה השחיטה הנוראה, שחיטת ילדים גדולים וקטנים, התאבנה מרוב אימה, וגופה המאובן עומד — אם בככר־השוק אם בכבכה, אם בבית־הקברות, אם בפינה אחרת בעיר החרבה, ומעיניה הקפואות זורמות דמעות,

ים של דמעות. היא מבכה על ילדיה, על כל ילדי־העיר. והדמעות יוקדות, רותחות, אין הפוגה להן. כדמו של זכריה רותחות הן ועולות. ודמעות אלו תזרומנה עד קץ כל הימין, כי אין לה נחומים, מי ישיב לה את ילדיה? מי ירנין את לבה בקול־מצהלות גוזליה הרכים?

ובשעות של עצבות, של התיחדות עם העיר וקדושיה, תשמענה אזנינו מרחוק קול הומה — זהו דכי גלי־הדמעות של אם אומללה זו. ודמעותינו תתערבנה בים דמעותיה הרותחות. כפי מספר האותיות שבספר זה מספר הדמעות ששפכתי ועדיין לא הגעתי להשגת השואה האיומה. ומי יודע, אם בכלל נגיע להשגה זו. עוד לא היה יגון כיגוננו וצער כצערנו. מי יתנה תוקף צער־האמהות, שילדיהן רוטשו לעיניהן; מי יתנה תוקף כאב הכלות שחתניהן נשחטו לעיניהן ומי יתנה תוקף כאב אבות, שדמיהם נתערבבו בדם בניהם?

בגוילים אלה קימנו מצוה קדושה ונעלה, מצות „והעלתם את־עצמותי מזה". אנו העלינו את „עצמותיהם הרוחניות" של יקירינו ושכנו אותן בפנתיאון של האומה. והן תחסינה בצל גבורי־האומה, מקדשי שם־שמים הרוגי־מלכות, החל מרבי עקיבא ורב חנינא בן־תרדיון, שסרקו את בשרם במסרקות של ברזל ובכל סריקה וסריקה שהיו סורקים היו אומרים: „הצור תמים פעלו".

שמות בני־עירנו רשומים בספר־הזכרונות של בורא־העולם וחותם יד כל יקירינו בו. ושמותיהם יזהירו כזוהר הרקיע, לפני שמש ינון שמם ורקומים יהיו בפרפורית־הנצח של צור ישראל וגואלו.

יום הכנסת הספר הוא נורא ואיום. ביום זה אנו מכניסים לתוך בתינו את תיבת־האפר של כל יהודי־העיר. פקדנו בו נפש כל יקירינו שהיו ואינם. כל באי בכבה וכל שהובלו כצאן־טבחה לבית־הקברות עוברים בו בסך, נשמותיהם מרתתות ומפרפרות. בכל דף שבו הומות סיעות־סיעות של נשמות רכות וזכות, שלא זכו להגאל ולחיות אתנו. ועליהן יאבל הלב. עליהן תרדנה עינינו דמעה. יתגדל ויתקדש שמן!

קדמוניות־העיר
צביונה ומהותה

ד"ר רפאל מאהלר

לתולדות היהודים בקובל*

שנות הישוב היהודי בקובל כשנות העיר עצמה. הכפר קאָוולע[1] על גדות הנהר טוריה נודע כבר במאה ה־14 כנקודת־מעבר חשובה בואכה מליטא לרייסן.

בשנת 1518 קבל הנסיך וסיל מיכלוביץ סנגושקו, בעל הכפר קאָוולע, את הזכות מהמלך זיגמונד הראשון ליסד בקובל עיר שתהנה מחוקת־מגדבורג[2] ולהושיב בה פולנים, רייסים, יהודים, ארמנים וטטרים.

אשר למצב המשפטי של יהודי־קובל תחת שלטון הנסיך סנגושקו ידוע לנו, שהם חויבו בתשלום כל־מיני מסים מבתיהם. בשנת 1536 נעשתה קובל קנינה של המלכה בונא, לאחר שסנגושקו קבל בחליפין את נחלאותיה בווהלין. המלכה בונא אשרה באותה שנה לאזרחי־העיר את חוקת־מגדבורג ועל יהודי־העיר הטילה את החובה לחזק בדק חומות־העיר וגשריה, בדומה לחובת כל שאר תושבי־העיר.

באותה תקופה השתיכה קובל, כחבל ווהלין בכללו, לליטא, ואך בשנת 1569 סופחה לפולין־הכתר[3].

בשנת 1540 סבלו יהודי־קובל, כיהודי קהילות אחרות בליטא, מרדיפות מומר אחד שקטרג עליהם כי הם מכניסים בבריתו של אברהם אבינו את ילדי־הנוצרים.

---

* שם המאמר במקורו: ד"ר ר' מאהלער — צו דער געשיכטע פון יידן אין קאָוועל. נדפס בחוברת לאַנדקענטניש, מס' 1, ורשה 1933.

תורגם לעברית בידי אליעזר לאוני

1. ביהודית קוראים לעיר עד היום הזה בשם קאָוולע. כמו־כן חתמו רבני ופרנסי־קובל במאה ה־18 את השם העתיק של העיר „קובלי".

2. המתיישבים הגרמנים בפולין בימי־הבינים קבלו זכות של שלטון עצמי בדומה למשפט של העיר מגדבורג בסכסוניה. הזכויות האלה כללו את משפט בחירת ראש־העיר שנקרא בשם „שופט" (advocatus, מכאן המלה הפולנית wójt), בחירת מועצת־העיר במספר 12, הזכות לדין דיני־ממונות וגם דיני־נפשות בבית־משפט אוטונומי של העיר, וכן לחוקק חוקים בדבר העינינים הפנימיים של העיר. המשפט המגדבורגי הזה ניתן במקרים רבים גם לערים, שתושביהן לא היו גרמנים, אלא פולנים, אוקראינים וכו'.

3. בשם פולין־הכתר נקרא החלק הפולני של המלוכה, שהמושל הוכתר שם למלך, בניגוד לחלק המזרחי — ליטא, שבו היה נושא־התואר דוכס גדול.

נטל מסי־הבתים כה הכביד, כנראה, על יהודי־קובל, עד שהמלכה בונא נאותה להעניק להם הנחה. בשנת 1547 זיכתה המלכה בונא במושבה בפיוטרקוב את יהודי־קובל בפריבילגיה הנוגעת לעניני מס־הבתים. על־סמך אגרת־זכויות זו שוחררו יהודי־קובל מעול המסים שחויבו בתשלומם בתקופת סנגושקו, פרט לתשלום זהוב[4] אדום מבית גדול ומחצית־הזהוב — מבית קטן. באותה אגרת נקבע, שיהודי־קובל זכאים ליהנות מכל הזכויות כשאר אזרחי־העיר.

הודגשה במיוחד הזכות לסחור ולקנות סחורות בשוק. ומאידך גיסא — על היהודים לשאת בעול כל חובות־העיר ככל האזרחים ואף הוטלה חובה על הסטאַרוסטה (מושל־המחוז) של קובל בימים ההם, פרנצישק פלטשבסקי, לא להפריע את התישבות היהודים בקובל ולהשגיח שהיהודים יהנו מכל הזכויות כמו כל שאר תושבי־העיר.

הסיבה לרוחב־לב המלכה בהענקת זכות זו ליהודי־קובל ניתנת לפענוח אם נזכור שבאותה תקופה יצאו ליהודי־קובל מוניטין כסוחרים מהוללים וסחרם הגיע עד לטטרים באוטשקוב.

שתי עובדות חותכות מוכיחות שיהודי־קובל היו מאורגנים בקהילה משלהם. באגרת־הזכויות הנזכרת לעיל משנת 1547 מדובר במפורש על־בית־הרב ששוחרר ממס־הבתים וכן מעידה על־כך מצבה בבית־העלמין הקובלאי מהמחצית השניה של המאה השש־עשרה.

הפקודה המפורשת שנתנה המלכה לסטאַרוסטה הקובלאי בדבר הכנסת יהודי־חוץ העירה מוכיחה, שהקהילה נמצאה במצב של גידול מתמיד. על היקף הקהילה היהודית בקובל במאה ה־16 מעידה העובדה, שבשנת 1578 שלמו הם 45 זהוב מס־„פובור"[5] (ארנונה).

בשנת 1565 נתן המלך זיגמונד אוגוסט את קובל במתנה לנסיך אנדרי קורבסקי, שנמלט ממוסקבה מאימת הצאר איבן האיום. במתנה זו בא המלך על שכרו, כי הנסיך קורבסקי, בשתוף עם חטיבת־מהגרים ממוסקבה, לקח חבל במלחמת־פולין עם איבן האיום.

חלופי־מושל אלה היו בעוכריהם של יהודי־קובל, כי הרי הוסגרו לשבט ולחסד ולנדון־לבו של הפריץ. מדי פעם בפעם היה קורבסקי בא ליהודי־קובל בתביעות־כסף שרירותיות, אולם בשנת 1569 הגיעה אכזריותו לשיא. ביום־שבת

---

4. מחיר זהוב אדום במחצית הראשונה של המאה ה־16 היה 45 גרוש. מחיר זהוב רגיל — 30 גרוש.

5. „פובור" — בשם זה נקראה ארנונה, שהוטלה על כל תושבי־המלוכה, מדי פעם בפעם, על־פי החלטת הסיים.

אחד, ביולי 1569, סגר איבן קֶלֶמֶט, אחד מפקידי־הנסיך קורבסקי, בחותמת־הנסיך את כל בתי־היהודים, לרבות בית־הכנסת היהודי. יהודים אחדים, כפי שמסתבר עשירי־הקהילה, יוסקי בן־שמואל, אברהם בן־יעקב ובוגדנה[6], אשת אהרן, פקד להשליך למערה, מלאה מים, שנמצאה מתחת לטירה הקובלאית. איבן קלמט בדה אמתלה למעשי־בליעל אלה. הוא טען, שהנאסרים חייבים כסף למומר לוורין ולאזרחי־קובל אחרים.

הקהילה היהודית בלודמיר, שהקהילה היהודית בקובל היתה כפופה לה, פנתה לסגן־הסטארוסטה הקובלאי בקובלנא על המעשים האכזריים האלה. פקיד־המלך שלח לטירה את השמש, אולם מנעו בעדו את הכניסה. בעמדו בחוץ הגיעו לאזניו קולותיהם וצעקותיהם של המושלכים במערה. השמש אישר וקיים שבתי־היהודים סגורים וחתומים. לטענות יהודי־קובל השיב איבן קלמט, שפעל בהתאם לפקודת הנסיך קורבסקי, שהסמכות בידו לדין את נתיניו היהודים, אפילו, לעונש־מות.

הענין נסחב עד כנוס הסיים בלובלין בשנת 1569. המלך זיגמונד אוגוסט, ששפט את המשפט הזה במושב־הסיים, פקד לשחרר מיד את היהודים הכלואים בנמקו, שיהודים אלה הנם נתיני־המלך ושום איש מלבדו אינו רשאי לשלול מהם זכויותיהם ומשפטיהם.

איבן קלמט השיב על־כך, שמחובתו לעשות רצון אדונו קורבסקי, ולא את רצון־המלך. וכדי להוכיח את משפטו המדומה הזה הלכה למעשה — פקד על היהודים הנותרים לעזוב את קובל. כעבור ימים אחדים התישב בדעתו והעלה את היהודים מהבור, כשהם מגואלים בדם. הוא הוריד גם את החותמות מבית־הכנסת היהודי ומבתי־היהודים.

על חיי יהודי־קובל תחת שלטון־הזדון של הנסיך קורבסקי אין בידינו ידיעות מפורטות. אולם נקל לשער, שסבלותיהם נמשכו גם לאחר־מכן. בעצם אותה השנה, 1569, כשקורבסקי נאלץ לקיים דבר־המלך ולפתוח את בתי־היהודים החתומים, איים עליהם שיפרע מהם בבוא־מועד. שנים אחדות לאחר מאורע זה, עדיין, שומעים אנו על קובלנות האצולה שבסביבה באזני־המלך נגד השתוללות הנסיך קורבסקי.

בשנת 1583 מת אנדרי קורבסקי, ובשנת 1590 הופקעה קובל והאחוזות הסמוכות לה, בהתאם לפסק־דין של בית־המשפט הממלכתי, מידי אשת קורבסקי ועברה לרשות המלך. בזה תמה בחיי יהודי־קובל התקופה העגומה של שלטון

---

6. שמות סלביים של נשים עבריות, כגון השם בוגדנה, אנו מוצאים גם היום, למשל, זלטה, צירנה וכו'.

הפריצים. אולם, אין להסיק מכך, שמכאן ואילך באו יהודי־קובל אל המרגוע, אל המנוחה ואל הנחלה, ונפתח דף חדש של עבודת־בנייה והתפתחות שקטה.

מלחמת אזרחי־קובל הנוצרים ביהודי־קובל, שפרצה מראשית הוסד העיר, התלקחה עתה ביתר־עוז. מלחמה זו ארכה עד לחלוקה השלישית של פולין בשנת 1795, שאז עברה ווהלין תחת שלטון־הרוסים. המלחמה הזאת נפסקה פעמים מספר על־ידי חוזי־שלום בין הצדדים היריבים, או ע"י פסקי־הדין של ועדות־המלך.

כבר בשנת 1556 השתדלו עירוני־קובל בפני המלכה בונא, שקובל היתה אז קנינה הפרטי, שתאסור על היהודים לגור מחוץ לרחוב היהודי. לא עמדה ליהודים, אפילו, הפריביליגיה של בן המלכה, המלך זיגמונד אוגוסט, שהוענקה להם שנה קודם לכן, בה אושר ליהודי־קובל חופש־המגורים והסחר בעיר כולה, שהובטח להם ראשונה כבר בשנת 1547.

המלכה פסקה, שעל היהודים לעזוב את בתיהם שמחוץ לרחוב היהודי, אולם גם על האזרחים הנוצרים לפנות את הרחוב היהודי ולמכור את בתיהם הנמצאים שם. לפנינו דוגמא טפוסית של privilegium de non tolerandis christianis (הזכות שלא לסבול נוצרים) שהוענקה ליהודים בכל אותם המקומות, שזכויות־המגורים שלהם צומצמו בתחומי רחוב יהודי מיוחד, או רובע יהודי מיוחד, כגון, בקרקוב־קוזמרק או בפויזן וברוב ערי ליטא. אף יש כאן לפנינו דוגמא של המדיניות הפוסחת על שני הסעיפים והבלתי עקבית שנקטו מלכי־פולין בסכסוכים שבין היהודים והעירוניים במאה השש־עשרה.

על הרוב באו על ספוקן טענות העירוניים, משום שהתחשבו בהם יותר משהתחשבו ביהודים ומשום שהיו קימים ביניהם קשרי־דת ואמונה. אמנם, כעבור זמן־מה היו מבטלים את הגזירות על היהודים והיו מאשרים להם מחדש את הזכויות הקודמות, בגלל טובת אוצר־המדינה, או בזכות המנחה שהיהודים היו מכפרים את פני־המלך. כפי שמסתבר, לא הוצאה גזירת המלכה בונא משנת 1556 אל הפועל, כי הרי כבר בשנת 1569 אישר המלך זיגמונד אוגוסט בשניה את הזכות שהוענקה ליהודי־קובל בשנת 1547.

אולם, גזר־המלך לא יישב, עדיין, את הסכסוכים שבין עירוני־קובל הנוצרים לבין יהודי־קובל בדבר חופש־המגורים והסחר. יתרה מזו: נתוספו עילות חדשות לחכוכים בין שני הצדדים. ככל שגדל הישוב היהודי בקובל, נעשתה אקטואלית יותר בעית השתתפות היהודים במסים העירוניים, שנועדו לכיסוי הוצאות־העיר הגדלות והולכות.

בראשית המאה ה־17 הושגה פשרה בענין זכויות־המגורים של היהודים, בהתאם לפסק־דין של „האדון רדומסקי", שנכנס, מן־הסתם, לעוביה של קורה

זו באצטלת פקיד־המלך. פסק־דין זה שאושר ע״י הסטאַרוסטה של קובל בימים ההם, קנצלר־הכתר סצ׳נסני קריסקי, ונחתם בטבעת מועצת־העיר קובל, העניק ליהודים את הזכות לגור ולרכוש בתים הן בשוק, הן ברחובות שמסביב לשוק וכן בכל שאר חלקי־העיר. אך בשנת 1614 נחתם הסכם חגיגי בין שני הצדדים, שדן באריכות על כל מיני נקודות־מחלוקת אפשריות.

ואלו תקנות ההסכם: האזרחים מבטיחים חגיגית שלא יתנכלו לזכות־המגורים של היהודים ולא יגבילו זכותם לרכוש בתים בשוק, ברחובות ו„כן כל שאר הבתים", אלא „יניחו להם לעלמי־עד". חוץ מזה סודר ענין השתתפות היהודים במסים והארנוניות העירוניים. מדי בוא העירה כתבים צבאיים, ישאו הנוצרים בשני שלישים מהוצאות הכלכלה שלהם, והיהודים — בשליש אחד. תבחר הנהלה, המורכבת משני נוצרים ויהודי אחד, לניהול עניני כספים אלה. על בעלי החנויות והחנויות הקטנות (kramnice y kletki) לשלם, ללא יוצא מן הכלל, 12 גרוש ליטאיים לשנה. הוא הדין לגבי חנויות־המלח. „האופים והאופות" ותגרים אחרים — 6 גרוש לשנה. מבתי־בישול בירה ובירה מתוקה וכן מבתי־מרזח „הן אלה הנמצאים ליד הסכר והן הנמצאים בחצר אחת" — 8 גרוש לשנה. את המקומות לדוכנים בשוק יש להשכיר גם ליהודים וגם לנוצרים בדמי־שכירות של 6 גרוש לשנה לכולם. ההכנסות ממסי־המידות, מסי הלך־הגשרים וכן מבית המסת־הדונג (woskoboynia) העירוני יש למסור בחכירה שנתיים לנוצרים ושנה אחת ליהודים, בתנאי־חכירה שווים. הוצאת ההכנסות האלו נקבעת על דעת הנוצרים ועל דעת היהודים גם יחד. „לשם שיפור העיר" או „בשעת הדחק לצרכי־העיר" חייבים לסלק מכל הבתים, בין היהודים ובין הנוצרים שלושה גרוש לשנה מבית ולעתים גם פעמיים בשנה, אך יש לקבל על־כך, מדי פעם בפעם, הסכמת שני הצדדים — מועצת־העיר והקהילה היהודית גם־יחד.

התקנה האחרונה קובעת: בשעת בחירת חברי־המועצה, על חברי־המועצה היוצאת למסור דין־וחשבון על הוצאות והכנסות העיר. דין־וחשבון זה ימסר בנוכחות היהודי, שהנוצרים (ז. א. מועצת־העיר) יקבעוהו כאיש נאמן.

מתעודה זו נשאר העתק בלבד בשפה הפולנית, משנת 1660, בה אושרו התקנות מחדש. באישור זה מוזכר במפורש, שההסכם משנת 1614 נכתב, בעת ובעונה אחת, בשלושה „כתבים". פרושו, בשלוש שפות: בכתב פולני, יוני (ז. א. רוסית) ועברי. מצד העיר חתמו על ההסכם: שופט־החבל אוסטפסקי סמנוביץ, ראש־העיר הריץ מיצניו [7], שלושה חברי המועצה, חמשה זקני־העיר

---

7. ה־wójt היה בתקופה ההיא, בראש ובראשונה, שופט, יושב־ראש בית־המשפט

.(pospolity człowiek) וחמשה נציגים מטעם „איש ההמון" (scabini, ławniki) מצד היהודים חתמו בשם עצמם ובשם כל הקהילה היהודית: אברהם (Awruszko) בן־אהרן, „רבי גדליה" (Rebigdala) בן מרדכי, קופל יכימוביץ (בן חיים?) ומשה בן הזגג (Szklarzewicz) [8] בחזקת זקני־הקהילה (פרנסים).

ההסכם שנחתם בין מועצת־העיר לבין הקהילה היהודית בקובל אינו מתמצה בהענקת שויון־זכויות ליהודים בשטח הסחר ועול־המסים בלבד. התקנה האופינית ביותר היא זו, המעניקה לקהילה היהודית את הזכות להשתתף בבדיקת ההכנסות וההוצאות העירוניות. לא קשה לשער את המניעים שהניעו את מועצת־העיר לותרנות כלפי־היהודים. באותו הסכם נזכר שההשתוות בענין מסי־החנויות והחנויות הקטנות נעשתה בהתחשב עם העובדה שמצבה של קובל אינו תקין כמצבה של בריסק (iz tu u nas nie takie Miasto w pożytkach, iako Brżeść Litewski). מכאן ניתן להסיק שאזרחי־קובל הנוצרים נוכחו לדעת, כי הצרת צעדי הסחר היהודי גורמת נזק לעיר ומחלישה את מלחמת־ההתחרות שלה עם בריסק.

אולם, גם לאחר ההסכם „החגיגי" בשנת 1614 לא ארכו ימי־השלום בין שני הצדדים. האזרחים הנוצריים העדיפו את ההתחרות ביהודים על עניני כלל־העיר במאבקה עם בריסק. כבר בשנת 1616 שלח המלך זיגמונד השלישי ועדת־חקירה לקובל מחמת קובלנא שהגישו העירוניים הנוצרים על היהודים. העירוניים קובלים על היהודים, שהם קונים עד אפס מקום את בתי־מגורי הנוצרים ובתי־המרזח שלהם וכי הם מנשלים אותם מחכירת־המסים, שהוטלו ע״י הסיים וכן מחכירת המסים הפרטיים. בנוגע לאנגרית־העיר נטפלים ליהודים בתואנה, שאינם רוצים לשאת בעול בדק חומות־העיר ומשתמטים מהגנתה.

בשנת 1619 יצא פסק־דין בענין חוכרי־המסים היהודיים, שלפיו חייב גובה המסים הרשמי לסלק את ההכנסה לאוצר־המדינה, ולא היהודים החוכרים ממנו הכנסה זו.

הסכסוכים שהתגלעו עד העת ההיא בין עירוני־קובל הנוצרים ולבין היהודים הוסבו, בעיקר, על שאלת המסחר היהודי, אולם בעצם הימים ההם התלקחה גם מלחמה בין חברות בעלי־מלאכה הקובלאים לבין בעלי־המלאכה היהודיים. בשנת 1618 השיגו חברות בעלי־המלאכה של החיטים והפרוונים

של זקני־העיר (ławniki). מטעם זה מכנים הכפריים עד היום הזה את ה־wójt בשם שופט. ראש־העיר האמתי ויושב־ראש מועצת־העיר היה הבירגרמייסטער (burmistrz).

8. בין נציגי „איש ההמון" מצד העיר מוזכרים שני רצענים. יתכן, שגם משה בן הזגג לא היה פרנס, כי אם נציג „איש ההמון" מצד הקהילה היהודית.

פריביליגיה מהמלך זיגמונד השלישי, בה נדונה, בעיקר, בעית בעלי־המלאכה היהודיים. המלך גזר, שהחייטים והפרוונים היהודים כפופים למרות חברות בעלי־המלאכה הנוצריים וחייבים באותם התשלומים לקופת־החברה, שחלים על בעלי־מלאכה נוצריים. כערבון לכך שהיהודים, אמנם, ימלאו חובות אלו עליהם לשלם שני שיתסר (שאק) גרושים ליטאיים לטובת המבצר הקובלאי ואף סכום בשעור זה לטובת קופת חברת בעלי־המלאכה.

ניתן לחשוב, לכאורה, שהכל כשר וישר ובדבר־המלך אין משום גרימת עול לבעלי־המלאכה היהודיים ותוכו רצוף כונה רצויה — להטיל חובות שוות על היהודים והנוצרים, ביחוד, אם נשים לב לכך, שבערים מסוימות הוטלו הגבלות על ממכר תוצרת בעלי־המלאכה היהודיים, או שנשללה מהם בכלל הזכות לעבוד. במאה ה־16, למשל, אסרו על החיטים ופועלי־העור שבלבוב למכור בירידים את תוצרתם. בוילנה אסרו על החיטים היהודיים למכור את הבגדים שתפרו, אלא ליהודים בלבד. בלובלין נאסר, בכלל, על החייטים והפרוונים היהודיים למכור תוצרתם בעיר או בפרברים, פרט לירידים.

אולם, אליבא דאמת, לא הביאה אתה הפריביליגיה משנת 1618, שנתנה לחייטים והפרוונים של קובל שום יתרון־זכויות לבעלי־המלאכה היהודים. נהפוך הדבר: משמעותה היתה גזירה על היהודים. בפריביליגיה הזאת לא מדובר על השתיכות בעלי־המלאכה היהודיים לאומנויות, כי אם על חובותיהם לגביהן בלבד. לחייטים והפרוונים היהודיים לא נתנה אפוא שום זכות לחוות דעה, ומכל־שכן זכות־הצבעה באומנויות. הם לא נהנו משום זכויות חברי־האומנויות, ואף־על־פי־כן הוטל עליהם לסלק לקופת־האומנויות אותם התשלומים שחלו על בעלי־המלאכה הנוצריים. ואם, נוסף על־כך, נביא בחשבון שבעלי־המלאכה היהודיים היו, כפי שמסתבר, מאוגדים בחברות־אומנים משלהם, כמו שזה ידוע בדבר־הערים: קראקא, לבוב, פויזן, פשמישל, לוצק, ברדיטשב וכו', אז יובן לנו גודל המעמסה שרבצה על האומנים היהודיים. הם היו מחויבים בתשלומי־כפל: גם לחברת־האומנים היהודית וגם לחברת־האומנים הנוצרית, שלא הפיקו ממנה שום טובת־הנאה.

מאורעות־הזוועה שארעו בחיי־היהודים בשעת מרד חמלניצקי, מאורעות הידועים בשם גזרות ת"ח, לא פסחו גם על הישוב היהודי בקובל. מהקובלנא שהגיש כומר קתולי בקובל למשפט־המבצר בלודמיר בשנת 1650 אנו למדים, שבשנת 1648 הטביעו הסכיזמטיקים[9] בנהר את היהודים ואת הקתולים, שלא

---

9. סכיזמטיקוס (Schismatikos) פרושו ביונית מתבדל. (מהשורש היוני Schizein לפלג). הסכיזמטיקים היו אורתודוכסים־יונים, פראבוסלאבים (הערת המתרגם).

הספיקו להמלט מהעיר בעוד מועד. ולכן אין תימה, שבשנת 1651 מנה הישוב היהודי בקובל אלא 20 בתים בלבד.

לא ארכו, אמנם, הימים והישוב היהודי בקובל חזר לרמת התפתחותו הכלכלית כמקודם. בשנת 1660 חודש ההסכם בין מועצת־העיר והקהילה היהודית, שנחתם בשעתו בשנת 1614. מטעם הקהילה היהודית חתמו על אישור ההסכם: רבי גדליה בן מרדכי, הוא ראש־הקהל שחתום על ההסכם משנת 1614. זולתו חתמו שני פרנסים נוספים: משה בן אברהם[10] ויעקב בן אליקים.

בשנת 1661 הגיע לקובל סוקר (לוסטרטור) נכסי־המדינה, ולרגל בואו אושר מחדש ההסכם משנת 1614, אולם בתוספת סיג חדש: שני הצדדים חייבים לקיים כל תקנות החוזה, בקנס בשעור 10.000 שיתסר (שאָק) גרושים ליטאיים. עונש זה יחול על שני הצדדים גם יחד, אם ישתדלו אצל המלך שיבטל את ההסכם ויעניק פריביליגיה חדשה. להלכה, צפוי היה הקנס לשני הצדדים גם יחד, אולם למעשה התכון הסוקר בסיג זה רק נגד העירוניים הנוצריים בלבד, שלא פסקו לשגר משלחות למלך בקטרוג על היהודים.

סוקר־המלוכה אישר גם את הזכות המוזכרת לעיל, שנתנה בשנת 1618 לחברת־האומנים של החיטים והפרוונים בקובל. אולם, הוא הגביל זכויות בעלי־המלאכה היהודיים בהסבירו, שזכויות אלו חלות, אך ורק, על האומנים בעלי ותק־ישוב בקובל. לעומת זה, אם במקרה שיעזו יהודי־הערים והכפרים הסמוכים לעסוק בחיטות ופרוונות, או לקנות מפרי־עמלם של החיטים והפרוונים — הורשו חברות־האומנים הנוצריות להחרים את סחורותיהם. „יהודים זרים" (מחוץ־לעיר) שיתפסו „בעבירה" זו נקנסים בשני שיתסר גרושים ליטאיים לטובת מבצר־המלך ושני שיתסר נוספים לטובת קופת חברת־האומנים.

מהתעודות שנשתירו בעקבי ביקור הסוקר (לוסטרציה) למדים אנו על הקטרוג הארסי של הכומר הקובלאי סטניסלב קוכרסקי על הקהילה היהודית בקובל, החושף את מצבה התחוקתי והכלכלי של הקהילה היהודית ושעבודה המשפטי והכלכלי לכנסיה.

עיקר הסיבה לסכסוך בין הכנסיה והקהילה היהודית בקובל היה ענין תשלומי־היהודים לטובת הכנסיה. סכסוך זה פרץ, לראשונה, כבר בימי הכומר הקודם, מיקולאי מלכובסקי. הכומר ההוא תבע מיהודי־קובל לשלם לכנסיה תשלום שנתי בשעור זהוב אדום מכל בית וחלק מגב (łopatki) בהמה שחוטה.

---

10. לפי כל הסימנים זה אותו משה בן־אברהם — Mosko Abrahamowicz בן פרנס־הקהל אברהם בן אהרן (Awruszko Aronowicz) ששמו חתום על ההסכם משנת 1614. כהונת־הפרנס היתה עוברת, לרוב, בפולין דאז בירושה מאב לבנו.

גביית תשלומים כאלה לכמרים לא היתה, בחינת, חידוש בפולין של הימים ההם [11].

המלך יאן קזימיר, ששני הצדדים הגישו לפניו עצומותיהם חיב, תחילה, את היהודים בפסק־דינו משנת 1659 בתשלומי מסים אלה לטובת הכומר. היהודים ערערו על פסק־הדין, בהסתמכם על זכויות קודמות ועל אסמכתאות שהוכיחו בעליל, כי אין לתביעות הכומר על מה שתסמוכנה. כתוצאה מכך צוה המלך על הפקיד הקובלאי, סטפן צ׳רניצקי, לפטור את היהודים מביצוע פסק־הדין הנ״ל, כל זמן שלא ידון הריב שנית בפני בית־המשפט. אולם, למרות פסק זה של המלך, נטפל הכומר החדש, סטניסלב קוכרסקי, ליהודים, בתביעת תשלומים מבתיהם ומבשר־שחוט, ומלבד זה תבע, בהסתמכו על החלטה קודמת של המלך משנת 1659, גם תשלומים אחרים, כגון, חֵלֶב לנרות ליום הששי הגדול, סיכות ומסמרים לתצרוכת־הכנסיה וכן קטורת להקטיר. אולם היהודים סרבו לסלק כל התשלומים האלה, ואז העליל עליהם הכומר קוכרסקי אשמות חדשות, שכאן מצא לו את המקום להתנקם בהם.

כבר בתקופת קודמו, הכומר מלכובסקי, התחילו יהודי־קובל בבנין בית־כנסת על הככר, שנמצאה בין הכנסיות האוניטיות [12] ובין הכנסיה הקתולית. הכומר התנכל, ללא הרף, לבנין בית־הכנסת, בהסתמכו על חוקי־הכנסיה והמדינה. מיד אחרי־מות הכומר מלכובסקי נצלו היהודים את שעת בין־הזמנים שבין כומר לכומר והשלימו את בנינו של בית־הכנסת. הכומר החדש, קוכרסקי, פנה מיד עם קבלת הכהונה לסגן הסטאַרוסטה בדרישה לסגור את בית־הכנסת, גם בטענה שבית־הכנסת היהודי רם וניׂשא על־פני הכנסיות שמסביב וגם בטענה שהיהודים מתפללים בקול רם והרעש והצעקות בבית־הכנסת הולכים למרחקים.

סגן־הסטאַרוסטה השיב, שבמקרה והכומר יחתום את בית־הכנסת, לא יסתפק בפתיחתו מחדש בלבד, אלא הוא ימית כל אדם (משליחי־הכומר) שימצא על־יד בית־הכנסת. על־אף איומים מפורשים אלה, חתם הכומר את בית־הכנסת. יהודי־קובל פנו לסוקרי־המלך, והללו פתחו את בית־הכנסת מחדש. אולם, כאשר אך עזבו הסוקרים את העיר, שוב חתם הכומר את בית־הכנסת.

בשנת 1661, כאשר שוב בא לקובל סוקר־המלך, הגישו שני הצדדים

---

11. היהודים בהרובישוב היו מסלקים לכומר במאה 17 מסים ו„מתנות״ כדלקמן: ליום יעקב הקדוש — 20 זהובים; לחג־המולד ולפסחא — 2 ליטראות פלפל, ליטרה אינגבר, ליטרה אחת כמון, 2 לויט צפורן, 2 לויט כרכם, לויט אחד פרח מושקט וראש־אחד סוכר במשקל 3 ליטראות.

12. ה־Unio catholica היה איחוד הנוצרים מהמזרח עם הכנסיה הרומית־קתולית. הם הכירו בדוגמא של הכנסיה הרומית־קתולית, וביחוד, הודו בפרימט של האפיפיור (הערת המתרגם).

את עצומותיהם. נוסף על החטאים המנויים לעיל מצא הכומר עוונות חדשים. הוא קטרג באזני הסוקר על היהודים, שהם עוסקים בפרהסיה במקח־וממכר ברחובות בימי חגי־הנוצרים, מעבידים משרתות נוצריות וכופים אותן לעשות מלאכתן בחגאות.

היהודים דחו, בהחלט, את כל טענות־הכומר. אשר למסים לטובת הכנסיה הסתמכו היהודים על החלטת־המלך, שבטלה פסק־הדין הקודם עד למשפט חדש. אשר לבית־הכנסת העידו עליהם היהודים, שבית־הכנסת הקודם היה גבוה על בית־הכנסת שבנו עתה. שקר הדבר, שהם מקימים רעש בבית־הכנסת בשעת התפילה. אין זה נכון, שהם משביתים בסחרם את חגאות־הנוצרים ואין הם מעבידים, כלל, משרתות נוצריות.

לאחר שמיעת טענות שני הצדדים פתח סוקר־המלך מיד את בית־הכנסת והתרה בכומר שיגלה מתינות ואורך־רוח בנוגע לכל טענותיו על היהודים, עד שיצא משפט חדש מאת המלך. בינתיים, חיב הוא להניח ליהודים.

טענות שני הצדדים וכן תשובת הקהילה היהודית לקטרוג הכומר (Remanifestatio) נרשמו במשרד־המבצר (נוטריון) בחזקת חומר לברור משפטי חדש.

אולם, גם בזה טרם נתמצתה קובעת־המחלוקת שבין הכומר לבין הקהילה היהודית בקובל. בדומה לקהילות יהודיות גדולות אחרות בפולין, הכביד גם על הקהילה היהודית בקובל כבר במאה ה־17 עומס־חובות. תפקיד היהודים באשראי נשתנה לגמרי בהשואה עם ימי־הבינים שאז היו מלוי־ברבית החשובים בארץ. עכשיו, במאה ה־17, נהגו קהילות־היהודים ללוות כספים אצל האצולה, הכמורה או המיסדרים, כדי לעמוד בתשלומי־המסים הסדירים (מס־גלגולת) והמסים המיוחדים שהיו חיבים בהם לאוצר־המלכות. לא רק הקהילות בלבד אלא גם הארגונים המחוזיים (גלילות) וגם המוסד האוטונומי המרכזי של היהודים — ועד ארבע ארצות — שקעו והלכו בחובות גדולים, שהרבית בלבד נצטברה לסכומים עצומים.

קהילת־קובל חייבת היתה מקדמת־דנא לכנסיה המקומית 700 זהוב. הכומר מלכובסקי, קודמו של הכומר קובלסקי, שנסתכסך עם הקהילה מחמת טענותיו בדבר תשלומי־היהודים לכנסיה, התכוון בודאי ללחוץ על היהודים, כאשר נטפל אליהם בתביעה לסלק את החוב. אולם, היהודים השיגו במשפט־המבצר בלודמיר ארכה בתשלום החוב לחמש־שנים. אגב זה נקבע, שבמשך תקופה זו על היהודים לשלם רבית בשעור 70 זהוב לשנה[13].

---

13. כפי שאנו רואים, גבתה הכנסיה 10% מס מהחוב.

אך לא נחה דעתו של הכומר החדש, קובלסקי, ולא רצה להסתפק בתשלום הרבית בלבד, אלא תבע בתוקף מהקהילה לסלק את קרן־החוב. הסוקר, ששהה בקובל בשנת 1661, פסק בהתאם לפסק־הדין הקודם, שעל היהודים לשלם בתקופת חמש השנים רבית בלבד, ורק לאחר־מכן יהא הכומר זכאי לתבוע את היהודים לדין בדבר פרעון־החוב.

כמה עשרות בשנים לאחר־מכן, בשנת 1710, מגיעות אלינו ידיעות על סכסוכים שפרצו מחדש בין מועצת־העיר והיהודים. ראש־המחוז הקובלאי הכריע בדבר וחייב את היהודים בתשלום שליש מכל המסים והארנוניות העירוניים. מתעודה זו מוכח גם־כן, שיהודי־קובל נהלו מסחר ענף בפנים־הארץ ומחוצה לה. כדי לעקוף תשלום מסים וארנוניות־העיר, היו יהודים רבים מתיישבים בפרברי־העיר, מחוץ לחומות, שלא חלו עליהם חוקי־העיר.

המצב המשפטי־המדיני של יהודי־קובל נקבע במאה ה־17 ע"י פריבי־ליגיה של המלך ולדיסלב הרביעי, שאושרה בשנת 1650 ע"י המלך יאַן קזימיר.

כפי שהזכרנו סופחה ווהלין בשנת 1569 לפולין־הכתר. אף־על־פי־כן אשר למצב התחוקתי של יהודי ווהלין, וביחוד בתחום השיפוט היהודי לא נשתנה מצבם של יהודי־ווהלין והוא נשאר בעינו כמו בליטא. ההבדל העקרי שבין יהודי פולין־הכתר ויהודי־ליטא בשטח מוסדות־השיפוט נגע בערכאות שבין נוצרי ויהודי, במקרים שהיהודי היה הנטען. במקרה זה היה מובא הריב בפולין־הכתר לפני „בית־המשפט היהודי", בראשותו של הוויוודה (פלטין), סגן־הוויוודה, או „שופט יהודי" מיוחד (Sędzia żydowski), נוצרי, ובהשתתפות יושבי על־מדין (אַססורים) יהודיים. בליטא נתנה הסמכות במקרה זה לסטאַרוסטה או לסגנו. הפריביליגיה שניתנה ליהודי קובל בשנת 1650 אשרה זכות־היהודים להשפט לפני דיינים יהודיים (przed doctorami swemi). סכסוכים שבין יהודים ועירוניים קובלאיים, כאשר היהודי היה הנטען צריכים לידון בערעור לפני סגן־הסטאַרוסטה הקובלאי, בהשתתפות אחד מפרנסי־היהודים. בדבר דרגת־משפט ראשונה לענינים אלה לא נזכר כלום בפריביליגיה זו. מסתבר שבית־הדין היהודי היה דן גם על ענינים שבין יהודים ועירוניים, אם היהודי היה הנטען.

פריביליגיה זו קבעה גם, שבית־הכנסת היהודי ישאר על תלו. יש להניח שהככר נמצאה בין הכנסיות האוניטיות לבין הכנסיה הקתולית, כפי שזכור לנו מסכסוך היהודים עם הכומר. באותה פריביליגיה מוזכר גם, שהמקוה היהודי נמצא „על שפת הנהר", מאחורי הסכרים (za grobelkami) בדרך למילנוביצה. כנהוג בימים ההם שוחררו בית־הכנסת ובית־העלמין, הן ממסי־העיר, הן ממסי המלך והן מהמס לטובת מבצר־המלך. הפריביליגיה שחררה גם את יהודי־קובל מהחובה להפריש חלק מגב־הבהמה Łopatki השחוטה למלך.

התפתחות הישוב היהודי בקובל לקהילה רבת־אוכלוסין הביאה לכך, שקובל זכתה לנציגות מתאימה במוסדות האוטונומיים של יהודי־ווהלין.

כידוע, נבנה הארגון האוטונומי בווהלין בצורה שונה משאר ארגוני־הגלילות. בשאר החבלים שבפולין־הכתר היה הארגון האוטונומי היהודי מודרג בדירוג משולש: קהילה ועד־הגליל וועד ארבע־ארצות. בווהלין נבנו המוסדות האוטונומיים בדירוג מרובע: קהילות קטנות לא היו כפופות במישרין לועד־הגליל, כי אם לקהילות גדולות, שאך הן בלבד היו מיוצגות בועד־הגליל הווהליני. קהילות גדולות כאלו היו, מתחילה, ארבע בלבד: אוסטרהא (Ostróg), קרמניץ, לוצק ולודמיר. במאה ה־17 טרם היתה לקובל נציגות בועד־הגליל והיא היתה, עדיין, כפופה לקהילת־לודמיר. כבר בשלהי המאה ה־17 נפרדה קובל מלודמיר ועלתה לדרגת קהילה מרכזית־עצמאית. בכינוס ועד־הגליל של ווהלין בעיירה הורוכוב, בשנת 1700, כבר נזכרת קובל כקהילה בלתי תלויה בלודמיר. קובל כבר היתה אז קהילה עצמאית וגבתה מסים מקהילות קטנות, כגון: קאמין־קושירסק, וויז׳ווה ומיכנובקה. מהדין־וחשבון של קומיסר־המלך ששוגר לכינוס ועד־הגליל אנו למדים, שקובל לא היתה מסוכסכת עם הקהילות הכפופות לה ולכן לא שגרה צירים לכינוס ועד־הגליל ההוא (ועד־הגליל כונס לשם יישור ההדורים שבין הקהילות המרכזיות לבין הקהילות הקטנות). רק משנת 1730 בלבד נשתמר גליון מיוחד למס־הגלגולת מוויז׳ווה, שמכאן מוכח שוויז׳ווה הצליחה לזמן מועט להשתחרר ממרותה של הקהילה בקובל. אולם, לא ארכו הימים, וכבר בשנת 1732 מופיעה וויז׳ווה בגליון חלוקת־המס כסניף הגליל־קובל. בשנת 1726 וכן בשנת 1739 מופיעה גם העיירה נסכיז׳ (Niesuchojeże) ככפופה לקהילת־קובל.

ברשימות מס־הגלגולת היהודי ממחוז־קובל במאה ה־18 מופיעות גם חתימותיהם של פרנסי ורבני־קובל. בשנת 1720 חתמו בכנוס ועד־הגליל בברסטטשקי צירי קובל לשמותיהם:

אר״י בהר״ר (בן הרב רבי) מקובלי

שלמה זלמן בלא״א (בן לאדוני אבי) מוהר״ר (מורנו ורבנו הרב רבי) יהושע ז״ל

שניהם באו „בפקודת אלופי הקהילה דק״ק קובלי״. החותם השלישי היה נחמן בלא״א משה זצ״ל. בשנת 1724 חתם על הגליון בדבר חלוקת מס־הגלגולת (Dyspartyment) אריה־ליב בהרב הגאון מוהר״ר יהושע זצ״ל מקובלי. הוא חותם את שמו כבן־הרב, אך יש להניח שאף הוא עצמו רב היה. בשנת 1730 חוזרת ומופיעה חתימת אותו ליב בן־יהושע. בשנת 1735 חתמו בגליון בדבר חלוקת המסים:

הק' יחיאל מיכל ח"י ק"ק קובלי ואגפי' [14]

יונה בא"א מוהר"ר אברהם הלוי מקובלה

בשנת 1737 מופיעים בהעתק רשימת חייבי־המסים שמות אלה:

Abram Matysowicz, Zuś Rabinowicz [15] Wolfowicz

גודל האוכלוסיה היהודית בקובל במאה ה־18 לא ידוע לנו עד שנת 1765, שאז התקיים מיפקד האוכלוסיה היהודית בפולין. עד שנת 1765 לא הגיעו אלינו אלא רשימות־המסים של יהודי־קובל וסביבותיה בלבד. לפי הסקר (לוסטרציה) שנערך בשנת 1661 שלמו יהודי־קובל:

מסי־המבצר:	עירוניים־יהודים	— 400 זהוב.	נוצרים	— 321 זהוב
מסי־יערות (gajowe)	" "	— 70 "	"	— 23 "
מסי־המטה [16] (prętowe)	" "	17.75 "	"	— 30 "
בס"ה	" "	487.75 "	"	— 374 "

אנו למדים מזה, שפרט למסי־המטה הפחותים עלו תשלומי־המס של העירוניים היהודים על אלה של העירוניים הנוצרים. אולם, אין להסיק מכך את המסקנה שהאוכלוסיה היהודית עלתה במספרה על האוכלוסים הנוצרים, כי קרוב לודאי, שעל היהודים הוטל נטל מסים רב־יותר.

בשנת 1725 שלמה הקהילה היהודית בקובל בלבד (כולל כפריה) 1.000 זהוב מס־גלגולת. בשנת 1726—1448 זהוב; בשנת 1738—1555 זהוב. ממחוז־קובל כולו (העיר קובל, העירות והכפרים שמסביב) נרשמו הסכומים של מס־הגלגולת היהודי כדלקמן:

בשנת	1719	— 2.100	זהובים
"	1723	— 1.847	"
"	1724	— 1.482	"
"	1728	— 1.000	"
"	1729	— 820	"
"	1733	— 720	"
"	1739	— 1.650	"

כפי שמוכח מהרשימה הולך ופוחת סכום מס־הגלגולת של הקהילה המרכזית בקובל ואגפיה. יתכן, שזוהי תוצאה של התרוששות היהודים מן החבל ההוא ושועד

14. אגפיה (האות ה' מושמטת, כדי שלא להזכיר את השם יהוה) הקהילות הקטנות כונו כשם אגפים, סניפים.

15. Rabinowicz לא היה בזמן ההוא שם־משפחה, כי אם פשוטו כמשמעו: בן הרב.

16. מטה — מידה לחלוקת־השדה.

ארבע־ארצות וכן ועד־הגליל של ווהלין התחשבו בכך והעניקו לקהילת־קובל הקלות מתאימות. אולם, ישנה סיבה נוספת, גלויה לחלוטין: החל משנת 1730 עד לשנת 1738 חדלה קובל להופיע בחלוקת־המסים של מחוז־קובל היהודי. מכאן מוכח, שקובל שלמה בנפרד את מס־הגלגולת היהודי, וכי שהקהילה היהודית בקובל יצאה מגליל־זוטא של מחוז־קובל. מקרים כגון אלה של התפוררות הארגונים הגליליים של היהודים הלכו והתרבו במשך המאה ה־18. וזהו לרוב תהליך ההתפוררות: הקהילה המרכזית שבגליל נפרדה והשאירה את הקהילות הקטנות לנפשן כגליל מיוחד.

בשנת 1764 בוטלו, כידוע, הארגונים האוטונומיים־המרכזיים של היהודים (ועד ארבע־ארצות וועדי־הגלילות). מכאן ואילך נגבה מהקהילות מס־הגלגולת באופן ישיר מכל קהילה לפי מספר אוכלוסיותה — 2 זהובים לגלגולת. בקשר לכך התקיים בשלהי שנת 1764 ובראשית שנת 1765 מיפקד־כללי של האוכלוסיה היהודית בפולין כלה (פולין־הכתר וליטא).

לאור המיפקד ההוא מסתכמת הסטטיסטיקה במספרים אלה: קהילת קובל כללה בקרבה, פרט לעיר קובל, עירות אלו: מיכנובצה (Michnowce) וויז'ווה (Wyżwa), מילנוביץ (Milanowicze) וכן 50 כפרים.

מספר נפשות־היהודים בכל קהילת־קובל מבן שנה [17] ומעלה הגיע באותה שנה ל־1516 נפש, בתוכן 827 נפש בעיר־קובל בלבד. בעיירה וויז'ווה נרשמו 168 נפשות־יהודים, במיכנובצה — 18 ובמילנוביצה — 10. ב־50 הכפרים שבקהילת־קובל חיו 493 נפשות־יהודים דהיינו, 10 נפשות־יהודים בממוצע בכפר אחד.

בעיר קובל, על 827 נפשות־היהודים שבתוכה, התפקדו 187 משפחות־יהודים, מהן 137 בעלי־בתים וחמשים דיירים. מספר בעלי־הבתים הוא ללא ספק, גדול ממספר בתי־היהודים, שכן בקובל כבערים אחרות, נמצאו גם „בעלי־בתים" יהודים שגרו בבתים ששכרו אצל בעליהם הנוצרים. ואמנם, בשנת 1784 ידוע לנו על 94 בתי־יהודים בלבד בקובל.

לצערנו, לא רשם המיפקד את מקצועות המתפקדים, ולכן קשה לנו לעמוד על המצב הכלכלי של יהודי־קובל בזמן ההוא. אולם, מפתח־המיפקד זורה אור מסוים על מצבם הסוציאלי של הפקודים. מתוך 827 נפשות צוינו 209 מהן בסעיף „דלי־דלים שבין היהודים בקובל" (Samo ubóstwo w m. Kowla) ממספר 137 בעלי־הבתים היהודיים, 37 מהם כלולים אף הם באותו סעיף, מחמישים הדיירים — 24. ביחד: 61 משפחות־יהודים.

---

17. את מס־הגלגולת חויבו היהודים לשלם מבן שנה ומעלה. לכן, לא כלל בקרבו המיפקד את היונקים היהודים (למטה משנה).

על המצב החברתי של קטגורית ה„אביונים" מלמדת העובדה, שבתוכם נמצאו רק שני חתנים שסמוכים על שולחן חותניהם, ואלו בקטגוריה של ה„אמידים" רשומים 25 חתנים ובנים נשואים שפסקו להם מזונות.

אליבא דאמת, עלה בהרבה מספר העניים על זה שנרשם ומסתבר שכלל את הרוב המכריע של האוכלוסיה היהודית בקובל, בדומה לערים אחרות.

רשימת־המיפקד נערכה, כידוע, באופן זה, שועדת־המיפקד בהרכב: הרב, פרנס־הקהל, השמש וה„רביזור" הנוצרי חזרה על כל הבתים ורשמה כל מי שנמצא בפנים. הסעיף „דלי־דלים" אינו מושתת איפוא על מיפקד של מקצועות, כי אם על יסודות טופוגרפיים. סעיף זה סמן שכונה מסויימת, שהיתה נודעת בשם „דלי־דלים". ראיה לכך, שהגורם הטופוגרפי הכריע בעיני הפוקדים בעריכת הסעיף הזה משמשת עובדה זו: המקצועות „יינן", כלומר, שכיר בבית־מרזח ומלצרים[18] מופיעים 4 פעמים בסעיף „דלי־דלים". אולם הם הולכים ונשנים פעמיים גם בסעיף הכולל שאר היהודים. המנגן היחידי, שצוין במפתח בשם וולף המנגן, שלכל הדעות לא היה גביר אדיר, לא נכלל אף־על־פי־כן בסעיף „דלי־דלים", אלא בקרב יהודים סתם.

אם כי במיפקד לא פורשו מקצועות ומשלוחי־יד, אנו מוצאים בו, בכל זאת, שמות 8 בעלי־בתים המעסיקים עוזרים, כלומר, בעלי־מלאכה, מהם שלושה אומנים המעבידים עוזר אחד כל אחד וחמשה המעבידים שני עוזרים כל־אחד. בסך־הכל: 13 עוזרים. אין ספק שמספר זה הוא מקרי וכי מספר העוזרים בקרב היהודים עלה בהרבה. במיפקד מופיעה רשימה של 29 משרתים ומשרתות, בתוכה 4 משרתים ועשרים וחמש משרתות. בדרך כלל העסיקו משרתת אחת בלבד. רק בשני מקרים אנו מוצאים משפחות המעסיקות שתי משרתות יהודיות ומקרה אחד של 3 משרתות, שהועסקו בבית הרב־דמתא.

אחד בשם לייזער בן תודרוס (Leyzor Tordusowicz) חוכר, ללא ספק, היה לפי כל הסימנים היהודי העשיר ביותר בעיר. דבר זה יש ללמוד ממספר המשרתים שהעסיק: שני משרתים ושתי משרתות. מ־27 החתנים והבנים שפסקו להם מזונות, שהזכרנום לעיל, החזיק רק הרב בלבד 3 בנים נשואים, בעוד ששאר בעלי־הבתים החזיקו כל אחד מהם אוכל־לחם אחד בלבד.

שם הרב החתום על מפתח־המיפקד הוא יקותיאל בן יוסף (Kisiel Josyfowicz). פרנס־העיר חותם: אביגדור בלא"א כמוהר"ר (כבוד מורנו הרב

---

18. השוה מאמרי: „העברעאיש־יידישע דאָקומענטן פון די ציילונגען אין פוילן אין 18־טן י"ה, יווא־בלעטער, 1932.

רבי) סנדר ז"ל, פרנס־חודש מקובלי Syndorowicz Kwartalny[19] Wigdor) Kowelski). כחבר השלישי בועדת־המיפקד חתום שם השמש: יהודה־לייב בהר"ר משה שמש ק"ק קובלי. (בפולנית: Leyba Moskowicz Szkolnik).

מהסקר (לוסטרציה) שהתקיים בשנת 1789 אנו למדים, שבאותה תקופה היו בקובל 150 בתי־נוצרים ו־94 בתי־יהודים. 18 מבתי־היהודים צוינו כ„אכסניות" (domy zaiezdne) ו־76 כ„בתים קטנים". היהודים משלמים למלך „מס" בשעור 1080 זהוב, כלומר, תשלום למבצר־העיר. נוסף על־כך, כל מיני תרומות מבקר שחוט שחושבו במזומנים: 30 זהוב במקום חלק מגב־הבהמה (Łopatkowe) ועשר אבני־חלב ששווי כל אחת 12 זהובים. בסך־הכל: 120 זהובים. מתמיה המס המכונה „חלק מהגב", בעוד שהפריביליגיה מהמאה ה־17 שהוענקה ע"י המלך ולדיסלב ה־IV שחררה במפורש את היהודים ממס זה.

יתכן, שעובדה זו מתפרשת בכך, שבשנת 1744 נשרף בית־הכנסת היהודי על כל הפריביליגיות והתעודות שהיו גנוזות בו. אין ספק, שהיה זה אותו בית־כנסת שהיהודים בנוהו בשנת 1660, „על הככר שבין הכנסיה הקתולית והכנסיות האוניטיות", אותו בית־כנסת שכה הדריך מנוחת הכומר קובלסקי.

הקהילה היהודית בקובל הבינה היטב משמעות אבדן הפריביליגיות, ומיד לאחר השריפה, בשנת 1745, רשמה בספרי בית־משפט המבצר בלודמיר „גלוי דעת" בו קבעה, שיחד עם בית־הכנסת אבדו כל הפריביליגיות הישנות ואישוריהן שלאחר־מכן.

במיפקד־הספרים היהודיים שנערך בפולין בשנת 1776, לשם גביית מס־חותמות מספרים, רשמו בקובל 759 ספרים עבריים (ובשפת יידיש), ובכפרים הסמוכים של קהילת־קובל מצאו 141 ספרים יהודיים.

בשנת 1795, שנת החלוקה השלישית של פולין, באה קובל כמו כל חבל ווהלין בכללו תחת שלטון רוסיה.

בשנת 1799 נרשמו בקובל 11 יהודים בתוך מעמד־הסוחרים, ואילו מן הנוצרים לא נרשם אף אחד במעמד ההוא. וכן נרשמו 1308 עירוניים נוצרים ו־811 עירוניים יהודים. בשנת 1847 מנתה כל קהילת־קובל 2647 נפשות. בשנת 1897 היה מספר האוכלוסיה בקובל 17.697 תושבים, בתוכם 8.521 יהודים. לפי המיפקד שנערך בשנת 1921 מנתה האוכלוסיה של העיר קובל 20.818 תושבים

---

19. בפולין הקדומה היו בוחרים, מדי שנה בשנה, 3־5 פרנסים, שהיו מתחלפים ביניהם מדי רבע שנה או מדי חודש. לכן כינו את הפרנס בשם „פרנס החודש" ובפולנית Kwartalny.

ובכללם 12.758 יהודים. מיפקד זה קבע שבקובל נמצאו 317 מפעלי־תעשיה יהודיים (בתי־חרושת ובתי־מלאכה) שהעסיקו 654 אנשים. בכלל מפעלים אלה היו 110 שהעסיקו פועלים. בין האנשים שהועסקו ב־317 המפעלים היהודיים היו 311 בעלי־בתים, 47 מבני משפחותיהם, 288 פועלים יהודיים (277 גברים ו־11 נשים) וכן הועסקו בהם 8 פועלים לא־יהודיים.

מפעלי־החרושת הסתעפו לענפים אלה: בתעשיית־התלבושת — 309 איש; בעיבוד־עורות — 60 איש; בתעשיית־מזונות — 58 איש; בבניה — 49 איש; בגרפיקה — 3 אנשים; במפעלי־הנקיון — 54. בשאר ענפי־החרושת הועסקו אנשים מעטים בלבד.

מקורות ודברי־ספרות על קובל

Regesty i nadpisy I. II; Russko jewr. Archiw I, II, III; Baliński-Lipinski: „Starożytna Polska" II; Berszadskij: „Litowskije jewreje" 349—50; Władymirskij-Budanow: „Kijewskaja Staryna" 1888, I 22. Lustracja Wolynia z lat 1661, 1789 (Archiwum Skarbowe w Warszawie, Oddz. XLVI); „Dyspartymenta pogłównego żydowskiego". Taryfa pogłównego żyd. powiatu Włodżimierskiego z r. 1765 (A. G. Oddz. 65 A. Nr. 2. 23, A.G. Oddz. 65 B. Nr 18.) Akta poborowego (Arch. Skarbu Oddz. I Nr. 62).

די יידישע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען אין פוילן אין יאָר 1921 (מאַטעריאַלן פון דזשוינט־קאָמיטעט). Jewrejskaja Encykłopedia IX.

אליעזר לאוני

בצל קדמוניות־העיר

א. בית־הקברות הישן

ב„המליץ" משנת תרנ"ג, 9 בפברואר 1893, אנו קוראים: „מתי באו אחינו בני־ישראל לגור ולהשתקע בעיר הזאת לא נודע לאיש מכל יושבי־העיר, כי פנקסים ישנים אשר מפיהם אולי יכולנו להציל דבר־מה אינם נמצאים פה, יען כי בהשריפה הגדולה והנוראה אשר התחוללה על ראש העיר לפני שלושים ושש שנים (בשנת 1857) וכל בתיה ובתי־תפילותיה עלו על המוקד — נשרפו גם הפנקסים.

אולם, כפי שמשערים נאחזו היהודים בזה לערך חמש־מאות שנה קודם, ואם כי אין ראיה לדבר זכר לדבר יש, ועדות המה גלי־הקברים ושרידי מצבות־עתיקות, הנמצאות בחצר־המות פה. כי בשדה־הקברות הישן נושן (שלושה בתי־קברות ישנם פה: חדש, ישן וישן נושן) נשארו עד היום מצבות עתיקות אשר עברו עליהן שלוש־מאות שנה ויותר, ובלי תפונה אלה אשר התעתדו לגלים ותהיינה למעי־מפלה הוא מרוב שנים אשר עברו עליהן, ויוכל היות כי הנה הן הראשונות שהוקמו בשדה־הקברות בראשית העת אשר היהודים נאחזו בה".

בית־הקברות הישן הוא המקור היחידי, כמעט, שניתן ללמוד ממנו טיבה ומהותה של העיר. המוניטין שלה טבועים וחקוקים בפליאוליטים, במצבות ישנות־נושנות. בגוילים אלה צרור ואגור חומר קמאי, ראשוני, על דורות חכמים וסופרים שחיו בעירנו.

ואם כי בשנת 1857 פקדה שריפה איומה את העיר ואכלה את כל החומר ההיסטורי — נשארו, בכל זאת, לפליטה „פנקס החברה קדישא" וחלק מהמצבות הקדומות.

ב„פנקס" זה משנת תפ"ב (1722) אנו קוראים סקירה תמציתית על קדמוניות העיר. ההיסטוריון של ה„חברה קדישא" כותב: „עיר קאָוועל היא עיר עתיקת־יומין כיתר הערים הסמוכות בפלך ווהלין, אשר בה ישבו מלפנים רבנים גאוני־ישראל, ראשי־ישיבות בדור ההוא. הגאון גדול בדורו, רבי יצחק בן הגדול הגאון בדורו רבי נתן בהר"ר (בן הרב רבי) שמשון שפירא היה ראש־הישיבה בקהילה קדושה „קאָבלא" קרוב לשנת של"ז (1577); כן הרב הגאון, הגדול, החסיד מו"ה (מורנו הרב) יהודה יודל בעה"מ (בעל־המחבר) ספר „קול יהודה" היה אב"ד (אב בית־דין) בעיר הזאת והגאון הגדול, מופת־הדור, מו"ה יוסף

יאסקי אב״ד ור״מ (ריש־מתיבתא) דקהלה קדושה דובנא רבתי בעהמ״ס (בעל מחבר ספר) „יסוד יוסף״ היה אחד מבניו, מארבעה ארזים שנטע בישראל, ארזי־הלבנון, אדירי־התורה.

אך, לדאבון לבנו נאבדו מצבותיהם משדה־הקברות, מפני שמנהג העיר הזאת להקים מצבות־זכרון אך מעץ״.

מסקירה היסטורית קצרה זו אנו למדים, מה היו אבני־השתיה שמהן הושתת הישוב היהודי בעיר: רבנים, גאונים, מופתי־הדור, חכמים, מחברי־ספרים, והקדום שבהם היה ראש־הישיבה רב שמשון שפירא, שחי לפני 379 שנה.

אך הרב זה לא היה הדמיורג — בורא עולם־הרוח של עירנו. קדמו לו חכמים גדולים ששמותיהם אבדו, משום שבשנים קדמוניות לא נהגו בקובל לבנות גויל־גזית, אלא הציבו מצבות־עץ, ששן־הזמן עשתה בהן שמות.

הפליאו־ליטוגרפיה, כלומר, חקיקת הנוסח במצבות קדומות מענינת מצד עצמה, כי ממנה אנו למדים מה היה נוסח המצבה בדורות עברו; אך עיקר ערכה וחשיבותה בכך, שהיא מאפשרת לנו לשקם ולשחזר, במידת־מה, את הדיוקן הרוחני של העיר במאות הראשונות לקיומה.

אנו מביאים כאן מספר מצבות עתיקות מבית־הקברות הישן, שרבה היא חשיבותן ללימוד העבר של עירנו.

פ״נ

הרב שמואל. החוזר בשלום
שופט את ישראל וכל רמזא תיוא
נעלם מרגניתא דלית ביה טימא
ודלים. מו״ה מרנא ורבנן הגאון
החסיד המופלג מו״ה שמואל
בהרב ה״ה מו״ה מרדכי מרגלית
ענבנ״ע ביום א׳ אלול שנת תצד״לית
לפ״ק. תנצב״ה.

(הסברת נוסח המצבה: הרב שמואל. החוזר בשלום שופט את ישראל ויודע כל רמז אות נעלמת, מרגלית שאין לה שווי. מורנו הרב מרנא ורבנן הגאון החסיד המופלג מורנו הרב שמואל בן הרב האשל הגדול מורנו הרב מרדכי מרגלית. עלתה נשמתו בטהרה נוחו עדן ביום א׳ אלול שנת תצ״ד לפרט קטן (כלומר, בלי ה׳ אלפים) תהא נשמתו צרורה בצרור החיים).

הרב הזה, שיתכן והיה בנו של הרב מרגלית המפורסם נפטר בשנת 1733, כלומר, לפני 223 שנה.

פ"נ

עלה לישיבה עליונה למנוחה עליונה
כבוד הרב המה"ג[1] המפורסם ישעיה
בהרב ה"ה[2] מו"ה[3] נתן נטע ז"ל.
נאסף אל קדושיו ושבה אל אלוהים
נפשו ביום א' בשבת עשרה ימים
לחודש סיון שנת ה' אלפים תפ"ד.
היום זעם ועברה ובצרור־החיים
תהא נפשו צרורה ובסתר עליון
בצל שדי יתלונן עד ביאת...

הנוסח החקוק במצבה נפסק במלה „ביאת", כי השאר נטבע באדמה. הרב הזה נפטר בשנת 1723, כלומר, לפני 233 שנה.

פה נטמנה

האשה הרבנית והחסידה
מ' יענטה בת מו"ה שנייאור
פייבוש. נפטרה י"ב כסלו תק"ו
לפ"ק ובתה הצנועה מרת לאה
בת שמעון נפטרה יום...

השאר מחוק, ואפשר רק ללמוד מזה, שהרב הזה היה שמו שמעון. הרבנית הזאת, בת הרב שנייאור־פיבוש, נפטרה בשנת 1745, כלומר, לפני 211 שנה.

בשנת שע"ב לפ"ק

בזאת יבא אהרן בן מו"ה
ר' יצחק ז"ל אל הקודש ז' ניסן
החודש הזה לכם יהיה לאות
הנקרא ראשון לחדשי השנה לחקור
ולדרוש אשר בו נטמן זה האיש
חסיד מנהיג וראש ד"ע[4]

השאר שקוע באדמה. לפי המצבה נראה, כי הוא היה אחד מהמפרנסים בעת ההיא. אך בגלל השורות השקועות באדמה לא ניתן לזהות את מקום־הולדתו.

מצבה זו היא משנת שע"ב, כלומר, 1611, הוה־אומר לפני 345 שנה.

---

1. המה"ג — המאור הגדול; 2. ה"ה — האשל הגדול; 3. מו"ה — מורנו הרב.
4. ד"ע — דורות־עולם.

פ״נ

אברך

על דא ודא קא בכינא
להאי שופרא דבלי בארעא
הרבני המופלא מו״ה יהודה
ליב בן המופלא מו״ה אהרן
נבג״מ י״ג טבת שנת תק״ט תנצב״ה
נכד הגאון דמרדכי...

(הסברת נוסח המצבה: פה נטמן אברך. על זה אנו בוכים, על יופי זה הנרקב באדמה. הרבני המופלא מורנו הרב יהודה ליב בן המופלא מורנו הרב אהרן נשמתו בגן מנוחתה).

גם מצבה זו היתה שקועה כבר בשנת 1900 חציה באדמה ולא ניתן להעתיק כל־מה שחקוק בה. המצבה היא משנת תק״ט, כלומר, 1748, הוה־אומר, לפני 208 שנה.

פ״נ

ותמת מרים ותק׳[1] בת
דיין צדק מו׳[2] חיים הלוי
ז״ל י״ב ניסן שנת תקפ״ח
תנצב״ה
והיא בת הסו״ד[3] הר׳ חיים הלוי

המצבה הזאת עמדה על־יד השטיבל ועל־ידה נמצאו עוד מצבות. לפי כל הסמנים היה שם מלפנים מבחר־הקברים. המצבה היא משנת תקפ״ח (1827), כלומר, לפני 129 שנה.

מצבות אלו מאשרות את המסורת של זקני־העיר, כי בדורות עברו היתה העיר מאוכלסת אוכלוסיה רבה של חכמים וגאונים, שכונו בשם „חכמי־קובל". העיר היתה מטרופולין של תורה וחכמה. על כס־הרבנות ישבו גאוני־ארץ מופלגים.

המגיד הגדול ז״ל, רבי אברהם מטריסק, בעל הספר „מגן אברהם", הפליג בשבחם של חכמי־קובל ואמר: „בשני בתי־הקברות הישנים בקובל אפשר לברור ע״ב סנהדרין, כי בעפרם טמונים ואצורים חכמים, נבונים וגאונים".

אם, אפילו, נניח שהמגיד מטריסק התכון לסנהדרין קטנה בלבד, שהיתה

1. ותק׳ — ותקבר; 2. מו׳ — מורנו; 3. הסו״ד — הספרא ודיינא.

שלעשרים ושלושה, ולא לסנהדרין גדולה שהיתה שלשבעים ואחד — אף אז מעידים דברי הצדיק, שהעיר היתה מלאה חכמים וסופרים.

ב. המעבר מעיירה לעיר

בשנת 1847 חיו בקובל 2647 יהודים. כעבור 50 שנה, בשנת 1897, עלה מספרם ל־8521, כלומר, בתקופה זו גדלה האוכלוסיה היהודית בעיר פי שלושה ומעלה.

ב„המליץ" משנת תרנ"ג (1893) כותב הינך גלר, כי בשנה זו היה מספר תושבי־העיר חמשה־עשר אלף ורובם יהודים. עדותו של גלר היא אבטנטית ואין לפקפק במהימנותה ולפיה יוצא, שבמשך יובל שנים גדלה הקהילה היהודית בעיר פי חמשה ומעלה.

מה גרם לגידול זה? בדומה לנפש־האדם, שאין להגיע עד חקר תכליתה, כן גם בעולם החומר, בכלכלה, פועלים „נעלמים" שאין לפענחם.

ואם כי לא ידועים לנו כל התהליכים שהביאו לגידול מהיר כזה של מספר יהודי־העיר, הנה ישנו גורם כלכלי אחד, שהוא כולו נגלה, כולו ודאות — סלילת מסילת־הברזל, שהיתה השניה ברוסיה.

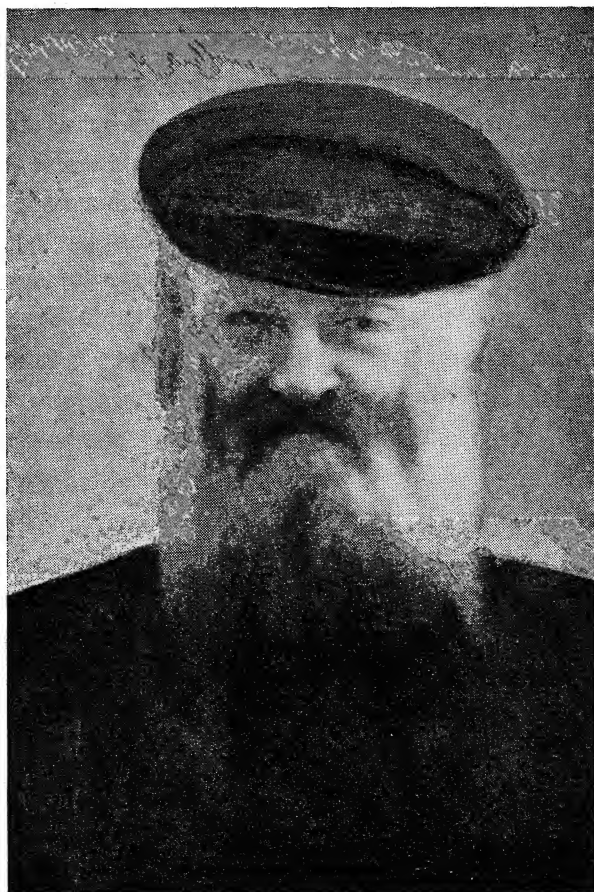
משעה שנסללה המסילה פשטה העיר צורתה הישנה ולבשה צורה חדשה. כבמטה־קסם צצו בעיר רחובות גדולים ורחבים, וביחוד, „רחוב בית־הנתיבות" היפה, שבתיו נבנו לפי סגנון־בנייה חדיש. על־יד העיר העתיקה, שבתיה בלו מזוקן ושרחובותיה היו צרים וקטנים — קמה על ה„חולות" עיר חדשה, רעננה, מלאת מרץ ויופי. בד־בבד עם צמיחת הבתים והרחובות החדשים צמח ישוב יהודי חדש בעיר, תוסס ומלא־חיים.

מטמורפוזה זו, שנוי־דמות זה של העיר, חלה הודות לפעלו של אדם מופלא, רב־פעלים — יעקב־אהרן אנטין ז"ל, מי שהיה הקבלן לסלילת מסילת־הברזל.

אנטין התישב בקובל לפני למעלה ממאה ועשרים שנה. מוצאו מהעירה רומנוב, פלך מוהילוב, ע"י העיר ליאדי. הוא היה מאנשי חב"ד וחסיד נלהב של רבי מנחם־מנדיל בעל ה„צמח צדק", נכדו של רבי שניאור־זלמן, מייסד שיטת חב"ד בחסידות.

אנטין עמד בקשרי־ידידות עם הנסיך קורסקוב־דונדיקוב מרומנוב, והודות להמלצתו נמסרה לו סלילת מסילת־הברזל.

טרם שקבל את העבודה נסע אנטין ל„צמח צדק" לקבל ברכתו. הרבי ברך אותו והוסיף, שטובה גדולה עתידה לצמוח ליהודי־העיר ממסילת־הברזל ומן השמים יסייעו בידו.



ר׳ יעקב אנטין ז״ל

אנטין היה עשיר מופלג והונו נאמד בחצי מיליון רובל. אך כתלמיד־חכם ידע היטב את הכתוב „וכשאני לעצמי, מה אני״? לכן השקיע את הונו הרב במפעלי־בנייה ענקיים, כדי לתת פרנסה וקיום לפועלים היהודים בעיר. זה היה הסטימול, הכוח המעורר, שעורר אותו לבנות את 30 הקסרקטינים הגדולים בשביל ה„קובלסקי פולק״. בעבודות אלו הועסקו, בעיקר, פועלים יהודים. ולא לחינם התיפחו בעלי־המלאכה היהודים בשעת הלויתו: „מי יתן לנו עבודה, אם רב יעקב־אהרן איננו״.

וכך מתאר את דמותו הינך גלר בגליון „הצפירה״ כ״ט טבת תרנ״ח: „המנוח היה זקן־העדה ופארה, ראש וראשון לכל דבר שבצדקה, ירא־שמים והולך תמים

את כל איש. לבו היה רחב כפתחו של אולם להיטיב ולחלץ אביון מעוניו. ביתו היה פתוח תמיד לכל עני וקשה־יום ויהיו עניים בני־ביתו. מעולם לא אכל פתו לבדו, מבלי שיאכלו עניים על שולחנו. וכרוב עשרו לא גאה לבבו ויהי ענו ושפל־רוח ויקבל בסבר פנים יפות כל עני דורש עזרתו. יתומות עניות רבות הכניס לחופה, אלמנות לא שילח ריקם ודאג לכלכלתן ולשלומן.

המנוח היה אוהב עמו בכל לב ונפש, וארץ־הקודש היתה משאת־נפשו וערג תמיד להשתקע שם. הוא שלח, מדי שנה בשנה, כסף רב לכל מוסדות־הצדקה שבארץ־ישראל. הוא דאג לפועלים העברים לתת להם מקום להשתכר והיה שקוע תמיד בבנין בלי כל תועלת לעצמו, אך למען ימצאו פועלים עברים עבודה אצלו".

אנטין נפטר בי"ז בטבת תרנ"ח (1898). בן 77 היה במותו. בהלויתו עזבו הסוחרים עסקיהם, הפועלים שבתו ממלאכתם, החנויות סוגרו והמלמדים יצאו מחדריהם וכולם כאיש אחד באו לגמול את החסד האחרון עם המנוח. הלויה כזאת לא ראו גם זקני־העיר.

אנטין התגורר ברחוב ווקזלנה הישן. הוא בנה בחצרו בית־כנסת, שנקרא הבית־מדרש של אנטין. גם אשתו, נחמה אנטין, הצטינה בנדיבות־לבה ובדאגתה לבחורי־ישיבה עניים. לתכלית זו בנתה בכספה „ישיבה", בית־תפילה נהדר ומשוכלל וכל הוצאות־הבית היו על חשבונה. בית־מדרש זה היה יחיד במינו בעיר.



יעקב טייטלקר

צביונה של קובל

(מן ההוי של קובל)

קובל העיר — שמעה הלך למרחוק. בן קובל שנקלע לנכר ונשאל למכרתו, לבו סמוך ובטוח היה בהסברת הפנים הצוהלת של השואל: — הא, קובל... אני מכיר, מכיר!.. הרי אני הייתי ועשיתי שם... ולאו דוקא שצומת דרכים חשוב היתה קובל לאיסטרטגיה ולפרקמטיה, שוכנת על אם הדרכים: ורשה — לובלין — קיוב, והכל זקוקין היו לה. קרובה היתה קובל ללבו של כל יהודי כי על כן עיר ואם בישראל היתה, קריה נאמנה על טהרת המסורת וההוי היהודי הלאומי־עממי המקורי, ולחקויי־תרבות „גוויית" נלוזה לא היו מהלכים בה... „מאמע־לשון" היא־היא החולשת בבית, ברחוב, בחברה, ולא שמע ילד יהודי „גוייש" אלא מפי ה„שבת־גוי" הבא, לבוש ה„סרמיגה" העבותה, לשמש את היהודים בשבתות לסלק את הפמוטים, לשפות את המיחם וללגום כוס ראשונה של חמין עם פרוסה הגונה של „קויליטש"... ובערב יום־הכפורים — ליצב את נרות

השעווה בבית־הכנסת, שנתעלפו מאימת היום הקדוש וקרסו תחתיהם במלוא שעור קומתם ואיימו בדליקה ר״ל... או ביום השוק, כשנתכנסו האכרים מן הכפרים הסמוכים ופקקו את רחובות ה„עיר״ („שטאָט״) בעגלותיהם הטעונות עצים ומרכולת, והיהודים הרוכלים ועקרות־הבית היו מתהלכים ביניהם ומפיחים בתרנגולות ומגששים בסחורות ועושים בהן כבשלהם. והאכרים מניחים את נשותיהם מיושבות בעגלותיהם והולכים וסובבים בשוק וצובאים על החנויות. ושבע חנווניות מחזיקות ב„גוי״ אחד, בקריאות מדהימות „טשוייש !...״ (שמעני...) ומכריזות על סחורותיהן ומסבירות „מציאותיהן״ בלשון שחציה „גוייש״ וחציה יידיש. ואין תימה שגם ה„גויים״ למדו במקצת והיו מתגנדרים בשפה יהודית קלוקלת־מבדחת, „כדבר ,גוי׳ יידיש״...

ואף־על־פי־כן לא נתפשו יהודי־קובל ל„יידישיזם״. כשהגיעו גלי־התנועה האנטי־צארית המהפכנית — בראשית המאה העשרים — גם עד חופי מי־השלוח של קובל, ותהי רוח אחרת והנוער של קובל התחיל תוסס ומתכונן למאבק עם ה„צאַר״, והפועלים התחילו מתארגנים לקראת „מלחמת־המעמדות״ עם ה„בורז׳ויים״, ומפלגות דוגלות בסוציאליזם, ביידישיזם ובאנטי־ציוניזם התחילו בפעולתן, היתה כל התנועה הזאת דומה לקצף על פני המים וביסודו של דבר לא נשתנו סדרי־קובל ולא ירדו ממסלולם. בית־הספר היידישאי שקוממו הבונדאים כמשקל־נגד וכתחרות עם בתי־הספר מיסודה של „תרבות״ ו„תלמוד־תורה״, לא החזיק מעמד ונתחסל מאליו. רוב הפועלים — החייטים, הסנדלרים והנגרים שנתפשו לרעיון הסוציאליסטי, ש„עולם־הזה״ בצדו ונענו למלחמת־המעמדות לשם שפור המצב הכלכלי של הפרולטרי, לא חדלו מהרגיש עצמם יהודים שלומי אמוני ישראל ולא הפסיקו לבקר את בית־המדרש השכם וערב ולהטות אוזן קשבת לבעל־הדרשן ה„פרולטרי״ הנלהב יוסמן — לפיו המפיק מרגליות ולדבריו המתלהמים שהטיפו דוקא ל„עולם הבא״, ליהדות כשרה וללאומיות נאמנה. וכשהגיע הזמן לבחור בית־אולפנא לבניהם לא הססו שוב רגע ובחרו ב„תלמוד־תורה״ ובבית־ספר „תרבות״... וע״כ עצומה היתה התרומה שתרם הנוער הקובלאי לתנועה הציונית החלוצית עם גאות זרמי העליה למולדת. נוסדו תאי־קיבוץ חלוציים עצמאיים. פרחי־בחורים רופפים, חניכי בתי־הספר והגימנסיה העברית, שנסו את מתניהם, נטלו משורים וגרזנים בידיהם ויצאו ל„הכשרה״... לתדהמתם של הוריהם, שלא תפשו „שגעונם״ של בניהם: מה ראו אלה להתחרות עם ה„גויים״, „חוטבי־עצים ושואבי־מים״, להרוס עצמם בעבודה שחורה „בזויה״ של שכיר־יום, בה בשעה שבבית, ב״ה, לא חסר כל דבר... אחדים גם הפליגו לנכר, סבלו מחסור ונגישות, התגברו על כל המכשולים והקשיים ועל „מלחמת״־הוריהם והכשירו עצמם בהקרבה לבנין המולדת...

ולא שינו הדברים את פניהם בימי המלחמה העולמית הראשונה, בימי כיבוש קובל על ידי הגרמנים הווילהלמאים, שלא נמנעו מבוא במשא־מתן מסחרי וכלכלי עם היהודים על מנת לנצל יזמתם וכשרם באספקת־הציוד לצבאם, והיהודים לא נמנעו מהפיק תועלת מהזכיונות שהוענקו להם על ידי הקומנדנטים והפקידים הגבוהים למסחרם ולמשלח־ידם. (מכאן הבטחון הפטלי בימי המלחמה העולמית השניה, שגם הפעם, בכיבוש ההיטלרי, לא יאונה להם רע ואי־רצונם של מרבית יהודי־קובל לעזוב את העיר...) ועל כן השלימו גם עם הרע במיעוטו, היינו במצוקת הגרמנים המטרידה בשטח ההיגיינה והנקיון... כי על כן הגרמנים הווילהלמאים לא רצו לוותר מצדם על ערמות האשפה והזבל שנתגבבו על יד בתי־העץ הצפופים שבסימטאות ה„עיר" („שטאָט") ועל בצות־הבראשית ברחובות ששקטו על השמרים מקדמת דנא, על חוסר בתי־שימוש צבוריים וכדומה, והתחילו בתיקונים ובניקויים פומביים, ולא תפשו במוחם הגויי — ה„ייקי", שהיהודי שכל עצמו נתון בדברים העומדים ברומו של עולם ובתכלית — אין שעתו פנויה לדברים של מה־בכך... ולא עוד, אלא, שעל פי דרכם, ובהתמדה ובהקפדה המיוחדת להם, התחילו להתחקות על שרשי סדריהם הפנימיים של בתי־היהודים, לחוק חוקים, להורות הוראות ולרשום רשימות עם מועדים קבועים למרחץ ולכביסת־לבנים, לשימוט הפמוטות בלילי־שבת מחשש־שרפה, וכגון אלה, שאין היהודי מקיים אותם אלא מתוך הענות לגזרת המלכות...

פחות עבודה היתה להם לגרמנים ברובעי ה„חולות" („זאַמד") של קובל, שהן מבחינה טופוגרפית והן מבחינה תרבותית־חברתית, הוו את מרכז הקידמה של העיר. לעומת בתי־העץ הצפופים של ה„עיר", היו בתיה — בתי החומה, קצובים לצדי רחובות מרוצפים וממודרכים במדרכות מנוקות וכללו בתוכם מרבית מוסדות הציבור העירוניים, בתי־הנתיבות, הישן והחדש, את ה„נייבסקי פרוספקט" (רח' „ווקזאַלני" החדש) — שדרות הטיול הרומנטי ל„זוגות" הנוער מכל העיר, בתי הקולנוע, בית־המרחץ המתוקן החדש, בית־הכנסת של „פרוז'נסקי" לאצולת העיר ו„בית־כנסת החולות" („זאַמדיקער בית־מדרש") — מרכז החיים הדתיים, ציבוריים־מסחריים לכלי־קדש של יהודי „חולות" בשרותו ובהנהלתו של השמש־המוהל המפורסם ר' פנחס, את חנויות־המותרות עם חלונות־הראווה המודרניים, את בתי־הדפוס, את בית־הדואר ואת ה„מאגיסטראַט" (עיריה). בעזוב הגרמנים את העיר (ב־1919) אפשר היה למצוא הרבה מיקשטים ומישפצים בצדי בתי ה„חולות", סוכות קלועות בטעם הגרמנים, שיהודי החולות שיתפו בהם פעולה לא מתוך „גזרה" דוקא, כנגד ה„עיר" שממתקני תרבות גרמנית דומה לא נשאר אף זכר... ולא עמד להם כוחם לפולנים הגאים שירשו את מקומם של הגרמנים בשלהי המלחמה העולמית הראשונה והיו לאדוני הארץ והשתלטו על אוקראינה

המזרחית ועל קובל ונגשו ל„תרבת" את האוכלוסיה הכבושה ולפרוס מכמורת התבוללות שיטתית ומתוכננת על ידי הקמת רשת בתי־ספר „פובשכניים" (עממיים) שתחלתם רשות וסופם חובה. אמנם נמצאו הורים לא מעטים שהעדיפו את ה„תועלת" המעשית של „היה אדם בצאתך" ושלחו את בניהם ובנותיהם לבתי־הספר הפולניים והשפה הפולנית התחילה מכה שרשים ברחוב היהודי ולהוות סמל מדומה של „בון־טון" תרבותי־השכלתי, אלא שיד הפולנים קצרה מלערוץ ולמגר את רצונם הנמרץ והנחוש של רוב מנין ורוב בנין של יהודי קובל להמשיך קיום המסורת הלאומית וגיבוש צורת ההוי היהודי העממי, ולא רפתה ידם כשהשלטון הפולני האנטישמי קפץ ידו מתמוך במוסדות־החנוך של היהודים, ותרמו תרומותיהם האחרונות מכיסיהם וקיימו שני בתי־ספר של „תרבות" — בי"ס „הרצליה" ב„חולות" ובי"ס ע"ש „ד"ר קלומל" ב„עיר". ולא עוד, אלא שלא שלו ולא נחו עד שנחלצו להקים בכוחות עצמם בניין מפואר של גימנסיה עברית מקורית, במרכז העיר, מקום שם נתחנכו מאות חלוצים מסורים ונאמנים לרעיון תחייתו של העם ועצמאותו המדינית במולדתו.

ולא נרתע הנוער מגזרות הפולנים חדשות לבקרים שהחמירו ואסרו גלויי־החיים הלאומיים וקיימו קנים וקיבוצי־הכשרה לעבודה ולעלייה, ועל אף הנגישות וההגבלות התחכמו לצאת חוצץ ברחובות העיר שנה־שנה בטקסים מרהיבי־עין בחגי־ישראל ולהפגין רצונם העז לשירשור שרשרת הזהב של ההיסטוריה והמסורת העברית.

אמנם, בשנים האחרונות לפרוס מלחמת־העולם השניה ולחורבנם המדיני חזקה יד הפולנים ואסרו כל הגלויים הלאומיים וההופעות הפומביות החגיגיות, ולא עמדו לו לנוער תחבולותיו נגד ההגבלות המחמירות והולכות של השלטון, אולם כוחו לא נשבר, רוחו לא נעכר, ועמידתו נשארה איתנה.

ולא שינו היהודים את טעמם בראשית המלחמה העולמית השניה בכרוע שלטון הפולנים תחתיו וברשת הסובייטים את מקומם. אמנם קשה היה הפעם ליהודי קובל לעמוד בפרץ העמוק שפרצו הבולשביקים בחומה הלאומית עם השוני היסודי והמהפכני בחיים הכלכליים, המדיניים והתרבותיים גם יחד. חיסול המסחר הפרטי, נעילת בתי־הספר של „תרבות" ות"ת והקמת בתי־ספר קומוניסטיים במקומם, חתירת השלטון תחת ההוי הלאומי ונפש הילד היהודי, ההזדקקות לקואופרטיבים ולסדריהם, שהניאו בעובדה את הפועל היהודי לקיים את שבתו וחגיו הלאומיים. כל זה דיכא והכריע את רוח היהדות של היהודי — ובזה אולי אפשר לראות תנאי־משנה לסרובם של יהודי־קובל לצאת בהמוניהם מן העיר בפרוץ המלחמה בין הגרמנים והרוסים, כשניתנה להם ההזדמנות לנוע ברחבי ברית־המועצות, בתלות החרב ההיטלרית על ראשם...

אלא שבדרך כלל קבלו היהודים את הרוסים־הבולשביקים בעין יפה, כיון שראו בהם את הגואלים אותם מאימת המלחמה הגרמנית־פולנית, מזוועות ההפצצות הרצופות ומפחד הפרעות בימי־הבינים, בין התמוטטות פולין ובין ההשתררות הגרמנית הצפויה. ומכיון שלא הגיע הדבר לידי גזרה וכפיה ממש מצד השלטון הקומוניסטי, והיהודי נתון היה לנפשו ושרוי היה במנוחה, והמסחר הפרטי שימש עדיין בערבוביה עם הקואופרטיבים הממשלתיים — ידע היהודי „להסתובב" ילהסתדר על פי דרכו ועל אף הזרם המדיני הבולשביסטי הכביר שטפו להם מי־מנוחות של חיי ההוי היהודי הלאומי־־עממי של יהודי־קובל ולא נגרע מצביונם דבר. עד — שפרצה המלחמה הגרמנית־הסובייטית, והסובייטים יצאו את העיר בחפזון והיהודים נשארו בלוע החיה הטורפת הנאצית המטורפת ונבלעו חיים... — יהי זכרם חי וברוך לעד!



ל. חזן

על קובל ויהודיה

ידוה הלב לזכר המוני קהילות ישראל במזרח אירופה, שעלה עליהן הכורת ונשמדו ואבדו במבול הדמים.

ושבעתים ידוה הלב על קהילת ישראל, שהכרת אותה וידעת, שימים על שנים עברו עליך בתוכה, שישבת עם אנשיה והיית עמהם בשמחה ובצער, בעבודה ובמנוחה, בשאיפה ובתקוה. יחד עמהם התגעגעת על מולדת, יחד עמהם היית במניחי היסודות לבנין עם בארצו, לתקומת תרבות, להחיאת לשון, והם לא זכו לראות את ההמשך מפני היד, שנשתלחה להשמיד, ואף את חייהם לא הצילו ומתו מות ענויים, כשעיניהם תרות ומחפשות: אולי תבוא הצלה, אולי יתעורר מישהו לעזרה. והצלה לא באה, והיאוש העטה את מעטהו השחור על הכל ועמו המות הנורא.

כמה תורה וחכמה, כמה פעילות ומחשבה ויזמה וחריצות, כמה שכל יהודי ולבביות יהודית ורגש ומסירות, כמה רעננות ויופי רוחני וגשמי אבדו ולא ישובו עוד. בלב קרוע ומורתח מהרהרים הנשארים בחיים בשואה שלא היתה כדוגמתה בעולם, ותמהים: איכה היתה זאת? איכה נפלו טהורים, איכה נעשתה התועבה הזאת לעיני השמש, והשמים היו אדישים ו„כסא הכבוד" לא נזדעזע ולא התמוטט?...

*

קובל.. קובל, עיר ואם בווהלין היהודית...

יערות וביצות חלקו ביניהם את השפלה הגדולה המשתרעת על מאות קילומטרים. לא הרים ולא גבעות אלא מישור אחד, ובין יער ליער ובין בצה לבצה עירות קטנות וגדולות מאוכלסות יהודים ובהן קובל העיר „הגדולה".

היו ימים לפנים והיהודים בקובל התהלכו במישור, היו יראי שמים, חזקים באמונת „צדיקים" ומסתופפים בחצרותיהם ככבשים הללו המבקשים להם מחסה ומגן מפני סכנה. פורענות, גזרה רעה, מחלות, דלות — היכן ימצא היהודי מחסה אם לא בצל תקיפים כאלה?

יהודים היו יושבים ועומדים בחנויותיהם ומצפים לקונה, מפהקים בקול וסחים זה עם זה בעניני בית־המדרש, מותחים בקורת על הרב ועל החזן ומתאוננים על הזמנים הקשים, שבאו לעולם.

וגבול היה לעיר בימיב ההם, הנהר שלה, והוא כאילו היה אומר לה תמיד: עד פה תבואי ולא תוסיפי! והיא התכנסה בתוך עצמה, כאן היו רחובותיה, סימטאותיה, שוקה וחנויותיה, בתי־מדרשיה ובית־הקברות שלה. ומעבר לנהר היו חולות, שדות וגנים ושאר הדברים, שאין ליהודי מגע ישר בו.

אבל כשנסללה מסילת־הברזל הגדולה ומעבר לנהר הוקמה תחנה עם בית־נתיבות גדול, שממנו רכבות יוצאות לקצוי ארץ וקרונותיהן טעונים עצים ופשתן ועורות ומביאים כל מיני סחורות אחרות, התחילה העירה להמשך אל תחנת מסילת־הברזל. יהודים עברו את גבול המים, בנו על החולות בתים ואכסניות וחנויות, וליהודים היתה הרוחה. אי־אפשר ליהודים בלי בית־מדרש, ולפיכך נבנו על החולות בתי־מדרש חדשים וקול תפילה וקול תורה היה בוקע ועולה מהם.

*

העתים נשתנו והזמנים נתחלפו, ההשכלה התפשטה בכל מקום, רוחות חדשות נשבו ברחוב היהודי, הגלות התחילה להמאס בלב תכלית מאוס והכסופים לארץ־ישראל הרחוקה התגברו והפכו לפעולות ממשיות, היו יהודי קובל מן הראשונים במדינת פולין, שנתקשרו במולדת האומה העתיקה בקשרים אמיצים. מומחים לבניה על חולות של זרים, חשבו לבנות על חולות שלהם על שפת ים־התיכון. את בניהם שלחו לתנועות נוער לאומיות־חלוציות העובדות למען הארץ, צלצול הלשון העברית היה נשמע בבית וברחוב, נוסדו בתי־ספר עבריים עם גולת הכותרת שלהם, הגימנסיה העברית.

שש או שבע גימנסיות בסך הכל היו במדינת פולין, ואחת מהן מצאה לה מקום בעיר קובל! לא לחנם היה כך הדבר ולא על פי גורל נבחרה עיר זו

להיות בה אחד ממשכנות העברית במדינה הנכרית. הקרקע שבה היתה מוכשרת לכך, הרצון היה חזק, הרגש היה עמוק, והם אשר נתנו את הכוח להלחם בשלטונות ההשכלה של המדינה, שהביטו בעין רעה אל מוסדות ההשכלה העבריים והתנקשו בקיומם ונטפלו אליהם בכל אשר יכלו. הם אשר נתנו את הכוח להתגבר גם על המכשולים והמעצורים הפנימיים, על חסרון קרנות ותמיכות הדרושות לבית־ספר תיכון, שהוצאותיו מרובות, בכל מקום שהוא, ובידים ריקות, אבל בלב מלא וגדוש, עשו רבות וגדולות והיו למופת והוציאו מחזורים מחזורים של צעירים וצעירות, שהיו נכונים ומוכשרים ללכת ולבנות את ארץ־ישראל ולהחיות את תרבותה ולחדשה.

אנחנו, שמזלנו עמד לנו להנצל מן השואה, לשבת בארץ ולראות אותה בבנינה, מכירים ויודעים את חלקה של העיר קובל בבנין הזה. הצירוף המבורך של יהדות עסיסית המושרשת בעבר עם השכלה ועם חכמת חיים הועיל להבנת הצרכים האמיתיים של העם לעתיד לבוא ולחתירה אל חוף מבטחים.

הגורל המר הפסיק באכזריות את העבודה הזאת, המוני יהודי קובל לא הגיעו אל החוף, חלוצי רוח וחלוצי מעש אין באים עוד מעיר קובל אל הארץ, שטף הדמים הטביע את הקהלה היהודית לאין שארית, ועל זה דוה הלב, על היהודים היקרים שאבדו ועל ארץ ישראל, שנמנע ממנה כוח חשוב לתקומתה.

*

ואם מדברים על כלל יהודים בקובל, אי אפשר שלא להזכיר במיוחד בכאב ובצער את מנהל הגימנסיה העברית אֶשר פרנקפורט הי״ד. הוא היה הרוח החיה של יהדות קובל בעניני תרבות עברית ועל פיו נעשה הכל, הוא יסד את הגימנסיה העברית ונהל אותה כל ימי היותה, הוא היה המכון אותה והדואג לה ונושא אותה על כתפיו, הוא היה העושה והמעשה בעניני ארץ־ישראל, בקר בה וכל ימיו שאף אליה.

ואי־אפשר שלא להזכיר במיוחד בדאבון ובעגמת נפש את המורה בגימנסיה העברית יוסף אברך הי״ד. מוכה גורל מחמת נכות גופנית עבד במסירות את עבודתו בהוראה ובעסקנות ציבורית יחד עם חברו אשר פרנקפורט הנ״ל והשתתף עמו בכל פעולותיו הרבות.

הם שניהם היו ראשונים לפעולה בחייהם והם היו הראשונים, שנגעה בהם היד הטמאה של חיות הטרף הגרמניות וקבעה את נפשם, ואחריהם באה השואה על כל הקהלה היהודית המפוארת של העיר קובל בתוך שאר קהלות ישראל הקרובות והרחוקות.

*

ומי ימנה מספר לכל שאר היהודים הטובים שבעיר ולהמוני העם הנאמנים, לילדים התמימים, לאמהות הטהורות, לצעירים ולצעירות, שתקוות רבות תלינו בהם ואבדו תקוותינו? מי יתן לנו תמורתם?

לבי לבי עליך, קובל היהודית, עם שאר ערי היהודים במזרח אירופה, שחרבו ואינן.

היש נחמה? היש שלומים לדם הזה?



ברוך בורק

האוכלוסיה של קובל

האוכלוסיה בקובל היתה מורכבת מיהודים, אוקראינים ופולנים.

עד לתקומת פולין, היה מספר הפולנים בעיר כה זעום, שנער יספרם. אזכרה את שמותיהם: הכומר שובלסקי (ידיד־היהודים), הרוקחים פרז'מובסקי, אייסמונד, פרידריכסון ומספר בעלי־מלאכה.

המסגד הקטן והדל עמד ריק, אפילו, ביום א' בשבוע. הוא זכה להתמלא רק בחג הולדת הנוצרי, שאז באו להתפלל בו הפריצים הפולנים מהסביבה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ועם כינון ממשלה פולנית בעיר — חל שינוי רדיקלי בהרכב האוכלוסיה שבעיר.

עם עזיבת הרוסים את העיר, בשנת 1915, הלכו אתם הרבה רוסים ואוקראינים, וקובל נשארה, כמעט, עיר של־יהודים בלבד.

עם הכיבוש הגרמני התחילו להופיע פולנים בעיר, ועם תקומת פולין — הוצפה העיר, ממש, במבול של פולנים. אבל גם אז היוו היהודים רוב בעיר ואחריהם הפולנים. האוקראינים היוו מיעוט קטן.

הפולנים והאוקראינים גרו בקצות־העיר, והיהודים — במרכזה. כל מרכז־העיר היה פנוי מנוצרים. במרכז נמצאו בתי־הממשלה והמוסדות המוניציפליים: משרד־האוצר, משרדי מושל־המחוז, קופת־חולים, משרדי־ביטוח, הנהלת־העיר, מכבי־אש, בנק פ. ק. א. הדואר והסיימיק. וכן היו בו כמה רופאים רוסיים ופולניים ומספר בתי־מרקחת.

סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, כשברחוב הפולני שלטה הסיסמה האנטישמית של „כל עוף למינו ישכון" (swój do swego) — נפתחו כמה בתי־מסחר פולניים ב„זאַמד" (על החולות).

היחסים בין היהודים ושכניהם הנוצרים היו נורמליים, אפשר לומר, אפילו, ידידותיים, פרט לנוער האנדקי, שהיה אנטישמי בגלוי והתרכז בבית־

הספר להנדסה (miernicza szkoła). בבית־ספר זה גודל וחונך תלינה של יהדות־קובל, אַרטור שולץ שר״י, ששרת כקצין־גסטפו והיה ממונה על ה„אקציה״.

עם התפשטות הפולנים בעיר, צר היה המקום בבית־המסגד הקטן והדל, ואז נגשו הפולנים עם הכומר פרולט שנרברובסקי, שהיה, אגב, אוהב־יהודים גדול, לבנות בית־מסגד גדול ומפואר „על החולות״.

בשנות העשרים למאה הנוכחית אירעה תקרית בין הנוער היהודי בעיר לבין הנוער הפולני, שהגיעה לממדים רציניים כאלה, שכפשע היה בינה לבין פרעות ממש. ורק הודות להתערבותו של הכומר פרולט שנרברובסקי אצל הסטרוסטה קוביצקי ואצל מפקד גדוד 50 של חיל־רגלים שחנה בגורקי — נצלו יהודי־העיר מפורענות גדולה. וכן, כל־אימת שרחפה סכנה על יהודי־העיר, היה הכומר משתמש בסמכותו ושם לאל את הגזירה.

רוב האוכלוסיה הפולנית היה מורכב מפועלים ופקידים. גם המשכילים הפולניים היו מתקדמים ברובם. כולם, כמעט, השתיכו לפ. פ. ס. ונ. פ. ר., כך שהאנדציה עם OSAN לא היתה להם השפעה גדולה על חיי־העיר.

האוכלוסיה היהודית היתה דתית בחלקה המכריע. האבות השתיכו ל„אגודה״ ול„מזרחי״. ומי שלא גרס פוליטיקה, היה סתם חסיד — חסיד טריסקאי, קוצקאי, לובוויטשי, סטולנאי, קרלינאי, נסכיז׳אי, סטפנאי וריז׳ינאי. גם האומנים ובעלי־המלאכה של הדור הישן היו ברובם דתיים. אני נזכר באפיזודה אחת, שהיו מספרים על בעל־מלאכה אחד, חייט־נשים, איצי פרווין, שלפני מותו ציוה לבני־משפחתו שיכניסו לקברו את השולחן שעבד עליו במשך 60 שנה. בבוא־המשיח, יעיד עליו שולחן זה, שמעולם לא נהנה מיתור...

לי נדמה, שאם מישהו חפש את אחד מאנשי ל״ו יכול היה, על נקלה, למצוא אותו בחבורת בעלי־המלאכה בקובל.

הדור הצעיר היה קצת חפשי בהליכותיו והתרכז ברובו בתנועה הציונית — ציונים־כלליים, פועלי־ציון, התאחדות, פועלי־ציון שמאל, „החלוץ״, „החלוץ־הצעיר״, „השומר־הצעיר״, „ביתר״, „גורדוניה״ ו„העובד״. חלק לא מבוטל השתייך ל„בונד״, ורק קומץ קטן השתייך למפלגה הקומוניסטית.

אולם, כל אלה, פרט לקומוניסטים, התפללו בשבת בבית־הכנסת, ואין צורך לומר שהקפידו מאוד על תפילות ה„ימים־הנוראים״.

בני־הנוער, שבמועדוניהם פרקו עול־מצוות, בבואם הביתה התנהגו כיהודים כשרים, יִראי־השָמים. רק זעיר פה, זעיר שם, יכלת לראות משפחה, שהבן סועד בגלוי־ראש, אבל משפחות כאלה היו יוצאות־דפן. ברובם הגדול סיימו יהודי־העיר את חייהם במסגרת הדת והמסורת.

זכרונות, הוי
פולקלור

יוסף אריכא

שרטוטי מראות ודמויות

א. בדממת הלילה

יש ובדממת הלילה, בשבתי בודד על המרפסת, רוגע מטרדות היום ושאונו של הכרך, מול רחש הלילה הדובר מן החוץ, מול רישוף כוכבים, יעוטו עלי לפתע מראות נעורים; הם יגיחו כמו מתוך המארב ויאלצוני להתיחד עמם בתוך הדממה, כמבקשים שלא אסיח את דעתי מהם, לפי שאלה אשר יצרו אותם מתוך חדוות החיים כבר אינם כי נספו, והמראות הלא הם רק קטעים בודדים, כניצוצות של נשמות תועות בחלל; המראות מצטיירים נגד עיני בכל נועם הזכרונות, ספוגי זיו עבר וחן נעורים, לפי שתוך העלומים היה זה, תור האביב בחיים, שנחרת על לוח לבי ונספג בכל מהותי הנכספת לטוב וליפה, לנאצל. ואני אז נער בין נערי קובל, מעצב את דמותי, חולם חלומות, הוזה בהקיץ ואף מתנסה באהבה ראשונה. זו החוויה הראשונה המרעישה את הנפש בעדנת ערגונה, בנועם מתיקותה, באכזבתה המדירה שינה מן העין; כל אותם לבטים ראשונים על סף ההתבגרות.

רק בתוך דממת הלילה יקיפוני כל אותן הדמויות היקרות אשר לא השלימו את מעגלי חייהן בתוקף אותו גורל אכזרי אשר לא שערנוהו בכל מוראו, לא אנו ולא אבותינו; ויש בהתיחדות זו עם המראות והדמויות מעין הדלקת נרות זכרון, לאות ולזכר כי לא נוכל לשכוח. וחובה קדושה היא לתת אל צרור הזכרונות, ולו גם עלים ספורים מתוך מסכת חיים שנשרפה עד תום, לאגור ניצוצות בודדים מתוך מדורת חיים שהאירה וחממה.

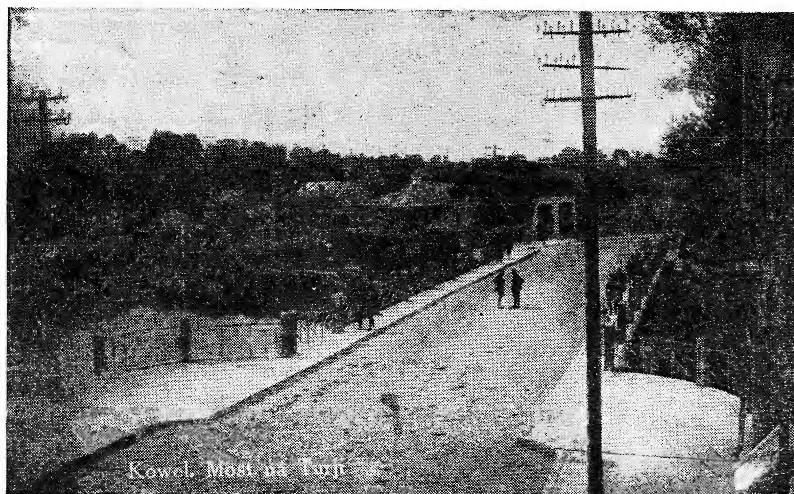
עיר הומיה ושוקקת חיים ותנועה מלפנים קמה וניצבת מול עיני. הריני מהלך בתוכה, משוטט בפרוריה, מסייר פינות שהיו יקרות, ונתקל בחברי הצעירים אשר לא זכו להגאל, ובנערות חמודות, בתי־אב מבוססים, משפחות ענפות, קרובים, סוחרים, בעלי־מלאכה, משכילים ופשוטי־עם, כל אותם נציגי המעמדות השונים אשר כולם יחדיו היוו את שכבות העם בתפוצת פולין. הריני רואה רבים מהם בעיסוקם, במשלוח־ידם, בחנויות ובסדנאות, בעושר ובעוני, נזכר באירועים שונים, במקרים מבדחים או מעציבים, בדמויות שכל אחת ואחת מהן יכולה לשמש נושא לתאור רחב ומעניין, אלא שהפעם רק דברים כוללים, או מקרים ספורים בלבד יעלה עטי על הניר.

ואני אז נער בן י״ג אשר בא עם בית אבי, פליטי־חרב של 1919, עקורים מעיירת מולדתי אולבסק שבאוקראינה, ואנו מחפשים מפלט בקובל, אף היא בוואהלין, ומאחרי גבנו רכוש נטוש, זכרונות ילדות ועיירת מופלאה

שיצאנוה לאחר פרעות לבלי לשוב אליה לעולם, ואז ידוע ידעתי כי גם קובל אינה אלא שלב של מעבר. לפי שבהכרתי כבר בשל הרעיון וגמלה השאיפה כי רק דרך אחת מובילה מארצות הדמים, הלא היא העליה ארצה, כמנוס וכמקלט אחרון. אך קובל שימשה לי מקום הכשרה לאותה מטרה שלא הוסחה מדעתי, ושש שנים לאחר מכן הגשמתיה. אך שש שנים אלו היו שנות עלומי הרעננות ביותר, ואשר הן־הן המפרנסות את דמיוני שעה שאני כותב את הטורים האלה.

ב. הנהר והגשר

ומדי אשקע בהרהורי על קובל ייאחז משום־מה דמיוני בגשר הנטוי על פני הנהר והחוצה את קובל לשני חלקיה העיקריים; לראשונה היה זה גשר־העץ הישן, הנשען על גבי קורות עץ עבות, הדוקות ושלובות יפה, אך



גשר־הבטון שעל הטוריה

עבשות ורקובות כבר למחצה; ולאחר־מכן גשר־הבטון, שנבנה בידי מהנדס רוסי גדל־מידות, שבאותה שקידה שידע לפקח על עבודת היציקה — עבודה שהייתי עוקב אחריה ברוב ענין מפאת החידוש שבדבר — כן ידע לשקוד גם על לגימה כדבעי, ואז הייתי נהנה משמיעת הרוסית העסיסית שלו, שעושר גידופיה היה שובה את לבי, וכנראה גם את לבם של הפועלים, אם לדון לפי קורת־הרוח שהיתה נסוכה על פניהם בגחכם ובקרצם עין מול המגודף והמגדף כאחד. אך מומחה היה לבניית גשרים ומבנהו שהקים נאה היה.

תמיד, בלכתי למעלה העיר, או כפי שכונתה — „החול", או בשובי, הייתי מתעכב באמצעיתו של הגשר, גוחן על פני המעקה, ומשתהה להזין את עיני במים השוטפים, הנושאים בזרמם סימנים ממרחקים, פליטת חופים וישובים; סירה בודדה שנישאה בידי אדם שהוא ספק דייג או ספק משיים להנאתו; בכובסת העוסקת בכביסתה; ומרחוק, בעיקולו של הנהר, ברוחצים הערומים המזנקים מחופו התלול במקצת, מקום המיועד לטביעות מדי שנה בשנה, והמושך כמו בחבלי קסם דוקא את טובי השחיינים לנסות את כוחם בלהטי שחיה וצלילה, והנועזים שבהם היו מפגינים את תרגיליהם אף דרך קפיצה מגבהי העץ אשר בחוף מנגד.

והיה הנהר מושך את עיני גם בחורף, שעה שהנהר קפא ועליו מעטה שלג צח, מעבר מזה, ומפונה מן השלג מעבר מזה, למען תת למחליקים על גבו את האפשרות להראות את פלאי להטוטיהם, ובתוכם אחי הצעיר, אשר מעטים כמוהו ידעו להפליא את העין בזריזותו ובגמישותו, שעה שהיה חולף וטס כחץ מקשת במחליקי הכסף הצמודים יפה לנעליו והוא חורת בקרח את סימניהם תוך קלות ותנופה. רבים היו מצטופפים אז על גבי הגשר להשתאות אל המראה, והצעירות חומדות אותו בעיניהן.

הגשר והנהר... למעשה, אחד הנהרות הדלים. נהר הטוריה, אשר מימי לא חקרתי את מוצאו ואת פיתוליו במעלה זרמו, כשהוא חורג מתוך עבי הסוף, מן האופק הרחוק, מתפתל כפלג, זרוע מזה וזרוע מזה, מעין פלגים היוצרים אי בודד, שעצים גדלים בו בדלילות, והמתאחדים יחדיו בתשפוכת רחבה מעבר מזה של הגשר; ומעברו השני כבר ישטוף הטוריה מכונס באפיק עמוק וקבוע יותר, מימיו נושקים לצד שמאל את שפתו שעליה הצטופפו בתי העיר הישנים והעבשים, דחוקי סמטאות וחצרות, גדורות ומפולשות, ללא סדר ומשטר, הומים מעוצמת החיים ושוקקים מרוב בריות. מנסרה משמיעה את קולות משוריה המנסרים תוך שריקה וצרימה בלתי־פוסקת, ואף קולות של קורנסים ומפחות יתערבו בתוך כל השאון, קולות חיים ועמל; ואילו מעברו השני של הנהר, דומה כי העיר התרחקה מרחק ניכר כשהיא מניחה בבראשיתם את האפרים הרחבים, המדושאים יפה, אשר השתרעו עד לקו האופק הרחוק, עד לגשר הברזל הירוק, שעליו נטויה מסלת הברזל. והיו האפרים רחבי־הידים משמשים מרעה לפרות ולעזים, למישחקים, לריכוזי תנועות הנוער ובעיקר לתחרויות כדורגל.

וזרוע אחרת של הנהר הקיפה את העיר באפיקים צרים ומרופשים בואך טריסק ובריסק, שני הרחובות הארוכים אשר בתיהם היו בני קומה אחת, מהם דלים ומטים לנפול, ומהם חדשים ונאים, מטופחים, וריחות גינות ושדות

שוטפים אותם ומשווים להם מראה כפר, כי עדיין לא השתלט עליהם כאן הכרך בקויו הישרים ובצפיפותו. גם על זרוע זו של הנהר נטויים היו גשרי־עץ, אך חסרים היו את המולת החיים אשר נפלה בחלקו של הנהר בעיר המרכזית.

ג. בבוקר יום קיץ

עוד צירוף מוצלח של מקרים העלה חשיבותו של אזור זה בעיני במיוחד, לפי שהתגוררנו שנים מספר בבית משפחת סטוק, על שפת הנהר מזה, שלמען מנוע את סחף אדמת החצר הקטנה הפונה לנהר, תקעו בשפתו קורות עץ, מעין תריס בפני המים המתפרצים, ושימש גם מזח לשתים שלוש סירות, כבולות בשרשראות. סירה אחת מהן עמדה לשרותנו, כלומר, לי ולשני אחי. ומצדו השני של הנהר עמד בית החומה הגדול בן הקומתיים של ורבה הזקן, ובו השתכן לראשונה בית־הספר העברי „הרצליה", ולאחר מכן הגמנסיה העברית, שני המוסדות בהם קניתי ראשית דעת. בימות הקיץ הולך הייתי לבית־הספר דרך הגשר, ובחורף היתה דרכי קצרה עוד יותר, לפי שהייתי חוצה את הנהר על פני הקרח.

אך יש שהייתי משכים לקום בבוקר יום קיץ, ולפי שאותו יום היה כלול בלוח שעות הלמודים שעור בחשבון או באלגברה, מקצוע שלא היה חביב עלי, הייתי שומט את ילקוטי לתוך הסירה, יושב במושב האחורי ובמשוט היחידי שבידי חותר הייתי לאט ובכבדות במעלה הזרם, כשאני מעיף כל הזמן את עיני לראות אם אין אחד המורים משגיח בי במקרה, עד שהייתי נעלם מעין בתוך סבך הסוף שבמעלה הנהר.

אף שם, מרוחק מהעיר, הייתי ממשיך לחתור עדיין בכבדות מול שטף המים, מתיגע לא מעט בחתרי במשוט האחד, פעם חתירות מעטות מצד זה, וחתירות מעטות מצד זה, עד שאני מגיע למקום שהחוף מעוקל קמעה ואני משהה לידו את הסירה לשם מנוחה קלה. אז נתון הייתי לרחש הסוף המתאווש, קולט ציוץ צפרים בסמוך ועיני נחות על הפרפרים הצבעוניים הבוהקים לעין השמש. לאחר מנוחה קלה ממשיך הייתי בסיור שבמעלה הנהר, מתאמץ ככל האפשר להוסיף ולהתקדם, תוך ידיעה ברורה ומענגת כי שכרי שמור לי יפה עם שובי במורד הזרם; לפי שאז די היה לי בהחזקת המשוט לשם הנחייתה של הסירה שהיתה מחליקה בנועם ובקלות על פני המים, ואז חש הייתי עד מה כדאי היה כל המאמץ הקודם.

עם שובי כבר לא היה כל טעם להכנס לבית־הספר אף כי שעת החשבון כבר היתה מאחרי. את שאריתו של היום הייתי מבלה כבר בשכבי אפרקדן על השדה, מרחק־מה מן הנהר ונתפש להרהורים שונים. אלא שיומיים לאחר־כך,

כשנקראתי ע״י המורה אל הלוח, וכשלוני ברור היה לעיני כל חברי לכתה, פקד עלי המורה לחזור למקומי, וכאילו בדרך־אגב העיר: „ומה הפלא? שעה שצריך אתה לשקוד על למודיך אתה מבזבז זמנך בסירות על פני הנהר!” נקט לשון רבים „סירות!”, ואילו אני, טעמה של אותה סירה בבוקר יום קיץ לא ימוש מזכרוני עד היום הזה.

ד. הגמנסיה העברית

היה זה נסיון נועז למדי ליסד באותם הימים גמנסיה עברית בקובל, אף כי קדמו לה כבר גמנסיות עבריות אחרות ברחבי פולין. אשר פרנקפורט הי״ד, מנהלה הנמרץ ומיסדה, לא ידע רתיעה מפני קשיים ולמרצו לא היה גבול. למרות כל הספיקות ייסד את הגמנסיה, ריכז בה חבר מורים נלהבים, כינס תלמידים מבתי המשכילים העברים ושוחרי לשוננו, והגמנסיה הפכה עד מהרה גורם תרבותי חשוב ומעודד עד למאד בתוך התפלגות החיים הצבוריים של קובל. גם בעיר זו השתקפו כבאספקלריה כל המפלגות היהודיות, על כל מגמותיהן השונות, הלאומיות והנוגדות לה, שפולין נתברכה בהן אז בראשית קיומה העצמאי, המחודש.

נמניתי עם תלמידיה הראשונים של הגמנסיה. איני יודע אם ראשי היה פנוי יותר ללמודים או למשחק הכדורגל וספורט בכלל, אך אחת אדע נאמנה, כי במוסד זה ספגתי את חבתי לערכי עבר, ללשוננו ולספרותה, ונהניתי מהשפעתם של כמה מורים מצוינים בעלי־נפש וחזון, אשר השכילו לנטוע בנו את הכמיהה למקוריות. שנים ממורי אפגוש עד היום ברוב חבה ויקר, הלא הם ז. אריאל וד״ר יעקב נתנאלי, הראשון אשר הבין יפה לרוח תלמיד בלתי־מסודר כמוני, אדם שניחן בהבנה של פדגוג אמן שאינו מקפיד על קוצו של יוד, והרואה ללבב תלמידיו. והשני — אשר ידע להקנות לי את החבה לספרות העברית, לשירתה ואת היחס לערכי יופי ואסתתיקה. הוא הרים על נס את חבורי, ציינם לשבח והאיר לי פנים. פרסמתי את דברי הראשונים ב„משתלה לסופרים צעירים” שא. לובושיצקי ייחד בשולי „הכוכב”, ירחון ספרותי לנוער, שיצא לאור בווארשה ואח״כ בלודז. אז חלמתי בקובל את חלומי להיות סופר עברי, ובאמתחתי ספורים ורשימות ואגדות.

וזכור לי בעיקר לטובה המורה יוסף אברך הי״ד, אדם בעל נפש ובעל להט רב, בשיחו ובשעוריו, אדם ביקר אשר לא זכה להגאל ולעלות ארצה, ובמותו כרוכה גם אגדה של עמידה בכבוד ובאומץ־לב בפני הנאצים. על סף הכלייה עמד והטיח בפניהם את כל אשר נצטבר בלבו כלפי חיות־טרף אלה, ובזעם נבואי על עונש שלא ימלטו ממנו, אמר להם דברים תוך חרדת הקשבה

לפני הוצאה להורג. הוא לא פסק עד אשר יד טמאה הושיטה את לוע אקדחה מול פיו. וזכור לי יפה המורה לזמרה פיינשטיין הי״ד, אשר הודות לו היו השיר והזמר העברי שגורים יפה בפינו. והיתה מורה לפולנית ולגרמנית אשר באה אלינו מלבוב, אשה בעלת תרבות ונמוסים יפים אשר נתקלה לראשונה במחדשי תרבות עברית שהיתה זרה לה. ואח״כ באו גם המורים ד״ר בן־שם וחזן — כל אחד וייחודו, לטיפוח החנוך וההשכלה, ומורים אחרים. כל אחד שקוד על מקצועו, מסתייע בספרי־למוד שהפרוץ מרובה היה בהם על העומד, לפי שדלים היו עדיין וחסרי מונחים מדוייקים.

אך הגמנסיה המתה מרוב תלמידים אשר לשונם עברית היתה, מבני קובל והסביבה, בני עיירות וכפרים, נערים ונערות, אשר נהרו לטעום טעמה של אוירה עברית. הגמנסיה היוותה מעין מבצר לשוחרי התרבות העברית, אשר ראו בה נצחון והגשמה, ונשפים שנערכו בה, הקשורים במועדי־ישראל ובתאריכי ראשית התחיה הלאומית, הפגינו יכולת רבה של הצגה חיה בעברית, ושיוו צביון מעניין ותוסס לשיתוף פעולה חי וער בין המורים לבין התלמידים. מהם נתמשכה גאווה ללבב המבוגרים, ההורים והעסקנים, אשר באו לחזות בפלאי התחיה וההתלהבות, עדות להגשמה נועזת יותר בעתיד הקרוב, וגיבוש שורות הנוער הלאומי.

ואכן, לאחר שיצאתי את קובל ועליתי ארצה, נודעו לי פרטים על שגשוגה של הגמנסיה, וכאשר בא אלינו בשליחותה מנהלה ד״ר פרנקפורט, הושטנו לו את עזרתנו להקמת בנין מיוחד לעצמה. זוכרני כי כאשר החזיק בידו את גליון ה„דבר״, בו פרסמתי רשימת הערכה על האיש, על מפעלו ועל מטרת בואו, התנוצצו עיניו משמחה, פניו לבשו סומק של ארגמן, וכאשר חבקני ברוב חבה טפח על כתפי והפטיר כמזכיר נשכחות: „זוכר אתה, כאשר צעקתי די! די! די!...״

ודאי שזכרתי. בנשפים הפומביים שערכנו בגמנסיה היתה ההתעמלות חלק מן התכנית. אותו אולם שימש גם מקום להתעמלות. מתקרתו השתלשלו טבעות וטרפציה. ודאי לא יהיה בכך משום התפארות אם אדגיש כי בסעיף זה של למודים הצטינתי, וכאשר הפגנתי את תרגילי האקרובטיים, הן על הטרפציה והן באמצעות הטבעות, חושש היה שמא אשמט חלילה מן המכשירים ואפול ארצה תוך ריסוק־אברים, והיה קופץ נרגש ממקומו וצועק בכל כוחו, כמבקש בעוד מועד להצילני מפורענות: די! די! די!... — והיה חוזר ונרגע רק לאחר שראני עומד על הבמה חי וקיים, חיור מהתאמצות וארשת של נצחון טבועה בפני.

הוי, הנשפים הללו... באחד מהם מחזיק הייתי בכיסי טבלת שוקולדה

גדולה, שקניתי עוד קודם-לכן, להעניקה לנערה אחת שמצאה חן בעיני, אלא עד שמצאתי את האפשרות לחלץ אותה מתוך מעגל הנערים שצרו עליה, ועד שמצאתי עוז בלבי להוציאה החוצה ולשלב את זרועי בשלה, וטבלת השוקולדה שבכיסי הפכה תמיסה חמה ומעוכה...

ה. תעלולי נעורים

היערכותנו למשחקים ולשעשועים עוברת היתה ממקום למקום, לפי הצורך והנסיבות, לעתים קרובות במגרש הספורט, ברחיצה בנהר, בתחרויות של מירוץ אופנים, בבתי הראינוע והשעשועים, ואף בסימטת בית־הכנסת הגדול. לכאן נקלענו בעיקר בימות החג, בליל שמחת־תורה, נערים ונערות יחדיו, מתעלסים בחוץ תוך התבדחות וקלות־ראש ומרצינים בפנים תוך כובד־ראש לשעה קלה.

בית־הכנסת הגדול בנין עצום היה, בנוי לבנים שרופות אדומות מלפנים, שבמשך הזמן לבשו גון כהה, וחזיתו הנשקפת מול סימטה קודרת, מוצקה היתה עשויה בליטות וזיזים מחושבים. ובקרנותיה כעין עמודים מתנשאים על גבי בסיסים מוצקים. ובחלונות למעלה משובצים מגני־דוד גדולים. בפנים שונה היה המראה, עוטה זיו מנורות, קורן בבהירות צבעיו ומפואר. רואה אני את בית־הכנסת כשהוא מלא וגדוש תמיד, והרחבה שלפניו הומה. גם עתה אעלה לפני עיני התכנסות נערים ומשובתם. אספת־עם המונית עומדת להתכנס הערב. נואם מפורסם מוורשה הבירה עומד לשאת את דברו ערב הבחירות לסיים הפולני. ציוני מפורסם הוא, לוחם קנאי לעברית ולתרבותה. על הכניסה שומרים חברי ה„מכבי" ענודי סרטים, ואין הם נותנים לנו, לזאטוטים, להכנס פנימה.

אחד הנערים, זריז ונועז מתכנן את הפלישה לבית־הכנסת. אפשר לסמוך עליו וחבר הנערים נוהר בעקבותיו, נכון לפעולה. הוא מוביל אותם מסביב לבית־הכנסת, מתעכב בחוץ ליד גדר העץ הישנה והדחויה. מבעד לחרכים הוא מציץ לדלת העזרה שדרכה יוצאים המתפללים אל החצר. בהצביעו כלפי הדלת למעלה שזגוגית קבועה בה, והמשמשת כעין צוהר להאיר קצת את החשכה השוררת פנימה, הוא פונה אל הנערים:

— צריך לנפץ קודם את הזכוכית ואחר־כך נטפס ונחדור פנימה.

— אבל מי ינפץ את הזגוגית? — תמה אחד הנערים והוא פוזל בעיניו ומסתכל לצדדין בשעת דבור, כדי לראות אם יקשיבו לו.

— אתה בודאי שלא! מלגלג עליו מנחם, ראש החבורה, ותוך כדי דבור הוא מתכופף, מרים אבן ומעיפה כלפי הצוהר של הדלת. הוא קולע ואינו מחטיא

את המטרה. נשמע צלצול הזגוגית בהתנפצה לרסיסים ומיד אחרי זה קולו של מנחם:

—חבריא! התכופפו והסתירו את ראשיכם. כעבור הבהלה נכנס פנימה.

חבריו מצייתים לו ומשתטחים על פני האדמה המאובקה והיבשה מתוך נשימה עצורה, פרט למנחם הכורע על ברכיו והמציץ לתוך החצר דרך אחד החרכים.

— מה נשמע? — לוחש באזנו האחד.

— שקט ודממה.

— אולי יצאו לארוב לנו?

מנחם מקשיב רב קשב ומרגיע את חבריו:

— לא. סבורני שבפנים בכלל לא שמעו את קול הנפץ, כי גדול הרעש שם, והדלת המובילה פנימה לבית־הכנסת מוגפה תמיד. עוד מעט ואנחנו נתחיל לטפס.

ליתר בטחון הריהו ממתין עוד דקות מספר, ובהיווכחו לדעת כי אין כל סכנה נשקפת לו, הוא קופץ הראשון ומטיל את גופו בזריזות מעבר לגדר. אחריו ממהרים וקופצים גם חבריו. בחצר מוצאים הם קרש ישן, מקרבים ומעמידים אותו כשהוא שעון אלכסונית לדלת והריהו משמש כעין סולם. מנחם הזריז והנועז עולה ומטפס הראשון, מסלק בזהירות את שברי הזכוכית שנשארו נעוצים בחריצי המסגרת של הצוהר, מכניס את ראשו ומציץ פנימה. בתוך העזרה שולטת חשכה גמורה, דחוסה ובלתי נעימה, ספוגה ריח עובש וטחב. הנער מקשיב רגע רב קשב, תוהה לדעת אם הכל בסדר, ממהר ומשלשל את רגליו בזהירות למטה, נשאר תלוי רגע בקצות אצבעותיו שנלפתו בדלת למעלה, מרפה אחר־כך וגולש ישר לתוך חבית השופכין שהמתפללים נוטלים בה את ידיהם והעומדת בסמוך לדלת...

למנחם הרי זו אפתעה גמורה וכלל לא נעימה. הוא שוקע בתוך המים הצוננים והדלוחים עד למעלה משוקיו, אבל הוא שותק ואינו מוציא כל צווחה מפיו, לפי שכבר מנצנץ רעיון משובה במוחו. הוא יוצא בזהירות מתוך החבית, ובהופיע למעלה בחלל הצוהר קלסתר פניו של חברו העוקב אחריו, הוא פונה אליו בשקט:

— מהר ורד ישר...

הלה מזדרז ומשלשל את עצמו גם הוא למטה, ישר לתוך החבית... צמרמורת רטובה עוברת בגופו ומוכן הוא למלט מפתחי פיו צווחה, אך מנחם ממהר לשים את כף ידו על פיו ולוחש לו באזנו:

— אל תצעק שוטה שכמותך... כולם יקפצו לתוך החבית...

עומדים השנים רטובים ודולפי מי שופכין וקוראים לשלישי הבא בעקבותיהם:

— מהר ורד...

וגם זה קופץ לתוך החבית. סוטרים לו על פיו, לוחשים על אזנו את אותו הלחש המפצה, ושלשתם רומזים לרביעי:

— מהר ורד...

— כך, כך יקירי — לוחש מנחם המתרונן — ישר לתוך החבית, האפ!...

— מנוולים, למה לא אמרתם לי?!

מנחם צוחק: למה לא אמרנו לו... כסבור אתה שרק לכבודנו הכינו טבילה נאה זו?...

— אבל איך אבוא הביתה? — מוסיף זה להתמרמר.

— איך? — מלעיג עליו מנחם — ברגל...

הנערים פורצים בצחוק וזה מעלה את חרונו של הנער:

— אתה חומר לך לצון, גנב שכמותך!

— מה אמרת?

הנער שותק.

— מה אמרת?

— אמרתי מה שאמרתי.

— ובכן, הרי לך! — מנחם מעיף את ידו וסוטר לו על לחיו.

— אתה מכה אותי?!... — צווח הנער הנעלב והמרוגז. הוא מתנפל על מנחם באגרופים קמוצים. מישהו מן הנערים ממהר להתערב ולהפריד בין הנצים, אך מנחם הבטוח בכוחו קורא אליו מתוך סערת ההיאבקות:

— הנח לי ואלמד אותו פרשת בלק!

בתוך החשכה מצטנפים שני הנערים לצנפה אחת. מעין גוש מלוכד הזע בתוך החלל האפל ומתגלגל על הרצפה. מכות אטומות וסטירות לחי מצלצלות בזו אחר זו. כעבור דקות מספר כבר רכוב מנחם על יריבו והוא מרביץ בו במרץ, בחימה שפוכה. הוא מרפה ממנו רק לאחר שזה מתיפח בקול ויבבתו עלולה להזעיק אנשים בקולה הצורם והפולח. אז יעזבהו מנחם, קופץ לדלת, מסלק הצדה את הבריח ויחד עם חבריו הוא פורץ החוצה, משולהב, מזיע ומרוצה. כי על כן הוכיח לחבריו עד מה יפה כוחו בתגרת ידים.

— תקעת לו כהלכה! — מציין אחד הנערים.

— יכול אני להרביץ לשלושה כמוהו!

לפתע הוא משתהה על עמדו ופונה לאחד הנערים:

— שמע־נא, הגדולה היא השריטה אשר שרט לי בפני? — הוא מתעכב בסמוך לפנס למען ייטיב הנשאל להסתכל.

הלה מתבונן, אוחז בסנטרו ומגביהו כלפי מעלה:

—שריטה הגונה. לאורך כל הלחי...

— חזיר שכמותו! — מתמרמר מנחם — שורט בצפרניו כאשה ממש!

השריטה מדאיגה אותו מאד ומעכירה את רוחו. הבגדים יכולים להתיבש, אך השריטה מה יהא עליה? אותה אי אפשר למחות מן הפנים... זהו אות־קלון מביש שחרת בפניו יריבו, ואמו תתבע ממנו פשר דבר...

חברו מרגיע אותו:

— אין־דבר, בעוד שנים־שלושה ימים לא יהיה זכר לשריטה.

— כן, אבל איך אוכל ללכת הביתה?

— איך? — מלעיג עליו אתה חברו וגובה את חובו — ברגל!...

ו. חלוקה צודקת

בסמוך לדירתנו על שפת הנהר היה ביתו של קפלושניק. עד היום לא אדע אם היה זה כינויו או שמו האמיתי. אך כשמו כן היה, כמעט, לפי שקפלושניק (עושה כובעים) לא היה בפועל כי אם מוכר כובעים. היה לו בית נאה ובית־מסחר מסודר ובו חלון ראוה גדול, מפואר. שני בנים היו לו, ולפי שהיה אלמן, עסקו שני בניו בהנהלת משק הבית, ואילו בעניני מסחרו עסק הוא לבדו, נאמן על הבריות ונוהג כבוד בכל אדם.

הבנים מוצנעים היו תחת קורת הגג ועסקו במה שעסקו ואף כי אביהם נמוך קומה היה, דומה שעלה עליהם וגדל מהם. לפי שניכר היה בשיחו ובשיגו, בהילוכו המתון ובנמוסיו המעוררים כבוד. מעין ישיש של משי היה. כולו שיבה ומהדר בלבושו. בחורף שחורים, מאריג משובח, ובקיץ לבנים וקלים. נעלי לכה מבריקות לרגליו, עניבתו מותקנת כראוי, צוארונו מבריק וכל־כולו שוחר נקיון, הקפדה וסדר. ניכר היה כי אדם זה בעל משטר היה, ואף כי נוהג היה בנמוס ודבורו בנחת, ידע להשליט סביבו רוח של תקיפות ואופי חזק. לא היה זה ישיש מתבטל כלל וכלל, לא בעיניו ולא בפני הבריות.

יום אחד הסעיר את העיר כולה באחד ממעשיו שתמוה היה ובכל־זאת נתקבל מתוך קורת־רוח והנאה, כלשמע מעשה בדיחה נאה. לרגל מסעו לוארשה נזדמן שם עם בן־עירו מ. ג. שאף הוא היה לו בית־מסחר לכובעים. עמדו שני הסוחרים מקובל וקנו כמות גדולה של מגבעות מסוגים שונים. ולשם קמוץ בהוצאות הובלה ארזו את המשלוח בארגז אחד לפי כתבתו של קפלושניק. משחזרו העירה ונתקבל הארגז, הודיע קפלושניק לרעו שיבוא לקבל את חלקו.

משום־מה נטרד ההוא ולא בא. לאחר יומיים חזר והודיע לו. אף הפעם לא נענה לו. כעבור ימים מספר שלח לו קפלושניק הודעה נוספת בידי אחד מבניו תוך הזהרה כי כבר פקעה סבלנותו. המתין לו לאחר הודעה זו, ומעשה־שטן — שוב לא בא. חרה אפו של קפלושניק הזקן לפי שראה בכך זלזול בכבודו. לא הוסיף לקרוא לנ״ל, אלא הזמין אליו לבית־מסחרו שני יהודים משכניו ואמר להם:

— רואים אתם ארגז זה? כובעים ומגבעות בו שקנינו יחד, אני ורעי הסוחר מ. ג. שלמנו חלק כחלק, והסחורה שייכת מחציתה לי ומחציתה לו. הזמנתיו ג׳ פעמים לקבל את חלקו ולא בא. אתה תהיו עדי כי אני אחלק לעיניכם את הסחורה לשני חלקים שוים, חלק כחלק, לא אתן עדיפות לעצמי, ולא אקפח את חלקו.

ובנוכחות שני עדיו אלה נטל הישיש מספריים, התישב במתינות על כסא בסמוך לארגז שפתח, והוציא מגבעת בזו אחר זו. מתוך כובד־ראש ודיוק למופת גזר כל מגבעת לשתים. חלקה האחד הניח לצדו הימני, בשבילו, וחלקה השני הניח לשמאלו בשביל הסוחר שלא בא. כאשר סיים את מלאכתו, קרא לסבל ושלח את המחצית לבעל־דברו. ותהום העיר!

ראיתיו יומיים לאחר מעשה. הוא התהלך בחוץ ליד בית־מסחרו, מהודר בלבושו כרגיל, נוהג חשיבות בעצמו וארשת של רצינות טבועה בפניו. מקדים היה כל אדם באמירת שלום ושמץ של בדיחות־הדעת לא ניכרה בו. אכן, לא חומד לצון היה כי אם אוהב סדר ומשמעת, ומבקש היה שכל אדם ינהג בו בדיוק כמו שהוא נוהג באחרים.

ח. ארגון הצופים

עיקר גאותנו היתה על ארגון הצופים מיסודו של באדן פאול. בראשו עמד לוסיה חודורוב (כיום רב־החובל אליעזר חדרב) אשר עוד בהיותו נער הוכיח כשרון המעשה ויכולת ארגון להפליא. את נאומיו נשא ברוסית חגיגית, נלהב ומלהיב אחרים. אני וחברי כתבנו לו מכתב כי אין זה הוגן ונאה לראש ארגון יהודי מסוג זה כי ינאם בפנינו רוסית. ראינו בכך פגיעה בחושנו הלאומי. לוסיה סבר וקבל. בהופעתו הבאה כבר דיבר אידיש, וזמן קצר לאחר־כך השכיל ללמוד עברית ואף לנאום. מלכתחילה היה זה ארגון צופים לפי רוחו של באדן פאול, שהיה חינוכי בעיקר, ואילו אחר־כך נמסכו בו גוונים לאומיים עם מגמה של טיפוח ערכינו אנו.

לזכותו של לוסיה חודורוב יש לזקוף את ליכודו של הנוער בקובל כגוש לאומי. מדריכיו הקנו לנוער את ראשית הכרתו ותודעתו בערכי לאום

ויחודו. נשפי־נוער שערך חודורוב, שכללו תכניות מגוונות, בשיר, מחזה, דקלום והתעמלות (בהם היינו אני ואחי הצעיר יואל׳יק מעפילים אל ראשי הפירמידות החיות) טיולי ל״ג בעומר, מיסדרים וטיולים — הצטיינו בהופעה רבת־רושם. ולנו — פגישות ראשונות עם הנערות, טיולים בלילות ירח, רומנטיקה שטעמה עודו שמור בזכרונותינו. כן מן הראוי להזכיר את תנועת „השומר הצעיר" שהיתה בת־תחרות לארגון הצופים, ולעתים קרובות המתה העיר מרוב וכוחים אידיאלוגיים של הבדלי מהות ומגמה. היו גם מקרים של „עריקה" לשורות שמנגד ולהפך, ולא פעם נאלצו ההורים להתערב, כי הדיונים הסוערים חרגו מתחומם המצומצם ונעשו ענין לרבים, לצבור, למנהיגיו. בקצור — בשורות הנוער רבה היתה התסיסה.

ט. מכבי־האש

זוכרני באיזו גאווה היינו מצפים לתהלוכת „מכבי האש" שבקובל. בראש פלוגתה, לקול צלילי התזמורת שלה, היה צועד או רוכב על סוסו — מפקדה היהודי ברנדס חבוש קובע נחושת מבריק ואקדחו על ירכו. פלוגת בחורים כהלכה, אף הם חבושים קובעי נחושת, מצוידים בכלי־כיבוי, צעדה אחריו בסדר ומשטר, וכמאסף להם עגלות מצוידות בחביות מים ומכונות הכיבוי האדומות. מכבי האש היוו ארגון יהודי בלעדי, ארגון מתנדבים, ובחוריו הפליאו עין כל בכיבוי השריפות, אמיתיות ומדומות, שפרצו בקובל כמעט מדי יום ביומו.

מכבי־האש הוכיחו כשרון ארגון וחוש של משמעת למופת. היה זה ארגון כמעט צבאי בהופעתו הנאה והמסודרת. הצבור ידע להעריך את הופעתם הגאה של הבחורים בימי תהלוכה וחג שהעלו את כבוד היהודים בעיני הנוצרים שבעיר. ובהשמיע התזמורת את צליליה, והיו מפעימים את רוחנו, כי שמחנו מאד על כל גילוי של גבורה יהודית, על כל מירמז של סדר ומשמעת מעין אלה הנהוגים אצל אומות מתוקנות; ראינו בכך צל־צלו של בטוי לחירות, ותשוקה להראות קבל־עם כי לא מכבי־אש פשוטים הם, אלא בנים למיעוט שאם אין מפריעים לו בארגון חייו ובעיצוב מוסדותיו, הרי שאינם נופלים משכניהם, עזים ברוחם וחזקים בגופם.

ארגוני ספורט

והיו ארגוני ספורט, אשר קבוצות שלהם לכדורגל קנו להם שם בסביבה. בראש ניצבה קבוצת ה„מכבי", לה הושאלתי מטעם „קדימה" כשוער, לפי שיצאו לי מוניטין כמעולה שבין השוערים למרות גילי הצעיר. נטלתי חבל

בכל ההתחרויות החשובות שנתקימו במיפגשים בינעירוניים עם קבוצות אזרחיות וצבאיות אשר באו לעירנו, וכן נסעתי עם קבוצת „מכבי" ללוצק, לרובנה, בריסק, לודמיר, לובלין וערים אחרות. תחרות של כדורגל הפכה תמיד מאורע בעיר, משכה המוני צופים, ואם אירע ושתי הקבוצות יצגו שני עמים, יהודים או פולנים, והיה בכך גם צפיה וחרדה לתוצאות, לפי שתבוסה היתה מעכירה את רוח התומכים של צד מסוים, ואילו נצחון היה מרומם את רוחם. לרוב ניגנה בשעת המשחק גם התזמורת הצבאית מן הקסרקטינים שב„גורקי". מצב־הרוח היה חגיגי למדי, ובין קהל הצופים היו מסלתה ושמנה של העיר. ואם כי לא חסרו לעתים גם אינצידנטים בין השחקנים, והתפרצויות אנטישמיות מצד הפולנים הגאים שתבוסה היתה גורמת להם איבוד עשתונות, הרי בדרך־כלל התנהלו התחרויות בשאורח ספורטיבי למדי והשיפוט היה, לרוב, אוביקטיבי. קשרנו קשרי ידידות עם שחקני הקבוצות היהודיות, ומן הראוי לציין כי היו אלה ספורטאים טובים ורבים מהם יכלו להימנות עם נבחרות ארציות. אך מפעם לפעם דללו שורות קבוצותינו, לפי שרבים מהם יצאו את קובל, חלק עלה ארצה, וחלק היגר לארגנטינה או למקומות אחרים. אני עליתי ארצה בשלהי 1925, שנה בה הגעתי לשיא הצלחותי כשחקן של כדורגל. במסיבות הפרידה שערכו לי חברי וארגוני הספורט קבלתי בין השאר למזכרת שלושה ז'טונים עשויים כסף ועליהם חרותה, בצורות שונות, דמותו של ספורטאי העומד בשער. הז'טונים האלה אבדו לי בנדודי, אך הזכרונות עודם שמורים וחרותים על לוח לבי, ואם אעצום את עיני לרגע, יופיע לעיני מגרש הספורט ועליו מתרוצצים חברי הצעירים (כפי שהיו אז!) בריאים, רעננים, שופעי עליצות ותאבי חיים.

חלק ניכר מן הנוער בקובל התחנך גם בגמנסיה שהיתה מורשת השלטון הרוסי, בהנהלת הגברת קלארה דוידובנה, אשה משכילה ובעלת מרץ. עם התבסס שלטון הפולנים העבירה את הגמנסיה לתכנית הלמודים הפולנית. אך גם היא כבר הבינה כי יש לתרום, בתוקף נסיבות הזמן, מס לרוח הלאומית היהודית שנשבה בקובל. היא קבעה שעות ללמוד הלשון העברית, ספרות עברית, היסטוריה יהודית, ובנשפים שערכה מטעם המוסד שלה הושמעה מעל הבמה גם שירה עברית והוצגו קטעים ממחזות לאומיים. לתלמידי גמנסיה זו היה ארגון ספורטיבי בשם „לגיה". הם היו בחלקם נערים מתבוללים, אך במשך הזמן נסחפו עם הזרם הלאומי ואחדים מהם עלו ארצה. כן היה קיים ארגון ספורטיבי של נוער לאומי בשם „בר־כוכבא", וארגון ספורטיבי מיסודה של הגמנסיה העברית — „קדימה".

יא. „קדימה"

מדי אהרהר ב„קדימה" ובחברי באותה תקופה יהמה בי לבי. אחדים מחברי „קדימה" עלו ארצה, והיתה זו תוצאה ברורה ומובנת של מעשה מתוך מחשבה תחילה, כי שאיפה זו של הגשמה ליותה אותנו, סעיף ראשון בתקנון. לראשונה עלה אורי אלפרט שהיה נשיאה הראשון של „קדימה", ואני שהייתי נשיא „קדימה" לאחר־כך, עליתי יחד עם אחי הבכור משה. אחרינו עלו שלמה קנטור, יצחק פינקלשטיין, האחים וויקוס, פלנצמן, אהרליך ומאיר סגל ז"ל ואחרים. אלה שהיססו ולא עלו מסבה זו או אחרת — נספו.

„קדימה" היה ארגון לאומי במלוא משמעותו של מושג זה. תקנותיו נתחברו בעברית, ועל פני מגרש המשחקים אפשר היה לשמוע מפי חבריו את צלילי הלשון העברית תוך הכרת־ערך. זה לא מנע מחברי „קדימה" להשתייך גם לארגונים של הצופים או „השומר הצעיר", ואחדים מהם נמנו גם עם הסתדרות החלוץ ונסעו להכשרה למחצבות שבקלוסובה. רק לאחר הכשרה בקבוץ בקלוסובה היו חבריו זוכים, לפי תור מסויים, לקבל רשיון לעלייה ארצה. אני ואחי הבכור זכינו ב„קפיצת הדרך", לפי שהסתייענו ברשיון עליה ששלח לנו אחד מאכרי רחובות. אותו אכר זכר חסד נעורים לאבי, אשר בעלותו ארצה בשנת 1914 התאכסן בבית אביו ברחובות.

ענין העליה ארצה העסיק מאד את חברי „קדימה" הצעירים. היו לי וכוחים עם חברי אשר אחדים מהם נשתהו משום־מה ולא עשו את ההכנות הדרושות. לבי אמר לי כי אם לא יעלו בהקדם ספק אם יעלו אחר־כך. על שנים מהם, חברי הטובים ביותר, דואב לבי עד היום. האחד יעקב סגל, יפה־עינים וחכם, היה חברי הטוב ביותר ואיש סודי ושיחי; והשני, ברוך טויב, מתון ונבון־דבר, נעים־הליכות, שאף כי חיזרנו שנינו אחרי נערה אחת, שררה בינינו ידידות אמת והבנה רבה. ידוע לי כי שניהם פעלו יפה בשטח החיים התרבותיים והצבוריים, כי בעלי סגולות היו ותכונות אישיות מקסימות. אך משגמרו אומר כי אכן הגיעה השעה לעלות — איחרו את המועד...

יב. הסנדלר המוסקבאי

קראנו לו הסנדלר המוסקבאי לפי שתמיד היה מספר לנו ספורים על מוסקבה. גבוה, גרמי וחסון ופניו פני נער שחלום ומשובה נסוכים על פניהם. דר היה במרתף בסמטה הסמוכה לביתנו, ותמיד היה לנו דין ודברים עמו כי„סוחב" היה כל עתון, כל שבועון, כל ירחון שהיינו קונים בערבי שבתות. מסתבר, כי מרבה היה בקריאה, שותה בצמא כל מה שידו השיגה לקרוא באידיש, כי פשוט היה, עממי, וזו היתה לשונו היחידה.



קבוצת „קדימה"

עומדים מימין לשמאל: יצחק פינקלשטיין, בנימין מקוה, פייבל ארליך, מאיר סגל, שלמה קנטור, שמואל וויקוס, בן־ציון סויניוך, לוונברג, בנימין קמינסקי.

יושבים מימין לשמאל: שבדיוק, אברהם וולדמן, אברהם פלנצמן, הסופר יוסף אריכא, (נשיא „קדימה"), ברוך טויב, יואליק דולגין (אריכא), סיומה.

יושבים על הארץ מימין לשמאל: איזיק זפרן, יעקב בקר, שמואל גוז.

מבקר הייתי אצלו לעתים קרובות. ראשית מפני שנעלי היו תמיד טעונות תקון, ומנצל הייתי אותן, טלאי על גבי טלאי, תקון עקבים וסוליות, עד שנתרפטו ללא תקנה. הייתי, איפוא, אורח קבוע אצל הסנדלר המוסקבאי, לפי שלא עמד בדבורו וצריך הייתי לזרזו. אך אודה כי מצאתי בו ענין רב. ראשית־כל ידע לתת בשיר קולו שעה שעסק בעבודתו. שגורים היו בפיו שירים עממיים משל אברהם רייזין ואחרים. שירים נוגעים אל הלב, על תופרות צעירות הנמקות בעניין, על קשי יומם של עמלים, פשוטי־עם ומרי־נפש, ועל מהפכנים הנשלחים לסיביר.

לרוב היה מספר על מוסקבה ועל סיביר. אלה היו שני הנושאים אשר הרבה לדוש בהם. על חומות הקרמלין סיפר לי. על הפעמון הגדול והתותח העצום, שהוכתרו כמלכים משום גדלם; על מהפכנים פעילים במחתרת ועל התנקשויות במלכים ומושלים עריצים, עלילות שהיה מפאר אותן, משל הוא בעצמו תיכנן וביצע הכל; ועל מאסרו הירבה לספר, כיצד העמד לדין ונשלח לערבות סיביר. וגם כיצד עלה בידו, בהשפעת גרשוני שנמלט מכלאו בחבית של כרוב, אף הוא להמלט ולחזור לקובל. מספר היה את הדברים ברוב חן ובאורח טבעי, מרבה לגדוש פרטים ומאורעות דרמטיים. ואשתו, בלונדינית רכה וענוגה, שתמיד ראיתיה בקרן־זוית וכרסה בין שיניה, מחייכת היתה חיוך רך כלשמע ספורי מעשיות שהיא שומעת מפי ילדה המיטיב לשזור את מסכת דמיונו. יש שהיתה נדה בראשה ושוב מחייכת. לימים נתחוור לי פשר חיוכה המסתורי. נודע לי כי הסנדלר המוסקבאי מימיו לא היה במוסקבה, מימיו לא נאסר, וכמובן שלא נשלח לסיביר, וכל ימיו לא יצא מתחומי קובל... כל הספורים היו פרי דמיונו וקריאתו הרבה בעתונות אשר סיפקה לו חומר למכביר. אף־על־פי־כן לא נפגמה דמותו בעיני, לפי שידע האיש, בתוך מרתף מגורו הצר, בתוך דלותו, ליצור לעצמו עולם מלא של חוויות, לחרוג מתוך השממון. אכן, את אשר החסירה ממנו המציאות מילא בדמיונו העשיר אשר על כנפיו המריא למוסקבה, לערבות סיביר...

יג. תם ולא נשלם

העליתי על הניר רק מעט מזעיר מתוך צרור הזכרונות, קצת מראות וכמה שרטוטי דמויות. מחמת קוצר הזמן לא היה סיפק בידי לרשום יותר, וגם מה שנתתי נרשם בחטף. עוד הומים בלבי דברים שלא נאמרו, ועיני עודן משוטטות על פני קובל, רחובותיה וסמטותיה, ושיח־ושיג לי עם הרבה דמויות שנקרו לי על דרכי, ורואה אני כמבעד לדוק של ערפל (או דמעות...) את כל היקרים והאהובים אשר ידו הטמאה של שטן דורנו קיפדה את פתיל

חייהם. ספורי השרידים על מה שהתחולל בין הכלואים בבית־הכנסת, על כתבות שכתבו על הקירות בדם לפני צאתם לדרכם האחרונה לקבר האחים בבאכובה הכפר — גוזרים עלינו לשוב ולהעלות את זכרם. יהיו נא דפים דלים אלה נרות זכרון.



ד"ר ראובן בקשם

במעגלות העיר

א. נהי על קובל

ידעתיך, קובל, ידעתיך, הכרתיך, חבבתיך, חרטתיך בתאי־מוחי ובבכי־נשמתי, כי ראויה את, ראויה היית לכך קובל.

ידעתיך משני עברי־הגשר, ה„חולות" והעיר. ידעתי את רחובותיך, שוקקים תמיד יהודים, אנשים, נשים וטף, עובדים ולומדים, סוחרים ובעלי־מלאכה, עטופי בגדי חול ועסוקים בפרקמטיא של מחיה וכלכלה ושוב עטויים לבוש־שבת והנשמה־היתרה מבצבצת בריסי־עיניהם וסוקרת מבין האישונים ישר לעולמו של הקדוש ברוך הוא, לעולמם של הגויים.

ידעתי את נוערך, קובל, נוער יהודי יקר ונחמד, האוהב וחולם, המשתוקק והווה, הפועל ומצפה, מתכונן לחיי־גולה מחד ולשחרור משעבוד ועבדות — מאידך.

ועכשיו כשאינך, קובל, כשנמחק שמך ממפת עם־ישראל, זה שחי ואינו עוד בפולין, והיהודים, בלבוש־חול ובבגד־שבת, אינם בתוכך, על כולם כמעט עלה הכורת — לבי, לבי אליך, עיר אהובה ויקרה, ונהי אשא עליך: „וי להאי שופרא דבלי בארעא" (אוי ליופי זה שמרקיב בארץ).

אין כבר בקובל יהודים הלוחמים וחולמים, המצפים לגאולה, המקוננים בלבם עמוק את קינת־ישראל בחצות־הליל ובחצות־חייהם; יהודים, הסוחבים את חייהם מני תהום אלי תהום ובלבם עמוק תקות־נצח מקוננת, תוחלת עילאית של ישראל סבא: יום יבוא, יום הפדות, ורגלי המבשר יקראו דרור לעבדי־החיים ונרצעי־הגויים — דרור לעם־ישראל.

היום אינם מחכים יותר בקובל, כי אין יותר, אינם בני־ישראל. מתה קובל היהודית, מתה ולא תוסיף קום. ורק זכר אלה שהכירוה, שידעוה וקשרוה קשרי־אהבה בפנימיותם, יעלוה על ראש־שמחתם וישאוה עמוק בלבם עד ה„אין־פדות" לזכרון המר הזה.

ואנכי גר ותושב הייתי עמך, קובל. בחומותיך ירחים בּיליתי, ירחי־עבודה, יצירה, בתוך־תוכם של חיים יהודיים תוססים, מלאי מרץ ההוי המיוחד וברק־העונג והספוק היהודי.

שנת תרפ״ד. רק בקושי הספיקה קובל הפולנית, והיהודית בתוכה, להתלקק מפצעי־המלחמה ששתתו מחורבותיה, בתוך הריסותיה, כעדות חיה לפיצוץ הגרמני־רוסי־אוסטרי־פולני־בולשביסטי־אוקראיני, שירד לסרוגין ובזה אחר זה משמי־קובל על העיר.

ועברה קובל, כשכנותיה, מיד ליד, מאויב למשנהו, מאויב מנוצח לאויב מנצח, וכל מנוצח כלה את חמתו וכל מנצח טבל את חג־נצחונו בקובעת דם־ישראל. ונשחטו יהודים עת יצאו האוקראינים ונכנסו הפולנים — טבחו אלה ושחטו אלה. יצאו הגרמנים — החליפום בטבח האוקראינים, ואותם — ב„חד־גדיא״ הבולשביסטי, ואותם — הפולנים, הלגיונרים של פילסודסקי והלגיונרים של הלר, ודם יהודי ניגר, ניגר.

ובין הרג להרג, בין תבוסה לנצחון, המשיכו יהודי קובל, בכוח־חיוניותם היהודית המיוחדת לעמנו, במלאכתם ובעבודתם ובמלאכת ישראל־סבא. לא הניחו ידיהם. ובבוקר־השכם, עם השכמה, מהרו יהודים להתפלל לבית־הכנסת הגדול ובתי־כנסיות ו„שטיבלעך״ שבעיר ובחולות. ובחצות־ליל לא פסקו נגון־וי וצלילי־אוי מבתי־ישראל, העורכים את תפלת־ערבה לגאולה שתבוא, ואף־על־פי שתת־מהמה — יחכה לה כל יהודי שתבוא. ולא פסקה גירסא מפיות ישראל, בחדרים ובבתי־ספר. שמה למדו, זעקו, נאנחו וחלמו — חלמו על יום־הפדות הגדול.

והכורח הגדול העתיק מאות נערי־ישראל לחיילות־הגויים ונפלו עשרות בחורי־ישראל בחזיתות על אדמת־נכר.

ובשנת תרפ״ד עדיין לקקה קובל את פצעיה. עדיין לא נקרש הדם הרענן שנשפך מהעורקים הפוקעים של הצבור היהודי — וכבר פכו וקלחו חיים מלאים. ומשתי גמנסיות יהודיות בעיר, מהן אחת על טהרת העברית, בקעו קולות הנוער העברי, שקם לתחיה ושאף לתחיה שתקום.

ב) הגמנסיה העברית

בגמנסיה העברית „תרבות״, בה לבשתי איצטלת מורה ללטינית, פולנית והסטוריה, מצאתי שלושה דברים, שרק יהודים בגולה מסוגלים לשאתם ולא לפגוע ולהפגע מהם:

א) חבר־מורים יהודי־לאומי, בכל לבו, נפשו ומאודו, קריאה אחת, ערגה אחת, חלום אחד לציון ולפדות. והפמליא הזו נתונה למרותו והוראותיו של

קורטוריון פולני עוין לעם היהודי, מתנכל לתרבותו, הליכותיו, שאיפותיו והזיותיו.

ב) תכנית־למודים מכוונת להחדיר בלב החניכים אהבת המולדת הפולנית, עברה ועתידה. שומה עלינו לנטוע בלבות נוער־ישראל אהבה לעם הפולני, הערצה למלכי־פולין, לאצולתה ועריציה עד לחקוי למוד שירי־פולין ודקלום משורריה ויצירות סופריה מא״ב ההוראתי. „נשמת הנוער קנין עמנו" — טען המפקח הפולני ומידינו דרש את נפשו הפולנית של הנוער העברי. והגמנסיה „תרבות" ממלאה את המוטל עליה בדיקנות סבוב־השמש, המזלות והגלגלים, אלא בכוון הפוך — ממערב למזרח, לירושלים ונשמתה.

ג) ואחרון־אחרון: הקרע בנשמת ההוי הגלותי, היהודי; הקרע בתוך־תוכו. ועמדו מחנה מול מחנה — היהודים בינם לבין עצמם. מתבוללים מחד, לאומיים — מאידך, וקומוניסטים בתווך ובעורקי־האומה. וחשדנות והפכפכנות ושימת־אבני־נגף ומכשולים ואכילת קורצא־בי־מלכא וכל תופעות הלואי הכרוכות בטבע של מלחמת־קיום עלובה וחפוש אחיזה רוחנית במצבים רעועים.

הכניס אותי המנהל אשר פרנקפורט הי״ד לתפקידי וארב מאחורי הדלת, להקשיב ולהאזין מהו הגורל, אותו אינה לי תפקידי. היפערו התלמידים פיותיהם כשאול ומגמתם לבלועני חיים, בהתאם ל„חובת" כל תלמיד בעולם (ועל ילדי ישראל לא יפסח המנהג) לבחון כל מורה חדש, לתהות על קנקנו, להיווכח אולי „מותר".

ועבר בוקר ראשון של למודי בהצלחה. הוזמנתי למנהל והוא העניק לי מעצותיו והוראותיו האבהיות. פרנקפורט היוזם, המיסד, המארגן, האחראי כלפי צבור, והמנהל הרשמי של הגמנסיה, היה כולו חרדה לגורל פעולת־טפוחו, שהוותה פעולת־חייו בזה ובבא. פקחות יהודית ומסורת עברית התמזגו בו במאבקו הגדול. הוא נאבק עם הקורטור הפולני, נאבק עם ההורים שהעדיפו למסור את ילדיהם לבתי־ספר עם „זכויות", נאבק עם התלמידים לשרש מלבם יחס של בטול לקניני העברית ולמורים העבריים ונאבק עם עצמו, שעש היאוש לא יאכלהו ויתוש הספק לא יכרסמהו.

ובצוות־המורים נספגתי.

החורף במלא תקפו. הכפור מחזיק בצמיד־ברזל את היקום בזרועותיו הקפואות. השלג חורק מתחת לרגלים ורוח צינה שולחת מחטיה־חדודיה לעברך, ואנו מורי „תרבות" מתחממים לחבלו של התנור המוסק בגמנסיה.

מנהל את מסכת „החמום" ליבוביץ'[1], בדיחותיו שנונות, חדודיו חריפים וכולו פקחות־הגות ישראל סבא וחלומו הנצחי.

עזר כנגדו, לעתים תנא דמסייע ולרוב בר־פלוגתא, הוא חברי וידידי יעקב נתנאלי־רותמן[2], שיצאו לו מוניטין כליריקן מחד ובקי בכל חדרי תורת־ישראל וחכמת־הגויים — מאידך.

באותה תקופה פרסם ב„הצפירה" את סדרת „הגיונות" שלו, ולידו התנור נותחה כל מימרה ומימרה וכולנו בשליש־בקיאותנו את הגדרותיו ואת משפטיו. בכל דבר הטלנו ספק, ספק לקנטרו, ספק לקיים מה שכתב באחד מהגיונותיו „הספק להגיון — כפלפל למאכל". ואז יצאו מעינות־בקיאותו חוצה והוא הציפנו בניבי־לשון ובהסברי־פשט ודרש ובהנמקה מקרוב ומרחוק באה.

מרוחק, אם־כי דרוך, עמד חברנו ד"ר הולדר, עורך־דין, מורה להסטוריה. בקיאותו בעברית לא עמדה ביחס ישיר לבקיאותו בדברי־הימים. התערבותו בשיחה נגעה רק בתקוני תאריכים הסטוריים והעמדת העובדות על דיוקן. היה בקי בתאריכים ההסטוריים של כל ישיבות המורים, תאריכי תשלומי־משכורת וכו'.

זעום ומכונס, לעתים, ושופך מעינותיו חוצה לעת־מצא, עמד־ישב־טייל בחדרון, ששימש חדר־המורים, ידידי וחברי היקר יוסף אברך הי"ד, בעל ידיעות עמוקות בעבר ישראל, בים התלמוד, בר־אורין ובר־אבהן. לטש־שנן בכעס עצור ובחימה שמורה את עיניו היוקדות תמיד ויסר את עצמו. יסר אותנו ובעיקר את הגולה, את תנאי־חיינו הירודים והמרודים, את חרפת הגולה חשף וחשף לעיני כל.

וסוגיה חמורה בתלמוד, אם נשתלבה בשיחתנו, או נוסחה ברמב"ם, הגהת הראב"ד ונושאי־כלי הרמב"ם, מצאו בו את אבירם, הדן את דינם, רב את ריבם, תובע את עלבונם ומחפש את תיקונם.

ובהתלהב האיש הביא ראיות מהרי"ף, מהתוספות, מביאליק ויל"ג בכפיפה אחת. הצצתי אז עמוק לזויות־עיניו ונדמה לי כאש קודש תוקד בהן, לא תיכבה. הרגשתי בכל נימי נפשי, שאש מקשה היא, מעור אחד, מחומר אחד, מיסוד אחד קורצה, בחינת, „כל ימי הצטערתי — עכשיו כשבאה לידי לא אקימנה"?

ובמרחק, גם ברוח, ישבו המורים האחרים. המורה פיפ (לטינית, פולנית),

---

1. כיום מנהל בית־הספר הממלכתי על־שם ח. נ. ביאליק ז"ל בת"א, מחבר ספרי־לימוד.
2. ממנהלי הגמנסיה „סוקולוב־לאור" בתל־אביב־יפו, משורר וסופר.

המורה זידנציג לציור, המורה לזמרה פיינשטין הי״ד — צוות־מורים עבריים בגמנסיה עברית על אדמת פולין בחורף וולינאי.

הצטלצל הצלצול וכמוכשי־נחש נרתענו ממקומותינו — בדרך לכתות. נתיתם התנור, האש הועברה לכתות. והתחילה מנת־הדחסה לראשי ילדי־ישראל את תורת־ישראל בגיטו גויי, או תורת־גויים בתבלין עברי.

ולמזל תלמידי גמנסיה „תרבות" בקובל דפקו לבות מוריהם כלבות תלמידיהם בקצב אחד של תוגה־געגועים, של צפיה־כסופים, נסתרים ומפכים, עמוקים ועזים.

ג. בתחומי „השומר־הצעיר"

לפני הצהרים מורה ואחרי־הצהרים היו זמני ומרצי, נעורי ונסיוני, קודש ל„השומר־הצעיר".

בבואי לקובל מצאתי קן עלוב ודל. קן בהתפוררות. ההתחרות הגדולה של „שומר טרומפלדור" בהנהגתו של לוסיה חודורוב, נתנה את אותותיה ב„השומר־הצעיר" — וקנו ורוחו נתדלדלו. תהלוכת־הרחוב של הטרומפלדורים,



ד״ר בן־שם בחברת „חוג קשישים" של „השומר־הצעיר"

תלבשתם, שיריהם, מנהגיהם ובעיקר הנהגתם, הערצת המנהיג־המפקד חודורוב משכו את הנוער לשורותיהם, ובבואי נמצא „השומר־הצעיר" במדרון, הלוך וירוד, במדרון הירידה וכפשע בינו ובין כליה.

עמדו לי זכויותי:

א) שם של מנהיג־נוער ומארגן.

ב) חבר המוסדות העליונים של „השומר־הצעיר".

ג) מורה בתואר ד"ר פילוסופיה.

ד) נואם־מלהיב.

ה) פולחן־דתי ואמונתי בדרך „השומר־הצעיר".

ובעזבי את קובל נחשב קן „השומר־הצעיר" שם בין הגדולים, החשובים (באיכות ובכמות), המאורגנים והיפים בפולין. כהצלחתי בקן „השומר־הצעיר" בגרודנו שהעליתיו מבירא עמיקתא לאיגרא רמא, היתה הצלחתי בקובל.

כל זמני, הגיגי, עשתונותי, רגשותי ושאיפותי שוזרו למלאכת־התנועה. נהגתי בה מצוות מעשיות, מההשכמה עד ההרדמה. חדרי היה מטה קבוע, כוורת של ריצות, שעות־פעולה והוראות. כל ספרי, בקורי, פגישותי, דברי ותוכניותי קלעו למטרה האחת — „השומר־הצעיר".

הקן גדל גדול נפלא. תלמידי „תרבות", ברצונם להתחבב עלי, נכנסו לשורות־התנועה. קנאו בהם תלמידי הגמנסיה קלרה דוידובנה — ונרשמו בקן. ובעת שצעדתי בלבוש „השומר־הצעיר", שיצרתיו כמתכונתו, במגפים ובכובע בדן־פאול ומקל־סוף ביד, נעצו בי בני־נוער את עיניהם ובאו בהמונים להצטופף בצל קורותינו. ב„השומר־הצעיר" טפחנו געגועים עזים לישראל, קולט, פולחן לעבודה, אהבה לשירה, הערצה לחברה, דרישה לשינוי ושאיפה לפעולה.

ועת בקעה ערב־ערב שירה אדירה ממאות ריאות ולבבות, עמדו הורי־קובל עמוד והשתאה, עמוד ומחות דמעה מעיניהם. ושעות חכו הורי־קובל לבניהם ובנותיהם שיחזרו מהקן.

פעמיים הזמינוני אנשי־בולשת לתהות על קנקני. ואני זכרתי היטב את ספורי הבחורים שנחשדו בקומוניזם ועונו בחדרי אותה בולשת באופן אכזרי (מכה בבריח־הדלת, בצלעות ומתחת לריאות, בסביבת הכבד, לחיצת צפרנים, עצירת הנשימה, הקפאת רגליים וכו') וצעדתי בלב מורתח ומוקפץ לקראת החוקרים. הוזהרתי ונשלחתי בלווי אדיבות פולנית, אופינית, הביתה. ושלטונות בית־הספר (הקורטוריון, המפקחים) התחילו מתענינים בי ומנהלים וכוח על ציונות, חברה, נוער, לויאליות.



תהלוכת ל״ג בעומר של קן „השומר־הצעיר״ בשנת תר״ץ

לשבחם של בני־ישראל יאמר, שתלמידי הגמנסיה שרקדו בערב „הורה" בקן — קבלו עליהם עול של משמעת־ברזל בשעורים בגמנסיה ביום.

ד. לילות־קובל

ובשמחת־תורה יצאתי, בלווית ראשי־הגדודים וראשי־הקבוצות של „השומר־הצעיר", לחזות ברקודו של הרבי הטריסקאי (ממשפחת האדמו"רים טברסקי הידועים). בקלויז חום של־אש לא מעלמא־הדין. ספרי־תורה בידיהם רוקדים החסידים. פנים משולהבות, עינים עצומות ופקוחות לסרוגין, רגלים קלות כאילות נישאות מעלה־מטה. נישאים על כנפי־נשרים, רוקדים, מתלהבים, כאילו אין יום ואין גולה, אין חטא ואין הינום. הכל רק קפיצה לאל־על, לאין־סוף הבלתי־נראה והמתגלה ברקוד. דלגו, קפצו, התרוממו, פסחו, נתרו, הרימו רגלים בהעויות־מירקד משונות, אל עילאה ויותר ויותר עד שנעצרה



הקדוש ר' ולולה זצ"ל

הנשימה בלב המסתכלים. לבות הרוקדים תקתקו כשעוני־תוכי וטלטלות כבדות־משקל עולות מעלה־מטה, מחול לתהום־הנשיה, לתהום הזכירה, לפסגת־הבריאה, לפסגת־הטמירין — מחול־שמחה, שמחת־תורה, שמחת־נשיה־יאוש־התרוממות־בטול־גאווה, מעבר לחיי־ההוי הושלכו מעלמא דא לעולם אחר.

וסביבנו המון. המון יהודי־ווהלין החביבים. ידעתים גם ידעתים. יהודי מזוג. מזוג גיאו־פוליטי־טופו־אטנוגרפי. ווהלין השוכנת בספר רוסיה, פולין, בשכנות ליטא, מלורוסיה, ביאלורוסיה, ספגה מכולם דם וחיים. אין בהם ביהודי ווהלין, קור ההגיון הליטאי ואין בהם מקלות־דעת ונשריות של הפולני. יש בו, ביהודי הווהלינאי, התלהבות בתערובת געגועי ערבת־אוקראינה וערגה ביאלורוסית ועמקות ליטאית גם־יחד. ועל הכל פשטות, פשטות מתוך רבוי־בטויים, פשטות של הסטפ, הערבה האוקראינית. ויקדו עיני המסתכלים ברקוד, נהנו ונאנקו, נהנו ונעו ראש.

ויצא הרבי לרקוד. החסידים זזו לצדדין. רוקן חבל־הרצפה במרכז. הרבי עצם עיניו, הרים ראשו ונענעו בקצב, תחב אצבעותיו לאבנטו הרחב, תקן את ה„ספודק" על ראשו, פסע פסיעות לעבר השולחן ולעבר ההמון ויצא במחול דרוישי, מסתורי־פראי־התלהבותי, שדוגמתו לא ראיתי עד־כה.

החסידים מסביב ספקו כפיים, שרו וזמזמו, נאנחו והתפעלו והרבי רקד. עברה חצי־שעה, עברה שעה, הרקוד לא פסק, לא פג, לא גדל ולא פחת. נקפא הקצב. נקפא העולם, נקפאה ההויה. שמש־החיים נדמה בבית־הכנסת של הרבי בקובל ואתה החסידים והמסתכלים. הליכה וקפיצה, קפיצה וסבוב, סבוב ונתירה, נתירה ודליגה, דליגה וחצי־כריעה, בלי אומר ודברים, בלי שינוי־העויה, רק פני־הרבי השתלהבו, בערו, יקדו, הוצתו.

וקנאתי, מה־קנאתי, בכוח האידיאה־ההרגל, שכחם כה רב לחמם לב־יחיד ולהלהיב לבות־רבים.

נמשכו לילות־חורף. בסוגי־ספורט שונים טפלתי להעשיר את דלות חיי־הגולה ולהעשיר את נעורי־הנוער ונעורי אני.

בכל ערב שבת יצאתי עם ראשי־גדודים וראשי־קבוצות לטיול־לילה. מחו ההורים המסכנים, מאנו להנחם, אם גם ידעו שאנכי, המורה, נמצא ביניהם. והטיולים רבו ומספר המשתתפים הלך וגדל. הכפור והקור הרדימו את העולם ואת בתי הכפרים הגויים בסביבת קובל. אורות דעכו, כלבים נבחו וצעירי־ישראל טילו בשדות פולין — ווהלין, טילו, תירו, חפשו, התגעגעו, חלמו, למדו לחשל גוף ונפש, למדו לחכות, לשאוף, לפעול.

באחד הלילות השבעתי את כל הבוגרים „הבטחת „השומר־הצעיר". אחרי שצויתי על כולם התבודדות בחושך־הליל במרחקים של קילומטר ברדיוס חזרו אלה שהחלטתם נחושה להשאר „שומר לכל החיים". ובחשכת ליל־פולין, מול כפרי־ווהלין הרחבה, בלוית נשיכת כלבי האוקראינים, על שדות־נכר, ביערות־סוד, נשבעו בני־ישראל אמונת־נצח למולדתם הרחוקה, לחיי־עבודה, לדרך חברתית כנה.



קבוצת חברי „השומר־הצעיר" מגדוד ב' בשנת תרפ"ז

ובלילות אחרים הוצאתי אותם למשחק־שדה. במחשכים זחלו, גנחו שכבו בני השוה"צ ולמדו להריח את ריח־האדמה, את זיעת החברה, את זיעי הפחד וטעם החפוש והתעיה.

ומדורות בקעו בלילות והאירו מחשכי־שדות וטלטולי־לבבות. ובלילות אופל וקור גם־יחד נסענו במגלשים הרחק מהמית העיר ושאונה, בחיק־הטבע וזיוו, סטורים מהרוח ועזותה, דהרנו, דהרנו והנעורין הדביקונו.

בהשאירי כאב בלבות מאות בני־נוער, שתמונתי בלבוש־צופים, חובקה על־ידיהם באהבת־אמת ובחיבת־רעים, עזבתי את קובל ולקחתי אתי ממיטב זכרונותי וחלק מחלומי.

ונספתה קובל. נספו יהודיה, נספו נעריה ונערותיה, נספו מוריה ומנהליה. מתה קהילה קדושה ויקרה, קהילה שחלומות־גאולה בה נטוו וערגת חיי־חופש נארגו.

מתה ולא תקום לתחיה שם, במקומה. שר־האומה לא יכבה את נרה, יעבירו להאיר מחשכי ארץ־החלומות. ארץ, שלבות יהודי־קובל ונוערה, גם ברגעי מות וחניקה, חבקוה ונשקוה ברוחם.

הרב ד"ר מיכאל גרייבר

על קובל (קאוולע) עיר־מולדתי

(פרקי זכרונות ורשימות)

בנבכי־העבר

מתוך מחשכי־העננים, המאפילים בימינו על שמי מזרח־אירופה, בוקעות לעיני, לפעמים, קרני־נהרה וזהר. הן עולות ומתעצמות לפלגי־זכרונות על חיים יהודיים למופת, תמימים וצנועים, שקטים וישרים בקובל, היא קאָוולע, עיר מולדתי.

בדומה לחיי רוב מנין ובנין של ישראל בערים ובעירות רוסיה, ווהליניה, ליטא ופולין, היוו חיים אלה מהרבה בחינות, ובעיקר מבחינה מוסרית, אהבת־הזולת ועזרה הדדית, את ההיפך הגמור לחיי־הגויים הנוצרים בארצות ההן.

זוכרני את קובל משחר ילדותי, בשנות הששים למאה השביעית באלף הששי ליצירה ובתחילת המאה העשרים למספרם לזכר „אותו האיש", העקובה מדם ישראל, מקישינוב ועד טבח היטלר הרוצח, ימח שמו וזכרו.

פנקס עתיק היה קים בקובל ושמור ב„חברה־קדישא" שם. הסופר אנסקי־רפפורט בקר בקובל ועיין בו הרבה. בבית־העלמין הישן ברחוב מאציוב (סמוך למרכז־העיר בימינו) נשמרו מצבות שלמות עם כתובות מלפני קרוב לארבע־מאות שנה. למעלה מארבע־מאות שנה התקימה הקהילה היהודית בקובל, אבל עד שנת 1758 היתה כפופה ללודמיר, ורק אז נפסקה תלותה, לפי החלטת השלטון הפולני. סוחרי־קובל נהלו כבר בימים ההם עסקים גדולים ועמדו בקשרי־מסחר עם סוחרים באוצ'קוב הטטרית. בימי גזרות ת"ח ות"ט נחרבה גם קובל. תושביה היהודים נהרגו ונשארו כעשרים משפחות בלבד. אולם, יהודי־קובל בנו במהרה את עירם מחדש וחדשו את קשרי־המסחר. בשלשה במרץ 1666, ביריד בירוסלב, חתמו מנהיגי קהילות־היהודים על התחיבות כספית לגזבר־המלך יאן קזימיר, והראשון לחותמים ישראל בן שמואל מקובלי.

בשנת 1687, מספר פנקס „ועד ארבע־ארצות", נוכחו ביריד בירוסלב המנהיגים האלה, שמינה־עשר מספרם, והרביעי חותם ר' חיים ב"ר משה משולם מקאוולי.

בשנת 1690, בירוסלב, חותם הששי לפי הסדר, בין ארבעה־עשר המנהיגים היהודים, יהושע סגל מקאוולי.

בשנת 1697 חתום בפנקס „ועד ארבע־ארצות" על תקנות למדפיסים הרב ישעיהו ב"ר נתן־נטע מקראקא, חופ"ק יערוסלב, ואחר־כך בקאוולי.

בשנת 1700 חתום הרב נפתלי־הירץ אשכנזי, רב בק״ק קאוולא, ובשנת 1701 בכ״ז באדר ראשון תס״א נרשם בפנקס־הקהל בטיקטין: „נתקבל למז״ט מוה״ר נפתלי־הרץ ב״ר ישראל (אשכנזי) אב״ד ור״מ דק״ק קאוולי לאב״ד ור״מ דקהלתנו. כעבור שנה נתמנה לאב״ד דלבוב — והרשימה ארוכה.

בספר שבחי הבעש״ט, הערוך ע״י הורודצקי (הוצאת „דביר״, ת״א) בע״מ ק״ס כתוב: „ואגב אכתוב ששמעתי מהרב ר׳ יחיאל אב״ד דק״ק קאוולע וכו׳״

שם קובל ידוע היה לגדולי סופרי־ישראל. גם י. ל. פרץ, ברצותו להלל בספורו „משנת חסידים״ את דרשת־החתן, כותב: „והדין המופלג מק״ק קובל אמר, שהראה חריפות שאין למעלה הימנה״.

כך ישבו לפני דורות בקובל רבנים גדולים ידועים לתהילה עד הרב הגדול ר׳ משה׳לי פינסקר, שהוא, למעשה, הרב האחרון בקובל. אחרי הסתלקותו, לפני למעלה מחמשים שנה, לא קבלו עליהם יהודי־קובל רב חדש, כי אם שלשה, ארבעה דינים ומו״צ. רק זמן קצר לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה (1939) וחורבן־קובל, כשמת הדין ר׳ שאול גרביצער זצ״ל ונתפנה מקום, העבירו חסידי־טריסק (שהיו מרובים בקובל, כי בה שכן שנים רבות האדמו״ר ר׳ יעקב־אריה מטריסק, בנו של המגיד מטריסק) החלטה בועד־הקהלה, שבראשה עמד העסקן משה־אהרן פרל הי״ד, לאשר כרב־העיר את חתנו של הרבי מטריסק, הרב ר׳ נחום־משה הי״ד.

יהודי־קובל

יהודי־קובל (מותר להגיד, ללא יוצא מן הכלל) הצטינו בתום־לבב, בהסברת־פנים ובאהבת־ישראל. מעולם לא נזדמן לי לראות יהודי בקובל מרים יד על יהודי אחר. לעומת זאת הייתי עד־ראיה, מגיל צעיר ביותר, כיצד הגנו יהודי־קובל על כל יהודי, ללא־הבדל, במקרה של חשד של פגיעה מצד גוי.

מספיק היה, שילד יהודי בגיל 7, בערך, יתפרץ לאיזה בית, או חנות, בקריאה: „ראיתי גוי רודף אחרי יהודי״, שתיכף ומיד, ממש, כהרף־עין, יתאספו עשרות צעירים יהודים לעשות שפטים בגוי, המעז לנסות להתקיף יהודים. ראיתי צעיר יהודי, כבן 17, זבן בחנות (אם זכרוני נאמן לי, שמו היה סושנסקי, בן „איזבושצ׳יק״ יהודי) שהתקיף קבוצה של חילים רוסים עם רב־טוראי בראשם, על אשר העליבו אשה יהודיה, מוכרת קדרות בשוק, ואימו עליה לנהוג בה „כמו בקישינוב״. רב־טוראי זה נלקח בגלגולת מרוסקת לבית־החולים. חבריו חבשו את פצעיהם זמן רב, ורק בהתערבות המון „גויים״ ביום־



המטבח העממי לאנשי צבא יהודים

השוק ההוא נעצר היהודי והובל למשטרה. משם, מובן מאליו, שוחרר בערב בכוח „מתן בסתר".

יהודי־קובל ברחוב, בבית ובבית־הכנסת היו מוכנים, בכל עת, לעזור ביד רחבה לכל יהודי נצרך, ועל אחת כמה וכמה, לחייל יהודי זר במקום. בקובל הסמוכה לגבול נמצאו תמיד הרבה גדודי־צבא רגלים, פרשים ותותחנים.

בימי התמרונים של הצבא הרוסי, באביב ובקיץ, נוספו עליהם גדודים רבים ממקומות אחרים. מספר החילים היהודים היה תמיד רב, וכל תושב מצא לנחוץ, בכל הזדמנות, להזמין לביתו חיל אחד, או יותר, לארוחה, על אחת כמה וכמה, בשבת ומועד.

לפעמים, אם סרב החיל היהודי להפרד מחברו, או מחבריו, היה בעל־הבית,בחיוך מלבב, מזמין גם את כל חבריו לסעודה.

בשנת 1909, בערך, התחילו לארגן בקובל מסעדה מסודרת ומצוינת לחילים לימי־החג בבנין ה„תלמוד־תורה", תחילה בבנין הישן ברחוב מלו־וולודימירסקי, ואחר־כך בבנין החדש מול הגמנסיה של פירוגוב, שנתפרסם אחר־כך לשמצה בימי־הנאצים.

זכורני, כי פעם אחת בא' דחול־המועד פסח בבוקר, הודיעו פתאום, שהגיעו חילים יהודים רבים ויש צורך במאכלי־פסח. מיד התאסף נוער רב מכל הסוגים, תלמידי־גמנסיה ושוליות־פועלים, בנות־טובים ועוזרות־בית, ובהתלהבות רבה אפו, תוך שעות אחדות, מצות בידים בלתי־אמונות והכינו את כל הדרוש בבית־החרושת למצות של מוניש רויזן ז"ל.

בקובל התקימו הרבה מוסדות־צדקה רשמיים ובלתי־רשמיים: „מושב־זקנים", „בקור־חולים" (מלבד בית־החולים היהודי הידוע), „לינת־הצדק", „מלביש־ערומים" (בעיקר, לילדי „תלמוד־תורה", חליפות לחג, מזון ונעלים), „בית־יתומים" ו„גמילות־חסד". כל המוסדות האלה התקימו על תרומות קבועות חדשיות של יהודי־קובל, ולכל אחד מהם היה גובה קבוע (כשבקרתי בפעם האחרונה בקובל, בשנת 1934, מצאתי 10 מוסדות צבוריים כאלה, רשמיים, מלבד קופות גמ"ח וכו' בלתי רשמיים).

זכורני, בשנת 1914, בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, כשהתחיל גרוש יהודי־גליציה ע"י הקוזקים, הגיעו לקובל הפליטים הראשונים, בששה קרונות־משא, שנעצרו על־יד תחנת־הרכבת הישנה. במשך שעות ספורות מלאו להם, ממש, את הקרונות במצרכי־מזון, בגדים וכלי־בית והוסיפו, כמובן, גם להוצאות הדרך.

ועוד דוגמא לרוחב־לבם של יהודי־קובל: בדרכו לקושטא, בשליחות ההנהלה הציונית העולמית להוציא עתון ציוני, התעכב ז'בוטינסקי ז"ל ליום

ולילה אחד בקובל, מבלי שידע איש על בואו וצאתו. הוא גילה לשני עסקנים ציונים ידועים את מטרת נסיעתו, ולפי בקשתו קבל במזומן שמונה־מאות רובל (סכום עצום בימים ההם). הכסף ניתן בערבותו האישית של אבי ר' משה־חיים גרייבר הי"ד, שהיה אחד מחברי הנהלת „הבנק לאשראי הדדי", וכוסה אחר־כך בסוף השנה ע"י תרומות, שנאספו בשעת תשלום הדיוידנדה של מניות הבנק הקולוניאלי היהודי.

זכורני עוד, שפעם חלה הדיין שיק ז"ל מחלה אנושה והיה זקוק לנתוח מסוכן ע"י פרופסור ידוע בורשה, שדרש סכום עצום. משלחת של עסקנים, בראשה העו"ד אפלבוים ז"ל, דרשה מאת מנהל „גמילות־חסד", מוטיל פישביין ז"ל, לתת את כל הסכום הדרוש מקופת „גמילות־חסד". פישביין התנגד לכך וטעמו עמו „שאין להריק את כל הקופה הצבורית בשביל נצרך אחד, ואפילו, אם הוא חשוב ביותר".

בשבת בבוקר, לפני קריאת התורה, הופיע אפלבוים עם חבריו בבית־הכנסת הגדול על הבמה, ובנאום נלהב וחריף מאוד תבע את עזרת הקהל ללחוץ על הגבאי פישביין.

בבכי קורע־לב הסביר פישביין את נמוקיו בצעקו „אין לשחוט עיר שלמה של־יהודים עניים ורוכלים, הזקוקים לקיומם לגמילות־חסד. אני תורם מכספי הפרטי 50 רובל". כל הקהל אישר בקריאות פה אחד את עמדת פישביין והבטיח לאסוף את כל הכסף הדרוש אי"ה אחר השבת. וכן היה.

מנהגים אלה ונדבנותם של יהודי־קובל לא פסקו גם אחרי מלחמת־העולם הראשונה. קובל הצטינה בסכום העצום, שאספה לעזרת היהודים ברוסיה בשנת 1922 (משלוח חבילות־מזון) וכן במגביות למען קרן־היסוד (כפי שהעיד על־כך בהתלהבות רבה מנהל קרן־היסוד, מר ליב יפה הי"ד).

ראשית הציונות בקובל

יהודי־קובל (כמו יהודי ווהלין בכלל) הצטינו בלב יהודי חם וברגש לאומי חזק, יוצא מן הכלל.

בתקופת חיבת ציון ו„הועד האודיסאי" היו מעבירים בקובל בכל בתי־התפילה (שמספרם יחד עם בתי־הכנסת עבר את העשרים) מגבית מאורגנת קבועה בערב יום־הכפורים למען ישוב ארץ־ישראל. בדינים וחשבונות, שנתפרסמו בדפוס ע"י הועד האודיסאי, נמצאים כל הפרטים על־כך וגם שמות העסקנים.

הקשר עם ארץ־ישראל היה הדוק הודות לכמה משפחות, שהיו מקבלות בלי הפסק דרישות־שלום ואגרות מאת הוריהם הזקנים מירושלים (כמו, משה־

חיים גרייבר הי״ד מאת אביו רב אליעזר בירושלים ומשפחת קסטלנסקי מאמה בעיר־הקודש).

המשולחים מטבריה ומירושלים היו מבקרים בחורף בקביעות בקובל, כדי להריק את הקופסאות ע״ש „רבי מאיר בעל הנס״ ולמען קבל תרומות במזומנים ביד רחבה, כפי הרגלם של יהודי־קובל.

אחרי הקונגרס הראשון נוסד בקובל ועד ציוני, שבראשו עמדו: הרופאים ד״ר פרלמן, ד״ר פיינשטיין, רופא־השנים ד״ר ליפשיץ (חתנו של ישראל העניך), רב משה־חיים גרייבר, ישראל פרוז׳נסקי וסגן־הרוקח פורר (מבית־המרקחת של אייסמונט).

בשניים באפריל 1898 התקימה בקובל האספה הציונית הראשונה. נבחר ועד והוחלט לשגר ציר לקונגרס. בחמשה־עשר באוגוסט 1898, יצא מקובל הד״ר פיינשטיין כציר לקונגרס השני. ביומנו רשם ד״ר פיינשטיין בשפה הרוסית את הדברים האלה: „הנני סובל ממרה־שחורה ודיכוי הנפש. נדמה לי, כי הציונות תשמש לי תרופה״.

ב־24 לאוגוסט 1898 התקימה בבית־המדרש הגדול (ב„חולות״) אספת־עם, בה השתתפו, לפי עדותו של ד״ר פיינשטיין עצמו ועדי־ראיה אחרים, למעלה מ־800 איש. המרצה, ד״ר פיינשטיין, מסר דו״ח מפורט על הקונגרס השני. ד״ר פיינשטיין כתב אז ביומנו, כי לדעתו, הוא, באופן אישי, נחל כשלון חרוץ.

אחרי זה התרכז ד״ר פיינשטיין, בעיקר, בענין הקמת בית־חולים יהודי. ב־23 למאי אותה שנה אישרה הממשלה מכספי מס־הבשר 10.000 רובל במזומנים לבנין בית־החולים. בסתיו הקרוב הונח היסוד לבנין, אבל, תחילה, היו חכוכים עם הקבלן פרוז׳נסקי.

בינואר 1900 העבירו בקובל מפעל הפצת מניות „הבנק הקולוניאלי היהודי״ בלונדון. מובן מאליו, שחברי הועד־הציוני וקרוביהם מבין הסוחרים בקובל היו הראשונים לחתום על המניות. אותו חודש, כותב ד״ר פיינשטיין, הוא חסך לעצמו ל„יום רע״ 40 רובל וקנה בהם 4 מניות של הבנק.

אחרי הקונגרס הציוני הרביעי חלה ירידה בעבודה הציונית בקובל. חוג האינטליגנציה התחסל. ד״ר פיינשטיין מסר בפומבי את הנהלת כל הענינים לד״ר פרלמן.

באחד באוקטובר 1900 נגמר בנין בית־החולים היהודי בקובל. ד״ר פיינשטיין המשיך, עדיין, זמן מסוים בעבודתו בעזרת חברי־הועד הנזכרים לעיל עד אחד בינואר 1901. אז הוא משך את ידו מהעבודה הציונית והמשיך לעבוד בבית־החולים. בדו״ח שהוא מסר אז נאמר: 70% מדמי־החתימה על

מניות הבנק הקולוניאלי כבר נאספו במזומן, היינו, ארבעת אלפים שלוש מאות, תשעים ואחד רובל". את ארבע המניות שלו מסר ד"ר פיינשטיין ז"ל לרשות הועד הציוני בקובל.

באותו זמן ובשנים הקרובות חלה בקובל ירידה גדולה במתח הציוני, בעיקר, בקרב הקשישים עם ד"ר פיינשטיין בראשם. וכך כותב ד"ר פיינשטיין ביומנו מיום 24 בספטמבר 1903: „אחרי קישינוב, הומל וערב פרשת אוגנדה תחת פלסטינה, שהיא בכל זאת, עדיין, מאוד־מאוד רחוקה מאתנו, אין לנו ברירה אלא לחזור על כרחנו אל הנושא „התבוללות".

אולם, ד"ר פיינשטיין טעה. אף כי עזבו את קובל ד"ר פרלמן וד"ר ליפשיץ, עוד נשארו ציונים ועסקנים מסורים בקובל (ביניהם, ישראל פרוז'נסקי, משה־חיים גרייבר, יהודה חיט, יעקב בורק וכוכב חדש, שבא מפרוז'ני, מנדל קוסובסקי ז"ל).

כעבור זמן מה הופיעו בקובל כוחות צעירים. לפי מנהגי רוסיה הצארית היו מחייבים חובת גלות לפלך רחוק את הצעירים המשכילים, שנחשדו בעבודה לאומית־עברית (בעיקר, אחרי התנקשותו של פנחס דשבסקי ז"ל. הוא נסע מקובל לפטרבורג לשם־כך. שר־הפנים הרוסי, פלבה, פקד על כך בחוזר מיוחד וסודי לשרי־הפלך). כן הגיעו אז לקובל כמה סטודנטים נלהבים מקיוב, אודיסה וממקומות אחרים. הנני זוכר את לויצקי וזליצ'נקו ועוד כמה מחבריהם.

סטודנט־גולה כזה היה, כמעט, תמיד מצויד במכתב המלצה אל אבי המנות. ראשית דאגו, במקרה כזה, לספק לאורח מקור־פרנסה, הינו, שעור פרטי אחד, או שניים, מהם יכל היה להתפרנס ברוחה. אני עצמי למדתי אצל השניים שהזכרתי בזה אחר זה. את מרבית זמנם היו הבחורים האלה מקדישים לצבור, ובעיקר, לנוער.

כעבור שנים אחדות גדל חוג האינטליגנטים הצעירים. נוספו עליהם הסטודנט אשר פרנקפורט הי"ד. שני בניו של הפט ועוד צעירים אחדים מהעיירות הסמוכות.

הפצת השקל הציוני וגם המפעלים למען הק. ק. ל. (הרקת הקופסאות, אוסף כספים בערב יום־הכפורים ובפורים) התנהלו בסדר ובמאורגן, והכספים היו נשלחים בקביעות לאודיסה, אל הועד הראשי בהנהלת אוסישקין ז"ל.

קובל היתה מפורסמת לטובה בין מנהיגי הציונות ברוסיה. משום כך היו, לעתים קרובות, מבקרים בה נואמים, מרצים ושליחים. על־פי־רוב היו ההרצאות מתקימות בחוג מוגבל במוצאי־שבת בבית־המדרש של פרוז'נסקי ז"ל, ורק לעתים רחוקות היו מתקימות הרצאות באולם התיאטרון או הקולנע, עם מודעות ומכירת כרטיסים. את ההרצאה הציונית הראשונה שמעתי בשבת

אחר־הצהרים מפי מטיף ציוני (חושבני שהיה זה הרב ניסנבוים ז״ל). את הרצאתו של משה קליינמן ז״ל (עורך „העולם" הציוני אחר־כך) שמעתי בילדותי במוצאי־שבת בבית־הכנסת של פרוז׳נסקי. את ההרצאה הראשונה באולם הקולנוע „אכספרס" שמעתי מפי חיים גרינברג ז״ל. בהרצאה ההיא היה המארגן, מוכר ובודק הכרטיסים על־יד פתח הכניסה הסטודנט אשר פרנקפורט, הוא מיסד הגמנסיה העברית בקובל.

היה בקובל עוד מרכז יהודי־צבורי חשוב ביותר, שפעל הרבה לטובת היהודים תושבי־המקום גם בחומר וגם ברוח. בקובל היו אז חמשה בנקים רשמיים: א) סניף הבנק הממלכתי. ב) סניף הבנק הרוסי למסחר ותעשיה. ג) הבנק הראשון לאשראי הדדי. ד) בנק פרטי של וויינטרוב־לובזובסקי. ה) בנק החברה השניה לאשראי הדדי, בראשותו של בריש רבינרזון ז״ל. הבנק הראשון לאשראי הדדי היה מרכז המסחר היהודי והמלאכה בקובל וגם מרכז לעניני־הציונות.

בבנק הועסקו עסקנים ציונים ולאומיים, כמו הפט, יהושע ליברמן, יוסף בורשטין (חניך הישיבה בנובוהרודיק ומבעלי־המוסר), העלוי יוסף ילולר ז״ל ועוד.

קובל היתה גם אחת הערים הראשונות, ששלחו תלמידים לגמנסיה „הרצליה" בתל־אביב, ביניהם העורך־דין יעקב אייזן. מקובל עלה אחד המורים המשובחים בארץ בדור הקודם, טורקניץ ז״ל. מקובל יצא גם ד״ר אברהם קסטלנסקי, ששימש אחר־כך יועץ מיוחד לעניני כלכלה בארץ מטעם הסוכנות היהודית בלונדון.

גם חוברות לאומיות־ציוניות („רזסביט", „יברייסקיה ז׳ישן" והוצאות הק. ק. ל. ביידיש) שמשו תריס בפני רוח הפרצים החזקה, שנשבה אז בקרב הנוער היהודי בתקופה הנבוכה ההיא, אחרי מלחמת רוסיה־יפן וכשלון המהפכה הרוסית, עת היה הנוער היהודי אובד־עצה ודרך. מבוכה זו מצאה את בטויה ב„באין מטרה" לברשדסקי, „על שני הסעפים" לאחד־העם והערצת ברנר את ישו.

באודיסה המירה אז קבוצת צעירים יהודים, בוגרי הגמנסיה, את דתה ועברה בסך ברחובות העיר. אולם הנוער היהודי בקובל עמד בכל הנסיונות. גם הגנה יהודית היתה קימת בקובל בתקופה ההיא, ואולי משום־כך לא היו בקובל פרעות ביהודים, או פגיעות כלשהן בהם וברכושם.

החינוך בקובל עמד במרכז ההתענינות של כל פרט ופרט ושל הצבור בכללו. כמעט בכל רחוב גדול, או קטן, היה קים „חדר" קבוע של מלמד ותיק ומומחה.

זכורני, שהיה מלמד דרדקי למתחילים, ה„מלמד מליבישוב", שחינך דורות, כיון שעסק במלאכת־הקודש למעלה מחמשים שנה, ובחדרו נמצאו תמיד כ־40—50 ילד.

מתוך יראת־הכבוד ואהבה רבה הייתי מציב לו יד לזכרון, אלמלא נעלמו ממני שמו הפרטי, וכו׳. היה זה פדגוג בחסד עליון, שקשה למצוא דוגמתו להצלחה בלימודים ולהשפעה על הילדים הרכים, הרעננים והתוססים.

מכל המלמדים שלמדתי אצלם, עד שהוצאתי מה„חדרים" בגיל 11, נשארה דמותו הנהדרת והפטריארכלית היפה לתפארת של מלמדי הראשון, הזקן המופלג, בעל הזקן הלבן והארוך, היורד על פי מדותיו, דמותו הנפלאה של „המלמד מליבישוב".

גם בכמה וכמה מבתי־המדרש ובתי־התפילה בקובל ישבו מלמדים בימות־החול ולמדו תינוקות של בית־רבן בחדרים הצדדיים של בתי־התפילה.

נוסף על אלה היו בקובל בתי־ספר מודרניים וחדרים מתוקנים. בעיקר, מרובה היתה השפעתו של בית־הספר העירוני (כך הוא נקרא, אם כי לא היה זה בית־ספר אחד, אלא שניים, לגמרי נפרדים, הינו, לבנות לחוד ולבנים לחוד). רק פעם אחת בשנה היו נפגשים התלמידים והתלמידות של שני בתי־הספר לשעות מספר בטכס־הגמר לשם קבלת תעודת־הגמר. לטכס היו מוזמנים ההורים והתלמידים המסימים.

„בית־הספר העירוני", שלמדו בו את כל המקצועות, מובן מאליו, בשפה הרוסית, עמד על רמה גבוהה, אף כי היו בו רק שלוש כיתות מכינות ושתי מחלקות.

בוגרי המחלקה השניה, האחרונה, היו בקיאים בשפה הרוסית ודקדוקה ובחשבון וידעו גם קצת דברי־הימים, כתיבת־הארץ וטבע. הם היו מתקבלים ברצון לעבודה בפקידות בבנקים, בבנק הממשלתי („קאַזנאטשייסטווא"), בדואר ובכל משרד ממשלתי וכן בבתי־מסחר פרטיים.

אלה שרצו להמשיך בלמודים, היו מתקבלים, על־נקלה, במחלקה השלישית של הגמנסיה, אבל הטובים שבהם היו לומדים קצת גרמנית במשך ירחי־הקיץ והיו מתקבלים, אחרי בחינה, ישר למחלקה הרביעית של הגמנסיה הצארית.



חבר־המורים של בית־הספר בהנהלת מר וויינברג בשנת 1916
מימין לשמאל: ברל רויזן (עברית), סולומיאה פרלמוטר (פולנית), ינינה גראו־קרמר (פולנית), פרנריך (מפקח על בית־הספר), רעיה פומרנץ (פולנית וגרמנית), שרה בלומנפלד־צלביץ (עברית וציור), מר וינברג (מנהל בית־הספר).

היה קים בית־ספר חינם לילדים עניים בשם „תלמוד־תורה”, בו היו מקבלים הילדים, פעם בשנה, גם חליפות חדשות לפסח, נעלים וקצת מזון. ב„תלמוד־תורה” לימדו המורים לקח, המלמד מסלונים, לושצ׳יק, ושניים בשם סנדר.

בתי־ספר מסודרים ומודרניים היו: א) החדר המתוקן „משכיל אל דל” שנתמך על ידי „חברת מפיצי השכלה” ברוסיה. ב) בית־ספר פרטי של הניך גלר ז״ל (מותיקי המורים בקובל וכתב ותיק של העתונות העברית). ג) בית־ספר לבנות בהנהלת ד״ר שרשבסקי ובית־ספר פרטי לבנות מסודר מאוד של סלוצקר. סלוצקר זה היה הראשון שהכניס בקובל את השיטה של עברית בעברית והשתמש לשם־כך בספרי־הלימוד של קרינסקי: „ראשית־דעת” ו„הדבור העברי”. ד) בית־הספר על־שם וויינברג.

שתי גמנסיות היו, אחת לבנות של ד״ר פירוגוב, ימח שמו וזכרו, וגמנסיה עירונית לבנים. בגמנסיה לבנות היה הרוב המכריע של התלמידות יהודיות. המשרד להשכלת־העם ברוסיה הצארית בטל, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, את כל ההגבלות בחינוך לבנות־ישראל בבתי־הספר התיכוניים, אבל החמיר מאוד בחינוך הבנים וקבע להם עשרה אחוזים בכל כיתה.



המחזור השני של הגמנסיה הרוסית בשנת 1921. בשורה הראשונה, הרביעית מימין: המנהלת גברת קלרה דוידובנה־ארליך

בגמנסיה העירונית לבנים היה, מובן מאליו, בגלל ההגבלות הדרקוניות, מספר התלמידים היהודים זעום ביותר, הינו, 4—3 בכל כיתה. רבים מאלה שרצו לתת לבניהם השכלה תיכונית מוכרחים היו לשלחם לערים אחרות.

בהרבה בתי־מדרש ובתי־תפילה ישבו יהודים בודדים ועסקו בתורה תמיד, ובערבים, בימות־החול, היו מלמדים שכירים מלמדים לפני הצבור „עין־יעקב", „חיי־אדם" ופרשת השבוע.

היתה בקובל גם „ישיבה", שמסיבות בלתי ידועות לא התפרסמה ביותר.

בחדר צדדי שעל־יד בית־התפילה של „לינת הצדק" היתה ספריה עברית, שהתנהלה על ידי חבר בחורים מתנדבים. ספריה זו היתה מקבלת בקביעות, כמעט, כל ספר עברי חדש שהופיע בוורשה. ספרי־לימוד בלועזית מכל הסוגים היו מספקים בתי־המסחר לספרים של אשכנזי ומנדל ז"ל. אצל אשכנזי היו משיגים גם ספר־לימוד עברי ודקדוק. בית־המסחר החדש לספרים של גיטלין בקובל היה הראשון שהתחיל להביא מילונים עבריים, ספרות יפה, שירה ומחקר. הוא היה הראשון שהפיץ בקובל את ה„מילון העברי" הקטן של בן־יהודה והמילון של כיס של גרזובסקי־קלויזנר, וכן כתבי סמולנסקין, מאפו, יהודה שטיינברג וביאליק.

ישראל־משה בס ז"ל דאג להפצת ספרי־קודש ותשמישי־קדושה, אבל היו לו כמה מתחרים רשמיים בחנויות־ספרים ובלתי־רשמיים (מוכרי־ספרים נודדים בבתי־כנסיות ובתי־התפילה).

חזון נפרץ היה לפגוש בקובל מחבר, רב, או משכיל, שבאו עם רשימות מדויקות בידיהם של שמות חובבי־ספר, שאליהם יש לפנות ולהציע את ספרם.

בשנת 1913 הופיע בקובל השבועון הראשון בשפה הרוסית בשם „חיי־קובל". העורכים והמוציאים לאור היו סטודנטים מבני־העיר, בהדרכת עורכים כמו הסטודנט לויצקי וחבריו.

פעם מצא מנהל הגמנסיה העירונית לבנים, סושיצקי, את עצמו נעלב בפיליטון של העורך, בו תואר המנהל סושיצקי כאדם קשה ביותר, קפדן, המפיל חתיתו על כל סביבותיו. בית־המשפט נענה לתביעת סושיצקי, מצא את העורך אשם בגרימת עלבון בזדון ודן אותו לששת חדשי־מאסר. העורך הגיש ערעור. המשפט עלה לו בדמים מרובים, ובסופו של דבר שבק העתון חיים.

באותו זמן עצמו יצא מקובל המשורר זישה ווינפר שנדד לארצות־הברית ויוסף־חיים זגורודסקי, שהיה מראשוני הסופרים הקבועים בעתון „מאמענט" בוורשה.

בקובל היו מתקבלים במספר ניכר כמעט כל העתונים שהופיעו בוורשה ביידיש וכן „הצפירה", השבועון הרוסי „ניבה" והעתון המסחרי „ידיעות הבורסה". על ה„ניבה" היו חותמים משום שהיה מספק, מדי שבוע בשבוע, ספר מגדולי סופרי־רוסיה, כגון, דוסטויבסקי, פיסמסקי, גרשין, גונצ'רוב וכו'. הנוער היה בולע בצמאון את כל אלה.

גם על עתון הילדים ה„שחר" ו„בן־שחר" של קרינסקי ועל השבועון לילדים של בחורי הישיבה בליובביטש „האח" נמצאו חותמים במספר ניכר בקובל. חותמים אחדים נמצאו גם על השבועון לילדים „החבר", שהיה מופיע בריגה על ידי המורה מנסוביץ.

היו בקובל גם קבוצות נוער ציוניות שהיו מתאספות לפרקים לוכוח ציוני, או כדי לשמוע הרצאת אורח. הן היו מתכנסות בבית פרטי, על פי רוב ברחוב צדדי מחוץ לעיר. היה בקובל גם ארגון לא גדול של בני־נוער בגיל בר־מצוה. הם חברו להם תקנון, שלפיו חייבים היו לדבר ביניהם עברית והמציאו גם משחקים בעברית, כמו משחק מלים של שתי אותיות וחידות.

יהודי־קובל הצטינו תמיד ברוחב־לב ובנכונות לנדב ולתרום לכל דורש. אחרי מות פרופ' מנדלשטם ז"ל בקיוב, בשנת 1912, כאשר התנהל בעתונות וכוח חריף בין יוזמי רעיון ייסוד אוניברסיטה עברית על שמו בירושלים, ד"ר הינדס וד"ר בנדרסקי, לבין מתנגדם החריף הלל צייטלין הי"ד, הגיבה קובל בארגון וכוח בין הציונים על אותו נושא, ובו במקום נאספו במזומן מאה רובל (סכום ניכר בימים ההם) לקרן־האוניברסיטה.



משה פישמן

קובל

ממרחק של זמן רב (30 שנה) את עולה בזכרוני, פעם בבהירות, פעם במטושטש ומעורפלת, אבל תמיד בלוית הרגשה נעימה, כאילו אתה הופך ונוגע במשהו יקר ויפה.

כשהוצע לי בשנת 1922 על ידי נציג „תרבות" של קובל לקבל עלי את הנהלת בית־הספר העממי „הרצליה" הייתי חוכך בעצמי אם לקבל את ההצעה.

קובל היא עיר מחוזית בגליל ווהלין ומפי הבריות שמעתי שווהלין — קמח יש בו, אבל תורה אין בו.

ואני, חניך ליטא, שהעדיף את הרוח על החומר, לא האמנתי כי בקובל

אמצא מקום לפעולה תרבותית נושאת פרי. וגם לאחר שקבלתי את ההצעה ובאתי לקובל הססתי אם אשבע נחת מעבודתי בבית־הספר.

אולם, עד מהרה, אחרי שבתי בעיר זמן מה, נוכחתי, שהפעם אין קול המון כקול שדי. נגלה לפני בעיר הקטנה הזאת קבוץ יהודים חי, ער, תוסס לאומיות תרבותית מודרנית בהיקף רב. לא בדקתי, אם היו שם חברות ש״ס, משניות, „עין־יעקב״ הלומדות תורה בצוותא בבתי־הכנסיות בין מנחה למעריב. או אם יושבים בבתי־הכנסת עשרה בטלנים ולומדים תורה. אבל היה מרנין את הלב המראה הנפלא בבוקר כשראית את הילדים והנוער המבוגר ואף פעוטות הנוהרים אל בתי־האולפנא של „תרבות״: הגמנסיה העברית, ביה״ס היסודי „הרצליה״ וגן־הילדים.

ובערבים אתה שומע קולות זמרה, המולת וכוחים בוקעים ויוצאים ממועדוני הנוער. ועל־יד מועדון הציונים תנועה: אנשים נכנסים ויוצאים וממשיכים בוכוחים על נושאים לאומיים. והדבור העברי נשמע תכופות בפי הנוער הנוהר לבתי־הספר או למועדונים.



תלמידי בית־ספר „הרצליה״ עם מוריהם

בשורה השלישית יושבים המורים מימין לשמאל: זאב צ׳רניצקי (כיום סגן־אלוף צור) ד״ר אבא שפרוך־פויזנר, לא ידועה, המנהל מר משה פישמן, לא ידועה, חיים הוכברג, שמעון פיינשטיין.

ובין כל המוסדות קובע מקום לעצמו בית־הספר „הרצליה". השם בלבד נוסך על הכל, וביחוד על תלמידיו, רוח מיוחדת של שמחה וגאוה לאומית.

בית־הספר הזה נוסד כ־15 שנה אחרי הסתלקותו של החוזה הגדול ורוחו עדיין מרחפת ברחוב היהודי וממלאה את הלב תקוה ואמונה. ונוסף לזה היתה התקופה ההיא בפולין סוערת מאוד. המיעוט היהודי בפולין מנהל מלחמה עקשנית בעד זכויותיו האזרחיות והלאומיות, תחת הנהלתו האמיצה של יצחק גרינבוים, הציר לסיים הפולני. העם היהודי בפולין זקף את קומתו והבליט את רצונו לשנוי־ערכים בחייו.

אז נוצרה גם תנועת „החלוץ", וקבוצות־נוער, צעירים וצעירות, היו שכיחות בהרבה ערים ועירות, והיו מתכשרים לחיי ארץ־ישראל. היו מאמנים את ידיהם בכל עבודה גופנית וגם לומדים עברית וידיעת א"י.

היהודים היו גאים על המוסדות הלאומיים והתרבותיים בעירם.

הכרתי מקרוב את חבורת האנשים שעמדו בראש כל הפעולות של תרבות וציונות. מסירותם לענינים אלה היתה מלאה ושלמה. הראשון בחבורה זו היה יצחק גיטליס הי"ד. עבודת התרבות היתה בשבילו קדש־קדשים והתענין בה אף בעמדו בחנותו ואמת־המידה בידו. תזכר לטובה אשתו שרה, שלעולם לא הפריעה לו בעבודתו הצבורית.

גם שאר החברים הפעילים הזכורים לי, הרוקחים פינקלשטיין וגולדשטיין ואחרים היו מלאי התלהבות ודבקים בעבודת התרבות בלבם ונפשם. והיו גם נאה מקימים: את בניהם היו שולחים לבתי־הספר העבריים ולא הלכו אחר הברק של הגמנסיה הפולנית. כשמוסדות החינוך העבריים היו עורכים חגיגה בעיר היו האנשים האלה רואים את עצמם כמחותנים ראשיים. מוסדות־החינוך היו לא רק תפארתה ותהילתה של קובל העיר וקובעים את דמותה הרוחנית, אלא גם משתלות לגידול בוני המולדת בארץ־ישראל.



יעקב קוברינסקי

מזכרונותיו של מורה עברי בקובל

לזכר בני מחמדי זאב נ"ע

א.

התכונה עם התחלת שנת־לימודים חדשה

גדולה היתה התכונה בבתי־הספר העבריים בקובל עם בוא שנת־לימודים חדשה. שני בתי־ספר יסודיים, גן־ילדים, גימנסיה שלמה, בסך־הכל 23—24 כתות עם 850—900 חניכים — זה היה רכושה של „תרבות" בעיר. מלבד זה ספריה ושעורי־ערב. וכל מוסד היה בפרק זמן זה מלא בעיות כרימון. שלא כמו בבתי־הספר הממשלתיים — בהם היו התכניות, חלוקת עבודתם של המורים, ספרי הלימוד וכו' נתונים מן המוכן מטעם הרשות — נשאר למורים העברים שטח נרחב ליוזמה ולהחלטות עצמאיות. כמה ישיבות ארוכות הקדשנו לבירור שאלות־יסוד של החינוך העברי, לחשבון־נפש נוקב וביקורת שגיאותינו. כמה התלבטנו בקשיים המיוחדים שלנו, כגון: השלטת הדיבור העברי, היחסים בין בית־הספר לתנועות־הנוער השונות, ספרי הלימוד בלשון העברית, החדרת אוירה ארץ־ישראלית!

ונוסף לזה היו המנהלים עם המזכירים שקועים בענינים הכספיים ובויכוחים מיגעים עם ההורים בקשר לשכר־הלימוד. הצרכים היו מרובים, ואנו דרשנו לעתים, מלבד סילוק החובות הקודמים, גם הוספה, ממש כאותו הרב מדרז'נה, בה בשעה שהורים רבים היו מבקשים הנחה. במקרים הקשים היה נכנס לעובי־הקורה הועד של „תרבות" ובראש וראשונה היושב ראש היקר באדם משה פרל, יהי זכרו ברוך, שהיה אמן־השכנוע והשפעתו היתה גדולה בכל חוגי האוכלוסיה היהודית.

ההורים לא היו מתפתים לאפשרות ללמד את בניהם ב„פובשכנה" ללא שכר־לימוד והיו מעדיפים להמשיך בעול התשלומים ובלבד „שלא לעשות את הבנים לגויים".

הבו גודל ליהודי קובל, זכרונם לברכה, שכרעו תחת קשיי הפרנסה ונתרוששו בגלל מדיניות ההפליה של ממשלת פולין, ועל אף הכל החזיקו על שכמם רשת בתי־ספר ללא כל עזרה מתקציב עירוני או ממשלתי; שחסכו ממש את הפרוסה מפיהם והוכיחו בפשטות את נאמנותם לערכי־העם הנצחיים!

בינתיים התחילו הילדים להביא הביתה מתוצרת בית־ספרם: שירים עבריים חדשים, אגדות עממיות, סיפורי תנ"ך, חדשות מארץ־ישראל, ובעונה

זו התקיים המפעל הראשון של קק״ל — משלוח ברכות לראש־השנה — וההורים ראו שיש שכר לעמלם ורחב לבם.

ב.

נשף־חנוכה בבית־הספר

החגיגה המסורתית לכבוד חנוכה היתה נשף הנשפים אשר לבית־הספר העברי.

כמעט מיד אחרי הסוכות ניגשנו לפעולה והקדשנו שבועות של עמל לחיפוש חומר ועיבודו, לחזרות מרובות ולהכנות טכניות. בערב המיועד התאספו הילדים והוריהם בבנין בית־הספר. כל הרהיטים הוצאו לחדר אחד בקצה ויתר החדרים פונו כליל ומשמשים „גרדרובה״ בשביל המשתתפים בהצגה. באולם הקטן נדחקו ילדים ומבוגרים הרבה יותר מכושר קיבולו, אבל מקבלים באהבה את הצפיפות. אוירת־החג יותר משהיא ניכרת בתלבושת־הילדים, היא שופעת מפניהם המשולהבים ועיניהם הקורנות גיל. כולם עסוקים וה„שויץ״ גדול. על המשתתפים בהצגות ובמקהלה אין מה לדבר — הרי הם מופיעים על הבמה! אולם יש עבודה גם לאחרים: הללו עסוקים בהלבשת השחקנים הצעירים ביותר, הללו משמשים סדרנים באולם, הללו מצמידים לבגדי האורחים תויות קק״ל ומתרימים ל„קופסה הכחולה״, ויש בחורים שתפקידם מעורר קנאה: עליהם למשוך בחבל בעת הרמת המסך והורדתו.

הנה הורם המסך. הדלקת הנרות בלוית המקהלה. המנצח — הריהו המורה לזמרה הותיק שמעון פינשטין הי״ד, אשר חלקו רב בפיתוח החוש המוסיקלי של הנוער המתלמד. אחרי הפזמונות הדתיים („הנרות הללו״, „מעוז צור״) ניתנו כמה שירים חדשים מתוצרת הארץ. שוב הורם המסך, ועל הבמה נמצאים הפעוטים שבחבריא — ילדי המכינה. קריאות התפעלות נשמעות מכל עבר למראה התלבשות היפות (ברובן, כמובן, מניר) והתפאורה — מעשה־מחשבת ידי מורתם פנינה גולצבלט ז״ל. מוצגת אגדת־ילדים, מבוימת על ידי ריקודים ושירים, ובפרסונז׳ גמדים, צפרים, פרחים, ירח, שלג, יער. לתשואות סוערות זוכה הופעה חמודה זו.

והנה בא התור להופעות בעלות־תוכן לאומי ומתח רציני בהשתתפות תלמידי הכתות הגבוהות. מחזה אחד מעלה על הבמה את פרוץ מרד־החשמונאים בכפר־מודיעין, והשני — ביום ספור־התנ״ך על אליהו הנביא בהבלטת שני מומנטים מרהיבים: תוכחתו על מעשה הנבלה עם נבות היזרעאלי („הרצחת וגם ירשת!?״) וויכוחו עם כוהני־הבעל. גדול כוחן של הצגות כאלה, שכן

הן ממחישות את שרשרת הדורות ואת מלחמת הקיום שלנו בצורה מובנת ומשכנעת.

ולסיום — ביום סיפורו של שלום־עליכם „מעות של חנוכה", בו ניתנה הזדמנות לכמה תלמידים בעלי חוש־הומור, שהם גם „השובבים הידועים", להראות את כשרונם מהצד הקונסטרוקטיבי. שירת „התקוה". הנשף תם ונשלם. הקהל מתחיל לצאת ללא חפזון. ההורים נפרדים מהמורים בלחיצות ידים ידידותיות ובהבעות תודה והכרה.

ואכן, הכול מודים שכדאי היה להשקיע את המרץ הרב, כי הרי נשף זה מהווה את גולת־הכותרת של כל העבודה החינוכית.

ג.

בנין הגימנסיה ע"ש ח. נ. ביאליק

בשעה שהיינו עוברים ברחוב על יד בתי־הספר הפולניים, היתה מבלי משים פורצת אנחה מלבנו. להם היו בנינים נהדרים ומרווחים, ובתי־הספר שלנו שכנו בתנאים גרועים ביותר. בשביל ביה"ס „הרצליה" נרכש הבית מידי בעליו, אולם גם בשתי קומותיו היה המקום מצומצם מאוד, בחדרי־מגורים קטנים ובלי מסדרונות — בסך הכל שטח של 280 מטרים מרובעים עבור 350 תלמיד!

ביה"ס ע"ש ד"ר קלומל שכן בבית שכור, ישן ורעוע, כמעט מפולת. בדירת הגימנסיה היו רק שני חדרי לימוד פחות או יותר מתאימים, ולא היו שם לא תנאים אלמנטריים למעבדות, לא סידורים היגייניים, ואפילו לא חצר כלשהי.

עד שקם מנהל הגימנסיה אשר פרנקפורט הי"ד, יליד קובל, ומהותיקים בין המורים ועסקני „תרבות", ונטל על עצמו את המלאכה, או יותר נכון, הטיל את עצמו לתוך המערבולת במטרה להקים בית משוכלל בשביל הגימנסיה.

הרעיון היה נועז, והיו שאמרו „מטורף". עיקר הבעיה היה „והכסף מאין ימצא?", ולא היתה תשובה אלא אחת: מנהל הגימנסיה וחברי ועד „תרבות" יצאו עם „המטפחת האדומה" והתחילו לאסוף תרומות — ולא תרומות שיגרתיות של כמה זהובים, אלא מחמשים ואילך.

צריך היה להפעיל עד קצה המתח האפשרי את כל ההשפעה האישית, לנצל כל מיני קשרים, להציק לסרבנים עקשנים בעשרות ביקורים, לומר דברי שידול ולעתים דברים קשים, ואף לריב ולרכוש שונאים — ובמשך שנה

נאספו כשבעים אלף זהובים, סכום דמיוני בשביל יהודי קובל, שהרי עשירים מופלגים לא היו ביניהם.

מלבד איסוף התרומות היתה עבודה מרובה הקשורה במישרין בהקמת הבנין, וזו רבצה כליל על שכמו של המנהל פרנקפורט: צריך היה לקנות את המגרש, לעבד תרשים הבנין ולאַשרו הן בעיריה והן בקורטוריון, ודוקא שם היו נאחזים בכל קוץ של יוד מתוך כונה לשים מכשולים. אחר־כך ההשגחה על ביצוע הבניה, קנית חמרי־בנין, בחלקם תמורת שטרות, ואחר־כך דאָגה לפרעון השטרות, כדי שאפשר יהיה לקבל שוב בהקפה...

עד שהגיעו לסיום הבניה והשיפוץ הפנימי התברר שאין כבר פרוטה ואין מקום להשיג כסף נוסף, ואז, בשנת 1934, החליט מר פרנקפורט לבקר בארץ־ישראל אצל עולי־קובל ולנסות להפוך את סדר־העולם: במקום להעביר תרומות מהגולה לארץ — להעבירן הפעם בכוון הפוך. הרעיון הוצא לפועל. מר פרנקפורט הביא למעלה מעשרים אלף זהובים, וזמן קצר אחרי־כן התנוסס כבר הבנין היפה על תלו.

אף על פי שנבנו רק כ־50% מהתכנית היה בו מקום מרווח עבור 6 כתות וחדרי־העזר החשובים ביותר, מעבדה גדולה לפיסיקה וחימיה, אולם מפואר, מסדרונות רחבי־ידים ושטופי־אור, ונוסף לזה מגרש־משחקים ראוי לשמו. הרגשה נעימה היתה אופפת אותי בכל פעם שבאתי לבקר בבית־אולפן זה ונהניתי מהמזיגה של „יפיפותו של יפת באהלי שם".

אלא זה ארך רק שנתיים. זכורני: בשנת 1940 באתי לבית הזה לאספת מורים סוביטיים, ואז שכן שם בית־הספר התיכון האוקראיני. הייתי סקרן לראות את לוח־הזכרון לכבוד אלה שהיה להם חלק בהקמת הבית, חפשתי את לוח־השיש במקום המוכר לי בקיר שעל יד הכניסה — ולא מצאתיו. ירד לטמיון.

יצחק מרגלית

אלה אזכרה...

א. בקסמה של עיר

אחרי לילות מרובים של נדודים וטלטולים הגיעה המשפחה לקובל. יצאנו, כאילו, מאפילה לאורה.

הוקסמתי מבית־הנתיבות המפואר נורא־ההוד, שהבהיק בשלל אורותיו.

אבי ז״ל ראה שאני נתפס להרהורים, פתח ואמר לי: אחרי מלחמת העולם הראשונה שלחו הגרמנים מהנדסים לבנות בתי־נתיבות ברוסיה. תחנות אלו נבנו לפי סגנון־בניה אחיד, כי היה עליהן לשמש תמרורים, נקודות־היכר אסטרטגיות, שעה שיפלשו חילות גרמניה לרוסיה.

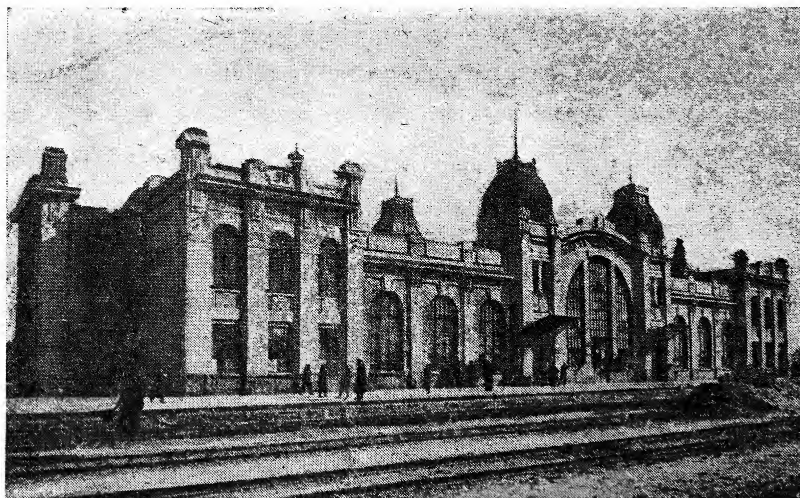
ואמנם, במלחמת העולם השניה, עם פלישת הגרמנים לרוסיה, הלכו קציניהם בעקבי התחנות הללו.

השעה היתה 2 אחר חצות. העיר לוטה באפלה. נזדמנה לנו כרכרה, שהיתה מצוינת במספר 3.

לכרכרה היתה רתומה סוסה נאה, עטורה כליל של רתמות נאות.

בעל הכרכרה, יהודי שמן, בעל־גוף, הציע לנו שרותו ברוב אדיבות.

אופני־הכרכרה מתקתקים על אבני הכביש ופולחים בשאונם את דממת־הליל.



תחנת־הרכבת המפוארת בקובל

העיר נראתה שלוה, שקטה, כאילו, יד הזמן לא היתה בה, כאילו, מוראות־המלחמה לא הגיעו עדיה. ואמנם, סבלה העיר פחות בהשואה לערים אחרות.

אגדה התהלכה בעיר, שהרבי מנסכיז', זכר צדיק לברכה, ברך את העיר שלא תשלוט בה האש ושונאי־ישראל לא יוסיפו לדאבה עוד. ואמנם, נתקיימה ברכתו של אותו קדוש וטהור.

הגענו לגשר. הכרכרה נעצרת והעגלון מלמדנו פרק בהיסטוריה. העיר, אומר הוא, אינה אחת, כי אם שתיים: החדשה והישנה.

ואמנם, על העיר הישנה רבץ כובד של דורות רבים. היא היתה לוטה בלוט של מסתורין וקדמוניות. הרגשתי, כאילו, גושי־היסטוריה מתגוללים לפני. הייתי אפוף, מלופף, באוירה של עיר עתיקת־יומין.

כולי מבושם מקסמה של העיר שנראתה בעיני כאגדה, הגיעה הכרכרה לרחוב מאצייב ונכנסנו למלון דרזדן.

שברנו רעבוננו ורווינו צמאוננו. קבלנו משכב חם ונעים. ולאחר הטלטולים והנדודים היתה לי הרוחה, כאילו, הגעתי לחוף־מבטחים.

ב. רקודו של רב ולולה

ערב אפל. רוחות־סתיו מנשבות ומתנגנות. קהל־היהודים נוהר משלושה עברים: מרחוב בריסק, מרחוב אפטיטשנה ומרחוב מאצייב דרך בית־העלמין הישן.

גברים, נשים וטף התכנסו בבית־הכנסת של רב ולולה טברסקי. קהל המתפללים סיים תפילת „מעריב" ונגשים ל„הקפות". רב ולולה מוזמן ל„הקפה". נוטל הזקן את ספר־התורה בידו, מתעטף בטליתו מעל לראשו ומראה לחסידיו שמחת־תורה מהי.

הזקן יוצא בריקוד של דביקות, עד כדי בטול היש. הריקוד נמשך שעה ארוכה ולא עייף ולא ייגע רב ולולה. הוא מתערטל מגשמיותו והוא מרחף בעולמות העליונים. דבר אין לו עם עולם־החומר. הוא נהפך לרוחניות, לנשמה ערטילאית. הוא כולו דבקות בהשם יתברך. ומתעלה רב ולולה בעיני חסידיו ליצור שלא מעלמא הדין. וחרדה נוראת־הוד ממלאה לבם. יראת הרבי על פניהם. ורב ולולה רוקד ורוקד עד לאפיסת־הכוחות. חסידיו שואלים זה לזה: מה תגיד לרקודו של רב ולולה?

כעל כנפי־נשרים מתפשטת בעיר, חיש־מהר, השמועה על רקודו של רב ולולה. והלב מתרונן, קמטי־היהודים נעלמים מעל־פניהם, הכל צוהל, על כל רחוב ועל כל בית משתפכות דיצה וחדוה. באפילת הליל מתנגנות מנגינות נפלאות. הכל אומר שירה. ומתיקות מתמשכת מרקודו של רב ולולה. וביום

המחרת, יום שמחת־תורה, היינו מחכים ליד ה„בואיסקו" לרב שמואל מנדל ז"ל (אביו של אלי מנדל). רב שמואל היה מחסידיו הנאמנים של רב ולולה, והיה יוצא מבית־הכנסת של הרבי בשירה ומחול לאורך רחוב בריסק, בואכה ל„בואיסקו" ומשם דרך השדות לביתו אשר ברחוב קוליובה.

אנו, נערי ישראל, נגרפנו ע"י השירה והריקוד של רב שמואל מנדל ורקדנו אתו בצוותא.

רב ולולה! רב ולולה! איך נפלת לפני בני־עולה! פיך שהפיק תורות נשגבות והרנין לבבות במנגינות נפלאות — איכה ילחך עפר!

ג. החדר של רב שיע טרוינובקר

כך נחרת בזכרוני דיוקנו של רב יהושע מטרוינובקה, או כמו שקראנו לו „שיע טרוינובקר": יהודי גבה־קומה, בעל זקן לבן, מעין, זקן־אהרן, שיורד על־פי מדותיו, עיניו דומעות ומשקפיים עליהן, שמהצד האחד הן קשורות לאזנו בחוט. אצבעות־ידיו סדוקות היו וריח טבק חריף היה תדיר נודף מהן.

ומה היה מראה „החדר"? בית מט ליפול, חציו שקוע באדמה וחלונותיו גובלים עם הקרקע. ובפנים? — שני ספסלים דלים, שולחן ומטה. ובחדר הסמוך — מטת הרבנית, ארון ומטבח. רב שיע טרוינובקר לא ראה במלמדות קרדום לחפור בו בלבד. הוא לימד תורה לשמה והתיחס לעבודתו כאל שליחות עליונה. עצם הקניית התורה לנערי־ישראל היתה שכרו. ולכן, יצאו לו מוניטין כמלמד הגון.

כשהגענו מרוסיה ודאגתו הראשונה של אבי ז"ל היתה שלא אהיה בטל מתורה — מסרני לרב שיע טרוינובקר. אולם, לא ארכו ימי בחדר זה. ומעשה שהיה כך היה: ילד אחר צבטני מתחת השולחן. עמדתי על־נפשי וסטרתי לאותו ילד. הרבי בקש ליסרני במקל שבידו. תפסתי את המקל ובסובבי את הזקן סביב השולחן נמלטתי בעד החלון ורצתי הביתה.

סרבתי להמשיך ללמוד בחדר של רב שיע טרוינובקר. אך התמוה והמעורר כבוד שבדבר הוא, שרב שיע מחל על כבודו ובא לאבי כדי להחזירני ל„חדר".

אבי הבין לרוחי ולא כפה עלי רצונו, אולם משום שחשש לבטול־תורה הוחלט, שרב שיע יבוא לביתנו וילמדני למודי־קודש משעה 6 בבוקר עד שעה 8 — מועד צאתי לבית־הספר.

באפיזודה זו גלומה רוממותו של רב שיע. הוא חשש שמא אגלה „למקום־המים הרעים" ואצא לתרבות רעה, לכן לא חס על כבודו ויום־יום בא לביתנו ללמדני פרקו, וכל זה כדי שלא יבטל נער בישראל מתלמוד תורה.

ד. אפיזודה מחיי מר פרנקפורט הי"ד

מר פרנקפורט היה מטימתיקאי מצוין, אולם בתקופת ייסודה של גמנסיה „תרבות" לא היתה העברית שגורה בפיו, די צרכה. על רקע זה אירעו „אי־הבנות" לשוניות, שעל אחת מהן אספר להלן:

בימיה הראשונים לא הספיקו הכנסותיה של הגמנסיה כדי החזקת מזכיר בשכר. לקח פרנקפורט את בן־מחלקתי, לוי שורץ, שהיה קליגרף, ומסר לידיו עבודות המזכירות.

פעם הגיש שורץ לפרנקפורט אחד המכתבים והלך לו. לקח פרנקפורט את המכתב, עיין בו, וברצותו לברר משהו סתום, התחיל לצעוק לעבר שורץ: גש הלאה! (במקום גש הלום, או גש הנה). שורץ הבין שעליו להסתלק, ונכנס בחפזה למחלקה, כשפרנקפורט לא חדל מלצעוק: גש הלאה! נבהל שורץ והתחיל לרדת במהירות מהמדרגות, כשפרנקפורט דולק אחריו. שורץ רץ ופרנקפורט אחריו: גש הלאה, אמרתי לך! מלא התרגשות נכנס מר פרנקפורט לחדר המורים להתודות על התקלה שארעה לו וספרה כהאי לישנא: „הוא בורח ואני בורח אחריו". כשהסתכל פרנקפורט בפניהם המחייכים של המורים, עמד על טעותו, ומאז למד להבחין בין „גש הלאה" ל„גש הלום".



הרצל גולדברג

לזכר עירנו קובל

אעצום עיני למען העלות בזכרוני את עירנו האהובה קובל. רב המרחק מאז ועד היום, כמעט שלושים שנה עברו מאז צורפנו, ילדי בית־הספר „תרבות", ל„החלוץ־הצעיר".

מאורעות רבים ארעו בתקופה הסוערת הזאת. עירנו נמחקה מעל פני האדמה ויקירינו הושמדו בהמונים. ומכל חלומותינו וזכרונותינו נשאר תל אחד, גל־עצמות, בקצה־העיר הרחוק, בו טמון כל עברנו היקר.

אנו השארנו בעירנו שנות ילדות ונעורים, בית אבא ואמא, סבא וסבתא, דודים, דודות, נכדים ונינים: הנחל המתפתל והאהוב במורדות־הגשר שכה נעם לכלנו, סניף ה„חלוץ־הצעיר", „פריהייט", התנועה החלוצית הערה והתוססת; עבודת־שנים, מסירות ללא־לאות של מתנדבים צעירים ומבוגרים למען התנועה, שלא על מנת לקבל פרס.

עולה בזכרוני השפה העברית המדוברת בראש־חוצות, שהיתה כפלא בעיני

טבנקין שבקר אצלנו. זוכר אני בתי־הספר העבריים הרבים בכל קצוי־העיר. זכורני את רחוב פבריצ׳נה, כשהתנועה היתה בהתהוותה, ואנשי קלוסובה הראשונים חזרו מאושרים לעליה, והם היו אז הסנוניות הראשונות של העליה החמישית. עולה בדמיוני האולם הגדול ורחב־הידים ברחוב לוצקה, שתמיד התמלא מאות בני־נוער מכל השכבות, שחתרו לקראת עליה ארצה. בקוצר־רוח חיכו המונים אלה לעליתם. ושערי־הארץ נעולים היו, ואף־על־פי־כן לא התיאש הצבור, ולמרות הכל נסעו לשנים רבות לקבוצי־הכשרה.

אזכרה גם את מושבות־הקיץ שאורגנו בכפרים, בחיק־הטבע בסביבת־העיר ושליחי־הארץ שהופיעו כמלאכים מן השמים והרביצו תורה יומם ולילה. לא יספיק הניר כדי לכתוב ולספר על הוי חיי עירנו בימים ההם.

וכל זה הושמד בסערת התקופה בה אנו חיים. כל עברנו ויקירינו שוכנים עפר בתל, בקצה־עירנו הרחוק. גדול הכאב והצער.



משה בטר

מהעבר הקרוב־רחוק

בשנת 1924 העתקנו דירתנו מקובל „ווטורוי" לרחוב טושובסקי. אבי ז"ל היה מחסידי טריסק והוכנסתי באוירה של בית־הכנסת הטריסקאי.

ה„טריסקער שטיבל" הצטיין בליברליות מסוימת. לא התיחסו בקפידה כלפי המקילים ראש בתפילה. ולא עוד, אלא שבפרוזדור התנהלו שיחות בענינים העומדים ברומו של עולם־הפוליטיקה, הציונות וכלל־ישראל.

מצאנו שם יהודים שהבינו לרוחנו, השתתפו אתנו בכל מיני מעשי קונדס בליל שמחת־תורה ובלילות־חג אחרים.

עומד לפני ראובן צביק ז"ל עם חיוכו הרחב, שהיתה לו שפה משותפת אתנו הצעירים. לזה נתן צביטה ואת זה כיבד בטפיחה על הגב.

אזכרה את יוסף פפה ז"ל עם קפוטת־המשי, שבשבתות וחגים היה קורא בתורה בסלסול ונגון מיוחד והיה מתנועע לכאן ולכאן.

ומי לא זוכר את אפרים רבינר ז"ל ? עם כל דבקותו בתפילה בכל רמ"ח אבריו, היה מיד מרגיש באורח שעבר סף בית־המדרש, ובשעת־הפסקה נגש אליו וסדר לו מקום לינה. וחזקה עליו על רב אפרים, שכולם נשמעים לו.

בכמה כבוד וחיבה התיחסנו ליהודי זה, שלא חסך עמל כדי לסדר בבתי־היהודים המוני האורחים והחילים שהופיעו בעיר בערבי־חג.

ומי לא זוכר את תפילת שלמה מנדל ז״ל ב„ימים־הנוראים״? את ה„הנני העני ממעש״ שלו, את הדו־שיח עם רבון העולם. היתה זו חויה שלעולם לא תשכח.

בכתלי ה„טריסקער שטיבל״ נעשתה גם פעולה ציונית חשובה. פעולה זו הורגשה, במיוחד, בערב יום־הכפורים. בנו של יוסף פפה ויוסף צביק היו מראשי המארגנים את המגבית הציונית. כל הזרמים שבציונות שכנו בבית־כנסת זה. התבלט במיוחד אחד מחסידי ז׳בוטינסקי, יוסף גלמן, בנו של השוחט אשר גלמן ז״ל, וכשם שהיה בזמנו בקי וחריף בים־התלמוד, כן היה בקי בכל מאמר ומאמר של ז׳בוטינסקי רבו.

זוכר אני את הרצאת מר יצחק גרינבוים בקובל על הנושא: „מצב היהודים בפולין והציונות״. יוסף גלמן ז״ל שסע את גרינבוים בקריאת־ביניים: ומה בדבר מאמרו של ז׳בוטינסקי? ז׳בוטינסקי כתב בימים ההם מאמר בעתונות היומית, היות ואנגליה מועלת בתפקידה ואינה מגשימה את המנדט, עלינו למסור את המנדט לממשלת־פולין המעונינת בהגירת יהודיה.

גרינבוים השיב לגלמן, שאחר נאומו של טרוצקי בשנות המהפכה היו רבים מוכנים לעבור באש ובמים, אבל היו גם כאלה שהסתיגו מדבריו וכפרו בהם. ובכן, צעיר נכבד, מה שקדוש בעיניך, חולין הוא בעיני.

כשאני שוקע בעבר ומעלה בזכרוני כמה חיים תוססים, איזה נוער אחוז ודבוק באידיאלים נשגבים ירדו לטמיון, לבי עלי דוי. חבל על דאבדין.

מהימים ההם זכורה לי שיחה ששוחחתי עם ר׳ ולולה זצ״ל. מעשה שהיה כך היה: בצער רב נזכרים אנו בהורינו היקרים, שרבים מהם קרעו „קריעה״ וישבו „שבעה״ כשהבן או הבת יצאו להכשרה והחליטו לעלות ארצה. גם אמי נ״ע היתה משתטחת על קבר אבי ז״ל, שישפיע עלי לבל אעלה ארצה.

אנוכי ידעתי, שאמי מאמינה ברב ולולה באמונה שלימה, לכן אמרתי לה, נדרוש בעצת הרבי ואת אשר יגזור — אקיים.

נכנסנו לרבי בשעות אחר־הצהרים. ר׳ ולולה ישב בכסא בהרחבה והשטריימיל על ראשו. הרבי הביא לי ראיות מראיות שונות, שאין לדחוק את הקץ, כי „אם ד׳ לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו; אם ד׳ לא ישמר־עיר, שוא שקד שומר״ (תהלים קכ״ז, א׳). אתם, החלוצים, לא תהא תפארתכם על הדרך שאתם הולכים בה, כי לא מאת ד׳ היתה זאת.

הרבי בא אלי בפסוקים מ„תהלים״, ואני בא כנגדו בפסוק מהלל: „אם אין אני לי, מי לי?״ הרי לא לחנם למדתי ב„ישיבה״ של הרב יגודניק ז״ל.

לבסוף בקשתי מאמא שתעזוב לרגע את החדר, וכשנשארנו לבדנו אמרתי לרבי: אני לא באתי לשמוע הלכה, אם יש לעלות לארץ־ישראל. החלטה היא ושום פסוק של ראשונים ואחרונים אין בכוחו לשנותה. אבל, רבנו הקדוש, תבין לרוחי, אם לא תתן הסכמתך עלול אתה, חלילה, לאבד נפש מישראל. הרבי הסתכל בי בעינים תמהות ונבוכות. הוא קרא לאמי וברכני לעליתי ארצה.

לפני עליתי יצאתי החוצה לחטוף מבט אחרון על העיר טרם שאעזבנה לנצח. הלב רועד ורוטט בקרבי. הן פה גדלתי ופה הכיתי שורש. קשה היא הפרידה מהיהודים החביבים שלנו, יהודי־קובל. אבל אני מתנחם בלבי, יבוא היום ונתראה בארצנו. אני מטייל ברחוב טושובסקי, לוצקה, וזורק מבט לעבר גן־העיר, שכל־כך הרבה חלומות רקמנו בו בלילות־ירח.

הרכבת זזה ממקומה ועוקרת אותי בכוח כעץ זה שנעקר משרשו. אני לא שערתי, ואף אחד מיהודי־קובל לא שער, שחרב־דמוקלס תלויה מעל לראשם, שמבול־דמים עומד לשטוף ולגרוף הכל, שהעדה הגדולה של יהודי־קובל עומדת לפני כרת, לפני שחיטה איומה שכמוה לא ידע עמנו, אפילו, בתקופות השחור־שבשחור בתולדותיו.



יעקב טייטלקר

יער קובל

(מקצת טפוסיה של העיר)

מוקדש לבתי הקדושה והטהורה

רייזה׳לי נ״ע

יער עבות. מצל. שופע. יונק מעבי קרקע פורה של התבססות והתישבות־דורות. נובע חיים, חיי ישראל סבא מושרשים. טבולי־שמש זהב וטלולי־ירחי מגד, מניבים ומשגשגים. אילן אילן ושרשיו העסיסיים, המדושנים והמרווים, על פארותיו, סנסיניו וזלזליו השוקקים. ועולמות עולמות בוקעים ותוססים בקרבם ומשתוקקים. וכוכבים מככיבים ומהלים מעל לראשם מנצנצים... רוקמים וגומאים את הנצח — נצח ישראל לא ישקר...

הנה האלון הענקי. משתרע בעבי היער, וממדים לו וגובה לו — משה פרק. אדם־יהודי באהלו ואדם־יהודי בצאתו. מעיירת טוריסק בא וקנה לו את

עולמו בקובל העיר — עולם המעש הלאומי. יהודי טיפוסי בתארו ובטוהר־נפשו. מסור לעמו בכל נפשו ומאודו. ציוני נאמן ורב־פעלים. עומד בראש התנועה הציונית בקובל. עוסק בעת ובעונה אחת בצרכי צבור באמונה ומעיין של מרץ נובע בלתי פוסק בלבו. מתמכר להרמת קרן הבנק למלווה וחסכון העממי הנחשל בקובל, עומד בראשו ומשפרהו. מתנשא לראש קהלת קובל ונשיאה. משתף פעולה בעיריה המוניציפלית הפולנית ומכוונה לטובת אחיו המקופחים והמעוקפים. פנקסן מומחה, מוצא את הקצוות ומוציא מן התסבוכת את רועי־העיריה („מאגיסטראט") הפולנים, ומנצל מצבים לטובת החנוך והתרבות העברים וממן אותם בנס...

מתמסר לעבודת החנוך העברי בקובל ,עוסק בסניף „תרבות" בקובל ועומד בראשו. צועד ומצעיד בראש בוני בנין מפואר לגימנסיה העברית הראשונה בקובל מיסודה של „תרבות" ומשכללה מהמסד עד הטפחים. וכל זה בפשטות מלאה, באהבה וברצון, בענוותנות כנה ובצניעות גדושה. אדם־ארז. וכשנשאל לעמיתו, לאחיו המך ממנו, מתכופף אליו כאגמון ומדבר אליו בלשון עמו ונענה לו בלב ונפש, לב אבירים.

הנה עץ הזית הענף והמגודל. מעניק פרי ושמן זית לכל סביבתו — יוסל שוחט. „בורז'וי". סוחר גלנטריה ואחד הנגידים האדירים של העיר. בעל בעמיו ובעל יכולת. אדם צנוע ונחבא אל הכלים. מן הישיבה בא. „ישיבה־בחור". שלח ידו בפרקמטיה ויעש חייל במסחר ויעל לשיא ההצלחה ויגדל מכל. ולא היה מוסד צדקה וחנוך, מפעל ומבצע חברותי בקובל שצנורותיו לא יינקו במישרין ובעקיפין ממקורותיו הברוכים של „יוסל שוחט" — אבי הצדקה בעיר. בעל צורה עדינה ומנעימה. דבור שקט ומתון. בת־צחוק ומבט ענוותנים. הסביר לכל אחד פנים ונרתע מפני הכבוד. טרוד בעסקיו — לא הניח יום אחד את ספר הספרים של היהדות ולא היה מקרה שלא תמצא אותו בביתו כפוף אל הגמרא וצולל בים התלמוד...

הנה התמר הממושך עתיק היומין — הזקן אפלבוים. מרחוק בא. עורך־דין. רחוק כל ימיו מן היהדות וממוסדותיה, חזר לעת זקנתו לבור מחצבתו והתמכר בכל אונו והונו למוסד היתומים העזוב והרעוע והשקיע בו את כל ישותו והויתו. המציא בכספו קורת־גג תקינה לבית־היתומים הארעי ומכאן ואילך מצאו להם יתומי־קובל ביתם בבנינם משלהם, ובקונהו — את הסבא הנאמן והמסור להם בלב ונפש. זקן מופלג. מדבר ומתנהל בכבדות, לא חדל עד יום מותו מהסתופף בבית־היתומים שלו, לדאוג למחסורם ולטפל בחניכי טפוחי־משוש חייו לעת זקנתו המופלגת.

ובו ביער ובו בגן היתומים פרחה לה ועמדה מוטה התרזה העבותה —

רייצה — נפש בית־היתומים, שהקריבה את עצמה ואת כולה ליתומים והעניקה להם היקר מכל — את האם. עלמה, בת משפחה אמידה, עזבה את ביתה, פרשה מאשר משפחתי ושמה כל מאווייה ומעייניה באמוץ היתומים ובגאולתם מיתמותם. והיא הוותה הגואלת ליתומים למופת ולתמהון לכל באי עיר קובל. התחילה את פעילותה בימי הזוועות בשלהי המלחמה העולמית הראשונה, אחרי טיול־הדמים של בלך־בלכוביץ׳, פטליורה וכנופיותיהם בעיירות ווהליניה, בהשאירם קציר גדוש של שכול ואבדון ועתרת אלמנות ויתמות בין תושביהם היהודים שנזקקו לחסותה ועזרתה של עיר־האם קובל. לא הסתפקה רייצה בעזרה פילנטרופית־סוציאלית — ראתה את עצמה ואת יעודה האישי להחזיר לו ליתום, את העיקר שאבד לו — את האוירה החמימה של המשפחה, את האהבה והחמימות האמהית... דאגה להם כאם, לוותה אותם והשגיחה עליהם בכל דרכיהם. הגתה וחרשה מזמות יומם ולילה כיצד לשפר מצבם, להנעים ולהמתיק חייהם. שכרה להם דירות פרטיות (לפני הבנותו של בית־היתומים על ידי אפלבוים) ואפשרה להם חיים עצמאיים ובלתי־תלויים בזולתם. לא היה מי מבעלי־היכולת, בין אלה שיד נדיבה להם ובין אלה שידם קפוצה — שלא יכיר את „רייצה" ולא יקוץ בחייו מפניה... ורייצה לא חששה לכבודה ולא הקפידה על פגיעה אישית ובלבד ש„בניה" יהיו מסופקים.

צנומה, גבהת־קומה, בעלת חיוך חרישי וזחיחי, היתה לעתים משיחה דאגתה וטינת־לבה בפני מקורביה האינטימיים נגד הקשיחות והעקשות של חברי ועד בית־היתומים, שוחרי הכבוד, הרואים לעינים ולא ללבם של היתומים ומקלקלים את השורה...

והנה גם ה„אב" ליתומי קובל. הלוא הוא אשר ארליך, בן־זוגה לעבודה של רייצה ועוזרה, שלא נפל ממנה בהתמדה ובהקרבה לטובת היתומים, חניכיו־חבריו ומעיין חייו. מזכיר רשמי בבית־היתומים ובעובדה מנהלם ומדריכם של היתומים, מאלפם, מלווים ושומרם בכל אשר יפנו. קומוניסטן בהשקפתו — שתף פעולה נוחה ורצויה עם הציונים (רובם של ועד בית־היתומים) והדיר עצמו מהשפעה מפלגתית כלשהי וכל עבודתו החנוכית לא היתה אלא הדרכה יסודית, אנושית־יהודית קודם לכל. נמוך־קומה, איתן וכולו מקשה, הקו הבולט שבאפיו בכל מעשהו היה — קורת־רוח ושווי משקל נפשי, החזקת מעמד ואי־רתיעה מנחשולי החיים המצויים והלא־מצויים — וכל אלה השפיע על חבריו־חניכיו היתומים.

והנה ההדר המהודר, בעל הדרת הפנים ואציל הרוח — הרב הצעיר הקובלאי ר׳ נחום משה׳לי. מלא וגדוש בתורה והשכלה גם יחד. משכיל בכל הליכותיו וריח הקידמה נוטף ונודף ממנו למרחוק. מעורב עם הבריות. הוגה

דעות והשקפות. נושא נאומים נלהבים לכל עת מצוא בבית־הכנסת העירוני, שתכנם התורני משזר בחוטי־זהב של לאומיות וציונות עממית. קורא ומעורר עדת קובל להתעוררות ולהתערות ביסודות היהדות ומסורותיה, להחזיק מעמד נגד הרדיפות, החרם והמצוקה הכלכלית של הממשלה השמרנית־האנטישמית הפולנית ולהשליך יהבם ובטחונם על השגחת הבורא.

והנה הערבה, העץ השתול על פלגי מים — השמש בבית־המדרש שב„חולות" („זאמדיקער בית־מדרש") הלוא הוא פנחס השמש ומוהל־צדק כאחד. המומחה המקובל גם על דעת הרופאים, שהכניס אלפי יהודים בבריתו של אברהם אבינו ורופאי העיר סמכו עליו ידם ודרשו לעצתו. „שמש" בבית־המדרש ובעובדה עמד בראש כל עבודת הקדש הדתית והחברתית גם יחד. רועה נאמן ומדריך ישר ל„עמך" בכל עניני הדת ודרך ארץ, „מתווך" בינם לבין הרבש"ע... כרסתני, חלוש עם נשימה קצרה ואין הוא יודע לאות. מעורה בקרקע וראשו ועינו בשמים.

והנה הטיפוס העממי־הבסיסי המיוחד במינו — הצבע יוסמן. אדם מן השורה, עובד, פרולטרי. ואין חברת־פועלים, מוסד וארגון צבורי שהח' יוסמן לא יופיע בהם כנואם־לוחם ולא ישא מדברותיו ולא יחריש אזנים בקולו הפעמוני־המפוצץ הנשמע למרחוק ולא יהיה תובע זכויותיו הצודקות למעמד הפועלים. ובעת ובעונה אחת הוא גם מטיף ובעל־דרשן מצוין, נאה ורגיל המופיע על במת־בית־המדרש לפני הקהל ובין מנחה־למעריב דורש מענייני דיומא, מעיר למוסר אזנו, לתורה ולמעשים טובים תוך השתלבות של הטפה להתעוררות לאומית והחלצות לציונות ויעודה — שיבת ציון, גאולת הארץ ובניינה. ובערבי חורף הממושכים יושב לפני גמרות פתוחות ומשמיע לפני ה„עולם" פרק במשניות ו„עין־יעקב"...

והנה האילן הנאה, העסיסי והריחני, היהודי הפקח, הנעים והנוח, המעורב עם כל הבריות שבעיר, הלוא הוא מזכיר ה„תרבות" והגימנסיה העברית — יעקב קופצ׳יק, שאין עצבות לפניו והוא כולו חיוך וסבר פנים יפות. והוא משרה חיוכו וסברו על כל רואיו ושומעיו בהלצותיו ופזמוניו השנונים והשופעים חכמה יהודית מפולפלת כמעין המתגבר. ואין ספק שגם בזמן ה„אקציה", כשהובל יחד עם אחיו לשחיטה התחייך והתחכם להעלות חיוך על פני חבריו לאסון, להנעים ולהמתיק לעצמו ולזולתו את מר המוות בשלוות רוחו ובבדיחותיו החריפות והלועגות לגורל ולמוות עצמו...

והנה... והנה... אלפי אילנות מלבלבים ביער קובל נושאי פרי ונותני ריח מוכים על ידי מלאך החיים, מושרשים, צומחים ופורחים ונהנים מזיו השמש ומהנים סביבתם, מכים שרשים למעמקים ושולחים שלוחותיהם אל על,

הורים ומולידים עולמות וכוספים עתידות, נושאים בעול ואורגים מסכת חיי אומה עתיקה על מסורותיה והוויותיה, עצבונותיה ושמחותיה.

והנה — הציצים הרכים. הבנים והבנות התמימים, הישרים והעדינים, הנאהבים והנעימים, הרעננים, האביביים ומלאים לשד־עלומים. עם פני „המשה׳לעך והשלמה׳לעך" החננים, עם יפי־עיניהם הכשרות והמאירות. עם תום חלומם, רוך נשמתם וזוך אמונם בעולמו של הקב"ה... עם ריח פרחם ורחש נבטם, עם צהלת רנתם וקסם שירתם — שירת הנוער והחיים העולים ומבצבצים מתוך היער המצל של קובל...

וכל אלה הושמדו, נקטפו עם השורש ואומלו ביד רוצחת, מאוגרפת, ממוכנת ומתוכננת של פושע אכזרי, זדוני, שטני — לעד, לעד...



ברוך בורק

קובל במלחמת-העולם הראשונה

קיץ שנת 1914. במהירות־הבזק התפשטה הידיעה על גיוס־כללי. מלחמה הוכרזה! ברחובות־העיר התכנסו חבורות־אנשים. כמעט על כל הקירות התנוססו מודעות, שכל השנתונים שבידיהם כרטיסים אדומים — עליהם להתיצב תוך כדי יממה לפני קצין־העיר.

קמה בהלה שאין לתארה. כבר למחרת היום ראו נשים ממררות בבכי, המלוות את בעליהן, והורים המלווים את בניהם, שלרבים מהם היתה זו דרכם האחרונה.

כעבור ימים ספורים בלבד נראו בעיר עגלות־אכרים, שהובילו מהחזית (החזית נמצאה במרחק 50 וירסטאות מהעיר, על יד לודמיר) את הפצועים הראשונים. תחבושותיהם היו ספוגות כתמי־דם גדולים — היו אלה הקרבנות הראשונים של ההתנגשות בין הצבא הרוסי והאוסטרי.

האנשים התקהלו ברחובות לראות את המראה הנורא הזה. הנשים פרכו את ידיהן ובכו תמרורים. אולם במשך הזמן „התרגלו" לראות דם־אדם שותת.

יומם וליל נהר לחזית חיל כבד — חיל תותחנים, פרשים ורגלים. מאחוריו שירות ארוכות של עגלות. הכל זרם לדרך לודמיר.

פלצות אחזה את יהודי־העיר לשמע הידיעה, שמיכאל, בנו של המלמד רב שיע מקירשין, נהרג לא רחוק מלודמיר. היה זה הקרבן הראשון, שהקריבו יהודי־קובל. יללות בני־המשפחה הגיעו עד לב־השמים וקרעו שחקים. קרבן זה שימש נושא לשיחה בפי המתפללים בכל בתי־המדרשות שבעיר.

אצל רבים גמלה ההחלטה לעזוב את העיר. כל מי שהיו לו קרובים בעיירות ובכפרים הסמוכים — ארז מטלטליו, לקח עמו את הטף ויצא לדרך, מי למלניצה, מי לנסכיז׳, מי לקמין־קושירסק, מי לסטיבכבה ומי למניביץ׳. כמקלט הבטוח ביותר נחשבה העיירה לובישיי הסמוכה לקמין־קושירסק.

חכמי־האסטרטגיה שלנו ראו באיצטגנינות שלהם שעל עירה זו לא תעבור הכוס ולכן יצאו לשם מעשירי־העיר, אולם הם אוכזבו, כי כעבור זמן מועט נמחו מעל פני האדמה כמעט כל המקומות „הבטוחים״.

החיים בעיר התנהלו כסדרם. הופיעו בעיר שטרות־כסף חדשים, מבריקים ונוצצים שעתה זה יצאו מִמכבש־הדפוס. רובל־הכסף הגדול כמעט ונעלם. במה שהיהודים שלחו ידם — הרויחו כסף. היה נפוץ מאוד המסחר במלח, גפרורים ונפט. העסקים כה פרחו ושגשגו עד שב„חדר״ הרבי שלי הופיעו כל־מיני בריות בהולות, קראו את הרבי החוצה ולאזני הילדים הגיעו מלים ומונחים מעולם־המסחר: „פראכט״, „מקח״, „רוח״ וכו׳. בחדר התלחשו הילדים ביניהם, שהקוזקים תולים על העצים בפאותיהם הארוכות את הרבנים הגליצאיים, וכן מגלים יהודים רבים לסיביר.

בעיר הופיעו נשים צדקניות ובידיהן סלים גמלוניים, גדולים ורחבים, עברו מבית לבית ואספו מכל הבא ליד: לחם, לבנים, מזונות שונים, מלבושים חמים וקלים — לשבור את הרעב של שיירת־החיילים שחנתה בתחנת־הרכבת.

מדי פעם בפעם הופיעו פנים מוכרים של חיילים מבני־קובל. מי שיצא מבית־החולים עם „טשיסטה אוסטבקה״ (משוחרר לחלוטין) ומי שבא להבראה לחדשים מספר. חיילים אלה נהפכו לחלק מנוף־העיר.

המלחמה „התגנבה״ חרש, בלאט, לקובל. החיים זרמו בנחת, החזית היתה רחוקה מהעיר. פתאום תקפה שמחה את יהודי־העיר: „פשמישל נכבשה״! החילים התחבקו והתנשקו ברחובות. אולם, היתה זו דממה לפני סער. כעבור חדשים מספר התחילו לפנות את העיר. רובם של התושבים הנוצריים עזבו מזמן את העיר ועתה עזבוה גם היהודים — העשירים ובעלי־היכולת שבהם.

בעיר נשאר שלטון אזרחי. התארגנה משטרת־מתנדבים, שהורכבה מיהודים בלבד. בראשה עמד דובז׳ינסקי (נוצרי), מפקד מכבי־אש. עזר על ידו פאפקה גורברג.

ערב כניסת הגרמנים פינו היהודים את הבתים שעמדו בקצה העיר והתרכזו במרכזה. כי לפי האסטרטגיה היהודית יצא, שהקרבות ישתוללו במבואות העיר בלבד ולמרכזה לא יגיעו. אולם, יש להביא במנין סיבה נוספת, רצינית יותר: הבתים שבקצה העיר פונו מזמן על־ידי תושביהם הנוצריים שנמלטו לעומקה של רוסיה. יהודי־העיר חששו איפוא, שהצבא הרוסי הנסוג והקוזקים בראשו ישתולל וישלח ידו אל־הביזה.

אולם גם במרכז־העיר חששו היהודים לגור כל אחד בביתו וכמה משפחות התלקטו והצטופפו בבית אחד. כל הלילה ישבו ועסקו בפוליטיקה. התושבים היהודים התפלגו לשני מחנות יריבים: פרו־רוסים מצד אחד ופרו־גרמנים — מאידך. הפרו־רוסים טענו, שאך מנמוקי אסטרטגיה בלבד עוזבים הרוסים זמנית את העיר, וכי הם ישובו אליה במהרה. והא־ראיה, הנה הרוסים מתקדמים לעבר ברלין.

למרות חישובי־אסטרטגיה אלה — נכנסו הגרמנים העירה. יצא להקביל את פניהם אחד מסיעת הפרו־גרמנים. נתקל בגרמני רחב־גרם וברכו לשלום. שאלו הגרמני, איפה אפשר להשיג לחם, חמאה וביצים. היהודי עמד כאלם, כי לא הבין את שפתו. אז בערה חמתו, הסתער על היהודי המסכן, הפילו לארץ ובחביטה אחת עקר שלוש שניים מפיו. הפרו־גרמני שכב על הארץ מתבוסס בדמו, ואילו הפרו־רוסים השקיפו בעד החלונות וצחקו למשבתו.

בשכבו על מטתו חבוש כל מיני תחבושות התנחם הלה, שאין הפרט הזה בא ללמד על כלל־הגרמנים. אמנם, גרמני זה הוא רע, אבל הגרמנים הטובים בא יבואו. ואמנם, הם באו — ביוני שנת 1941...

עם כניסת הגרמנים והאוסטרים הופרע המהלך התקין של החיים בעיר. כל בתי־העסק סוגרו ורבים מהם לא נפתחו עד כניסת הפולנים ב־24 בדצמבר שנת 1918.

עם כניסת הגרמנים — יצא המסחר היהודי החוצה. הופיע שפע של מוכרי חלות, לחמניות וגלוסקאות, שהחיילים האוסטרים התנפלו עליהן כארבה. האגנים הענקיים עם מיני־המאפה התרוקנו חיש־מהר וקצרה יד המוכרים לספק את הדרישה הגדולה. אחריהם הופיעו מוכרי טבק וסיגריות. החיילים קנו הכל.

אולם, ה„פרוספריטי" בעיר לא החזיק מעמד זמן רב. מלאי־הקמח אזל. כי טחנת־הקמח של בוקסר עלתה באש וטחנת־ארמרניק אף היא שבתה. והוא הדין בשטח הטבק והשוקולד. מוסקבה, קיוב, ברדיטשב, שספקו סחורות אלה נמצאו מהעבר השני של החזית. דללו מקורות־המחיה והפרנסה. אוירת־יתמות אפפה את יהודי־העיר. העיר התרוקנה מעסקניה ולא היה למי לפנות לעת־צרה.

מאידך — התחילו נגישות צבא־הכיבוש. החלה פרשת ההחרמות. החרימו הכל: מחבתות־נחושת, מכתשים ואפילו ידיות של מנעולים, בהמות, סוסים, רהיטים, דירות, וגם על בתי־המדרשות עברה הכוס.

ואז נגזרה הגזירה בדבר עבודת־כפיה. תפסו את האנשים ברחובות, הוציאום מהחדרים, הורידום מעליות־גג והעלום ממרתפים. הכל „סחבו" את



ועדת־התברואה

ושבים מימין לשמאל: **רוזין, גייספלד, רפפורט, מאיר קדץ.** יושבים על הארץ מימין לשמאל: **פרימק, יצחק פלומנבוים, משה צימרמן**

האנשים לעבודה: האוסטרים, הגרמנים והלגיונרים הפולניים. אלה האחרונים ירו והרגו, בשעת הסחיבה, שני יהודים. עגלון אחד מרחוב בומבה, אב לחמשה ילדים קטנים, והשני — בנאי מרחוב לודמיר.

העיר חולקה לשני אזורים. העיר העתיקה נמצאה בידי הגרמנים, וה„חולות" (דער זאַמד) בידי האוסטרים. החיים ב„חולות" היו כגן־עדן לעומת אלה שבעיר העתיקה בה הוטל עוצר חמור, שנמשך משעה 9 בערב עד שעה 6 בבוקר. מי שנתפס ברחובות בשעות אלו נידון לעשרה ימי־מאסר, או שנקנס בקנס של 30 מרק. מי שנתפס בשניה נידון לחודש מאסר או לתשלום קנס בשעור של 100 מרק ומי שנתפס בפעם השלישית — תלוהו בידיו, והוא היה נשאר תלוי שעה, או למעלה מזה — הכל לפי ראות־עיניו של מייאר, מפקד־המשטרה הצבאית.

עם עיצוב צורת־הממשל פוזרה משטרת־המתנדבים והוקמה במקומה משטרה קבועה שהורכבה ברובה הגדול מאנשי המשטרה האזרחית. מפקד המשטרה ב„חולות" היה רביינקו ועוזרו — ש. אקסלרד. שניהם לא היו מבני קובל. מפקד המשטרה בעיר־העתיקה היה מ. דנציגר. היתה קימת גם ועדת־תברואה, שמתפקידה היה לדאוג לנקיון־העיר. בראשה עמד, אם זכרוני נאמן לי — רופא.

נזכר אני באפיזודה אחת הקשורה בשוטר אחד מהימים ההם. קראו לו דודיה. מדרגת „יחוסו" של דודיה כה „רמה" היתה, שאפילו הכתפים והסבלים התבישו בו. עד בוא הגרמנים והאוסטרים היה הוא מתאבק בעפר רגליהם של מכבי־האש. ועתה היתה לו עדנה, הגיעה שעתו, נתנה לו היכולת להתעלות לדרגת־שוטר והריהו מתגייס למשטרה וחוטף יהודים לעבודה.

קרה המקרה ועבר ברחוב אחד מגבאי בית־הכנסת הגדול — בריש רבינרזון — יהודי כבן חמישים. דודיה הבחין בו. על כל המעלות הטובות שדודיה היה משופע בהן, נחן הוא בעוד „מעלה" אחת: הוא היה מגמגם. שאלו בריש רבינרזון: דודיה, אני בשנותי אלך ואטאטא את הכביש? השיב דודיה בשפת־העלגים שלו: ר־ר־רו־צה א־א־א־ני כ־כ־כביש? פרושו של דבר: ומה, רוצה אתה, שאני אלך במקומך לנקות את הכביש?

במשך הזמן שונו ואף הוטבו הסדרים בשטח־העבודה. הוקמו שתי ועדות־עבודה, האחת בעיר, והשניה — ב„חולות". על כל הגברים בגיל 18—55 חלה חובת הרישום וההתיצבות לפני ועדה־רפואית. מי שקבל אות ‚א' היה מסוגל לכל מיני עבודות־קשות, ‚ב' — לעבודות קלות, ‚צ' — שוחרר לגמרי מעבודה כלשהי. מי שקיבל ‚א א' — נאסרה עליו עזיבת העיר. הועדים עמדו בקשרים עם מפקדות־הצבא בעיר וספקו את העובדים בסדר אלפבתי. באופן כזה יצא

שכל אחד עבד פעם ב־5—6 שבועות. כמובן, הכל היה תלוי ב„מכסה" שהמפקדות דרשו לספק. נתנה גם האפשרות לשלם „דמי־כופר" ובעלי־היכולת שלחו לעבודה במקומם אדם בשכר.

בסתיו שנת 1915 נעשה המצב נורמלי, פחות או יותר. שכבות־העוני הצטיידו בקצת מזונות, שאספו בשדות והגנים שנעזבו ע"י בעליהם. הן אספו תפוחי־אדמה, כרוב, סלק וירקות אחרים, וכן תבואות־שדה. נס קרה, שטחנת־הרוח ברחוב בריסקה משכה בעול וטחנה במרץ רב את הגרעינים שבני־עוני אלה הביאו לטחון. אותו הדבר היה גם ב„חולות". שם טחנו בטחנות־הקטנות של שמעון זאקנער ומוטיה סטוליר (קאוואל), שכן טחנת־הקמח של ברל ארמרניק היתה תפוסה בידי הצבא.

ראש־העיר בימים ההם היה ר' מנדל קוסובסקי ז"ל, אחד ממייסדי הארגון הציוני בעיר, אחד מיקירי־העיר. ביזמתו הברוכה נפתחו בעיר החנויות, בהן מכרו לפי כרטיסי־מזון כל מיני מיצרכים. אמנם, המנה לא הספיקה, אולם רעב סמי מכאן. איש לא מת ברעב. יהודי־העיר קמו לתחיה וכל אחד התחיל לחשוב על מקור־פרנסה ומחיה. בעיר נפתחו בתי־קפה רבים. לכל מקום שפנו ראו שלט גדול ועליו כתוב באותיות של „קידוש־לבנה": „בית־קפה". בחלונות־הראוה היה כתוב „תה עם רום", תופינים, בירה וכו'. אחר־כך הופיעו כל־מיני „קובות" שהיו משופעות בכל־טוב. היו בהן אולרים, מראות, גלויות־דואר וכל מיני סידקית. כל הסחורות נשאו אופי פטריוטי מובהק. למשל: כשלקחו ראי ביד היו מצוירים בו ארבעה „ראשים". באמצע — ראשו של וילהלם, מימינו — פרנץ יוזף, לשמאלו — הסולטן הטורקי וגם המלך הבולגרי הוזכר לטוב. באולרים היתה חרוטה האימרא: „אלוהים, ענוש את אנגליה"! כל מיני סידקית אלה הביאו סוחרי־קובל היהודיים מלבוב ואפילו מוינה. בהתחלה הובאו הסחורות בעגלות, ואחר־כך — ברכבת.

כדי להביא ממרחקים עגלה עם סחורה, עשו כמה שותפים יד־אחת. בזה האופן התרכז כל המסחר בעיר בידי שש־שבע „חבורות". בעיר היו ידועות ה„חבורה" של אברהם־יענקל ג'זבמכר ו„החבורה" של משה־נאטע והפריש־ברגים. ב„חולות" — ה„חבורה" של דאף־מירסקי וגסקו ו„החבורה" של סוסנה ורזניק. כל „חבורה" היתה מורכבת מ־8־10 שותפים.

בתקופה הראשונה היו החבורות „עורכות גלות". הנסיעה בעגלות היתה ארוכה, קשה ומיגעת, ונמשכה שבועות מספר. כשהתחילו להשתמש ברכבת הוקלה העבודה בהרבה. אולם צריך היה להצטייד ברשיון מיוחד, שנתינתו היתה תלויה במצב־רוחו של מפקד־העיר ולאו כל־אדם זכה לכך.

אביב שנת 1916. העיר כמרקחה. מתלחשים שהאוסטרים עוזבים את

קובל. היה זה ערב חג־השבועות, שעה שברוסילוב הבקיע את החזית הדרום־מערבית, כבש בחזרה את לוצק והתקרב לקובל. ואמנם, הצבא האוסטרי התחיל בפינוי־העיר. אולם לפתע הופיע צבא גרמני שהועבר מחזיתות אחרות, בלם את ההתקפה הרוסית, ולא עוד, אלא הדף את הרוסים עד לנהר סטוכוד, שנמצא שלושים וכמה קילומטרים מקובל. הגרמנים ייצבו אפוא את החזית עד סוף 1918, עד פרוץ המהפכה בגרמניה ששמה קץ לכבושי גרמניה של וילהלם.

המקומות „הבטוחים" שלשם נמלטו רבים מיהודי העיר נמחו כמעט מעל פני האדמה עקב מלחמות־הדמים שהשתוללו בהם ובסביבתם. כזה היה גורל מלניצה, סטיבכבה, מניביטש, טשרטוריסק וכל הישובים שנמצאו על גדות הסטוכוד. האנשים עזבו כל מה שהיה להם וחזרו העירה בעירום וחוסר־כל.

מאליו מובן שחוזרים אלה לא הגדילו את מלאי־המזון בעיר. ברחובות נראו אנשים נפוחי־כפן. מצב אומלל זה אלץ את העסקנים, ובראשם הגברת ד"ר פיינשטיין ומנדל קוסובסקי ז"ל, לפתוח מטבח־עממי, בו חולקו ארוחות לנצרכים. אולם, על אף הטפול והדאגה — היתה האוכלוסיה שרויה ברעב.

בעיר התחילה להשתולל מגיפת מחלות־אפידמיות — טיפוס־הבטן וטיפוס־הבהרות, שהפילו חללים רבים. לא עבר יום ללא־קרבן המגפה. כרכרת הצלב־האדום לא ידעה מנוחה.

לאחר שהציאו את החולה, הגיעה מיד המשטרה הסניטרית עם „פרובקה" (מכונת־קיטור) גדולה, אידה את החפצים ובצעה פעולת חיטוי יסודי בבית, רשמה אות „ע' (כלומר, נקי מכינים) גדרה את הבית בגדר־תיל ותלתה שלט: „זהירות, טיפוס־הבהרות"!

לאחר מכן נתנה פקודה, שנוסף על תעודת־הזהוי על כל אדם להצטייד בתעודת־חיטוי.

ב„הושענא־רבא" שנת 1916 הגיעו לפתע לבתי־העניים עגלות מלוות שוטרים והתחילו לפנות את כל הדרים בהם. קולות ויללות האומללים היו נוראים ומחרידים, אך איש לא שעה אליהם. העלום לעגלות, הובילום לתחנת־הרכבת, והגלום לעומקה של פולין — קילץ, רדום, שצ׳משיצה ומקומות אחרים. רבים מהם לא זכו לחזור העירה.

מחזה־אימים זה חזר ונשנה גם בינואר שנת 1917. הקור עמד בתקפו — אבל פקודה היא פקודה. יש לשלח את האנשים! ילדים קטנים וזקנים, יחפים, רעבים, עזובים — על כולם עברה הכוס. מי היה היוזם של „אקציה" זו, לא

אדע עד עתה. בדרך כלל, שנת 1917 היתה אחת השנים הקשות ביותר בחיי יהודי קובל.

בשארית כוחותיה הגיעה העיר לחדשי פברואר־מרץ שנת 1918. כבמטה־קסמים התפשטה הידיעה על מלאכות־השלום עם טרוצקי בראשה שהגיעה לבריסק. וכן עשתה לה כנפיים מימרתו הידועה של טרוצקי: „לא מלחמה ולא שלום".

המצב השתנה תכלית שנוי. במהירות הבזק התפשטה בעיר הידיעה, שמשה דנציגר קבל רשיון לחצות את קו־הגבול על־יד וויטוניץ. היתה זו סנונית ראשונה שהגיעה העירה ממרחקי־רוסיה.

כעבור זמן־מה מלאו את רחובות־העיר שירות סוסים צעירים וזקנים, סוסים של אזרחים וסוסים של הצבא, זנבותיהם ארוכים היו ורעמותיהם גדולות. הורגשה חמימות בלב. אמנם, חמימות זרה, כאילו, אבל בכל־זאת, כה קרובה ללב. העיר היתה מבושמת מבשמים של שדות־אוקראינה הדשנים והפוריים. היתה זו בשורה אילמת, שהנה זמנים חדשים ממשמשים ובאים — חיים של בריאות־הגוף, חיים של פרנסה וחיים של שלום ושלוה.

הקיץ הקץ על הקרע של המשפחות. האבות יחזרו למשפחותיהם, ההורים לילדיהם והילדים — להוריהם.

ואמנם, ימים ספורים לפני חג־הפסח, הגיעה הסנוניר הראשונה מהעבר ההוא — אחד ממשפחת היינך ששמו אינו זכור לי.

עם בואו המתה העיר כולה. ראו ממש בעליל שהמלחמה הסתיימה. במשך הקיץ חזרו העירה כל היהודים שנמלטו ושפונו ממנה. וכן עזבוה יהודי העירות והכפרים הסמוכים שמצאו בה מחסה בשנות המלחמה.

לאט־לאט החלימה העיר, פצעיה הגלידו ושוב נעורה לחיים.



יהודה מילר

זכרונות על ה„בונד" בעירנו

א. המשתלה הראשונה של הסוציאליזם היהודי בקובל

בשנת 1902 חזר מאודיסה אחי הבכור — איסר. הוא בא העירה יחד עם חברו „לייבל דער בריסקער". אחי היה מורה לעברית ולייבל — מורה לרוסית.

איסר אחי היה בעל השקפות סוציאליסטיות והשתייך לתנועת ה„בונד".

מגמת בואו העירה היתה לשתול את עץ הסוציאליזם באדמת קובל. לצורך זה שכר דירה בת שלושה חדרים ופתח בה בית־ספר עברי. מלבר, כלפי חוץ, היה זה בית־ספר עברי, שאמנם הורו בו את השפה העברית והרוסית, אולם בלילות שימש בית־הספר כמועדון, כמקום־מיפגש לנוער הסוציאליסטי היהודי בקובל. עם פתיחת בית־הספר בשנת 1904 מתחילה תנועת ה„בונד", נזרע זרע הסוציאליזם באדמת קובל.

בערבים ובלילות התנהלו בו ויכוחים על בעיות שעמדו ברומו של העולם הסוציאליסטי והיהודי. ה„בונד" בקובל זכה לבקורם של גדוליו, וולדימיר מדם וליטבק. מדם הרצה ברוסית על הנושא: „מנשביזם ובולשביזם" ובעקבי הרצאתו התנהלו וכוחים סוערים עד השעות המאוחרות בלילה.



איסר מילר ז"ל, מייסד ה„בונד" בקובל

אולם, התנהלו גם וכוחים בין ה„בונד" לבין ס. ס. („סיוניסטים סוציא־ליסטים"). זכור לי הויכוח המר על נושא זה, שהתקיים בשנת 1907 בבית חרון. מטעם ה„בונד" השתתף אחד מגדוליו, ששמו הקונספרטיבי היה „דוד", ומטעם ס. ס. השתתף שלמה'קה חרון.

בית חרון עמד על־יד טחנת־הקמח של ארמרניק, והתכנסו בו כמאה איש. הויכוח היה אכזרי — לחיים ולמות. „דוד" שנחן בכשרון רטורי התגבר בדבוריו המפוצצים על שלמה'קה. פני שלמה'קה היו משולהבים, וכשנרגע קמעה השיב לבעל־דבבא שלו: נצחתני אמנם, אבל לא קעקעת את בירת השקפת עולמה של הציונות־הסוציאליסטית. בקירות ההיסטוריה העברית כבר

חקוק גזר־דין של כליה על ה„בונד", ואילו הרעיון הציוני לעולם יחיה. לנו אין מקום בגולה. עלינו לחזור למולדתנו ולהאבק על הגשמת הסוציאליזם בארצנו ועל אדמתנו.

בין הראשונים שהצטרפו ל„בונד" זכורים לי יחיאל, בן איטשה־מאיר השמש בבית־המדרש הישן בעיר, בנו של הרב גולדשמידט, בן־ציון קנדל, שמואל'יק הנגר, שיקע בן החזן, נטע הצבע ומשה שייפעלעס, שאביו המכונה „שייפעלעס" היה בעל בית־קפה שנמצא במרתף ברחוב לודמיר.

בתקופה מאוחרת יותר הצטרף ל„בונד" חלק מהנוער הלומד. הסטו־דנטיות אדלה גורברג ומניה רודמן גילו יחס של אהדה לתנועת ה„בונד". חלק פעיל בפעולות ה„בונד" נטלו יוליה ליכט ובוריה אפלבוים.

ב. ארגון הפועלים היהודיים והשביתה הראשונה

אמר מנדלי מוכר ספרים: „כיהודים אצל אומות־העולם, כך היו האומנים נבזים ושפלים אצל היהודים" („בימים ההם", פרק שנים־עשר) ואמנם, היה הפועל היהודי בעיר מושפל עד שאול תחתיה ועבד מעלות השחר עד חצות־הליל.

בשחרית המאה העשרים נמצאו בקובל מפעלי־תעסוקה אלה:

1) בתי־הבד של אברהם צופרפין ומשה־שלמה דונדיק ואחיו.
2) טחנות־קמח של ארמרניק וגולדברג.
3) בית־חרושת לבירה של שקולניק.
4) משרפות־לבנים של אפרתי, סגל ובכובר.
5) בית־חרושת לעור של יוסף־נטע גולדשטיין.
6) קארטאפליע — חיט לבגדי נשים.
7) חזן — חיט לבגדי גברים.
8) אייזיק־לייב — קבלן לבנינים.
9) בתי־משרפות ליך, בתוכם של משה גורברג.
10) נגרית־רהיטים של שמעון קירז'נר.

כמו־כן נמצאו בעיר קבלנים לצביעה, שהועסקו בממשלה; 2—3 נגריות וכן היתה מנסרה.

במפעלים הקטנים הועסקו 2—3 פועלים, שעבדו עד חצות בשכר זעום, שהספיק בקושי כדי קיום.

בשנת 1905 התחילו לבנות בעיר בתים גדולים. בקובל לא היו אז בנמצא בנאים בעלי רמה מקצועית מתאימה והללו הובאו מברסק־ליטובסק.

בנאים אלה היו יהודים והם־הם שהורונו מלאכת־הבניה. בעבודות מיוחדות של בנין בתים ללא־טיח העסיקו „קצפים" רוסיים, כי הם התמחו לכך במיוחד.

בימים ההם התחלתי ללמוד מקצוע־הבנאות והשתיכתי לאגודת־הבנאים. מבשרי חזיתי, מה פרוש להיות פועל. תנאי־העבודה היו קשים מנשוא. עבדנו 12 שעה ביום, משעה 6 בבוקר עד שעה 6 בערב. התחלנו לחשוב על הטבת תנאי־העבודה ונזקקנו לאמצעי הבדוק — שביתה. אספנו את כל הבנאים הרוסיים, הרבצנו בהם תורת הארגון ודרשנו להעמיד את יום־העבודה על 9 שעות. נותני־העבודה סרבו, אפילו, לשמוע על־כך, וביום בהיר אחד הוכרזה שביתה כללית בכל מקצוע־הבניה. לאחר מאבק קשה וממושך נכנעו נותני־העבודה לדרישתנו והתחלנו לעבוד 9 שעות בלבד.

רושם שביתת הבנאים היה גדול מאוד בעיר. הפועלים היהודים, שעבדו 2—3 במקום־עבודה, התעוררו אף הם ותבעו זכויותיהם. התחלנו לאספם ולארגנם ובמשך זמן קצר ארגנו כ־400 פועל. הללו אורגנו לאגודותיהם השונות: מסגרים, נגרים, בנאים, סיידים וצבעים.

שכרנו דירה ברחוב יורידיקה, ולשם הסוואה סדרנו בה בית־קפה. במקום זה כנסנו את הפועלים פעמיים בשבוע, ונוסף על עניני ארגון התחלנו בפעולת־הסברה רחבה.

עלי לציין כעובדה היסטורית, שעד הופעת ה„בונד" לא קרא פועל יהודי בקובל, לא עתון ולא ספר חלוני. בודדים קראו ב„המליץ", אולם להמונים הרחבים לא היה מושג על עתון. פעולת־ההסברה הראשונה התבטאה בהבאת עתונים העירה. ספרות־התעמולה היתה מגיעה מז'ניבה לברדיטשב. קובל השתיכה אז למחוז ברדיטשב. משם היה מועבר החומר לרובנה, ומרובנה לקובל.

מחוץ לחומר שבכתב התנהלה גם פעולת־הסברה בעל־פה. לקובל הגיעו מפקידה לפקידה מרצים ומדריכים מז'יטומיר וברדיטשב, ואגב ביקור בעיר הבריחו אתם דברי־ספרות, שכללו עתונים, כרוזים וספרים.

ג. ארגון ההגנה העצמית

הימים היו ימי מלחמת רוסיה־יפן. קובל שמשה תחנת־מעבר וחששנו שאנשי־המילואים שיעברו את העיר בדרכם לחזית יפרעו בנו פרעות. התכוננו לבאות וסדרנו הגנה עצמית. במטה־ההגנה המשותף השתתפו נציגי ה„בונד", ס. ס. והציונים.

רבים מבעלי־היכולת נמלטו מהעיר ובתוכם הלל גולדברג, בעל טחנת־הקמח. הוא נטש את ביתו למטה־ההגנה. הבית גבל עם בית־קדיץ ועמד במרכז־

העיר. הואיל וחששו לפרעות חמורים הגיעו לקובל הרבה אנשי־הגנה מבריסק־ליטובסק, ברדיטשב, רובנה ולוצק.

אספנו כסף וקנינו נשק. קצת אקדחים היו בידינו קודם לכן. חלקנו את העיר לאזורים שונים ועל כל אזור שמרו אנשי־הגנה מנוסים. אנכי שמשתי בתפקיד מקשר ומסרתי דו״חות למרכז ההגנה, שמושבו היה בבית־גולדברג.

כששה שבועות חיינו חיי־מתיחות וצפינו בחרדה לבאות, אבל לאשרנו לא אירע דבר. הנשק נשאר ועמדה השאלה היכן להחביאו.

בקובל שימש אז רב מטעם הרב בריק. מזכירו משה סגל היה חברי. בידיעתו הסתרנו את הנשק בגנזך הרב שנמצא במרתף ביתו. הרב גופו לא ידע על־כך. יום אחד בא אלי סגל ואמר לי, צריך לסלק את הנשק, כי מבקר־הממשלה מתעתד לבדוק פנקסי־הרב הגנוזים בגנזך.

באותם הימים התחילו לבנות את הקסרקטינים בגורקי. בעבודה זו הועסקו חברינו מבריסק־ליטובסק. ארזנו את האקדחים בחבילות, 10 אקדחים בכל חבילה, והסתרנו אותם זמנית בגורקי.

חפשנו מחבוא־קבע לנשק. בעל־היער בזיליני, משה וינטרויב, על־אף עשירותו, היה חבר ה״בונד״. באנו אתו בדברים והוא הרשה לנו להסתיר את הנשק במחבוא שביער.

ד. שנת 1905 בעיר

מאורעות שנת 1905 בעיר, שגרמו למאסרי ולמאסר עוד כמה מאנשי ה״בונד״, קשורים בהפגנה שעמדנו לערוך לאחר „תהלוכת גאפון״ שהסתיימה בשפך דם־פועלים.

התשעה בינואר עקוב־הדמים עורר גל מחאות והפגנות בעולם הסוציאליסטי, ובערי־רוסיה התקימו תהלוכות ואספות־מחאה נגד משטר־הדמים של הצאר. ה״בונד״ בקובל החליט, אף הוא, לערוך הפגנה בעיר. הקבוצה המארגנת, שהשתתף בה הסטודנט גרישה ממרכז ה״בונד״, ישבה לילה שלם ועבדה תכנית התהלוכה לפרטי־פרטיה. כל פועלי העיר ידעו על ההפגנה הממשמשת ובאה. בבוקר יצאנו החוצה והנה המולה גדולה בעיר. ברחובות התרוצצו המוני־המוני חילים. אמרתי לגרישה: תן לי את הבראונינג שלך, והתחלתי לרוץ הביתה דרך השדות כדי להחביא את הנשק ואת חומר־התעמולה שהיה אתי.

בדרך היה עלי לעבור על־יד בתי נוצרים. הם ידעו על המתרחש בעיר ועל חלקי אני בתכונה זו, תפשוני ומסרוני לאחד החיילים. נאסרתי בחצר המנסריה. הפקיד שיע עפעלעס היה באותו מקום וראני בהיאסרי. החיל

שרכב על סוס, קשרני אליו ברצועה שבידו, הובילני עד לכביש ומסרני בידי שני שוטרים. הללו הובילוני לראש־המשטרה, שהתגורר בבית־פרלמוטר.

הביאו אסירים נוספים ובינהם את בנו של יוסף נטע גולדשטיין, בנו של פרלמוטר (הוא היה מס. ס.), את יוסף הנגר, שורצבלט, וכן היה אתנו החבר לינדנבוים מליובומיל, שנמנה על מפלגת הס. ס. היינו כשבעה אסירים. בערב לקחונו לבית־הסוהר. ביום השני להיאסרנו חדשו חברינו את הקשר אתנו והביאו לנו אוכל. החברות הינדה קירשנר, סוניה גולדשטיין ובתיה ממשפחת גורן שיחדו את סגן מנהל בית־הסוהר והוא הרשה להבריח אלינו את ספרות־המפלגה. כמו־כן היה מוסר לנו ידיעות מהעולם הגדול.

על „עוון" החזקת ספרות חשאית התיר החוק להגלות את ה„חוטא" לסיביר. בימים ההם היה לשם הזה מהמפתה והמגרה, כי שם ישבו גדולי המהפכנים וגדולי הסוציאליזם ברוסיה. ולכן, נמצאו בתוכנו כאלה ש„התגעגעו" על הליכה לסיביר, כי היא היתה אז מעין „מֶכה" של עולם־המהפכה.

זכורה לי אפיזודה מענינת משבתי בבית־הסוהר. בקובל של הימים ההם חי רופא־ממשלתי ממוצא טטרי. רופא זה היה מחסידי אומות־העולם. כשנודע לו על מאסרנו, בא לתאנו, לבוש מעיל ארוך ושחור. הוא היה פותח את המעיל ומוציא מתוכו כל מיני ממתקים ומכבד אותנו. „אני חברכם בנסתר" — היה אומר לנו. הוא היה מנחם אותנו, שקרוב יום מפלת־הצאר.

התחלתי להכין את עצמי לחקירה. החלטתי להודות על השתיכותי ל„בונד" — ויהיה אשר יהיה. כעבור שלושה חדשים ומעלה באו לבית־הסוהר בחצות־הלילה קצין־משטרה גבוה מקיוב, הקטיגור, קצין בית־הסוהר, ופתחו בחקירה. בעיר ידעו על בואם, רבים הצטופפו על־יד הכניסה לבית־הסוהר וחיכו לתוצאות החקירה.

אני נחקרתי הראשון. השאלה הראשונה היתה, אם אני משתייך למפלגה. צצה מחשבה במוחי להשיב על השאלה בחיוב. כששאלני הקטיגור לשם המפלגה, השיבותי: מפלגת הבנאים. תשובה זו הביאה את הקטיגור במבוכה ושמעתי כשהוא לוחש באזני הקצין: את מי, לכל השדים והרוחות, אסרתם? הוא הרי אינו יודע, אפילו, מפלגה מהי. נהגיתי אפוא מהספק והקטיגור פקד לשחררני עד למשפט. לינדנברג הסתבך בתשובותיו, נמצא אשם ונידון למאסר לתקופה של שנה ומחצה. תנאי בית־הסוהר היו, כנראה, חמורים מאוד, כי בצאתו ממנו היה נגוע שחפת. לא הוספתי לראותו.

פ ו ל ק ל ו ר

...ועת לשחוק

(קוהלת ג׳, ד׳)

א י י ל — אֵ ל

אחד המלמדים הזקנים היה אומר לאשתו ביום ששי: שרה, אשתי, תני לי רקיק „מיט שמירעכץ״. הוא חשש להגיד את המלה „אֵייל״ (שמן) כי בצליל דומה מלה זו ל„אֵל״ (אלוהים).

(מפי יחזקאל גולדברג)

צ ו ֹ ם — צ ו ּ ם

רב אברהם צופרפין ז״ל מעשירי העיר היה, אבל הוא היה גם בעל קול ערב והיה עובר לפני התיבה בתפילת „מוסף״, כמובן, שלא על מנת לקבל פרס.

כשהתפלל ב„ימים הנוראים״ והגיע לתפילת „תשובה, תפילה וצדקה״ שהכוונה היא: תשובה — צוֹם; תפילה — קול; צדקה — ממון, היו המתפללים כך דורשים את הכתוב: אל תקרי צום, כי אם „צום קול — ממון״. לאמור: אין די שבעל־התפלה הוא בעל קול ערב, אלא עליו להיות גם בעל־ממון...

(מפי הנ״ל)

מהתלה של רב יחיאל ווגשול הי״ד

בערב שבת היה רב יחיאל ווגשול הי״ד אומר: עכשיו, אני שמח בחלקי, אסור להחזיק ולספור כסף והריני ככל הגבירים. במוצאי־שבת היה אומר: עכשיו רע ומר — עכשיו מותר כבר להחזיק ולספור כסף...

(מפי הנ״ל)

תשובה כהלכה...

רב יחיאל ווגשול הי״ד היה מתחרה עם הקדוש־ברוך־הוא ואף הוא היה מזווג זווגים. מסורת היתה בידו לבקר בביתנו ב„שמחת־תורה״ ובאחרון של פסח. פעם סיפר לנו את האַנקדוטה הבאה: לבחור מקובל שדכו בחורה מלוצק.

נמנו וגמרו שהחתן והכלה יפגשו במחצית הדרך, הוה אומר, ברוח׳ישץ. חתן דנן, שמעולם לא ראה את הנערה, ניגש אליה ושאלתו הראשונה היתה: „וואָס מאַכסטו״? הנערה ראתה מיד עם מי יש לה ענין, והשיבה לו בו במקום: „כ׳האָב געמאַכט אומזיסטע הוצאות״...

(מפי א. לאוני)

ש״י טבילות

ברל׳ה, חתנו של אידל ממאַצייב, כשהיה מגיע למקוה היה טובל את עצמו ללא־סוף. פעם שאלוהו: ברל׳ה, מה טעם לטבילות הרבות? השיב: אני טובל את עצמי ש״י טבילות כנגד ש״י העולמות. בכל טבילה וטבילה שלי אני מתקן אחד העולמות...

(מפי יחזקאל גולדברג)

מעשה בלייב הקברן

סח לי אבי ז״ל: לפי הדין אסור להשאיר קבר פתוח. פעם מת אחד ממשפחת אפרת, ולייב הקברן נצטווה לכרות קבר. כרה לייב את הקבר, אולם ההלויה עם המת בוששה לבוא. מה עשה לייב? — ירד לתוך הקבר, השתטח בו והמתין למת.

בשעה מאוחרת בלילה הגיעה לבית־הקברות ההלויה. צועקים: לייב! לייב! ואין קול ואין עונה. ההלויה התקרבה למקום המשוער בו נכרה הקבר. כשהתקרבו המלוים לקבר הפתוח יצא לייב ממנו ופינה את מקומו למת...

(מפי מוניה גלפרין)

רבי — לא שנה...

במסכת „עירובין״ כתוב: „רבי לא שנה — רב חיא מנין לו?״ רב חיא היה תלמידו של רב יהודה הנשיא. ואם הרב לא שנה הלכה, מהיכן ידע זאת התלמיד? על־סמך מימרא זו נוצר משחק מלים כזה: לעירנו היה מזדמן אחת לשנה רבי אחד, לשם ביקור אצל חסידיו. פעם הופיע הרבי באמצע השנה. שאלו אחד מחסידיו בתמיהה: „רבי — לא שנה״, כלומר, רבי עוד לא עברה שנה. השיבו הרבי מניה וביה: „רב חיא מנין״? אם לא אבוא פעמיים בשנה, מאין אני אחיה?...

(מפי יחזקאל גולדברג)

„ואהבת לרעך כמוך"

„לא תקום ולא תטור לבני עמך". „ואהבת לרעך כמוך". איך אפשר לאהוב את השונא? לא לנטור לו איבה ולא לנקום בו? — הגע את עצמך כאבר אחד מהגוף השלם — מן האומה השלמה. האם יכול אבר אחד להנקם מאבר שני?

(מפי חיים אברך ז"ל)

שאלה ותשובה

איך אפשר שנער קטן יהא מחמר ונוהג מאה שוורים והם יסורו למשמעתו? התשובה: כל אחד מן השוורים חושב ובטוח, שאותו מחמרים ורודפים הנער ו־99 שוורים אחרים.

(מפי פנחס וינפלד (הוצלס) ז"ל)

הפירוש מת...

רבי מלמד תלמידו את הפסוק מן החומש: „ותמת שרה בקרית ארבע". קורא ומסביר: ותמת — איז געשטאָרבן. שרה — שרה... עומד ושואל: ווער איז געשטאָרבן? התלמיד: ותמת — איז געשטאָרבן. הרבי סוטר: גוי, „ותמת" — איז דער טייטש געשטאָרבן. התלמיד בוכה וחוזר: דער טייטש — איז געשטאָרבן...

(מפי זוסיא קנטר ז"ל)

הסוסים כחזנים...

בבית־המדרש על־שם פרוז'נסקי ז"ל התפללו יהודים שנטו לציונות. מכיון, שחשדו בהם שהם מקצצים בנטיעות, הוצע להם למצוא מקום אחר.

לא רחוק מבית־הכנסת עמדה הרפת של משה דונדיק, שהיו לו שני סוסים. הקימו מחיצה בתוך הרפת ושם שיכנו את בית־הכנסת של הציונים. הגבאי היה מר גולדשטייך הי"ד מהדרוגוריה.

בליל „כל־נדרי", כשהחזן התפלל, התחילו הסוסים צונפים והחרישו בצניפתם קול־החזן.

צעקו המתפללים: משה דונדיק, מה זה? אמר להם משה דונדיק: מה לכם צועקים? בעד שכר־הדירה הזועם שאתם משלמים לי, אתם רוצים שאביא לכם את סירוטה כחזן? בעד השכר הזה די לכם בסוסים כחזנים...

(מפי רב שמואל־יוסף ורבה)

חיט נקי־כפיים

היה בעירנו חיט־נשים בשם איצי פארווין. עליו מספרים, שלפני מותו צווה שיכניסו לקברו את שולחן־החיטים שעבד עליו כ־60 שנה. לכשיבוא המשיח וישני־עפר יקיצו משנתם — יעיד השולחן לפני מלך מלכי־המלכים, שמעולם לא נהנה מיתור, כלומר, ממה שהחיט לוקח לו ממותר האריג שנשאר אחרי תפירת הבגד שלא בידיעת הבעלים.

(מפי ברוך בורק)

שקל למטרפסיה

יעקב קופטשיק הי"ד היה פקח וחריף. פעם הלכנו אתו, להקת תלמידים גדולה, בכוון לבית־הספר. עבר על ידו אחד קנתרן ואמר לו: קופטשיק, זכית בחייך להלויה רבת־משתתפים.

להיפך, השיב קופטשיק: אנו מעבדים תכנית, כיצד ללוות אותך...

(מפי א. לאוני)

קופטשיק הי"ד משתוקק למדינה יהודית

בשעה של בדיחות־הדעת אמר פעם קופטשיק: משתוקק אני לראות מדינה יהודית. כשראה, שדבריו לא עוררו התפעלות, חייך ואמר: מה, אם מתכנס „מנין" יהודים בבית־כנסת, מקימים רעש עד לב־השמים, עכשיו, צאו וראו איזה רעש יהיה במקום בו יתכנסו כמה מיליונים של יהודים...

(מפי א. לאוני)

„ו י כ ל ו" מ ת...

מפי אחי יעקב הי"ד שמעתי את האֲנקדוטה הבאה: ישוב'ניק אחד התקשה באמירת ה„קידוש", וכל־אימת שבא לקדש על היין — נעתקו המלים מפיו.

מצא אביו תחבולה כזו: הוא החליט לכנות את ה„גויים", שבנו בא אתם במגע, במלים של ה„קידוש". לזה קרא „ויכלו", לזה — „השמים" וכו'. ואמנם, תחבולה זו השיגה את שלה. הבן למד את ה„קידוש" בעל־פה.

פעם מת גוי אחד שכונה בשם „ויכלו". בליל־שבת, כשבא הבן לקדש על היין, פתח ואמר: „השמים והארץ וכל צבאם". — ואיה „ויכלו"? — שאל האב — הלא „ויכלו" מת, השיב הבן.

(מפי א. לאוני)

מהיכן חיים המתים?

מר פרנקפורט אמר פעם לקופטשיק הי״ד: היודע אתה, קופטשיק, מה שאומר לך? אנו, המורים, הננו היחידים שאסור לנו לשבות, כי כתוב: „אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית־המקדש״.

חייך קופטשיק והשיב בנעימה של צחוק: אב ובנו הלכו לטייל והגיעו לבית־קברות. שאל הבן את אביו: אבא, מהיכן חיים המתים? הלה התבלבל מהשאלה והשיב מניה וביה: המתים, בני יקירי, מתפרנסים מהמצבות שעל גביהם.

שאל הבן: וכיצד זה אפשר להתפרנס ממצבה? — אַזאַ פּנים האָבן זיי טאָקע, השיב האב.

פרנקפורט הבין את הרמז הדק. חייך ולא השיב דבר.

(מפי א. לאוני)

פרץ, שואב־המים

פרץ היה, לא עלינו, מוכה־גורל: חסרה לו חוליה בראש. הוא היה מתפרנס משאיבת מים לבתי־יהודים שב„חולות״. שמו הלך לפניו ויצא לו מוניטון הן ברחוב היהודים והן ברחוב הגויים.

כשהגיע פרקו להתיצב לצבא הלך פרצ׳ל, אף הוא, למלא את חובתו האזרחית. הרופאים ידעו מי הוא „האורח״ שבא להצטרף לכוחות־הבטחון, ניגש אליו הרופא הראשי, טפח לו על השכם ואמר לו: אתה, פרצ׳ל, תהיה חייל מצוין.

פרצ׳ל הצדיע כחייל ממש והשיב: לא נכון, אדוני הרופא, אני משוגע!...

(מפי דוד בליט)

ח י ל׳ נ י ו

„חיל״ היה יהודי שמח, עני ואביון, והיה מכונה בפי הבריות „חיל׳ניו המשוגע״. אך הוא היה „חוזה״. הוא חזה מראש, באיזה יום חל חג הפסח, באיזה — חג השבועות וכן כל חגי־היהודים. כשפגשוהו ברחוב ושאלוהו: חיל׳ניו באיזה יום יחול בעוד חמש שנים חג־הסוכות? היה משיב במקום וידעת, שאין להרהר אחר תשובתו.

כשסידר „ברית״ היו נשי־קובל המכובדות באות אצלו ומכינות את התקרובת לאורחים על־חשבון הצבור.

כששאלוהו פעם: מה מעשיך, חיל׳ניו? השיב: חיל עושה „ברית״ והקהל משלם...

(מפי דוד בליט)

תורת היחס של רב עוזר שדכן

מי זה אומר, שרק קלמן גוטנבוים בלבד הבין את תורת־היחס של איינשטיין? כשקלמן היה, עדיין, בחיתוליו כבר הרצה רב עוזר על תורה זו.

ומעשה שהיה כך היה: פעם בא רב עוזר לבחור קובלאי ואמר לו: יענקל, יש לי בשבילך כלה נאה וחסודה, ממש יפהפיה.

הלכו שניהם לבית הנערה, הסתכל הבחור במיועדת לו והנה היא רחוקה מיופי וקרובה לכעור. כשהנערה פרשה למטבח להגיש כיבוד לאורחים, שאל יענ'קל את השדכן: רב עוזר, זוהי היפהפיה שלך? השיב רב עוזר: הכל בעולם הוא יחסי. ביחס לזוגתי שתחיה הרי כלה זו היא יפהפיה ממש...

(מפי דוד בליט)

ושוב מעשה ברב עוזר

ההצלחה לא האירה פנים לרב עוזר. החתנים שלו עמדו במרדם, ולך צעק „חי וקים". פעם הוא הציע שידוך לאחד הבחורים. רב עוזר היה בטוח, שהפעם יעלה השידוך יפה.

למחרת הפגישה שאל השדכן את הבחור: נו, מה נשמע? הבחור היה בר־אורין, כלומר, הבין „באותיות הקטנות", והשיב: באתי לכלה ועשיתי מעשה עשיו, כמסופר בפרשת „תולדות": „ויאכל וישת ויקם וילך ויבז"...

(מפי דוד בליט)

יוצאות להקביל פני בורוכוב...

הימים היו ימי האינפלאציה בתנועת „החלוץ". בנות שהגיעו לפרקן וחתן אין — החליטו להצטרף ל„החלוץ" ולעלות ארצה.

מאליו מובן, שמטען הידיעות שלהן בעניני תנועת־העבודה היה דל ועלוב, והמעשה הבא יוכיח: מסורת היתה בידנו לערוך, מדי שנה בשנה אקדמית־אבל לזכר בורוכוב. בצהרי יום ששי אחד ראיתי להקת בנות, אחת גבוהה מחברתה, ממהרת לתחנת־הרכבת. „מה החפזון הזה"? שאלתי. והן משיבות לי בתמיהה: הרי הערב מתקימת אקדמית־בורוכוב, ואנו יוצאות להקביל את פניו...

(מפי אריה רבינר)

בירה כשרה לפסח...

מעשה ביהודי כפרי שבא כשבועיים לפני הפסח אל הרב מקובל לבקש הכשר לבירה לחג־המצות. סיפר היהודי לרב, שהוא לבדו עוסק במלאכה ואינו

סומך בעניני־כשרות בפסח על שום ילוד־אשה, הינו: קנה כלים חדשים לגמרי, חביות, דליים וכו׳, ועל השעורים הוא שומר מכל משמר, משגיח בשבע עינים, כעל מצה שמורה ממש.

הסביר לו הרב, כי אין, בכלל, אפשרות להכין בירה לפסח, משום שהשעורים השרויות במים למעלה מ־18 דקה מחמיצות.

לא נתקררה דעתו של היהודי ואמר: היתכן? אם אני מספר לרב, שהכל חדש ונשמר בשמירה מעולה ללא כל חשש ופקפוק, אדרבה, יבוא כ׳ הרב ויוכח במו־עיניו, ובכן, כיצד זה נעשה חמץ?

כך נמשך הויכוח כמים שאין להם סוף, עד אשר נצנץ רעיון במוחו של בעל־הבירה ואמר: אם יראה לי כבוד הרב דין מפורש, שהבירה שלי חמץ, מילא, אסכים בעל כרחי.

עמד הרב על טיבו של איש שיחו, פתח לפניו את הסדור והראה לו:

...„אשר קדשנו במצוותיו וצונו על „ביר" (ביעור) חמץ". וכשראה היהודי את ההלכה מפורשת בסידור הקדוש — נחה דעתו.

(מפי הרב ד״ר מיכאל גרייבר)

מעשה במוש׳קה הסבל

מעשה במושקה הסבל ז״ל, שהיה מפורסם בפקחותו ובמסירותו לכל יהודי, שנגש אליו בשוק בן־סוחר ידוע בעיר והציע לו להוביל בעגלתו ארגז־סחורה קטן. היתה זו סחורה, שיש לחוש לה מפני „מראית עין", הינו, סכרין, הטעון שמירה מעולה מפני פקידי־המכס והבולשת. נדבר מושקה עם הסוחר לחכות לו מחוץ לעיר בכביש המוביל לבריסק.

הסוחר הלך למקום המיועד, ומושקה התכונן לנסוע עם ארגז־הסחורה. לא היו רגעים מועטים והנה הופיע בלש עם שוטרים, אסרו את מושקה ועגלתו ולקחום אל ה„נדזיראַטל" (מפקח־המשטרה ברובע). התחילו לחקור את מושקה על בעל־הסחורה האסורה, והלה מתמם: לא חילק ידענא ולא בילק ידענא.

כעבור שעות אחדות התחיל מפקד משטרת־המחוז בעצמו לחקור את האסיר: כיצד יתכן הדבר? מסר לך אדם סחורה, ואינך יודע מיהו ומהו? — אדוני מפקד־המשטרה, ענה מושקה בנחת, וכי יעלה על דעתו, כשבא אלי נוסע, אדרוש ממנו לזהות את עצמו ולהראות לי את הפספורט? אדוני המפקח! השוטרים שלך, במחילה מכבודך, לא נהגו כאן בחכמה. צריכים היו לגלות את אזני בסתר על הענין, הייתי אומר להם לעמוד מן הצד ולסמוך עלי שאראה להם באצבע על בעל־הסחורה. אולם, הם, החכמים, לא נהגו כן. תפסו ואסרו אותי. מובן מאליו שעוררו רעש גדול בעיר. ומי פתי ינהג ככה?

מפקח משטרת־המחוז פרץ בצחוק אדיר, קרא לפיקודיו, הראה באצבעו על מושקה ואמר: יהודי פשוט זה, יש לו יותר מוח בקדקדו מאשר לכולכם, אתם בולי־עץ. למושקה פנה ואמר: רואה אני שפיקח גדול אתה, הבה אחזיר לך את הארגז ואתה סע לך בעגלתך חזרה אל מקומך בשוק וחכה שם עד שיופיע בעל־הסחורה.

הסכים מושקה להצעה ונסע בעגלתו למקומו בשוק והבלשים שומרים עליו במרחק־מה. חמד לו מושקה לצון, עלה על העגלה, הרים את שוטו ונופף בו למעלה והכריז בקול במשך שעה ארוכה: „הי, רב יהודי, בעל־הארגז, בא לנסוע אתי״! וכל יושבי־הקרנות וההמון בשוק נתגלגלו, ממש, מצחוק, כשראו את מושקה קורץ בעיניו מול הבלשים, המנסים להסתתר מעין־רואים.

(מפי הרב ד״ר מיכאל גרייבר)



דמות פולקלורית: מנקה־הארובות הקובלאי וכלבו, להבדיל, עומדים דום...

חינוך, ספרות ותיאטרון

אליעזר לאוני

מ„משכיל אל דל" עד לגמנסיה העברית

(לתולדות החינוך העברי בקובל)

בשלהי המאה התשע־עשרה חל מפנה חשוב בשדה החינוך בעיר. בתוך חומות העיר העתיקה התחילו מנשבות רוחות חדשות, שהגיעו ממרחקי רוסיה הגדולה.

אנו עדים לתהליך כפול: מצד אחד מתעצם שלטון הדת, הולך וגובר המסתורין בעיר, אך מהצד השני מתגלה הנטיה לסקולריזציה, לחיים גשמיים, ארציים.

חסידות־טריסק עמדה אז ברום הישגיה והיא שאפה להתפשטות ולהגמוניה על פני פלך ווהלין ומחוצה לו. „המגיד הגדול" שלח את בנו ר' יעקב־ליב'ניו לכבוש את קובל ולעשות נפשות למען שיטת טריסק בחסידות. על גדות הטוריה מתנשאת טירה, מצודה שגיאה, הבאה לתקן את העיר במלכות תורת הנכד של הטשרנובילי. בתוך ה„חצר" מתכנסים מקובלים, בעלי הזיה, כותבי־קמיעות, סגפנים, מתבודדים, דוחקי־קץ ומקרבי־הגאולה.

בעלי־הזיה אלה מוצאים להזיותיהם קרקע דשנה. העיר שרויה בעוני. נקיד, שרא דמזוני, השר הממונה על הפרנסה, אינו מאיר פנים ליהודיה. וטבעי הדבר, כשאין עולם הזה, מתחיל אדם להגות בעולם־הבא.

אולם דוקא בתקופה זו של שגשוג המסתורין, של כסופים לטמיר והנעלם — כובש לו דרך זרם נגדי, זרם הומניסטי. היתה זו התקופה של ערב הציונות וערב ה„בונד" בעיר, תקופת התעוררות ההמונים לחיים וליצירה. בצבור הקובלאי המונוליטי מתהוה בקע. על הבמה עולים כוחות חדשים, שהיו רדומים מאות בשנים. בעיר התחילו להתהלך אנשים וספרי מינים נושרים מחיקם. הם היו מבשרי תקופת־התחיה בעירנו. מתחילים להגות בקטגוריות של חומר, כלכלה ועבודת־אדמה. החינוך הדתי מאבד את ההגמוניה שלו. הופיעה חבורת משכילים צעירים, שדרשו שנוי־ערכין, גישה חדשה לבעיות־החינוך. צעירים אלה תבעו חינוך חילוני, להכניס את יפיפותו של יפת לאהלי שם ולתת מקום ל„חכמות החצוניות" והמדעים השונים.

היתה זו התנגשות דיאלקטית בין שתי תורות מנוגדות והפכיות, שהביאה לידי סכיזמה, לידי פילוג רעיוני ותרבותי.

פרי סכיזמה זו, תוצאות המאבק הרעיוני הזה, היה ייסודו של בית־הספר החילוני „משכיל אל דל".

גם מן השמים „סיעו" בידי משכילים אלה. בשנת 1893 השתוללה בעיר מגיפה איומה שרבים היו חלליה. נשארו הרבה יתומים, ללא אב ואם וללא־תורה וחינוך.

חבורת המשכילים הצעירים, שהושפעה מתנועת „הגרודניה ווליה", תנועת „ההליכה אל העם", החליטה אף־היא ללכת אל העם, להקנותו תורה והשכלה, שלא על־מנת לקבל פרס.

משכילים אלה חונכו על ברכי הספרות הרוסית הליברלית ועמדו תחת השפעתם העצומה של שני הריאליסטים הגדולים פיסרייב וצ'רנישבסקי. צ'רנישבסקי חבר בזמנו טרקטט על האמנות, בו קבע את ה„אני מאמין" שלו прекрасное есть жизнь — החיים הם היופי העליון. הוא ראה בחינוך פונקציה, המכשירה את האדם לחיים הממשיים, הארציים, שאין גבוה עליהם.

„אני מאמין" זה הונח ביסוד „משכיל אל דל": לחנך את ילדי־קובל העניים לחיי־מעשה, למקצוע ולמעשי־יצירה.

אולם, לא אידיאות בלבד, הן שגרמו לייסוד בית־הספר. היה לכך רקע כלכלי. אידיאות אלו היו תוצאה של המשבר הכלכלי החמור שמוטט את אשיות־הכלכלה של יהודי־קובל בסוף המאה התשע־עשרה.

דורות רבים התפרנס חלק מיהודי־העיר מהחזקת בתי־מרזח ומסעדות. בשנת 1896 יצאה פקודה, שהרשיון לפתוח בתי־מרזח ומסבאות ניתן רק בערים הגדולות, ולא בקטנות.

אלפים מיהודי־קובל, שמצאו בזה מחיתם — נשבר מטה־לחמם והיו נתונים במצוקה כלכלית קשה. על רקע המשבר הזה נולד הרעיון, שיש לחולל שידוד־מערכות בכלכלת יהודי־העיר ולגלות מקורות־מחיה חדשים.

ב„המליץ" משנת תרנ"ו (1896) פרסם ליפסקי קול־קורא ליהודי־קובל, שיניחו לעסקי־האויר ויעברו למלאכה וחקלאות. הוא הציע להפיץ את רעיון עבודת־האדמה בין יהודי־העיר ולשלוח מורים, שילמדו את הנוער מקצועות פרודוקטיביים.

המחנה הגדול של היתומים האומללים היווה את הגרעין הראשון של בית־הספר „משכיל אל דל", שכשמו כן הוא — לתת השכלה לבני דלים.

בית־ספר זה היה הפרופדויטיקה, עבודת־ההכנה, לרשת הענפה של בתי־הספר העבריים, שנוסדו אחר־כך בעיר ושהיו נודעים לתהילה בסביבה כולה. בית־ספר זה היה הסמינריום, המשתלה, בה נזרע ונבט הגרעין הראשון של מוסדות־החינוך העבריים המפוארים בעיר.

תכנית הלימודים של „משכיל אל דל" כללה: השפה העברית ודקדוקה והשפה הרוסית ודקדוקה, חומש עם פרוש רש"י, נ"ך לפי הפשט הפשוט, חשבון,

גיאוגרפיה, קליגרפיה ותורת־המוסר. סגל־המורים היה כדלקמן: מ. שיינין — מתמטיקה; גרשונוביץ, צבי אפרת ובנימין גורפינקל — למודי־היהדות. בנימין יודקביץ, שכיהן כמנהל בית־הספר, הורה רוסית. בוימאל ומ. אפרת היו מורים לקליגרפיה.

בין שאר המורים יש להזכיר את פידוט, חתנו של „הקילקיוועך רבי״, שהתגורר בבית־המדרש שעל החולות; את ליפסקי, שהתפרסם בזמנו ככתב „המליץ״ וכן את מזא״ה, צבי חזן והינך גלר.

בית־הספר נמצא בחסות החברה „משכיל אל דל״, שבראשה עמדו מ. בריק, זלמן חרון ופסח רויזן. אשת הרב בריק, שמתה בצעירותה, בת ל״ד, היתה מהתומכות הנלהבות בבית־הספר ופעלה רבות לטובת החניכים העניים.

בית־הספר נפתח בחודש אוגוסט 1893. ראשיתו היתה עלובה מאוד. בחדר צר, על ספסלים וליד שולחנות רעועים, התאספו שמונה נערים עניים. אבל בנערים אלה התקיים מאמר חכמינו: „הזהרו בבני־עניים שמהם תצא תורה״. חניכים אלה עשו חייל בלימודם עד להפליא ושמם יצא לתהילה בכל העיר. פעולותיו הברוכות של אחד החניכים האלה ידועות יפה לכולנו, הלא הוא מנהל הגמנסיה העברית, מר אשר פרנקפורט הי״ד שהיה מחניכי „משכיל אל דל״. פרנקפורט מבני־העניים היה ואת ראשית־חנוכו קבל בבית־ספר זה. כן למד בו איסר מילר, מייסד ה„בונד״ בעיר.

בית־הספר הרחיב את פעולותיו וכעבור שנה למדו בו ארבעים נער. הוא יצא מהחדר הצר והאפל ושוכן בבית החדש של סנדר קוזניץ (סנדר כלי־זמר) שעמד מאחורי בית ה„קרסביצה״ על־יד הקסרקטינים של חרון.

בשנת 1894 ייסדו הנערות, שהשתיכו לאגודת „בנות־ציון״, חברה בשם „מלביש ערומים״. מתפקידה היה להלביש ולהנעיל את חניכי בית־הספר. „בנות־ציון״ היו עורכות, מדי פעם בפעם, נשפים שונים, שהכנסותיהם היו קודש להחזקת בית־הספר.

כי עלינו לדעת, שהילדים היו חסרי־כול וגם את מזונותיהם ספקה הנהלת בית־הספר. בית הספר זכה לתמיכה גם מחוגים אחרים. היה בעיר תיאטרון של חובבים. להקה זו היתה עורכת נשפי־קריאה ומשחק בשלוש שפות — רוסית, אידיש ועברית. את כל ההכנסה היתה הלהקה מקדישה לתמיכה בבית־הספר.

פעם נזדמן לעיר זמר נודע בימים ההם, ג. יוסילוב מקידנוב. האגודה „קול־ציון״ פנתה אליו שיערוך קונצרט לטובת חניכי „משכיל אל דל״. יוסלוב נאות והוא זעזע לבבות המאזינים בשיר „על חורבות ציון״ מאת דוליצקי. ההכנסה גדולה היתה והיא אפשרה לבית־הספר להרחיב את פעולותיו.

במשך חמש השנים הראשונות לקיומו, דהינו, משנת 1893 עד שנת 1898 למדו בבית־הספר 187 תלמיד. מהם סיימו את חוק־לימודם 73, עזבו את בית־הספר טרם גמרם — 42 תלמיד. רוב הנערים נמסרו לאומנים שונים, לבתי־דפוס, צלמניות ובתי־עסק. חמשים מחניכי בית־הספר רכשו להם מקצוע והתפרנסו מיגיע־כפם.

בשבעה־עשר באוגוסט 1898 ערכה החברה „משכיל אל דל" נשף חגיגי במלאת חמש שנים לקיום המוסד. הנשף נפתח בדברי ד"ר פרלמן, אחד מהבולטים במשכילי־העיר, שהעריך בדברים חמים את ערך בית־הספר, את התועלת הרבה שהביא לעניי־העיר ואת הרוח החדשה שהפיח בחנוך העברי בעיר. הוא הזכיר לכבוד ולתהילה את המיסדים הראשונים — ד. גרשונוביץ, ד. אפרת, י. ליברמן ומזא"ה. מנהל בית־הספר, יודקביץ, ספר את תולדות בית־הספר מיום הוסדו. הוא דבר על רוח ההקרבה והמסירות שפעמה את סגל־המורים והמחנכים, שעשו עבודת־קודש זו בהתנדבות ומסירות לילדי־העיר.

עם מות המנהל, יודקביץ, עבר משבר חמור על בית־הספר. אז התאסף ועד־החברה לטכס עצה במה להיטיב. א. קסטלנסקי הציע למסור את הנהלת בית־הספר לציונים ולהעבירו לרשות אגודת „קול־ציון", ההצעה נתקבלה, ומשעה שנתמנתה הנהלה ציונית החלה תקופת פריחה ושגשוג בתולדות בית־הספר.

בימים ההם טרם הונהג החינוך המשותף. בעיר הסתובבו ילדות, מבנות־העניים, ללא־תורה ודרך־ארץ, שהיוו בעיה חמורה. הדבר נגע ללבן של כמה נערות משכילות, מהמשפחות המכובדות בעיר, והחליטו לייסד בית־ספר מיוחד לנערות. יוזמות הרעיון הזה היו האחיות שינקר, בנות אחת המשפחות הותיקות בעיר. אחת מהן — אנה — נישאה אחר־כך לפנחס דשבסקי המהולל.

בית־ספר זה נוסד בשנת 1900. היה זה, בעצם, בית־הספר המקצועי הראשון בעיר. תכנית־הלימודים כללה לימוד השפה העברית, קליגרפיה, חשבון והשפה הרוסית. המורים הורו בהתנדבות. בעיקר ניתנה הדאגה לרכישת מקצוע.

במשך השנה הראשונה לקיום בית־הספר עשו התלמידות חיל בתפירה וריקמה. עם סיום שנת־הלימודים הראשונה סודרה תערוכה, בה הוצגו העבודות השונות שבצעו התלמידות. בתערוכה זו אנו מוצאים כרי־פאר מרוקמים בצבעים שונים, מטפחות־בד משוזרות באמנות רבה, כתונות יפות, מעילי־ילדים של צמר ופשתן, מפות־שולחן קטנות מרוקמות ציצים ופרחים שונים וכל־מיני צעצועים.

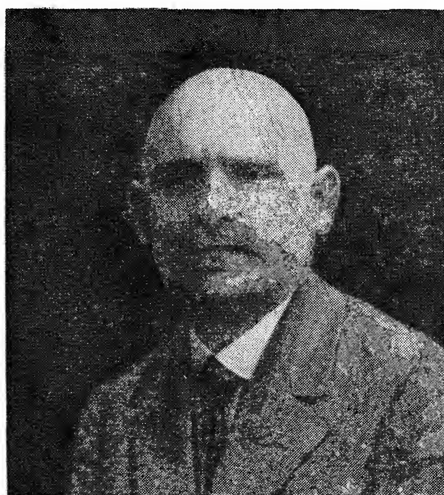
הילדות השתכרו מתפירת כתונות לחברת „מלביש ערומים", ובשנה הראשונה לקיום המוסד קבלו הן שכר־עבודה 5 רובל.

הילדות התקדמו יפה בלימוד השפה העברית, ובנשף הסיום של שנת הלימודים הראשונה הקסימו את המאזינים בשירים עבריים ששרו בהברה נכונה.

בית־הספר היה מחולק לשתי כיתות — גבוהה ונמוכה. בגבוהה למדו 28 ילדות ובנמוכה — 22.

בית־ספר „הרצליה", מוריו ותלמידיו

שני גורמי־יסוד הונחו בייסוד בי"ס „הרצליה". האחד — הצרוף המופלא של מורים־מחנכים, בעלי שעור־קומה, שבאו העירה ממרחקים להקנות ערכי־יהדות ומדע לילדי־העיר. והשני — הרעב הגדול ללמודים, הצמאון להוסיף דעת, שציין את נוער־קובל.



מר מניביץ' ז"ל, המנהל הראשון של ביה"ס „הרצליה"

בתלמוד מסופר, ש„רב חנינא ורב חיא היו מתקוטטים זה בזה, מה לעשות שלא תשתכח תורה מישראל. אמר רב חיא: אלך ואזרע פשתן, ואסרג רשתות, ואצוד צבאים, ואאכיל את הבשר ליתומים, ומן העורות אתקן מגלות ואכתב חמשה חמשי תורה, ואעלה לעיר שאין בה מלמדי־תינוקות ואקריא

לחמשה תינוקות חמשה חמשין, ואשנה לששה תינוקות ששה סדרי משנה — ובכך אעשה שלא תשתכח תורה מישראל".

במורי בי"ס „הרצליה" היתה מאותה המסירות שצינה את רבי חיא. אף הם באו לעירנו להפיץ מעינותיהם חוצה ולעשות שלא תשתכח תורה מילדי־העיר.

אבל, זהו הצד האחד של המטבע. מורים אלה מצאו תלמידים, שבדומה להלל הזקן היו נכונים אף הם לשבת על פי ארובה, כדי לשמוע דברי אלוהים חיים מפי רבותיהם.

בבטאון „צלילים", שתלמידי בית־הספר הוציאו בשנת תרפ"ד, אנו קוראים רשימה בשם „מה הוא לנו בית־הספר?" המשקפת את הערגון המופלא של ילדי־קובל להשתלמות ולקנות דעת. אנו קוראים בין היתר: „בית־הספר דומה למעין מיים חיים, שכל השותה ממנו משיב את נפשו. הוא המקור שממנו שואבים אנו את התורה והחכמה; הוא הנותן לנו את כל הנחוץ לאדם בימי חייו, פוקח את עינינו לראות נכוחה. בלי בית־הספר היינו כצאן בלי רועה, ההולכות ותועות, וכעור המגשש באפלה. בית־הספר מזקק את הנשמות של התלמידים. בלי בית־הספר היינו נשארים נבערים מדעת. בית־הספר הוא הפותח לנו שער ומוציא אותנו מחשכה לאור; הוא מדריך אותנו בדרך הישר ומצעידנו בטח אל העולם הגדול".

בכתלי בית־הספר נעשתה פעולה חנוכית חשובה. אולם, סגל־המורים לא הסתפק בתורה שבעל־פה בלבד, ובשנת 1924 החליט להוציא בטאון, שיוקדש לבעיות חנוך והיגיינה.

מסיבות שהזמן גרמן לא הוצאה תכנית זו אל הפועל, אולם מהמבוא ותכנית־הבטאון שהגיעו אלינו בכתובים אנו למדים על הגישה הרצינית בה נגשו מורי בית־הספר לבעיות־החנוך.

עורך הבטאון, המנהל מר משה פישמן, כותב בדברי ההקדמה: „בדפים אלה, המוגשים לתשומת־לבכם, הצבנו לעצמנו את המטרה הבאה: לעזור לכם, הורים, בהבהרת בעיות־החנוך של ילדיכם.

וכי מי מכם אינו מלא דאגות בדבר עתיד ילדכם? וכי מי מכם אינו משתוקק, שילדו יהיה משכיל ועדין, בריא בגופו ובעל מידות נאות? וכי מי, כאבות והאמהות היהודיים, מקריב קרבנות כה גדולים ומוסר את נפשו, כדי שילדו יהיה מאושר? כוונותיכם טובות ורצויות, אך לא תמיד ידועה לכם הדרך, המובילה למטרה נעלה זו.

בכל אומה ולשון מצויים מלומדים והוגי־דעות, היוצרים יצירות גדולות

צלילים

קבץ כתבי יד של תלמידי ביה"ס „הרצליה".



ישעיהו.

צ"ר יצחק אטלס.
תלמיד המחלקה החמישית.

בשטח חינוך־הילדים. וכן מופיעים בטאונים מרובים המיועדים להמון הפשוט, אך לא כן הדבר אצלנו. הננו דלים ועניים בספרות פדגוגית.

תקופתנו מעלה בעיות חמורות מאוד בשטח החינוך ואזננו מן הדין שתהיה כרויה להן, אם חפצים אנו שילדינו לא יפגרו אחר הקידמה והתפתחות החברה.

אנו, מורי ילדיכם, ננסה להשיב, מזמן לזמן, על שאלות שונות, הנוגעות לחינוך ובריאות הילדים".

בית־הספר נתן דעתו גם על החדרת אמנות־התיאטרון והמקצועות הקרובים לה, כגון, זמרה ומחול.

התארגנה סטודיה דרמטית בכתלי בית־הספר, בהנהלת ש. קלוניצקי, שהצטינה במשחק מעולה. זכור לי פורים שנת תרפ״ד. הוצג „האולר״ לשלום־עליכם בתיאטרון אכספרס. המחזה בוצע בהצלחה רבה ועשה רושם עז על הנאספים. שנה, או שנתיים לאחר־מכן, התקימה הצגת „המוכסן״ לפרץ, בה הצטיין בתפקיד הראשי התלמיד ירחמיאל רובנר.

היתה גם בבית־הספר מקהלה בנצוחו של המורה לזמרה ש. פינשטיין הי״ד, שהגיעה לרמה אמנותית גבוהה.

בית־הספר היה עממי פשוטו כמשמעו. למדו בו בני דלת־העם, בני פועלים ובני המעמד הבינוני. מכאן מסתברת העובדה, שתלמידי בית־הספר היוו את הגרעין של תנועות הנוער החלוציות, ובראש וראשונה, „החלוץ־הצעיר״. כמעט כל מדריכי „החלוץ־הצעיר״ מוצאם מבית־הספר „הרצליה״. באותה ההתלהבות שלמדנו את התנ״ך ואת משוררי־התחיה, התחלנו להגות בפלכנוב, ב„תולדות המטריאליזם״ ללנגה ו„הקריאה לסוציאליזם״ ללנדואר.

עתה, עם סכומה של פרשת־חיים סוערת ומענינת זו, אני שואל את עצמי: באיזה מקום היתה תלויה האֵיפָה, המהות הפנימית, שלנו? ממה ינקנו? ואני משיב: הכפירה והאמונה היו פתוכות בנו זו בזו. הקפיצה לעולם האידיאות הסוציאליסטיות היתה חדה מדאי, פתאומית. מכלל אמונה יצאנו ולכלל כפירה לא הגענו. לפיכך אמרנו „טוב אשר תאחז בזה, וגם־מזה אל־תנח את־ידך״. ויצרנו, מעין, סינקרטיזמוס, שידוך־כלאים, בין ה„קוצקער״ וה„גסכיז׳ער״ שטיבל לבין מרכס ופלכנוב. השתחוינו לפני שתי הרשויות גם־יחד. היינו תלויים בין בית־המדרש לבין הכפירה.

קראנו ספרות סוציאליסטית והתוכחנו ימים ולילות: מה דינה של מורשת העבר בחנוכנו? שנוי, הרס, או מיזוג ערכין? אולם, לא היה סתרנו כגלויינו. מלבד היינו מטריאליסטים אדוקים והדיאלקטיקה המרכסיסטית היתה לנו דוגמא, עקרון קדוש ומקודש שאין להרהר עליו. והיו בינינו איקונוקלסטים, מנפצי אלילים, שהרחיקו לכת ופיטמו עגלים לעבודה־זרה... אולם, מלגו, בתוך תוכנו, היינו קריפטו־מאמינים, מאמינים בסתר, בעלי הכרה דתית עמוקה מאוד, וביום־הכפורים, וביחוד, בערב „כל־נדרי״ פחדנו מאימת יום־הדין כאבותינו, ואפילו קיצוניים שבנו היו מלאי מצוות כרימון, כי בתוך־תוכנו הרגשנו שהמשנה המטריאליסטית בפסקנותה ההלכתית היא גמלונית, מגושמת במקצת.

בתחילה נגרפנו בתהליך העולמי של שינוי־ערכין. הספריה של ה„שטיבל״ עם הגווילים הישנים והעלים הבלים, עם ה„מדרש־רבא״ וה„עין־יעקב״, נראתה



בית־ספר „הרצליה" בשנים הראשונות לקיומו

בעינינו ארכאית, כמשהו שאבד עליו הכלח. אולם, נקלענו בין הסניף לבין בית־המדרש. ה„הורה" גרפה אותנו, אולם תפילת „ונתנה תוקף" של בעל־תפילה פשוט נגעה ללב, כי מגרונו של בעל־תפילה זה דברו דורי־דורות של יהודים מעונים.

עם הזמן בא אחוי בין שתי אנטינומיות אלו. ההדורים נתישרו, והתחלנו להבין שאין ה„עין־יעקב" סותר את מרכס. אפשר להיות סוציאליסט מובהק ויחד עם זה להיות שקוע ראשו ורובו בהויות דאביי ורבא. אולם, לא בקלות הגענו לסינתיזה זו. הדרך להכרה זו היתה סוגה התלבטויות וויכוחים מייגעים כמים שאין להם סוף. אלה היו הלכי־הרוח והמאבקים הנפשיים שצינו רוב־רובם של תלמידי־„הרצליה", שחוללו מהפכה גדולה בחייהם, בדרכם לסוציאליזם.

ומתלמידי „הרצליה" — למורים. חיבה גדולה היתה נודעת מאתנו למורה חיים הוכברג ז"ל. הוכברג היה תופעה פנומנלית. בו נתמזגו תורה מפוארת בכלי מפואר. הוא היה בעל ידיעות מרובות, אדם מוכשר מאוד, אבל בראש וראשונה היה חבר, חבר טוב לתלמידים.

הוכברג לא נהג נשיאותו ברמים, לא זרק בנו מרה, אלא קנה לבנו בנועם הליכותיו, במזגו הרך והנוח.

היעדרותו מהכיתה היתה גורמת לנו צער רב, כי אהבנו אותו והיינו קשורים בו בעבותות חיבה והערצה.

הוכברג היה נוהג להזמין כמה מתלמידיו לביתו לשם שיחה בענייני ספרות ולשון. זוכר אני, שבאחת השיחות הללו שוחח אתנו ארוכות על השפעת התנ"ך על שקספיר.

היינו, כמעט, ילדים ולא הכל נקלט בנו, אבל כשהתבגרנו עוררה בנו השיחה הזאת את התשוקה להגות בשכספיר ונוכחנו לדעת כמה נפלאים ועמוקים היו דברי המורה החביב.

נוסף על מעלות אלו נחן הוכברג בכשרון של חקיין. הוא ידע לחקות דמויות שונות מאנשי־העם. במסיבות־חנוכה ופורים היה מחקה צורת־דבורו של קצב אחד שהכיר בילדותו.

זכיתי פעם לשמוע מפיו דרש נפלא על מוצא השם „קובל". איני זוכר, אם התולים היו עמדו, אבל הוכברג העלה את ההשערה שהשם הוא עברי. השם „קֹבֶל מוזכר בתנ"ך: „וּמְחִי קָבָלּוֹ יִתֵּן בְּחֹמוֹתָיִךְ" (יחזקאל, כ"ו, ט') ופרושו, כלי משחית להרוס ולהפיל חומות. האגדה ששם עירנו נגזר מקובאַל (נפח) אישרה את הנחתו, שכן לפנים בישראל היו הנפחים עושים כלי־מלחמה: „וְחָרָשׁ לֹא יִמָּצֵא בְּכֹל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: כִּי־אָמְרוּ פְלִשְׁתִּים: פֶּן יַעֲשׂוּ הָעִבְרִים חֶרֶב אוֹ חֲנִית" (שמואל א', פרק י"ג, י"ט). אבל, כאמור, היו אלה שעשועי־תורה של עילוי יהודי.

הוכברג היה פרי־הלולים של היהדות הרוסית־פולנית. בו נתמזגה העממיות היהודית רחבת־הלב עם השכלה יהודית־אנושית גבוהה. הוא היה גאות בית־הספר.

הוא נולד בסוקולוב דפודלסק בשנת 1895. הוא קבל חנוך דתי חמור. מקטנותו נדד מישיבה לישיבה ושמו נתפרסם כעילוי. אך הוא הרגיש כי צר לו המקום בין כתלי בית־המדרש והתחיל להגות ב„חכמות החיצוניות". בכוחות עצמו, ללא עזרת מורים, רכש השכלה אירופית מקיפה ויצאו לו מוניטין כפדגוג מעולה. לקובל הוא הגיע בשלהי שנת 1924. הוא הובא ע"י זאב



חיים הוכברג ז"ל

צ׳רניצקי. הם היו קרובי־משפחה, דהינו, אמו של צ׳רניצקי ואמו של הוכברג אחיות היו. צ׳רניצקי הורה בבית־ספר עברי בסמיטיטש, בהנהלת מר מ. פישמן. כשזה האחרון הוזמן לקובל לנהל את בית־ספר „הרצליה" לקח עמו את צ׳רניצקי, ואחריהם בא הוכברג.

הידיעה על מחלתו דכאה אותנו מאוד. אולם האמנו, שאך חולי הוא והוכברג ישאהו. איש לא העלה על דעתו את המחשבה המחרידה, כי פנה יום, יומו של המורה והמדריך האהוב. בקרתיו באחד מימי־חליו. הוכברג הצטער שהוא מרותק לערש־דוי, ללא־תנועה ומעש. אגב שיחה סיפר הוא לי סיפור חסידי שמוסר־השכל בצדו: מספרים על אחד מגדולי־החסידות שעמד על הגשר ביום הולדת הנוצרי והסתכל כיצד חוצבים צלב בתוך המים הקפואים. עבר אחד מחסידיו ויחרד חרדה גדולה: מה לרבי ולטומאה זו? אמר לו הצדיק:

בני, בני, צא וראה, המים בזרמם הם סמל הטוהר והזוך, אך כשהם קופאים הם נהפכים למקור של טומאה, אף האדם כך. התנועה, ההתלהבות, הריקוד מטהרים ומזקקים נפש־האדם. וסיים הוכברג בנימה של־תוגה: מרגיש אני, כאילו, כוחות־הטומאה מתדבקים בי, כי קפאו בי מעינות־החיים והשמחה.

הוכברג ראני שאני שרוי בעצבות גדולה וחש, שבעצם אני, ולא הוא, טעון רחמים. וכדי לבדר את הרהורי הנוגים סיפר הוא לי מעשה שהיה מתקופת למודיו. הגיעה לאזנו השמועה, שבשכנות לעיר־למודיו מתגורר יהודי, שמזמן עבר את המאה, ועדיין, הוא חי וקים. הלך הוכברג לראות את הפלא הזה. „מתושלח" זה הכניסו לביתו. ראה הוכברג על־יד השולחן יושב זקן מופלג, כבן שמונים ואולי כבן תשעים, ומעיין בגמרא. שאל את מארחו; ומיהו זקן זה? — „דאָס איז מיין יינגל" — השיב „מתושלח" האב. הוכברג סיפר את הסיפור בחן רב ושנינו צחקנו, תקפנו ממש בולמוס של־צחוק. יצאתי ממנו מנוחם ומעודד.

זוכר אני ערב־שבת גשום. חזרתי הביתה מבקורי בסניפי „החלוץ־הצעיר" בליובומל ומאצייב. בדרך מקרה נעצרתי על־יד קובת־עתונים ומבטי ננעץ בנקרולוג גדול ב„קאָוולער שטימע", שהודיע על מות חיים הוכברג. הרגשתי שמשהו מת בקרבי, כאילו, שותק גופי. הכל קפא בקרבי, והאותיות רשפו כרשפי אש. האומנם, הוכברג איננו? כה צעיר, כה רענן, כה שופע חיים, בסך־הכל בן 35, ובלע אותו המות לנצח? נעקר אלון מתוכנו, אחד מאלוני החנוך העברי בעיר.

הגשם טפטף. העיר היתה שרויה בעצבות. אֶדֶר־היקר, אחד מבני־עליה נקרא לישיבה של־מעלה. מפיו של הוכברג שמעתי מאמר קדמונים: „כל שהאלים אוהבים אותו — מת בצעירותו". במותו אישר הוא אמיתה זו.

היו לנו בבית־הספר עוד שני מורים, שהיינו מתאבקים בעפר רגליהם ושותים בצמא את דבריהם. אלה הם זלמן אריאל־ליבוביץ ויעקב קוברינסקי יבדלו לחיים טובים וארוכים.

בשמו של לייבוביץ קשורה חוויה בלתי־נשכחת בחיי בית־הספר. לייבוביץ הורה בגמנסיה העברית בשעות שלפני־הצהרים, ואחר־הצהרים היה מלמד מקצועות־היהדות וטבע בבית־ספר „הרצליה". זוכר אני את שעורו הראשון. הוא סיפר לנו את הסיפור על ארכימדס, כיצד רץ חכם זה ברחובות סירקוז וצעק: „עוריקה"! מצאתי! דברי הספור קלחו בנחת, באמנות רבה. הרושם היה גדול מאוד וכולנו הקשבנו בפה פעור. מהרגע הראשון ראינו בלייבוביץ פדגוג־אמן ראשון במעלה.

מסיבות אחרות נבעה תיבתנו למורה יעקב קוברינסקי. הוא נחן בחוש־


המחזור הראשון של ביה"ס
"הרצליה" 1927
בקובל

הומור עממי, בריא. מעולם לא פסק החיוך מעל פניו ותמיד היתה דעתו בדוחה עליו.

הוא הורה עברית, גיאוגרפיה וטבע, ותמיד ידע להפיח רוח־חיים במקצועות אלה, בתבלו את דבריו בתבלינים של בדיחות ומעשיות עממיות. כשאחת התלמידות שאלתהו: מה צורך יש בדמעות? — „כדי לבכות" — השיב מר קוברינסקי. ולאחר שבידח את דעתנו באר לנו באר היטב, שהדמעות נועדו לשטיפת־העין.

שיטתו הפדגוגית היתה זו שנקט בה רבי מאיר. „כשהיה ר' מאיר דורש בפרקו, היה דורש שליש הלכה, שליש אגדה ושליש משלים". מר קוברינסקי היה תמיד מקדים את האגדה והמשל להלכה. היתה לו נפש ברסלבית. הוא גרס את הפילוסופיה של הברסלבי, כי האדם השמח מצליח תמיד, וכי בעצבות יש מהקליפה, מהסטרא אחרא והסטרא דמסואבותא. אני סבור, שפילוסופיה זו היא שעמדה לו להתגבר על הסבל העל־אנושי, על יסורי־שאול שאפפוהו, ולהשאר בריא בגוף ורוח.

אני אהבתי מאוד את השיחות חולין שלו. שיחות אלו היה מר קוברינסקי משוחח עם אחדים מתלמידיו בהפסקות שבין שעור לשעור, אך, בעיקר, במסיבות חנוכה ופורים. נשתמרו בצקלוני אחדות מהן, הזורות אור על הנפש האפיקוראית שלו. כמורה לגיאוגרפיה שוחח אתנו על רעידת־האדמה וסבותיה, אך טרם שהכניסנו לעולם־המדע ולהסברת תופעה קוסמולוגית זו, סיפר הוא לנו את סיפורו של יהודה שטינברג „מבית המרחץ": חיים סופר והירש־יעקיל מלמד יצאו שניהם בערב שבת־קודש מתוך המרחץ עסוקים בשיחה משל הויות העולם. האם לא שמעת — עוצר הירש־יעקיל בלכתו ושואל — על רעידת האדמה שלא היתה עוד כמוה? והוא ממשיך: מספרים ש„הגזטין" כותבים, שכל זה בא בסיבת איזה בולקן! חיים סופר התאפק, אך לבסוף התריס כנגדו ברתיחה: המעט שלאו בר־אורין אתה, הרי אתה אדם גס ועם־הארץ. כלום אינך יודע, רעידת הארץ בשל מה היא? הלא מקרא מפורש הוא: „המביט לארץ ותרעד" ואתה מתפלסף ובודה מלבך מין בריה ששמה „בולקן". מר קוברינסקי עמד דוקא, לצד חיים סופר והגן על השקפת התנ"ך, שרעידת־אדמה מקורה בתיאולוגיה ולאו דוקא בתחום הפיסיקלי־קוסמולוגי, דהינו, שגם הרעות נובעות ממקור עליון. בסיועם של סממנים פולקלוריים קרע לפנינו מר קוברינסקי חלון לעולם המחקר והעיון.

דעתו של מר קוברינסקי לא היתה נוחה מ„חבישת" הראש. זהו עלבון לאדם, אם אומרים עליו שהוא חובש כובע. כשאחד התלמידים העיר לו על כך, שהביטוי הזה כשר לחלוטין, כי הרי כתוב בתורה: „וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם

בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמֹרוֹ" (בראשית כ"ב, ג') — השיב מר קוברינסקי, זהו הדבר, יש ראש שאותו, באמת, חובשים...

מתוך חבר־המורים המהולל של בית־ספר „הרצליה" מזדקרת אישיותו של המנהל, מר משה פישמן, החי עמנו בארץ. מר פישמן הוא אחד מאבות־החינוך העברי בעירנו. המנהל הראשון היה, אמנם, מר מניביטש, אך בתקופת כהונתו של מר פישמן כמנהל עלה ביה"ס לרמה גבוהה מאוד. הודות למרצו וכשרונו הברוכים נהפך מוסד־חינוך זה למשתלה, בה גדלו כל השתילים היקרים. כל הנוער שלנו הנפלא, שפעל גדולות ונצורות בשטח התנועה הציונית בעיר, בשטח החיאת הלשון העברית ובארגון תנועות־הנוער הציוניות. זו היתה אבן־השתיה ממנה הושתתה הגמנסיה העברית. בלי בית־הספר אין לתאר, כלל, את ייסודה של הגמנסיה העברית, ואם בכתליה התרכז חומר־אנושי מעולה ויקר, הרי זה, לא במעט, הודות לפרופדויטיקה, לעבודת־ההכנה, לעמל הרב שהשקיע מר פישמן וסגל־המורים בחינוך תלמידיהם.

מר פישמן נהג נשיאותו ברמים. הוא זרק מרה בתלמידיו. המשטר היה חמור מאד. אך לעתים הפשירה קפדנותו והיה חומד לצון. כשקרא פעם לאחד מתלמידיו, והלז זז ממקומו, אמר לו על דרך הפסוק: „ממקומך תופיע"!

ופעם, כשביקש אחד מחניכיו למצוא פסוק בתנ"ך, והלה התקשה בדבר, ספר לנו מר פישמן את האנקדוטה הבאה: אשה אחת באה לרב בשאלה בהלכות כשרות. ניגש הרב למדף־הספרים, הוציא ספר, עיין בו ופסק: כשר! אמרה האשה בתמיהה: וכי מה רבותה בדבר? הרי יכול כל אדם ליטול את הספר לעיין בו ולפסוק הלכה. „נכון, השיב הרב, אבל צריך לדעת איפה זה כתוב".

פעם שאלה אחת התלמידות שאלה, הגובלת בתחום הפילוסופיה והמטפיסיקה. מר פישמן, כפדגוג מנוסה, ידע ששכלה של תלמידת כיתה ו' אינו בשל, עדיין, להבנת ענינים אלה, מחמת קוצר המשיג ועומק המושג, ספר את הספור הבא: הוא, מר פישמן, שימש פעם מבקר מטעם „תרבות". פעם אחת נזדמן לאחד מבתי הספר, נכנס לכיתה והאזין לשיעור בזואולוגיה. קמה תלמידה אחת ושאלה: אם אסור לצער בעלי־חיים, לשחוט אותם מי התיר לנו? ולא עוד, אלא הרמב"ם בכבודו ובעצמו, כפי שספר לה אביה, אף הוא התיר שחיטת בהמות. המורה בא במבוכה. מר פישמן נחלץ לעזרתו ואמר: אני מרגיש כאן רוח־פרצים, הבאה מהאשנב הפתוח למעלה בסמוך לתקרה. שמא תבקש מתלמידתך, שתואיל לסגור את האשנב ואחר־כך תשיב על שאלתה. התלמידה המסכנה עמלה לשוא וחזרה מבוישת למקומה. אז קרא מר פישמן לתלמיד גבה־קומה ובקשו לסגור את האשנב. הלה קם ממקומו, הרים את ידו וסגר את האשנב בתנופה אחת. וראו זה פלא, סיים מר פישמן,

הילדה נרגעה וותרה על תשובת־המורה. היא הבינה, כנראה, שאינה בשילה די להבנת דברים אלה.

ספור זה ממצה את גאוניותו של מר פישמן כפדגוג והבנתו הרבה בעניני־חינוך.

עיקר גדול בהשקפת־עולמו של מר פישמן היה החינוך לטקט ולטעם הטוב, מה שקוראים בלשון ימינו: נימוס דיפלומטי. שנים שאמרו דבר אחד, אולם האחד ב„מקל חובלים", ואילו השני ב„מקל נועם" — לאחרון מוחלים, לראשון אין מוחלים. וכדרכו ספר לנו מר פישמן את הספור העממי על האב, שהתרעם על בנו שכתב אליו בלשון צווי ופקודה: „אבא, שלח לי כסף! אמר לו שכנו, לא כך כתוב, אלא לשון־תחנונים כתוב: „אבא, שלח לי כסף". הרי זה, בעצם, אותו דבר, אלא חשוב הנמוס הג'נטלמני.

פעם, בשבתי בבית־המדרש הנסכיז'אי, מקום שם התפללתי הן בימות החול והן בשבתות ומועדים, הורדתי ממדף־הספרים ספר קדום ובמקרה היה זה „מדרש תנחומא" הקדום, ושם מצאתי שמשנתו הפדגוגית של מר פישמן אינה חדשה, כלל וכלל, אלא היא יצאה מבית־מדרשם של חכמינו ז"ל: „אמר ר' לוי, הוא הדבר שאמר אברהם, הוא הדבר שאמר איוב, אלא איוב בלע פגה, אברהם אכלה בשולה, איוב אמר: „אַחַת־הִיא, עַל־כֵּן אָמַרְתִּי: תָּם וְרָשָׁע הוּא מְכַלֶּה" (איוב ט' כ"ב). אלא אברהם שהיה חכם אמר: „הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע": (בראשית, י"ח, כ"ג) שניהם אמרו, בעצם, אותו דבר שהד' מכלה את הצדיקים עם הרשעים, אלא אברהם היה „ג'נטלמן" ונקט לשון־נימוסין. היה זה אחד מעקרונות המוסר, שמר פישמן השתדל לנטוע בנו, חניכי „הרצליה".

מר פישמן דאג לפיתוח הכשרונות הספרותיים של חניכיו, ולתכלית זו התקין את „המחברת הכוללת", בה כונס ממיטב חבורי־התלמידים. „מחברת" זו שמשה יסוד להוצאת קובץ „צלילים", שיצא בשנת תרפ"ד בעריכת מר פישמן. כשאנו קוראים כיום בקובץ זה, הרינו משתאים ומתפלאים על הסגנון העברי הבשל והנאה, בו נכתבו חבורי־התלמידים. פרי־בכורים זה של חניכי־„הרצליה" מוכיח, עד כמה האריך החינוך העברי למעניתו ובאיזו שקידה עצומה שקדו התלמידים על פיתוח אישיותם.

מר פישמן לא גרס את הקריאה המופרזת. הוא היה אומר: קרא מעט ולמד הרבה. הלימוד הוא היסוד להשכלת האדם. והוא עורר בנו את התשוקה לדעת, לחיי־הגות ועיון. כיסוד להשכלתנו הפילוסופית קרב אותנו המנהל לכתבי אחד־העם. בשבילנו היה אחד־העם הסוף פסוק של חכמת־היהדות. אך זו צרה, הוא היה לנו גן נעול, מעין חתום, ומי שידע לפענח צפונות חכמתו העמוקה ראינו בו אדם עליון. מר פישמן פתח לפנינו שערי משנת אחד־העם,

יישר את ההדורים והתהלכנו בשדות משנה זו כבמישור חלק. היינו בני־בית במאמרים העמוקים ביותר — „תחיית הרוח", „משה" ו„בשר ורוח".

ולא בכדי המה בית־הספר כולו בהגיע השמועה הרעה על מות אחד־העם בשנת תרפ"ז. סודרה אזכרת־אבל בבית־הכנסת הגדול, ומר פישמן לקח אותנו, תלמידי כיתה ו', לאזכרה.

באספת־אבל זו נשא מר פישמן משא גדול על אחד־העם. הוא התחיל בדברי המקובלים שאמרו: „אתערותא דמשה בכל דרא ודרא" והמשיך שרוחו של אחד־העם היא בת־אלמות ותשפיע על היהדות בכל הדורות ובכל הזמנים.

בתקופת קיום בית־הספר הורו בו מורים רבים. אנו מפרטים את שמותיהם, לפי תחולת עבודתם בבית־הספר.

גברת **בליי דבורה**, הורתה בכתות הנמוכות בשנים 1922/1923.

גברת **אלפר מלכה**, הורתה עברית, היסטוריה ותנ"ך בשנים 1923/24 (כעת מורה בתל־אביב).

גברת **קיימן ינטל**, הורתה בכתות הנמוכות בשנים 1924/25 — 1923/24.

מר **צ'רניצקי זאב**, הורה טבע בשנים 1924/1925 — 1923/1924. (כעת סגן אלוף בצבא).

מר **פישמן משה**, שימש כמנהל בית הספר בשנים 1926/27 — 1923/24. (נמצא בארץ).

מר **לייבוביץ־אריאל זלמן**, הורה טבע, עברית ותנ"ך בשנים 1924/25.

מר **הוכברג חיים** ז"ל, הורה עברית בשנים 1928/1929 — 1924/1925.

מר **שטרנברג**, הורה פולנית בשנים 1926 — 1924.

גברת **פלץ בלה**, הורתה במכינה בשנים 1926/1927 — 1924/1925.

גברת **פרידמן בינה** הי"ד, הורתה פולנית בשנים 1938/39 — 1925/26.

מר **קוברינסקי יעקב**, הורה עברית, תנ"ך, חשבון, גיאוגרפיה בשנים 1932/1933 — 1925/1926 (נמצא בארץ).

מר **פיינשטיין שמעון** הי"ד, הורה עברית, תנ"ך, חשבון, זמרה בשנים 1938/1939 — 1923/1924.

גברת **סגל הינדה**, הורתה בשנים 1934/35 — 1925/26 (נמצאת בארץ).

מר **מוליאר**, הורה עברית ותנ"ך בשנים 1929/1930.

גברת **מרגוליס ציפה**, הורתה בשנים 1930/1931.

מר **אביבי (וליבלר) ברוך**, הורה עברית ותנ"ך בשנים 1930/1931 (נמצא בארץ).

מר **רוזנשטיין אהרן**, הורה עברית, תנ"ך, חשבון, בשנים 1931/1932 — 1938/1939.

מר **זיידנצייג**, הורה ציור ומלאכת־יד בשנים 1928/1929 — 1926/1927.
גברת **לייאר גניה**, הורתה פולנית בשנים 1928/1929.
גברת **חיות ברכה** ז"ל, הורתה במכינה בשנים 1931/32 — 1927/28.
מר **גוטוורט**, שימש כמנהל בשנים 1938/1939 — 1933/1934.
הרשימה הזאת אינה כוללת מורים ארעיים, שהחליפו את המורים הנעדרים זמן קצר, וכן הגננות.

הגמנסיה העברית „תרבות"

הגמנסיה נוסדה בשנת 1921. היתה זו תקופת התבססותה של ווהלין והתערותה בגופה של ממלכת־פולין שעתה־זה קמה לתחיה.

היהדות בשטחי־הספר היתה רגישה בהכרתה הלאומית, ערנית יותר, ומוכשרה יותר מאשר בשטחים אחרים שבפולין לסול לה את שביל חייה העצמיים ולקבוע את קו־חייה הרוחניים.

החוש הלאומי הבריא צפה מראש מה שעלול לקרות ליהדות ביום מן הימים, ולכן חפשה יהדות זו נקודת־משען פנימית, כעוגן־הצלה בעת צרה ומצוקה. תחושה אפוקליפטית זו היא אביה ומחוללה של הסתדרות „תרבות".

ראשיתה של ה„הסתדרות לחנוך ולתרבות" היא בקיוב, בשנת 1917, שנת הצהרת בלפור ושנת הסכויים להשתתפות היהדות ברוסיה בבנין הארץ.

יהדות־ווהלין לא אחרה להצטרף לאותו מאמץ, לבנות את חייה התרבותיים העצמיים. היה בזה משום צורך לאומי דחוף, כי בקרב הצבור היהודי מצאו להן מהלכין אידיאות והשקפות על טמיעה והתבוללות.

בזה האופן נוסדה הגמנסיה העברית ברובנה, וסמוך לזה — הגמנסיה העברית בקובל, ששמשה מרכז־תרבות חשוב בווהלין.

בשנת 1921, שנתיים לקיום סניף תרבות בקובל, הגיש מר אשר פרנקפורט הי"ד הצעה לועד־הסניף בדבר פתיחת גמנסיה עברית בקובל. ההצעה נתקבלה ועוד באותה שנה נפתחו שלוש מחלקות ושתי מכינות. בכל שנה נוספה כיתה חדשה עד שבשנת הלימודים 1926/27 נפתחה המחלקה השמינית. באותה שנה הוציאה הגמנסיה את המחזור הראשון של הבוגרים.

במשך שבע־עשרה שנה, כלומר, משנת 1921 עד שנת 1938 הוציאה הגמנסיה 11 מחזורים ומספר המסיימים הגיע ל־159.

הטבלה הבאה מראה את התפתחות הגמנסיה במספרים:

מספר התלמידים בגמנסיה בשנות 1921 — 1938

שנת הלימודים	מס׳ המחלקות	מס׳ התלמידים
1921/22	5	200
1922/23	6	273
1923/24	6	264
1924/25	6	250
1925/26	7	260
1926/27	8	266
1927/28	8	276
1928/29	8	269
1929/30	8	230
1930/31	9	223
1931/32	9	221
1932/33	8	194
1933/34	7	180
1934/35	6	166
1935/36	7	202
1936/37	6	207
1937/38	7	242

מורי־הגמנסיה

הגמנסיה זכתה לסגל־מורים מעולה. מורים אלה עמדו על רמה פדגוגית גבוהה והיו בעלי־השכלה רחבה. ראוי כל אחד מהם שנדבר עליו באריכות, כי הם השארית האחרונה של הפליאדה המפוארת והמהוללה של מורי „תרבות" בפולין. מורי־הגמנסיה היו תלמידי־חכמים ובקיאים מופלגים איש־איש במקצועו. אך מה לעשות, הזמן עשה את שלו ומלוחות־הזכרון נמחו הסממנים שאפשר להסתייע בהם כדי לשחזר דיוקנם הרוחני של מורינו. אין בידי לתאר דמותם על מלאתה, כי אם בקוים בודדים וספורים.

נחרתה בזכרוני, במיוחד, דמותו של המורה לפולנית ד"ר חיל הי"ד. כשמו כן הוא: חיל ורעדה! כשנכנס למחלקה היו תוקפים אותנו אימתה ופחד, מבלי שנזדקק לכך.

מנהגו של ד"ר חיל היה להמתין אצל הלוח עד שנרגע. בלטה רעמת

שערותיו הערמוניות בלבד. ואוי לו למי שלא ראה „רעמה" זו ולא נחפז לקום מפניה.

ד"ר חיל היה אדם יפה־תואר. היה בו, ודאי, מיפיו של ר' יוחנן. היה בו חן של אישיות מושלמת. הוא היה מגזע בני־עליה. קשיות־אפיו היתה זו המאפינת אישים דגולים. בשבתנו על ספסל־הלמודים לא תפסנו, עדיין, את המשמעות הסובסטנטיבית של נפש גדולה זו. ד"ר חיל השליט בכיתה משטר ספרטני, שדרש מהתלמיד כניעה מוחלטת למורה. אבל, כשהוא פתח את פיו והתחיל לבאר לנו את „פן טדאוש" — סלחנו לו קשיותו. שעוריו היו מלאכת מחשבת. לא היה בגמנסיה בעל כוח־הסברה כמוהו. הוא דרש מאתנו הרבה, אבל הוא גם נתן לנו הרבה. את „פן טדאוש" מחויבים היינו לדעת בעל־פה, ואוי לו לתלמיד שהיה מחסר או מיתר אות אחת על הכתוב. חורף שנת 1928 בו למדנו את „פן טדאוש" היה חורף גדול בחיינו. יצאנו ברכוש גדול.

ד"ר חיל היה עצמאי בלמודו. הוא היה בעל ידיעות פנומנליות. אמרו עליו שידע בעל־פה את ה„איליאס" וה„אודיסיאה" במקורם היוני. הוא היה בעל־זכרון מובהק אך יחד עם זה לא הושפע מרבותיו ולא התבטל בפני גדולי־המחשבה והלך בדרכו הוא. „חיב אדם שיהא לו חוט־שדרה רוחני משלו", היה משנן לנו. הוא היה יהודי גאה. אדם, שלא הרגיש עליו מורשת־הגלות. הוא היה אדם שנגאל, והוא לימד אותנו להופיע קוממיות, לישר את הגב ולא להתבטל בפני הגויים.

על המנהל אשר פרנקפורט הי"ד נכתב רבות ואפשר לכתוב כהנה וכהנה. בזכרוני נשתמרה תמונה אחת שאני מביאה מחמת הפיקנטיות שבה. ל„עברית" של מר פרנקפורט יצאו, כידוע, מוניטין, אך גם בשטח השפה הפולנית לא יכול היה כנראה להתחרות במיצקביץ'... זכורני, שפעם ערכו מסיבה לכבודו ובא־כוח השלטון הריע לכבודו: niech zyje Pan Dyrector! (יחי האדון המנהל!) יתכן, שמחמת לישנא דלא שיגרא הפטיר מר פרנקפורט כלפי המברך nie trzeba! nie trzeba! (לא צריך! לא צריך!).

בשמו של מר רותמן־נתנאלי קשור, מעין, „ליל־ברתולומיאוס" שערך בנו המסכנים, תלמידי כיתה ה'. והאשם בכך היה המשורר שאול טשרניחובסקי ז"ל, הוא ולא אחר. בשעור לספרות עברית קרא אתנו מר רותמן את השיר „אגדות האביב" לטשרניחובסקי. ההתחלה הלכה כשורה. אבל הגענו לחרוז שממש חשכו עינינו: „הָעֲשָׂבִים יָבְשׁוּ תַּרְטִיב. תְּחַתֵּל סִדְקֵי גֶּזַע שָׂח". הרישא של הפסוק „עוד הלך איכשהו", אבל הסיפא? אוי ואבוי! מה זה „תחתל"? ומה הקשר בין מלה זו ל„סדקי"? ומה פתאום „גזע"? נזכרתי בבדיחה העממית בדבר ההבדל בין „משלי" ל„איוב" — ב„משלי" אין קשר בין פסוק לפסוק, וב„איוב" אין



מורי־הגמנסיה בשנים הראשונות לקיומה

יושבים מימין לשמאל: יוסף הולדר .... מאיר רייס, יעקב נתנאלי־רותמן, המנהל אשר פרנקפורט
זלמן ליבוביץ־אריאל, עזריאל פיגלמן, יוסף אברך
עומדים מימין לשמאל: שמעון פינשטיין, רחל פיפ, ד״ר אבא שפרוך־פויזנר

קשר בין מלה למלה. הרי זה, ממש, מדרש־פליאה! אין קשר בין המלים! ומר רותמן כלו ריתחה: נו, מה, אינכם יודעים, תלמידי־חכמים שלי? ואתה „בבא בתרא״ (מר רותמן כנני בכנוי „בבא בתרא״, כי ישבתי על הספסל האחרון) מה פרוש המלה „תחתל״? כדי לחלצני מן המיצר קם אחד התלמידים ופסק בקול רם: אדוני המורה, כאן טעות הדפוס! אין, בכלל, בעברית מלה בשם „תחתל״. נו, נו, רק זה חסר היה... עתה גדלנו ויודעים אנו, ברוך־השם, שיש בעברית מלה כזו, אנו יודעים, אפילו, את פרושה — אבל אז, הוי אז — שומו שמים!...

למורה לעברית ל. חזן התיחסו במידת דרך־ארץ מיוחדת. הוא הָיה הסופר היחידי שבין מורי־הגמנסיה שהוציא ספר שלם בדפוס. בסופר ראינו אדם־עילאי,

בחיר־היצירה. מר חזן הדפיס אז בקובל את הרומן שלו „גאולה". את עלי־הטיוטה מסר לשמואל אינברג והלה העתיקם בכתב־יד ברור, נקי ויפה. קנאנו בו על שזכה להיות המעתיק ואגב־כך הקורא הראשון של הסופר. חשיבותו של אינברג עלתה בעינינו והתחלנו לראות בו בבואה דבבואה של סופר, כי ידענו את הכתוב: „קרב לגבי דהינא ואדהן" (קרב אצל משוח בשמן המור ותתבסם).

למר חזן חיב אני תודה מיוחדת, כי הוא שעורר בי את יצר־הכתיבה. כמה שנים קודם לכן התחיל תלמיד המחלקה החמישית, יוסקה דולגין, הוא יוסף אריכא, לפרסם בכורי יצירותיו ב„הכוכב" ללובושיצקי. ליוסקה יצאו מוניטין כשוער הטוב ביותר בין קבוצות הכדור־רגל שבעיר, ובעמדו בשער, אז יעלו עשבים בלחייך ו„גול" לא תבקיע. הפתעה גמורה היתה לנו, כשהגיע ספרו הראשון „לחם וחזון". הספר הגיע בטופס אחד בלבד לגברת פריילכמן, והיא שמרה עליו כעל קמיע. הוא היה, בחינת, נר־חנוכה והורשה לנו לראותו בלבד. קנאנו מאוד ביוסקה. הנה זכה אחד מאתנו להכנס לקהל־המוזות.

דרך הרוח מי ידע? יתכן שה„סימן האלוהי" לחש לו: חילך לספרות! אותו „סימן" ודאי שרמז לו: מה לך אצל „פוטבול" וטרפציות, כֵּלֵך אצל ספורים ואגדות. אגב, הורינו היקרים ראו ב„פוטבול" חתיכא דאסורא. מאחורי בנין־הגמנסיה השתרע מגרש, שהיינו משחקים כדור־רגל בהפסקות הגדולות, או לפני התחלת הלמודים. מדי יום ביומו היה מזדמן לשם יהודי אחד, וכשהיינו אומרים לו שאנו משחקים „פוטבול", היה גונח ונאנח: הוי, ס'איז נעבאַך אַ באָל (כאב) דער מאַמען! יתכן, ויוסקה אמר בלבו: מעולם לא נצחני אלא יהודי זה...

לא זכיתי להימנות בין תלמידי ד"ר ראובן בן־שם (פלדשוה). הוא הופיע בעיר ככוכבא דשביט. הופיע ונעלם. הוא הגיע אלינו כולו עליז ומתרונן, כמין דיוניזוס צעיר, שעזב לשעה קלה את חבורת האלים המשתובבים על האולימפוס, וירד לפאתי ווהלין ללמד בני־קובל לצחוק, ליישר גבם ולעורר בהם חדות החיים והיצירה, הוא בא לצקת דפוסי־חיים חדשים. הוא הביא עמו הויה חדשה.

עם כל ה„דיוניזי" שבו היה כל־כולו חטיבה של ארץ־ישראל. גלות פה, גלות שם, וכל מקום שאני, בן־שם, דורך עליו הוא פיסה של אדמת־הקודש.

הליכתו היתה זקופה, כולה אומרת גאוה יהודית־לאומית. בני־העיר ראו בו טיפוס של יהודי חדש, כבן תקופה חדשה ביהדות. הוא הגיע אלינו ותלמודו עמו, מוכתר בכתר ד"ר לפילוסופיה, וספרי הקלסיקאים נושרים מחיקו. הוא היה אברך כפשוטו וכמדרשו: אב בחכמה ורך בשנים.



כיתה ה׳, גמנסיה „תרבות" (שנת 1929)

שורה א׳ (מלמעלה) עומדים מימין לשמאל: ירחמיאל וירניק, שמואל גילברג (גלבוע) אליעזר לאוני (צופרפין), מרדכי מלמד, צבי חאל, צוקר, דוד ברומברג, משה גודיס, חיים פריד
שורה ב׳: משה לרנר, מרים גולדשטיין (וולק), רבקה בר, הינדה ברט (סגל), שושנה קופרברג, שרה פלשטין, שרה קרש, שרה פינקלשטין (ברומברג), שיינדל קליינרמן, ירחמיאל רובנר
שורה ג׳ יושבים: גורלניק, חוה חלוזלר, ישראל מובשוביץ, המחנכת גברת ד״ר אידה צויגל־פישר, טוביה וויסברוט, זיסל רודמן
יושבים על הארץ: חיים ליפשיץ, חיים חיזיק, אוסיה אבנצ׳וק

כל גדולת אישיותו המופלאה של מורנו זה נתגוללה לפני כשהלכתי אצלו לבקש שימנה בין אדריכלי „ספר קובל". הוא נענה לי ברצון, אך בקש ממני שהות של חדשיים. מקץ חדשיים ימים היה המאמר המצוין מוכן. ד״ר בן־שם הסתכל בי בעינים נוגות מאוד והתודה לפני: „במשך חדשיים אלה שהתיחדתי עם זכר העיר — הייתי חולה. בזכרי את קובל וכל מה שעלה בגורלה וגורל יהודיה — נשברתי כולי. דברים אלה לא בדיו נכתבו, כי אם בדם־לבי".

אני רושם שמות המורים, לפי הותק שלהם בגמנסיה:

מר זלמן אריאל־ליבוביץ — הורה מקצועות־היהדות בשנים 1921 — 1926 בהפסקה של שנתיים (נמצא בארץ. מנהל ביה״ס ע״ש ח. נ. ביאליק בת״א).

מר **שמעון פיינשטיין** הי"ד, בוגר הקונסרבטוריום בפטרבורג — הורה זימרה החל משנת 1921 (נספה בשואה).

מר **אליעזר (לוסיה) חודורוב** — הורה התעמלות החל מייסוד הגמנסיה עד שנת 1925. נמצא בארץ. רב־חובל מוכשר ונודע. התפרסם במעללי־גבורה שהם תפארת לו ותפארת לנו.

מר **י. פלדמן** (פלדי) — הורה ציור וכיור בשנים 1921 — 1922 (נמצא בארץ, אחד הציירים הידועים והותיקים).

מר **יוסף אברך** הי"ד, בוגר בית־המדרש הגבוה לחכמת־ישראל באודיסה מיסודו ובתקופתו של פרופ' ח. טשרנוביץ (רב־צעיר) ושומע הקורסים של ד"ר ש. טשרנא. יליד קובל — הורה תנ"ך והיסטוריה החל משנת 1921 עד שנספה בשואה.

ד"ר **אברהם דורצ'ין** ז"ל. קיבל דוקטורט לכימיה של האוניברסיטה בברלין — הורה מתמטיקה בשנת 1921 — 1922 .ביקר בארץ.

גברת **פיפ** הי"ד. בוגרת האוניברסיטה בלבוב. בעלת הכרה דתית עמוקה. הורתה ספרות פולנית בשנות 1923 — 1928 (נספתה בשואה).

עורך־דין **יוסף הולדר** הי"ד, יליד קאלוש — הורה גרמנית והיסטוריה כללית בשנות 1923 — 1927 (נספה בשואה).

מר **זיידנצייג**, יליד פולין — הורה ציור בשנת 1924 — 1925.

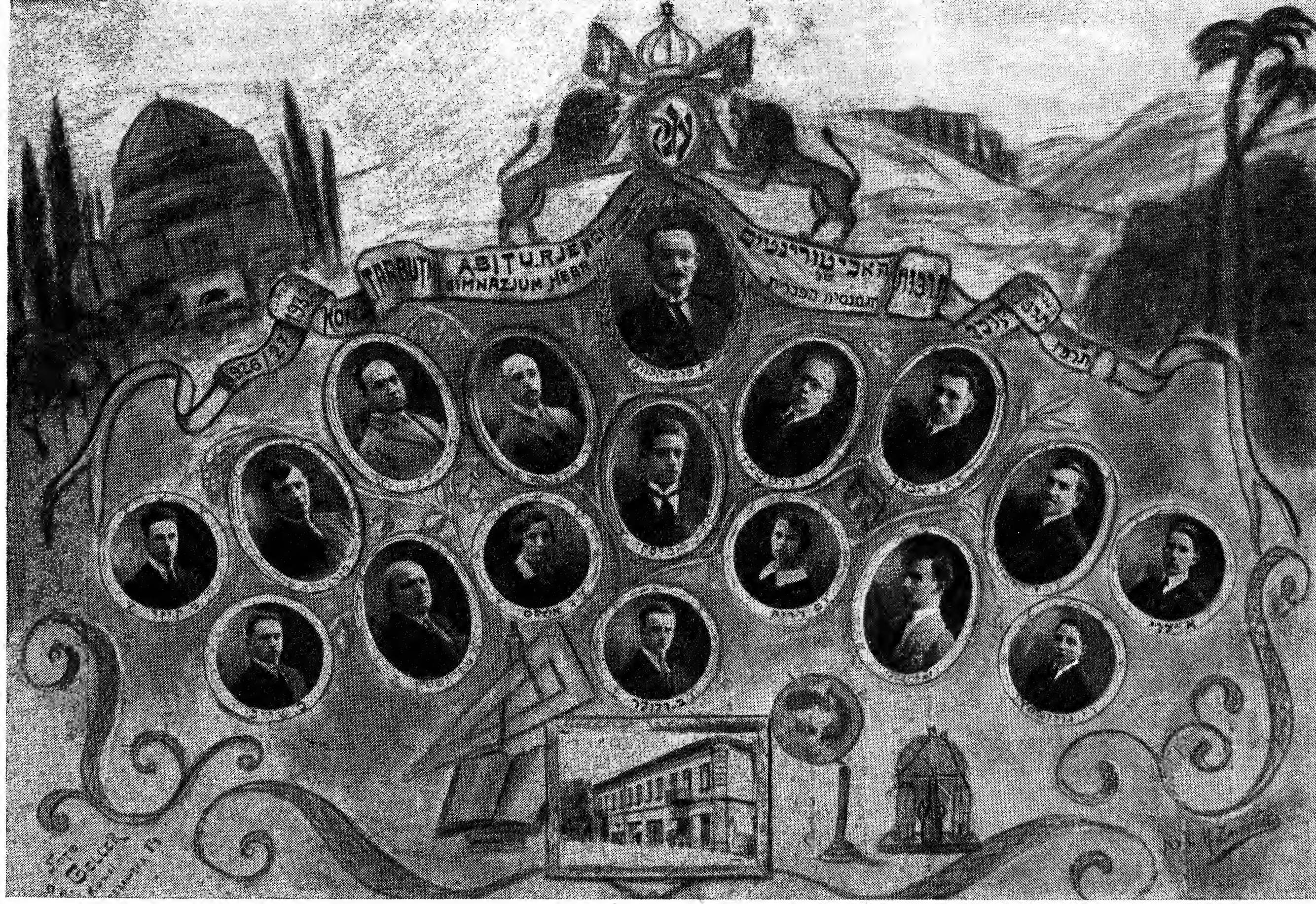
מהנדס **מאיר רייס** ז"ל.יליד רובנא. גיסו של ז. אריאל־ליבוביץ. בוגר בית־הספר הגבוה הטכני בליז' (בלגיה) — הורה, בעיקר, בגמנסיה של קלרה דוידובנה. מקצועותיו היו מתמטיקה ופיסיקה. הורה בגמנסיה העברית מקצועות אלה בשנת 1924. מת בשנת 1939 בסלונים, בהמלטו מפני הנאצים.

מר **עזריאל פיגלמן** הי"ד. בוגר המכון הגבוה למסחר בקיוב — הורה מטמטיקה בשנים 1921 — 1928.

ד"ר **אבא שפרוך־פויזנר** (פבזנר). יליד ברודי (גליציה המזרחית) — הורה תרבות־הגוף בשנים 1921 — 1923. גמר רפואה באיטליה והיה שנים רבות רופא מקובל בפלורנץ. ברח מפני השואה וניצל במחתרת הצרפתית. נמצא בארץ ועוסק ברפואה.

מר **יעקב נתנאלי־רותמן**. מורה תיכוני מדופלם באוניברסיטה בלבוב. הורה מקצועות־היהדות וטבע בשנים 1922 — 1929 (נמצא בארץ. מנהל הגמנסיה „סוקולוב־לאור" ביפו).

מר **י. יזרעאלבסקי** — הורה בגמנסיה שנה אחת בלבד, בשנת 1922. מומחה לכיתות נמוכות. הגר לארצות־הברית.



המחזור הראשון של הגמנסיה העברית, שנת תרפ"ז

מר ל. חזן — הורה מקצועות־היהדות בשנים 1925 — 1932 (נמצא בארץ. סופר. מורה בבית־ספר תיכון ברחובות).

ד״ר ראובן בן־שם (פלדשוה), סיים פילוסופיה ופסיכולוגיה באוניבר־סיטה בוינה. רב מוסמך — הורה רומית והיסטוריה בשנת 1925 (נמצא בארץ, מנהל הגמנסית „סוקולוב־לאור״ ביפו).

גברת ד״ר אידה צויגל־פישר הי״ד, מדופלמת האוניברסיטה בלבוב — הורתה לטינית, פיסיקה וכימיה החל משנת 1926. נספתה בשואה.

ד״ר י. חיל הי״ד, ד״ר לפילוסופיה — הורה פולנית ולטינית בשנים 1925 — 1929. התפרסם כעורך־דין ידוע בוילנה. נספה בשואה.

גברת ב. כשר־ארליך הי״ד, מדופלמת האוניברסיטה בלבוב — הורתה גרמנית והיסטוריה החל משנת 1927. נספתה בשואה.

מר י. רשל — הורה ציור, כיור וחשבון בשנת 1927. עלה ארצה בשנת 1951 ומת שנה אחר בואו. הוציא ספרי לימוד לילדים.

מר מיכאל גרובר (גלעדי) — הורה מקצועות היהדות בשנות 1929 — 1931. (נמצא בארץ, מורה בבית־הספר ע״ש ח. נ. ביאליק בתל־אביב).

גב׳ הדסה שפרונג — הורתה גיאוגרפיה, טבע וביאולוגיה (נמצאת בארץ).

מר ש. רובינשטיין — הורה עברית ותנ״ך.

מר י. גינצבורג — הורה מקצועות־היהדות.

מר י. קובלסקי — הורה מקצועות־המטמטיקה.

מר מרדכי לייאר הי״ד, בעל דיפלום לפילולוגיה והיסטוריה מהאו־ניברסיטה בקרקוב, — הורה רומית והיסטוריה בשנים 1939 — 1938. נספה בשואה.

מר משה רוזנפלד, מדופלם האוניברסיטה בוילנה, — הורה מטמטיקה ולוגיקה בשנים של ערב־השואה.

גב׳ מ. הגר, מדופלמת האוניברסיטה בקראקא — הורתה טבע וגיאוגר־פיה בשנים האחרונות לקיום הגמנסיה.

מר דוד ארליך, בעל דיפלומה לפילולוגיה מהאוניברסיטה בקראקא — הורה את השפה הפולנית בשנים של ערב־השואה.

מר אהרן פינס, בעל דיפלומה להיסטוריה מהאוניברסיטה בורשה ודיפלומה מהמכון למדעי־היהדות בורשה — הורה מקצועות־היהדות בשנים של ערב־השואה.

גב׳ זינגר־בריהל, מדופלמת האוניברסיטה בלבוב — הורתה גיאוגרפיה ומלאכת־יד בשנים של ערב־השואה.

מר פ. שכטר, מדופלם האוניברסיטה בלבוב — הורה מלאכת־יד בשנים של ערב־השואה.

מר י. קלינברג בעל דיפלומה לפילולוגיה מהאוניברסיטה בקראקא — הורה אנגלית וגרמנית בשנים של ערב־השואה.

מורים אלה, יחד עם המנהל הנערץ מר אשר פרנקפורט הי"ד, עשו את הגמנסיה לתלפיות, לאחד ממוסדות־החינוך המהוללים בווהלין ובפולין כולה.

הגמנסיה היתה מפורסמת גם בשתי הספריות שלה — העברית והפולנית. כמוסד־חינוך שהתכוון לתת לחניכיו חינוך עברי וכללי, הקדישה הגמנסיה מראשית הוסדה תשומת־לב מיוחדת לרכישת מכשירי־לימוד, ובפרט לשכלול והרחבת שתי הספריות. מלבד ספרי־קריאה, רכש לו המוסד כמות הגונה של ספרי מדע וחינוך כספרי־עזר למורים.

לשם הגדלת הספריה העברית וגם במטרה לחבב את הספר העברי על התלמיד — נערך ביוזמת המנהל, מר פרנקפורט, „חודש הספר", שבו אספו התלמידים כמה מאות ספרים מענינים וחשובים, ביחוד, מספרות ההשכלה ברוסיה.

עם השינויים באולפנות התיכונה בפולין ועם התאמת הליצאונים לדרגה נמוכה לאוניברסיטה — הותאמו הספריות לצעדים הראשונים בחקירה המדעית. רוב הספרים המתאימים הועברו למעבדה הספרותית, תחת השגחת מורים במקצועות המתאימים.

מספר הספרים העבריים הגיע ל־2.500. מספר הספרים בפולנית היה למעלה מאלפיים. מלבד זה נרכשו 420 ספרי־עזר למורים.

בנין הגמנסיה ע״ש ח. נ. ביאליק

כזכור לכולנו, נמצאה הגמנסיה בבית וורבה ז״ל שעל־שפת הנהר. היה זה אחד מהבנינים הישנים שבעיר החדשה. על הבנין התחילה לאיים סכנת־מפולת והשלטונות דרשו לפנותו. היתה זו אחת הסיבות, שהמריצו את מר פרנקפורט הי״ד לגשת לבנית בנין מודרני, משוכלל, בו תשוכן הגמנסיה. הדבר היה בשנת 1934. הורכב ועד־הבנין מחברים אלה: משה פרל, יצחק גיטליס, מנחם רייסישר, ישראל פינקלשטיין, יוסף שוחט, ליב פיש, מרדכי לייאר, יעקב קופטשיק, אהרן פראַנץ, צבי פוגטש, ישראל פרוז׳נסקי, אפרים טננבוים, אהרן מלמד, זאב צוריף הי״ד, ומנהלי בתי־הספר: יעקב קוברינסקי וח. גוטבורט. לועדת־הבקורת נכנסו: יעקב בורק, משה פוגטש הי״ד ויבדל לחיים — הד״ר מ. ציכנוביץ.

בשנה זו ביקר מר פרנקפורט בארץ לשם גיוס אמצעים לבנין הגמנסיה מבין תלמידיו ומוקיריו הרבים.

בתאריך 28.10 תרצ״ה נתקבל על שמו של מ. ויסברוט מכתב־תודה בו נאמר בין היתר: „אנו מוצאים לחוב קדוש למסור על ידך את תודתנו העמוקה בשם כל חברינו ובשם אלף החניכים המתחנכים בבתי־ספרנו בעד עזרתכם הפעילה והמוסרית לטובת הבנין.

האמן, ח. נ., שלא מתוך תענוג התחלנו בבניה, אלא מתוך ההכרח. חרב החוק האכזר מונחת על צוארנו ומוצא אחר לא היה ואין... הרבה, הרבה כסף עוד נחוץ לנו עד אשר נגמור את הבנין. אתם, חברים יקרים בארץ, חזקתם את ידינו בעבודה זו. ובטוחים אנו, כי גם להבא לא תרפו את ידיכם מלעבוד לטובת הבנין״.

על ההתלבטויות הרבות שהתלבט פרנקפורט עד שזכה לברך על המוגמר, עד שחזו עיניו את בנין הגמנסיה עומד על תלו — מספר מזכיר הגמנסיה, מר יעקב קופטשיק הי״ד: „כמעט כל אספה כללית שנתית של „תרבות״ נגמרה בהחלטה: „אנו נגשים להקים בנין בעד מוסדות החנוך שלנו״. ופעם בחרה, אפילו, האספה הכללית בועדה מיוחדת למטרה זו והעמידה בראשה את אחד מחברינו הכי־פעילים... בינתים עוברת לה העת. הדירה שבה נמצא הגמנסיון הולכת ומתמוטטת משנה לשנה ומחודש לחודש. שלטונות ההשכלה התחילו להעיק בכל תוקף להוציא את המוסד מן הבנין הישן .ועדה גלילית ממשלתית, שחקרה את הבנין מצאה, שסכנה גדולה נשקפת לבית להההפך לעיי־מפלה.

בעת ההיא נתבשל אצל מר פרנקפורט הרעיון לגשת סוף־סוף להקמת



המנהל מר אשר פרנקפורט בחברת תלמידיו בשעת בקורו בארץ בשנת תרצ״ה. לשם גיוס אמצעים לבנין הגמנסיה על־שם ח. נ. ביאליק

בנין, ולא סתם בנין, אלא בנין כדין וכדת, על פי כל חוקי ההיגיינה והפדגוגית, מרווח ומפואר, איתן וחזק.

שלשתנו ישבנו א. פרנקפורט, הח' המובהק מר מ. פרל וכותב הטורים הללו. חכינו לחברים המוזמנים, עשרה במספר, לשם יצירת ועד הבנין. בינתים תאר מר פרנקפורט את תכנית העבודה: איזה מגרש נצרך לבנין, איזה בנין צריכים להקים, בכמה יעלה בנין שכזה... והנה נופלת שאלה: חבר פרנקפורט! מאין נקח כסף לכל הכבודה הזאת? כמה, כביכול, יכול לתת למטרה זו הצבור הקובלאי?

נכנס חבר אחד, שלא שמע את כל השיחה. על השאלה, כמה בדעתו להקדיש לטובת הבנין, ענה: שלוש מאות זהוב... המענה הזה המס את הקרח בלבנו אנו. הענין הוחלט: אנו בונים!

„צריכים לקנות את המגרש", כסף אין. ליל־חורף היה. יצאנו בשעה מאוחרת מלשכת הגמנסיון, ופתאום... „יודע אתה, אני קונה היום את המגרש"! השתוממתי, אבל כלום לא אמרתי. למחרת ספר לי מר פרנקפורט: „השגתי אתמול בהלואה שלוש מאות זהוב ונתתי דמי־קדימה בעד המגרש"...

בא הקיץ. אחרי הרבה גלגולים נתקבלה תכנית־הבנין, המאושרת ע"י השלטונות האדמיניסטרטיביים וההשכלה של הגליל. התחילה פרשת בנית היסוד. יש צורך במלט, בחול, בחצץ, והעיקר — בכסף. בדבר שבאמת לא היה אצלנו, כי כל מה שנאסף בעונת־החורף הוצא בשביל המגרש. אין דבר. ישנם, ברוך השם, הרבה בעלי־יכולת בעיר, שעוד לא בקרו אצלם. צריכים רק להושיט יד... אבל מי יושיט את היד? חגר מר פרנקפורט החביב את מתניו, חטף את מי שחטף מחברי־הועד בשרוולו, והתחיל מחזר מחצר לחצר, מבית לבית ומדלת לדלת, ובני־ישראל נתבעים ונותנים...

התחילה פרשת לבנים, סיד, ברזל, כסף לשלם לפועלים. מי שעזר באנחה, ומי שאפילו לא גנח... שנס מר פרנקפורט היקר את מתניו ועלה ארצה, לבקש עזרה מאת תלמידיו־חניכיו הרבים הנמצאים שמה.

בעמל רב עלה להעלות את קירות־הבנין עד הקומה הראשונה, והעבודה נפסקה... החורף הגיע. כחללי־עיניו של אדם הביטו חורי החלונות לאורך כל הרחוב. וכשבא האביב, והמים כיסו את יסוד־הבנין וקירות־הלבנים נתכסו בצבע ירוק — תקף היאוש את כולנו.

חדשי־הקיץ חולפים ועוברים, יש צורך בקורות־עץ עבות, וכסף אין. מה יהיה? הלך לו מר פרנקפורט למקום שהלך, השיג בהקפה ארבעת אלפים זהוב, הקורות נקנו והעבודה שוב התחילה. מעשה נסים לא נתגבר הקור עד אשר נגמר כל שלד הבנין וציפוי הגג. ירחי־החורף המעטים שנשארו שמשו

לירחי־נופש, כדי לגמור בחדשי הקיץ חלק מן הבנין ולהעביר שמה בראשית שנת־הלימודים תרצ״ז את הגמנסיון״.

שלוש שנים נמשכה מלאכת־הבנין. בט״ז בתמוז תרצ״ד חגג הצבור העברי בקובל את חג הנחת אבן הפינה לגמנסיה החדשה שברחוב יורידיקה ובא׳ בכסלו תרצ״ז נחנך הבנין בחגיגיות רבה, שכללה, בין היתר, תהלוכה גדולה, רבת־משתתפים.

בחגיגת הנחת אבן־הפינה הוקראה „מגילת הבנין״, שאנו מוסרים את תכנה מלה במלה:

ברוך אתה ד׳ אלהינו מלך העולם שהחיינו
וקימנו והגיענו לזמן הזה.
יום ששי בשבת ששה־עשר יום לחודש
הרביעי חודש תמוז, בשנת חמשת אלפים שש
מאות תשעים וארבע לבריאת העולם, שנת אלף
שמונה מאות ששים וארבע לחורבן בית מקדשנו
השני, השנה השלושים ושבע לכנסיה הראשונה
שאסף הד״ר בנימין זאב בן יעקב הרצל את
הציונים, השנה השבע־עשרה להכרזת בלפור,
השנה השתים־עשרה לאישור הבית הלאומי ע״י
אגודת־העמים, השנה השש־עשרה לתקומת
פולין בימי נשיא הממלכה הד״ר איגנאצי
מוסטשיצקי והמרשל הראשון יוזף פילסודסקי
יר״ה. בימי נשיא הציונים נחום סוקולוב. ביום
הזה הונחה אבן הפנה הזאת בבנין בית־הספר
והגמנסיון „תרבות״ בעיר קובל פלך וולין
בהשתדלות חברת ידידי בתי־הספר העברים
במעמד באי־כח השלטונות, החברות וכל הקרואים
והמתנדבים.
ובשנת חמשת אלפים ושש־מאות תשעים
ושבע לבריאת העולם בחודש התשיעי הוא חודש
כסלו נתחנך בנין הבית בשמחה וברוב פאר
במעמד מיסדיו ובמעמד באי־כח השלטונות
וראשי חברת ידידי בתי־הספר העברים ובאי
הכח של החברות והמוסדות דעיר קובל.

הבנין תפס 325 מטרים מרובעים בתוך מגרש של 3.200 מ"מ. גבהו היה שלוש קומות ועליהן חדר־עליה בחזית. בבנין היו 22 אולמות וחדרים. מהם, שמונה אולמות מרווחים למחלקות, אולם אחד להתעמלות, שלושה אולמות למעבדות, חדר הלשכה, חדר־המורים, חדר המנהל, חדר־הרופא, מלתחות וספריה.

בחגיגת הנחת אבן־הפינה לבנין הגמנסיה אמר המפקח על בתי־הספר במחוז קובל, שגמר הבנין יתן למר פרנקפורט תעודת־בגרות צבורית יפה.

גמר־הבנין היה יותר, הרבה יותר, מתעודת בגרות. היה זה נצחונו המזהיר של פרנקפורט ז"ל. נתגשם חלום־חייו. הוא הגיע להר־ההר של הויתו הצבורית והחנוכית, והוא, עדיין, במיטב שנותיו — שנת הארבעים ותשע. שבע־עשרה שנה היתה הגמנסיה נתונה במיטת־סדום, מקופלת ומכווצת בבנין, שסכנת מפולת אימה עליו, ועתה נתנה ארגליה בידו, כלי־מלאכה עצום. עכשיו יהפוך את הגמנסיה לתלפיות — תל שכל פיות בני־העיר יפנו אליו.

מר פרנקפורט ז"ל מגיע לשיא הפופולריות. מתארגן ועד־יובל, בהרכב משה פרל, מ. לייאר, יוסף אברך, מ. רוזנפלד ויעקב קופטשיק ז"ל, לחגיגת יובל העצה, יובל החמישים של מר פרנקפורט, שיחול בשנת 1938.

בברכה המשותפת שנשלחה אליו מטעם מרכז „תרבות" בפולין, ועד הסניף „תרבות" בקובל, חבר־המורים של הגמנסיה, ועד חברת „ידידי בתי־הספר העברים בקובל" ובוגרי הגמנסיה — נאמר בין היתר: „הן אתה הוא שעצבת את מוסד הגמנסיון ועמדת בראש כולנו להלחם לקיומו, שגשוגו והתפתחותו של מוסד זה. ובעצם ההיאבקות, בשעה של משבר — קם, הודות ליזמתך ומרצך שבו עודדת את כולנו, בנין נהדר למוסד, מקדש מעט לחנוך הנוער שלנו.

קשה הוא דרך תרבותנו. עדיין המטרה ממנו והלאה, ואבני־נגף רבות מכסות את שבילנו. אך המאורעות בעולם הוכיחו ברור, שאידיאלי התחיה הם עוגן ההצלה היחידי בדרכנו על פני הים הסוער, ים הגלות, כשנחשולים רוגשים עלינו לכלותנו. וזאת הבינות אתה, מנהל יקר, לפני שבע־עשרה שנה, בעמדך אתנו לעבודה הקדושה, עבודת החנוך הלאומי, ובקבלך את הצוויים המוחלטים של לוחות תרבותנו: תחיה שלימה של הרוח והשפה העברית, חנוך עברי שלם, בלי חצאיות ובלי ותורים".

תרומת הגמנסיה לבנין־הארץ

ידועים לנו מקרים בהיסטוריה היהודית והכללית, שערים קטנות או, אפילו, כפרים נתפרסמו בעולם הודות לחכמים וגאונים שהתישבו בהם.

קובל הציונית והעברית ינקה את כוחה וגבורתה הרוחניים מהגמנסיה העברית, שהיתה מעין „יבנה" בזעיר־אנפין. לעירנו יצאו מוניטין במדינת־פולין כעיר ציונית ועברית, לא במעט, בזכות הגמנסיה. בחומותיה התרכז חבר־מורים מעולה, בעלי תרבות גבוהה והשכלה רחבה והם היפרו את חייה הרוחניים והתרבותיים של העיר. מורים אלה לא הסתפקו באילוף תלמידיהם בלבד, לא הצטמצמו בד' אמותיהם, אלא התערו בחיי־הצבור ואורם היה זרוע על פני רחובות־העיר, שווקיה והמוניה.

הגמנסיה היתה, בראש וראשונה, מצודת־הכוח של התנועה הציונית והתנועה העברית בעיר. היתה זו משתלה עשירה ונפלאה, בה נשתלו וגדלו האטלסים הצעירים, שנשאו על כתפיהם את חזון תחיית השפה העברית ובנין הארץ. כאן עוצב וחושל „כוח־המחץ", שיצא להסתער על הנוער היהודי ועל הרחוב היהודי ולרכוש אותם לרעיון הציוני.

כמעט כל מניחי־היסודות והמדריכים הבולטים שבתנועות הנוער הציונות והחלוציות בעיר — שתילים היו שצמחו בבוסתן, בגן הגמנסיה העברית. חניכי הגמנסיה היו ראשי־המדברים ב„החלוץ", „החלוץ־הצעיר", „השומר־הצעיר" ובוויכוחים עם מתנגדים. ואם נזדמנו לך ברחובות־העיר נער או נערה שהעברית שגורה בפיהם ושכל־כולם אכולי חזון העליה לארץ וההדבקות בה, וידעת שזוהי החותמת של „חרושת" הגמנסיה העברית, גושפנקת אותו מקדש־מעט ששוכן על גדות הנהר טוריה.

ונדמה לי, שהיטיב להגדיר את מהות הגמנסיה מורנו ורבנו מר יעקב רותמן־נתנאלי, החי עמנו בארץ, באמרו, שתפקידו בגמנסיה לא הצטמצם בהוראה בלבד. בראש וראשונה ראה את עצמו כאמבסדור, שמתפקידו להעלות את הנוער הקובלאי לארץ־ישראל. הדברים האלה נכונים הם עד להפליא. הגמנסיה היתה אמבסדה, שהכשרת הנוער העברי לעליה לארץ היתה ראש דאגתה.

ואמנם, עשתה הגמנסיה פרי־הלולים. לא רק בקובל התבלטו חניכי־הגמנסיה, אלא גם בארץ רבים הם חניכיה, שיש בהם מורים, גננות, סופרים, פקידים בכירים ועסקני־צבור.

יעקב טייטלקר

„תלמוד-תורה" („ת"ת")

ערב חרפי תר"ס (1899). בסמטות ה„עיר" („שטאָט") החשוכות עוברים־ושבים מגששים בפנסיהם בבצות־השלג העמוקות ונחפזים לבתיהם מעוצר הקור הגובר והולך עם הליל. חלונות הבתים הנמוכים והרעועים נשקפים לתוך האפלה בתבלולי־עיניהם הקפואות והמצויצות ציצי־כפור וסבכי־אלון משתרגים והולכים. פה ושם נשמעו חריקות־הנעילה הראשונות של החנויות שבעליהן נתיאשו מן הקונים ונזדרזו להחלץ מן הקפאון ומן הבטלון — לחום משפחותיהם.

אותה שעה יושבים חניכי־ה„ת"ת" שברחוב השוק של ה„עיר" סמוכים אל השולחן הארוך לפני הגמרות לצדי רבם „ראובן המלמד" ושונים במרץ ובנעימה סוגית „שור שנגח את הפרה". זקנו הלבן של הרבי משתרע על פני השולחן ומגרה זממות־תעלוליהם של התלמידים... היום יום חמשי והיום הם חוזרים על משנתם השבועית, כשהם מיושבים שלישיות־שלישיות בצדו של הרבי, מתנועעים בעוז וקוראים בצותא ומתנצחים בקולו של הרבי ובקולותיהם של חבריהם, העוסקים בינתים — עד הגיע תורם — בפרקמטיה של כפתורים וכדומיהם, מתעשקים ו„מתנגחים" לפי דרכם.

פתאום... מה קרה? בן־רגע מנורות הנפט שעל השולחן כבו. התלמידים עוזבים כמחושמלים את מקומותיהם בבהלה וחשים במרוצה לפרוזדור. מעילי־החורף שעל הקולבים נשמטים בחפזה, נערמים ונרמסים ברגליהם. ערבוביה. מנוסה... „האינספקטור!... האינספקטור!... עובר לחש במחנה — וגם התלמידים וגם המלמדים אצים־רצים אל הפתח...

אכן, אותו זמן לא היה עוד אשור לת"ת, שכנה עצמו רשמית: „יעווריס־קאיא נאַטשאַלנאַיאַ שקאָלאַ". והאינספקטור הממונה על בתי־הספר שבמחוז אסר בו את הלמוד. הואיל וגבאי־הת"ת לא עשו מאמצים מיוחדים להכניס בו התקונים הדרושים בבי"ס עממי ובין המורים המועטים — מלבד המלמדים שהוו עמודי־התווך של הת"ת — לא היה אף אחד מוסמך לנהל את הלמודים „החיצוניים" והם, הגבאים, העדיפו להשליך יהבם על „קדוש־השם" ולהיות שרויים ב„מחתרת"... ו„אזעקות" מסוג הנ"ל היו דברים של שגרה.

אולם לכל זמן ועת לכל חפץ. האזעקות האלו הוגיעו גם את התלמידים וגם את המלמדים. בינתים עברו שנים ורוח הזמן המתקדם עשה גם את שלו. וגם דוגמת „משכיל אל דל" — בי"ס עממי מסודר ומתוקן שעל ה„חולות" („זאמד") השפיעה על ה„עיר" לא במעט. נמנו וגמרו הגבאים להזמין מורה מדופלם אחד שיאפשר לאַשר ולנהל את הת"ת בגלוי.

לא עברו ימים מועטים והביאו מורה אחד מרוז׳ישץ׳ — זוסיא קנטר, מורה מוסמך ומוכר על ידי האינספקטור וה„ת״ת״ יצא מן ה„מחתרת״. והוא, המורה זוסיא קנטר, אז כבן ארבעים, נמרץ ותוסס, לא חשב להסתפק בתפקיד של גושפנקה גרידא. ראה את שפל המדרגה של הת״ת והתחיל לתקן תקונים שהוא אחראי להם. התקון הראשון ה„נורא״ שזמם, היה להנהיג פעמון... שיהא מצלצל בעתו בדיוק ויקנה לחניכי־הת״ת את המושגים „מוקדם״ ו„מאוחר״ (שאינם בתורה ומכל שכן שלא היו ב„ת״ת״...) אלא, דא עקא, שבו במקום נתקל בהתנגדותם הנמרצת של הגבאים. ה„גרביביצר״, ע״ה — רב מקובל וחכם דמתא, שהתגורר מול בית הת״ת, ראה בזה „תרבות רעה״ לשמצה. יצא מן הכלים, התגולל על המורה ה„שייגץ״ ואיים עליו בגירוש מן העיר... הגבאי הראשי והישיש „ר׳ מאיר דער גבאי״, שהיה מופיע פעמיים ביום לבית־הת״ת על מנת לערוך ולסדר תלמידי־הת״ת לתפלה בצבור, היה עצמו עובר לפני התיבה והיה מרעיד בקפדנות יתרה את ה„ז״ של „י ז ז ז כ ר ו״ (ולא „יסכרו״) והיה מאריך ב„אחד״ עד בוש — היה מוכן ל„קדוש־השם״ ב„מלחמת־מצוה״ נגד הריפורמה הנלעגת הגויית הזאת. והגבאי־הגזבר שמחה הניך — אחד הגבירים־התקיפים שבעיר — איים בדיני־ממונות... נתגייסו הכוחות משני הצדדים. הגיע לוכוחים סוערים ב„שטיבלעך״. לבסוף נצחה קדמת הזמן. הגיע לידי שביתת־נשק והוסכם על „דו־קיום״: המורים לחוד והמלמדים לחוד. אלה בבקר ואלה בצהריים.

ששה מלמדים היו באותה תקופה. המלמד סנדר רחנצויג מבריסק — מלמד ראשי לגמרא ותוספות, בעל צורה ובעל־כרס (שהובלט וצוין בסימן הכר זה בפי התלמידים), הטיל מרה בתלמידיו עד לזועה. בהתפטרותו מלא מקומו המלמד איצל ליושטשיק — למדן מופלג מסלונים ובעל־דרשן בפני ה„עולם״ בבית־המדרש דה„עיר״. המלמד ראובן לגמרא למתחילים, בעל־זקן ממושך — לבן — קפדן ועצבן. יצחק־לעזר מלמד לחומש ורש״י — נוח ורך־מזג. משה־יצחק — מלמד ל„פסוק״ (נ״ך) — יהודי ליטאי מסביר פנים ומעורב עם התלמידים. מנדל דרדקי — מלמד לאלף־בית — יהודי מצומק וגבה־קומה שמעולם לא שינה צורתו ובסבלנות־גרם נשא בעול שתי פרנסות: מלומדות וקברנות ב„חברה־קדישא״, ששתיהן לא ספקו לו אלא לחם צר ומים לחץ... שלשה מורים, המורה המנהל זוסיא קנטר לשפת המדינה (רוסית) וחשבון. הניך גלר — מורה ל„שפת־עבר״ ולדקדוק. הרשל לקח — מורה לקריאה וכתיבה למתחילים. המורים קנטר וגלר היו המורים המשכילים הראשונים שהכירו אותם חניכי הת״ת. אלא שבעוד יחסו של המורה גלר לתלמידים היה רשמי ו„דקדוקי״ מדי, הספיק המורה קנטר לרכוש לב הילדים בגישתו החנוכית־פסיכולוגית וידע להתחבב עליהם בשיחותיו החבריות, בשעשועים, בשיר ובנגון

על הכנור ובמלאכת־מחשבת שהיה מדגים בפניהם בשעת הלמודים על אפם וחמתם של הגבאים המתנגדים. למדו בת״ת כמאתים ילד. הלמוד היה חנם, פרט לרובל אחד ששלמו ההורים ל„זמן״ בשעת ההרשמה פעמיים בשנה.

בימי המלחמה העולמית הראשונה, כשנכנסו הגרמנים הווילהלמאים (ב־1915) לקובל, תפשו את בנין הת״ת והפכו אותו לאורוות־סוסים. הת״ת בטל. עם צאת הגרמנים בסוף המלחמה (ב־1919) שוב אי־אפשר היה להשכין את הת״ת בבנין ההרוס והשרוף למחצה. נטלטל הת״ת והתחיל משוטט בבתים שכורים ובבתי־מדרשים בעיר. עד שנחלצו „פני״ העיר ובראשם גבאי הת״ת חיים גרשו־נוביץ׳ והקימו בית־מקלט חדש לת״ת ברחוב ליסטופדובה (בירכתי „קרוליובה בונה״ בין המצרים של ה„עיר״ וה„חולות״) בנין עץ ספונטני מתאים. וביזמתו של מי שהיה מורה בת״ת — הרשל לקח, אורגן ועד־ת״ת חדש, שעל שמו קבלו מאת השלטונות הפולנים רשיון לנהול הת״ת תחת הנהלתה של המורה לפולנית — הגב׳ בריק (בתו של הרב הממשלתי — „קאזיוני רבינר״ — המנוח בריק). נשכרו מורים ומלמדים (שרובם היו המורים והמלמדים לשעבר, פרט לזוסיה קנטר עצמו, שנתרחק מן הת״ת עם תם „תקופת הזוהר״ שלה לפני המלחמה). תקנו כל התקונים והסדורים הדרושים בבי״ס דתי־עממי. אלא לא עמדו לו לת״ת המחודש כל זכויותיו ובפרוץ רשת בתי־הספר ה„פובשכניים״ הפולניים, ראו הפולנים רשות לעצמם להחרים את ה„לוקל״ (הבנין) של הת״ת לטובתם עצמם והת״ת חזר ליושנו ונזדקק שוב לאשפוזם של בתי־הכנסת בעיר. עד שקמו עסקני העיר ובראשם העסקן הנדבן, שעסק בצרכי צבור באמונה — יודל סופר — והוא גם גבאי הת״ת — ובעזרת דמי־ה„דזשוינט״ (שהתחילו לזרום אחרי המלחמה לטובת תמיכת מוסדות החנוך בתפוצות) הקימו שוב בנין חדש ותקין בשביל הת״ת באותו מקום ממש, שבו נמצא בית הת״ת מקדמת דנא.

שלטונות הפולנים מעכשו הניחו לו לביה״ס היהודי־דתי לנפשו (ולא מצאו ענין לענות בו גם מבחינת בקור הלמוד של השפה הפולנית — שפת המדינה). ואכן, רמתו החנוכית־הלמודית לא עמדה על הגובה הדרוש ולא הלמה את התקדמות החנוך העברי הכללית בעיר. הכחות הרעננים־המתקדמים של העסקנות החנוכית הצבורית בעיר רוכזו רובם ככולם בחנוך החילוני ואת החנוך הדתי־הלאומי עזבו לנפשו בידים רופפות ונחשלות של הגבאים הקשישים והקשיחים, שהשפיעו חנוך־לא־חנוך ישן־נושן על רב מנין ורב בנין של ילדי דלת־העם, „העניים שמהם תצא תורה״. המלמדים ל„למודי־קדש״ תפשו כל שעות־הלמודים ו„ללמודי־חול״ (היינו: שפה, עברית, שפת־המדינה וחשבון...) הקצו מספר שעות מצומצם מאד, שבהן עבדו עבודה חלקית מורים ארעיים ללא תכנית הולמת בי״ס עממי. בראש הגבאים, למעשה, עמד אותו שמחה הניך — זקן

מופלג שהגיע לגבורות והסתפק בתפקיד הכבוד שלו — לחלק את המשכורת למלמדים ולמורים בכל יום חמשי בביתו מכספי הקפה שנגבו על ידי „פינחס הגובה" המנוסה שטפל במקצועו זה כל ימיו מיום הוסדו של הת"ת. הכספים האלה — דמי־חבר מינימליים ודמי־תרומות ונדרים של המתפללים, שהוו את המקור הראשי להחזקת הת"ת, היו בבחינת קומץ שאינו משביע את הארי, והמלמדים והמורים של הת"ת, כרגיל, מעולם לא באו על שכרם המלא.

המורים של „המקצועות הכלליים" באותו פרק זמן היו: יעקב טרייגר (שהיה גם מזכיר הועד והמנהל המעשי של הת"ת), לוסיע חזן, אדולף רוזנצויג וכותב הטורים. המלמדים: פינחס וינגרטן — רב („רב'ל"), מלמד אדוק וקפדן, פינחס וינפלד („פינחס הוצילס"), סנדר ויגר, יצחק רייף, (שהיה גם „בעל תפילה" בבית־הכנסת של פרוז'נסקי ומרביץ תורה ברבים, ניסן פרבר והרשל לקח (שהפך מלמד). בעוד שפינחס וינפלד העניק לתלמידיו ממקורו הברוך של ידיעותיו הרחבות והעמוקות בתורה ובתלמוד, השליט עליהם ה„רב'ל" פינחס וינגרטן — שהיה גם המלמד הראשי והמנהל התורני של הת"ת — בעיקר את הדתיות המעשית בכל חומרתה, הנהיג תפלה בצבור של התלמידים והשפיע עליהם התנהגות דתית כשרה בכל חומר הדין וזהירות קפדנית במצוות קלות כבחמורות. מבצר היהדות יסד עוז ומגיניו — „היהודים הקטנים" עמדו איתן...

ב־1939, אחרי מלחמת הבזק בין הגרמנים והפולנים שנגמרה, כידוע, בתבוסתם המלאה והמהירה של האחרונים, נכנסו לקובל הבולשביקים. בתי־הספר העבריים ובתוכם הת"ת נסגרו. המורים פוטרו. במקומם יסדו הבולשביקים באותם הבנינים, בתי־ספר חדשים, יידישאים. האינספקטורט הפולני חוסל, וההנהגה הזמנית על בתי־הספר היידישאים נמסרה לח' טבצ'ניק (מירסקי) — קומוניסט ותיק ומורה ליידיש לשעבר. והלה, אמביציה נלהבת היתה לו לנשא את „ביה"ס מס' 5", כלומר, את ה„ת"ת" לשעבר, עם בני דלת־העם ה„פרולטרים" — למעלה ראש על כל בתי הספר הנותרים שבעיר ולציין אותו מבחינת רמתו החנוכית־הפדגוגית. נזדרז ומסר את הנהלתו של „ביה"ס מס' 5" לידי המורה היידישאי אהרן שיניצקי — פדגוג מוסמך ומחונן בכשרונות מקצועיים מצוינים (מנהל ביה"ס היידישאי ברחוב קרמליצקה בורשה) שנמלט מורשה מפני הנאצים לקובל בחברת המורה לאה דימנט — קומוניסטית מובהקת ומורה מקצועית הוגנת. לעזרתם הזמין טבצ'ניק מקצת מהמורים הקודמים שהחשש מפניהם מבחינת „הבורגניות" לא היה מרובה... את המורה ניימרק מביה"ס ה„פובשכני" הפולני, את ליובה גלמן ואת כותב הטורים.

כבמטה קסם פשטו כתלי הת"ת הפנימיים את צורתם האפורה והקודרת בעבר ולבשו צורה חדשה של בית־ספר מפואר ומקושט בתמונות, ציורים ומלאכת־

מחשבת — מעשה ידי התלמידים שאומנו במהירות הבזק בידים־אמונות של המורה האמן שיניצקי. רהוט, מתקנים ומכשירי־למוד מן החדישים והמתוקנים ביותר נלקחו, בפקודת סגן־האינספקטור טבצ׳ניק, מבתי־ספר „בורגניים" (שלמדו בהם בני־אמידים) והעברו לרשותו של „ביה"ס מס׳ 5". הותקנו: ספרית־ילדים עשירה, פינה אמנותית, תערוכות ממלאכת המחשבת של התלמידים, שטעמו טעם עבודה ומלאכה בפעם הראשונה בחייהם. במקום הנעימה החדגונית ההומיה של „אביי ורבא", דברי־הכבושין המתלהמים של הרבי ר׳ פינחס, שהתקין אותם כל שעה בפרוזדור לטרקלינו של העולם הבא — נשמעו בין כתלי הת"ת השירים העליזים האמיצים של העולם הזה... במקום הפנים הזעומים והחמוצים של המלמדים עם גערותיהם בלוית הרצועה הנטושה על גביהם — החיוכים החמימים והלטפנים, רוך ועדנת היחס של מורות מצוחצחות ועדינות שלא ראו אותן עד כאן בחלומם... בימי התהלוכות החגיגיות הפומביות של בתי־הספר בחוצות העיר, שוב העמד „ביה"ס מס׳ 5", במחשבה תחלה, בראש התהלוכה ובחזיתה, ובידי תלמידי־הת"ת — מתנוססים הדגלים האדומים של ה מ ה פ כ ה . . . . האספות והשיחות, המשחקים, ה„התחרויות הסוציאליסטיות", הבינתלמידיות והבינכתתיות ההצגות והחגיגות התכופות בביה"ס־הת"ת נתנו אותותיהם...

נוסף לאמצעי־החנוך המנוסים הפנימיים שבביה"ס־הת"ת, השתתפו בו ותרמו לו את תרומתם החנוכית גם עסקני־חנוך מן החוץ בתפקיד ובהתנדבות. כן היה מן המבקרים התמידיים המתנדבים — העסקן, המחנך הקומוניסטי הנלהב דיאמאנט, שראה חובה לעצמו להעניק לבני ה„פרולטרים" של ביה"ס המתקדם את השירים החנוכיים החדישים הנבחרים ועל ידי כך להעמיק, להגדיל ולהאדיר את הכרתם ה„חפשית" של התלמידים ולשרש שיירי האמונה ה„חשוכה" שקננה עוד בלבותם... השיר החדיש והחביב עליו ביותר שאותו השתדל להשריש בלבות התלמידים ושורר אותו בכל יום שבת בין ההפסקות שבלמודים, כשהתלמידים סביב שתו עליו, היה השיר על „גבורת" היהודי ה„האַראַפּאַשניק" הבירו־בידז׳ני. בעל המחרשה והסוסים האבירים ש„אפילו שבת אַקערט ער די ערד"... שהיה חוזר עליו ברפריין בהתלהבות ובדבקות מיוחדת במינה...

ואין תימה שאותם התלמידים הותיקים של הרבי ר׳ פינחס שנתחנכו על ברכי התורה, נסללו במסלולי הדת וצעדו בהם, לכאורה, בצעדי־און, בעוז רוח ובתם לבב ,לפני חדשים מספר — הופיעו עכשו כשחקנים בהצגות אנטי־דתיות שנערכו על ידי מחנכיהם החדשים בימי החגיגות באותן ד׳ אמות ממש של הת"ת וגילו כשרונות נכרים בתפקידים של לגלגנים. לועגים לרבנים, ליהדות, לתורה ותלמוד... הקצוות נפגשו...

אכן, גדול כוחו והשפעתו של החנוך המעשי, שמחנכיו יודעים לכוונו

כראוי... אלא שההצלחה לא האירה פנים זמן רב גם לחנוך המתקדם הזה. ב־22 לחודש יוני 1941 פתחו הגרמנים בהתקפה נגד בעלי־בריתם. המחנכים החדשים נמלטו על נפשם ואילו הנאצים לא ידעו להבחין בין חנוך דתי, לאומי ועממי. ובכור ההשמדה הטוטלית הותכו ונספו כל אלה שלא חמקו מצפרני ההידרה בעוד מועד...



ד"ר מרדכי ליברסון

מוסדות החינוך העבריים

בעירנו היו שני בתי־ספר עממיים: א) בית־ספר „הרצליה" שברחוב פומניקובה. ב) בית־ספר על־שם ד"ר קלומל ז"ל ברח' בריסקה. אני הייתי תלמיד בית־הספר „הרצליה". בתקופה מסוימת נמצא ביה"ס ברחוב מיצקיביצ'ה, מול הדואר הראשי. ואחר־כך השתכן בבנין הגמנסיה העברית „תרבות", שעמד על חוף הנהר טוריה ברחוב ורשבסקה. לבסוף קבל בית־הספר בנין חדש ויפה ברחוב פומניקובה — ביתו של מר פריד הי"ד.

אחד מהמנהלים הראשונים היה מר פישמן (נמצא בארץ) ואחר כך שימש בכהונה זו המורה מר יעקב קוברינסקי, שנהל מוסד־חינוך זה עד שנת 1935. משנתמנה כמנהל בית־הספר על־שם ד"ר קלומל — כיהן בתפקיד זה המורה גוטפריד ז"ל עד לסגירת המוסד בשנת 1939, עם פרוץ המלחמה הגרמנית־פולנית.

המנהל מר קוברינסקי הצליח להעלות את בית־הספר לרמה גבוהה, הודות לכשרונותיו הארגוניים ומסירותו ללא־גבול. בהיותו מוסמך למדעי מתמטיקה ופיסיקה מטעם אוניברסיטה ברוסיה — הורה מתמטיקה, טבע וגיאוגרפיה.

ששה־עשר מחזורים יצאו מבית־הספר „הרצליה". מוסד זה חנך והדריך נוער עברי, נאמן לאידיאלים של הציונות ונשא בגאון את הדגל הלאומי. רבים מאתנו הנמצאים בארץ הננו בוגרי מוסד זה, שאי־פעם היה שמו „הרצליה".

לזכרו של המורה חיים הוכברג

חיים הוכברג ז"ל הורה עברית, תנ"ך והיסטוריה. הוא נקטף בצעירותו אחרי מחלה קשה, בשנת ה־35 לחייו. איש חמודות היה. אני רואה אותו בעיני רוחי — קומתו משכמו ומעלה, גוו כתמר, פניו שחומים, נסיך מארץ־קדם. תלמיד־חכם, חריף־מוח ושנון, בעל הומור יהודי, פסיכולוג מובהק.



מחזור 1931/32 של בוגרי „הרצליה"

עומדים מימין לשמאל: וקס אברהם (בארץ), גוסמן אברהם הי"ד (נספה בשואה בקובל בשנת 1942), זיידל חנה (בארצות־הברית), טלרויט (בארץ), חינינזון שושנה הי"ד (נספתה בשואה בקובל), טולר יהושע (בארצות־הברית), שם השביעי בשורה לא ידוע לי, המורה סגל הינדה (בארץ) מחנכת כיתה א', הק איזיק הי"ד (נספה בשואה).

יושבים מימין לשמאל: חיות ז"ל (מתה בארץ), רוזנשטיין הי"ד, מורה לעברית ותנ"ך (נספה בשואה), מגר. כשר בלנקה הי"ד, מורה לגרמנית (נספתה בשואה), המנהל קוברינסקי יעקב, מורה למטמטיקה, טבע וגיאוגרפיה, פרידמן־לוין בינה הי"ד, מורה לפולנית והיסטוריה כללית (נספתה בשואה), פיינשטיין שמעון הי"ד, מורה לזמרה וציור, מארגן מוכשר של מקהלות וחוגי־זמרה בבתי־הספר העבריים וגמנסיה „תרבות" (נספה בשואה).

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: קרייס אברהם (בארצות־הברית), רויטנברג שרה הי"ד (נספתה בשאה), בורק מניה הי"ד, בתו של עורך „קאָוולער שטימע", יעקב בורק הי"ד (נספתה בשואה), גנדלר בת־שבע הי"ד (נספתה בשואה), שטיינברג זהבה הי"ד (נספתה בשואה), פרל חנה, בתו של ראש־הקהל משה פרל הי"ד (נמצאת בארץ), שכטר בן־ציון (בארה"ב).

יושבים בשורה ב', מימין לשמאל: נימירובסקי מאיר הי"ד ופילקרייץ אברהם הי"ד (נספו בשואה).

לא פעם הציל תלמיד מהדבקת תו עליו „לא מצליח", כי הוא הראה לו את הדרך להצלחה. שעוריו בעברית, דקדוק עברי, תנ"ך והסטוריה עברית היו שעורי־מופת ואמנות פדגוגית גבוהה. זכות היתה לכל אחד מאתנו להימנות בין תלמידיו. הוא היה מחנך המחזור שלנו בכיתות ג'—ד', עד נפלו למשכב שממנו לא קם.

המורה הוכברג נפטר בחודש ניסן 1930, וביום סגריר ליווהו תלמידיו וחבריו לעבודה וכן הורי־התלמידים מכל המחזורים ביגון ותוגה כבדים למנוחת־עולמים. וכך נקפד בצורה דרמטית ופתאומית הפתיל המופלא של חייו היפים ועשירי־מעש בשדה החינוך העברי.

מני אז חלפו 26 שנה, אולם דמותו האצילית עומדת לנגדנו, תלמידיו ומעריציו, משעה שהוקסמנו ממנו בהיותו מורנו ומדריכנו, בכל אצילותה הנסיכית, בכל תפארת הודה האנושי ובכל חוסר־המנוחה שבה, ללא־ידיעת אי־עשיה מהי ובתביעה בלתי פוסקת לפעול ולעבוד.

זוכר אני, כששב לבית־הספר, לאחר שהמחלה הרפתה ממנו לשעה קלה, וכששאלנוהו לשלומו, השיב: „תלמידי היקרים, האמינו לי, שהרופא אסר עלי לרדת ממשכבי, אבל בלעדיכם איני יכול לחיות, בכם אני מוצא עדוד ובטחון שאתגבר על מחלתי". לא פעם הדגיש, כי בקומו בבוקר משנתו הוא מתפתל במיטה מעצמת הכאבים, שגרמה לו מחלת־הפרקים. בסופו של דבר הכריעתו המחלה הנוראה והוא עדייך צעיר ורענן.

הגמנסיה העברית „תרבות"

פאר מוסדות־החינוך העבריים בקובל היתה הגמנסיה „תרבות", שנוסדה בשנת 1921. מהיום הראשון עמד בראשה המנהל פרנקפורט אשר הי"ד, פדגוג בעל שעור־קומה ואדמיניסטרטור מצוין. נוסף על תפקידו כמנהל הגמנסיה הורה אלגברה, גיאומטריה וטריגונומטריה. בקפדנות רבה היה מבקר בשעורים בכל הכיתות, מתענין במתרחש בכל מקצוע ומקצוע, כדי לשמור על הרמה הגבוהה של הלימודים.

לגמנסיה יצאו מוניטין כמוסד־חינוך בעל משקל ורמה גבוהה — לא רק בעיר, אלא ברחבי מדינת־פולין. פרנקפורט היה האיש שיזם רעיון הקמת בנין חדש לגמנסיה. ואכן בשנת 1937 קם הבנין על תלו. היה זה בנין בעל 2 קומות, רחב ממדים, בעל צורה ארכיטקטונית נאה. חדרי־הלימוד היו מרווחים, שטופי שמש ואויר, אולמות לספורט, מעבדות נרחבות, ספריה גדולה וחדרי־קריאה ועיון. הריהוט היה מודרני ומותאם לדרישות ההיגיינה.

רבות עמל המנהל עד שאסף את הסכומים העצומים שהיו דרושים להקמת הבנין. לתכלית זו נאלץ היה לקחת את מקל־הנדודים ויצא למרחקים. נדד בארצות־אירופה והגיע גם לא"י. חזר מעודד מהצלחת פעולתו וחלומו שהתגשם: חנוכת הבית נהפכה לחגיגה ספונטנית נהדרת והבעה כללית של הערצה ל„אבי" הגמנסיה.

הגיע האחד בספטמבר שנת 1939. פורצת מלחמת העולם השניה.



מחזור 1936/37 בהיותו במחלקה ו׳ בשנת 1935

עומדים מימין לשמאל: **ליברזון מרדכי (בארץ), ריכשטול איטה הי״ד, זיידל חנה (בארצות־הברית), פינקלשטיין תמר הי״ד, פרנקפורט יהושע, בן אחיו של פרנקפורט הי״ד (נמצא בארץ), ד״ר צויגל הי״ד (מורה לפיסיקה וכימיה), פרל חנה (בארץ), חינינזון שושנה הי״ד, קופציק אסתר הי״ד (בתו של מזכיר הגמנסיה יעקב קופציק הי״ד), פרלמוטר מניה הי״ד, בס אסתר הי״ד.**

יושבים בשורה ראשונה מימין לשמאל: **המורה ד״ר קוצ׳ינסקי הי״ד (מורה לפולנית), מגר. לייאר מרדכי הי״ד (מורה ללטינית, היסטוריה של יון ורומא), מגר. כשר בלנקה הי״ד, המנהל פרנקפורט אשר הי״ד, אברך יוסף הי״ד, (מורה לעברית, יהדות והסטוריה עברית), מגר. שפרונג הדסה, מורה לגיאוגרפיה, טבע וביולוגיה (נמצאת בארץ), גרובר מיכאל, מורה לעברית (נמצא בארץ), מגר. גוטמן הי״ד (מורה להסטוריה כללית ופולנית).**

יושבים בשורה השניה מימין לשמאל: **ליברמן הי״ד, שוחט שושנה הי״ד, טסלר ינטה הי״ד, ממוס לאה הי״ד, לנדאו ניורה הי״ד, רויטנברג שרה הי״ד.**

הגמנסיה נסגרת. מתחילה תקופת שלטון הסוביטים הנמשכת עד פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית ב־21 ביוני 1941. בתקופת הסוביטים עברה הגמנסיה לבנין בית־הספר העממי על־שם מושצ׳יצקי לשעבר, בתור בי״ס תיכון מס׳ 10. שפות־ההוראה בה היו אידיש, רוסית ואוקראינית. סגל־המורים הקודם הצטרף כמעט כולו להוראה. חבלי־ההסתגלות היו קשים ביותר. הרבה יסורים נתיסרו המנהל פרנקפורט והמורים עד שנרתמו בעול החדש. לא פעם נזדמן לי להפגש אתם באקראי ברחובות־העיר, ואז ראיתי שנעלמה מפניהם חדות־העבודה. הם נראו מדוכאים ומכונסים בתוך עצמם.

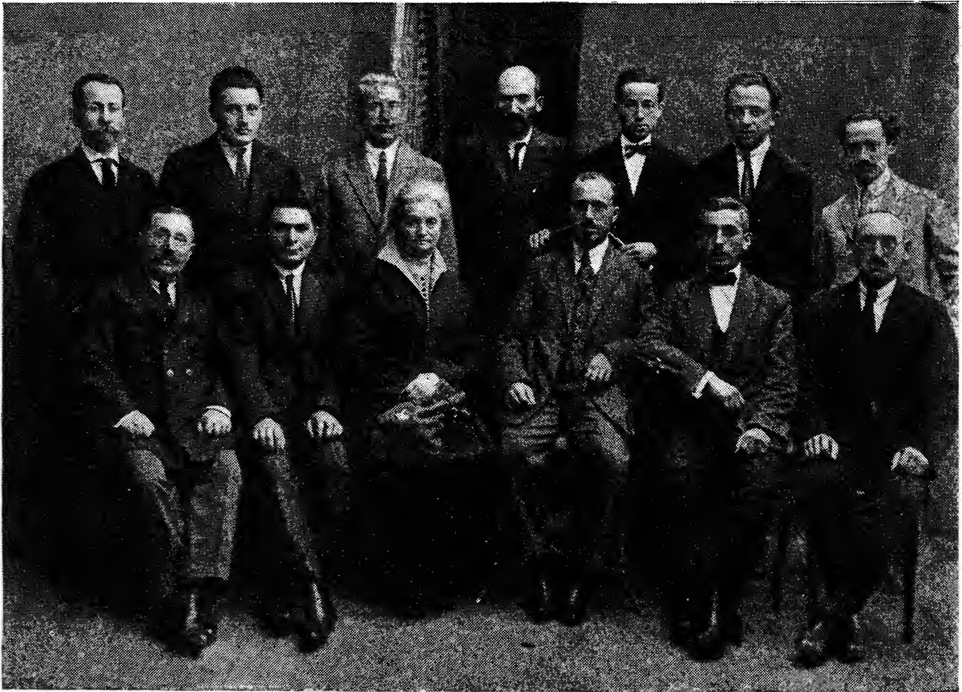
א. מ. ויסברוט

יסוד בתי הספר היסודיים והגמנסיה העברית

הארגונים הציוניים בעיר לא הצטמצמו בתחום הפעולה הישירה למען הקרנות והתעמולה הציונית בלבד. הם הבינו שהציונות והשפה העברית ירדו כרוכות לעולם היהודי ולכן ראו עיקר דאגתם בהפצת והנחלת השפה לעם כביטוי לתחיה וקוממיות.

למטרה זו התכנסו שני הועדים, של „הציונים הכלליים" ושל „צעירי ציון", והחליטו לבחור בועדה משותפת, שמתפקידה יהיה לייסד בית־ספר עברי, בו יתחנכו ילדי העיר ברוח התרבות העברית.

מטעם „הציונים הכלליים" השתתפו: גיטליס, המורה אברך, בורק,



ועד „תרבות" בקוֺבל

יושבים מימין לשמאל: יוסף מילשטין, א. מ. ויסברוט, יצחק גיטליס, ציפה רויטר, משה פישמן, משה דודיוק

עומדים מימין לשמאל: אשר פרנקפורט, יעקב קלוניצקי, ברנשטיין, קורמן, גולדשטין, שלום רבינר, חיים בר

פינקלשטיין, גולדשטיין, יוסטמן וצוקרמן. מטעם „צעירי ציון": א. מ. ויסברוט, שורצבלט, לובלינסקי, זלצמן, פולישוק, שפירא וכו'.

שכרנו בבית ורבה, ברחוב לוצקה (ורשבסקה) שעמד על שפת הנהר טוריה את הקומה העליונה וייסדנו שם בשנת 1919 את בית־הספר היסודי בשם „הרצליה". כמנהל הראשון כהן מר מנייביץ. המנהל השני היה מר אריאל (ליבוביץ) אחר כך ניהל אותו במשך מספר שנים מר מ. פישמן. בסגל המורים זכורים לי שמות אלה: דורצ'ין, פיינשטיין, האחיות פיפובנה, שפרוך, ברקובסקה, בליי, אברך וכו'.

מטרת בית הספר היתה להשתית את חנוך ילדי־ישראל על אבני השתיה של השפה העברית ובזה לקרבם לרעיון תקומת העם. בית הספר הוחזק ע"י שכר־לימוד לא גבוה למדי. בני־העניים היו פטורים משכר לימוד. התקציב אוזן ברובו ע"י מוסדות ג'וינט שלנציגינו היתה השפעה מכרעת בהם.

בבית־ספר דנא התקיימו רוב האספות של המפלגות הציוניות, כמו כן סודרו בו נשפים שונים שהכנסתם היתה קודש להחזקת בית הספר. יש לציין שבפעולות אלו הצטיינו במיוחד החברות.

עם יסוד בית הספר נתנה דאגתנו ליסוד ספריה עברית. למטרה זו אספנו בין החברים ספרים שונים וכן בצענו פעולות שונות להעשרת הספריה. הספרים העבריים של מר ארליך עברו מרצונו הטוב לספרית בית הספר.

עם כניסת הבולשביקים העירה, בשנת 1920, נתנה פקודה לסגור את בית הספר העברי, כמו כן הוחרמה הספריה.

ד"ר יזראליט, ראש הציונים הכלליים בעיר וא. מ. ויסברוט, ראש „צעירי ציון", פנו בקובלנא על כך למוסדות השלטון המקומי. כמו כן פנו למזכירה של המפלגה הקומוניסטית בחבל אוקראינה בתביעה והנמקה: אם השפה העברית אינה חיה ואין לקיים בה בית־ספר — הספריה מה חטאה? הנמוק נראה למזכירה ונתנה הוראה להחזיר את הספרים למקומם. עם יציאת הבולשביקים מהעיר — נפתח בית הספר מחדש, הוא התחיל לפרוח ולשגשג ופעולותיו התרחבו.

יסוד בית ספר „הרצליה" הוכיח שרעיון הנחלת השפה העברית מצא קרקע דשנה ופוריה. בית הספר האחד היה צר מלהכיל את המוני הילדים שהתדפקו על דלתותיו. מספר האוכלוסין העבריים בעיר גדל וכן גברה הדרישה להרחיב את החינוך העברי.

ראינו, שאין הקומץ משביע את הארי, והחלטנו לייסד בית־ספר עברי נוסף. ואמנם נפתח בי"ס, כדמותו וכצלמו של בית ספר „הרצליה" — בית־הספר על שם ד"ר קלומל ז"ל.

ד״ר קלומל ז״ל כהן בתקופה מסויימת כיו״ר ההסתדרות הציונית בפולין וכראש „תרבות״. מתן השם על בית־הספר היה בטוי להערכת אישיותו של ד״ר קלומל ז״ל, שסיועו לפתיחת בית־הספר היה ניכר למדי. בראשו עמד מר יעקב קוברינסקי (נמצא בארץ).

בשלהי שנת 1924 נוסד בי״ס יסודי עברי שלישי על שם פרופ׳ פרידלנדר ז״ל. בית־ספר זה נוסד ביזמת ועד צ. ס. (צעירי ציון). מקום משכנו היה ברחוב מיצקביצ׳ה מול הדואר.

ייסוד גמנסיה „תרבות״

בתי הספר היסודיים היו אבני השתיה, שמהן הושתת החנוך העברי. אולם, עם סיום תלמודם בבית־הספר, נשארו התלמדים באמצע הדרך. התחילה לנקר במוח המחשבה: מה הלאה? כיצד להבטיח את המשכיותו ורציפותו של החנוך העברי? ואז גמלה ההחלטה לייסד בית־ספר תיכון עברי. הרשיון לפתיחת גמנסיה ניתן רק לאקדמאי, בעל השכלה גבוהה־אוניברסיטאית.

באותם הימים חזר לקובל אחד מתושביה, שסיים את למודיו באחת המכללות — מר אשר פרנקפורט הי״ד. מר פרנקפורט נתקבל כמנהל הראשון של הגמנסיה העברית, שנפתחה בשנת 1921. סמוך לפתיחתה נהפכה הגמנסיה למוסד־תרבות מרכזי בעיר. גרם לכך, לא במעט, הצרוף המופלא של כוחות הוראה מעולים, בעלי רמה פדגוגית גבוהה. הבולטים שביניהם היו: אברך, ד״ר חיל, ד״ר צויגל, פיגלמן הי״ד, ויבדלו לחיים ארוכים וטובים — ליבוביץ, חזן ורותמן־נתנאלי, החיים עמנו בארץ.

לבית ספר תיכון זה נועדה השפעה מכרעת על הנוער העברי בעיר, שרבים־רבים ממנו רכשו את המושכלות שלהם בתוך כתליו. גם תלמידים שלמדו בבתי־ספר פולניים ופולניים למחצה נטשו תרבות ושפת נכר ובאו אל מעין־אבות, למקום משכנה של התרבות העברית. באו גם צעירים וצעירות מהעירות הסמוכות ואפילו ממרחקים.

חניכי הגמנסיה התארגנו בתנועות־נוער לשמותיהן ולזרמיהן, שהזרימו דם רענן, תוסס, לתנועה הציונית. חניכי הגמנסיה היו ממניחי היסוד לתנועת „הצופים״, „החלוץ״, „השומר־הצעיר״, „החלוץ הצעיר״ ותנועת „גורדוניה״.

השפעת הגמנסיה על החנוך בעיר כה גדולה היתה, עד שמוסדות חנוך ששפת ההוראה בהם היתה השפה הפולנית, כגון: הגמנסיה של קלרה ארליך — נאלצו לכלול בתכנית הלמודים את השפה העברית ולמודי עברית.

המוסד גדל והתרחב משנה לשנה, עד שצר היה המקום בבנין הישן. מר פרנקפורט הי״ד שהיה הרוח החיה במוסד, התחיל להגות רעיון נועז —

לשכן את הגמנסיה בבית משלה, להקים בנין בנוי לתלפיות, היכל התרבות העברית. לתכלית זו עלה מר פרנקפורט ארצה והצליח לרכז סכומים ניכרים בין תלמידיו ומכריו. ואמנם, נבנה בנין פאר, בנין הגמנסיה העברית, על שם משוררנו ח. נ. ביאליק ז"ל. עד לכניסת הנאצים העירה, היתה הגמנסיה מוסד החנוך הבולט ביותר בעיר.

ארבעת בתי־אולפנא אלה (שלושת בתי־ספר היסודיים והגמנסיה העברית) רכזו וקלטו בתוכם רוב מנינו ורוב בנינו של הנוער העברי בעיר. נוסף על המורים, שמנינו אותם לעיל, הורו מורים צעירים, שעשו מלאכתם בחרדת־קודש ובהתלהבות של מאמינים. הם זכו ליחס של הערצה מצד תלמידיהם. ביניהם יש להזכיר את המורים: זאב צ'רניצקי, מלכה אלפרט, דבורה בליי, מרימינסקי, הוכברג ז"ל. מוסדות חנוך אלה היוו, מעין, מרכז רוחני של העיר. סביבם התרכזו טובי המנהיגים של כל המפלגות הציוניות, כאן חושל הרצון, כאן נרקמו התכניות הנועזות להרחבת ההשפעה הציונית בעיר.

ידוע הדבר, שבגלילות־הספר נוסדו בתי־ספר עבריים ורוח הציונות היתה מפעמתם. אולם, לא הרי ערי ועירות סְפָר אלה, כהרי קובל. כי בקובל האריך החנוך העברי למעניתו והגיע לממדים, שדוגמתם לא ידעה כמעט האוכלוסיה היהודית בפולין כולה.

קובל נחשבה בפולין כאחת הערים הציוניות ביותר. מותר וראוי לציין שקובל, שיחסית היתה עיר קטנה, עמדה במקום השני אחרי לודז' בפעולתה למען קרן־היסוד.

ואם עלו ארצה מאות, ואולי אלפים, מטובי הנוער העברי בקובל, שנהפכו לחלק חשוב מבוני הארץ, הרי בהשפעת מוסדות החנוך העבריים עלו והגשימו. מוסדות אלה היו המשתלה בה נשתל, טופח ושגשג הרעיון הציוני.



צבי טננבום

בית ספר „הרצליה" וגמנסיה „תרבות"

השנה שנת 1919, תקופת תוהו ובוהו במדינת פולין. הארץ טרם שקטה מרעמי התותחים של הגרמנים, הרוסים והפולנים. ממשלות התחלפו ושררה אי־יציבות. בתקופה מסוערת זו נתגבש הרעיון לייסד בית־ספר על טהרת השפה העברית. היוזמה המבורכת הזאת יצאה מאת הסתדרות הציונים הכלליים בעיר והמגשימים היו המורים מניביץ, ליפסקר, אברך, פינשטין, דורצ'ין ופוריצקר נוחם עדן.



תלמידי מחלקה ה׳ של גמנסיה „תרבות" והמורים בשנת תרפ"ה

עם ייסוד בית־ספר „הרצליה" באה אורה בכל פינות העיר. יהודי־קובל התגאו במוסד־חינוך זה. כאן הונח היסוד לחינוך העברי ולתרבות העברית ובטוחים היינו שמכאן תצא תורה.

בית־הספר היה חולית־בראשית בלבד. שנתיים לאחר־מכן, בשנת 1921, בא ההמשך המקווה ונוסדה הגמנסיה העברית המפוארת ורבת־התהילה בהנהלתו של הקדוש מר אשר פרנקפורט הי"ד. לגמנסיה יצאו מוניטין בערי ועירות הסביבה, ותלמידים רבים נהרו אליה לקנות דעת ולרכוש השכלה עברית. זכורני שנזדמנתי לפגישה בעירה קמין, הופתעתי מהעברית היפה בפי הנוער המטייל להנאתו ברחובות העיירה. אך מיד הבנתי, שאין תימה בדבר, כי הרי נפגשתי עם נוער זה בתוך כתלי הגמנסיה העברית בקובל.

בבית־אולפנא זה צמחה התנועה העברית, כאן נעשו הפעולות הציוניות החשובות, מכאן יצא נוער מגשים, שהגשים את חזון־הציונות במסגרת הקבוץ, הקבוצה, מושב־העובדים השתופי, או בחיי הכפר הישראלי.

כמעט כל העליה החלוצית חונכה בבית זה. ממקום זה יצאו ארגוני־הנוער השונים: „תנועת הצופים" בראשותו של א. חודורוב, „השומר־הצעיר", „החלוץ" ו„החלוץ־הצעיר". כל אלה נוסדו בידי תלמידים שקבלו חינוך עברי.

יתגדל וישתבח שם המייסדים, שעמלם הוכתר בהצלחה. הם השכילו להקים דור של נוער עברי משכיל ולטעת בו אהבת המולדת; נוער שידע להפגין את הישגי החינוך העברי בכל אתר ואתר. מי לא זוכר את תהלוכת ל"ג בעומר, נשפי חנוכה, ט"ו בשבט וכורים? את השירה העברית שהיתה בוקעת מבית זה, בית ורבה שעל־יד הגשר. היה זה אי ארצישראלי בים הנכר והזרות. וכמה שמחנו שעה שלוינו חבר או חברה ארצה. היה זה חג לכולנו. קצרנו את אשר זרענו בשנות עמל ותלאה. תפילתנו התדירית היתה: „להתראות בקרוב בארץ־הקודש". ואמנם, רבים זכו לכך. אך רבים הם, למגינת־לבנו, שלא זכו לכך. תהיינה שורות אלו עדות ומצבה למאות ואלפי בני־הנעורים שנקטפו באבם ולא זכו להגשים חזון־חייהם.



חיה הוטמן (בקר)

על גבי הילדים בקובל

יהי חלקי עמכם

(ח. נ. ביאליק)

עם גידולו והתרחבותו של בית־הספר „תרבות" הורגש הצורך בפתיחת גן־ילדים. היו לכך שני מניעים: להשריש את הדבור העברי בלב הילד כבר מקטנותו, והשנית — לשתול משתלה שממנה יהיו נזונים בתי־הספר העבריים.

הוזמנו גננות מבירת־פולין — ורשה, אולם הן יכלו להופיע רק בסוף חודש יוני, עם סיום שנת־הלמודים בבית־המדרש לגננות על־שם „תרבות" בורשה.

אולם עם בוא האביב, נרשמו הילדים ומיד אחר חג־הפסח היה צורך לטפל בהם. הוזמנתי על ידי חבר־המורים של בית־ספר „הרצליה", ובראש וראשונה על ידי המנהל מניביץ', והציעו לי לטפל בתינוקות של בית־רבן אלה עד בוא הגננות.

המורה פיינשטיין הי"ד שהיה מורה לזמרה, היה מלמדני שירים ומשחקים, ולמחרת היום הייתי מלמדת שירים ומשחקים אלה לילדים.

סוף־סוף באה הגננת שפט וחלצתני מן המיצר. בימים ההם לא היה, עדיין, הגן ראוי לשמו. היתה זו מכינה, שכינו אותה בשם „בית־מחסה".

גן משוכלל ומסודר נוסד עם בואה של הגננת חוה סעהר־ורבה. היא־היא שהניחה את היסוד לגן־ילדים רציני, שהצטיין בסידוריו הפנימיים, בצורתו האסתטית, ועמד על רמה פדגוגית גבוהה.



גן הילדים מיסודה של „תרבות". מצד שמאל עומדת הגננת חיה בקר־הוטמן

בשנת 1934 חזרתי לקובל מעבודתי בעריי־השדה, ועד עלותי ארצה, בשנת 1936, עבדתי כגננת בגן־הילדים שעל יד „תרבות". ידעתי להעריך ולהוקיר את עמלם הרב של עסקני־„תרבות" ובראשם י. גיטליס ומ. פרל הי"ד שהיו חדורי־הבנה לנשמת הילד ורוחו. ורק הודות למסירותם החזיק מעמד גן־הילדים.

נוסף על גן הילדים שעל יד „תרבות" היה בעיר גם גן פרטי בהנהלת הח' אסתר גוטנבוים הי"ד, שאף בו ניתן חינוך עברי לילדים. בין היתר התקים גם הגן של חברת „טאז" בהנהלת החברה סוניה מרגלית.

חוה פעהר־ורבה

גן הילדים העברי בקובל

תנועת החנוך העברי בפולין קמה כפרי יזמתם של מחנכים, עסקני חנוך ציוניים ודמויות נעלות שהיו מצויים בכל עיר ועיירה. הם אשר נגשו לראשונה לייסד מוסדות־חנוך עבריים בקהילות ישראל. ורק לאחר שגדל מספר המוסדות, באה התגופה הגדולה, נוסד מרכז „תרבות" שכוון וניהל את המוסדות האלה.

הגן העברי נוסד שנים רבות לפני שנוסד בית־הספר העממי. אך היו מקומות שבהם נוסדו, תחילה, בית־ספר עממי ובית־ספר תיכון, ורק אז נתגלה הצורך לפתוח גן עברי, כשלב הראשון במערכת החינוך העברי.

עם תקומתה של פולין החדשה החלו השלטונות להחדיר בתנופה רבה את השפה והתרבות הפולנית. התרחבה רשת בתי־הספר הממלכתיים הפולניים, וההורים היהודיים שעיניהם ל„תכלית" ולתעודה שהנאה חמרית בצדה — מסרו ילדיהם הרכים לקבוצות „גן" („קומפלטים"), דוברי פולנית כדי להקנות להם את ה„אקצנט" הנכון בשפת המדינה. מוסדות החנוך העבריים עמדו לפני מכשולים גדולים והיה עליהם להיאבק ולהתחרות בגורמים גדולים וחזקים.

במציאות זו נפתח בקובל הגן העברי על־יד בית־הספר העממי. הגן נפתח אחר חג הפסח, לקראת עונת הקיץ. בין הנימוקים שהכריעו לפתוח את הגן בעונה לא נוחה זו, היתה ההתחשבות בילד הקטן, שלא להוציאו מהבית בשעות הבוקר המוקדמות בימות החורף הקשים, אלא להרגילו לחברת ילדים, בני גילו, בתנאי האקלים הנוחים שבהם מצוינת תקופת האביב.

את הגן פתחו בחדר אחד, בכניסה לבית־הספר. איסוף הילדים הקטנים, מטופלים ולבושים יפה, ענודי סרטים צבעוניים בשערותיהם, ריהוט נמוך וחפצים סס־גווניים שונים, עוררו את סקרנות ילדי בית־הספר והם לא פסקו מלפתוח את דלת־הכניסה ולהציץ לחדר כיתת־הגן. וכך הציצו בוקר־בוקר מאות זוגות־עינים, כשבת צחוק מרחפת על פניהם וברכת שלום בפיהם.

ילדי־הגן היו בני־טובים, ילדי מורים, עסקנים, קרוביהם של עסקנים ציוניים וממשפחות שהושפעו מהתנועה העברית בקובל. בתוכם היו, עדיין, דוברי רוסית, וביניהם שהושפעו מהתרבות הפולנית, אך הם נשמעו לצוויים הלאומיים ודאגו, לכן, לתת חנוך עברי לילדיהם.

ההורים היו מביאים את ילדיהם ממרחקים גדולים, הן מהעיר העתיקה והן מ„החולות". המרחק לא הרתיע אותם, כי הם היו אחוזי־התלהבות מרעיון

החנוך העברי. גם ההורים פגשו את הגננת בברכת ה„שלום" רבת המשמעות. כמה הבטחה, תקוות וחלומות היו כרוכים ב„שלום" זה!

מרכז „תרבות" החשיב מאוד את קובל כעיר עברית. דבר זה מסתבר מהמכתב שקבלתי מ„תרבות", הסתדרות המורים והגננות בורשה, שדבר בשבחה של קובל: „קבלי־נא את העבודה בעיר זו. המקום חי ותוסס. יש בית־ספר עברי, גמנסיה עברית, סביבה ציונית. גם את תוכלי לתרום חלקך בפתיחת גן עברי מאורגן".

יום ארוך נסעתי ממקום עבודתי הקודם בביליסטוק לקובל, דרך שדות זרועים שעורה, תפוחי־אדמה, שאך התחילו מוריקים בעונה שלאחר הפסח. עברתי חורשות־אורן זעירות ויערות עבותים בהם חפשו אחרי־כן אחי ואחיותי הנרדפים מקום מחסה מרודפיהם הנאצים והגלווים אליהם. בחורשות אלו גילו גבורה עילאית קבוצות פרטיזנים יהודים, שבתוכם נמצאו ללא ספק מילדי קובל, שקבלו את חנוכם במוסדות העבריים המפוארים שבה.

המיטען שהובלנו לקובל ולמקומות ישוב אחרים היה תמימות ואמונה. הצטרפנו למעוררים לחיים חדשים, וגלגלי הרכבת שרו לי את המנון הגננות: „גננות אנחנו ונטע בגנים את פרחי הילדים הקטנים". מי מילל ומי פילל, ש„פרחים" אלה יהיו למרמס תחת רגלי החיה הנאצית!

הגעתי לקובל עם רדת הערב. בית־נתיבות רחב־ידיים, ששימש בשעתו שער־כניסה לרחבי רוסיה הגדולה. נשארתי עומדת לבדי, איש לא הקביל פני. בא לעזרתי ה„איזבוזטשיק" שהביאני למלון „ורסל".

השכם בבוקר הגעתי לבית־הספר. הופעתי הפתיעה את המורים. הם חיכו לי בבית־הנתיבות, אך לא זיהו אותי.

ההרגשה הזרה שהיתה לי עם כניסתי לעיר נמוגה חיש מהר לאחר פגישתי הראשונה עם החברים לעבודה. אני נזכרת באוירה החגיגית ממש ששררה בשבועות הראשונים לשהותי בעיר. הוזמנתי מבית לבית, לפי התור. היו חלופי דעות, וויכוחים ושירה. (ה„רדיו" לא הפריע, בימים ההם, ואנו ידענו עוד לשמוח ולשמח).

ימי שבתי בקובל היו ימים של ערנות ופעולה חנוכית מענינת. נפגשתי עם אנשים מחוגים שונים, בעלי דעות והשקפות מנוגדות, אולם הוויכוחים לא נשאו אופי של מתיחות ממש, כפי שהורגלנו לכך במקומות אחרים. מבנה העיר השטוחה והגלויה לעין השפיע על תושביה. איזה שלוה ומתינות היו שרויות במקום הזה!

כאמור, היתה התחלתו של הגן צנועה מאוד. הדירה היתה קטנה למדי כדי להכיל מספר הילדים הגדול וכן לא התאימה לצרכי גן מסודר ומתוכנן.

הנהלת בית־הספר גילתה הבנה מלאה לצרכי־הגן והעמידה לרשותנו מגרש שכור, מודשא ומצל, עם סוכה קטנה סגורה, ששמשה מחסה מגשמי הקיץ הקלים. כן שימש לנו המגרש לחדר־אוכל עם שולחנות מותקנים, חלקה להתעמלות, עם הדגל הלאומי במרכז, וכן סידרנו שם גינת־קיץ זעירה.

יש לציין שקיימנו שיתוף מלא עם ילדי בית־הספר. הם עזרו לנו להקים גדר קלועה מענפים. המורה לטבע, מר קוברינסקי, עם כתתו היו הספקים שלנו לפינת החי והצומח, אחרי כל טיול עם התלמידים. ושמש בית־הספר, ואסיל, היה מעוזרינו הטכניים. אי־ידיעתו את השפה לא עמדה לנו למכשול. את הצעותינו קיבל תמיד בבת־צחוק ובהסכמה גמורה.

עם הילדים לא הרבינו לדבר, כי הם עדיין לא יכלו להשתמש בעברית כשפה מדוברת, ולתרגם לא רצינו. על־כן היה כל משפט מחושב וכל הצעה היתה מוחשית, מדויקת וברורה. והשנית, כבר אז יחסנו חשיבות רבה לעשיה. העדפנו את ה„נעשה" על ה„נשמע".

בית־הספר העממי בקובל קיים קיטנה לילדים מהכיתות הנמוכות. המורה בכיתות אלו היתה בוזיה חיות ז"ל, גננת לפי הכשרתה.

מורי בית־הספר העברי בקובל היוו משפחה מלוכדת. לגן העברי הסבירו פנים, כי החשיבו את קיומו, שהרי הוא הכין חניכים לכיתות היסוד של בית־הספר. אולם הפחיד אותם כל גרעון בתקציב הגן וזה הביא אותם, לפעמים, להרהורים נוגים על עצם קיומו של הגן העברי, ע"י בית־הספר.

אופטימיות ואמונה גילה מר יעקב קופצ'יק הי"ד, מזכיר בית־הספר. הגרעון לא הפחיד אותו. תמיד עודד אותנו במלה חמה ובהלצה. „נפגשתי, היה אומר, עם הורה פלוני־אלמוני בבית־הכנסת או באספה. הוא בכל זאת החליט, שהילד ימשיך לבקר בגן גם בעונת החורף".

הבנה וסבלנות רבה גילה מר משה פישמן, מנהל בית־הספר, שהיה אחראי גם לתקציב. אולם, יחד עם זאת, בראשית דרכה היתה הגננת היחידה שצריכה היתה להאבק על קיומו של הגן, הן מבחינת התקציב, שהופרד במשך הזמן מתקציבו של בית־הספר, והן ביצירת אוירה צבורית סביב הגן. היה עלינו לשמור על רמה חנוכית גבוהה, כדי לעמוד בפני כל הסכנות האורבות למוסדות צעירים אלה ששמם גן עברי בגולה.

בגמר עונת הקיץ ועם התחלת שנת הלמודים עברנו לדירה מרווחת בשכנות לגמנסיה העברית, ומאז נעשתה גם פעולה חנוכית סדירה.

יש לציין שהשפעת הגן על הסביבה היתה ניכרת למדי. רבות מחניכות בית־הספר העברי הכשירו את עצמן כגננות. ולא רק אלו, אלא גם בנות

אחרות, שלאו דוקא התחנכו במוסדות החנוך העבריים הציגו את עצמן כעוזרות פדגוגיות בגן. ביניהן זכורים לי שמותיהן של אורה שיינבוים וצ׳רנה רייטר.

הערכים החנוכיים שהקנו מוסדות החנוך העבריים בקובל היו חשובים ורציניים. חניכי מוסדות אלה מלאו וממלאים בארץ תפקידים שונים — בקבוץ, במושב ובעיר, בבנין, בבטחון, בחקלאות, בחנוך ובחיי הצבור בארץ.



ד״ר יעקב חסים

הגמנסיה היהודית־פולנית

בשנת 1917 חזרה מרוסיה מורה צעירה מבנות קובל, בשם קלרה דוידובנה־ארליך. בשיתוף עם מורה ותיק בעיר, שבצוב, מי שהיה מנהל הגמנסיה הרוסית לפני מלחמת־העולם הראשונה, פתחה בשנה זו גמנסיה, ששפות ההוראה בה היו רוסית ואוקראינית. הגמנסיה נפתחה ברחוב „קרוליובה בונה״, במקום ששכנה פעם הגמנסיה הממלכתית לבנות.

פרט לקלרה, היו כל המורים נוצרים, וכן למדו גם כמה תלמידים ותלמידות נוצריים. בין המורים הראשונים יש להזכיר את הגב׳ מילר, שהורתה גרמנית. היא היתה מוסיקאית לפי מקצועה, ועם כניסת הבולשביקים העירה היתה פעילה בשטח המוסיקה. גבריאל ניקיפורוביץ הורה ציור ושרטוט; איבן וסיליביץ׳ — מתמטיקה, סרפימה ויקטורובנה אוסיצקיה הורתה צרפתית (זו האחרונה היתה האנטישמית היחידה בין המורים. היא היתה בתו של פולקובניק רוסי מתקופת ניקולאי), יבגניה ניקוליבנה — היסטוריה, ליסנקו הורה את השפה האוקראינית וניקולאי פיודורוביץ׳ — פיסיקה.

עם התבססות השלטון הפולני היה הכרח לנטוש את השפה הרוסית, ובשנת 1921 חדלה הגמנסיה להיות „רוסית־יהודית״ ונהייתה „פולנית־יהודית״. המעבר הזה הביא לחלופי־גברא בסגל־המורים, כי לא קלרה ולא שאר המורים ידעו את השפה הפולנית. יתרה מזו: לא היה בנמצא מבין המורים בקובל אחד בעל־השכלה פולנית. בלית־ברירה הביאה קלרה מורים מגליציה, שהשפה הפולנית היתה שגורה בפיהם. הללו ראו מחובתם להפיץ את התרבות הפולנית באזורי־הספר.

המורה הראשון שהגיע היה ד״ר פלק, מתמטיקאי לפי מקצועו. הוא שימש גם כמנהל־הגמנסיה, כי השלטונות שללו מקלרה את הזכות לעמוד בראש, משום שלא ידעה את השפה הפולנית.

עם ד״ר פלק הגיע מר הורביץ, מורה לטבע. הוא היה מהמורים הבולטים והמוכשרים ביותר במשך תקופה ממושכת והטביע את חותמו על רבים מבני־קובל.

באה גם מורה לגרמנית, ששמה לא זכור לי; טורנהיים — מורה ללטינית, קרום — ספרות פולנית, ד״ר מיחלס הורה עברית, למודי־דת והיסטוריה. א. ראט — השפה הגרמנית, ד״ר שפרוך — תרבות־הגוף, מ. זיידנצייג — ציור, מ. רייס — פיסיקה ומתמטיקה, המנהלת גב׳ קלרה ארליך, הורתה טבע וד״ר זיסקינד הי״ד — שימש כרופא הגמנסיה.

אליהם הצטרף בן גליציה, שבא העירה עם הצבא האוסטרי, השתקע בה ונשא לאשה אחת מבנות־קובל. שמו היה פסלר. הוא הורה הסטוריה כללית. היה מחנך מוכשר, אציל־נפש, והגה חיבה רבה לקובל. אחר־כך השתקע ברובנה ועסק בפרקליטות.

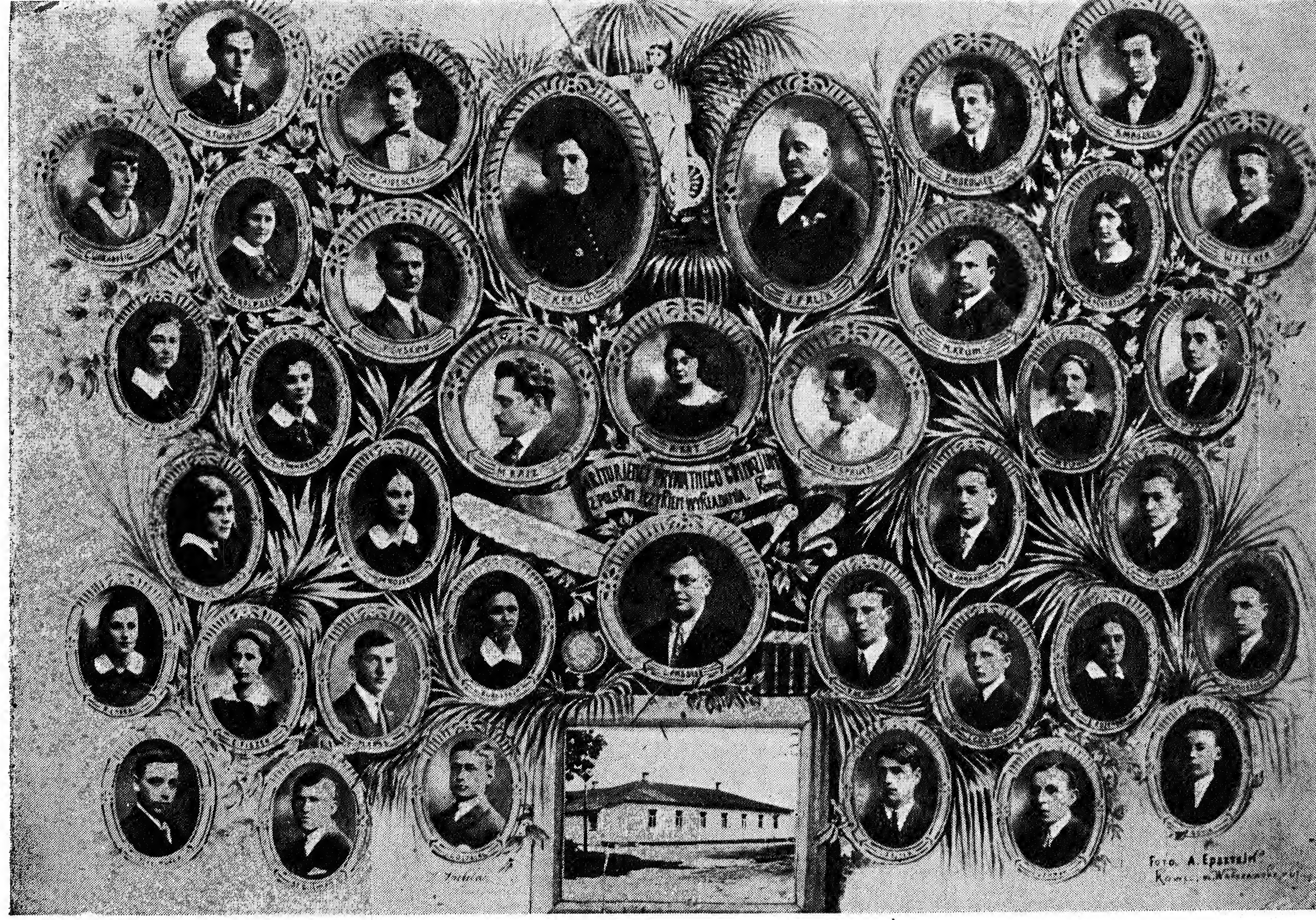
עד שנת 1927 לא היתה הגמנסיה מוכרת על ידי השלטונות והם סרבו להעניק לה זכויות ממשלתיות. פרושו של דבר: לפני בוגרי־הגמנסיה היו נעולות דלתות האוניברסיטאות בפולין. וכל מי שחשקה נפשו בהשכלה גבוהה, היה עוזב את הגמנסיה בהגיעו לכתה ו׳ או ז׳, ויוצא לבריסק, או לוילנה, כי הגמנסיות בערים אלו היו מוכרות על ידי הממשלה. היתה, אמנם, בעיר גמנסיה פולנית, בעלת זכויות מלאות, אבל שרר בה ה„נומרוס קלאוזוס״ הנודע לשמצה, ואך יהודים בודדים בלבד זכו להתקבל בה.

בתוך הגמנסיה התפתחו פעולות־תרבות חשובות. היו קימים חוג דרמטי, חוג לידיעת־הארץ, חוג לספרות, קבוצת כדור־רגל בשם „לגיה״ וכן הוצא בטאון האקדמאים בשלוש שפות — פולנית, עברית ויידיש — בעריכת שבדיוק.

בשנת 1927 הוענקו לגמנסיה זכויות ממשלתיות. רבים מאלה שסימו חוק־לימודם בגמנסיה בשנים קודמות — חזרו אליה, כדי לזכות בתעודת־בגרות, המאפשרת להם המשך לימודיהם.

בשנת 1928 יצא המחזור הראשון כשבידיו תעודות של גמנסיה בעלת־זכויות.

בעיר היתה נפוצה המימרא: הגמנסיה העברית נתנה חלוצים, ואילו הגמנסיה של קלרה נתנה משכילים ואנשי־מדע. מקצת מן־האמת יש בדבר. כי אחדים מתלמידי הגמנסיה היהודית־פולנית למדו רפואה באוניברסיטאות צרפת, פרג ואיטליה ונתפרסמו כרופאים חשובים בעיר. אציין את שמותיהם: טניה ניימרק סיים לימודיו במכללת ורשה וכיהן כרופא בקובל; משה ויסברג השתלם בחוץ־לארץ, חזר העירה ועסק ברפואה; גרישה ורבה למד רפואה בפרג



בוגרי הגמנסיה היהודית־פולנית בשנת 1926

ויוסף מלמד, אף הוא למד רפואה בפרג ואחר־כך באיטליה ועבד בעיר כרופא־כירורג. בתקופת המלחמה כיהן כרופא ראשי במחלקה כירורגית של בית־חולים צבאי ברוסיה.

ועל עוד שתי דמויות מן הראוי להתעכב: בגמנסיה זו התחנך אליעזר חודורוב, מי שארגן את ה„צופים" בקובל ועתה הוא מרבי־החובל הבולטים במדינה. כן התחנכה בה רות דשבסקי ז"ל, שסימה לימודיה כרופא־וטרינר, מקצוע נדיר אצל היהודים בכלל, ובפרט אצל נשים. בזמן המלחמה יצאה לאסיה, שמשה כרופא־וטרינר, ושמה הלך לפניה ברחבי הסטפ הקזכסטני. רכובה על סוס היתה מבקרת את הקולחוזים והסובחוזים שבסביבה. היא נהפכה לאגדה חיה אצל הקזכסטנים שבחבל.

הגמנסיה העמידה דור של משכילים ובעלי מקצועות חפשיים. עם פרוץ המלחמה עזבה הגב' קלרה ארליך את העיר ויצאה לרוסיה, ומתגוררת אצל אחותה במוסקבה. בנין הגמנסיה הפך לתל־חרבות ולא נשאר ממנו סימן וזכר.

(לתמונה בעמוד 183)

מחלקה ו', בשנת 27—1926

שורה א' — מימין לשמאל: משה גלמן, ישעיהו שקולניק, מיקה גלמן, אסתר סס, בניק פסרקובסקי, סלה מנדל, משה גלמן, מירון (מאיר) רוזנבלט, אלי־יצחק ורבה.

שורה ב' — חלוה ליפשיץ, נינה לדרהנדלר, חיה'קה גלייזר, שפירא . . . . דמב, רוזיה (רות) דשבסקי, אסתר פלוט, חיה'קה ארליך, ברוניה ברונזפט.

שורה שלישית — נוניה אופלינר, גרישה שמשטיין, ישראל גלר, שטרן, רוזה בון, המחנך ד"ר פסלר, ז'ניה בורשטיין, ישראל פוקס, יגודניק, לאה פוגטש, שטינברג.

יושבים על הארץ — שיינדל רויזן, רגינה פרידמן, י. רוזנצווייג, יוסקה גורטנשטיין, ציפה ביירך, חינה אסיוק, יגודניק.



אנשי הגות וחזות

ויהי איש אחד מן הרמתים צופים:
רב חנין אמר אדם הבא מבני אדם
שעומדים ברומו של עולם.

(מגילה יד.)

ל. אַליצקי (וואַרשע)

דער דיבטער קלמן ליס

(פּאָרצייכענונג)

די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. כ׳האָב געוווינט אין מיין געבוירנשטעטל טריסק, וואָלין. פון צייט צו צייט פלעג איך פאַרווייל̈ן אין דער קרייזשטאָט, קאָוולע, ביי מיין חדר־חבר משה פערל.

אַ צייט פון אויפשטייג פון דער ידישער קולטור, און אויך אויף וואָלין. אין די גרעסערע שטעט זענען אנטשטאַנען תרבות־גימנאַזיעס, אין די קלענערע — בתי־ספר און ידיש־וועלטלעכע פאָלקס־שולן. ס׳זענען געגרינדעט געוואָרן העברעישע און ידישע ביבליאָטעקן אויף די נעמען פון אונדזערע קלאַסיקער. ביי די דאָזיקע אינסטיטוציעס זענען אויפגעקומען דראַמקרייזן און קרייזלעך מיטצואַרבעטן מיטן ייוואָ אין ווילנע. אין די גרעסערע שטעט האָבן אָנגעהויבן דערשיינען איינמאָליקע צייטשריפטן און וואָכנבלעטער.

די פּראָווינץ וואָלין האָט געהאַט די אַמביציע צו גיין אין טראָט מיט דער הויפּטשטאָט — וואַרשע. קאָוולע האָט פאַרמאָגט אַ פּרעכטיקע תרבות־גימנאַזיע, בתי־ספר און אויך (מיט הפסקות) אַ ידיש־וועלטלעכע שול. אין אַלגעמיין אַ „ציוניסטישע" שטאָט, איז דאָרט אויך דערשינען אַ ציוניסטיש וואָכנבלאַט. און בסך־הכל אַכצן קילאָמעטער ווייטער האָט זיך געפונען דאָס שטעטעלע טריסק, וואָס מיט איר ידישיסטישער קעמפערישער יוגנט, מיט איר אויסגעצייכנטער ידיש־וועלטלעכער פאָלקס־שול און פאָלקס־ביבליאָטעק, מיט איר פיינעם דראַמקרייז, — האָט זי פאַרגעשטעלט די ידישיסטישע פעסטונג אויף וואָלין.

איינמאָל טראָגט מען מיר אונטער אין קאָוולע אַן איינמאָליקע העברעיש־

יידישע אויסגאַבע, אָרטיקע פּראָדוקציע, איך זאָל אַרויסזאָגן מיין מבינות. כ׳בין געווען אין פאַרלעגנהייט: קיין גוטס האָב איך נישט געהאַט צו זאָגן, קריטיקירן צום שלעכטן האָט זיך נישט געוואָלט. געווען אין דער אויסגאַבע אויך אַ לידל



קלמן ליס הי״ד

מיטן נאָמען „בהמהלע". דאָס דאָזיקע „בהמהלע" האָט פונדעסטוועגן נושא־חן געווען אין מיינע קריטישע אויגן מיט זיין פּשטות פון אַ שטומען צונג; עפּעס האָט פון דעם פאַרשמעקט מיט אמתן פעלד. האָב איך פאַרטשעפּעט מיין לויב אויף דעם דאָזיקן „בהמהלע" און זיך אַרויסגעדרייט פון דעם איבעריקן.

אין אַ קורצער צייט אַרום, כ׳בין ווידער אין קאָולע, קומט אַריין צו מיר עפּעס אַ וואָכעדיקער בחור אין אַ גרויען זעלנערישן שינעל. נאָר ווען ער דעקט אָפּ דעם קאָפּ צו באַגריסן מיט אַ שאָקל, טוט אַ שיין אויף אַ דאָרפיש־שקאַצעוואַטע העל פּנים, פאַרלאָפן מיט רויטס מחמת פאַרלעגנהייט, און פון אונטער אַ בלאָנדלעכער טשופּרינע קוקן אויף מיר אַ פּאָר אויגן, וואָס קוועלן מיט פריידיקן בלוי:

— ג־ג־גוט מאָרג־ג־גן! שטאָמלט ער ממש — איר זענט לייבל אָליצקי?...

איך בין קלמן ליס... אייך איז געפעלן געוואָרן, איז צו מיר דערגאַנגען, מיין „בהמהלע", וויל איך אייך ווייזן נאָך...

.... וואָס וויל פון מיר דער זאַהיקע? — בין איך געווען גאָרנישט אויפ־געלייגט צו אים — וואָסער „בהמהלע"?... אַהאַ!...

פאַרנומען מיט מיינע אייגענע זאָרגן, בין איך ווייט נישט אַנטציקט געווען פון דעם, וואָס צוליב מיינעם אַ שבח פאַר אַ קליין „בהמהלע" וועט מיר אפשר באַלד אויסקומען אויסצוהערן פון אַט דעם „דאָרפישן פאַסטעך" דאָס מרוקען פון אַ גאַנצער טשערעדע... גראַפאָמאַנישע קי. ס'איז מיר ענג געוואָרן אויפן געמיט און כ'האָב אים אַרויסגעבעטן אינדרויסן אויף דער באַנק פאַר דער שטוב:

—אַט לאָמיר זיך דאָ צוזעצן.

ער האָט עס נישט געטאָן: געווען, משמעות, אויפגערעגט פון דעם „עקזאַמען".

— המם... כ'על אייך זאָג־גן אַביסל לידער... איך האָב אַ סך...

— איך האָב אָבער נישט קיין סך צייט... און וואָס הייסט — איר וועט זאָגן?

— טאַקע זאָגן, — האָט ער ווייטער געשטאַמלט, און זיינע אויגן האָבן געקוואָלן מיט בלוי און מיט אַנטציקונג — איך קאָן מיינע לידער אויף אויסנ־ווייניק.

און ער האָט גענומען אריינשטאַמלען מיר אין אויער לידער מיט דער געלויפיקייט פון „אשרי" פון אַ פרומען יידנס מויל. איך אַ מענטש מיט אַ שוואַכן זכרון, האָב אים ממש באַוווּנדערט און געמאַכט אים קאָמפּלימענטן, אָפּצוקומען דערמיט מיין מיינונג וועגן די געזאָגטע לידער, וואָס האָבן אויף מיר קיין איינדרוק נישט געמאַכט. ער האָט אָבער צודרינגלעך געפאָדערט אַ מיינונג.

— צום בעסטן געפעלט מיר נאָך אַלץ אייער „בהמהלע"... שרייבט... יאָ, יאָ... שרייבט...

ער האָט זיך געזעגנט און איז אַוועק מיט אַ צעשיינט פּנים, וואָס האָט צוגעזאָגט, אַז איצט וועט ער זיך ערשט רעכט אַ נעם טאָן פאַר דער אַרבעט!

מער האָב איך אים אַ לאַנגע צייט נישט געזען. ער האָט אַ פּנים נישט געוווינט אין קאָוולע, נאָר ביי זיינעם אַ זיידן אין דאָרף פּראָוואַל. דערנאָך איז צו מיר דערגאַנגען, אַז ער לערנט אין ווילנע אויף די לערער־קורסן פון דאָקטאָר טשאַרנאָ. פאַרענדיקט דעם קורס, האָט ער אָנגענומען אַ לערער־פּאָסטן אין איינעם אַ וואָלינער שטעטל. פאָרנדיק אַהין, איז ער אָפּגעשטיגן אין טריסק, צו זעען זיך מיט מיר. להכעיס זיין שטאַמלען, האָט ער זיך אַרויסגעוויזן דווקא

פאַר אַ באַריידעוודיקן בחור, אַ מעורב־עם־הבריות. ער האָט זיך גלייך נעענטער באַקענט מיט די לערער און טוער פון דער יידישער פאָלקסשול און זיך פאַר־היימישט מיט די שולקינדער. איינגעזונגען מיט זיי לידלעך פון אייגענער שאַפונג און אַרומגעשטיפט. די יידישיסטישע יוגנט איז גאַר צופרידן געווען מיט אים:

— מע וואָלט אים דאַרפן אַנגאַזשירן פאַר אַ לערער צו אונדז אין שול.

אין אַ פּאָר חדשים אַרום האָט ער זיך, אמת, לעכערלעך געמאַכט מיט זיינער אַ קאָראָספּאָנדענץ אין דער קאָוולער וואָכנשריפט וועגן זיין קולטור־טעטיקייט אינעם שטעטל, ווו ער אַרבעט, און דערביי האָט ער נישט פאַרמיטן צו דערמאָנען, נישט אָן אַ פּראָווינציעלן שמץ־גאווה, אַז פאַרנדיק אַהין האָט ער אָפּגעשטיגן אין טריסק ביים שרייבער ל. א., מיט וועלכן... אא״וו.

— אַ פּראָווינצער! — האָבן די „גרויסשטעטישע״ טריסקער גוטמוטיק אָפּגעחוזקט פון אים — און ער קלייבט זיך נאָך ווערן אַ דיכטער!... אַ לערער איז פאַר אים וויניק.

און — עפּעס ווי איבער אַ נאַכט האָט קלמן ליס, אין וועלכן ס'האָט געברויזט הייס יונג בלוט, ענערגיע און גייסטיקער שאַפונגס־כח, אריבערגע־שפּרונגען זיין „בהמהלע״ און די פּראָווינציעלע קאָראָספּאָנדענץ — מיט שוין רייפע לידער אין די וואַרשעווער צייטשריפטן.

ער האָט שוין געוווינט אין וואַרשע, מיטרעדאַגירט אַ צייטשריפט פון יונגע און אינגיכן אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט דערפאָלג אין „צענטאָס״ אין אָטוואָצק. מען האָט געשמועסט, אַז ער האָט דעם בעסטן צוגאַנג צו די דעפעקטיווע קינדער, וואָס דערציען זיך דאָרט.

קומענדיק קיין קאָוולע אויף יום־טוב צו זיין מוטער און שוועסטער, פלעגט ער זיך אַראָפּכאַפּן קיין טריסק צו מיר, אָבער שוין נישט בלויז צו מיר — צו דער שול. אין שול פלעגט זיין אַ פרייד מיט אים. ער איז צווישן די קינדער אַליין אַ קינד געוואָרן.

ער האָט שוין דעמלט אָנגעהויבן אַרויפציען אויף זיך די פעלערינע פון חשיבות פון אַן אָנערקענטן דיכטער. צייטנווייז פלעגט זיך שוין אפילו אַרויס־שפּירן אַ גנאָדיקייט מצד אים, דעם יונגען דיכטער פון דער הויפּטשטאָט, צו מיר, דעם עלטערן שרייבער, וואָס קוואַרט איין, נעבעך, אויף דער פּראָווינץ. ער האָט שוין מיך, אַזוי צו זאָגן, אונטערגעלענט:

— נעמט זיך נישט צום האַרצן, וואָס איר ווינט הי... נישקשה, אין וואַרשע רעדן מיר אָפטער וועגן אייך...

און גלייך פלעגט ער איבערגיין צו רעדן וועגן זיינע אייגענע דערפאָלגן.

ער פלעגט מיט שטאָלץ, מיט פאַרכלינעטקייט רעדן וועגן זיין פרוי. זי איז אויסערגעוויינלעך אינטעליגענט, קלוג, אַ מבינטע אויף פּאָעזיע און — שטאַמט פון גאָר גרויסן יחוס, פון די ליבאַוויטשער שניאורסאָנס.

אין אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָב איך זיך באַזעצט אין וואַרשע. מיר האָבן אָבער ביידע נישט געזוכט קיין דערנענטערונג. ס'איז אפשר געווען ביי אונדז אַ קעגנזייטיקער חשד פון גרויסן זיך איבערן צווייטן. מיר פלעגן זיך בכלל ווייניק טרעפן: איך האָב געאַרבעט אין אַ שול און געהאַלטן זיך ווייט פון ליטעראַטן־פאַריין; ער ווידער איז נאָך זיין חתונה געווען שוין אַן אָטוואָצקער תושב, און קיין וואַרשע פלעגט ער קומען נאָר געזעלשאַפטלעך־געשעפטלעך. און ווען ער איז געוואָרן אַ מיטגליד פון דער „רויטער" שרייבער־גרופּע, האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, אפשר אַ פאַלשן, אַז ער מיידט מיך אויס צוליב „כשרות", ווייל איך אַרבעט אין אַ בונדישער שול, הגם איך בין אַן אומפּאַרטייאישער.

פונדעסטוועגן, ווען מיר האָבן אַמאָל ביידע געוויילט אַ פּסח אין קאָוולע, האָט ער מיר, ווי אַ קאָלעגע און פריינד פאַרבעטן צו זיך אין שטוב. זיין מוטער — אַ שלאַנקע פרוי, מיט גרוילעכע האָר שוין, מיט אַ חשיבותדיק פּנים, וואָס זאָגט: נישקשה, עס פּאַסט אונדז, מיר מיט מיין זון, די מחותנימשאַפט מיט די באַרימטע שניאורסאָנס. מיר האָבן היימישלעך אויסגעטרונקען אַ גלעזל וויין, אָבער צו קיין דערנענטערונג האָט עס נישט דערפירט. אין וואַרשע זענען מיר זיך ווייטער פאַרבליבן פרעמד. אין אָטוואָצק צו זיך האָט ער מיר קיינמאָל נישט פאַרבעטן, אפילו ווען איך בין דאָרט געווען אויף זומער־וווינונג. ...איך האָב דעמלט שלעכט געטראַכט וועגן אים.

נאָכאַמאָל האָבן מיר זיך צוזאַמענגעטראָפן אויף אַ פרעמדן באָדן — אין די בערג, אין קריניץ. דאָ האָט ער מיר באַקאַנט מיט זיין פרוי. זי האָט אויסגעזען און געווען עלטער פון אים (ער איז געווען איר צווייטער מאַן). אַ היפּשע פרוי מיט אַ רויטן קאָפּ האָר, דאָס פּנים — ווייס־רויטלעך, באַזייט מיט קלייען. נישט קיין שיינע. אָבער איר פאַרנעם געשטאַלט, פיינע האַלטונג און דער סטיל פון איר ריידן האָט אָפּגעדעקט די אַריסטאָקראַטישקייט און אינטעליגענץ פון איר ייחוסדיקן שטאַם. האָט זי אים — די רויטע — נישט אַריינגעפירט אין דער „רויטער" שרייבער־גרופּע ?...

זייער קעגנזייטיקע האַלטונג האָט באַשטעטיקט די באַהויפּטונג פון זיינע חברים, אַז ער געפינט זיך אין אַלע הינזיכטן אונטער איר קלוגער און אינטעליגענטער השפעה. אַז אפילו אין פּרט פון זיין דיכטונג איז זי אים אַ ראַטגעבערין: זי פאַרשטייט זיך גוט אויף ליטעראַטור, און זי צוימט עס דעם

רייכן ברויזנדיקן שטראָם פון זיין שאַפן, ער זאָל נישט פאַרפלייצן קיין פוסטע פעלדער און פליינען.

זיין מאַטעריעלער גוטער מעמד האָט זיך שוין אויף אים אָנגעזען. געווען חשיבותדיק באַליבט, זיינע באַוועגונגען — איינגעהאַלטן, דאָס פנים — ערנסט, כאָטש דאָס אַלץ האָט נישט האַרמאָנירט מיט זיין לייוונטענער ווייסער בלוזע, אויסגענייט מיט אוקראַינישע בונטע אוזאָרן. אָבער דאָס האָט דאָך אונטער־געשטראָכן, אַז ער איז אַ פּראָלעטאַרישער וואָלינער דיכטער! די קליינע פּיקע, וואָס האָט אָפט געשטעקט אין זיין מויל, האָט מיטן בלויען רויך געשאָטנט זיין פנים און געמאַכט עס נאָך ערנסטער. ער האָט געוועקט די אויפמערקזאַמקייט פון די פאַרבייגייער — דאָ גייט אַ פּאָעט!

און פונדעסטוועגן האָט זיין פנים, באַשטראַלט פון זיין טשופּרינגע בלאָנדע האָר, אויסגעזען קעגן דעם פנים פון זיין ליבאָוויטשער פרוי מיטן גאָלדענעם אָפּשייַן פון אירע רויטע האָר — ווי די לבנה קעגן דער זון, פון וועמען זי קריגט איר ליכט. ער האָט כסדר געקוקט אונטערטעניק דער פרוי אין די אויגן און אין מויל אַריין. נו, וואָס? זי איז פון ליבאָוויטש, און ער — פון דאָרף פּראָוואָל...

ווען מענטשן פלעגן רעדן וועגן קלמן ליסן, וועגן דעם גוטן אין אים, פלעגט מען תמיד געדענקען אַרויפצושטעלן אַ סך אויף איר קאָנטאָ. ווען אָבער מען פלעגט האָבן פּרעטענזיעס צו אים, פלעגט מען זי פּראַגעסן צו דערמאָנען...

נאָך דעם ווי די קאָמוניסטישע פּאַרטיי אין פּוילן איז לויט אַ באַפעל פון אויבן געוואָרן אויפגעלייזט, האָט זיך קלמן ליס, דער ברויזנדיקסטער קעמפער צווישן דער „רויטער" שרייבער־גרופּע, אַוועקגערוקט פון זיינע חברים. איז דאָס ביי אים אויך נישט געווען לויט אַ „באַפעל פון אויבן"? אָבער אויך דערין האָבן די חברים באַשולדיקט אויסשליסלעך אים אַליין, נישט די פרוי.

ווען אין „צענטאָס" איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ שטרייק פון די דערציער, און ער איז צו אים נישט צוגעשטאַנען, האָט מען אים דערקלערט פאַר אַ שטרייק־ברעכער, און קיינער האָט נישט געפּרוווט פאַרמינערן זיין שולד צוליב דער השפעה פון זיין פרוי אויף אים.

דעם ערשטן טאָג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן באָמבאַרדירט דווקא דעם „צענטאָס" און געמאַכט אַ חורבן צווישן די קינדער און לערער. ס'איז אויך שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן קלמן ליס. מ'האָט אים אָפּגעפירט קיין וואַרשע, ווו ער איז אין אַ שפּיטאָל איבערגעלעגן ביז די שטאָט איז געפאַלן. מ'האָט אים צוריקגעבראַכט קיין אָטוואָצק. פאַר מיין אַנטלויפן פון דאָרט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד בין איך אַריינגעגאַנגען צו אים זיך

געזעגענען. ער האָט זיך שוין געפילט בעסער. ער האָט מיט קוועלנדיקע אויגן צוגעשמייכלט צו זיין שיין ייִנגעלע, וואָס איז פאַרבייגעלאָפן זייַן בעט. מע וואָלט געדאַרפט אַ שמועס טאָן, אַז אויך ער, ווי נאָר ער וועט קומען נאָך אביסל צו די כוחות — דאַרף ער לויפן. אָבער קיינער פון אונדז האָט עס עפּעס נישט געטאָן. ער האָט גערעדט עקזאַלטירט וועגן דעם חורבן־וואַרשע:

— ניין... דאָס קאָן מען זיך נישט פאַרשטעלן, אויב מע האָט עס נישט געזען מיט די אויגן...

זיין מוטער און שוועסטער האָבן זיך אין קאָוולע אומזיסט אויסגעקוקט די אויגן: פאַר־וואָס קומט ער נישט, בעת טויזנטער מענטשן פון דאָרטן שטראָמען דאָ אָן אויפהער פאַרביי?... קלמן ליס האָט זיך נישט אומגעקערט.

„אין מספרים אחר המיטה" — מע זאָגט בכלל נישט נאָך קיין שלעכטס נאָך אַ טויטן. איך מיין אָבער, אַז יענע, וואָס דער גורל האָט זיי געבראַכט דעם הייליקן טויט אין געטאָ, ווערן דערמיט באַפרייט פון אַלע זייערע זינד און זיי גייען אַריין אין דער פירכטערלעך־הייליקער רשימה פון די קדושים, וואָס זייערע אויסדערוויילטע נעמען וועלן אונדז צולייכטן אויף דור־דורות.

צווישן דער גרויסער פּלעיאַדע פון אונדזערע קדושים־דיכטער זע איך אויך דעם שטערן פון דעם וואָלינער דיכטער קלמן ליס.

טייערער קלמן! דיכטער פון מיין געבוירנלאַנד וואָלין! ווען דו ביסט געגאַנגען מיט דיינע צענדליקער דעפעקטיווע קינדערלעך צו דער עקידה, פון וועלכער קיין שום גוטער מלאך האָט אייך נישט געראַטעוועט, מיט דיין אייגענעם זונעלע אויף אַן אָרעם, — האָט אויף דיר אַראָפּגעשיינט די זון, און דו ביסט באַגאָסן געווען מיט ליכט, אויב אפילו דער הימל איז דעמלט מיט וואָלקנס באַלייגט געווען. דיין יעדער טראָט, קלמן, האָט דיך געלייטערט. אויב אפילו סע זענען געווען, ווי אויף דער זון, פלעקן אויף דיין געוויסן, האָט זיי די זון דעמלט אויסגעגליט. צוזאַמען מיט די ריינע, זויבערע נשמהלעך פון דיינע קינדער־שילער האָט זיך אויך דיינע, ארויפגעהויכט צו די העכסטע ספערן. דיין בלוטיק פאַרגוואַלטיקטער גוף איז ליגן געבליבן הייליק אויפן באָדן צוזאַמען מיט זייערע הייליקע גופימלעך, און די אותיות פון דיינע פאַרברענטע ווערק האָבן געפלאַטערט ווי אַ פונקן־קראַנץ אַרום דיין דיכטער־קאָפּ.

דיין הייליק געדעכעניש וועט פאַרבלייבן אין זכרון פון אונדזער פאָלק.

אסתר ליס־חיים

קלמן בן־ציון ליס

קלמן ליס נולד בקובל בינואר 1901 להוריו יעקב ורוסיה כילד שלישי בין 4 ילדים. האב נפטר בגיל צעיר, והדאגה לפרנסת המשפחה הוטלה על הבן הבכור צבי. גם צבי נפטר במגפת ה„מחלה הספרדית" והאם נשארה לבדה עם 3 ילדים וצריכה היתה לדאוג למשפחה. היא היתה אשה חכמה ובעלת מרץ, ובעזרת הבת הבכירה, קלרה, שלאחר נשואיה נקראה הלט (בשם זה היתה ידועה כחברת התיאטרון באידיש בקובל וכזמרת טובה) הצליחה לחנך את ילדיה.

קלמן למד בגמנסיה הידועה היהודית־פולנית של קלרה דוידובנה־ארליך, הוא היה תלמיד חרוץ מאד ומגיל רך התחיל לכתוב חרוזים וכעבור זמן קצר פורסמו כמה משיריו בעתונות האידיש. מאוחר יותר עסק גם בתרגום שירים מרוסית ופולנית לאידיש ובין השאר תרגם גם יצירות של פושקין, לרמונטוב, מיצקייביץ ואחרים.

לאחר סימו את חוק לימודיו בגמנסיה רצה ללמוד אגרונומיה וכבר התקבל לאוניברסיטת גרינובל, אולם בגלל המצב הכלכלי הקשה לא יכול היה להוציא לפועל את מחשבתו זו. הוא היה צריך להחליף את המקצוע שרצה ללמוד כדי שיוכל להשתלם במקום וכדי שיוכל להקדים את מועד היותו עצמאי מבחינה חמרית. הוא למד בסמינר העברי שבוילנה שאותו סיים בהצלחה רבה. במשך כמה שנים שימש כמורה בערים קטנות כגון בעיר קיסילין לא הרחק מלוצק. את כל זמנו הפנוי הקדיש לכתיבת שירים. כמעט תמיד אפשר היה לראותו מצויד בניר ועפרון, ומספר השירים שחבר בתקופה זו היה ניכר למדי. תמיד היה עליז וחברותי אך גם מפוזר ובגלל זה נודע בכינוי „פרופסור מפוזר".

סביבתו הקרובה לא גלתה הבנה לפעילותו הספרותית. רק האם הבינה לרוחו, וכפי שהוא בעצמו הדגיש, היא היתה מיעצת לו והמבקרת הטובה ביותר שלו. מאחר שתמיד אהב את הטבע, החופש וילדים — הוו נושאים אלה רקע ליצירותיו. הוא לא שימש זמן רב כמורה בעירות משום שמקצוע זה לא ספק אותו, נרשם בבית־ספר גבוה לפסיכולוגיה וחנוך לילדים חרשים־אלמים ודפקטיביים בורשה, לאחר שעמד בהצטינות בבחינות הכניסה.

במוסד הנ"ל, שהיה אז בהנהלת הפסיכולוגית הידועה ד"ר גריגורזבסקה, רכש לו השכלה מקיפה וכעבור זמן קצר מונה כמנהל המוסד היהודי „צנטוס" לחנוך ילדים דפקטיביים וחרשים־אלמים שהוחזק מטעם הג'וינט. הוא הצטין בעבודתו המקצועית בשטחים אלה ובמיוחד רכש את אהבת חניכיו. בתקופה זו נשא לאשה את שרה רובינשטיין, בת למשפחה הידועה רובינשטיין־הורנשטיין,

ואף היא היתה פרופסורית. הם גרו בעיר אוטבוצק ונולד להם בן, יעקב. כשכרעה ללדת את הבן השני נפטרה האם וגם הבן לא נשאר בחיים. מכה קשה זו השפיעה מאד על האיש שהיה עד כה כל כך עליז והוא מצא נוחם בעבודתו הספרותית. הופיעו יצירות חדשות מפרי עטו, בין השאר גם ספרים רבים המיועדים לנוער. כל יצירותיו זכו לבקורת טובה. הוא אהב מאד את עיר מולדתו קובל, וביצירות רבות כתב עליה ועל ווהלין.

בשנת 1939, כחדשיים לפני מלחמת העולם השניה, קיבל הזמנה ללונדון לועידה של משוררים יהודיים ומשם היה עליו לנסוע לארה"ב. בהתחשב במצב החמור שכבר שרר אז, לא יכול היה להחליט לעזוב את עבודתו, אלא נשאר רתוק אליה עד הרגע האחרון. הפצצה הראשונה שהוטלה על ידי האויב על אוטבוצק, נפלה על „צנטוס" ופצעה את רגלו של קלמן פצע אנוש. גם לאחר שהגליד הפצע, לא פסקו הכאבים. בשעת הכבוש הגרמני התחבא אצל שמש המוסד „צנטוס", אך זה מסרו לגרמנים. את ילדו נסה להסתיר אצל לא־יהודים, אך גם הוא נמסר לגרמנים ונרצח על ידם. קלמן עצמו לא רצה לברוח אלא נשאר עד לרגע האחרון אצל חניכיו ומת מות גבורים תוך מילוי תפקידו. הרוצחים השפלים שרצחו רצח טוטאלי את יהדות פולין, השמידו גם חיים צעירים ופוריים אלה, שבמשך זמן כה קצר תרמו רבות לספרות האידיש.



קלמן ליס

קאַוולע

(פּאָעמע)

כ׳וועל עס יעדערן דערציילן
כ׳וועל פאַר קיינעם זיך נישט שעמען
עפּעס ריידן צו מיין האַרצן
אַלץ די אַלטע ליבע נעמען.

פון מיין קאַוולע — שטאָט וואָלינער
מיט די געסלעך די שמאָלע
וואו געבליט האָט מיר מיין קינדהייט
פריש ווי צווײַט, ווי אין פרילינג — טאָלן...

לוצקער גאַס פון מיין געבוירן,
ליבע האַרצעדיקע סטעגנע,
מיט אַ ריידל קורץ באַהייזלט,
צי דערמאָנסטו זיך, געדענקסטו?

דיינע נידעריקע כאַטקעס
מיט די בודקעס אויף די ראָגן,
ווי חלומות אין פאַרנאַכטן
ווי די טרוימען אין פאַרטאָגן...

אָט ווי נעכטן, דאַכט זיך נעכטן
זאָל עס האָבן ווי געוועזן,
דריי, צוויי שטיבלעך אויף דער „לוצקער"
און די רעשטע קליאַנעץ, בעזן.

דער שאָסיי ביים סאַמע אָנהויב
בערגלעך שטיינער, פּרעס-מאַשינען.
ביי די זייטן, ראָוועס שמאָלע
און אין ראָוועס, וואַסער רינט זיך

פרעגט נישט וואו, נישט ווען, פונוואַנען
ווער־זשע דאַרף עס ראַוועס פרעגן?
אַלע ווייסן, צו דער „טוריע"
שטראָמען רימשקעס נאָך אַ רעגן.

און דער בריק דער אַלטער באַליבטער,
מיט די הילצערנע פּאַרענטשן,
וויפיל טרוימען אויסגעטרוימט דאָרט
אָנגעשפּאַרט אין אים באַלענטשן!

עך, דו טוריע, ליבע טוריע,
ווי אַ שלענגעלע געצויגן,
דיינע וועלעכלעך די קלאָרע
שפּיגלען מיר נאָך אין די אויגן!

דיינע ברעגעס סאַמע ווייכע,
איינגעשניטענע אין לאַנען
האַלטן זיך נאָר אין איין צייכענען
אין איין חלומען, דערמאַנען...

זומער־לעב אין ברעג, אין סאַמע
נאָך אַ האַלבן טאָג אין חדר,
איז אַ זיי־געזונד דער מאַמען,
און אַ פּייג דעם שוואַרצן בעדער.

ווער דאַרף בענק, און ווער דאַרף בעזעמס
מיט אַ פּאַרע זיך צום שטיקן?
פּוץ, אין וואַסער, זאָל זיין גרעזנע
אָבער פריש... דאָס האַרץ דערקוויקן...

אין שבתים און ימים טובים...
טוריע, טוריע, זיי געזעגנט!
כ'טראָג געניג נאָך ליבער, לויבן
אין מיין האַרץ פאַר דיינעט וועגן.

נאָר אַצינד לאָז מיך לויפן
ווי דו לאָזט זיי, דיינע ווען —
כ'בין אַ קינד צוריק, און ס'ציט מיר
צו דעם פלאַץ מיט קאַרוזעלן:

צו דעם הילצערנעם צירק דעם רונדן
מיט די בענק אין האַלבע קרייזן,
כ'האָב אַ צענערל — אַ וואונדער
זאָל מען דאָרט מיר באַווייזן!

זאָל דער קונצנמאַכער ציען
ווידער סטענגעס פון אַ מיצל,
אפשר וועל איך ווי אַמאָל, אים
היינט אויך נאָכמאַכן אַ שפּיצל?

און דער זאַמד, דער אָנגעשיטער
געלער באַרג, מיט הויכן צלם;
ליגן אַלץ נאָך דאָרט די ריטער?
ציטערט אַלץ פאַר זיי דער עולם?

זינגען אַלץ נאָך און דערציילן
באַנדוריסטן מיט אַ קרעכצן,
אַז געקעמפט אַמאָל האָט פוילן
דאָ אין 1863?

און דער לירניק, אָט דער גרויער,
האָר צעפלאָשעט, ווייסע טויבן,
ציט נאָך אַלץ דעם זעלבן טרויער,
זינגט נאָך אַלץ די זעלבע לויבן.

כ'וועל עס יעדערן דערציילן,
כ'וועל פאַר קיינעם זיך נישט שעמען,
עפּעס ריידן צו מיין האַרצן
אַלץ די אַלטע ליבע נעמען...

קלמן לים

ק ו ֹ בֶ ל

(פ ו א י מ ה)

אָשִׁירָה נָא לְכֹל שִׁירָתִי
וְלֹא אֵבוֹשָׁה מִפְּנֵי אִישׁ —
מַה מְאֹד הַצְּלִיל „קוֹבֶל"
מַרְנִין לִבִּי הָרַגִּישׁ.

קוֹבֶל — עִיר וּוֹלִינְיָה!
עִם רְחוֹבוֹתֶיהָ הַדְּחוּקִים,
בָּם הִזְהִיבוּ קַרְנֵי שְׁחָקִים
טַל יַלְדוּתִי וְהַבְשִׁילוּהָ
עִם פִּרְחֵי אָבִיב בָּעֲמָקִים.

רְחוֹבִי „לוּצְק" — מְכוֹרָתִי! —
סֶרֶט צִבְעוֹנִי שָׂרוּעַ,
בְּמַעְגְּלֵי־נָוִים קָלוּעַ —
הֲזָכוּר לְךָ, הֲיָדוּעַ?

עִם בֵּיתָנָיו הַגּוּצָנִים
וְסֻכּוֹתֵיהֶם בְּקַרְנוֹת,
כַּהֲזָיוֹת בְּדִמְדּוּמִים
וְכַחֲלוֹמוֹת בְּלֵילוֹת.

כְּאִלּוּ אֶתְמוֹל, דּוֹמֶה תְּמוֹל
כָּל זֶה רָחַשׁ, נָע וְהָלַךְ...
בִּקְתוֹת־עֵץ עַל אַדְנֵי־חוֹל —
וּמְסֻבִּיבָן אֹרֶן, לִילָךְ...

וְעַל הַכְּבִישׁ תִּלֵּי חָצָץ,
וְעַל גַּבֵּיהֶם כּוֹבְשִׁים חוֹלְפִים:
וְעַל צַלְעוֹתָיו בִּיבֵי־רֶפֶשׁ,
וּבְתוֹכָם מַיִם דּוֹלְפִים.

אַל תִּשְׁאֲלוּ: לְאָן? מֵאַיִן?
כָּל זֶה נִרְאֶה לָעַיִן,
בְּחִינַת טֶבַע, בְּרִיָּה:
כָּל הַשְּׁלוּלִיּוֹת אַחֲרֵי גֶשֶׁם
הוֹלְכוֹת — לְ„טוּרִיָּה"...

עִם הַגֶּשֶׁר עַתִּיק־הַיּוֹמִין,
עִם מִשְׁעֶנֶת־עֵצוֹ הָרָעוּעַ;
כַּמָּה נִזְרְקוּ חֲלוֹמוֹת
דַּרְכּוֹ לְמֵי־תְהוֹמוֹת?..

הֵיי, טוּרִיָּה, יָפָה, פְּרוּעָה,
הַמִּתְפַּתֶּלֶת כִּשְׁפִיפוֹן לַמֶּרְחַקִּים:
בְּלִבִּי תִמְצְאִי לָךְ בְּבוֹאָה,
גַּלַּיִךְ הוֹמִים שָׁם וּמְפַכִּים...

וְחוֹפַיִךְ — שְׁטִיחֵי־קְטִיפָה,
פּוֹרְצֵי שָׂדֶה, אָחוּ, נִירִים;
עוֹדָהּ מוּחָשָׁה הַלְּטִיפָה
שֶׁל מַרְבַדַּיִךְ הַשְּׁפְרִירִים.

קַיִץ. עוֹדוֹ שֶׁמֶשׁ לוֹהֵט חַמּוֹ,
וּלְצִינוֹק „חֶדֶר" הִגִּיעַ סִיּוּמוֹ.
„כֹּה לֶחָי! — לְאַבָּא־אִמָּא,
וְאֶצְבַּע מְשֻׁלֶּשֶׁת צְבוּטָה
לַבַּלָּן וּלְבֵי־מְסוּתָא...

לָמָּה דַּרְגָּשׁ וְלָמָּה „מַטְאָטֵא?"
וְלָמָּה קִיטוֹר חוֹנֵק?
זִנּוּק לְ„טוּרִיָּה" מַעֲלָה־מַטָּה —
וְהִתְרַבְּצֵן וְהִתְמוֹגֵג מֵעֹנֶג...

וּבְשַׁבָּתוֹת וּבְמוֹעֲדִים —
שָׁלוֹם, שָׁלוֹם לָךְ, טוּרִיָּה!
בְּמִקְרָאֵי־חַג בְּבֵית־הַכְּנֶסֶת
אֶזְכְּרָה אוֹתָךְ מִתּוֹךְ קְרִיאָה...

וְעַתָּה הָנִיחִי לִי, תְּנִי לִי שָׁהוּת!
הֲבִי אֶעֱבֹר עוֹד „עֲבֵירָה"...
כִּבְמֵרוּץ גַּלַּיִךְ אָשׁוּט,
אָרוּץ לְמִגְרַשׁ הַ„סְּחַרְחֵרָה".

אֶל קִרְקַס־נֵס, רָם־הַתֹּרֶן,
עִם דַּפֵּי־שֶׁבֶת בַּחֲצִי־הַגֹּרֶן;
יֵשׁ לִי פְּרוּטָה — אֶעֱלֶה
וְשׁוּב אֶזְכֶּה לִרְאוֹת פֶּלֶא.

שׁוּב הַמּוּקְיוֹן יַשְׁחִיל בֶּטַח
מִן הַפֶּה קְשׁוּרִים, חוּטִים;
וְלִבִּי יֵצֵא תּוֹךְ הַמֶּתַח
לְסִקּוּת אַחַד הַלַּהֲטוּטִים...

וְהָהָר הַזָּרוּעַ צְלָבִים רָמִים,
עַל תִּלֵּי־חוֹל מוּעֲרָמִים,
עִם הָאֲבִירִים, שׁוֹכְנֵי־עָפָר תַּחְתָּם,
הַמְּטִילִים עוֹדָם פַּחְדָּם?

וְהַבַּנְדּוּרִיסְטִים — הַמְּשִׂיחִים
עוֹד בְּדִמְעוֹת שָׁלִישׁ
עַל נִפְתּוּלֵי הַפּוֹלָנִים
בִּשְׁנַת 1863?

וְהַ„לִּירְנִיק" — הַמְּקוֹנֵן,
עִם שְׂעַר־פַּרְעוֹ — לְבֶן יוֹנִים;
הַעוֹדוֹ פּוֹרֵט, פּוֹזֵם
אֶת מַנְגִּינָתוֹ הָעֲגוּמָה
עַל לִירָתוֹ הַפְּגוּמָה?

אָשִׁירָה נָא לַכֹּל שִׁירָתִי
וְלֹא אֵבוֹשָׁה מִפְּנֵי אִישׁ —
מַה מְּאֹד הַצְּלִיל „קוֹבֶל"
מַרְנִין לִבִּי הָרַגִּישׁ.

תרגם מיידיש: י. טייטלקר

יוחנן טברסקי

יונה רוזנפלד

ראיתיו ראשונה, ואני עודני נער, בקובל (סבי, הרבי מטריסק, העתיק שמה את „חצרו"). זכור לי רטט ההליכה אליו. סופר... הדם מקיים את הנפש, ואילו הנפש היא חיותו וחווייתו של האדם כאדם ושל העם כעם. הוא אחד הסופרים הראשונים, שראיתי בימי חיי.

„יצירותי הראשונות", מספר הוא על עצמו בקובץ כתביו, כרך א', „היו ציורים רגילים מהחיים (ציורי ,הווי'). אחר־כך החילותי פונה יותר ויותר לנושאים ומצבים מסובכים ביותר".



באחד מסיפוריו הפסיכולוגיים הראשונים הוא מתאר בחור שנקטעה ידו בצאתו מבית־החולים. „רק לפני חודש, . . . הירהר מתוך צער עמוק, . . . — היה הוא וכל האנשים שווים בגופם ועכשיו כאילו תלוש הוא מהכול, ודומה לו, שכל בני־אדם רחוקים ממנו כל־כך וזרים לו כל־כך". לא, לא רק דומה לו. אחיה הקטן של כלתו, שהוא אוהב, בודק כל זמן שבתו בביתם את שרוולו הריק: — דוד מאיר, היכן ידך? — ואת ארוסתו תוקפת התקפה היסטרית קשה, המשום שבושה בלבה שגם היא סולדת ממנו, מחתנה לשעבר?

יונה רוזנפלד עצמו ראה בחייו את הפגיעה הקשה ביותר — פגיעת אדם באדם.

בספרו האבטוביוגראפי „איינער אַליין" הוא מעביר לפנינו תמונות משנות נעוריו.

הוא כבר יצא מכלל ילד, אבל לא הגדיל בקומה כשאר בני־גילו, וחסרון זה מגביר את רגישותו. אחיו מוסרו לחרט ללמדו אומנות. שולייה מתחיל, מעבידו בעליו בכל מיני עבודה שאין להם תשלומין. והנער המשועבד ואינו משתעבד מקנא קנאה עזה בכלבלב, שהכול מראים לו חיבה, ובפרט בת בעלת־הבית. אותו, את השולייה, אין קוראים כאן לעולם בשמו הפרטי, אלא רק בלשון „אתה", ובלילה נכנסות גם נשי־הבית למטבח, שרק מחיצה דקה מבדילה בינו ובין המסדרון, בו הוא ישן; נכנסות לצרכיהן ואינן נוהגות צניעות בקול, כאילו אין הוא לא בכלל גבר ולא בכלל אדם. אף בשבת ויום טוב אין הנער לובש בגדים נקיים וחשובים. בעלת־הבית נותנת לו את נעליה הישנות (מנעלי־הגברים גדולים עליו ביותר). ויש שבפגשו נערה נדמה לו, שהיא תרגיש בנעלי האשה שעל רגליו, ורעיון זה מציק לו ביותר. ולא זה בלבד. עליו גם ללוות את בת בעלת־הבית בלכתה אל השוק ולשאת לפניה את הסל. ואין בעיניו חרפה גדולה מזו — מחליפים מלאכת נשים לאנשים!

והנער הנרגש, הנרגז מרעיל את הכלבלב... זו היתה הסביבה, בה עברה נערותו של הסופר, סביבה, שבה האדם „מטיל את ארסו לתוך אבריו" ממש כנחש משוסה שאין באפשרותו לנשוך את אויבו.

אולם כאן בקובל טוב לו. חדר קטן, לבן. אופניים. אשה צעירה, הדומה לגימנאַזיסטית, וקול רך ואוהב. אולי טוב לו כאן ליונה רוזנפלד מאשר בווארשה ואחר כך בניו־יורק

— שם, — אומר אחד מגיבוריו, — אתה נתקל על כל מדרך כף רגל בגאונים. ועל כן אמרתי בלבי: גם אם אינך טועה, ככל שאר חבריך, גם אם גאון אתה באמת, הרי יגדל הצער עוד יותר, שחדלי־ערך כאלו חושבים עצמם גדולים ממך... כל גאוניות זו למה היא, כשיש מדמים עצמם גאונים ואינם?

אשתו הצעירה של רוזנפלד מכניסה תה. הוא מפנה עצמו אלי. ראשו, מובלט־המצח, מכונס מעט בכתפיו.

— ובכן, אתה נכדו של ה„טריסקאי"? השמת לב? בעולם בעלי־החיים אין העלבה. החיות כשהן מכות או מתנפלות זו על זו, אין כוונתן אלא לטרוף או לחמוס או להתגונן. האדם המתנפל על חברו בכעסו, הרי עיקר כוונתו להעליב. זו ה„בושת" של הקדמונים — והם דרשו שכר בושת לא פחות משכר צער וריפוי. והסב שלך מבקש להחזיר רשעים למוטב? מה? גם לי נראה, שאין כולו חייב בשם שאין כולו זכאי!

ב

בקיץ של 1937 קבענו את דירתנו ב„ברייטון ביץ'" שבניו־יורק. מבעד לחלונותינו אפשר היה לראות: הים נוצץ בכחלותו. החול, שבהשכמת הבוקר רישרש רישרוש צונן ולח, לוהט עכשיו. קרונות העילית פולטים אנשים, ודומה: דיוקן אחד להם, מיוזע ומיוגע. רבבות בני־אדם על החול — נשים איטלקיות ויהודיות, שגופן אינו מעיד על הסתפקות במאכל ובמשתה; בחורים, שהשמש השחימה את פניהם וגופם השרירי, השזוף זהוב־חום. בחורות במשקפי־שמש... צניעות וחציפות, בושה ועזות, יצר הטוב ויצר הרע; שובע וצמאון החושים. אלו רוהצים לתענוג — הנה שומטים עצמם לתוך גלים גבוהים המתגלגלים בקצף לבן, והנה מבצבצים ובעודם במים משחקים בכדור, צווחים כתינוקות ומתיזים ניצוצות; ואלו רוחצים לשם טבילה — טובלים ויוצאים. אלו מוטלים כמתים מרוב חום על איזו מטלית צבעונית הפרושה על החול, והללו מגלים גבם לחמה, כאילו ברצונם לשהות שיעור צלייה.

כמקום פולחן אלילי של שמש ומים נראית שפת הים מבעד לחלונות דירתנו... קיץ 1937. צלו של היטלר מתפשט והולך, אולם כאן פריקת דאגות שבשמחה ושמחה שבפריקת דאגות.

כן, פה קל ביותר להתעלם מצרת העולם, שאינה עוד אלא בגדר אפשרות; אבל לא מייסורים שהם בעין, צרת יחיד קרוב. „האושר הוא מוגבל", כתב פעם רוזנפלד. „האושר הגדול מביא לידי טימטום הלב, ואילו האסון הגדול — לידי חידוד הרעיונות". האומנם רק הייסורים הגדולים צורך עלייה הם? באותו הקיץ המכריע באו על יונה רוזנפלד ייסורים חדשים וקשים, שעוררוהו בראשונה כולו, מרקוהו והבליטו את כל מהותו — הוא חלה אז באותה מחלה ממארת, מחלת־הסרטן, שהצעידתהו אחרי כמה שנים אל הקבר. אולם עכשיו שכננו הוא. באחד האגפים של „אֶל מיראַסול", בית מושבנו, גם דירתו שלו.

כמו תמיד בשעה שנכנסים לחדר חולה מסוכן, דומה לי: נכנסתי מחום הצהריים לצינת בין השמשות. רוזנפלד יושב בשולי מיטתו הרחבה שבירכתי החדר, וישיבתו נראית יותר כשכיבה.

— ראו נא — אורחים!... פעמים כשיש חג באים אורחים, ופעמים כשבאים אורחים — חג! הוא מיישר מבטו לתוך עיני. — ואני עכשיו — גל של עצמות, מה? גוף בלא משקל?

ניכר, „כמאהב זה שאינו מכיר את אהובתו אחרי מותה", כך חושש הוא עכשיו בעמקי נפשו, שמא לא יכירוהו. בקטנות־קומתו הרגיש רוזנפלד תמיד, מדעת או שלא מדעת, מן הקיפוח. ועכשיו, דומה, נצטמק ונתמעט עוד יותר משיעורו — עד לא־היכר, כפי שהתיירא. אולם תוך כדי דיבור מורגש: רוצה

הוא ואינו רוצה כאחד, שיסכימו לו. „בשעת צרה", כתב פעם, „נעשים בני־אדם ילדותיים, זקוקים הם לחמימות".

— לא, רוזנפלד, מה אתה סח! תבריא!

בת־צחוק דקה עולה על שפתיו.

— יש שאדם אינו משקר, ואף־על־פי־כן אינו אומר את האמת.

תוקפתני הרגשה: הנכנס אצל חולה מתוך שמחה, מיקל חליו. אבל היש שמחה שלא במקומה ושלא בשעתה יותר מזו של בריא לפני מיטת שכיב־מרע? אני משיא את לבו של רוזנפלד לעבודתו. פניו משתנים.

— העובד אני? וודאי! אם רוצה מישהו לשאת אשה ואינה נושאה, עולות לו אבעבועות בפניו. והוא הדין בכשרון שנעצר. כי חיותו של יוצר ביצירה, ואוי לו לסופר־בכוח שאינו גם סופר־בפועל! לא, אחא, חלילה לנו לתת גט לעט! יש לעבוד תמיד וליצור, שאם לא כן תתחיל לבקש ביטוי ספרותי דרך עקלתון ודרך הערמה על עצמך, או תגיע למין שגעון... השמת לב, אחא, כמה חכמה יש מתחת למפתן הכרתנו? בכל חכמתנו של עכשיו ושל עוד אלף שנה לא נגיע עד סוף חכמתו הגדולה, הטמירה של תת־הידע שלנו. כל תודעתנו אינה אלא בבואה שלו... כן, אני עובד!

אני נזכר: סיפוריו של רוזנפלד נידונים ע"י עורך ה„פאָרווערטס", הכועס עליו, לגניזה. ושעות על שעות נשמע ניקוש מכונת־הכתיבה בחדרו של רוזנפלד. מתוך גאווה של „להכעיס" ואולי, באין יודעים, גם מתוך „חזקני נא אך הפעם" — שקוע הוא עכשיו כולו בכתיבת הרומאן החדש שלו.

— כן, אני עובד הרבה... לבי וריאותי, אמר הרופא, בריאים הם. הרי פעמיים ביום הייתי עובר את הרציף לארכו ולרחבו. והייתי שוחה בים. טוב, אחא, להפליג הרבה בשאונו של ההמון. אחרי רבע מיל מצטלל קול ה„פעמון המנענע", שנע בראשי הגלים, ודומה מזכיר בגודל הים וקטנות האדם — אל תרחיקו ביותר!... בעת האחרונה לא הייתי מרחיק הרבה מן החוף, אבל הייתי עוד רוחץ בוקר־בוקר. אנשים היו תמהים עלי — חולה וטובל בים? אילו לא היו רוב בני־אדם רוחצים פניהם, היו אומרים: ראו נא את החולה — רוחץ את פניו! והתדע, הייתי שוחה בים בקביעות, בקיץ ובחורף. אֶיי, מה רב אז התענוג! המים חותכים את הגוף כסכין. רגע אחד שקול אז כנגד שעה במים בקיץ... כן, לבי בריא... אולם גבי... מחמת ילדות רעה, אולי... אות־שאלה!

האין הוא כולו סימן־השאלה?... רגע דומיה. מבעד לחלון מגיעים מלמטה קולות מקוטעים — צחוק, שירה, קריאות והכרזות. מעבר לרציף שוטפים גלים זה לתוך זה, וכל אחד מהם המשך ובראשית.

— ומה נושא הרומאן החדש שלך, רוזנפלד?

מבטו ממוצמץ מעט, מהיר־החדירה. דומה, מבקש הוא לראות את מה שמעבר לתחום הראייה.

— תמיד קשה לי קצת בבחירת הנושא, — אומר הוא חרש באידית הווהלינית שלו. — קשה הרבה יותר מאשר עצם הכתיבה. את זו אני שואב מתוכי. אבל הנושא פרנסתו וגידולו לרוב מתוך פגישות עם הבריות. אמנם, אני זוכר עצמי פחות מבן שלוש. אולם כשאתה מבלה את מיטב שנותיך, היינו, שנותיך הצעירות ביותר, בבית־המלאכה — ועד אז עד שנת ה„בר־מצווה", בעיירה קטנה, נידחת — ואתה רואה לפניך קומץ אנשים וחיים אפורים — אגב, ההרגשת בריקנות הטחובה הנודפת בכל מטבחי העניים מפני מיעוט הבישול ומיעוט האוויר בהם? — ...וכשנעוריך כל יום בהם כאתמול... כן, כשאתה חי חיים כאלו, אי־אתה יכול, כפי שאני משער בעצמי, להרחיק לכת בנושאיך. לכתחילה כתבתי ציורי־חיים רגילים. אחר־כך נסתבכתי בנושאים מורכבים, ויש שלא יכולתי לצאת מתוך הסבך. על כל פנים... כיון שאין לי מבחר גדול של טיפוסים, אנוס אני להסתפק במצבים השונים, שאני מעמיד בהם כל אחד מגיבורי, ומתוך כך פוסק כל טיפוס מלהיות טיפוס, כי לאמיתו של דבר אין מין זה בנמצא כלל! — אמצעו של הכר שוקע תחת ראשו של רוזנפלד ומעלה קמטים מסביב לו. — כלומר, הטיפוס ישנו, אלא שאין טיפוסיותו קיימת אלא כל זמן שנתון במצב כתיקונו. במצבים מורכבים, מסובכים אנו יכולים לראות אפילו את הגיבורים הגדולים ביותר חסרי־ישע ואת החכמים הגדולים ביותר חסרי־עצה.

אל מיטתו של רוזנפלד ניגשת אשתו „הקטנה והעדינה", בעלת „הפנים החיוורים, התינוקיים" — כך תיארה הוא עצמו, — ומבקשת לפרוש עליו את השמיכה.

— לא, חיה'לי, אני בעצמי! בעצמי! עלי לעשות בידי כל מה שעוד בכוחי לעשות. אם יהיו נטפלים בי כל הזמן, ארגיש שאני חולה ממש... מה, הרופא? אין חביבים עלי דוקטורים! אני נזכר בקברן אחד, ששתה עמי כוס של ברכה ואף הוציא בשפתיו „לחיים", מיד נהפכה מלה זו באזני ל„מוות"!... ומה יודעים אותם הרופאים?

המאמין הוא באמת, או אך רוצה להאמין בנס? ואולי — מי יודע — טעו הרופאים באבחנה?... אין הוא סובל מזון רב, אבל בכל שעתיים עליו לטעום משהו — כוס חלב עם רקיקים או תפוחי־אדמה ממוחיים. זה מפיג מעט את הכאב העוקץ שמבפנים. הוא תוחב את רגליו החשופות אל תוך סנדליו

ויורד. מכין לו בעצמו את ארוחתו. יושב מסונדל ובפיג׳אמה הלבנה־התכולה שלו על כיסא, וגבו סמוך בכרית... לנשים:

— הלא תסלחו לי? חולה דינו כילד. אין מדקדקים עמו יותר!

תפוחי־האדמה הקמחיים, העמילניים מעלים אדי־הבל.

— הא, מאכל מחיה נפשות!... תפוחי־האדמה מזכירים אותי ימים רחוקים... את הילדות... את ווהלין... את קובל... ניחוח פשטות ונצחיות נודף מהם... זהו גם ריח הפטריות... — הוא מקנח את שפמו במפית. — וההריחות את הים, כמה מבאיש לפעמים? ריח מחייה, בריא! באוש־הנצחיות!

ניכר: יש בו עכשיו הרחבת־הדעת — המפני שחש לרגע הרחבה בבית־חזהו?

— התדע, אחא, אורח, או מארח, שאינו מסיח בסעודה, הוא מן הפגעים הרעים ביותר. — הפסקה קלה. — תכופות אני אומר לעצמי: אסור לו לאדם להיות כבד־ראש עד למוות! כיצד אפשר לשאת אדם נטול הומור לגמרי? הרי ההומור הוא חוט השני בבד האפור. ובפרט, חלילה לו לאמן להיות חד־צדדי! הנה צ׳יכוב, למשל... מכל סופרי־העולם — לא, בעצם אין לי רשות לשפוט... מכיר אני ממש רק את הספרות הרוסית... והנה מכל הסופרים הרוסיים צ׳יכוב הוא הקרוב ביותר ללבי. הוא עמוק וכל־כך הומוריסטי וטראגי, כלומר: הטראגדיות של גיבוריו הטראגיים מגיעות עד לידי המגוחך, והמגוחך מגיע עד לידי טראגדיה... וכמה הוא חכם!... דוסטוייבסקי חדגוני הוא ביותר הן בבחירת הנושאים שלו והן בגיבוריו. רצוני לומר, בחולניות שלהם... מופּאסאַן — קראתיו ברוסית — עיקר עיסוקו בדברים שבינו לבינה. הרבה ממעשיותיו אינן אלא אַניקדוטות. הוא מחטט בנפש האדם אבל אין חפירתו עמוקה. ואילו צ׳יכוב... אין פינה אחת של החיים, שאין עין האמן החדה שלו רואה!... ובהתעמקנו בחיים, אנו מפליגים מהם; על כל פנים משטחם העליון... מסופרינו שלנו מושך את לבי ביותר דויד ברגלסון. רב־הכשרון הוא. ופיקח פיקחות ממזרית כל־כך בכתיבתו!

רוזנפלד חוזר ויושב במיטתו.

— התדע, אילו היו כל האנשים יודעים לכתוב ולספר, היו הכול מוֹצאים עניין בחיי כל אחד ואחד!... ואילו עכשיו... יותר מדי מכונסים אנו בתוך עצמנו ואיננו רואים את השני. וגם טימטום הלב. והרשעות והטמטום האנושי אינם אולי אלא שניים שהם אחד!

כמו בתמונתו, מעשה ידי מאַניביץ׳, דומה עכשיו רוזנפלד קצת לשלום־עליכם; שלום־עליכם מורכב ומסובך ביותר.

ג

טובות שעות־שחרית בברייטון. מה רחוק מכאן בשעה קדומה זו הרעש והגעש העצבני של המטרופולין! החול, שרבבות בני־אדם השאירו בו אתמול את עקבותיהם ואת שיכחתם ולקטם, קפול עכשיו קפלים־קפלים וזרוע קונכיות וצדפים. ובפסעך כעבור שעה קלה, גלימה על גופך, שהוא ספק נגוב ספק לח, והאלונטית מופשלת אל כתפך, אתה מחייך לאנשים זרים ההולכים אל הים; מחייך לא מדרך הנימוס, אלא מתוך השמחה שבדמך וגם קצת מתוך גאווה, שהיית בין הראשונים.

בחדרו של יונה רוזנפלד מורגשת אותה הבדידות, „שחש לקוח למות בין אלפי אנשים". בקרוב ינתחוהו. הוא פושט עצמו ושוכב ובטנו כלפי מטה.

— הוסף לדבר — אומר הוא חרש, — הכאב אינו נשקט, אבל העצב שבכאב!

בחוץ עכשיו חום מופלג; חום המרדים את החושים. אבל חדר זה, דומה, צלתו מרובה מחמתו. מעבר לקיר מצלצל הטליפון, קול קרוב משיב דרך שאלה: — האַ־ללו?.. — רוזנפלד זוקף את ראשו.

— רוצים הם בחדשות!

— למה תאמר ככה, רוזנפלד? האנשים מתעניינים בך!

— לא, רוצים הם בחדשות!... להוטים הם אחרי משהו חריף וחד... השמעת, כשמת הד"ר קוראַלניק, טילפנה לכאן ידידה אחת שלו, אשה משכלת:— הכבר שמעתם את החדשות... ועכשיו —

בפתח נראה י. י. זינגר. קרקפתו המגולחת מאפירה כסלע. גם פניו מגולחים למשעי. כמה שונים שני חברים אלו זה מזה! לגבי רוזנפלד הממשי ביותר הוא הבלתי־ממשי; הנגלה ביותר — הנסתר. זינגר הוא איש־המציאות וחביב עליו העולם של קיים. אמנם, אף הוא יודע את כוח האשליה והמסתורין שבנפש (אולי משום שהוא עצמו נתפס לא אחת בכוחם), אולם דווקא משום כך הוא מבקש לעקור כל הזייה מתחילתה. רוזנפלד הוא גלוי־לב (אם כי אף הוא שומר, ככל אדם, על סודו האחרון, העמוק ביותר). זינגר, דומה, מבקש להיות משקיף ואינו נשקף. אדם ישר ביותר וחם, לפי עדות המכירים אותו מקרוב, לבו ל„הן" הגדול ושכלו מטיל ספק בכול.

— נו, יונה? — יושב הוא ישיבה בטוחה של אחד מנאמני־הבית.

השיחה נהפכת במהרה לוויכוח. משום מה מבקש אני לפעמים לתפוס לשון השגה על זינגר? אולי מתוך רצון שלא מדעת להראות לו, שאף שצעיר אני, איני מתבטל בפניו, הסופר המפורסם והמצליח. והעיקר, כמה שונות השקפותינו כמעט על הכול! רוזנפלד מקשיב בעירנות קדחתנית. מתחיל לדבר.

רוב דבריו כעין מאמר המוסגר, אלא שאינך יודע מה עיקר אצלו ומה אגב... הוא מביט פתע מתוך חיוך על אורחיו.

— ראו נא, מקשיבים עכשיו לכל דברי פי בשקט אי־שקט כזה... כאילו עודני וכבר אינני! — הפסקה. — יש שמספרים לך: מת פלוני אלמוני, וכשאין אתה יודע מי הוא, אתה מיצר. הרי כל בר־מינן בחזקת חשוב הוא. אף כל חולה מסוכן.

זינגר יוצא. ברחבה שלפני הבית משמיעה המכונית שלו קול רתיחה ונסחפת בזרם מכוניות אחרות. רוזנפלד אומר חרש:

— התדע, עכשיו נחלקים בעיני כל האנשים לשני סוגים: בריאים וחולים, ובין אלו ואלו אני מרגיש עצמי חוץ לעיגול. אולם ישנם בני אדם המעוררים בי תמיד מחשבות, שאיני יודע כלל, שהן מצויות בי, ובלכתם, שוב אין לי האפשרות לדעת, שאני יודע את מה שאינני יודע שאני יודע!

בשעת התעוררות כזו יש בו עניין רב ברוזנפלד.

ד

אף ברחובות הסמוכים לים, דומה, לא נשתייר אֲויר מעט. השקיעה קרובה. שקיעה קודם זמנה. היהיה סער? רבבות אנשים מוצצים במינקות־קש כל מיני משקאות צוננים ומבוקבקים ומעלים אותם לפיהם היבש. נעליים של רבבות מתדפקות על פני הטיילת: נשים באות בימים ואבות צעירים הדוחפים עגלות־ילדים; בחורות מפוייכות, גברים שבפיהם סיגארות עבות. כמו לפנים בסין רתומים אנשים בדיופני־של־טיול והנוסעים — אלו בושים קצת בכבוד האדם שנתבהם ונסתייס ואילו ישיבתם בנחת.

פני רוזנפלד מוסבים אל החלון. מחר יעלוהו על שולחן־הניתוח. אמנם, ספק הוא אם האזמל יצילהו, אולם בשעת הדחק ובמקום פיקוח נפש נאחזים גם בספק.

— התדע, — אומר הוא פתע, — כאן בכרך זה של אבן וברזל, אך שקעה החמה מיד מעלים את הפנסים ואי אתה יכול לראות את החשכה ולא לחוש את הקסם שבלילות קיץ אפלים, אף לא את השקט שבאותם הלילות! ובערבי ירח... מחמת הרעש בלבד אין אתה יכול להרגיש בלבנה! ואולי זה לטובה... לילה ודומיה... דומה לי — אולי תצחק — כי זוג־אימים הם המתחברים כאחד מקדמת דנא, ומחבורם נולדים — משחיתים! הסתכל בבני־אדם — האין נתפס כל אחד מהם עם חשכה לעצבות? מה הטעם? המפני שעוד לא הרגלנו עצמנו ללילה ולכוחות החושך? והגד לי, בבקשה ממך, מדוע מביא תמיד הלילה שינוי לרעה במחלתו של אדם? התדע, בילדות... בליל הששי...

הנרות דלקו כבר כמעט עד כלה. אולם החשכה מתוקה עכשיו כל־כך. אלף טעמים אתה טועם בחשכה. בימות החול הפילה אימה על התינוקות, ועכשיו — לא!

הוא מרגיש פתע, שאני מוצץ מקטרת כבויה (דווקא עכשיו, כמו בכל שעת מתיחות, קשה ביותר תענית־העישון אבל אין מעשנים בחדר־חולה).

— אתה „מקטר" מקטרת כבויה? — השתקנות שבחיינו! אחד מתגאה בסיגאר עבה להראות שהוא רופא חשוב; השני — שהוא איש־עסקים נכבד! כמה גנובי־דעת וקצרי־דעת הם בני־אדם! וכמה הבל בכל החיים... וכמה מסתורין!

רוזנפלד נושך את שפתו התחתונה מרוב הכאב. רגע דממה. מעבר לדלת הפתוחה — קולות ואור. כאן — חצי אופל. רוזנפלד מעקם את פיו, ודומה, מדבר לאחד שלישי, מן הצד. קולו חלש ביותר.

— התדע, טעות גדולה היא לחשוב, שלאדם דרושה מי יודע איזו סיבה, כדי שימית את עצמו! הכל תלוי באיש. האחד — אולי עלול הוא לכך מעיקרו ומתחילתו — ישלח יד בנפשו מפני עינוי קטן של שעה, והשני — יעמוד בכל נסיון, גם אם באים עליו ייסורים קשים וממושכים. אולם בדבר אחד בטוח אני, שבכל העולם כולו אין אף איש אחד שלא חשב פעם — ולו רק פעם — על התאבדות, אלא שאך מעטים עושים זאת, וייתכן שגם אלו — דווקא באותו רגע מתחרטים ועושים תנועה להינצל. דומה, כאילו הם במעגל קסמים — גם החיים גם המוות שניהם קשים עליהם, האחד נורא מן השני. אף אני חשבתי הרבה על המוות. אולי יותר מאחרים. רוב בני־אדם נוסעים על פני הנהר בבטחון גמור, כאילו אין כל תהום מתחת להם. ואילו אני... מעולם לא היה לי בטחון אפילו באי־בטחוני... אגב, התדע, כי רגעי־השיא באהבה גובלים בגוויעה? ואולם דווקא עכשיו, כשאני קרוב יותר אל הקץ, אני מהרהר בו פחות מאשר קודם. בשעת ייסורים פתאומיים יש שאדם שם קץ לחייו מדאגת הקץ. ואילו עכשיו... אין זו שלווה פילוסופית. אולי קיהות... ייסורי־גוף חריפים מטמטמים כל־כך! ההסתלקות הבלתי־נמנעת מן העולם אינה מפחידה יותר... התדע, אולי ירא מי שנסתמא יותר מפני המוות מבשעה שהיה רואה... ואני לא נסתמאתי!

החדר משוקע רגע בדממה. על הכותל כפוף צל, שאין בו תפיסה ואין בו ממש.

— איני יודע מה הטעם, אולם רוב בני־אדם מיתתם בלילה. וודאי אמות גם אני בלילה... בתחילת היום אני מרגיש עצמי תמיד מרוענן כל־כך, כנולד מחדש!

— רוזנפלד, תזכה לעבוד עוד שנים הרבה!

— כן, אפשר... כי איני רוצה למות. היסורים קשים משאת. אולם שלא לרצות לחיות ולרצות למות לא דבר אחד הוא!

ה

בוקר תכול. בשיפולי האופק נראית מטושטשת ואפורה אנייה גדולה. בחופה של שפת הים תקועים סוככים כפטריות גמלוניות, ססגוניות.

בבית רוזנפלד מהלכים עכשיו הליכת אנשים, שרגל אחת שלהם בתוך התחום ורגל אחת חוץ לתחום, ומדברים בקולות כבושים. רוזנפלד מכין עצמו לנסיעה לבית החולים ההכין גם את נפשו לגורלו?

עת ללכת. הוא מסתכל רגע במראה שעל גבי הכותל.

— התדע, — אמר פעם, — במשך השנים האדם משתנה בתכלית, ואף־על־פי־כן משהו קבוע בכל אחד מאתנו ללא תמורה מיום הולדתנו ועד קברנו. ואין בזה תימה — הרי מבחינת הנצח חיינו קצרים ביותר, ואין הם מספיקים לשנות בנו הכול!

הוא פורש מן האספקלריה. הפיקה שבגרגרתו עולה ויורדת.

— האצא הראשון או האחרון?

הוא מביט רגע מסביב לו — הנפרד בסתר לבו מהבית? ידעתי: בעיני רוזנפלד אין מזוזה בגדר דווקא. אולם עכשיו אפשר והיה שמח, אילו היתה מזוזה קבועה בצד פתחו.

הוא נכנס הראשון אל המעלית. כלוב הברזל נהדף ונשמט למטה בתוך הבאר הגבוהה, הצרה; משתלשל וגולש מתוך חריקה של חבלים סמויים מן העין.

— — — — — — — — — — —

מחלתו נדחתה מעליו לשנים־מספר. „אני עובד עכשיו על ספר אבטו־ביוגראפי שני", הודיעני במכתב, „שבעצם צריך הייתי לפתוח בו, כי בו אני נותן את עצמי משנות ילדותי הראשונות, ואת כל האווירה הנאה מסביב לי". קרוב לקצו הוא חוזר לתחילתו. את ספרו לא סיים.

ונשמתו יצאה לא בלילה, אלא לעת שחרית; באחד מאותם הבקרים, שבהם הרגיש כנולד מחדש.

יעקב טייטלקר

יוסף אברך

מצבת־זכרון למורה העברי בגימנסיה העברית של „תרבות" בקובל.

נולד בשנת 1892 בקובל להורים אדוקים וחסידים. אביו, בן־ציון השוחט — בעל קומה זקופה והדרת־פנים, אחד השו"בים המנוסים והנכבדים בעיר ואמו, פסיל השוחטנית („פעסיל די שוחט'קע") — בת־טובים ויראת־שמים, שפני צדקת צרופים וסגופים לה, ידעה כל מאמרי חז"ל בע"פ והתפללה תפלת־לחש בכוונה שלוש פעמים ביום כגבר. עוד בילדותו גלה „יוסקה" בן השוחט כשרונות נעלים וכסופים עצומים ללמודים ולמדעי השכלה. רגיש, אימפולסיבי ומלא תנועה,



התבלט „יוסקה" מבין חבריו, חניכי ה„חדר" שבשכונת ה„עיר" („שטאָט") — מקום שם עמד ביתם המהודק והמכונס בין בתי־העץ הצפופים שבשכונה, — והיה המדריך המקובל על ה„חברה" והמנצח על המשחקים, השעשועים ותעלולי־הנוער. אולם דעתו לא היתה רק למשחקים. עודנו נער לא הסתפק בלמודי ה„חדר" ולא בספורי המעשיות של ספרות־הילדים, שמלא כרסו בהם ללא ספוק. הוא מחפש אחרי „ספרים חיצוניים" ממשיים שיגלו לו חידת־עולם, שהוא עומד לפניו תוהה ומחריש לדעת פשר החזון הגדול של הסנה הבוער באש ואיננו אוכל... הוא מחפש והוא מוצא אותם. והוא מסתכן ומתגנב אתם לעליית־הגג, סמוי וחבוי מעין־רואים הוא בולע אותם ושוקע בהם בכל ישותו ומהותו. מזוקק וצרוף אחרי התעלמות של ימים מספר, הוא „מתגלה" לפני חבריו, אוספם

בצוותא באחד הערבים כששמים מכוכבים פרושים על ראשם והלבנה הבהירה משקיפה עליהם ב„עיני יעקב אבינו" וצופה לה בין מפלשי העבים למרחקים נעלמים. והוא מגלה להם את ה„סוד" הכמוס בלחישת־מסתורין, בהשבעת־קונם לשמירת־אמונים, בל יגלה הדבר, חלילה, ברבים: רואים אתם, חברה, את הכוכבים הללו? לא „כוכבים" הם כלל, אלא עולמות כעולמנו ממש... ולבנה זכה זו „עיניה" אינן עינים. אלא בארות בארות חמר באדמה, — אדמת הלבנה... והשמים — הס, איש בל ישמע... אינם שמים, אלא חלל, חלל ריק של אויר...

מתוך קריאה מרובה בספרות הילדים, בעתונים ובירחונים למבוגרים, „יוסקה" רוכש לו ידיעה מלאה בשפה העברית והוא יוזם רעיון החייאת הדבור העברי בחיים היומיומים של ה„חברה" והוא מבצע את הרעיון בעקיבות נמרצת, מדבר עברית ומשפיע את הדבור על חבריו ההולכים בעקבותיו. בכל נפשו ומאודו הוא נתפס לרעיון הציונות והאישיות המקסימה של הרצל צודה את לבבו והוא הוזה־חוזה עליו בחלום ובהקיץ ומרבה עליו את הדבור בשיחות עם החברים לכל עת מצוא.

בשנת 1904 כשנתקבלה הידיעה המעציבה על מות הרצל, אוסף „יוסקה" את חבריו ברחוב, מרצה לפניהם הרצאה נלהבת על הרצל ולסיום דבריו מרים את ידו הימנית ונשבע חגיגית: „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני"... והשבועה הזאת, אם כי לא שכח את ירושלים מעולם, נתקיימה...

אמו של „יוסקה", פסיל השוחטנית, עקרת־בית, בעלת־חנות למכלת בשוק ה„עיר", חרשתנית לעשיית דיו לממכר, טרודה עד צואר בבית ובחנות — זקוקה היתה לעתים קרובות לעזרתו של „יוסקה", ובאחד הימים היא מציעה לו ללכת אתה לטחנת־העיר לשם טחינת דגן לקמח למכירה. יוסקה קופץ על המציאה ושש אלי־הזדמנות־סיור בטחנת־הרוח הרומזת לו משכבר הימים בכנפי העץ שלה הענקיות והמסתוריות... בסקרנות יתר ובחקרנות מזורזת אין הוא מניח מידו דבר בטחנה שלא יגשש בו ולא יתחקה על שרשו, מסתכל באבני־הרחים — ברכב ובשכב — תוהה על סבוב הגלגלים והרצועות העוטפות אותם, שוטפות ועושות את דרכן חלילה, מתלהב ממרוצן, מלטפן, תופשן ונתלה עליהן...

את הטחנה העמידו בעוד מועד. יוסקה חזר הביתה מבית־החולים כעבור שבועיים, כשידו הימנית אבודה לו...

מכאן ואילך חלה תמורה יסודית וגורלית בחייו. ההורים מתחילים לחשוב ל„תכלית". יוסקה מסכים להשלח לארבע שנות־למודים לישיבה באודיסה, שיצאה לה מוניטין ושבהנהלתה השתתפו טובי סופרי דורנו וביניהן מנדלי וביאליק. כעבור ארבע שנים חוזר יוסקה הביתה מאודיסה מלא וגדוש. לא עברו ימים מועטים והוא נכנס להוראה. מיסד את בית־הספר העממי הראשון בקובל ותופס

אחת העמדות החשובות בחיים התרבותיים־הרוחניים שבעיר בכלל ובתנועה הציונית בקובל בפרט. עומד בשורה הראשונה של מחוללי תנועת ה„תרבות" בקובל ובהווסד הגמנסיה העברית הראשונה מיסודה של „תרבות" ע"י אשר פרנקפורט, תופס עמדת מורה ללמודי היהדות בגמנסיה, מחנך דור צעיר של חלוצים מסורים לעמם, לציונות ומגשימים בפועל את האידיאלים הלאומיים — משאת נפשו וחלום חייו, עליו חלם בילדותו — עד פרוץ המלחמה.

יוסף אברך היה אדם נעלה, אנין־דעת, איסטניס ואציל־רוח. עמקן, בעל השקפת־חיים ריאלית נוקבת, וצופה לסדרי עולם נשאים ונשגבים, הלומי־צדק ומשפט נבואיים, חולם וגלוי־עיניים... הוגה דעות ועל ראש דעותיו והשקפותיו — בעיית עם־עולם, ישראל סבא הנצחי המעוול, המקופח ומעולב ע"י אומות העולם הדוחקים את רגליו. הכיר והוקיר את החיים, העריץ את הטבע ואת חמודותיו, העריך והבחין את השגב ואת הפאר שבגלוייו ומצפנותיו. כמה וערג למצוא פתרונים לחידותיו של ה„לפני ולפנים", את התכליתיות של היצירה, שלא חדל להגות בה. אהב את החיים ונצמד אליהם בכל מיתרי ונימי נפשו, נתרשם ונתלהב מצפרירי הצפר, מצלילי־האלם, ממקסם הנוף והשטיח הירוק־רענן שבשבילי השדה מחוץ לעיר, בו יצא בוקר־בוקר לשוח לרוח־היום, ממרקם טלית־התכלת של ה„טוריה", בה היה צולל וטובל עם עלות השחר ובעלם־איש ובה היו משתפכים שיחו והגיגו הנלהב ליוצר עולם ומלואו...

בפרוץ המלחמה הסובייטית־גרמנית, כשהצהיר היטלר הצהרתו הידועה



יוסף אברך הי"ד בתקופת למודיו בישיבת אודיסה. אברך יושב השלישי מצד שמאל בשורה 2 (מלמעלה למטה). בשורה השלישית החמישי מצד ימין יושב המשורר ח. נ. ביאליק ז"ל

בה הודיע על כוונתו להשמיד יהדות אירופה והצהרה זו שודרה ברדיו. אותה שעה התרוצץ יוסף אברך בחדרו כלביא פצוע ושאג: מה הוא חושב לו האידיוט, המטורף החצוף הזה?! עולם — הפקר, לית דין ולית דיק?!.. העולם יתן לו לחסל יהדות כולה באירופה?!.. היה לא תהיה! הוא מוכרח לנפול ונפול יפול!!!

בשנת 1942 הוצפפו כל יהודי קובל למגרש העיר ע״י הנאצים על מנת להוציאם להורג בכפר בכבה, 6 ק״מ חוצה לעיר בדרך רחוב בריסק, בקברים שנכרו להם מראש. מי יחוש ומי יגיד כמה עמוקים ואנושים היו יסורי־הגיהנום של המחוסלים ומי יכול לתאר לו יסורי־הנפש של המחוסל יוסף אברך, כשהוא ראה בעליל ש: העולם הוא הפקר! שלית דין ולית דיין! ואין איש מפריע מלבצע רציחת־מזמה של עם שלם בממדים ובמתכנת שלא ידעה ההיסטוריה דוגמתם! או אז התחוללה בלבו סערת־געש שחרגה ממסגרת היחיד ונתרחבה לזעקת־שבר של עם שדוד לעין השמש על לא דבר. חלוש ואזול־יד בחיי יום־יום, פוחד ורועד מכל דאלים־גבר, קם הפעם יוסף אברך מבין שורות אלפי היהודים המובלים לטבח, אזור־חיל ועוז־רוח מופלאים, הגביה את קולו ואת ידו היחידה ופנה לבלי־חת — כפי שמוסרים עדי־ראיה — לעבר הגרמנים הרוצחים ונשא משא־זעם באזניהם, ירק מרה ובוז בפניהם ונבא תבוסתם הבלתי־נמנעת ביום הפקודה הקרוב המוכרח לבוא!..

ידו האחת בן־רגע נקטעה גם היא בחרב הרוצח. נורה על מקומו. נפל חלל. מתבוסס בדמו, קרא את הקריאה האמיצה האחרונה: עם ישראל חי! מות ונקם לנאצי הפושע! בשרותו לעמו, בהקדישו לו את כל כוחותיו בחייו ובהפגינו את קיום העם מול חרב אויב, בהשיבו לו חרב־תוכחתו על ראשו, במותו — הוא מת מות־גבורים בחרוף נפש של יהודי גא ואמיץ־לב בגבורים המגינים על כבוד עמם. ת. נ. צ. ב. ה.

תהא נשמתו צרורה בצרור הגבורים הקדושים והטהורים וזכרו בל ימחה לעד!

* * *

מ ד ב ר י ו

המסורה התנ״כית מסבירה לנו את שורש השם גלעד, החבל החשוב בעבר־הירדן, שהיה תכופות לסלע המחלוקת בין השבטים העברים בעבר־הירדן ובין המואבים והעמונים מדרום, והארמים מהצפון. הוא בא מן המלים: גל־עד, כלומר גל האבנים יהיה לעד

בין בני יעקב ובין בני לבן (בראשית ל״א, מ״ח) זאת אומרת, גל האבנים (וכאלה זרועות למכביר בגלעד) צריך לציין את הגבול האתני בין הארמים (בני לבן) ושבטי עבר־הירדן היהודים. הכתוב מדגיש באופן כזה את מה שנעשה לעובדה, כי עבר־הירדן היה לישוב קבוע של כמה שבטים מבני ישראל, ושעוד אבות השבטים הישראלים והארמים קבעו כבר וצינו את הגבולות.

* * *

עבר־הירדן — זוהי נחלת קדומים לשבטי־ישראל, ערש מולדתם החביבה, לפני כבשם את ארץ כנען.

* * *

שירת בלעם, שנהפך ממקלל למברך, אותה השירה האדירה על „אוהליו של יעקב כי טובו" ועל „העם לבדד ישכן ובגויים לא יתחשב" (במדבר כ״ג, כ״ד) מסגרתה — נפות עבר־הירדן, והרקע שלה — השנאה חסרת האונים והפחד של המואבים מפני שבטי ישראל.

* * *

בפתיחה לספר כבר אתה מוצא את שמו של עבה״י: „אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן" וכו׳ (דברים א׳, א׳). סמוך לזה אתה מוצא הדגשה שניה: „בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת" וכו׳ (שם, א׳, ה׳).

* * *

עבר־הירדן ממלא תפקיד חשוב בהשפעה התרבותית הנבואית, ביצירות השירה וברעיון האחדות של האמונה, העם והארץ. ברי לי, שברגע הנוכחי כשרשעי עמים אומרים לקפח את חיינו לא רק בתור קבוץ, אלא גם בתור אנשים — ספוחו של עבר־הירדן לשטח הבית הלאומי הוא משאת נפש, ולא מציאות. אבל חשוב לנו, שבהכרתנו לא יקטן ערך עבר־הירדן משאר חלקי־הארץ, שאנחנו לא נואש ממנו, ואז — עוד יושב לנו.

(מתוך מאמרו: „האירידנטה העברית והשתקפותה בתנ״ך". נדפס ב„קובץ היובל" לכבוד מנהל הגמנסיון והליציאון „תרבות" בקובל, מר אשר פרנקפורט, ליובל החמישים לחייו (1888—1938) ולמלאות שבע־עשרה שנה לקיום הגמנסיון ((1921—1938). החוברת הופיעה בשנת תרצ״ט בעריכת יוסף אברך הי״ד).

יצחק עוגן

קלמן גוטנבוים ז״ל

עם קלמן גוטנבוים הי״ד נפגשתי לראשונה בוילנה בחודש אלול שנת תרצ״ו. זמן רב נשאתי את נפשי להכיר את האיש הזה שעל חייו והליכותיו התהלכו ספורים רבים בחוג בני־המשפחה. הוא ישב בקובל שם נשא לאשה את דודתי, אחות אבי, בתו של הרב ניצברג ז״ל הידוע בכנויו ע״ש ספרו „דמשק אליעזר". זכור לי בקור אחד של סבי ז״ל בביתנו בוילנה. באחת משיחותיו עם אבי נתגלגלו הדברים על קלמן גוטנבוים — והרב הישיש, הלמדן והבקי, שיצאו מוניטין לשתיקתו — דבר בהתלהבות גדולה על חתנו המופלא (וזאת לאחר שנים אחדות של היכרות; גרים היו בדירה משותפת), על אורח חייו



קלמן גוטנבוים ורעיתו אידה, בת הרב ניצברג, הי״ד

הנזירי, על שקידתו העצומה, וכן על אפיו ומזגו הנעלה. בהתלהבות דבר הרב הישיש וביראת כבוד. לאחר זמן קראתי את ספריו של גוטנבוים זה — את ספרו על שופנהויאר (אגב — נתוח מעמיק ופופולרי כאחד), וכן נסיתי לקרוא את ספרו על תורת־היחסות של איינשטיין. ספריו אלה וכן ספריו המאוחרים — ספר ספוריו „פרעמדע" והרומן „מיסטעריעך" — עוררו את חשקי להכיר את המחבר, בן־המשפחה. אולם לא נסתייע הדבר עד שנת תרצ״ו.

אותו קיץ ירדתי לוילנה — לאחר שעשיתי כמה שנים בארץ — לפקוד את בית־הורי. קלמן גוטנבוים העתיק אז את משכנו מקובל לוילנה. הפגישה

היתה נלבבת ביותר. היה בו משהו שבו קנה מיד את לבי. אגב, בחיצוניותו לא היה מן המושך ומן המפתיע. אדם עיף היה, נתון לסבלותיו. אולם, לאחר שיחה קצרה עמדתי על־כך שהוא עיף ויגע מן העבודה שעבד רוחו יומם ולילה, נתון למאמץ בלתי פוסק של חקירה ועיון, של אגירה, ומשום כך, אולי, לא היה מהיר לתת. כבוש היה, מכונס לתוך עצמו, וענותן. מעין חתום. אולם משהצלחתי לרכוש את אמונו — והנה היה השתקן למעין נובע ולא רויתי דיי.

מהלכים היינו ברחובות וילנה — אלו הרחובות הדלים בשכונת היהודים, הנוגעים אל הלב בדלותם ועלבונם; מפליגים היינו לפרברי־העיר, אל הגנים ואל „הר הצריח" — שם רקם לפנים מיכ"ל את הגיגי־רוחו והמציר מאנה כתב שם את „משאת נפשי". לרגלינו משתרעת מצד אחד הויליה, ומעברו השני של ההר מתמשכת כחגורת־כסף דקה הויליקה, יובלו של הנהר. כאן, במקום הזה המבודד והמרוחק (האורחים הנוצרים השלוים פקדוהו רק בימי אידיהם; יהודים מנעו רגליהם ממנו בעטים של בריונים) ישבנו שעות על שעות. משמצא בי אדם שלבו פתוח לפילוסופיה, נפתח לבו של האדם ההוגה, הבודד, שלא מצא לו אחים לדעה ורעים להתרועע. אמנם, חביב היה על האינטליגנציה היהודית הכותבת אידיש (אותו זמן התחיל לפרסם רשימות וציורים ספרותיים ב„טאג" שיצא בעריכתו של זלמן רייזין) — אולם איש־החברה לא היה. שלא כרוב סופרי אידיש — ציוני היה, ולבו נהה בסתר ובגלוי לארץ־האבות. חלם על עבודה בארץ, על קתידרה. אולם אבטודידאקט היה, ולא נמצא מי שימליץ עליו. באותם הימים הוזמן למתן סדרת־הרצאות ברוסיה (לשם נתגלגלו ספריו על שופנהויאר ואיינשטיין ועשו רושם. ושמא היתה כאן ידו של אחד מבני־המשפחה שעלה שם לגדולה...) אולם, נפשו נקעה מן הקומוניסטים. ידע כי ברוסיה לא יהיה חפשי להביע את דעותיו. ועל חופש־המחשבה לא היה עשוי לותר. זוכרני את דבריו על המטריאליזם ההיסטורי ועל המרקסיזם. לא, לא הוא האיש להרצות ברוסיה... גם הנסיעה הארוכה היה בה כדי להרתיע... העבודה מרובה, ומוחו מלא תכניות. באחת השיחות גילה לי שהוא עובד עבודה מאומצת על ספר־חייו, על שיטתו המקורית בפילוסופיה. הוא קבע לעצמו עוד כעשר שנות־עבודה עד שיברך על המוגמר...

שיחתו קלחה בנחת, כראוי לשיחת־חכמים. דברים פשוטים ועמוקים — מהם שרק לאחר שנים עמדתי על תכנם ויפים. בן־בית היה בעולם המחשבה האנושית. באפילת ההויה מהלך היה ולפידו בידו, ועגול־אור מקיפו והולך אתו. עמדתי בתוך עגולו — ונדמה לי, שאני רואה את האיש והינו מואר מלבר ומלגו. וראיתי שלא ניתק לרגע משרשו ומקורו; כאב־האדם וסבלו שמשו מוצא, ראשית ואחרית לדבריו. ויהי הבודד הזה, הפורש מן הצבור, לפלא בעיני.

באותם הימים סיפר לי על קשריו ויחסיו עם כמה מגדולי־המחשבה בדורנו, ואז ראיתי גם את בדידותו באור אחר. הוא שלט — בקריאה וכתיבה — ברוסית, אנגלית, צרפתית וגרמנית, וקשר קשרי־ידידות עם מלומדים רבים. בקשר לעבודתו על איינשטיין ניהל חליפת־מכתבים אינטנסיבית עם הגאון. כמו־כן ספר לי על קשריו עם מיכלסון, הפיסיקאי הנודע, ואחרים. ואיני יכול לסלוח לעצמי על חטא שחטאתי. דברתי על לבו שימסור לידי את המכתבים או חלק מהם — להפקידם באוניברסיטה העברית, באוצרו של ד״ר שבדרון. צלו של השטן מגרמניה השתרע אז גם על אדמת־פולין... גוטנבוים נענה להצעתי. נדברנו שאסור לביתו ואבחר מן המכתבים כטוב בעיני. ואני שטוף הייתי בכל מיני הרפתקאות בוילנה, בעיר מולדתי — נתון לרשמים עזים, ישנים וחדשים — ודחיתי מיום ליום. נפרדתי מקלמן גוטנבוים, ביום האחרון, בפרידה מהירה, ובהבטחה שהוא ישלח לי את הצרור. לא איש כמוהו ייחס למעשה הזה את החשיבות שיחסתי אנכי. ולא הוא שיתבטל מעבודתו ומהגיגיו ויפשפש בצרור המכתבים... וגם על־כך דוה הלב... אבדו כולם, אבד הכל, ולא נשאר שריד וזכר.

כתבי קלמן גוטנבוים

(רשימה ביבליוגרפית)

1) ארטור שאפענהויער — זיין לעבן און פילאָסאָפיע. הוצאת א. גיטלין, ורשה 1922.
2) ספעציעלע און אַלגעמיינע רעלאַטיוויטעטס־טעאָריע. א. גיטלין, ורשה 1923.
3) „פרעמדע״ — נאָוועלן, א. גיטלין, ורשה.
4) מיסטעריען — רומן, ורשה 1924.

יוסף אברך

שיעור קומה

(ליובל החמישים של מר אשר פרנקפורט הי״ד)

בתור תלמיד בית־הספר מיסודה של חברת „מפיצי ההשכלה" ברוסיה, בעשירית הראשונה של המאה הנוכחית, עם כוונה האסימילציוני, בשעה שגדלה ה„בריחה" מן החדר והישיבה ל„שקאָלעס" ולהשכלה — קשה היה לשער,



מנהל הגמנסיה העברית, מר אשר פרנקפורט הי״ד

שהנער פרנקפורט, חניך „שקאָלע" זו, שביחד עם התנ"ך והעברית הגישה להם מטעמים מקרילוב, פושקין, לרמונטוב ועוד, יעשה „בריחה" מהופכת, מן בית־הספר „משכיל אל דל" אל הישיבות בקובל ובבריסק. וכעבור זמן־מה (כשנתיים), לבית־הספר הרוסי בקובל, ואחר־כך לבית־הספר למסחר ולגמנסיון בבריסק. אחרי זה — גמר המכון הגבוה למדעי־המסחר בקיוב, על־מנת ליסד אחרי־כן גמנסיון עברי, ולעמוד בטיפוחו וטפולו הגשמי והרוחני.

וכשיצא פרנקפורט, מוכתר בתואר קנדידט למדעי המסחר והכלכלה — היתה המלחמה העולמית בעצם תקפה. הוא משתדל אז לעשות שמוש מן התורות שהורו במכון ועוסק בפקידות ובמסחר. הוא נעשה פקיד גבוה בקבלנות גדולה של גישור וסלילה.

אחר־כך אוחז הוא גם במסחר. אינו מזניח, בכל זאת, את העבודה הצבורית, החשובה ביותר בזמן ההוא. הוא נעשה חבר פעיל של ועד־הסיוע לנגועי המלחמה היהודים, ואחר־כך — בועד־העזרה לנגועי הפוגרומים באוקראינה, בימי המהפכות ברוסיה.

כניסת הפולנים לקיוב מאפשרת לו את השיבה לעיר־מולדתו בתור רפטריאַנט. אבל לא רק במובן הפשוט והחמרי של מלה זו, אלא גם רפטריאַנט לרוחו, לתרבות העברית, מולדתו מלפנים. תכוף לשיבתו הוא מתחיל את השתדלותו לייסד את הגימנסיון העברי.

הוא עושה קפיצה נחשונית, המעוררת תמהון בעיני מכרים וידידים. ה„אולריטניקים" שביניהם תמהים: האפסו מסחרים הגונים, מכניסי רווחים, שפרנקפורט מתכונן לפתוח בית־אולפנא? יותר מאלה משתוממים להשתדלותו בחוגי הקוראטוריון והמיניסטריון: גמנסיון בשפת־ההוראה העברית? חידת פלא, שקשה מאוד פתרונה.

ומהיכן יקחו להם ספרי־לימוד למקצועות השונים בעברית? „האיך תספיק לכם שפה, שהיא קפואה ועומדת מאות בשנים, לכל אלה המושגים והביטויים דהאידנא? אתמהה"! הציעו לו לפתוח גמנסיון בשפת ההוראה הפולנית. אבל הוא, פרנקפורט, ענה על הכל בדבריו של ר' יוחנן בן זכאי לאספסינוס: „תן לי יבנה וחכמיה"!

ובקוראַטוריון ובמיניסטריון התפלאו, אבל הפלא הגדול של תקומת פולין, שהיה תוסס וממלא את ישותו של כל פולני — הוא שהסביר להם גם כן את חזון תחיית התרבות שלנו, והחזון מצא לו הד בלבותיהם של הגורמים המכריעים.

רעיון התרבות נתממש, הקרים עליו בשר, הקרים עליו עור, וכמו ברובנה, ביליסטוק ווילנא, ככה קם גם הגימנסיון בקובל ויעמוד הכן על בסיסו.

מן הבעיות החמורות, שתבעו פתרונן מאת המנהל היתה החמורה ביותר —

שאלת המקורות לכלכלת המוסד. ההנחה המקובלת היא, שלכאורה צריך מוסד מחנך, שיש לו מטרות אידיאליות של שנוי־ערכין — להשען על אמצעי חברת „תרבות" ולהתמך בהם ובכספים צבוריים אחרים. אבל פרנקפורט פתר את הבעיה באופן אחר לגמרי. הגמנסיון התכלכל משכר־הלימוד שההורים משלמים.

אמנם, יש לו לפעמים סיוע חוקי ומוסרי, ולפעמים רחוקות גם חמרי במקצת מצד המרכז. אבל, לו היה המוסד תולה את עיניו בצפיה לעזרה מצד מרכזים, איזה שיהיו — היה לו אז מכבר גורל „עזר" של פרישמן, והיה זה מכבר פושט את רגליו, ו„נאסף אל עמיו" מ„רב חיבה".

קובל היא עיר בלתי עשירה, לא באוכלוסיה ולא בכסף, ומוסדות־חינוך תיכוניים ישנם בה יותר מן המידה. הפרדוקסליות בפעולתו של פרנקפורט היא, שמוסד הראוי לפי ההגיון לקשקש בקופת־הצדקה ולהשען על עזרה מבחוץ — נעשה לחי נושא את עצמו, ועוד מרים מסים למרכז.

וחיות זו של מוסדות־התרבות משמשת סימן מובהק לזכות הקיום ולקרקע המוצק, שעליהם מתבסס רעיון ה„תרבות". אבל ביחד עם זה מוכיחה היא את מרצו ואת כשרונותיו האדמיניסטרטיביים של מייסד הגמנסיון ומנהלו.

ובאו ימים של משבר, שעוד לא חלפו כליל גם עכשיו. והעוני דפק גם על דלתות המוסד. ושנות הרזון נתנו עדיהם בסעודת־יומם ובמראה פניהם של המורים ובני־ביתם. אך „למרות הכל" ואף־על־פי־כן עומדים במערכה.

— — — ככה הוא הולך וממשיך את פעולתו עד הקפיצה הנחשונית החדשה, עד הקמת הבנין. „בראשית" הבנין: מכיון שהרשות אינה נותנת למוסד להמשיך את העבודה בבנין הישן, שיש בו חשש מפולת, ומאידך גיסא, כיון שקשה להשיג דירה מתאימה בשביל המוסד, כי שכר הדירה יבלע את ההכנסה — נחוץ לבנות.

ואם תאמר: הרי אין כסף למוסד בכדי לסלק את החובות ושכר־הדירה מן השנים הקודמות, ואיך אפשר לחשוב על־דבר בנין חדש? ויש לומר: הרי משום כך צריך לבנות, מפני שאין ביכולת המוסד לשלם סכומים גדולים שכר־דירה מדי שנה בשנה.

דומים אנו, שתשובה כזאת היא פרדוכסלית ומחוסרת הגיון: מעגל מוקסם, ללא כל מוצא. וכאן אתה מוצא את גדולתו של בעל־היובל. הרעיון הזה, שמצא לו תומכים בישיבות עסקני ה„תרבות", עם החברים העסקנים המובהקים, וראש־הקהל מ. פרל בראש, ושנדמה בכל זאת להזיה יפה מחוסרת ממש — קבל צורה ממשית על ידי יזמתו של פרנקפורט.

איזה כוח טמיר תוסס ונובע בו, מרץ עובר על כל גדותיו, כשטף לבה מהר־געש, ההולך ומתרחב ומשלהב את כל מה שהוא פוגש בדרכו. ככה שוטף

מרצו ומשלהב מדורה כבירה, שלהבת־יה של עשיה ויצירה. כל חברי הקבוצה העסקנית המצוינים נדהמים לקומבינציות ולטרנסקציות המחוכמות של בעל־היובל: לקנית השטח, לסילוק דמי־הקדימה, להובלת הלבנים. הם מוקסמים מן המעוף הכביר, הטיסה הנשרית, היזמה הענקית בעלת „שבע מילין פסיעה אחת" של א. פרנקפורט.

נסתלקו החיוכים של לגלוג ובנות־צחוק מאחורי השפם ל„הזיה". היכן היא הפרדוכסליות? הכל כל־כך מציאותי, מוחשי, הגיוני. נתחשמלו החברים העסקנים ואזרו את כחותיהם למפעל־הבנין, לקיבוץ ההרשמות והנדבות בכספים, בחמר ובלבנים.

והתוצאות — הנחת אבן הפינה החגיגית ברוב פאר ובקהל רב, וכל הפיות מללו רברבן ליזמה הנועזה, שכדאי לראות איך ומתי תוצא כולה אל הפועל ובנין זה יושלם. ואחד מן הקרואים הרשמיים אמר אז, „עכשיו, בהנחת היסוד, עמד פרנקפורט בבחינת הבגרות הזעירה; בבחינה המלאה יעמוד — בגמר הבנין". במלים אחרות: „עוד רבה הדרך".ויד ליד, שכם לשכם, ומעל לכל — ה„נוגש", בעל היובל, במבט־עיניו המצליף את החברים ותובע עבודה כשוטו של נוגש בשעה של התרפות הרצון וקוצר הרוח, ובקולו המנסר בחשאי עמוק בלב ובמוח: „קום ועבד, קם עשה"!

ובתחבולות ולהטים, בעירוי המים, כלומר הכסף, מן „הכדים אל הבאר", כונתי — מן התקציבים של כלכלת־המוסד, ממשכורתו, ממשכורת הפרסונל, מהלואות, דחיית פרעונות — נמשכת עבודת־הבנין, והקירות הולכים ומתרוממים, אריח על גבי אריח, ואחרי פרשת הלבנים — פרשת הקורות והמרישים, ואחריה — פרשת הפחים. צפוי לבנין ה„תרבות". ורק עיניו של בעל־היובל הלוהטות להט חולני ופניו המרוכזים ולבו הנחלש בקרבו — המה מגוללים במקצת את היסוד האירציונלי שבמרצו, הלא הוא נדלה מכאב עלבונה של תרבותנו, תרבות גדולה של אומה דוויה ושפלת מצב זו, שהיא מחוסרת מקלט; תרבות זו, שלא באה לה בירושה מאת האמורי, ו„שלא זכתה באור מן ההפקר", כי מלבה חצבה לה אותה ומכאבה.

וגם מכאבו וצערו הפרטי נדלה המרץ של בעל היובל, שבאם לא יעשה מעשה רב — ירד לטמיון פרי עבודתו שכל־כך אהב. ואותו העלבון האישי אותה סכנת האכזבה, הם שדרבנו את יזמתו, להחיש את מעשה־הבנין עד לעטורו ושכלולו ולא נתן דמי לו. הבנין קם. פרנקפורט נגש ל„בחינת הבגרות המלאה" ועמד בה.

(מתוך „קובץ היובל", ליובל החמישים לחיי אשר פרנקפורט ז"ל ולמלאות שבע־עשרה שנה לקיום הגמנסיה).

יעקב קוברינסקי

לזכרו של יעקב בוראק ז״ל

לא היה איש בקובל שנבחר כחבר לכל כך הרבה ועדים כיעקב בוראק. במשך כל התקופה שבין שתי מלחמות־העולם היה חבר בועדים של „תרבות״, „טאז״, „אורט״, „בית־היתומים״, קופת „גמילות־חסדים״ וכו׳ וכן בועד הסניף של „הציונים הכלליים״. והוא השתתף בהנהלת מוסדות רבים לא בגלל רדיפה אחרי כיבודים ו„כסאות״, אלא מפני שמטבעו היה איש־הציבור, והיתה לו הבנה



עמוקה בלבירינט המסובך של חיינו הציבוריים־מפלגתיים. המדובר לא בסבך האידיאולוגי, אלא בסבך המעשי־שימושי — הסדרים במוסדות, דרכי מימונם, היחסים בין המוסדות, אופיים של העסקנים וקצת „סודות מן החדר״ — כל הענינים האלה היו נהירים לו. לפי רוב היו בוחרים בו לועדות־התקציב וגם לועדות שמתפקידן היה ליישב סכסוכים פנימיים, שבעוונותינו הרבים שכיחים אצל אחינו בני ישראל.

היה זה טבעי, שהוא ולא אחר הוציא לאור וערך את השבועון „קאָוולער

שטימע", שהחזיק מעמד למעלה מ־10 שנים. אין צריך לומר שה„קאָוולער שטימע" שרת באמונה את הציבוריות היהודית בקובל. יעקב בוראק שאף לתת לשבועון גוון לוקלי מובהק. בכל גליון לא הודפס יותר ממאמר אחד על נושא כללי, וכן הוקדשו כמה שורות לחדשות השבוע. היתר היה נתון לעניני קובל וסביבתה, לעניני העיריה, הקהלה, המוסדות השונים, אירגוני הנוער, הספורט — וכלה בתאונות, גנבות וכו'. לעתים היה מדפיס מפרי עטם של סופרים ומשוררים מאנשי העיר והעיירות הסמוכות (קלמן ליס, משה וינשטין, אוליצקי ואחרים).

הוא הצליח לענין כמה „מושכי עט סופרים" מקרב האינטליגנציה היהודית המקומית, שהיו מספקים חומר פובליציסטי וספרותי, ללא שכר סופרים, כמובן. בעקשנות ראויה לשבח ידע לדרוש מכל איש יחס של כבוד לעתונו. זכורני, שאיזו להקה אורחת באה לכמה הצגות בקובל, והאימפרסריו רצה לסטות מהמנהג המקובל וסרב לתת ליעקב בוראק כרטיס־כניסה של עתונאי.

„אין לי צורך ברצנזיה שלך" — טען הלז, אבל בוראק אמר לו בפשטות:

„אין אני בא להצגה דווקא לכתוב רצנזיה, ובכל זאת עלי להיות באולם, מפני שאם הקהל ישרוק על כל ההצגה, או אם אחד משחקניך יפול מהבמה וישבור את מפרקתו — עלי כעל איש העתונות מוטלת החובה לכתוב על זה רשימה בשבועון המקומי או להודיע לעתון בורשה (יעקב בוראק היה גם רפורטר מטעם ה„מאָמענט")".

יעקב בוראק לא הכניס את ה„קאָוולער שטימע" בשום קשרים רשמיים או כספיים עם איזו שהיא מפלגה, אולם למעשה, מתוך עצמאות גמורה, היה עתון זה כלי־ביטוי להסתדרות הציונית והיה משמש שופר לכל המפעלים ההמוניים שלה. הוא לא סטה מעולם מהקו הציוני והלאומי, למרות שלעתים היתה הגינות זו גורמת לו הפסדים חומריים. אנשים יחידים ידעו בשעתו, שה„ב. ב. ו. ר." (בלוק של בלתי־מפלגתיים לשיתוף פעולה עם הממשלה — אירגון של חסידי־פילסודסקי) הציע ליעקב בוראק קצת טבין ותקילין וחסדים אחרים תמורת הסכמה להעמיד חלק מהשבועון לצרכי תעמולתם. הוא לא הסכים והתחמק מהם בתירוץ דיפלומאַטי.

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה, כשלציבור היהודי היתה כבר תחושה שדבר־מה גורלי ונורא עומד להתרחש, הגביר ה„קאָוולער שטימע" את התעמולה לעליה. הוא נשאר נאמן ליעודו עד היום שפרצה המלחמה ועל החיים הציבוריים שלנו הושלך הס.

לא עלה בידיו לצאת מעמק הבכא בעוד זמן, והוא נספה בידי הרוצחים עם כל אחינו המעונים־הקדושים.

ש. במא

על ה„קאווליער שטימע" ועורכו

(ה ר ה ו ר י ם)

מתוך ערפלי העבר מזדקרת ונצבת כחיה דמותו התמירה של עורך הק. ש.; פניו הצנומים, עיניו הממושקפות ואפו המחודד שוו לו דמות אסקטית־נזירית; דבורו המקוטע במקצת, קול־הבס שלו העבה והחותך נוצר כאלו מלכתחילה כדי לשכנע אותך בהגיונו הפנימי. רגליו הארוכות נשאו אותו — כתרוד צבורי — לכל אספה בעלת אופי צבורי. כציוני נאמן העדיף את האינטרס הלאומי על הקנוניות הבין־סיעתיות. לא נשא פנים לאיש והצליף בעטו החד והשנון על פני הראוי לכך.

* * *

„כתרוד צבורי" — ואכן הופיע בכל מקום שצפו לו ושלא צפו לו. הצליח לרכז סביבו חבר־עובדים נאמן המסור בכל לבו ונפשו לעתון שלא על מנת לקבל פרס. „סוכניו" נמצאו בכל מקום־פעולה צבורי כללי או יהודי מיוחד. באפו המוארך "הריח" ומצא את האנשים המתאימים במועצת העיריה או „בסטרוסטבו" מצד אחד ובמועצת־הקהלה מצד שני.

* * *

הוא ידע לרכז סביב העתון את מיטב האינטליגנציה שבעיר, ולא הסתפק בכך. עמד בקשרים עם סופרים בעלי שם, קבל רשות להעתיק לעתון ממיטב היצירה הפובליציסטית של העתונות הכללית־היהודית ופרנס את תושבי העיר מדי שבוע בשבוע במאמרים וברשימות בעלי תכן אקטואלי־חולף ובעלי תכן קים ועומד.

* * *

היה אוטודידקט, אבל הצליח לסגל לעצמו את דרכי־ההבעה המודרנית ולא פעם עמדת משתומם אל מול התופעה של אדם בעל תנופה רחבת־הקף, שאם אמנם פעל בעיר־שדה היה מעורה בחיים הפוליטיים־הכלליים והצבוריים־היהודיים ולא השאיר מאורע צבורי קטן או גדול הראוי להגבה — ללא תגובה.

* * *

כתיבתו היתה פשוטה וענינית, ידע את מכמני קמטיה וקמטי־מכמניה של שפת־הדבור וארג אותה בלשון־הכתב שלו. הבעתו בכתב היתה הגיונית, מקיפה,

ממצה ומשכנעת. היא לא חסרה קורטוב של מודרניזם מצד אחד ומאידך — היתה מושתתת על ה„גלייכווערטעל" העממי־העסיסי. מאמריו השיגו את מטרתם: לטפו את הראוי ללטוף ופגעו במי שהיו מכוונים אליו.

* * *

העתון „ק. ש." נשא אופי כללי, אבל ידוע היה לכל שהנו עתון ציוני. מבין העתונים שבערי־השדה במחוז היה הבולט ביותר ועמד על רמה ספרותית־פובליציסטית גבוהה ולא אחת צוטט על ידי העתונות הכללית־היהודית שבורשה הבירה. וכשקמו מתחרים פוליטיים — כ„בונד" — ורצו לטשטש את האופי הציוני של קובל העיר יצא בעוז רוחו ובגאון לאומי נגד טשטוש זה וסופו שנצח.

* * *

„ובכן, מר ש. ב. — פנה אלי פעם אחרי השתתפותי הפעילה באזכרה הגדולה שנערכה בבית־הכנסת הגדול לזכר הרצל — „אולי תקדיש לעתוננו מפרי־עטך?!" ולא יכלת לסרב לטון הנעים של בן־אבינעם — כזה היה כנויו המקובל — ובגליון הבא של יום ששי הופיע מאמר על „ימי בין המצרים" שהוקצה לו מקום נכבד.

* * *

יום הששי האחרון לפני עלותך ארצה. מכונת־הדפוס פולטת את עלי־ההגהה האחרונים של העתון. האותיות הטריות מלכלכות את הידים והעורך נועץ מבטו בברכות־האחולים לעולה. מעיניו מתגלגלות דמעות ונופלות על הניר הרך־השעיר של העתון. „שלח את רשימותיך משם והיתה לי נחמה פורתא" — אומר הוא ומפיו נפלטות המלים רבות־המשמעות: „מי יודע, מתי אזכה אני לעלות לארץ?" לרשימות מהארץ נתן תמיד מקום בראש העתון, אולם הוא לא זכה בחייו לעלות לארץ.

* * *

ובעלותך ארצה ובעמדך על הר־הצופים במדור העתונות שבאוניברסיטה העברית ובדפדפך בשנתוני הק. ש. שבארכיון יכלת לעמוד — מתוך מרחק גיאוגרפי — על ערכו של העתון ועל העמדה אותה תפס בחיים היהודיים־הכלליים, ואם קובל היהודית תוסיף לחיות בתודעה היהודית וידעת שחלק לא מבוטל בכך — ל„ק. ש." ולעורכה.

יעקב טייטלקר

אמנות התיאטרון בעירנו

תולדות „החוג הדרמתי היהודי" בקובל

עד המלחמה העולמית הראשונה, בימי שלטון הרוסים, היו אסורות בקובל הצגות ביידיש בכלל ובהחלט. לעתים רחוקות היו מופיעות להקות מוורשה, מוילנה וממקומות אחרים, וגם אלו היו מתחכמות לעקוף את החוק, בהמליצן את שפת הצגותיהן כ„גרמנית", ולאמתו של דבר היו רוב המחזות המוצגים בימים ההם בעובדה כתובים יותר בלשון „דייטשמעריש" — „עברי־טייטש" שמרובים היו בהם יסודות אשכנז על השפה היהודית הספרותית הצחה.

את ההצגות האלו היו מבקרות לפי רוב השכבות האמידות והאינטליגנציה היהודית־רוסית, וההמונים מצאו בהן עניין פחות.

התפתחות התיאטרון בשפת יידיש עממית בקובל התחילה בראשית המלחמה העולמית, בימי כבוש הגרמנים דוקא, כשליהודים ניתן חופש יחסי של פעולות תרבותיות־צבוריות בשפתם הם. אחד הגורמים העיקריים שנתן את הדחיפה העצומה לצמיחת „החוג הדרמתי היהודי" בקובל היה המצב הכלכלי המיוחד שתושבי העיר היו נתונים בו. בזמן ההוא היתה העיר מלאה פליטים יהודים מכל סביבות קובל, מקום שמה חרב המלחמה המתהפכת הגיעה וקצרה קציר לא מצער של אלמנות ויתמות ועל תושבי קובל שומה היה להחלץ לעזרה דחופה למען לא יכרעו תחת סבל העוני והדחקות שבהם היו שרויים. אז נוסד המטבח העממי הידוע שמסביבו התלקטו טובי עסקני־העיר ובראשם — העסקנית הנדבנית הידועה — אשת ד"ר פינשטין, שפעלה רבות לטובת נצרכי העיר בחומר וברוח.

המקורות הרגילים של אוסף תרומות ונדבות בין האוכלוסיה לא הספיקו ומושיטי־העזרה ראו עצמם מוכרחים לתהות על צנורות־הכנסות נוספים. אז, בשנת 1917, לפני ואחרי הצהרת בלפור הדדו ההדים הראשונים מהתמורות המדיניות בעולם ובארץ והתחילו מבצבצים ועולים הנבטים הראשונים של התנועה הציונית הלאומית־העממית גם בקובל; ואז, בחוג האינטליגנציה אשר התרכז מסביב לפעולותיה של אשת ד"ר פינשטין, נולד הרעיון לצרף את המועיל והמנעים כאחד וליסד חוג דרמתי יהודי בשפת יידיש עממית טהורה, שיעמוד על הגובה התיאטרלי האמנותי הראוי ושיהווה גם מקור לא אכזב לעזרת הפליטים ושפור מצבם הכלכלי של הנצרכים בעיר קובל.

יוזמי „החוג הדרמתי היהודי" היו בראש וראשונה: הבמאי המוכשר ואנין־


1917
10
1927

הטעם משה פוגאטש והמצנט הנדיב ויו״ר החוג משה קאגאן — חובבי־תיאטרון יהודי בעלי־כשרונות תיאטרליים מובהקים. האחד, משה פוגאטש, בא מחוגי הנוער הציוני והשני, קאגאן, הופיע משדרות העם הלאומיות־העממיות בקובל. שניהם הביאו בצקלונם נסיון והשקפות תיאטרליות מסוימים, שרכשו להם בארץ נדודיהם באמריקה — ארץ הפריחה של הספרות והמחזה היהודיים בימים ההם, ולפני שניהם עמדה המגמה הברורה העיקרית: לפתח ולטפח את הטעם התיאטרלי האמנותי של ההמונים. הרפרטואר שבחרו בו היה ממבחר הדרמה האירופאית והיהודית וגם מקצת מן המחזות המשובחים של גורדין וגולדפאדן. להצגותיהם שהיו מופיעים בהן לא יותר מאשר שלוש־ארבע פעמים בשנה, היו מתייחסים באחריות גמורה, מתוך רצינות, אהבה וכובד־ראש.

התפקידים היו מאומנים ומשוננים שינון נוקב. כל הופעה והופעה, בבמוי הבדוק והמוצלח של פוגאטש, היה מאורע חגיגי בחיי הצבור הקובלאי, שהיה מקבל אותן מתוך הכרה, הערצה ויחס של כבוד. נתגלה, שגרעין „החוג הדרמתי היהודי" נזרע על קרקע פורה של הנוער הקובלאי המוכשר ועד מהרה נתרכז מסביב לחוג צוות מלא של כוחות תיאטרליים כשרוניים ניכרים.

היחס הקלוקל המסורתי היהודי אל ה„תיאטר" כאל „פורים־שפיל" ואל שחקניו כאל „קומדיאנטים" יוצאים לתרבות רעה אבד עליו הכלח והמלחמה בת־הדורות בין האבות והבנים, פורצי גדר ויוצאי־דופן — שככה... בשנים הראשונות לקיומו שימש „החוג הדרמתי היהודי" גם קשר וגשר בין קהל הצופים הקובלאי ובין הלהקות האמנותיות השונות („הוילנאים" מוורשה ומוילנה, להקת „ויקט" מיסודו של טורקוב) שהיו מופיעות תכופות במבחר הרפרטואר של הדרמה היהודית והיו פונות, בהגיען לקובל, בראש וראשונה ל„חוג הדרמתי היהודי" באולמם משלהם, והיו מקבלים ממנו עצה ותושיה, עזרה וסעד טכני ומוסרי, המלצה וגישה לקהל הצופים הקובלאי. מסביב למגמה העיקרית של החוג: לפתח את הטעם התיאטרלי הטוב והאמנותי של ההמונים, התרכזו כל השכבות של העיר. גם שכבת האינטליגנציה היהודית־רוסית, שנתחנכה על ברכי התרבות הרוסית, שהיתה בדרך כלל רחוקה מן השפה והספרות היהודית והיתה משקיפה עליה מגבוה כעל „ז׳רגון" קלוקל, ושניתנה לה ע״י „החוג הדרמטי היהודי" היכולת להכיר את ספרותה ויוצריה הקלסיים, ולרבים מהם להתמחות בה במשחקם ולא רק להנות ממנה, אלא גם, בתור שחקנים מוכשרים, להנות בה את הקהל, כגון: בורוכין ברנדס, מדם קיווק ועוד. גם שכבת העממיים — „הפולקיסטים" — שנציגיהם הבולטים היו: אחד היוזמים של החוג ויושב־הראש שלו — קאגאן — מזכירו הקומיקאי בעל כשרונות יתר, שנתחבב מאד על הקהל — חאלאט, גרמפלר, רוזן ועוד. גם שכבת הציונים־הלאומיים, שנציגידם היו: יוזם החוג עצמו — משה

פוגאטש, שבקה פרישברג, חיה ליס, אהרן מלמד ואחותו יוכבד, קופלברג חנה, ויבדל מהם לחיים, שלום קלוניצקי ועוד. גם משכבת הדתיים־„הבעלי־ביתיים", המתנגדים היותר חריפים להשתתפותם של בניהם ב„טריאטר", שגם הם סוף־סוף וותרו לזמן המתקדם. נציגיהם בחוג היו: האחים פרידמן, המורה ניימרק, סגל ועוד.

באופן כזה הווה „החוג הדרמתי היהודי" גוש תרבותי־אמנותי על־מפלגתי ניטרלי ואכסניה תרבותית־צבורית לכל הכוחות הצעירים, חובבי אמנות תיאטרלית עממית ושוחרי עלייה תרבותית־אמנותית של ההמונים. כל שכבה ושכבה האצילה נופך ייחודי מתרבותה, השקפותיה וצביונה, לטובת העלאת רמת החוג ומשום כך רכש לו „החוג הדרמטי היהודי" אהדתם של כל תושבי קובל על פלגותיה וזרמיה.

אולם במשך הזמן התחילו תמורות חדשות לתת אותותיהן בחיים הכלכליים של היהודים בפולניה המחודשת ופגעו גם בחיי היהודים של קובל. המצוקה והלחץ הכלכלי, שהיו תוצאה ישירה מהמדיניות האנטישמית של הממשלה השמרנית הפולנית, עשו שלהם. העוני, הדוחק והמחסור גדלו. הקומץ לא השביע את הארי. צריך היה לנקוט בשיטה „מעשית" יותר ולוותר קצת על האמנות... היו גם גורמים ונסבות אחרים. אלה התחתנו ונבלעו במשפחותיהם ובעסקיהם. אלה הפליגו למרחקים ואלה לא הסכימו עם שדוד הערכין... חברים עזבו את החוג ובאו חדשים במקומותיהם שלא דאגו לקוו היסודי שבו ולרמתו. פוגאטש פרש, ואת מקומו תפס השחקן המקצועי מן הסביבה, שהתיישב בקובל — טורן — כשרון תיאטרלי בולט, שעמד בראש החוג ובבמויו והכניס בו את המקצועיות, לא הקפיד ביותר להסתגלות ההמונים לאמנות שבהצגות ושם לב יותר להסתגלות ההצגות להמונים... מן „הגברדיה" הוותיקה נשארו על עמדותיהם מתי מעט. חלה ירידה.

מאידך השכיל טורן למשוך לחוג הדרמטי כוחות חדשים מנוער הפועלים וחובבי־תיאטרון סתם, שנמשכו לחוג הדרמטי על מנת לספק את יצר משחקם. וכן שם גם פניו מחוץ לקובל, ניצל את צמאונם התיאטרלי של העיירות והופיע עם החוג בסביבת־קובל בהצלחה מרובה. הודות לזה והודות לכשרונו הארגוני הרב של מזכיר החוג ורוח החיה שבמבצעיו — חאלאט, שידע להתרים ולהפעיל עסקנים חשובים מכל המוסדות הצבוריים לטובת החוג ועננייניו — החזיק „החוג הדרמטי היהודי" מעמד עד הימים האחרונים שלפני השואה.

„הסטודיה־הבימה"

(מיסודו של שלום קלוניצקי)

הצורך ב„הבימה" ומחוללה

אם „החוג הדרמטי היהודי" בקובל נולד בסימן צורך כלכלי, ז. א. במגמה לשמש גם מקור עזרה סוציאלית נוסף לנצרכי קובל, הרי „הסטודיה־הבימה" מיסודו של ש. קלוניצקי הוותה תופעה תרבותית עברית מיוחדת במינה.

אז, במחצית השניה של שנות השלושים, עמדה תנועת התרבות העברית בקובל במלוא פריחתה. שני בתי־הספר העממיים והגמנסיה העברית מיסודה של „תרבות" שגשגו והתרחבו, תנועות החלוצים („השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר", „החלוץ" ו„איחוד א"י העובדת") גדלו וגאו, וכולם יחד יצרו יסוד ורקע איתן לפעולות תרבותיות מוגברות ואפשרויות להתפשטותה של השפה העברית בחיים התרבותיים־חברתיים בקובל. אולם הפעולות האלו נצטמצמו בכתלי מוסדות־החנוך וקני־החלוצים בלבד, והשפעתן לא באה לידי גלוי מחוץ לד' אמותם. וכן לא הובלטה כל עצמה של מגמת ה„תרבות": החייאתה והשלטתה של השפה העברית גם בתפוצות והכשרתה לחיי התרבות העברית במולדת.

רבים וכן טובים היו בין המורים העברים ועסקני ה„תרבות" בקובל שהכירו, הבינו והעריכו ערך הגורם התרבותי העצום של התיאטרון להפצת השפה ותרבותה, איזו שלא תהיה, בכלל, ובשביל השפה העברית — שעד אז נחשבה כשפת־הספר גרידא — על אחת כמה וכמה. אולם רק המורה שלום קלוניצקי היה היחידי שהעז לבוא עם ההצעה הנועזת: להחדיר את הגורם הזה בחיי־התרבות העברית לאלתר. ז. א. ליצור במה תיאטרלית עברית פומבית לכל דורש. ומכיוון שש. קלוניצקי, חבר „ועד ה„תרבות", ציוני ותיק, היה גם שחקן כשרוני, חבר „החוג הדרמטי היהודי" ובעל השקפות תיאטרליות אמנותיות־אסתטיות, שרכש לו מתוך הנסיון, מתוך עיון רב בספרות התיאטרלית ובעיקר מתוך אינטואיציה והשראה מקורית, — טבעי היה הדבר שלמגמה העיקרית — התרבותית, תלווה גם מגמת־משנה והיא: ליצור במה תיאטרלית עברית אמנותית, שתתן סיפוק אמנותי־אסתטי לכל דורש תרבות ואמנות, — רעיון שהורה וטופח בלבו של ש. ק. שנים על גבי שנים ומוכן היה להקדיש כל כחו ומאודו להגשמתו.

ה י ח ס

כפי „המקובל" בכל רעיון חדש וחזון, מרובים ההוזים וההוגים בו ומועטים המגשימים המוכנים לעשות מאמץ לביצועו. וכאן ראוי לציין את העובדה המדאיבה שש. ק. לא מצא אזן קשבת אף אחת בין עסקני וחברי ועד ה„תרבות", שהתיחסו

רובם ככולם אל רעיון „הבימה", אמנם, בהבנה, בהכרה ובאהדה, אולם התחמקו מתת ידם לסיוע הטכני והחמרי הדרוש למפעל, למעשה, שהם עצמם הודו בו להלכה... והסתייגו באמתלאות שונות של גרעון בתקציב, בחששות של מה־בכך ודחו אותו בקש, ב„לך ושוב"... פרט ליחסו החיובי והנדיבי של משה פרל (שלא היה עוד אז יו"ר ועד התרבות) שבתור סגן יו"ר העיר עשה כמיטב יכלתו לטובת „הבימה" המתוכננת ואשורה על ידי השלטונות.

התגברות על הקשיים והנסיון הראשון

אפס ש. ק. לא נחשב בין אלה הנרתעים מפני הקשיים והמעצורים בדרך, מסתלקים ופורשים לקרן־זוית — ש. ק. החליט החלטה נחושה ליסד את „הבימה" בכחות עצמאיים ויעבור עליו מה.

את צוות השחקנים גייס ש. ק. בעיקר, בין הנוער המתלמד, בוגרי־בתי־הספר והגימנסיה העברית, בין הנוער החלוצי ובחלקו גם בין המורים. ומכיוון שחומר שחקני זה של חובבים בלתי־מנוסים ובלתי־בדוקים במשחק, היה די רופף להופעה אינטגרלית שלמה, בעלת טיפוסים מהוקצעים ומעוצבים, בחר ש. ק .בפרגמנטים מסויימים מהספרות האידית הקלסית, בעיקר מפרץ, עבדם וסגלם לכשר המשחקי של שחקניו והכין את ההצגה הראשונה בשם כולל „גזרה מן השמים". ומאחר ש„ועד התרבות" סלק ברגע האחרון את ידיו ממנה, נאלץ ש. ק. לחסל את המודעות (שכבר הודפסו!) ע"ש תרבות" ולחפש דרכים ואופנים אחרים לבצע את זממו. זה היה בשנת 1928 ערב חג הפסח. התקרב יום השנה השנים־עשר למותו של פרץ. החליט ש. ק. לנצל הזדמנות זו להצגתו בצורת „נשף פרץ", שלקבלת רשיון מאת השלטונות המוניציפליים לא היה קושי מיוחד. וכן הוכרח ש. ק. לשנות תכן ההצגה ובעבודה מאומצת יתרה נגש לעצב את הדמויות של פרץ: המקובלים, הנביא, הפרוש ואחרים על ידי טפול מיוחד ואינדיוידואלי של שחקניו ומשתתפיו. והואיל שש. ק. עצמו היה גם עסקן צבורי נדיב, חבר ב„ועדת־החנוך" של „בית־היתומים", נצל את מעמדו במוסד זה וקבל רשיון על שמו של „בית־היתומים" להצגתו — ענין תרבותי, ש„ועד ה„תרבות" מנע ממנו את חסותו והתעניינותו בו מתוך אדישות וצרות־אופק...

נעשו ההכנות, הפרסום הדרוש. נשלחו הזמנות. וביום 8.4.28, ב' דחול־המועד פסח, נתאסף באולם ת"ת, ליסטופדובה 3, מקום ההצגה, המון רב של מבקרים בלתי־צפוי — על אפם של רואי־שחורות מושבעים — ותפסו את כל המקומות של האולם.

בנסיון ראשון זה התכוון ש. ק. להפגין את הדרך המקורית היחודית שהוא רצה לשוות ל„הבימה", שאין הוא רואה את הדרכים המקובלות והנדושות

של להקות־חובבים אחרות והוא שוחר נתיבות־אמנות נעלים יותר, שבילים חדשים, סגנון חדש, תפיסה חדשה.

ואמנם, במשחקו הכשרוני המצוין, בשלוב המקורי והאמנותי של: תנועה, מוסיקה ואפקטים של אורות מרהיבים, הפתיע והפעים ש. ק. את קהל הצופים, שהביע בתשואות את הכרתו והתפעלותו. הנסיון הצליח. הנצחון היה מלא ושלם.

„מ ס ד ה"

מוכתר בהצלחה ומעודד בנצחון נגש ש. ק. לכינון ולהרחבת „הסטודיה־הבימה" ולהצגת הפרמיירה שלה „מסדה". רבים מן ההססנים ומן האדישים של פעילי־„תרבות" שנו יחסם השלילי אל „חלום" „הבימה" העברית. הצטרפו כחות חדשים. לימינו של שלום קלוניצקי התייצב הצייר הכשרוני הצעיר א. ריינר, שנשא גם הוא בחובו חזון האמנות העברית והחדרתה בחיים התרבותיים של העיר ומצא כעת הזדמנות ראויה להתמכר לה בכל רחשי לבו לגלות כשרונות לא־מצויים. נספחו אל „הסטודיה־הבימה" גם המורה לזמרה פינשטין והפסנתרנית ליובה אברך, שתרמו לה הרבה מבחינה מוסיקלית, והרקדנית הכשרונית, חניכת „בית־היתומים" — שרקה טשיזשיק (חרפיה), הכניסה את קסמי המחול האמנותי המקורי.

להצגה השניה בחר ש. ק. את הפואמה אז מאוד אקטואלית „מסדה" של יצחק למדן. אולם בכדי להוציא מתחת ידו דבר שלם ומתוקן הוא נזדקק לפעולות־מכינות כבירות. השחקנים הצעירים צעדו רק צעדם הראשון על קרשי „הבימה" וזקוקים היו לטפול ולטפוח יתר, אינדיוידואלי ובחזרות בצוותא; את חומר ה„מסדה" צריך היה להמחיז ולביים לפי רוח וטעם „הבימה". צריך היה לכוון ולהכוין את מלאכת המחשבת של התפאורות האימפרוביזציוניות ולהתאימן לכל הופעה והופעה של ההצגה; להלחין ולהשזיר נגוני־החסידים לתוך המנגינות והשירים הארצי־ישראליים; לאפיין ולצביין תנועות הרקודים והמחולות; לנצח ולעבד כל פרט ופרט מתוך הבנה הדדית ומתוך תאום ושלוב למסכת אמנותית משוכללת אחת ואחידה. כל עבודת־הנמלים הזאת, שש. ק. העמיס על שכמו, מן ההכרח היה שתמשך זמן רב מדי, ורק בשלהי שנת תרצ"א אפשר היה לגשת להצגה. הכל היה מוכן. חסרה רק הגושפנקה של „תרבות". שוב פנה ש. ק. ל„ועד־ה„תרבות" ושוב נתקל באותה האדישות והחששנות, צרת־העין והכיס... ושוב נאלץ ש. ק. להזדקק לחסותו של „בית־היתומים", שנתן לו את הסיוע הטכני הדרוש, העמיד לרשותו את האולם לחזרות וגם את חניכיו המוכשרים להשתתפות במשחק.



האפילוג מהצגת „מסדה" ללמדן

ביום ג' אדר שנת תרצ"א — 20.2.31, אולם התיאטרון של „קינא־מייסקי" („אכספרס") לא רק שהיה מלא מפה לפה, אלא בפעם הראשונה בחיי התיאטרון בקובל אפשר היה לראות את התופעה הנדירה: מאות אנשים, שנשארו בלי כרטיסים, צבאו על פתחי התיאטרון ונדחקו עד כדי כך, שהמשטרה הפולנית נאלצה להחזיק סדר... באו גם נציגי האינטליגנציה הפולנית. הוזמנו (על ידי משה פרל) באי־כח שלטונות העיר. ההצגה בוצעה בהצלחה מרובה ועשתה רשם בל ימחה על קהל הצופים העצום והמגוון. כדי לקבל מושג מהרושם הכביר שעשתה ההצגה, כדאי להביא ציטטות אחדות מדברי־בקורת שהודפסו בעתון המקומי על ידי אחד מנציגי האינטליגנציה האידית שהיה רחוק מאוד מתרבות עברית ונחשב גם בין מתנגדיה של תנועת־הציונית.

ואלה דבריו („קאָוולער שטימע" — אמת־סטנליק): „אצל עמים אחרים, החיים חיים מדיניים ותרבותיים נורמליים, היה מהווה מחזה כזה חג. חג של מרץ ומעוף נוער והישג אמנותי". „ראינו לפנינו מבצר של תרבות ודעת, מעוף וכשרון, מבצר של אמנות והשראה. ראינו את המסדה! „בהצגה הזאת הודגש באופן בולט חשיבות המפעל (התיאטרלי) של המסדה הנערצת, הנלבבת וההירואית! מבצר תרבות אמתית בחיים התרבותיים המפוצלים והנחשלים שבמחננו!"

והנה גלוי־דעת באותו עתון של נציג המורים העברים וחברי ה„תרבות" — י. קוברינסקי:

„ההצגה של להקת־החובבים „הבימה" היתה תופעה מעודדת בחיינו התרבותיים הדלים. המפעל הנדיר הזה הוא פרי נצחון של עקשנות של אדם אחד — שלום קלוניצקי, הנושא בחובו את חזונו ליצור במה תיאטרלית עברית אמנותית זה שנים". „במשך הזמן הזה קצצו לו, לצערנו, את כנפיו גם קרובים גם רחוקים. אולם שאיפתו חזקה מהם! ובליל ההצגה של „מסדה" התגשם חזונו במלואו". „מיד בהתחלת ההצגה אפשר היה להכיר כי היא הוכנה ברוב הבנה והכשרה. התפאורות היו כה מפוארות ואמנותיות ובאופן כ"כ מצוין הלמו תכנו של המחזה, שאפשר בוודאות לומר, שתפאורות כאלו אינם רואים בשום תיאטרון־חובבים אחר". „איננו יכולים להבליג לבלתי גלות דעתנו במקום זה על „הנחבא אל הכלים" — הצייר הצעיר ריינר, שיש לזקוף על חשבונו, לדעתנו, חלק גדול בהצלחת ההצגה". „הקהל התמוגג מתענוג. העיקר של כל הצגה דרמתית — השלוב של כל מיני אמנויות לדבר שלם אחד, בוצע במלואו: המשחק, הרקודים (חרפיה), המוסיקה (תאום מצוין, בביצוע ל. אברך), התפאורות!". „הקהל נפרד בתשואות: נהדר! מצוין" הידד — קלוניצקי! הנשף של „הבימה" הווה חג עברי אמתי!"

בהענות להפצרות הנעתרות של הקהל הקובלאי ניתנה „מסדה" בפעם השניה כעבור חדש, ב־5.4.31, בחוה"מ פסח, בה הוכנסו שפורים טכניים חדשים ושעברה בהצלחה עוד יותר מרובה מן הפרמיירה.

התפתחות „הסטודיה־הבימה" והמשכה

אחרי „מסדה" היתה „הסטודיה־הבימה" לעובדה קיימת מוכרת. טובי עסקני ה„תרבות", ובעיקר משה פרל, התחילו לטפל בהשגת רשיון ל„הבימה" אצל השלטונות, בביסוסה מבחינה כספית, משפטית, בתור גוף עצמאי במסגרת „תרבות". בהשתדלותו ובעזרתו של העסקן הצבורי המובהק, עורך ה„קאָוולער שטימע" — יעקב בוראק, נתקבל סוף־סוף רשיון ל„הבימה" והיא נעשתה חי נושא עצמו.

את שם „הבימה" בחר ש. ק. מטעמי הקלה להשגת רשיונה, מאחר שהשלטונות הפולניים בימים ההם ראו בעין חושדת בכל ארגוני „החובבים" התרבותיים — מסווה לפעולות מהפכניות, והשם „הבימה" היה ידוע למדי גם לשלטונות בתור תיאטרון לאומי עברי גרידא. את שם הלוי: „הסטודיה" הוסיף לשם הפלייתה מן „הבימה" הארצי־ישראלית עצמה.

במהרה יצאו ל„הבימה" מוניטין בכל הסביבה וגם בערים סמוכות אחרות.



שרה צ׳יזיק (חרפיה) בתפקידי השכולה ב„אנטמה״ לאנדרייב

נתקבלו פניות מרובנה, לוצק ולודמיר בהזמנות לבוא ולהופיע בעריהם. אולם ההופעות המוזמנות לא נתקיימו, מאחר שהם לא יכלו לקבל על עצמם את המימון והאחריות הכספית ש„הבימה״ הציגה להן כתנאי מוקדם. מרכז ה„תרבות״ ברובנה לא העריך את ערך הגורם התרבותי החשוב הזה של „הבימה״ ושל השפעת־הגומלין התרבותית הבינעירונית ולא בא לעזרה בסעד ובממון כפי שנדרש.

א נ ת מ ה

אחרי „מסדה״ נגשה „הסטודיה־הבימה״ להצגתה השלישית „אנתמה״ של ליאוניד אנדרייב. מטעמים שהובהרו לעיל, ומקשיים טכניים אחרים, כגון: עכוב

תרגום הספר על ידי הסופר י. פ. ציטרונל מלודמיר יתר על המדה, לקח גם הפעם זמן ממושך ,יותר משנה, בין מסדה ל„אנתמה".

גם ההצגה „אנתמה", שניתנה בי"ב אייר תרצ"ב — 18.5.32 ב„קינו מייסקי" ושהשתתפו בה כ־40 איש, עברה בהצלחה מרובה וקטפה זר הנצחון של רעיון התגשמות התיאטרון העברי בקובל. „הסטודיה־הבימה" השתרשה, הוכרה והכתה גלים בחיי התרבות העברית בקובל ובסביבה. והואיל וכל הופעה והופעה היתה למאורע חגיגי בעיר, הרשתה „הסטודיה־הבימה" לעצמה לסטות מן המסורה המקובלת מקדמת דנא לתת את ההצגות דוקא בלילי־שבתות והופיעה בהן גם בימות־החול, שהפכו מאליהן חגים ומועדים בלב צופיהן...

„הסטודיה־הבימה" עמדה בעצם פריחתה ושגשוגה. התחילו התכונות להצגה הרביעית „שבתי צבי" ובצקלונה היו עוד כאלו וכאלו. ברם באה המציאות הגלותית וטפחה על פניה. באה רוח מצויה של החיים הגלותיים הארעיים והפכה את „היכל־האמנות" הארעי לסוכת דוד הנופלת... הנוער החלוצי, שהווה רוב מנינם ורוב בנינם של שחקני „הבימה" היה רובו ככולו מועמד לעליה ולהכשרה.

קלוניצקי עצמו קיבל סרטיפיקט לעליה בשנת 1934. רוב החלוצים עלו ארצה, ואתם גם ש. קלוניצקי. עם עליית ש. ק. ארצה נסתיימה הפרשה המזהירה של „הבימה" בחיי התרבות של קובל ושוב לא נמצא גואל ויורש שימשיך במפעל.



ש. קלונימוס

תעודת הסטודיה „הבימה" בקובל ומטרתה

צעירה לימים עדיין היא הסטודיה העברית „הבימה" בקובל, אך במשך 3 שנות קיומה הספיקה כבר לרכוש לה קהל מעריצים, המתענין בה ועוקב מתוך חיבה וידידות אחרי שגשוגה והשתלמותה.

היחס אליה מצד „אניני הדעת" שבחוגי „תרבות", שהיה בראשית פעולותיה בבחינת „ישחקו להם הנערים", נשתנה לגמרי עם הצגת „מסדה" ו„אנטימה" ; אמנם נשמעת בקורת, באים בדרישות ותביעות, אך יש בהן משום כובד־ראש ודרישת טובת הסטודיה ושכלולה, כל אחד לפי השקפתו הוא. כעת, בגשתנו שוב לעבודה, אחרי ירחי החופש, ברצוני כאן לנתח את כל אלה הדרישות ולברר לעצמנו את תעודת „הבימה", מטרתה ודרכה, שבה תתקרב אל מטרה זו.

בראש וראשונה עלינו לשים אל לב כי הסטודיה היא לאומית־עברית, אך אל נשלה את עצמנו לחשוב, כי הסטודיה תעודתה להציג מחזות אך ורק

לשם הפגנת השפה גרידא. אמנם, בהצגותיה יש גם מתוך הפגנה ותעמולה למען השפה, אך אין זה עיקר תעודתה.

תעודת „הבימה" היא להראות לקהל העברי אמנות עברית־לאומית. ז. א. מחזות, שבהם משתקפים חייו של העם העברי בתקופות שונות. חיי הכלל והפרט עם כל התסיסות, השאיפות ,העליות והירידות. להפיץ אור על כל אלה התהומות המתהוות בין הדור הישן והחדש, לנגוע בכל הפרובלימות המנסרות בעולמנו ולנסות באופן תיאטרלי־אמנותי למצוא פתרון להן.

ואין הדין נותן, שנבקש את הרפרטואר שלנו דוקא במקורו העברי, כפי שאחרים דורשים. כי לא כל מה שנכתב עברית ראוי להצגה, ולו גם נכתב על ידי בן־ישראל. כי הנה, למשל, „שבתי צבי" של ז'ולבסקי עולה בהרבה על כל המחזות ממין זה, שנכתבו על ידי סופרים משלנו. ודוקא הוא, הפולני, עלה בידו להסיר את הערפל המיסטי, שגבור טרגי זה עטוף בו, ולגלות לפנינו את עליותיה וירידותיה של נשמתו. וכמה מתאים הוא חומר זה להצגה, ובפרט בשביל במה עברית! ותחת זאת ישנן הרבה דרמות כתובות עברית או יהודית, המטפלות לכאורה בגבורים יהודים כשרים ובחייהם, אך ספוגות הן רוח של חקוי.

הלא הן הדרמות הידועות של י. גורדין, שחפץ להכניס את „יפיפותו של יפת באהלי שם" ויצא לנו חקוי מן המין הכי גרוע, כי הצורה לוקחה מן החוץ וזה נגד חוקי האמנות. כי אמנם האמנות היא בין־לאומית, אך הצורה היא לאומית, כי גם הפרובלימות המשותפות לכל האנשים מתגלות אצל כל עם ועם באופן אחר ובצורה אחרת. לכן עלינו לטפל רק במחזות כאלה, אשר קרובים אל רוחנו ואשר בהם באות לידי ביטוי כל אלה הפרובלימות המנסרות בעולמנו אנו. אך אין זה אומר, שנמנע את עצמנו מרפרטואר זר, הדן על פרובלימות כלל־אנושיות. להיפך. על הסטודיה העברית להפיץ אורה עליהן ולתת להן גוון משלה.

הנה, למשל, שונה היא בהרבה תפיסתו של נוצרי בנוגע לשילוק היהודי, משל תפיסת העברי. ההבדל הוא גדול ויש לו ערך חשוב בשבילנו. כמו־כן, אפשר להשתמש בחומר לועזי, אם רק הפרובלימות שבו קרובות לרוחנו ומוצאות מקום גם בינינו. נקח, למשל, את „אנטימה" של אנדרייב. זוהי, בעצם, יצירה רוסית, שנכתבה תחת רושם הרדיפות והנגישות של העם הרוסי בימי הצאר והינה כולה צעקת־חמס על כל העול, הנעשה לעם הרוסי המשועבד. ואף־על־פי שהגבור הראשי בדרמה זו הוא היהודי דוד, לא בא, אלא כדי להבליט ביתר עוז את צערו העמוק, צער ההויה של העם הרוסי. אך הסטודיה „הבימה", בגשתה להציג את „אנטימה", השתמשה בחומר זה בגדר האפשרות להדגיש את הכאב והצער

של העברי בגולה, „צער־ההויה" של עמנו אנו. ודוד הוא ה„איוב" שלנו. וביחד עם זה הבליטה, כמובן, גם את הפרובלימה הפילוסופית הכלל־אנושית: אפסותו של האדם בפני הטבע.

בכלל, צריכה הסטודיה לנקוט בכללו של רבי מאיר: „רמון מצאתי, תוכו אכלתי וקליפתו זרקתי". מה שנוגע לאופן ההצגה ולאמצעים הבמתיים ש„הבימה" אוחזת בהם, הן הסמליים והן המיסטיים, אינם בבחינת חוק ולא יעבור. ואם עד כה היה תוכן ההצגות מיסטי וסימבולי אין להסיק מכאן, שתעודת „הבימה" להציג, אך ורק, מחזות מיסטיים או סימבוליים.

הנהלת „הבימה" מתחשבת, בעיקר, בחומר האנושי שלה ובתנאים שהיא נתונה בהם כעת. והתנאים החמריים, בעיקר, אינם נוחים כלל וכלל.

מאידך גיסא, טעות גדולה בידם של אלה החושבים, ש„הבימה" תעודתה לבדה את אלה, המשתעממים בד' אמותיהם של חוגם ומשפחתם, והריפרטואר צריך להכיל קומדיות מדגדגות, מחולות ושירים. לא ולא!

„הבימה" היא סטודיה אמנותית ותעודתה להעלות אליה את הקהל ולא לרדת אליו ולהסתגל אל הרחוב ואל טעמו. לא כמותו של הקהל עיקר — אלא איכותו. אם ישנן טענות איזו שהן — מכוונות הן בעצם מצד הסטודיה אל האינטליגנציה העברית, מורי התרבות ומנהליה והסטודנטים העברים היושבים חובקי־יד ואינם נוקפים אף אצבע קטנה; האדישות מצדם היא חטא ועוון פלילי. באו ויצרו את הסביבה והתנאים הנוחים ואזי נעלה מעלה־מעלה. ועתידה היא הסטודיה „הבימה" שתיהפך לגורם אמנותי־תרבותי רב ערך בעירנו.

אמנם יפה היא הבקורת לשתיל רך המתלבט ותוהה, אך תבוא־נא מתוך רצון לעבודה משותפת ולא לשם בקורת גרידא.

(מתוך „ספר־השנה של אגודת האקדמאים היהודים בקובל",
תשרי ה'תרצ"ג (ספטמבר 1932) שנה ב', מס' 2).

תורה וחסידות

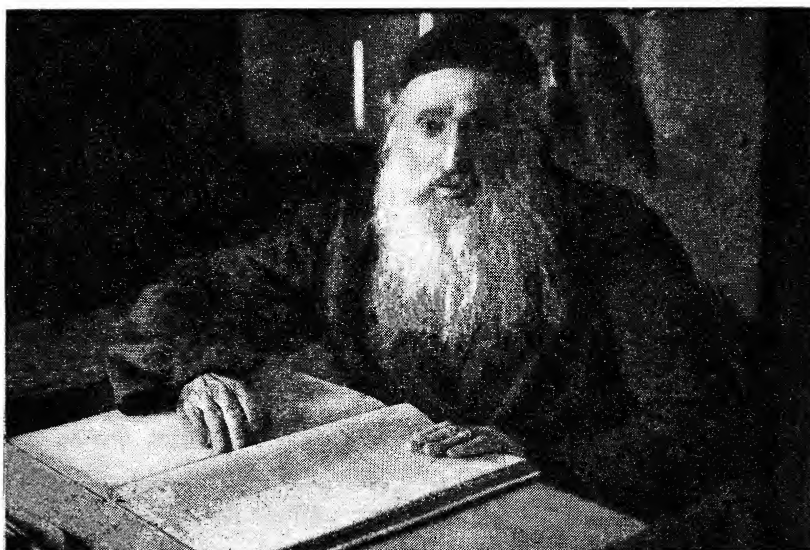
יחזקאל גולדברג

דמויות תלמידי חכמים

(מבין מתפללי בית־הכנסת הקומרצ׳סקי)

הרב הגאון אליעזר ניצברג ז״ל

הרב ניצברג ז״ל היה הארי שבחבורת המתפללים בבית־הכנסת. רב־דמתא היה. למדן גדול, בקי בתלמוד ונושאי כליו. איש, שמעולם לא פסק גירסא מפומיה, ובעמדו ליד העמוד — או שעיין בספר, או שעסק במעשה־יצירה, דהיינו, חדושי־



תורה שלו. מדי ערב בערב היה בא להתפלל בבית־הכנסת. ואם כי בית־הכנסת היה מואר כהלכה — בכל זאת השתמש בנר לתלמודו.

הרב ניצברג ז״ל הוא מחברם של הספרים „יד אליעזר״, שהופיע בוורשה, שנת תרצ״א, הכולל חידושים וביאורים על „שולחן־ערוך״, ו„דברי אליעזר״, שהופיע בווילנא בשנת תרע״א (1911) — חידושים וביאורים על „שולחן ערוך״, אבן־העזר. כמו־כן חבר ספר רב הכמות ורב־האיכות בשם „דמשק אליעזר״.

בהקדמתו ל„יד אליעזר״ כותב הרב הגאון: „חסדי ה׳ אזכיר, תהלות ה׳ ועל כל טוב אשר גמלנו וברוב חסדיו הפליא עמדי וזיכני לישב באהלה של

תורה מעודי ועד היום הזה ולחדש חידושי־תורה הראויים לאמרם. ואמרו חז״ל: אין לו להקב״ה בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה. לכן הנני נותן הודאה על חלקי לשעבר, אשר שם אותי מיושבי בית־המדרש ומבקש על להבא שבתי בבית ה׳ כל ימי־חיי. ועיין במהרש״א על מאמר חז״ל: „אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו״, על מי שכותב ספרים בידו. ולכך נקראו תלמידי־חכמים סופרים, ואני מעלה כעת על מזבח הדפוס „יד אליעזר״, חלק שני מהלכות מאכלי עכו״ם עד גמירא וקונטרס השמות על הלכות גטין, ואקוה כי כל המעיין בספרי ויהגה בעינים טהורות ימצא ויראה בו כמה דברים טובים ותהיה לו תועלת גדולה מספרי בכמה ענינים, ובפרט לבעלי־הוראות.

ועתה אודה ה׳ בכלל לבב, אשר הגדיל עמדי והחייני וקיימני לזמן הזה, ואני תפילה לאל חי, יהי רצון שיתקבלו דברי בעיני חכמי־הדור והנני נותן הודאה לעבר ומתפלל על להבא: אנא ה׳, כאשר עזרתני עד כה ברחמים הרבים, כן בל תעזבני לעד ותחזקני ותאמצני בחסדיך העצומים להבין ולהשכיל וללמוד וללמד ולזכות בכתר תורתנו הקדושה בשלימות כדכתיב, כי היא חייך ואורך ימיך והם חיי־עולם, והשם־יתברך יאריך ימי ויתן לי הרוחה ויזכני להדפיס עוד החידושים שחדשתי ומה שאחדש עוד אם ירצה השם ויתן לי מהלכים בין עמודי־התורה ולא אכשל חס־ושלום בדבר הלכה ואזכה לישב בארבע אמות של הלכה, הליכות־עולם, ונזכה כלנו לאור חיי הנצחי ולעבדו ביראה ובטהרה וכדכתיב יראת ה׳ טהורה עומדת לעד. וכן נזכה לשמוח בתורתנו הקדושה ובמצוותיה לעולם ועד וצדקתנו תעמוד לעד ודבר ה׳ לא ימוש מפינו ומפי זרענו ומפי זרע זרעינו, אמן כן יהי רצון״.

הרב ניצברג ז״ל הלך לעולמו בשנת 1935. ב„מומנט״ מיום 30 בינואר 1935 הופיע הנקרולוג הבא: „לאחר מכאובים קשים נפטר הרב דמתא, ר׳ אליעזר ניצברג ז״ל, שהיה ידוע בעולם־התורה בחניכתו „דמשק אליעזר״. הוא נולד בפרוז׳ני בשנת 1849. בהיותו בן 35 חבר את ספרו הראשון „דמשק אליעזר״, פרוש על ה„חושן משפט״. הספר הזה נתקבל בהערצה בקרב חכמי־ישראל. אחר־כך הופיעו ספריו „דברי אליעזר״ ו„תורת אליעזר״.

ספרים אלה העלוהו לדרגת בר־סמכא גדול בשטח ההוראה. בשנת 1911 בא לקובל לכהן כרב העיר, וזכה ליחס של הוקרה וחיבה מצד כל תושביה.

הנפטר היה בן 86. בהלוויתו סוגרו כל בתי־המסחר היהודיים והשתתפו בה כל יהודי־העיר, לרבות רבנים מהסביבה״.

רב יהודה ריידר ז״ל

תלמיד־חכם מובהק, בקי גדול בש״ס. איש נבון היה. בימי חרפו עסק בפרקמטיא, וכשהזקין פרש מהבלי העולם הזה ובילה ימיו ולילותיו בבית־המדרש. הוא עבד את עבודת־הבורא לילות כימים ותדיר היה שקוע בהגיגי־תורה. הוא ידע להוקיר בן־תורה, וכל מי שריח תורה נדף ממנו היה מקרבו באהבה. הוא היה אב לבחורים, שישבו ולמדו בבית־המדרש. הוא היה פונה אליהם ואומר: למדו, יקירי, באהבה. התורה היא מקור־נחמה לעת זקנה. התבוננו וראו: לו היו שערי־התלמוד נעולים בפני — במה הייתי מבלה שארית ימי?

בלילות־חורף היה רבי יהודה עוזב את בית־המדרש בשעה שש בערב והיה חוזר אליו בחצות־הלילה וממשיך בתלמודו עד אור־הבוקר. בכל זאת לא גבה לבו, היה נזהר בכבוד כל אדם ואדם, והודות לכך היה רצוי וחביב על הבריות.

רב פנחס וויינפלד הכהן ז״ל

בני העיר הדביקו לו חניכה, פסבדונים בלע״ז. קראו לו: רב פנחס הוצלס. הוא היה פוליהיסטור — בעל ידיעות מרובות ורב־גוניות. נהירין היו לו שבילי הספרות החילונית כשבילי ספרי־הקודש. בעל מוח חריף היה, ספוג תרבות. הוא ידע ידיעה יסודית את הספרות העברית החדשה ויחד עם זה התפרסם כמטמטיקאי חריף והיה ידוע בעיר כמנהל־חשבונות בקי ומנוסה.

הוא נחן במוח חסר־מנוחה. תמיד תר וחפש. שכלו נמצא בתנודה מתמדת. כשרק התעטף בטליתו — מיד נגש לארון־הספרים ודפדף בספרים שונים. הוא הצטיין בידיעה מופלגת באבן־עזרא. ידוע לכל מי שעיין באבן־עזרא, כי ישנם בפרוש זה מקומות סתומים וחתומים, וסתומות אלה ידע רב פנחס לפענח ברוב בקיאותו וחריפותו. למרות ידיעתו הרחבה בענפי־תורה וחכמה ובקיאותו המופלגת בש״ס היה פשוט בהליכותיו עד להפליא.

רב יוסף שפירא ז״ל

יהודי צנום ונמוך. מלבר נראה כאחד מפשוטי־עם. אך מגדולי התורה היה. בגוף חלש זה פיכו מעינות תורה כבירים. הוא היה אחד מגבורי הרוח, מגדולי הלמדנים בעיר. הוא היה מדקדק בכל תג ותג שבתלמוד ובפרט בפרוש רש״י. חי על המלמדות. היו לו כמה תלמידים ומזה התפרנס. בין תלמידיו היו יוסל שוחט, בנו של רב ולולה ז״ל וכותב הטורים האלה. הוא היה פדגוג מצוין. ידע לעמם סוגיות קשות וחמורות ולקרבן לכושר־התפיסה של חניכיו. הוא הסביר את

החומר בשפה פשוטה ומובנת, שהתירה את כל הספקות ותרצה את כל הקושיות. כשתשובותיו הזדהו לתשובות מפרשים קדמונים וחשדנו בו שהוא מתעלם מפסוק מפורש: „המביא דבר בשם אומרו — מביא גאולה לעולם", היה רב יוסף אומר: כשבן־אדם הולך בדרך הישרה ואינו סוטה ממנה, הוא נפגש, ממילא, עם אנשים אחרים... בתשובה לקונית זו גלומה השקפת־עולם נכונה, שהאמת משותפת לכולם, וכל המחפשה בלב שלם מגיע אליה בדרכו הוא.

רב זאב (וועווצי) ארליך ז"ל

רבי נחמן מברסלב אומר במקום אחד: „הכל אומרים שיש עולם הזה ועולם הבא, ואנו מאמינים שיש עולם הבא. אפשר יש גם כן עולם הזה באיזה עולם. שהרי בכאן נראה שהוא הגיהנום. כי כולם מלאים יסורים גדולים תמיד. ויתכן שאין עולם הזה כלל". דברים אלה אפשר לאמרם על רב וועווצי ז"ל. הוא לא ידע עולם הזה מהו, כי כולו היה שקוע בעולם האצילות, בעולם הספירות העליון. הוא היה אחד החסידים הנלהבים של הרב מבוינה, שהיה נצר משושלת הרב מריז'ין. הוא ידע בעל־פה את כל ה„משניות". ועם דמדומי־שחרית, כשלא מבחינים בין תכלת לקלא־אילן, היה משכים לבית־הכנסת ולומד בעל־פה ח"י פרקים משניות. הוא התפרנס כגובה מסים בבית־חולים ואחר־כך עבד ב„מושב־זקנים".

רב שמואליק ז"ל

רב שמואליק היה מראשוני קוראי „הצפירה" בעיר. כקורא ותיק, קבל כפרס את „דברי ימי ישראל" לגרץ בתרגום עברי. הוא שלט בכמה שפות. היה עוסק בצרכי־צבור באמונה, אסף כספים לנצרכים וטפל בהכנסת־אורחים. העניים ידעו טוב־לבו והיו משכימים לפתחו. הם ידעו שהוא לא יוציא רעב מביתו. הוא היה מסדר את העניים אצל בעלי־בתים שונים בעיר, וכשנשאר עני ללא־סידור — היה אורחו הפרטי. כשנשארו כמה אורחים עניים שאיש לא הזמינם — היה רב שמואליק סוגר דלתות בית־המדרש, לא נתן למתפללים לצאת החוצה עד שסודרו כל העניים.

היו בין העניים איסטניסים, שהתבישו להיות סמוכים על שולחן זרים. את אלה סדר רב שמואליק במסעדת שורצבלט על־חשבון הגבירים. כשנוסדה בעיר אגודה לעזרת־עניים בשם „בית־לחם" היו רב שמואליק, ברוך־הירש גלמן ואברך ז"ל מהעומדים בראש.

רב שמואליק התפרנס מהוראה והורה בבתי בעלי־בתים שונים. בבתים



„חדר חבצלת"

מימין לשמאל יושבים המורים: אריה וועווריק, שמואל גולדברג, נח שטינברג

אלה מסרו לידו כספים לשם חלוקה בין הנצרכים. רב שמואליק היה מרים על נס את נדיבות־לבה של הגברת רוזה גסקו.

אם כי עסוק היה בהוראה עד שעות־הערב המאוחרות, היה שקוע ראשו ורובו בצרכי־צבור. הוא השקיע הרבה עמל ויגע בהעמקת החנוך הדתי. היה הראשון שיסד חדר בשם „חדר חבצלת" ברשיון המפקח. בחדר זה הורו למודי־קודש, עברית ופולנית. מי שסיים חדר זה — נתקבל לכיתה ג' בגמנסיה. הוא גופו הורה למודי־קודש; תנ"ך — חזן ממאצייב; חשבון — גרשון יגודניק; פולנית וגיאוגרפיה — לייביש ווערוריק.

מתוך ההוי

לילות־שבת

בליל־שבת, אחרי־הסעודה, היו מתכנסים בבית־המדרש ללמוד את ה„אורח חיים" — פרוש על התורה. בחוץ ירד השלג, הקור היה בעיצומו, ובבית־המדרש ישבו יהודים ונהנו הנאה רבה מלימוד ה„אורח חיים". בין הבאים: משה שוחט, יצחק ורבה,אליהו ורבה, פנחס ברג, שמואל גולדברג, ליבל שינקר וברוך־הירש גלמן ז"ל. היו יושבים ולומדים עד חצות. מרגלא היתה בפיהם: „פרשיות החורף עטופות בפרוות". עם סיום שרו ג' פעמים „ישמחו" בהנאה רבה והלכו לבתיהם כשקדושת השבת על פניהם.

חברת „אומרי תהלים"

בבית־המדרש היתה קימת חברת „אומרי תהלים". בראשה עמדו עקיבא טורסקביץ' וזאב קונטרקט ז"ל. היו אלה אנשי־עמל, שלאחר שבוע־עבודה מפרכת היו מתכנסים בשבת עם השכמה בבית־המדרש ואומרים „תהלים" בחברותא. אחרי אמירת „תהלים" היה הרב משה יגודניק ז"ל לומד אתם פרשת השבוע. היה זה מזונם הרוחני היחידי. אחדים מהם התקדמו בלמודם וידעו ללמוד בעצמם את פרשת השבוע עם הפרושים השונים.

„שלוש־סעודות"

„שלוש־סעודות" ערכו ליד שני שולחנות נפרדים. על־יד השולחן האחד ישבו הלמדנים, בני־תורה. על־יד השולחן השני ישבו פשוטי־עם, עובדים — „עמך". את המזון החמרי לשולחן־הלמדנים ספק רב יצחק ורבה ז"ל. הוא היה מכין חלה קלועה מ־12 צמות כנגד שנים־עשר השבטים וכן חלות קטנות בגודל של כזית, נתחי דגים — מזון ל־4—3 „מנינים". אולם, המזון הרוחני היה משופע ומגוון. בראשונה — הזמירות מחממי־הלב: „בני היכלא דכסיפין", „ידיד נפש", בעת „רעוה דרעוה". באיזו מתיקות שרו את הזמר „אל מסתתר בשפריר חביון". אחר־כך היה אחד מהקהל מספר אגדה חסידית על אחד מגדולי הצדיקים. הוא היה מספר בלחש, כלם התכופפו, האזינו בפה פעור לדברי המספר ובלעו כל מלה. השעה שעת בין־השמשות. נר לא דלק. דממת־קודש שררה בבית המדרש. הדממה כה גדולה היתה, ששמעו זמזום הזבובים. המספר המשיך בספורו, כדי להאריך את השבת ולהאריך מנוחת הנשמות. כי, כידוע, הגיהינום נח בשבת ונשמות־המתים נחות מענוייהן.



מתפללי ה„ריז'ינער שטיבל"

כשאחד היה דוחק את הקץ, מאיץ שיסימו את ה„שלוש סעודות" ולהתפלל תפילת ערבית, היו עונים לעומתו: „הנח לאביך לנוח בגן־העדן". ברכו „ברכת המזון", התפללו „מעריב", הבדילו הבדלה — וחלפה הקדושה, בא החולין. פני האנשים השתנו, לבשו חולין. יש לחכות לחויה זו שבוע ימים.

השולחן של „עמך" ארוך היה ועל־ידו התישבו כמה מנינים של יהודים עובדים, עמלים, שעבדו עבודה קשה בכל ימות השבוע לכלכלת עצמם ובני־ביתם. אבל בשבתם ליד השולחן הישירו גבותיהם, קמטי־פניהם נגוזו, הקדרות חלפה ונראו כבני־מלכים. כלם שרו את ה„זמירות" בדבקות והתלהבות. הרב משה יגודניק ז"ל השמיע באזניהם מילי דאורייתא והם האיזנו לדבריו עד כדי עצירת־נשימה. היה זה מזונם הרוחני לכל ימות השבוע האפורים והמפרכים. אולם, שלא כלמדנים, הקדימו אנשי „עמך" את סיום הסעודה, ברכו בחפזון „ברכת המזון", התפללו תפילת ערבית — מוסרות עול־הפרנסה שוב השתרגו עליהם. האשה והילדים קראו אותם למלחמת־הקיום הקשה. פנה מהם זיו שבת־מלכתא, פני בני־המלכים הקדירו שוב וצל־החולין נמתח על פניהם האפורים.

ר' שמואל־יוסף ורבה

בית המדרש על שם שלמה פרוז'נסקי ז"ל

בית־מדרש זה היה מהעתיקים בעיר. כבר בשנת 1910 מצאתיו כשהוא ישן נושן. לפני 45 שנה בחרוני כגבאי של בית־כנסת זה וביזמתי העלו קומה נוספת על הבית הישן והוא קבל צורה נאה, חדישה.

רב־העיר בימים ההם היה הרב הגאון רב משה זקהיים ז"ל מפינסק. הרב משה'לה זקהיים היה איש־תרומות, מהגאונים המפורסמים בדורו.

ואם כי עקב תפקידו חייב היה להתפלל בבית־הכנסת הגדול, בכל זאת היה מדי פעם בפעם בא להתפלל אצלנו, כי חביבים היו עליו בית־המדרש ומתפלליו.

פעם פנה הרב זקהיים ז"ל אלי ואל פיני, בנו של שלמה פרוז'נסקי, בבקשה מיוחדת במינה: הוא מבקש שנזמין סופר סת"ם שיכתוב על גבי קלף גם את נביאים וכתובים, כדי שיקראו את ה„הפטרה" של פרשת השבוע מעל גבי הקלף. כידוע, רק חמשה חומשי תורה בלבד כתובים על קלף.

עשינו את רצון הרב, הזמנו לעבודה זו את יודל סופר והוא כתב את כל הנביאים וכתובים על גבי הקלף.

כששלמה עבודת־קודש זו, הזמנו בשבת לבית־הכנסת את הרב זקהיים וכיבדנוהו באמירת ה„הפטרה".

אזכרה ימי שבת ומועד בבית־הכנסת. מרטיטה לנֶגד עיני תמונת „שמחת בית־השאובה", שמתפללי בית־הכנסת היו חוגגים אותה ברוב יפעה והדר. היה בעירנו יהודי אחד, אדוק, בעל־מלאכה, בשם מוטל טוקר. כגבאי בית־הכנסת הייתי מזמינו אצלי. הוא היה מערה לתוך דוד גדול כחמישים בקבוקים יין־שרף והיה מבשל אותו בדבש. לפני ה„הקפות" התאספו בביתי כל המתפללים והיטיבו לבם במשקה המתוק־חריף, שהכין ברוב מומחיות מוטל טוקר, נוחו עדן. אחר־כך הובילו את הגבאי לבית־הכנסת בזמר וריקוד. ל„הקפות" היינו מזמינים את רבני־העיר.

בבית־הכנסת היתה קימת קופה לתמיכה בנצרכים עניים. בין המתפללים היה יהודי אחד שקראו לו ישעיה־לייב. בצעירותו היה משגיח על סלילת־הכבישים. היתה לו בת שהגיעה לפרקה, והאיש עני היה ונדוניה אין.

ביום חורף אחד, בלכתי העירה, סרתי לבית־הכנסת ומצאתי את ישעיה־לייב יושב מאחורי־התנור ואומר „תהלים". „כמה פעמים אמרת „תהלים" היום"? — שאלתי. האיש לא ענני, אך פרץ בבכי מר. מה אשפוך לפניך מרי־שיחי, הרי אין לאל־ידך להושיעני. בתי בת שלושים, השגתי בדי־עמל חתן הגון

בשבילה ופסקתי לו 300 רובל נדוניה. עתה בא החתן ומאיים, שאם לא אניח מיד את דמי־הנדוניה על השולחן — הוא מבטל את השידוך. ואני, אנה אני בא? הרי אין לאל ידי, אפילו, לכבד את החתן בארוחת־ערב הגונה.

הרגעתי את ישעיה־לייב ואמרתי לו: חזור לביתך ותגיד לאשתך שתכין ארוחה כיד המלך. תזמין את החתן והלילה יהיה האות הזה — הלילה תכתוב, למזל ולברכה, „תנאים". ישעיה־לייב הסתכל בי בתמהון כחושב בלבו שודאי התולים עמדי. אך הוא עשה כאשר צווה, לבש את פרוות־הדוב והלך לביתו.

אני הלכתי לקובקה בוקסר. מעקימת־שפתי הכיר לשם־מה באתי והוא פנה אלי בתרעומת קלה: לשם־מה באת „גזלן"? אמרתי לו: הבה לי שטר על מאה רובל לחצי־שנה. בתחילה הסס, אבל כלתו, ציופה בוקסר, שדלה את חותנה: אם מסרב אתה לתת שטר על מאה רובל, תן לפחות, 50 רובל במזומנים. ממנו הלכתי לשלמה קלורגלוז ואף אצלו קבלתי שטר על מאה רובל. עמדו לימיני עוד שני בעלי־בתים, מסרנו את השטרות לוולול צורף, והוא עשה עליהם דיסקונטו בבירז'ה. בערב הביא לי וולול ארבע־מאות רובל, במקום שלש־מאות.

באנו לבית־הכנסת, שלחנו את ה„שמש" והוא הביא 8 בקבוקי יין־שרף ועוגות, קראנו לרב וכלנו הלכנו לבית ישעיה־לייב. באנו לביתו, ברכנוהו בברכת „מזל־טוב" וערכנו את ה„תנאים" כהלכה. ישעיה־לייב נתן לחתנו את דמי־הנדוניה ונשתיירו בידו אפילו מאה רובל לכסוי הוצאות־החתונה.

על מתפלל אחד בבית־מדרשנו ברצוני לייחד את הדבור, כי בשמו קשור מפעל־עזרה חשוב, הוא־הוא שבנה בכספו את בית־היתומים בעיר. מתכון אני לעורך־דין יעקב אפלבוים ז"ל. אך טרם שאדבר על־כך, הריני מעלה מתהום־הנשייה, מערפלי העבר, את ה„מרד", שמרדו מתפללי בית־הכנסת בעו"ד אפלבוים. וכך היה הדבר: כלפי פנים נקרא בית־הכנסת על־שם פרוז'נסקי, אולם כלפי־חוץ, כלפי השלטונות, נקרא הוא בשם „בית־הכנסת הקופיצ'סקי". פתיחת בית־הכנסת היתה טעונה רשיון מתאים, וכעורך־דין קבל אפלבוים את הרשיון על־שמו והוא היה הבעל־הבית האמתי של בית־הכנסת.

מרדנו בשלטון־יחיד זה והחלטנו לקרוא לאספה כללית של מתפללי בית־הכנסת, לשם קבלת החלטה לפנות לשלטונות שירשמו את בית־הכנסת על־שם המתפללים.

שמור בידי המקור של הדין־וחשבון מהאספה ההיא, והנני מביאו בזה ככתבו וכלשונו:

פרטי־כל

של האספה הכללית של מתפללי ביהמ״ד קופיעציסקי, הנקרא על־שם הר׳ אברהם־שלמה פרוז׳נסקי ז״ל ביום הושענא־רבה, שנת תרפ״ח.

על סדר־היום

השאלה ע״ד העברת הביהמ״ד וכל רכושו באופן רשמי על־שם כל המתפללים.

ה ח ל ט ו ת :

אחרי וכוחים ובירור הענין מכל הצדדים החלט:

א) לבחור בועדה מיוחדת ולתת לה יפוי־כוח רשמי לשם הנהלת מו״מ עם המתפללים שעד עכשיו היתה להם זכות פרטית על הביהמ״ד הנ״ל, הן בדבר סדור הענינים והטענות בדיני־ישראל, וכן להשתדל אצל השלטונות אם אי־אפשר יהיה לגמור הענין בדיני־ישראל.

ב) אל הועדה נבחרו החברים האלה: הר׳ שלמה קלורגלוז, הר׳ שמואל־יוסיל ווערבע, הר׳ יקותיאל ווייץ, הר׳ אברהם וולך, הר׳ צבי באקסער, הר׳ ישראל רייכשטול, הר׳ יוסף מילשטיין, הרב קאפקי באקסער.

ה„מרד״, אמנם, הצליח, והחל משנת 1928 עבר בית־המדרש לרשות־המתפללים.

לעו״ד אפלבוים היתה בת בטריסק, שהיה מבקרה מדי פעם בפעם. פעם נלויתי אליו לטריסק, בדרך פתחתי ואמרתי לו: מרובים הם היתומים בקובל, הגדלים ללא־תורה ודרך־ארץ ואין מי שיכניסם תחת קורת־גג אחת. ומכיון שברכו ד׳ והוא עתיר־נכסין, מן־הדין אפוא שיבנה בכספו בית־יתומים ליתומי־קובל. הלה החריש ולא השיבני דבר. לקחתי דברים עם בתו, מאשה, והיא מצאה את הרעיון כשר וישר.

בשבת העמדנו את אפלבוים לפני עובדה. בשעת ה„עליה״, בקשתי את החזן שיערוך „מי שברך״ לאפלבוים בעבור שנדר להקים בית־יתומים. ואמנם, אפלבוים הקים בית־יתומים נהדר, שעלה לו כסף רב. בשבת ומועד היה הוא סועד על שולחן אחד יחד עם היתומים. הוא החזיק בביתו שני יתומים ולמדום אומנות־החיטות.

גם בתו היתה משגיחה על היתומים ובעת „אזכרת־נשמות״ היתה מביאה אותם לבית־הכנסת שיתפללו לעילוי נשמות־הוריהם.

יצחק ולדמן

בית־הכנסת הגדול, חזניו ומשורריו

בית־הכנסת הגדול היה בנוי לתלפיות. כפשוטו וכמדרשו: תל, שכל פיות המתפללים היו פונים אליו לשמוע אל הרינה ואל התפילה.

כאם הפורשת כנפיה על גוזליה, כן שפך מהדר גאונו ומעוזו על בתי־המדרשות הרבים שהצטופפו סביבו והסתכלו באימה ויראה על ראש־המעוז, על מצודת־הכוח של רוח־ישראל.

הורתי ולידתי בבית־המדרש הריז׳ינאי. שם ביליתי ימים ולילות רבים. שם האזנתי למנגינות נפלאות שהתנגנו בעולמות רחוקים ולספורים מופלאים על צדיקים וקדושים.

אזכרה את ה„מלוה־מלכה״ במוצאי־שבת. כמה חן וכמה יופי היו שפוכים על פני סעודת „דוד המלך״ זו. היו מתאספים אחרי ה„הבדלה״, יושבים ומספרים מעשיות על צדיקים, על הרבי מריז׳ין, על הצדיק מסדיגורה, שרים מנגינות־



מקהלת בית־הכנסת הגדול

חסידים בדביקות עילאית, בהתפשטות הגשמיות. וכך היו המתפללים שטים בעולם שכולו טוב, בעולם של אצילות ויופי, עד חצות.

וכפשע בין בית־המדרש הריז׳ינאי לבית־הכנסת הגדול. מפי השמועה למדתי, שבית־הכנסת הגדול נבנה בידי אומנים מפורסמים, שהובאו במיוחד מאודיסה וממקומות אחרים ברוסיה. וארון הקודש המפואר! עין לא ראתה כמוהו בבתי־המדרשות שבסביבה. הוא הבהיק בלבנוניותו, צפוי־הזהב שעליו היה נורא־הוד. חן מיוחד היה יצוק על הבימה שעמדה באמצע, שעה שהחזן עם משורריו עמדו עליה וקולם הדהד יפה בכל פינות־האולם.

ויהודי העיר אהבו מאוד את בית־הכנסת הגדול, זקנים וצעירים, אנשים ונשים, נהרו אליו בהמוניהם להזין את נפשם במנגינות העריבות. וביחוד גדלו הצפיפות והדוחק כשהתפלל בו החזן אהר׳לה פיינטוך ומקהלתו. מנגינותיו התחבבו מאוד על המתפללים והם היו שרים אותן במתיקות נפלאה.

אהר׳לה פיינטוך היה מרבה בקומפוזיציות משל ניסן בלזר וזיידל רובנר שהיו בעלי נוסח מיוחד בעולם הנגינה היהודית. רבים מהזמרים שלו השתקעו בעיר והשתתפו במקהלה ובניצוח.

לא אדע מדוע, אבל אהר׳לה פיינטוך לא האריך ימים בבית־הכנסת הגדול ועזב את העיר.

אהר׳לה פיינטוך התחבב על המתפללים לא רק בזכות מנגינותיו, כי אם גם בזכות הסוליסט, הבריטון המפואר לייב גלמבוצקי. מי מאתנו אינו זוכר את גלמבוצקי? לשמוע את קולו הנפלא היתה זו חויה בלתי־נשכחת. הוא הסעיר את כלנו, הרטיט את נימי־הנפש, ב„מגן אבות" שלו. אולם, נתקיים בגלמבוצקי מאמר קדמונים: „כל שהאלים אוהבים אותו מת בצעירותו". מעטים וקצרים היו ימיו עלי־חלד. קולו נדם לאחר מחלה קשה.

אחרי עזיבת אהר׳לה פיינטוך בא לבית־הכנסת הגדול החזן טייכטל מבודפסט. הוא היה בעל קול לירי נעים, וגבאי בית־הכנסת החליטו להשאירו.

החזן טייכטל הופיע בעיר סמוך ל„ימים הנוראים" ומיד התחיל הוא לחפש נערים, לבחון קולותיהם, ולאט־לאט ארגן מקהלה גדולה ומפוארת. הוא פנה גם לבית־ספר „הרצליה" ובהמלצת המורה פיינשטיין ז"ל קבל כמה נערים בעלי קול ערב.

החזורות התקימו בחדר קטן וצדדי שבבית־הכנסת ואליהן היו מופיעים מדי ערב־בערב הגבאים הראשיים אשר שורץ, יוסף צאל ויוסל קרסנוסלסקי ז"ל.

המקהלה הופיעה ב„שבת מברכים". החזן טייכטל הצליח להכין את הקומפוזיציות המפוארות „השכיבנו", „מקומך מלכנו", „יהי רצון" ו„נעריצך".

הוא גופו ניצח על המקהלה. הוא־הוא שגילה אותי כסוליסט וכבדני לשיר את „כבודו מלא עולם". הקהל נהנה משירתי ולאחר הצלחתי זו שרתי סולו „ויגן בעדנו", „שתחדש עלינו" ו„הוא אלוהנו".

החזן טייכטל, אף הוא, לא האריך ימים ובית־הכנסת הגדול נשאר שוב ללא־חזן.

אז התחילה תקופת „הרג'יסורה הפנימית". מבין המשוררים במקהלה היו בעלי־קולות יפים וגם בעלי השכלה מוסיקלית. מהבולטים שבהם — מאיר דינר, טנור דרמטי. הוא ניסה למלא מקום החזן והמשיך להתפלל עם המקהלה בניצוחו של יוסף חלט — הבריטון המהולל. חלט התאבק בעפר רגלי אהר'לה פיינטוך, הוא שאב ממנו ידיעותיו בשירה והוא ידע להפיק מהמקהלה את הצלילים הדרושים. חלט המשיך במסורת של אהר'לה, שהיה אהוב מאוד על קהל המתפללים.

חלט הובא לקובל בעודו ילד ע"י החזן אהר'לה. כאן גדל וכאן צמחו כנפים לכשרונו. הוא עבד כמזכיר אצל הרב־מטעם בריק, ובסוף ימיו — אצל הרב נחום־משה'לה ז"ל. חלט נחן גם בכשרונות דרמטיים והיה אחד ממיסדי הסקציה הדרמטית בקובל ומטובי השחקנים בה. בהופעתו על הבמה היה הקהל מריע לקראתו, כי היה אהוב מאוד על צבור המבקרים בתיאטרון. רבים מאתנו זוכרים, ודאי, את תפקידו כהוצמך ב„מכשפה" לגולדפדן.

ההצלחה האירה פנים לחלט והוא מצא בן־לויה מוכשר, את הסופרן אהר'ציק מלמד ז"ל, שעזר לו בניצוח.

אהר'ציק ידע יפה סולפג' ונגן על כמה כלי־נגינה. אהר'ציק ידע גם לכתוב תוים למנגינות. הוא חבר על־פי הזכרון את התוים למנגינות של אהר'לה פיינטוך ונתקבל הרושם שזוהי הפרטיטורה המקורית.

בין זמרי־המקהלה התבלטו הבריטון אפרים וידרה והטנור הלירי מוריק. מבין הנערים הצטינו גרשון יגודניק, משה חרט ,יחזקאל זלצר, ויש אומרים, שגם כותב הטורים האלה.

למקהלה יצאו מוניטין בערים הסמוכות לקובל והיתה מופיעה בשבתות בלודמיר, לוצק ורובנו. ברובנו הופיעה המקהלה עם החזן זינגרמן, טנור דרמטי, בעל קול אדיר, שהיה שר את המנגינות והקומפוזיציות של לבנדובסקי, זולצר ומלחינים מודרניים אחרים.

בפעם הראשונה הופענו עם החזן זינגרמן ברובנו, ב„ימים הנוראים". המקהלה אוכסנה במלון למשך חודש ימים. היא הופיעה בניצוחו של יוסף חלט וזכתה להצלחה גדולה.

כשחזרה המקהלה לקובל, עם תום ה„ימים הנוראים״, נודע לנו, שממשלת פולין הודיעה לזינגרמן שעליו, כנתין רוסי, לעזוב את רובנו הסמוכה לספר.

גבאי בית־הכנסת הגדול פנו לשר־המחוז שיתיר לזינגרמן להשתקע בקובל. פנייתם נענתה בחיוב וזינגרמן הובא כחזן בבית־הכנסת. חזן זה הצליח מאוד בתפילת „צדיק כתמר יפרח״ וב„קידוש״ שלו. בתפילת־שבת הלהיב את המתפללים ב„נעריצך״ ו„שמע ישראל״.

גם זינגרמן לא התאקלם בקובל ונסע לארצות־הברית. המתפללים לא השלימו עם „החלל הריק״ ומדי פעם בפעם הובאו חזנים שונים לבחינה ובתוכם החזן ציפריס שכבש את הקהל בניגוניו החסידיים.

אחריו בא החזן וקסלר, שהביא אתו מקהלה גדולה מלובלין, ובתוכה את הבאַס מנדל הוף, ששירתו הזכירה את הבריטון לייב גלמבוצקי, שהקהל התגעגע מאוד על נגוניו.

החזן וקסלר פנה לאהר׳ציק מלמד שינצח על מקהילת־לובלין. עם קבלת הניצוח באה שעת ההתגלות של אהר׳ציק. הוא נתגלה בסס־כשרוניותו כמנגן, מנצח, קומפוזיטור וכמארגן מעולה של מקהלת בית־הכנסת הגדול.



אליעזר לאוני

„הזקן מנסכיז״ וצאצאיו

ב„זקן מנסכי׳ז״, או כפי שכונה בפי חסידיו, מוהר״מ—מורנו ורבנו הרב רב מרדכי, קשורה אחת מאגדות־הפלא של העיר. טרם שעזב את קובל, מספרת האגדה, ברך אותה „הזקן מנסכי׳ז״, שלא תשלוט בה האש ותישמר מפגעים ופורעניות. ואמנם, הצדיק גזר והקב״ה קיים. עד חורבן העיר בידי הנאצים סבלה היא פחות מערים אחרות. במלחמת־העולם הראשונה פרעו פורעים ביהודי־הסביבה, ואילו לקובל הם לא הגיעו. יהודי־העיר ראו בכך, שברכת הצדיק היתה ברכה של־קימא.

אולם, מסיבות צפונות ונסתרות מבינתנו, גברה הסטרא־אחרא, בעולמות העליונים חדלו להתחשב בברכת ה„זקן״ והעיר חרבה.

חותם התורה והחסידות בעיר הטביעה השושלת הטריסקאית, שמוצאה מ„הזקן מנסכי׳ז״. הרב הראשון מגזע הטריסקאים, שהתיישב ישיבת קבע בעיר היה הרב יעקב־לייבני׳ו, בנו של המגיד הגדול מטריסק, מחבר הספר „מגן אברהם״. מחותנו של המגיד מטריסק היה רב יעקב לייבני׳ו, בנו של מוהר״מ, והמגיד קרא את בנו בשם יעקב לייבני׳ו, על־שם חותנו.

כפי שאמרנו, הגנזיס, שלשלת־היוחסין של הרב יעקב לייבני׳ו, מוצאו מהמוהר״מ, שישב על כס הרבנות בקובל במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה והיה חותם „הק׳ מרדכי החונה בקהילה קדושה קאוולי״.

מוהר״ם נולד בשנת תק״ח (1748) והיה בן־דורו של הרב נחום מטשר־נוביל, הסבא של המגיד מטריסק.

הרב מרדכי היה הנכד של הרב ישעיה מקרקוב, ששימש בשעתו אב בית־דין בקובל. אולם, יחוסו של מוהר״מ הגיע עד השר אברבנאל. וידוע, שהאברבנאל היה מגזע דוד המלך.

בהיותו בקובל חי מוהר״מ בדחקות גדולה. ומספרת אגדה חסידית, שאשתו, הרבנית רייזה, ציערוה בני־ביתה שתתגרש מבעליה, כי הוא עסוק בעבודת־הבורא ואינו דואג למחית־ביתו.

פעם אחת בחורף עסק מוהר״מ בלימודו בלילה בחדרם הקר, והרבנית ישבה במטתה בין הכרים והכסתות מחמת הקור ועשתה מלאכתה.

פתאום ראתה שעל מצחו האירו „נצוצין דנורא״ (נצוצות של אש). אימה גדולה נפלה על הרבנית ואז היא הבינה שזהו אות מהשמים, שאל־לה לקבול על גורלה.

הגאון מוהר״מ הוליד שלושה בנים. הבכור שבהם היה הרב הגאון יוסף מאוסטילה, שהיה אב בית דין בהרובישוב ואוסטילה.

בנו השני היה הרב הגאון ר׳ יעקב אריה, המכונה „הרב מקובלי״. בפי חסידיו נקרא „הגאון הקדוש אריה דבי עילאי מורנו ורבנו הרב ליבלה מקאוולי״. יעקב־אריה היה הסבא של יעקב־לייבני׳ו, בן המגיד מטריסק.

לרב יעקב־אריה, „הרב מקאוולי״ היו שני בנים ושתי בנות. האחד היה רב ישראל מסטיביכבה והשני — הרב לוי־יצחק מקאמין.

בתו האחת — גיטלה — היתה אשת הרב ר׳ מנחם־מאניש מרגליות, בנו של הרב הגאון חיים־מרדכי מרגליות, מחבר הספר „שערי־תשובה״.

השניה — ריקלה — היתה אשת המגיד הגדול מטריסק, רב אברהם, בעל־הספר „מגן אברהם״.

המגיד מטריסק היה בנו של רב מרדכי מטשרנובל, בנו של הרב נחום מטשרנובל. המגיד נולד בשנת תקס״ו (1806) ונפטר ב׳ תמוז תרמ״ט (1889).

ושוב מספרת האגדה, שרצו להפריד בין הזוג, בין המגיד מטריסק ואשתו ריקלה, בת הצדיק מקובל. כשנודע הדבר לרב מרדכי מטשרנובל, אמר: „היתכן להפריד בין הדבקים, היינו, ביני ובין מחותני הרב מקובל, אשר יש בינינו אהבה עזה מאד, עד שימי חיי שנינו תלויים בזה״. ואמנם, שני צדיקים אלה הסתלקו בשנה אחת, שנת תקצ״ז (1837).

רב מרדכי מטשרנובל נסתלק בל"ה בעומר של אותה שנה והצדיק מקובל — בכ"ז באלול.

בנו השלישי של מוהר"מ היה רבי יצחק מנסכיזש, שעליו אמר אביו, שלקח את נשמתו ואת כל טפותיו ממקום גבוה מעל גבוה, מאוד נעלה, ושבכל יום ויום בא מלאך אחר מגן־עדן ללמד אותו בילדותו.

מוהר"מ היה גדול בחסידות והרב אורי מסטרליסק, מחבר הספר „אמרי קודש" והרב הצדיק, מחבר הספר „מאור ושמש" — חד מינייהו (אחד מהם) ישב אצל מוהר"מ שבע שנים רצופות, וחד מינייהו ישב שלוש שנים רצופות ללמוד ממנו דרכי החסידות ועבודת־השם. ואמנם מספרים, שהצדיק מלובלין שאל למעלה, בשמים, מי הוא גדול־הדור, והשיבו לו: „מורנו הרב מרדכי בן גיטל".

הרב מאפטה שהה אצל הקדוש מלובלין. שאל אותו הקדוש, אם הוא מכיר את הצדיק מקובל, את רב מרדכי. ענה הרב מאפטה: איני מכירו. ענה לו הקדוש מלובלין: המוהר"מ יכול להעלות נשמה לשרשה. הסכים הרב מאפטה לנסוע לנסכיז, מקום שם התגורר המוהר"מ לאחר עזבו את קובל, אולם הוא לא זכר לראותו, כי המוהר"מ נתבקש לישיבה של־מעלה טרם שהגיע אליו הרב מאפטה.

תלמידי המוהר"מ רשמו מפיו כמה דברי חכמה. הוא אמר פעם לבנו יעקב־אריה „הרב מקאוולי": בני, בני, בחינה גדולה צריך שתהיה למנהיג־הדור. אם יש בסביבותיו, בחמשים פרסאות, אשה המקשה לילד ואותו צדיק אינו מרגיש את היסורים וחבלי־לידה כמוה ממש, כדי להצטער עמה — בזכות־מה מכנה הוא את עצמו בשם מנהיג הדור?

ועוד אמר המוהר"מ: לומר, שכל הנעשה בעולם הוא בידיעתי, אפשר שהוא שיעור מרובה, אבל ת"ק פרסה על ת"ק פרסה סביבותי — אין עושים מהשמים נגד רצוני.

המוהר"מ היה אומר, בכל מקום שצדיק ישראלי חונה — שם הוא ארץ־ישראל. והוא מצא אסמכתא לכך בדברי קדמונים, כי מי שלומד גמרא דומה כמי שיושב בארץ־ישראל. מר בר רב אשי היה בבבל כשסידר את הש"ס. הוא היה שרוי בין שני הרים, והיה משביע ובאו ארבעה עננים והקיפוהו, ואחר־כך היה משביע שיבוא אויר ארץ־ישראל לשם, ואחר־כך היה מסדר את הש"ס. גם הצדיק, בכוחו להשביע את אויר ארץ־ישראל שיבוא ויקיפו.

רבו של המוהר"מ היה הרב יחיאל־מיכל מזלוטשוב, שהיה מחסידי רב דב־בר, המגיד ממזריטש.

פעם, בהיות המוהר"מ במזריטש, נכנס לבקש את רבו, המגיד מזלוטשוב.

שאלו אחד מהתלמידים המפורסמים של המגיד ממוריטש: את מי אתה מחפש? השיב המוהר״מ: את רבי אנכי מבקש. וישאלהו: מי הוא רבך? ויענהו: רבי הוא המגיד מזלוטשוב. השיב לו התלמיד של רב דב־בר: „אתה ורבך לרבי צריכים". המוהר״מ נפגע מהערה לקונית זו וגמר אומר לתבוע עלבון רבו.

המגיד ממזריטש היה נוהג ללמוד עם איזה מתלמידיו שיעורים מיוחדים. עם התלמיד הזה היה לומד בחכמת־הנסתר אחר חצות־הלילה. בלילה ההוא, כשישב לפניו ללמוד, ראה המגיד ,כי תלמידו אינו משיג את הלימוד, וישאלהו: מה יום מיומיים, שאינך תופס, כלל, מה שאתה לומד? אז הוא ספר על שיחתו עם המוהר״מ. אמר לו המגיד: לך ופייס אותו. הלך התלמיד לפייס את המוהר״מ. אמר המוהר״מ: את כבוד עצמי אני יכול למחול, אבל כבוד־רבי איני יכול למחול. ועתה, דע לך שכל המדרגות שהיו לך עד עתה כולן נטולות ממך. ומעתה, צא ועמול מחדש בעבודה של השם־יתברך ותשיג מה שתשיג מחדש.

המוהר״מ נסתלק בח' בניסן שנת תק״ס (1800). לאחר הסתלקותו, מספרת אגדה חסידית, קראוהו מגן־עדן לשמוע קבלת־שבת בהיכל עליון, גבוה מעל גבוה.

ראה המוהר״מ זקן אחד יושב. שאלו, מדוע לא קראו גם אותו והשיב שזהו עונש על שלא לבש חלוק לבן לכבוד־שבת.

אמר המוהר״מ לפמליא של־־מעלה, מכיון שאין על זקן זה עונש אלא בעבור זה אינו רוצה לילך להיכל העליון שבגן־עדן עד שיכניסו לשם גם את הזקן הזה.

הלך השליח של־מעלה ושאל והשיבו לו שצריך לעשות רצון המוהר״מ, והוא בא יחד עם הזקן ההוא להיכל העליון.

התנועה הציונית
ותנועות־הנוער הציוניות

אליעזר לאוני

מתקופת השחרית של התנועה הציונית בעיר

מעטות הן הערים והעירות בפולין, שהתנועה הציונית האריכה למעניתה כבקובל. הרעיון הציוני חדר ללב כל השכבות הסוציאליות בעיר. הוא איחד בעלי השקפות־עולם שונות והפגישם בשדה־הפעולה למען הציונות.

תאור נאמן למציאות של ראשית התנועה הציונית בעיר אנו מוצאים ב„המליץ" משנת תרנ"ו (1896): „בגלל הרעיון הציוני התאחדו כל הכתות והמפלגות השונות ושלום ואהבה, אחוה ואחדות שוררים כיום ביניהן. אמנם, זה שנים אחדות, אשר רעיון ישוב ארץ־ישראל מצא לו מסילות בקרב לב יחידי־סגולה. אך בימים האחרונים לקח הרעיון הזה את לב כל אנשי־העיר והוא אגדם



הועד הציוני בשנת 1918

יושבים מימין לשמאל: שרה בלומנפלד־צלביץ, מנדל קוסובסקי, ברוכין, הינך גלר, בורשטיין, משה דודיוק, ברוך רייטר

עומדים מימין לשמאל: אברהם ארליך, ברל רויזן, אידה ניצברג־גוטנבוים, יוסף אברך...

וקבצם יחד. בהשתדלות הד״ר הנכבד מ. פינשטין ועוד אנשים נכבדים, אשר אהבתם לציון ולירושלים כאש עצורה בלבותם, התפשט הרעיון באופן נעלה מאוד. בהשתדלותם הכבירה נוסדה, אחרי חג־המצות, „אגודת־ציון״, בסדרים ישרים ורצויים, אשר לה נתנו ידם חברים רבים, המרימים תרומתם לציון בעין יפה. גם מרבים להרחיב את ידיעת השפה העברית וספרותה בקרב בני־הנעורים, להפיץ ספרים מועילים בין ההמון ולהטיף לפניהם דברי־חכמים בחכמת־ישראל ובתולדותיו ועוד עניינים נכבדים.

ונעים מאוד לראות, בהתאסף יחד אנשים ממפלגות שונות, אשר עד היום היו רחוקים בדעותיהם והליכותיהם מרחק רב, כמו, רופאים, משכילים וחסידים יושבים בצוותא חדא, מדברים ומשוחחים, מטכסים עצה בלב אחד ובדעה אחת בדברים העומדים ברומו של עולם־היהדות״.

האספה הראשונה של „חובבי־ציון״ נתקימה באחת השבתות של שנת 1894. אספה זו התקימה בבי״ת ה„תלמוד־תורה״ שברחוב לודמיר. החצר היתה מלאה מפה לפה יהודים לבושי קפוטות ארוכות. ומענין לציין שהנאומים באותה אספה הושמעו חצים עברית וחצים יהודית.

בית־הכנסת, ששוכן בבית יודל שכטר ברחוב לוצקה, שמש גם כמועדון של הציונים הכלליים. במקום זה שוכנו ה„מוסדות״, דהינו, הועד הציוני והספריה הציונית. בין מיסדי הספריה, שדאגו לאיסוף הספרים, היו איסר מילר, אליהו בורק, מיכל רויזן, ירוחם לובלינסקי והבן של משה גוניק ז״ל. פטור אני מלציין, שעסקני תרבות אלה דברו ביניהם עברית. הם היו מראשוני־הראשונים שהניחו את היסוד לתחית השפה העברית בפי תושבי־העיר.

בבית־הכנסת הציוני התכנסו ממניחי־היסוד של התנועה הציונית בעיר: אלתר גבירצמן, ד״ר פיינשטיין, מיכל פיינשטיין, בריש זיסקינד, בן־ציון מרסיק, יונה מייזלס, ברל צוקר, ד״ר פרלמן, ד״ר ליפשיץ, גרשון גולדשטיין, אברהם שיינבוים והניך גלר ז״ל.

התנועה הציונית בעיר, שבהתחלתה היתה, אמנם, ענין ליחידים, לבשה במשך הזמן צורה של תנועה עממית והיא פתחה בחינוך ההמונים, בהקניית דעת, בהנחלת השפה העברית וערכי־היהדות לאיש־העם.

צעירים, מבעלי־ההשכלה שבתנועה הציונית, התנדבו וייסדו „שעורי־שבת״ לפועלים. ביום־המנוחה היו מלמדים את העובדים פרק בתנ״ך ותולדות־ישראל, ובמוצאי־שבת פרק בחשבון ובמדעים שונים. תכנית הלימודים עובדה בהתאם לפרוגרמה הציונית.

צעירים־מתנדבים אלה הדביקו כרוזים בבתי־המדרשות, שקראו לפועלים להשתתף ב„שעורי־שבת״. לקול הקריאה נענו רבים. בט״ז באלול שנת תרנ״ט







ועד קק״ל בקובל

מימין לשמאל : גב׳ פרגר, אשת משה פרל, מר גרינברג, גב׳ אבנצ׳וק, גב׳ מילשטיין
גב׳ גילברג

(1899) התקיים השעור הראשון והנסיון עלה יפה. בבים מלאו חדרי ה„תלמוד־תורה", מקום שם התקימו השעורים

מבין ראשוני הציונים מזדקרת דמותו הנדירה של המורה והמחנך הינך גלר ז"ל. התרומה שתרם גלר להסטוריוגרפיה של העיר אין שניה לה. גלר היה כתב קבוע ב„המליץ" ו„הצפירה" והקורספונדנציות שלו מחיי־העיר הן חומר הסטורי ממדרגה ראשונה לחקר־העיר בתקופה של שלהי המאה הי"ט וראשית המאה העשרים.

גלר נולד בשנת 1866 בברסטצ'קה לאביו המלמד זנביל גלר. בגיל 10 נסע לקרוביו בלוצק, למד בישיבה ובשעות הפנאי התחיל להשתלם בשפות אלו: העברית, הרוסית והגרמנית. בהיותו בן 16 התחיל לכתוב שירים ומאמרים בעברית ותפס מקום בולט בין המנהיגים הציונים בלוצק.

בשנת 1882 התחיל לסובב בעירות ובערים שבווהלין לשם ארגון התנועה הציונית, ובעד מעשים אלה נאסר ע"י השלטונות הרוסיים. בשנת 1890 נשא לאשה את פרידה לבית קיבוק, ואחרי נשואיו השתקע בקובל.

בתחילה עסק במסחר, אחר־כך שימש כפקיד בעירית קובל. בשנת 1894 הניח לעסקיו ובחר לו את מקצוע ההוראה שהתמיד בו עד יומו האחרון.

בשנת 1905 פתח הוא, בשיתוף עם כמה משכילים, בית־ספר עברי, שהלימוד בו ניתן חינם. בשנת 1906 פתח בביתו בית־קפה בשם „יפו", שלמעשה היה זה מקום לכנוסים של חברי האיגוד הציוני. הוא נאסר שוב ע"י השלטונות, אך הוא לא נרתע מבית־הכלא, ומיד עם שחרורו התחיל לפעול במשנה־מרץ לחיזוק התנועה הציונית בעיר.

מסירותו ללא־גבול להרחבת התנועה הציונית בעיר ולהקניית השפה העברית, מסירות שנמשכה עשרות בשנים, מוטטה את בריאותו והוא מת במחלת־ריאות בי"א בניסן שנת תרפ"ו. בן ששים היה במותו.

כבטוי לעממיותה של התנועה הציונית בעיר אפשר לראות בעובדא, שמתוך העם, מבעלי־המלאכה, הוזדקרה דמות של „משולח", משולח־הציונות, במובן הנאצל של מושג זה; אדם, שהשקיע כל חייו המעטים והדלים בהשרשת והעמקת התנועה הציונית בעיר; אדם, שעשה לילות כימים, כדי לרכוש נפשות לרעיון הציוני; שהחזיר מתבוללים ליהדות ולציונות; שהפיץ ספרות ציונית ודרש בבתי־המדרשות בעיר דרשות על הציונות ועל התחיה הלאומית; אדם, שעלה על מוקד־הציונות ונשרף בשלהבת רעיון־התחיה בהיותו בגיל־הבינה.

דמות־עממית זו, אפוסטול־הציונות בעירנו בצעדיה הראשונים, הלא־הוא אליעזר־מאיר מילר ז"ל. האיש היה בנאי ובנה ארובות בחצרות־הפריצים,

ולאחר יום־עבודה מפרכת — העמיס על שכמו חבילות־חבילות של כתבים ציוניים ואץ לחלקם בין הנוער העברי ובין אנשי־העם.

מותו השרה אבל כבד בעיר. ב„הצפירה" מיום כ"ד בכסלו תרס"ב (1902) פרסם גלר הספד גדול על הנפטר, שממנו אנו למדים מה רב היה חלקו בהפצת הרעיון הציוני. גלר כותב: „ביום ערב שבת־קודש העבר מת פה אחד הציונים הנאמנים, איש תם וישר, הר' אליעזר־מאיר מילר נ"ע. בהעדרו אבדה „קול־ציון" פה אחד מחבריה החרוצים, שהיה מסור להרעיון בכל לבו ונפשו ויפעל ויעש לטובת הציונות יותר מכוחו.

בעל־מלאכה עני היה המנוח, אולם מה רבה היתה השפעתו על בני־גילו, בעלי־מלאכה כמוהו, כי בהיות המנוח בר־אורין ובקי בספרות הציונית — האציל מרוחו עליהם ויעש נפשות רבות לציון מקרב ההמון הפשוט. לעתים קנה בעצמו ספרים, המדברים בשבח הרעיון הציוני וישתדל להפיצם בין מכריו ויבינם את גודל ערך הרעיון ואת המאור שבו, והכל לא לשם פרסום ולא לשם כבוד, אך ורק משום שציון וירושלים היו משאת־נפשו והם היו שיחו והגיגו כל הימים.

המנוח התפרנס ממלאכתו בדוחק, בכל זאת היה הראשון במשלמי־השקל וקנה גם את המניות. ומה גדולה חיבתו לציון תוכיח העובדא הזאת: בהודע לו הבשורה כי הבנק „מוכשר לפעולה" מהר לבוא אל בית־הועד של האגודה „קול־ציון" להביע שם את רגשי שמחתו ורשם בספר־הבקורים את הצעתו לחוג באחד מימי־החנוכה הבאים את יום פתיחת־הבנק בקהל רב. בן ארבעים שנה היה במותו".

כבר אמרנו, שהתנועה הציונית בעיר אחדה בקרבה בעלי־השקפות שונות, וכאן יש להזכיר את הציוני הנלהב, את רב־העיר בהתחלת המאה העשרים הרב הגאון משה זקהיים זצ"ל.

הרב זקהיים נולד בצ'רנוביץ לאביו רב מרדכי זקהיים. בעודו עול־ימים קנה לו ידיעה עמוקה ורחבה בתלמוד ומפרשיו. הוא לקח לו אשה משקלוב, נכדת הגאון מוילנה. אשתו לא האריכה ימים ומתה בדמי־ימיה. בתחילה שלה ידו במסחר, כשהצלחה לא האירה לו פנים נעתר לראשי הקהילה היהודית בקובל וקבל משרת־הרבנות. בשנת תרמ"ז (1887) ניתן לו כתב־המינוי ובשנת תרמ"ח (1888) בא לשכון בקובל. הרב זקהיים השאיר אחריו כתבי־יד מרובים, אלה הם חדושים שונים בהלכה ואגדה והערות רבות והגהות בכל מקצועות הספרות התלמודית והקבלית.

הרב זקהיים היה מצוין במידותיו הנפשיות, בתורתו וחכמתו ובשקידתו העצומה לטובת העיר ומוסדות־הצדקה. הוא היה ציוני נאמן עוד מראשית

התפתחות הרעיון הציוני בשנות השמונים ועד יומו האחרון היה חבר באגודה הציונית „קול־ציון".

פנחס דשבסקי ז"ל

בין הדמויות הציוניות בתקופה ההיא הופיעה בעיר דמות מאוד מעניינת, שבזמן מסוים עמדה במרכז החדשות בעולם היהודי והלא־יהודי — סטודנט מהפוליטכניון בקיוב בשם פנחס דשבסקי.



בחורף של שנת 1902 בא דשבסקי לקובל ועסק בהוראה פרטית. אין יודעים, בדיוק, את המניעים שהניעו את הצעיר בן העשרים־ושתיים לבוא ממרחקים העירה. אומרים, שיד־האהבה היתה בדבר, כי דשבסקי נשא לאשה כעבור שנים מספר את אנה שנקר, אחת משתי האחיות שעמדו בראש בית־הספר לנערות.

בבואו העירה גילה דשבסקי פעילות ציונית רבה. בעיר היה קיים מועדון ציוני בשם ,יעוורעיסקאַיאַ צ'אַינאַיאַ'. היה זה בית־קפה מוסוה, שהתנהלה בו פעולה ציונית ענפה. דשבסקי נבחר כיו"ר המועדון הזה והופיע כנואם בנשפים ובמסיבות.

דשבסקי נולד בעיירה קורוסטישוב, פלך קיוב, בן לרופא צבאי. מתחילה היה מתבולל, אולם אחר־כך התקרב לרעיון הציוני והיה במייסדי אגודת סטודנטים ציונים, שהתכוננה על יסודות אידיאולוגיים של הציונות־הסוציאליס־

כית, ששמה היה ווזרוז׳דניה (התחיה). אגודה זו התכונה לקרב את המוני־היהודים אל הרעיון הלאומי.

הימים היה אז ימי־הטבח בקישינוב, שאירע באביב של שנת 1903. לטבח הזה קדמו מאמרי־השיטנה של פאבל קרושוון, עורך העתונים האנטישמיים „זנאמיה" ו„בסרבייץ".

הטבח הזה לא נתן דמי לדשבסקי, ובהיותו בקובל גמלה בלבו ההחלטה לרצוח את האחראי לטבח, את קרושוון.

פעם אחת בקר בחדרו של מאיר אנטין ז״ל, כשהוא נרגש מאוד ונאבק עם עצמו מאבק קשה. דשבסקי שאל את אנטין: הימצא, לדעתך, יהודי שירצח את קרושוון? אנטין נסה להסיח דעתו מכך באמרו, שחבל להקריב קרבן יהודי, כי קרושוון אינו אישיות כה חשובה ומפורסמת.

דשבסקי התרגז מתשובה זו ולא הוסיף לדבר על־כך. פתאום נעלם הוא מהעיר, וכעבור ימים מספר הופיעו מברקים בכל העתונים הרוסיים וגם העבריים, „הצופה" והצפירה", שצעיר יהודי בשם פנחס דשבסקי התנקש בחיי קרושוון.

דשבסקי הצטייד באקדח וסכין פינית. מתוך שחשש שמא תזדעזע ידו וירצח, חלילה, אדם חף מפשע, החליט לרצוח את קרושוון בסכין. הוא תקע את הסכין בצוארו של הצורר ומיד מהר להודיע לשוטר שעמד על משמרתו על הרצח. קרושוון נפצע פצע קל בלבד. ביום 17.6.1903 הועמד דשבסקי לדין. עורכי־הדין המפורסמים פ. ג. מירונוב וא. גרוזנברג קבלו על עצמם את ההגנה על דשבסקי, שלא על־מנת לקבל פרס.

הופעת דשבסקי במשפט אמרה כבוד. עמידתו היתה גאה. הוא הכריז, שהוא יהודי וציוני נאמן ובקש מהשופט שיקרא לו בשם העברי פנחס, ולא פיוטר. בנאום־ההגנה שלו הדגיש דשבסקי, שהרעיון לרצוח את קרושוון נולד במוחו בשבתו בקובל.

דשבסקי נידון לשלילת־זכויות ולחמש שנות עבודת־פרך. מעשהו עורר התרגשות כבירה בקרב הנוער וגרם להתעוררות כללית להגנה עצמית. ההסטוריון דובנוב ז״ל כתב על מעשהו של דשבסקי: „הוא נהיה קדוש־גיבור בין קדושי־קרבנות, המקבלים עליהם את הדין. גיבורי ההגנה־העצמית היהודית בפוגרומים שלאחר־מכן היו חדורים ברוחו".

מועד מאסרו קוצר על־ידי חנינה שנתנה מאת הצאר ועלה בידו לסיים את חוק־לימודיו כמהנדס־חימאי.

עם שחרורו מבית־הסוהר חזר דשבסקי לקובל ונשא לאשה את אנה שנקר. מנשואין אלה נולדה להם בת בשם רוזיה (רות). הבת היתה מוכשרת מאוד.

היא התחנכה בגמנסיה של קלרה ארליך, ואחר־כך סימה חוק־לימודיה כרופא־וטרינר.

בשנת תר״ע (1910) סייר דשבסקי, עם חבורת סטודנטים ופרופיסורים מקיוב בארץ־ישראל. בהיותו בארץ סר דשבסקי לרחובות ונפגש עם ידידו הותיק מאיר אנטין ז״ל. בשיחה אתו ספר לו על שנותיו בבית־הסוהר וכי היחס אליו לא היה רע.

דשבסקי חזר לרוסיה. המשטר הסוביטי העסיקו במפעלים טכניים שונים. לימים סר חינו בעיני הייבסקציה ונאסר בשנת 1933. ביוני 1934 מת בבית־סוהר סוביטי, לאחר שמונת חדשי־מאסר ומחלה.

ראשוני העולים לארץ־ישראל

הארגון הציוני בעיר לא הסתפק בתעמולה וחינוך ציוני בלבד, אלא קרא להגשמה אישית, לעלות לארץ־ישראל ולהתיישב בה.

הימים היו ימי הקונגרס הציוני הששי, בו הוצעה אוגנדה כ„מקלט לילה״.

גם בקובל היו אוגנדיסטים, אולם הם היו במיעוט. ואלה שנשבעו „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני״, החליטו להצמיד הויתם לאדמת־הארץ.

בשנת 1903 עלו ארצה שני העולים הראשונים מקובל: מאיר אנטין ודב וינשטין ז״ל. הם נסעו לאודיסה, נפגשו עם לילנבלום ודרויאנוב וקבלו מהם את האינפורמציה הדרושה.

בבואם ארצה התישבו שניהם ברחובות. הם בחרו במושבה זו, הודות למאמרי משה סמילנסקי, שפורסמו ב„הצופה״, שדברו בשבח היזמה הפרטית של רחובות. תחילה עבדו שניהם ב„מנוחה ונחלה״, החברה שיסדה את רחובות. כעבור זמן עזב וינשטין את רחובות, עבר לסג׳רה ואחר־כך השתקע במנחמיה. וינשטין נפטר בימי מלחמת־העולם הראשונה, לאחר שעונה ע״י הטורקים בעבודת־כפייה. מאיר אנטין ז״ל האריך ימים ונפטר בשיבה טובה בי״ד באייר שנת תשט״ז.

בתקופה יותר מאוחרת עלה ארצה ברוך פנטורין ז״ל והוא יחד עם אשתו מאַשע ז״ל (אחותו של דב ווינשטיין) התישבו במנחמיה. המושבה הזאת, כידוע, סבלה רבות מהתנפלויות הערבים, אך משפחת פנטורין החזיקה מעמד ולא נטשה את המקום.

פנטורין היה „מאוהב״ בקובלאים והוא השתדל לסדר בעבודה כל „חלוץ״ שעלה ארצה מעירנו.

ראשוני ה„חלוץ״ מזכירים את שמו של ברוך פנטורין ז״ל בכבוד ובאהבה, כי הוא דאג להם כאב הדואג לבניו.

פנטורין נפטר בשנת 1925 ונקבר במנחמיה.

אברהם־מאיר ויסברוט

הפעולה הציונית בתקופה שלפני הצהרת בלפור

לפני מלחמת העולם הראשונה הצטמצמה התנועה הציונית בתחום של חוג פעילים קטן, שהבולטים ביניהם היו: ברוכין, גלר, גיטליס ופינקלשטיין. גם הד״ר פינשטיין השתייך לאותו חוג והשתתף כציר באחד הקונגרסים הציוניים.

פרט ללמוד השפה העברית ופעולות שגרה למען הקרן הקיימת, לא נודעה לתנועה הציונית דאז השפעה על חיי הצבור. היא לא היתה תנועת המונים. נושאי דבריה היו יחידים, רובם מבין בעלי־יכולת והאינטליגנציה בלבד.

הפעולה הצבורית נשאה אופי פילנטרופי, שהתבטאה, בעיקר, ביסוד ארבעה מוסדות חשובים: א) בית חנוך „משכיל אל דל״ לבני עניים. היה זה בית־ספר חילוני, שמיעוטו למודי יהדות ורבויו למודים חיצוניים. כמנהל כהן מר יודקוויץ, פדגוג בעל שם, שהובא במיוחד מטשרניגוב, אולם הלה היה ידוע־חולי ונפטר בן 34.

ב) באותם הימים נוסדה הספריה הראשונה בעיר, שכללה ספרים בשפות שונות. מיסדה היה מר ארליך, שתרם את ספריתו הפרטית למטרה זו.

ג) הפעולה הפילנטרופית לא התבטאה בדאגה לרוח בלבד, כי אם גם



יושבים מימין לשמאל: אשר לובלינסקי (השני לא ידוע) אברהם־מאיר ויסברוט, צביק, יוסף צביק, חיים־דוד ברנשטיין
עומדים מימין לשמאל: שלמה זלצמן, גרשון מלמוד, בורק

לגוף, לחומר. בין הפעולות בשטח הסיוע החמרי יש לציין במיוחד את „המטבח העממי", שמיסדיו היו מיכאל קדיץ שכהן כיושב ראש והגב' ציפה רויטר. המטבח היה מכוון לפועלים וסתם נצרכים. מדי פעם היו מסדרים בחדריו נשפים והצגות, שהכנסתם היתה קודש להחזקתו.

ד) כמוסד צבורי רביעי יש לציין, במיוחד, את הקמת בית־החולים העירוני היהודי. הרוח החיה במוסד זה היה מר קלורגלוז. עזר על־ידו ועד של אנשי צבור ידועים ובתוכם העורך־דין אפלבוים. כל הפעולות האלו נעשו בתקופת הצאר.

בשנת 1917, בתקופת שלטון הגרמנים בעיר, חל מפנה גדול בפעולה הצבורית, שהתחילה להקיף שטחי חיים רבים ושונים. הגרמנים גייסו לעבודה כמעט כל מי שמסוגל היה לעבוד. הגברים הועסקו במחנות־עבודה ובבנית בנינים לגרמנים והנשים הועסקו, ביחוד, במכבסות.

תנאי־העבודה הקשים ללא־נשוא גרמו להתקוממות של עובדי המחנות. הללו התכנסו לאספת־מחאה בבית־הכנסת של פרוז'נסקי, בה הוחלט לפנות לשלטונות הגרמניים ול„בורמיסטר" העברי ,מר מנדל קוסובסקי, בדרישה להעמיד את יום העבודה על 8 שעות, לקבוע תור צודק בחלוקת העבודה ולספק מזון כדי־מחיה.

נבחרה משלחת בהרכב א. מ. ויסברוט ומר קלוניצקי, שהתיצבה לפני הקומנדנט הצבאי הגרמני וראש העיר העברי מר מנדל קוסובסקי וגוללה לפניהם את דרישת עובדי־המחנות. הובטח למשלחת, שמכאן ואילך ינהגו בעובדים בכבוד ויושר. ואמנם, הדברים תוקנו מקצתם. הושלט סדר והוקמה מחלקה מיוחדת לרישום העובדים, שמזכירה היה מר יעקב בורק הי"ד.

הצעדים הראשונים לארגון התנועה הציונית

עם הצהרת בלפור התחילה התנועה הציונית בעיר לחרוג ממסגרת של יחידים ולבשת צורה של תנועה עממית. נקראה אסיפת עם באולם הגדול של מטבח הפועלים להסברת מהותה ויעודה של התנועה הציונית. באספה זו השתתפו גם עובדי־המחנות, שנציגיהם תבעו פעולות מוגברות להגנת עניניהם.

לאחר וכוח ער וממושך הוחלט להקים את הארגון הציוני ולכלול בו את כל הזרמים שבתנועה הציונית, כי ידוע ידעו שרק בכוחות משותפים יצליחו לקיים את הארגון.

נבחר ועד שחבריו היו: יעקב בורק — יושב־ראש, א. מ. ויסברוט סגן, גיטליס, יוסטמן, פינקלשטיין, גולדשטיין, שורצבלט, שמעון אייזן וסטודנט בשם רוזנצויג, שהגיע בימים ההם לעירנו מרוסיה.

הועד העמיס עליו את התפקיד לארגן את הפעולה הצבורית בעיר ולמשוך את ההמונים לתנועה הציונית.

הועד שכר כמה חדרים ע"י המטבח העממי, ששמשו כקלוב הציוני הראשון, התחילו לפתח בו פעולת הסברה חשובה ומדי שבת בשבת התקימו שיחות והרצאות על נושאים ציוניים. נרשמו מאות חברים, צעירים בעיקר, שפעולתם התבלטה בשטח התרבות ובאסוף כספים לקרן־הקיימת.

פעולות ההסברה הציונית נשאו פרי. באותה תקופה, בה פרצו המהפכות ברוסיה ובגרמניה, צצו בעיר כל מיני ארגונים שמאליים שדמו בנפשם כי הגיעה השעה להטיל מרותם על חיי הצבור.

זכורה לי האספה רבתי, שהשתתפו בה כ־5000 איש, שנקראה ע"י רוב הארגונים הצבוריים שהתקיימו בימים ההם בעיר.

הארגון הציוני, אף הוא היה מיוצג בה. יושב־ראש האספה היה ד"ר משה קדיץ, שהיה האמרכל, המנהיג של השמאליים. אנשי השמאל איימו על הנאספים בנאומיהם והמבוכה רבה היתה, אז עלה על הבמה אחד הנואמים הציוניים ובשפה פשוטה צנן דמיונם המשולהב של אמרכלי־השמאל באמרו להם, שיעלו עשבים בלחייהם ושלטון כפיה לא יעלה ולא יבוא לעיר. הנואם פנה בקריאה לנאספים שיתרכזו סביב התנועה הציונית, באשר הציונות היא הפתרון האחד והיחידי לבעיותיהם הלאומיות והסוציאליות של המוני היהודים. הוא הפריך השגות השמאליים שהחרות נקנית ע"י טרור והשמדה והוכיח שאמתותיהם הן הררים התלויים בשערה, מושתתות על יסוד רעוע וכל פעלם מאפע. הדברים האלה הרגיעו את הנאספים והם נשאו את הנואם על כפיהם.

בזמן זה התחילה תקופת שגשוג ופריחה לתנועה הציונית בעיר. נוספו חברים רבים לארגון, נפתח מועדון, שהתנהלה בו פעולה צבורית־תרבותית ענפה. המועדון הפך למרכז חיי היהודים בעיר. בו הוחלט על יסוד מוסדות תרבות וחנוך עבריים בעיר.

הפילוג בארגון הציוני

כפי שאמרתי כלל הארגון הציוני את אנשי כל המפלגות בתנועה הציונית. אולם הוכוחים המרובים שהתנהלו במועדון קבלו במשך הזמן צביון אידיאולוגי. באופק הסתמן פילוג בהתאם להשקפות־עולם, שהונחו ביסוד התנועה הציונית. רוב הנוער והצעירים התארגנו במפלגת „צעירי־ציון", שהפכה למניע עיקרי בתנועה הציונית בעיר. כעבור זמן, בשנת 1921, קמה גם תנועת „ההתאחדות" — פלג שהתפלג מ„צעירי־ציון" אחרי ועידת פרג. אולם הפלוג לא מנע בעד פעולה משותפת בשטח התרבות, החנוך ובמוסדות העליה.

ראשי צעירי־ציון (צ. ס.) היו א. מ. ויסברוט — יו״ר, זלצמן — מזכיר, חברי הועד: ברנשטיין, לובלינסקי, מלמד, ק. בורק הי״ד, דב פולישוק ז״ל ושורצבלט הי״ד. ראשי ה„התאחדות״ היו בין היתר: צבי שפירא — יו״ר, ולולר ופוריצקר.

בשנת 1920 התקימה בוורשה הועידה הרביעית של ההסתדרות הציונית. צירי הועידה הורכבו מהמפלגות השונות שבתנועה הציונית. לועידה זו נבחרו בעירנו, בפעם הראשונה, 4 צירים: יעקב בורק ורבינר — מהציונים הכלליים, א. מ. ויסברוט ומארוס חודורוב (כיום רופא ברוסיה) — מ„צעירי־ציון״. בועידה הזאת התארגנה מפלגת „צעירי־ציון״ כמפלגה בפני עצמה והקימה מוסדות מרכזיים משלה.

המשרד הארץ־ישראלי

בין המוסדות החשובים בתחום הפעולה הציונית היה המשרד הארץ־ישראלי, השתתפו בו באי־כח כל המפלגות הציוניות בעיר. בתקופה מסוימת כיהן כמזכיר המשרד דב פולישוק.

מוסד זה הטיל על עצמו את המטלה לדאוג לארגון העליה, לעזור לכל עולה, הן באינפורמציה והן בסיוע חמרי.

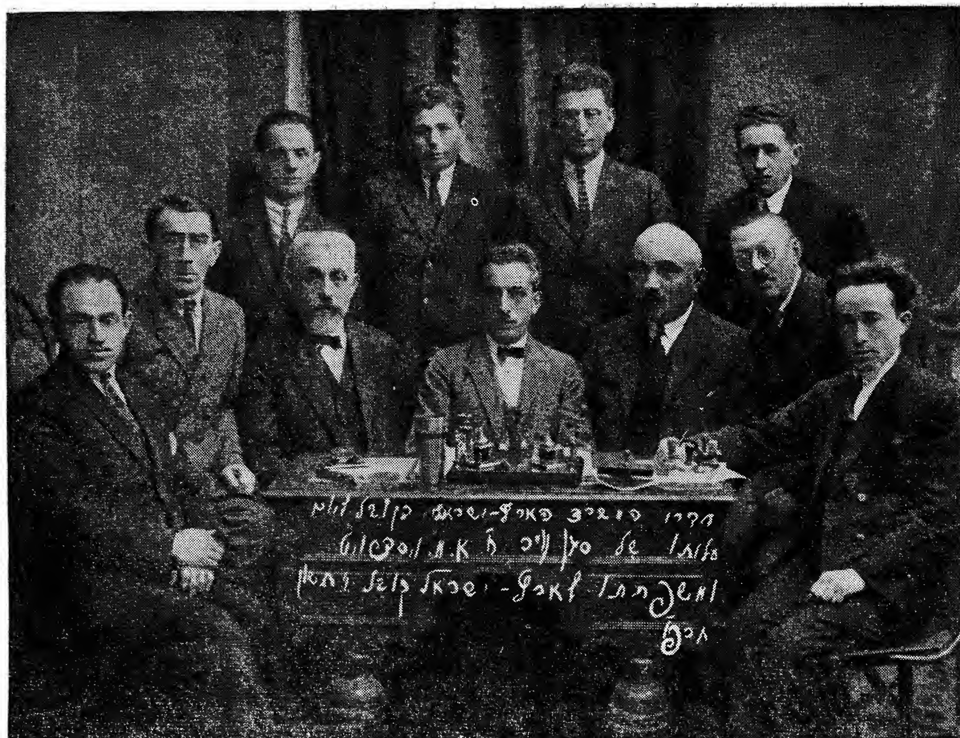
בתקופת הבריחה מרוסיה שהו בעיר מאנשי „דרור״ — ברדיצ׳בסקי, בנקובר, פוליושקו, בן־דורי ז״ל, מינקובסקי ועוד. הם וחלוצים אחרים שחנו בעיר פרק זמן ממושך בדרך עליתם ארצה — מצאו אוירה ביתית במשרד הארץ־ישראלי.

כפי שזכור לי, הרגישו את עצמם האנשים ששהו בקובל בנוח. האוירה הציונית שאפיינה את העיר הקלה עליהם את יסורי הנדודים והטלטולים.

המשרד הארץ־ישראלי דאג גם לנוער ששאף לעלות ארצה והגיש לו כל עזרה אפשרית. הוא היה הגורם העיקרי בדחיפה לעליית ההמונים ארצה.

השתתפות באי־כח הציונות בג׳וינט

פעולתנו לא הצטמצמה בשטח רכישת חברים לרעיון הציוני בלבד, כי אם השתתפנו גם במוסדות שונים בעיר. ראויה לציון פעולתנו במוסדות הג׳וינט, שהיה אחד המוסדות העיקריים להצלת עניי־העיר מחרפת רעב. קצר המצע מהשתרע, כדי לתאר את הסיוע הרב שהגיש הג׳וינט בארגון מטבחים לרעבים, באספקת מזון לילדים ובאישור תקציבים להחזקת בתי־ספר ובתי־חולים. פרק מיוחד הוא תאור ההתלבטויות וההתנגשויות בין באי־כח התנועה העברית שהגנו על תקציבי בתי־ספר העבריים, לבין ה„ייברייסקי אוצ׳ג״ —



יושבים מימין לשמאל: חיים־דוד ברנשטיין, ישראל פרוז׳נסקי, מיכאל פיינשטיין, אברהם־מאיר ויסברוט, (החמישי לא ידוע), יעקב בורק, לנגר
עומדים מימין לשמאל: שויב, דב סויבל, חיים גרינברג, מוקרין

מוסד של בונדאים, שבראשו עמד מר בילוב שהיה בעצם איש מחתרת קומוניסטי, דבר שנתגלה עם כניסת הבולשביקים לעיר.

הודות לפעולות הציונים הגדיל הג׳וינט את תמיכתו בבתי־ספר „תרבות". בראש מוסדות הג׳וינט בעיר ובמחוז עמדו: א. מ. ויסברוט, שמחה הינך, גיטליס, לובלינסקי, ברנשטיין, וכו׳.

הג׳וינט היה גם הגורם העיקרי ליסוד בית־ספר עברי על שם פרופ׳ פרידלנדר ז"ל ברחוב מיצקביצ׳ה, שיוזמיו ומארגניו היו מפעילי „צעירי־ציון"

הפרופ׳ פרידלנדר היה יליד קובל וכהן כסגן יו"ר הג׳וינט בעולם. הוא נרצח ביחד עם הרב קנטור ז"ל בגבול פולין־רוסיה, בהיותם בשליחות חשובה לרוסיה.

תנועת צ. ס. בקשה לעשות נפש לפרופ׳ פרידלנדר המנוח ביסוד בית־

ספר שישא את שמו. ה„ג׳וינט״, על אף העובדה שהפסיק את תמיכתו להקמת בתי־ספר עבריים בתקופה זו — נעתר לבקשתנו והשתתף בהחזקת בית־ספר זה. מוסד זה נהנה מתמיכת הג׳וינט זמן יותר ממושך משזכו לכך מוסדות אחרים הודות לכך שהצלחנו לענין את אלמנת הפרופ׳ פרידלנדר, הגב׳ ליליאן פרידלנדר שהתגוררה בארץ, בגורלו של בית הספר. ביוזמת ובתמיכת הג׳וינט נוסד בעירנו הבנק העממי (פאָלקס־בנק) שאחרי כן נכלל ברשת הארצית של הבנקים העממיים בפולין. הבנק הפך לגורם חשוב בהגשת עזרה לבעלי מלאכה, חנונים, בעלי עסק זעיר והודות לסיוע זה פתחו עסקיהם ומפעליהם והתקימו בכבוד. בראש הבנק עמד מספר שנים מר חיים גרינברג ובהנהלתו השתתפו בין היתר, שיינקר, א. מ. ויסברוט, גלס, גיטליס ומשה פרל. עם הסתלקות מר גרינברג נבחר כמנהל מר משה פרל, שכהן במשרה זו, קרוב לודאי, עד כניסת הנאצים לעיר.

פעולות־תרבות של הארגונים הציוניים

הארגונים הציוניים והלא ציוניים עסקו גם בפעולות־תרבות כלליות, כדי לעשות נפשות להשקפת עולמם. הפעולות התבטאו בארגון אספות, מסיבות, נשפים וכו׳, אולם הארגונים התחרו ממש ביניהם בהזמנת אישים מרכזיים ונודעים בצבור, שגוללו לפני הקהל את הבעיות שעמדו ברומו של עולם יהדות פולין והיהדות העולמית.

שלושה המה מהציונות הכללית, שיהודי־קובל שתו בצמא את דבריהם. ד״ר יהושע גוטליב ז״ל, יוסף הפטמן ז״ל, ויבדל לחיים ארוכים — יצחק גרינבוים. התנועה הציונית הכללית בפולין היתה מפוצלת לשתי פצלות: „על המשמר״ ו„עת לבנות״. גרינבוים היה מנהיגה של מפלגת „על המשמר״ וגוטליב והפטמן — היו ראשי מפלגת „עת לבנות״. התנועה הציונית היתה נתונה להשפעת גרינבוים, שהיה עטור בהילה של מנהיגה המוכר של יהדות פולין. הופעותיו בעיר נהפכו למאורע גדול וחשוב. כל הצבור לפלגותיו נהר לשמוע את דבריו, כי ראו בו אחד מבני העליה המועטים.

במידה, שגרינבוים הקסים באישיותו, רתק אליו את הצבור ד״ר גוטליב בכח דברנותו. ד״ר גוטליב היה ידוע כנואם בחסד עליון. גם מי שלא היה ממצדדיו ולא גרס השקפת עולמו, אף הוא נגרף אחר ד״ר גוטליב, כי כה עצומה היתה הרטוריקה שלו וכה רבת גוונים היתה שפתו.

יוסף הפטמן ז״ל היה אסטט, יפה־רוח. הוא ביקר רבות בעיר וכל הרצאה שלו בעניני ספרות נהפכה למאורע תרבותי חשוב בעיר, כי היה האיש עתונאי ופיליטוניסטן מזהיר.



וְעַד הַבַּנְק הָעַמָמִי (פָאלקס בַּאַנק)

מבין אנשי ה„התאחדות" היה מקובל ביותר בעירנו אברהם לוינזון ז"ל. בימים ההם דרך כוכבו בשמי הצבוריות היהודית בפולין.

הוא היה מצעירי צירי היהודים בסיים הפולני. איש הספרות והתרבות, נואם בחסד וכל הופעה שלו בעיר גרמה עונג למאזיניו. הוא ידע לדבר על ענינים נשגבים, דברים שהם כבשונו של עולם חיינו, בשפה חיה, פשוטה ומובנת לכל.

מאנשי צ. ס. (צעירי־ציון) המקובל ביותר היה ישראל ריטוב שנמנה בין הנואמים החשובים והפופולריים בפולין. הוא היה טריבון נודע בקהל וידע להלהיב את מאזיניו לרעיון הציונות.

מתנועת העבודה הופיעו גם צבי רוזנשטיין, מלכין, קולטון (שהפך למנהיג הקומוניסטים בארץ), שליחי הארץ — רשיש (כיום ראש עירית פתח־תקוה), יהודה אלמוג, יצחק טבנקין, דובדבני, זרבבל וכו'.

מאורע מיוחד במינו היו הופעות זאב ז'בוטינסקי ז"ל בעירנו. לנאומיו נהרו המונים — חסידיו ומתנגדיו.

לדברי ז'בוטינסקי האזינו ברצון גם אלה שהיו רחוקים ממנו ת"ק על ת"ק פרסה. התוכחו עמו, במידה והדבר ניתן, אבל כלם העריכו את כשרונו הגדול, את כח ההסברה שלו.

הופיעו בעיר גם ממתנגדי הציונות, זה היה בעיקר בתקופה של בחירות. הבולט ביניהם היה חיים רסנר ז״ל, מנהיג ארגון בעלי־המלאכה בפולין. גם הצבור הציוני גלה ענין בהופעותיו. היה לנו וכוח מר, קשה, אתו. התוכחנו אתו ברשות ושלא ברשות, לא פעם פוצצנו אספות שרסנר הופיע בהן, אבל לא היו אלה מעשים רטרוגרדיים, פצוץ לשם פצוץ. היה זה מאבק אכזרי, גורלי, על נפש הנוער היהודי ועל נשמת יהדות פולין בכללה. היתה זו מלחמת־קודש, מאבק אידיאי, בין שתי פילוסופיות: הציונות ומתנגדיה.

מהצבור הדתי רבת רושם היתה הופעת הרב ברוד, ממנהיגי „מזרחי". הרב ברוד היה ציר הסיים מטעם מחוזנו. הוא היה מקובל גם על חוגים אחרים שהאזינו ברצון לדבריו, אף על פי שלא תמיד הסכימו לדעותיו.

הרב־גווניות של המנהיגים, האפשרות שנתנה לצבור היהודי בקובל לשמוע דעה והפוכה, המאבק הדיאלקטי שבין תפיסות־עולם שונות ומנוגדות — הכניסו ענין רב בחיינו. זה גם הקל על הפרט לבחור את דרכו הוא בחייב. ורק מתוך הכרה וחופש בחירה בלבד נהר רוב הצבור אחר הרעיון הציוני.

חויה בלתי נשכחת היתה הופעתו הראשונה בעירנו של שליח קרן־היסוד —



חברי „צעירי ציון" בקובל בשנת תרפ״ו

המשורר לייב יפה הי"ד. כל התושבים באו לשמוע אותו. גם יהודים שידם היתה קפוצה — ידע לייב יפה למשכם, להלהיבם. הוא החדיר בהם את הרוח הלאומית. לבותיהם נפתחו, התחממו, והם תרמו לקרן היסוד תרומות בשעור של מאות דולרים. קובל הצליחה לאסוף תרומות למען קרן היסוד, שבגדלן נפלו מלודז' בלבד. בקרב הצבור הציוני במדינה רווחת היתה הדעה: לודז' צועדת בראש התורמים לקרן היסוד. קובל אחריה.

בקרו גם בעיר הסופרים והמשוררים: אנס־קי, טשרניחובסקי, סגלוביץ, מסטבוים וקולבק. כמעט כל תיאטרון, שמושבו היה בוורשה או בווילנה, בקר בעיר ומצא קהל צמא לאמנות. כמו כן בקרו, מדי פעם בפעם, תיאטראות נודדים כגון של אידה קמינסקה וזיגמונד טורקוב. מבין החזנים יש לציין במיוחד את הופעתו של החזן העולמי סירוטה.

הופעות אלו הגיהו אור יקרות על החיים האפורים, על חיי החולין של יהודי קובל, שמיצו את קובעת חיי גולה, שנאבקו קשות על קיומם. אבל השאיפה לשחרור, לקוממיות, לעלות ארצה, להיות ככל הגויים, מושרשים בקרקע ובעבודה — שאיפה זו היתה סם־מרפא, שמזגה מתיקות בחיים האפורים ושמשה מקור תקוה ועדוד.

כל מי שבקר בעיר, אם מאנשי המרכז, אם שלוחי הארץ, נתקבל בחמימות. ובעזבם את העיר הודו שכאן בעיר זו חי צבור יהודי שכל אשר לו יתן לבנין הארץ, שמוכן לקרבנות גדולים ליצירת איש יהודי משוחרר, גאה, וזקוף קומה.



אהרן וורבה

מפלגת "פועלי ציון" בקובל

ימיהן של מפלגות־הפועלים היהודיות בקובל, ודאי, כימיהן של מפלגות הפועלים היהודיות בערי רוסיה, אוקראינה ופולין. תנועת הפועלים הציונית־סוציאליסטית שהיתה קיימת בעירנו תפסה מקום חשוב בחיים הצבוריים, והיא ראויה לציון, ואף למעלה מזה. תקופה קצרה ביחס הייתי פעיל בשורותיה, כשמאחורי פעילות צבורית בתנועות ארץ־ישראל העובדת — "החלוץ" ו"דרור". לכן אסקור בקצרה פעולות מפלגה זו בקובל.

עירנו לא נתברכה בתעשיה כבדה. לא היו בה בתי־חרושת גדולים. וממילא לא היו בנמצא פועלי תעשיה, כבשאר ערי אוקראינה ופולין. לעומת זה שמשה מרכז למחוז גדול ומסועף מאוד וסיפקה שירותים לאוכלוסית רבבות רבות של נפשות. מאות פועלים היו עסוקים באומנויות "יהודיות" ספציפיות: חייטות,

תפירה, סנדלרות אפיה, נפחות, וכן היו בוני־עגלות, ששימשו אז כאמצעי־תחבורה ותובלה עקריים (רכב ממונע היה בבל־ימצא בעיר ובסביבה). בקרב הפועלים האלה פעלו מפלגות הפועלים הסוציאליסטיות ה„בונד" והקומוניסטים, ורק בתקופה מאוחרת יותר התחילה בפעולה מפלגת „פועלי־ציון" שמאל.

על אף רדיפות ונגישות המשטרה התקימו ופעלו אגודות מקצועיות של אופים, עובדי־מחט וסקציות־פקידים. ההגמוניה על איגודים אלה היתה בידי ה„בונד", אם כי גם השפעת הקומוניסטים היתה ניכרת למדי, והחל משנת 1926 ניכר רישומה של מפלגת „פועלי־ציון" באגודות אלו.

הרוח החיה באגודות המקצועיות היתה בתיה מנדל — עסקנית דינמית מאוד ובעלת־מרץ. מוצאה היה ממשפחה זעיר־בורגנית. היא התגוררה בבית אחיה, בעל חנות לצרכי־כתיבה, והתפרנסה מתפירה. בתיה היתה היו"ר והמזכירה של, כמעט, כל האגודות המקצועיות וכן היתה פעילה בשדה־התרבות בקרב הפועלים. וכאשר, ביוזמת „פועלי־ציון", נוסד בקובל בית־ספר בשפת אידיש, הצטרפה גם בתיה לועד בית־הספר ועזרה בעצה ובמעשה. היא התמידה בפעילותה בועד, כל הזמן שבית־הספר היה קיים.

בזכות מספר חברים־פעילים תפסה „פועלי־ציון" סמוך להווסדה מקום מכובד בתנועת הפועלים בעיר והיתה היוזמת של פעולות תרבותיות ומקצועיות רבות. השפעתה היתה ניכרת לא רק על הפועלים בלבד, כי אם גם על שכבות המעמד הבינוני. במשך זמן קצר לקיומה הצליחה המפלגה להופיע בבחירות לעיריה וכבשה לעצמה מקום בהנהלת־העיריה, ומנהיגה ומיסדה של מפלגת „פועלי־ציון" בעיר, הח' מאיר רייז ז"ל, כיהן במשך שנים כחבר ההנהלה (לאַבניק בלע"ז). אם זכרוני נאמן לי הרי היתה זו הפעם הראשונה שצבור־הפועלים זכה, בזכות „פועלי־ציון", לנציג משלו בעיריה.

כזכור לי, התחילה מפלגת „פועלי־ציון" בפעולתה עם בוא העירה הח' מאיר רייז בשנת 1925—6. הח' רייז, מהנדס לפי מקצועו, הוזמן לשמש כמורה למטמטיקה ופיסיקה בגמנסיה „תרבות" ובגמנסיה של קלרה ארליך. מעמד מכובד של מורה בגמנסיה לא סיפק את הח' רייז. שלא כחבריו־המורים בגמנסיה של קלרה, שהיו רובם ככולם מיוצאי־גליציה, יודעי־פולנית, והסתפקו במעמד המכובד של „פרופיסור" והיו מנאמני־השלטון — היה הח' רייז חבר בתנועה ציונית־סוציאליסטית, ואף הסכנה לעבודתו ולמעמדו, כמורה בגמנסיה פולנית, שעין השלטון היתה פקוחה עליה — לא עצרה בעדו מלחתור לקראת ארגון סניף־התנועה בעיר.

תוך זמן קצר התלקטה אליו קבוצת צעירים וצעירות, ומיד ניכר רישומה של „פועלי־ציון" בעיר. רייז איש עממי היה, בעל תרבות גבוהה, ניחן בחן רב,

ובקסם אישיותו משך אחריו קבוצת סופרים צעירים, ביניהם, קלמן ליס הי״ד, צעיר בעל לב רגיש, בעל תרבות, מעורה בקרקע הסביבה, אהב את ווהלין ושר עליה בפשטות ובתמימות. „מיין וואהלין איז פשוט פראָסט" — כך פותח הוא את אחד משיריו על ווהלין; משה גרניטשטיין ז״ל, צעיר חולם, שימש כמזכיר גמנסיה „תרבות", ספוג עצב שבא לידי בטוי בשיריו, ביכורי יצירותיו; ליב אוליצקי — סופר צעיר, סס־כשרוני, שיצא לו מוניטון בעולם ספרות אידיש בזכות יצירותיו ומסותיו. שלושת אלה היו מבאי־ביתו של מאיר רייז. בהשפעתו ובעידודו נרתמו אף הם להפיץ תרבות בציבור. עד קום „פועלי־ציון" לא נעשתה בקובל, בעלת רבבות תושבים יהודים, שום פעולת־תרבות באידיש, ומיותר להדגיש, שלא נתקימו מוסדות־חינוך ששפת ההוראה בהם היתה אידיש.

קובל, עיר ציונית היתה. המפלגות הציוניות הטביעו חותמן בעירנו. פעלו בה תנועות־נוער ציוניות גדולות וחזקות, שגרפו אתן את רוב הנוער בעיר. היתה קימת רשת ענפה של מוסדות־חינוך, ששפתם עברית, החל מגן־הילדים וגמר בגמנסיה עברית, שהתחנכו בהם מאות ואלפי תלמידים. כמו־כן היו מוסדות־חינוך ממלכתיים ששפתם פולנית — בתי־ספר עממיים לילדי־יהודים וגמנסיה יהודית ששפת־הלימודים בה פולנית, נוסף לגמנסיה ממלכתית־פולנית. הממשלה הפולנית, שהיתה מעונינת בפולוניזציה של שטחי־אוקראינה אלה, תמכה בבתי־אולפנא הללו והשגיחה בשבע עיניים על „כשרות" המורים שהורו בהם. באוירה זו היה מאיר רייז יוצא דופן, ורק זכות בקיאותו הגדולה במקצוע שהורה, היא שעמדה לו בתקופת כהונתו כמורה בגמנסיה הפולנית־יהודית (לבסוף, אמנם, פוטר לפי דרישת הקורטור, בגלל פעילותו הצבורית).

באוירה זו של לאומיות ציונית מחד, והתבוללות פולנית בסיוע גדול מצד הממשלה מאידך, התחילו מאיר רייז ו„פועלי־ציון" בפעולה בקובל.

ראשיתה של המפלגה היתה מצערה מאוד, אולם באחריתה שגבה מאוד. בתחילה הסתייג הציבור ופקפק ביכלתו של קומץ האנשים, שפלשו לשטח שהיה מוחזק כמונופול של התנועה הציונית בעיר. מפלגות־הפועלים האחרות לא ניסו, אפילו, לחדור לשטח החינוך והתרבות. יתכן, מחמת חוסר בכוח־אדם המסוגל להרים את המעמסה, או שפשוט לא תלו תקוות רבות בהצלחת הפעולה. עובדה היא, שרק עם התארגנות „פועלי־ציון" החלה הפעולה בשדה החינוך והתרבות באידיש. סופרי־אידיש בקרו בעיר כאורחי־המפלגה, ביניהם פרץ מרקיש, משה קולבק (שהיה אז מקורב ל„פועלי־ציון") ואחרים. מאות בקרו בהרצאותיהם. לעתונים של מפלגות־הפועלים נוספו קוראים חדשים בין הציבור הקובלאי.

למפלגות הציוניות, לרבות אלו שהיו מסונפות לתנועת־העבודה הציונית, לא היתה דריסת רגל בציבור הפועלים. חבריהן באו ממשפחות בעלי־הבתים

וממעמד הסוחרים. והוא הדין לגבי ארגוני־הנוער, שהקיפו את הנוער הלומד הבעל־ביתי בלבד. רק עם הווסד מפלגת „פועלי־ציון" נעשה השדוך בין הציונות לבין צבור־הפועלים בעיר. דבריה הופיעו באספות־פועלים וקולה נשמע יחד עם דברי נציגי המפלגות הותיקות, שפעלו זה מכבר בעיר. היה זה, מעין, מושכל ראשון שלא תיתכן אספת־פועלים בלי נציג „פועלי־ציון".

המפלגה העזה להשתתף בבחירות למועצת־העיר ו„העזה" זו הוכתרה בהצלחה ניכרת. העובדה שבעירית קובל ישבו נציגי־היהודים ואף סגן ראש־העיר יהודי היה, לא היה בה מהמתמיה, כי קובל היתה עיר שרובה יהודים. אולם, נציגים אלה השתיכו למפלגות ציוניות־כלליות וסתם יהודים. החידוש בדבר היתה היבחרותו של נציג „פועלי־ציון", ולא עוד, אלא שנציג זה נבחר כחבר־ההנהלה.

גולת־הכותרת של פעולות הח' רייז והמפלגה היתה ייסוד בית־ספר ששפת ההוראה בו היתה אידיש.

בתי־ספר באידיש היו קימים בווהלין גם קודם לכן. כבר בשנת 1921 השתתפו נציגי־ווהלין בועידת בתי־ספר באידיש הראשונה בוורשה, שבה נוסד מרכז בתי ספר „ציש"א" (צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע). „פ. צ." יוצגה בועידה זו ע"י סיעה חזקה מאוד. אולם, דעת הממשלה הפולנית לא היתה נוחה כלל מבתי ספר אלה המתעתדים להקים דור סוציאליסטי־מהפכני, והחלה להתנכל להם ולהצר את צעדיהם. היא סגרה את בתי־הספר בגליל־ווהלין. תושבי הגליל ההוא היו ברובם אוקראינים ששאפו לעצמאות. ולכן בקשה הממשלה להאדיר שם את ההשפעה הפולנית והיא קותה שמטרתה תושג ע"י פולוניזציה של היהודים. בתי־ספר האידישאים באוקראינה לא היו לרצון־הממשלה, כי היו למפגע לה בהשגת מטרה זו. סגירת בתי־הספר עלתה לה בקלות. לרובם לא היו רשיונות מתאימים ורוב המורים היו חסרי־תעודות כדרישת החוק. עובדות אלו שמשו אמתלה לסגירת בתי־הספר. ועדת־החינוך בוורשה ביטלה את הרשיון לחברה „שול און דערציונג" של „פועלי־ציון" על שום שלימוד־הדת לא נכלל בתכנית בתי־ספר אלה. ורק לאחר השתדלויות מרובות בוטלה הגזרה.

כל השלטונות לגווניהם התנכלו לבתי־ספר אלה ומררו את חייהם. באוירה עוינת זו, הן מצד הממשלה והן מצד הצבור היהודי הבעל־ביתי, שראה בבית־ספר אידיש הסגת גבול — נגשו לייסוד בית־הספר האידישאי בקובל.

סביב עסקני „פועלי־ציון" התרכזו כל חובבי וכואבי אידיש. בעיית המורים נפתרה בזה האופן, שכמה אנשים בעלי השכלה מתאימה קבלו עליהם לשמש כמורים בבית־ספר זה מבלי להקפיד על־כך, שהמשכורת תשולם במועדה ובשעור המניח את הדעת. במאמץ יוצא מגדר הרגיל נאספו הכספים לשכירת דירה מתאימה, שתישר בעיני שלטונות־הפיקוח ושלא יבקשו תואנה לעכב

הוצאת הרשיון המבוקש. אחרי מאמצים רבים נפתח סוף־סוף בקובל בית־ספר ששפת־הלימודים בו אידיש.

לא זכור לי כמה תלמידים למדו בבית ספר זה במשך שנות־קיומו, אולם ללא־ספק עלה מספרם על מאה בשנה הראשונה לקיומו, ולא היה זה דבר של מה־בכך. בית־הספר קירב לתנועה מספר עסקנים מחוגי הפולקיסטים ששרידים מהם שרדו בעיר וכן כמה מטובי הנוער, בוגרי בתי־הספר התיכוניים, ששימשו בו כמורים ומדריכים. אם זכרוני נאמן לי, עזר הרבה ד״ר זיסקינד הי״ד, איש יקר ובעל שאר־רוח. גם בני־הרבנים, בעלי השקפות מתקדמות, נתנו ידם למפעל זה. קראוזה, בן הרב, שנקרא „דער גראבאוויצער" שימש כמזכיר, והגברת גוטנבוים, בת הרב ניצברג ז״ל, אשה בעלת תרבות, שהתפרנסה מהחזקת ספריה גדולה בעיר, שמשה כמורה בבית־הספר. בעלה, קלמן גוטנבוים הי״ד, פילוסוף, איש מדע מובהק, שעליו התהלכו שמועות בעיר שהיה היחידי בסביבה שהבין תורת איינשטיין — אף הוא תרם חלקו להצלחת בית־הספר.

בשנת 1927 נקראתי לעבודה במרכז התנועה בוורשה. אם כי נעתקתי מעירי, הוספתי לעקוב אחר הנעשה בה. במשך הזמן חלו שינויים ותמורות. עקב לחץ השלטונות, עזב הח' רייז את עבודתו בגמנסיה, חברים אחרים נדדו לערים אחרות, מי שגלה למקום־תורה בעיר גדולה, ומי שהלך באשר הלך, אולם הזרע שנזרע בעמל רב נקלט יפה ונתן פרי שנים רבות. שמות חברים רבים וטובים שהוסיפו נדבך לבנין־המפלגה לא נפקדו כאן מהטעם הפשוט, כי נמחקו מזכרוני. לצערי, לא יכלתי להיעזר בדברים שבכתב, כי שום רשימות אינן בנמצא. הרבה חברים שטרחו ועמלו נשארו גם להבא באלמוניותם, משום ששמותיהם שקעו בתהום הנשייה.

תשמש רשימה זו גלעד לטובים ונאמנים, שניספו בסערת העתים ונפלו קרבן למולך, ועידוד לאלה הנצאים בחיים עמנו פה ולפזורים ברחבי־הגלויות שלבם עמנו.

שלמה חרי, משה ויסברוט, שמאי פרנקפוביץ

ימי השחרית של „החלוץ" בקובל

בשנת 1918 נזרע הזרע הראשון של ה„חלוץ" בעיר. מניחי־היסוד היו: עשרת־נחשונים, שמרדו במציאות הקימת וקפצו להויה חדשה, הווית ארץ־ישראל המגשימה, העובדת. ואלה שמותיהם: 1) שלמה חרי. 2) משה ויסברוט. 3) שמאי פרנקפוביץ׳. 4) מנדל קפשוק. 5) ברל סויבל. 6) יקותיאל קופלברג (שימש כמזכיר ראשון). 7 מרדכי פישביין. 8) רבקה ויסברוט. 9) שצ׳רבטה. 10) שייקע מלמד.

באותם הימים כבר היה קיים בעיר מועדון של „צעירי־ציון". ועד „צעירי־ציון" רצה, שה„חלוץ" יתארגן תחת שמו, אולם נתקל בסרוב מוחלט. עשרת הראשונים התכנסו ושלחו שליח לוורשה, כדי לקבל הוראות בדבר ארגון ה„חלוץ".

כבר בצעדים הראשונים החליטו אנשי „החלוץ" להקים בעיר מפעלי־הכשרה. היתה הצעה לייסד חוה חקלאית בקובל, אך דבר זה לא ניתן לביצוע מסיבות שונות, ובמקומה נוסדה נגריה. לתכלית זו שכרו אולם אצל מוניש רויזן. מאחר ול„החלוץ" לא היה רשיון סודר „יום־סרט" בשם „מושב זקנים" וכל הכנסתו היתה קודש לסידור הנגריה.

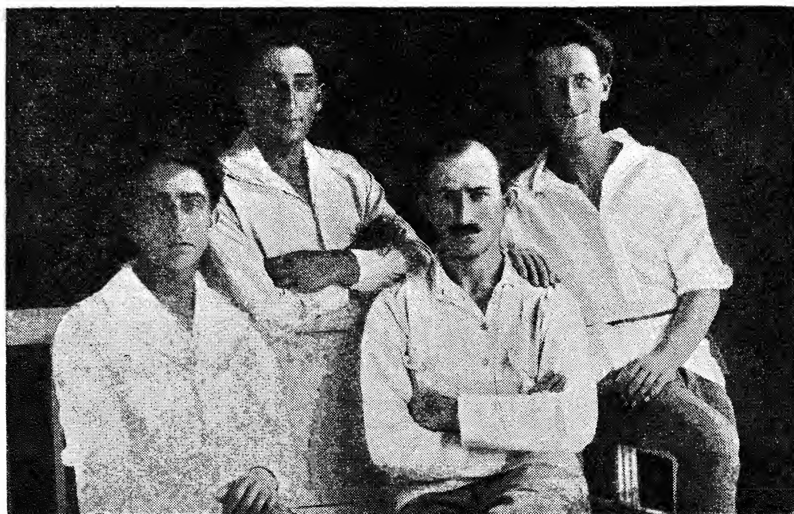
אספו ארגזים שונים בעיר והנגריה קבלה צורת של־ממש. נתקבלו הזמנות מהגמנסיה של קלרה דוידובנה ומבית־הספר למודדים. את הארון הראשון קנה א. מ. ויסברוט ליום חתונתו.

כדי לתת פומבי ל„חלוץ" נשאו את הלוחות בריש־גלי. אם משה ויסברוט, בנו של רב ישראל לובלינר, מופיע ברחובות־העיר כפועל ממש ואינו חושש למה שיגידו הבריות — שמע־מיניה, שענין ה„חלוץ" אינו דבר של מה־בכך ומנוי וגמור עם בני בעלי־הבתים בעיר לעבור לחיי־עבודה, להגשמה ולחיות כפועלים בארץ־ישראל.

קשה לנו כיום להבין את הדבר, אבל אם נזכור שהיו בתים בעיר, שההורים קרעו „קריעה" וישבו „שבעה" על הבן, או הבת, שיצאו להכשרה או שהצטרפו ל„חלוץ", נבין כמה מאמצי־גוף ונפש דרושים היו באוירה זו, כדי להופיע בפומבי בבגדי־עבודה, כפועל ממש.

מועדון ה„חלוץ" שוכן בנגריה. שם נמצאה המזכירות ושם התקיימו האסיפות. הועידה הראשונה של ה„חלוץ" נתקיימה בוורשה בשנת 1921. כציר ה„חלוץ" בקובל לועידה זו נבחר שלמה חרי.

הנגריה לא החזיקה מעמד ובמקומה הוחלט לסדר מסגריה. לשם מימונה



החלוצים הראשונים שעלו ארצה

יושבים מימין לשמאל: **פנחס צביק, משה ויסברוט**
עומדים: **יהודה מלמד, גרשון בית־הלחמי (ויסברוט)**

סדרו נשף בתיאטרון „אודיאון". בשבת 1 באפריל, שנת 1922, הזמינו את האמן ג. אורלוב, שהציג את הקומדיה ב־4 מערכות: „א חתן דאַרף האָבן וואָנסן און מוז קענען רעדן דייטש". בתפקיד החתן הופיע אורלוב. האחראים לנשף היו בתיה ארמרניק ושמאי פרנקפוביץ. מההכנסה סודרה המסגריה שהתקימה כשנה.

בשנת 1921 עלו ראשוני ה„חלוץ" ארצה: משה ויסברוט וישעיהו גיבור. סודר נשף גדול לכבודם והשתתפו בו באי־כוח כל המפלגות.

הנשף התקיים בליל שמחת־תורה. במוצאי־החג הלכה, כמעט, כל העיר ללוות שני חלוצים אלה, שסללו את הדרך למאות החלוצים שעלו מעירנו ארצה.

עם עלית החברים הותיקים ארצה נחלשה פעולת „החלוץ" והיא, כמעט, דעכה.

בשנת 1923 נוסד ה„חלוץ" החדש.

אחרן ורבה

„החלוץ" בקובל

חלקה של קובל בעליה החלוצית בשנות העשרים ניכר למדי. חלוצי־עירנו תופסים מקום חשוב בעיר ובכפר, בקבוץ ובמושב, בעבודה צבורית, בסדנה ובמשרד, בקואופרציה היצרנית והשרותית — בכל ענפי העבודה והיצירה בארץ.

שגשוגה של תנועת ה„חלוץ" בקובל חל עם סיום מלחמת־העולם הראשונה, שאז נעורה התנועה הציונית לחיים חדשים והחלה עליה המונית של יהודי־פולין לארץ־ישראל

קרבתה של העיר לגבול הרוסי היקנתה לה מעמד של תחנת־מעבר לאנשי־החלוץ ו„דרור" שהגיעו מרוסיה. אחדים מהם היו, בחינת אורחים שנטו ללון, אולם רבים מהם השתקעו לזמן ממושך, ובהיותם בעלי עבר ציוני ובעלי נסיון השתלבו בחיי התנועה, סיעו לגידולה והתפתחותה ואף עמדו בראשה.

משפחת חיות, משפחה ציונית, שהשתקעה בימים ההם בעיר, תרמה לא מעט לגידולו של ה„חלוץ" בקובל. חומה חיות נהיתה למעצבי דמותו של „החלוץ־הצעיר" בפולין כולה. וכן תרמו תרומה נכבדה א. ביאלופולסקי ז"ל וי. בנקובר יבלח"א.

פעילותם ומסירותם של אנשי „דרור" הוכתרו בהצלחה גדולה, והמוני חברים מתנועות נוער ציוניות שהיו קימות בעיר וכן נוער בלתי־מאורגן — נכנסו ל„החלוץ". עשרות מהם התארגנו בקבוצות־הכשרה והכשירו את עצמם לעליה לארץ־ישראל.

כבר בראשית צעדיה רכשה לה תנועה צעירה זו מקום נכבד במוסדות והארגונים הצבוריים שבעיר. דעת „החלוץ" נשמעה יפה במשרד הארץ־ישראלי, שעד כה היתה הנהלתו מורכבת מנציגי „צעירי־ציון", „התאחדות" והציונים הכלליים. נציג ה„חלוץ" קבל את מזכירות המשרד הזה, שמתפקידו היה לחלק את הסרטיפיקטים המעטים שנפלו בחלקה של עירנו. כן כיהן נציג ה„חלוץ" כמזכירו של „היאס".

ה„חלוץ" ראה עיקר משימתו בהכשרת עולים לארץ־ישראל. לתכלית זו חכרו חלקת־שדה מחוץ־לעיר, והחלוצים הצעירים הפכוה לגן־ירק. כן התארגנו קבוצות לקבלת כל מיני עבודות גופניות, כגון, חטיבת עצים אצל בעלי־בתים שונים בעיר. אם כי לא היתה קיימת קומונה בעיר, בילו חברי ה„חלוץ" בצוותא שעות רבות משעות היום והערב.

היה בזה חידוש גדול, כי בפעם הראשונה בתולדות עירנו נפגשו בני

„בעלי־בתים" ותלמידים יחד עם בני־עמלים, שהתפרנסו מיגיע כפיהם. כי „החלוץ" כינס בתוכו בני־עשירים, עניים והמעמד הבינוני.

בתקופת הבראשית קמו בערי ועירות ווהלין ארגונים חלוציים בכוחות עצמם. אולם, עם גידולה והתרחבותה של התנועה בחבל־ארץ נרחב זה, ראה





יושבים מימין לשמאל: חיקה פריד, אריה צ'לין, לוי שורץ, ישעיה־לייב בר
עומדים: אלי מנדל, מרדכי ארליך, פסח לוונברג

מרכז ה„חלוץ" שמושבו היה בוורשה הכרח לפרוש את כנפיו על ארגון זה, לכוונו ולהדריכו. בזה האופן גמלה ההחלטה לבחור בווהלין מועצה גלילית של „החלוץ".

הועידה הראשונה של ארגוני ה„חלוץ" בווהלין התקימה בקובל בשנת 1924. האולם של המשרד הארץ־ישראלי בו נתקימה הועידה היה צר מלהכיל את הצירים הרבים שנתכנסו מכל קצות־הגליל. מטעם המרכז השתתפו: פ. רשיש (כעת ראש עירית פתח־תקוה), משה שפירא ז"ל, ששהה אז בפולין כשליח־ההסתדרות וא. ברדיצ׳בסקי (כעת במשק יגור).

הועידה נתנה דחיפה לפעולות ארגון והתפשטות. חברי מזכירות־המועצה, שנבחרה באותה ועידה: בתיה בנדרסקי (אייצ׳יס) ז"ל, ויבלח"א הח׳ דוברומיל (כעת דברת) וכותב הטורים האלה — פשטו ברחבי־ווהלין לשם חיזוק הארגונים הקימים והקמת ארגונים חדשים.

מפת־הגליל כוסתה ברשת ענפה של קבוצי־הכשרה. במחצבות, במנסרות, בתעשיית־זפת וביערות־ווהלין חיו מאות חלוצים חיי־קומונה בתנאים קשים. נאבקו עם מכשולים רבים, אך התגברו עליהם וזכו להתכשר ולעלות לארץ־ישראל. בקומונות אלו היה מקום ניכר לחלוצי־קובל.

ואז נוסד ה„מֶכּה" של קבוצי־ההכשרה בפולין — קיבוץ קולוסובה. קבוצי־ההכשרה הגדולים ברוקיטנה, רפלובקה ודומברוביצה מלאו תפקיד חשוב, וחבל מאוד שכותבי־העתים של תנועת ה„חלוץ" עוברים על־כך בשתיקה, אבל קבוץ־קלוסובה נעשה שם־דבר והאפיל על קבוצי־ההכשרה האחרים.

קיבוץ־קלוסובה נוסד בשנת 1924 ע"י קבוצות חלוצים יוצאי עירות הסמוכות למחצבה זו. אם זכרוני נאמן לי, הרי הח׳ שמחה פינקלשטיין (כיום שמחה אבן־זוהר) היה ממיסדי הקבוץ הזה, שהפך במשך הזמן לסמל התנועה החלוצית בפולין. עם עלית הח׳ אבן־זוהר לארץ־ישראל, עברה ההשפעה בקבוץ זה, כמו בכל קבוצי־ווהלין, לאנשי קובל. כותב הטורים האלה נבחר כמזכיר הקבוץ, אולם הוא לא היה היחידי מהקבוצה הקובלאית ש„שלטה" בקלוסובה. בהיותו טרוד כחבר מועצת־הגליל, התנהלה העבודה המעשית בקיבוץ ע"י אנשי־קובל — ליובה גלמן, ב. לוין, ואחרים, קבוצה פעילה, בעלת רצון עז, מלאת התלהבות ומסירות, שהדריכה וכוונה פעולות הקבוץ.

בד־בבד עם העבודה הקשה במחצבום, שבני־העשירים ותלמידי בתי־הספר לא היו רגילים בה — לא הניחו ידם מפעולות־תרבות ציונית ענפה וכללית.

גרוכוב הכשירה, כידוע, לחקלאות, אך לקלוסובה ובנותיה יצאו מוניטין כנקודות־הכשרה שהכשירו לעבודות־בנין ויצירה אחרות. האוירה החברית שיצרו



ועד „החלוץ" בשנת 1933

עומדים מימין לשמאל: מנדל ארליך, קרמר, ברוך טויב, שלום קלוניצקי, חוה פריד
יושבים: מיכאל גוניק, דוד אובנטל, משה גיטליס, משה רויזן, יעקב בקר

ה„אינטליגנטים" מקובל היא שהקלה על החברים החדשים להתרקם ברקמת חיי־הקבוץ וסיעה להם להתגבר על תנאי ההסתגלות הקשים.

רבים מחברי־קובל בקלוסובה חיים אתנו בארץ וממשיכים בחייהם ובפעילותם ורבים מהם פזורים בארצות־תבל והדם נשמע מדי פעם בפעם. הערכים שהוקנו לחברים אלה בתנועת ה„חלוץ" בקובל, עומדים להם עד היום בארץ ובארצות־פזוריהם.

יצחק מרגלית

חטיבת-ההכשרה הראשונה בקובל

כשהחליט מרכז „החלוץ" שעל חברי התנועה לעבור להגשמה, לחיי־עבודה, הרגשנו מועקה בלב. עמדנו תוהים ונבוכים: כיצד מגשימים? הרי לאו מילתא זוטרתא היא ליהפך מאנשי־אויר לפרולטרים ממש. היה עלינו להגמל מהרגלי־דורות ולחולל מהפכה רדיקלית בחיינו האישיים. ונוסף על־כך: הבית, אבא ואמא, שראו אותנו כאבודים.

לפיכך, אין תימה שגדולים היו החבוטים וההתלבטויות שהתחבטנו והתלבטנו בהם עד שנפל הפור, ויצאנו לעבודה. למען הדיוק, נהיינו לפרולטרים לשליש ולרביע בלבד, כי עדיין היינו תלמידי הגמנסיה העברית, השכמנו קום עם דמדומי־שחרית, כשלא מכירים בין זאב לכלב ותכלת לקלא־אילן ועבדנו עד שעה 8 — זמן התחלת הלמודים. עבדנו במנסרה הגדולה שבעיר וכן בבית־החרושת ללבנים של סגל.

קבוצת־הנחשונים הזאת היא־היא הגרעין שממנו נבט קיבוץ „החלוץ" בקובל.

קדמה למהפכה רבתי זו מהפכה זוטא, בעלת ממדים צנועים וחבויים יותר. הדבר היה עוד בתקופת היותנו חברים ב„השומר הצעיר". הסניף נאבק על קיומו, כי חסרו הכספים הדרושים להחזקתו. טכסנו עצה, כמה לעזור, כיצד להתגבר ולהחלץ מהמשבר.

בחצרו של אברהם גוזן היו סוארים־סוארים של עצים. החלטנו איפוא להיות חוטבי־עצים, וכל הפרוטות שנשתכר מעבודה זו תהיינה קודש להצלת הסניף.

עבדנו ימים מספר, חטבנו את כל העצים, אולם נשארו שמונה בולי־עץ מסוקסים, שידי־הגמנזיסטים היו רפות וחלשות מדאי כדי לפצלם פצלות־פצלות. באנו לגוזן ואמרנו לו: הבה לנו שכרנו. אך הלה הקשה ערפו והשיב לנו, כל עוד שלא נגמור את המלאכה כלה, הרי כשם שאין אנו רואים את אזנינו, כך לא נראה אף פרוטה אחת.

היינו מיואשים מאוד. כל עמלנו הרב עלול היה לרדת לטמיון. והסניף, מה יהא עליו?

אז הפעלנו את „המוח היהודי" והמצאנו המצאה כזו: ביתו של גוזן עמד ברחוב אפטיטשנה על־שפת הנהר. החלטנו אפוא להשיט את בולי־העץ המרדניים במים ובזה האופן להפטר מהם. סדרנו „שרשרת" מהאורוה עד למדרגות היורדות לנהר, מסרנו את העצים מיד ליד וכשהזרם גרפם הרחק־הרחק


פגישה ראשונה של עולי קובל בא"י רחובות פסח שנת תרצא 31. 4.

מטווח־הראיה, באנו לגוזן ובשרנו לו את הבשורה המשמחת: עשינו כדברך, חטבנו את כל העצים.

הלה האמין לדברינו, שילם את המגיע לנו, כשהוא כלו מדושן עונג על נצחוננו הגדול...

המטרה מקדשת את האמצעים...

ועל עוד המצאה של „המוח היהודי" ברצוני לספר בזה: שערי־הארץ נעולים היו. בקבוצי־ההכשרה התרכזו חברים ותיקים, שמחמת היותם שרויים בתנאים קשים זה מספר שנים — לקתה בריאותם. מי שלקה במחלת־לב, מי — במחלת־ריאות, מי בברונכיטיס ומי במרעין בישין בדומה למחושים אלה.

והעליה היתה סלקטיבית מאוד. הרופאים מהמשרד הארץ־ישראלי החמירו מאוד בבדיקה הרפואית, וידוע ידענו שחברים אלה לא ימצאו כשרים לעליה. דבר זה העיק מאוד על לבנו, כי אי־עלייתם של ותיקים אלה תגרום לרקבון מוסרי בתנועת „החלוץ".

בוקר אחד הופיע הח' לוי, ממזכירות קיבוץ קלוסובה, כבא־כוח מרכז „החלוץ", וגילה לי את הסוד, שלמחרת היום עומדים לבוא לקובל ד"ר הורביץ וד"ר מונדלק מהמשרד הארץ־ישראלי לבדוק את המועמדים לעליה. לוי הציע לי, שאקבל את הועדה, לטפל בה ולעשות הכל, שהחברים בעלי כושר גופני ירוד יאושרו לעליה.

בבוקר יצאנו לתחנת־הרכבת להקביל את פניהם. אכסנו אותם במלון „ורסיל" והשתדלנו להנעים עליהם את הזמן. לוי הציע להם שאשמש כמזכיר הועדה, והם נאותו.

הרופאים נגשו לעבודתם. נתנו לי את הטפסים המתאימים והסבירו לי מהות ההגדרות, לאמור: חיובי — פרושו שהמועמד לקוי במחלה, ושלילי — פרושו שהמועמד בריא. הוסכם מראש שעלי לשחק תפקיד „המלאך החרש", דהינו, כל מחוש שהוגדר ע"י הרופאים כחיובי, עלי לרשמו בטופס כשלילי, מחמת שמיעתי הלקויה.

הרופאים לא חשדו בכשרים וחתמו על הטפסים שאני, ולא הם, קבעתי את האבחנה. באופן כזה אפשרנו לחברים רבים לעלות ארצה.

סעדנו אתם ארוחת־ערב דשנה בקפה ורסיל, והם הביעו את שביעת־רצונם מקבלת־הפנים הנאה ומהעבודה הפוריה והמועילה שעשינו.

יתכן, ובשעתו היה זה, אולי, מעשה לא נאה ביותר, אך מוראות־הזמן טיהרו את ה„חטא", כי בזה האופן הצלנו עשרות, ואולי מאות, מבני קובל והסביבה מצפרני השטן הנאצי.

דוד פרלמוטר

על „החלוץ" בשנות השפל

(בין העליה השלישית והרביעית)

ברבות הימים הלכה התנועה החלוצית וגבשה לעצמה כלים ארגוניים להגשמת מטרותיה.

בראשית דרכה היתה מלווה תנודות. גאות ושפל שמשו לסרוגין. שנות הגיאות הראשונות שלאחרי הצהרת בלפור חלפו. בארץ פרץ משבר ובעיר הופיעו גם „יורדים". 1923 היא שנת שפל לציונות וכן גם לתנועת „החלוץ".

מספר הסניפים במפת החלוץ בפולין הולך ופוחת. הסניפים עצמם — מתי מספר בהם, העקשנים והמאמינים.

הסניף בקובל כמעט ולא קיים. מעטים היינו, מעטים מאוד. לא אולם, לא סניף; קבוצת רעים, שחלומם אתם. מרכז „החלוץ" משתדל לעודד את התנועה. מיעץ לסניפים להפוך את יום הגנת תל חי ליום מפקד ולשאוב מדמותו של יוסף הגלילי עוז וכח. כאמור, מעטים היינו והחלטנו לעשות כמצווה. הנה נצבת נגד עיני תמונת הערב ההוא. באין אולם התאספנו בחדרו של אחד החברים בקצה העיר.

מנורה קטנה האירה את החדר, את הנאספים ואת התמונה הקטנה של יוסף טרומפלדור העומדת על השולחן. קראנו בחוברת „החלוץ" שהופיעה לי"א אדר תרפ"ג ושוחחנו על המצב, על יעודו של הנוער בדור זה ועל תפקידנו אנו.

אי שם בחוצות העיר טיילו רבים למקומות בידור שונים. ה„שימו" וה„טנגו" שבו את לב הנוער ורקודים עד אור הבוקר היו לטעם חייו — וכאן נשמו מנין נערים אוירו של הגליל, את מאבק הימים ההם ואת מאבקה של הארץ עכשיו והאמינו כי המשבר יחלוף והרבים יבואו. ואכן סיבות שונות גרמו והמשבר חלף ורבים שבו ובאו. שנות העליה הרביעית הגיעו.

אליעזר (לוסיה) חודורוב

הסתדרות „הצופים" בקובל

בנובמבר שנת 1918 באתי מצ׳רניגוב לקובל. היה זה לאחר שעברו עלי שתי המהפכות ברוסיה, זו של מרץ וזו של אוקטובר.

כצופה הושפעתי מאוד ממהפכות אלו. עד המהפכה לא התבלט ייחודנו הלאומי ונחשבנו כצופים כלליים, בין־לאומיים, דהינו, רוסים, אוקראינים או פולנים. עם פרוץ המהפכה יצרנו הסתדרות של צופים עבריים. אגודת־הספורט „סוקול" בצ׳רניגוב, בהנהגתם של ספורטאים צ׳כיים, הוותה את היסוד ליצירת ה„מכבי" שנוסדה בידי יהודים.

הייתי פעיל גם ב„צופים" וגם ב„מכבי". ימים שלמים התאמנתי. כל הזמן הרהרתי על קובל והחלטתי להביא לנוער שלה את תורת הצופיות.

בבואי לקובל נפלתי, כאילו, לתוך מציאות חדשה לגמרי. במשך שלוש שנים היתה העיר כבושה בידי הגרמנים, והשפה הרוסית לא היתה ידועה לדור הצעיר. סמוך לשובי התחלתי לארגן תנועת־צופים בעיר. את הקבוצה הראשונה ארגנתי בכתלי גמנסיה רוסית. קבוצה זו גדלה והתרחבה וקבלה צורה של קן. היא היתה הגרעין הראשון, שממנו צמחה תנועת־נוער לאומית־עברית, תנועת־הצופים, שנהפכה לתנועה עממית, שהקיפה המונים רחבים בקובל ובחבל־וולין כלו.

עם עזיבת העיר השאיר הצבא הגרמני מחסן גדול של ילקוטים, ציוד למחנה, אוהלים ושמיכות. את הכסף לרכישת מחסן זה קבלתי מהסתדרות הצופים, שהיתה, אמנם, בראשית ייסודה, אבל היתה כבר חי הנושא את עצמו. בין היתר מצאתי ברזנטים, שמהם נתפרו מדי הצופים. מדים אלה נהפכו לגורם כביר בחיי הנוער בעיר.

בפעם הראשונה הופיע נוער יהודי בלבוש אחיד, במדים מצבע וצורה אחידים. כשהופענו בעיר בקבוצות מאורגנות, כגדוד מלוכד אחד — כבשנו לבבות היהודים.

לא פעם ראיתי דמעות בעיני יהודים קשישים שעה שעברנו בחוצות בשורות מלוכדות, בתופים וחצצרות ולבושים מדי־צופים. אושר רב נתנו אז ליהודי קובל.

המטרה שהצבנו לעצמנו היתה: לעבוד למען עם ישראל ולהתכונן לעליה ארצה.

הפולנים שלטו בעיר החל משנת 1919. עם בואם, הלכתי מיד למפקד העיר וכעבור שיחה שארכה רגעים מספר קבלתי ממנו רשות מלאה לפתח את



ה„שטאַב“ (ההנהגה) של „הצופים“

מימין לשמאל: שוולבה (נושא הדגל), ברונזפט, זוניה וורצל, לוסיה חודורוב, פנחס טויב, אהרן לוי (שרבוים), ישראל פנטורין

הבנות: בלה שר, רחל פנטורין, רחל פישר, לנה קם

פעולות ה„צופים" ללא הפרעה כלשהי מצד השלטונות. במשך תקופה קצרה מאוד, שנתיים, בערך, לאחר ייסוד התנועה, היו בקובל כ־400 צופים וצופות. עוזרי הנאמנים בהקמת התנועה הזאת היו בלה שר, דוסיה וורצל, ובתקופה יותר מאוחרת — ישראל גייר ורעיה לוי.

תלמידי הגמנסיות ובתי־הספר העבריים היוו את החומר העקרי, שממנו צמחה תנועת הצופים הגדולה. אולם התנועה היתה עממית ביסודה. היא לא הורכבה מתלמידים ויחסנים בלבד. היא פתחה לרחבה את שעריה לבני־נוער מכל שדרות־העם. היו בה רבים מהנוער־העובד — ספרים, חייטים, סנדלרים, זבנים, זבניות, שענים וכו׳.

בתולדות יהדות־קובל היתה זו הפעם הראשונה שנפלו המחיצות בין רש ועשיר, בין ילד עני ובין בן־עשירים, בין בן־עמלים לבין בן משפחה מיוחסת. לא היתה קיימת שום דיפרנציציה ביניהם. הם היו שווים לא רק מבחינת המדים, כי אם מבחינת הערך האנושי.

התנועה היתה דמוקרטית. היא הורתה שהתכונות האישיות, ולא המוצא ולא המקצוע, הן הקובעות את הערך האישי. מי שגילה כשרון ויכולת, לו אפשרה תנועת הצופים לעלות בגרם־המעלות של המנהיגות והפיקוד, אחת היא מה היה מוצאו הסוציאלי. הרעיון הזה היה חדש בציבוריות היהודית בקובל.

כשהתחלתי לפתח בתנועת־הצופים את תרבות־הגוף — הזמינוני מנהלי הגמנסיות ובתי־הספר היסודיים כמורה למקצוע זה. באופן כזה נהייתי המורה הראשון לתרבות־הגוף — הפעם הראשונה בתולדות העיר.

תכנית־הלימודים כללה התעמלות שבדית וצ׳כית, כל מיני ספורט, טיולים, משחקים וכו׳. החינוך הצופי נקלט יפה והתפשט בכל העיר. הוא שימש מעבר מחיי גולה לחיים בארץ, הוא הכשיר את הנוער לחיי־עבודה וחופש. התארגנו גדודים שונים של צופים וצופות מכל הגילים. התחילה פעילות קדחתנית בכל השטחים אשר נוער מתענין בהם. שנות המלחמה בלמו את מרץ־הנעורים ועתה הוא פרץ את כל הסכרים כמפל־מים אדירים.

התארגנו קורסים ללימוד השפה העברית, היסטוריה וגיאוגרפיה. קבוצות להתעמלות צ׳כית, כדור־רגל, ריקודים, במאות ופירמידות. התקימו הרצאות על נושאים שונים. התנהלו שיחות־הסברה על ערך הקרנות הלאומיות — קרן־הקימת וקרן־היסוד וכן הכשירו את הנוער לפעולה אקטיבית למען קרנות אלו. כמו־כן אורגנו קבוצות להכשרה חלוצית ע״י עבודה בשדה.

החינוך הספורטיבי התרחב והכניס לתכניתו מקצועות חדשים: שייט, שחייה, ספורט־חורף שהתבטא במרוץ־מחליקיים על הקרח. אחר־כך נלמדו כל המקצועות הקשורים בהקמת ופרוק המחנה.

עלי לציין שהנוער בקובל, וכן בחבל־ווהלין בכללו, הצטיין בכנותו, יֹשרו ותום־לבו. מידות אלו אין מוצאים בכל מקום ומקום.

כפי שכבר ציינתי, התארגן הגרעין הראשון של תנועת הצופים בין כתלי הגמנסיה הרוסית. הפעולות היו נעשות בשעת ההפסקות בין השעורים בלבד. שפת־הדיבור היתה, אמנם, השפה הרוסית, אבל את הפקודות בשעת תרגילי־סדר נתתי בשפה העברית. מנהל הגמנסיה קרא לי לא פעם ובקשני שאתן את הפקודות בשפה המובנת לו, ז. א. בשפה הרוסית, ואז הוא יסכים לשתף בתרגילים גם את התלמידים הלא־יהודיים.

כשנפתחו הגמנסיה העברית ובתי־הספר העבריים עבר מרכז הפעילות אליהם. תוך כדי פעולה חברתי מחזה מחיי הצופים בשם: „עמי היקר, אל יגון! אנו אתך!" המחזה הוצג בגמנסיה וזכה להצלחה גדולה. מאות אנשים באו לראותו, דבר שהשפיע השפעה רבה על הורי וידידי הצופים. עם סיום ההצגה הוזמנו כל המורים לשיחה ליד „כוס תה". אמנם, במקום „כוס" הגשנו את התה בספלים, דבר שגרם לבדיחות־דעת. השיחה התנהלה בערנות והמטרה הושגה.

לאחר השעורים בגמנסיות ובבתי־הספר היינו מתאספים יום־יום עד שעה מאוחרת בלילה. החינוך הגופני והרוחני התקדם בצעדי־ענק. בחגים, או אפילו, בשבתות הקיץ היינו יוצאים ליער ומקימים מחנות. מחנות אלו היו, לעתים, נמשכים קיץ שלם. החיים ביער, ובסביבה אויבת ועוינת, דרשו אומץ־לב רב, והצופים אמיצים היו.

בשנת 1920 באו אלי משלחות מהערים הסמוכות לקובל ובקשו אותי לבקר במקומות אלה ולארגן בהם תנועת־הצופים. הבאים הגיעו מוולודימיר־וולינסק, ברסק־ליטובסק, קרמניץ ורובנה. שמע הצופים הגיע למקומות רחוקים — עד ביליסטוק ווילנה.

התחלתי בוולודימיר־וולינסק. נסעתי לשם עם ישראל גייר, אחד מפעילי הצופים, שנינו לבושים היינו מדי־צופים.

בהיותנו בוולודימיר־וולינסק באה אלינו משלחת מאוסטילה לארגן גם שם את תנועת־הצופים. נסענו לשם בעגלה.התארחנו בבית־עשירים יפה, אבל כעבור שעתיים, בערך, הופיעו שלוחי מפקד־הצבא והזמינונו אליו. כשנכנסנו פנימה סובבו אותנו 7 שוטרים צבאיים ורוביהם מכוונים כלפינו.

עלי להוסיף, שבתקופה ההיא היינו בלתי לגליים. השלטונות הפולניים אסרו עלינו פעולה כלשהי בנמקם, שארגון כזה קל לו להפוך מקלות לרובים. כל החומר שהיה בידינו היה כתוב בשפה הרוסית, וצופה ברוסית פרושו „מרגל צעיר".

האיסור על תנועת־הצופים היה שמור אתי בארנק בעל כיסים מרובים.

לאחר שבדקו בארנק ולא מצאו את האיסור, הוצאתי מתחת לשלחן את פיסת־הניר ואכלתי אותה. בדי עמל רב הצלחתי לבלוע אותה.

אחד השוטרים הצבאיים איים עלינו שלמחרת היום יחסל אותנו ביריות, אבל ברצונו להוועץ, תחילה, עם עוזרו השומע רוסית ומכיר יפה את תנועת־הצופים.

כשבא למחרת העוזר פרץ בצחוק ואמר שהוא גופו היה „צופה" ברוסיה שנים רבות ופקד על השוטרים להחזירנו לקובל.

במשך שלש־ארבע שנים ארגנתי סניפים בשלושים ערים ועירות בערך, ומספר הצופים שעמדו תחת פיקודי בקובל הגיע ל־3.500

אורגנו חוות־הכשרה לשם הכשרת חלוצים לעליה לארץ־ישראל. בשנת 1924 התחלתי בהכנות לעלייה ארצה ובשנת 1925 עליתי.

בתקופת־חיי יצא לי להיפגש עם נוער יהודי ברוב חלקי־העולם, אבל אינו דומה נוער זה לנוער הווהלינאי, שגם בשעת השואה לא הרכין ראשו והלך בקומה זקופה לקראת ההשמדה.



אליהו מנדל

לתולדות „תנועת הצופים" בקובל

עם סיום מלחמת־העולם הראשונה חזרה לעירנו משפחת חודורוב עם 4 ילדיה, בתוכם לוסיה, השלישי לפי גילו, כבן שלוש־עשרה, אך מרצו הרב וכשרונותיו הארגוניים המצוינים שיוו לו מראה של בחור מבוגר.

ילדים היינו והמלחמה נתנה בנו אותותיה. נהיינו „מיליטריסטים", רחמנא לצלן, והשתעשענו ב„מלחמות". ולכן, כשיצאה הקריאה מפי לוסיה לבוא ולהרשם ב„תנועת הסקאוטים", שריח של צבאיות נדף ממנה — היה זה דבר בעתו. הראשונים שנענו לקריאה זו היו מתלמידי בית־הספר של וינברג, שאף אני נמניתי עליהם. מהרנו לבית לוסיה ברחוב בריסקה ונרשמנו.

האספות הראשונות נתקימו בחדר גדול ומרווח בבית חודורוב. ישבנו על הרצפה, ליד הקירות שהיו מקושטים במוצגים צבאיים: אהלים, חבלים, בקבוקים, מקלות וכו'. שם שמענו בפעם הראשונה על בדן־פאול ועל עקרי תנועת־הצופים. בנשימה עצורה האזנו לספור על מלחמת האנגלים עם הבורים, בה הצטיין באדן־פאול במעללי־הגבורה שלו על־יד העיר מפקינג באפריקה הדרומית.

התנועה גדלה והתרחבה מיום ליום וצר היה לנו המקום בדירת חודורוב.



הסתדרות „הצופים" בשנותיה הראשונות

בימים ההם התקיימה, עדיין, הגמנסיה הרוסית בהנהלת שבצוב, שרוב רובם של תלמידיה יהודים היו וקבלנו רשות להשתמש באולם הגדול לצרכי התנועה.

בימים הראשונים לייסודה לא נשאה, עדיין, התנועה שם עברי. בדי עמל רב „הכלבנו בחוט מכליב", מעין טרמינולוגיה למתן צוויים ופקודות. מונחים אלה לא היו יציבים, אלא התחלפו מדי פעם בפעם. להנהגה קראנו בשם „מפקדה", שבראשה עמד ה„נטשלניק" לוסיה. המפקדה הורכבה מהחברים זוניה וורצל, מישה חבקין, יוסי סגל, גייר, פרלמוטר, גסקו, גלפרין, י. שכטר.

מושגינו על ארץ־ישראל ועל הציונות היו קלושים מאוד. אולם, הודות ל„תנועת הסקאוטים" התחילה להתגבש אצלנו הכרה ציונית. מפלגות ציוניות טרם היו אז בקובל, ו„אגודת הציונים" היא שהטביעה את חותמה בנו.

התחלנו בחפושים אחר שם עברי. התרגום המלולי של המונח „סקאוט" הוא „מרגל". שם זה לא נראה לנו מאימת השלטונות, שעלולים היו לאסור אותנו כמרגלים ממש שבאו לראות את ערות הארץ. באותם הימים הכתה התנועה שורש בפולין ובערים אחרות בווהלין, ושם כונתה התנועה בשם עברי טהור — „צופים". לוסיה קבל את המונח הזה, ומאז חדלנו להיות „סקאוטים", וקראנו לעצמנו בשם „הסתדרות הצופים העברים".

בשנות העשרים למאה זו התחילו מנשבות רוחות חדשות, החלה פלישת הגיסות הבולשביסטיים לאדמת־פולין. במהירות הבזק כבשו חיילי־בודיוני את קובל. „משיח" חדש הופיע בעיר, וחלק גדול מהנוער נהפך למאמיניו. אף „תנועת הצופים" החליפה עורה. חלק מהמנהיגים הותיקים קבל משרות חשובות והלך לרעות בשדות־זרים. אולם, סטיה זו לא האריכה ימים. בשבוע החמישי לשלטון הבולשביקים התכנסנו ב„פוסטיבל" של זייליג רויטר, הבענו רגשי חרטה על שנתעינו בשוא והודינו בגלוי, שלא זו הדרך. זוכר אני, שבשעת־ודוי זו בכה לוסיה, ורבים מהחברים הותיקים, בקול גדול. כשהצטלמנו אחינו שני קרעי־בד — אחד לבן ואחד כחול — שסמלו את הדגל הלאומי ונשבענו אמונים לציונות ולארץ־ישראל.

בשבוע השביעי נבלמה הפלישה הבולשביסטית והענינים התפתחו במהירות מסחררת. המלחמה הגיעה לקיצה. חלק גדול מווהלין נכנס תחת השלטון הפולני, ועל זירת החיים הצבוריים היהודיים עלו כוחות חדשים תוססים רעננים. הנוער הועמד על פרשת־דרכים ושאל לנתיבות־עולם. „תנועת־הצופים" בעיר יצאה מהמשבר הרוחני שעבר עליה כשהיא מאוששת וחזקה יותר. הימים היו ימי הפרעות של הבלכובצים, דם־יהודים נשפך כמים, ובשכלנו הילדותי חדרה והתגבשה ההכרה האכזרית, שאין לנו מקום בגולה ודרכנו היא הדרך העולה ציונה. עזר לכך הרבה לוסיה, שהקסים וחשמל אותנו במדברותיו על הציונות

והארץ. ואז באנו תחת השפעתה המלאה של התנועה הציונית בעיר, שהקצתה לנו מקום בקלוב הציוני.

בתוך תוכה של התנועה הציונית חלו תמורות ושנויים. החיים לא קפאו על שמריהם. נוצרו מפלגות וכן התפלגו מפלגות.

תמורות אלו נתנו אותותיהן גם בהסתדרות הצופים. אחדים ממנהיגינו הקשו קושיא חמורה: היות ובפולין קמה תנועת „השומר־הצעיר", האין ההגיון מחייב שעלינו להצטרף אליה? לא ארכו הימים, וחלק מחברינו, עם יונה פרלמוטר בראשם, ייסדו תנועה משלהם וקראו לה בשם „השומר־הצעיר". התחילה התחרות בין שתי תנועות־נוער אלו (תנועות־נוער אחרות טרם היו אז בקובל), אם כי מבחינה אידיאולוגית היו תואמות זו את זו.

ההבדל היחידי בין ה„יונובצים" (כך קראו לנוער „השומר־הצעיר") לבין ה„ליוסובצים" (דהיינו, הסתדרות הצופים) היה בזה, שהראשונים הכניסו לשורותיהם את נוער ה„עמך", בעוד שב„צופים" היה, בעיקר, נוער־לומד וכן החזיקו הראשונים את המקלות כדרך שהחילים מחזיקים את הרובה, בעוד ש„הצופים" החזיקו את המקלות מתחת לבית־השחי, כנהוג אצל הצופים בעולם כולו.

ההתחרות החריפה, ריב־האחים היה קשה, שלא במעט הרתיח את הדם. מנהיגי התנועה הציונית ניסו לפשר ולהשלים בין הנצים, אולם העלו חרס בידם.

כאן התערב מלאך־המות וכיבה את אש־המריבה בדרך משלו: אביו של המנהיג יונה הלך לעולמו. דאגות־הפרנסה בלעו את יונה כלו ולא יכול היה להקדיש עתותיו ל„השומר־הצעיר", וה„יונובצים" התפזרו איש לאהלו.

אולם בזה לא תמה הפרשה. עם התעמקות הכרתנו הציונית חדלה „הסתדרות הצופים" לספק אותנו. החברים הפעילים שבתוכנו הקשו ושאלו: ולמה, באמת, לא נסתפח לארגון הארצי של „השומר־הצעיר", שדרך כוכבו בשמי הנוער העברי ורכש לו השפעה עצומה על הנוער הלומד? לוסיה מנהיגנו התנגד בכל תוקף להצעה זו. הוא היה עצמאי מדאי, אימפולסיבי מדאי, שיקבל עליו מרות של אחרים.

ואז פנינו לאיזיה בוים. הוא עמד ערב סיום למודיו בגמנסיה הרוסית. הוא היה בחור רציני ובחרנו בו כמנהיגנו. התקשרנו עם מרכז „השומר הצעיר" בוורשה ובזה האופן נהיינו עצם מעצמה ובשר מבשרה של ההסתדרות העולמית של „השומר־הצעיר".

לוסיה חודורוב סרב להכנע והוא מצא לו שטח־פעולה בערים ועירות אחרות בווהלין. כדי לקרב את תנועתו למציאות הארץ־ישראלית הפך אותה ל„ברית טרומפלדור" ורכש לו חסידים רבים בקרב הנוער בלוצק, רובנה, דובנא

ובריסק. הוא בחר ועד־מרכזי משלו ,אולם עם עלותו ארצה דעכה תנועה זו ומתה בנשילת־אברים.

כדי להוציא מטעות הריני מדגיש שאין לערבב בין „ברית טרומפלדור" של לוסיה לבין „ברית טרומפלדור" של התנועה הרביזיוניסטית. אלו היו שתי תנועות הומונימיות, שהיו דומות בשמן בלבד, אך לא בתכנן הרעיוני־חנוכי. לוסיה הוא חבר ותיק ופעיל בהסתדרות העובדים הכללית ותנועת־העבודה בארץ היתה תוכן חייו עוד בשחר פעילותו הציונית.



אהרן לוי, מרדכי בלורייי

„השומר הצעיר"

ברטט יזכר כל אחד ממשפחת „השומרים", מאלה הנמצאים בקבוצים של התנועה (ומספרם לא קטן) וגם אלה שמחוצה לה, באותה תקופת נעורים עשירה, בה חננה אותם תנועת „השומר־הצעיר".

קן „השומר־הצעיר"בקובל היה במשך כל שנות קיומו ענף רענן של עץ פורה — של ארץ־ישראל העובדת. וכשם שהענף, ביונקו מחיות של העץ, משפיע עליו מצדו הוא ומסייע לשגשוגו, אף הקן ידע להיות תמיד גורם המרים קרנה של התנועה החלוצית, כי ממנה ינק בנאמנות את ערכיו.

על מדת ההשפעה שהיתה מצד התנועה על כל אחד מאתנו, על מדת נאמנותו של כל אחד לתנועה ומסירותו לה, נתן ללמוד מהמימרא, שהיתה שגורה אז: — „שומר פעם, שומר לעד!" — היה מזוג של ערכים, אשר היה בהם משום משב רוח מרענן על חוגים שונים של הנוער בעיר: — נוער לומד, הקשור לתרבות העברית ונוער לומד מחוץ להשפעה מבורכת זאת, נוער עובד ואף נוער מדלת העם, אשר תנועתנו היא שהצעידה אותו לראשונה בנתיב של התפתחות אישית וחברתית, לקראת זקיפות קומה והתגבשות חברתית. יש והתנועה לא הובנה כראוי ברחוב היהודי וכפסע היה בין הכרה מתוך לית ברירה ובין נסיון להחרימה. ולא מעט מאמץ הושקע, כדי להיות מוכרים כהלכה כתנועה בעלת ערכים חיוניים.

קן „השומר־הצעיר" בקובל קם בערך באותה תקופה, שהונחו היסודות לתנועה כלה בגליל והלין, היינו בתחילת שנת העשרים. אף פעם לא נתן האשור הרשמי מצד השלטונות הפולניים לקן של „השומר הצעיר" והיינו תלויים כל הזמן בזכות הבקשה שהוגשה והיתה חבויה באחת המגירות של נציבות



ה„רפורט" של „השומר־הצעיר"

המחוז. בשנים מאוחרות יותר חסה הקן בצל הסתדרות „החלוץ", אשר לה כן נתן כתב ההרשאה.

ראשית הצעדים התחילה מהתעמלות, צופיות ומשחקי כדור־רגל. אך עם התבגרות שכבת „הראשונים" החלה הדרך, בצמוד לתנועת „השומר־הצעיר", לקראת התגבשות רעיונית וחברתית, וכל כלה היתה בעלת מגמה חלוצית מובהקת.

עליות „השומר" בארץ, מערכותיו של הפועל העברי להקלט בכל מחיר במעגל העבודה מול התנכרות מצד האכרות, המאבק האישי של כל אחד עם עצמו, שיצליח להיות פועל ואף גם יתמיד בעבודה — כל אלה נתנו את אותותיהם והגבירו את הכמיה לעליה ארצה וחשלו את הרצון לפרודוקטיביזאציה ולפרוליטריזציה.

בשנת 1925 קם האיחוד עם „הסתדרות הצופים טרומפלדור". האיחוד הסב להתרחבות היקף הקן, באשר הוסיף חומר אנושי בעל אופי עממי ואפשרויות רבות לפעולה. מועדון הקן היה ברחוב פבריצנה מס. 5, רחוב צדדי, אבל לא הרחק מהרחוב הראשי וכל אחד מהשומרים, בעברו ברחוב הראשי, אהב למצוא גם זמן ביניים, מחוץ למסגרת הפעולות הסדירות ו„לקפוץ" ולהציץ אל הקן. המועדון הוחזק תוך כדי מאמצים רבים ע"י המס החדשי של שכבות ה„קשישים", ה„צופים" ואף ה„כפירים", בני עשר ולמטה מזה. חלק מהמס הזה הופרש גם למס התנועה. וכשהמסים לא הספיקו, היו המבוגרים מוסיפים תרומה נוספת בכדי למלא את החסר, בל תפול חלילה „סוכת" הקן. לרשות הקן היתה גם ספריה בעלת ממדים רציניים באופן יחסי.

בשנת 1926 הוזרם לקן כוח חדש ומבטיח גדולות. היו אלה תלמידי הגמנסיה „תרבות". היתה זאת מעין תנועה ספונטנית של נוער לומד דובר עברית. ואכן — הקן קיבל מיד צביון עברי. השיחות בקבוצות התנהלו בשפה העברית, האספות בגדודים ובקן כלו אף הן בעברית. תלמידי הגמנסיה הביאו אתם מטען השכלתי רב ערך, והזרימה הזאת ל„השומר־הצעיר" לא עברה בלא הדים. קמה התנגדות כלפי השומר הצעיר. המאבק להיות מוכרים נהיה יותר רציני והוא אגב נמשך כל השנים. לא בצדק ראו בתנועת השומר הצעיר גורם מתחרה במוסדות המחנכים ולא גורם משלים לחנוך, שנתן בבית־הספר העברי. היחס לא שונה כלפינו גם לאחר ההתפרדות שחלה בשורות הנוער, כשחלק נכר זנח את ערכיה של התנועה החלוצית והנאמנות לארץ־ישראל העובדת. הרשות היחידה, שהשכילה כל השנים לקשור יחסים של הערכה הדדית וידידות, היתה הקרן הקימת לישראל. בפעולה למען הקרן המבורכת הזאת התגלמו הרבה מהאפשרויות המעשיות, שנתן לתרום למען הארץ מצדה של תנועה חינוכית.



גדוד „משמר העמק"

הפעולה האירגונית מצאה את בטויה בגדודים לשכבותיהם (לגיליהם), בפלוגות ובקבוצות. היו גם חוגים למודיים בשביל המבוגרים, חוג להדרכת מנהלים. היו כנוסים מחוזיים, גליליים וארציים בהם נעשתה ההכרה הראשונה בין אנשים, שעתידים היו, בבוא היום, להקים את הקיבוץ החי על עבודה שכירה ואחר כך את הכפר העברי השתופי במולדת. היו מושבות קיץ לצעירים ומושבות מנהלים, שרכזו על פי רוב את החלק הער והנוטה לעצמאות שבין החניכים והמנהלים. הנהגנו גם מושג חדש של „מושבה" — מושבת חורף. מושבת החורף היתה מתנהלת בחופש שחל בחורף וכל כוונתה היתה לקרב רחוקים, היינו את הילדים שלמדו בבתי־הספר הפולניים. כי חששנו שמא תגבר ביניהם הנטיה להתבוללות והם ישארו זרים לתרבות העברית ורחוקים מאהבת הארץ. נתן לומר, כי הפעולה הזאת הצליחה והפכה לנחלת הקן למשך השנים הבאות. היא גם שמשה דוגמא לקנים אחרים שבתנועה.

עם התקבל בתנועה העיקרון של הגשמה עצמית, ראה כל אחד את עצמו כאילו הוא כבר לוקח חלק בבנין הארץ. כל אחד שוה לנגד עיניו את הקבוץ בארץ כתכלית כל החיים וכתשובה על כל אותם הלבטים שהיו מנת חלקו של כל צעיר יהודי. אבל לא כלם ראו עצמם מסוגלים לקראת מלוי העקרון של הגשמה עצמית. וחלק מהבוגרים חשבו את דרכם. כשם שצמח בשדה, אין בו כדי לקלוט כל שפעת המים המוגשים לו, ומן השכיח כי חלק יחלחל וישוב למקורות מהם נשאב, כך חלק מהבוגרים, בחשבם את דרכם נשרו, בהשאיר אחריהם חוג של מגשימים מצומצם יותר. החוג הזה של הבוגרים המגשימים החל ברצינות ובלהט להתכונן לקראת היציאה לקבוצי ההכשרה.

תקופת השפל בארץ והירידה משנת 1927 מצאו את הקן כשהוא מופקד בידי חבר נאמן של מנהלים, אשר ידעו למסור ממרצם לעבודה הפנימית החינוכית. הצעירים האלה ברובם לא ידעו אזלת יד מה היא. ורק בקצות המחנה נמצאו אחדים, שלא נחונו באורך רוח ומתוך יאוש הגיעו עד כדי התכחשות ושבקו את החזון הלאומי.

בשנת 1929 נפתחו שערי הארץ לעליה חלוצית. התארגנו קבוצי עליה, כגרעינים וכיסוד לקבוצים בארץ. הקן נתן את חלקו כמיטב נאמנותו. לא תשכחנה האסיפות החגיגיות בקן, שבאו בזו אחר זו: — ענידת סמלי התנועה לבוגרים. לווי בוגרים ע"י כל הקן לגדודיו להכשרה, וכגולת הכותרת — מסירת ברכת הפרידה בצהלת זמרה וחרדת קודש לעולים, לאלה שזכו להגשים, לעלות ולהצטרף לקבוציהם בארץ. בש. 1929—1931 עלו רוב החברים משכבת הבוגרים. היתה זאת תקופת מאורעות תרפ"ט ושל סגירת שערי הארץ, ושוב — פתיחתם מחדש. בין פתיחה לסגירה הסתננו ועלו רוב המחנכים. מטבע הדברים,

שנחלשה הפעולה לזמן מסוים. אבל לא לאורך ימים. כי הנה הדוגמה האישית של המגשימים, של אלה שעלו לארץ ולקבוץ היה בה כדי להצמיח חיש מהר כוחות רעננים ולשמש גורם שואב ממקורות לא אכזב של חניכים צעירים.

השנים 1933—1934 היו שנות גאות ופריחה לתנועה השומרית בפולין כלה. אף בקובל שגשג הקן והגיע לממדים בלתי ידועים קודם; הקן מנה 700 שומרים־ות בקירוב. האולם בפבריצנה היה צר מלהכיל את הנוער הרב והתוסס, שחפש לו תוכן בחייו באוירה השומרית, הצופית, החברתית למופת והעברית, ששררו בקן ומסביב לו. מי לא יזכור את החצר המרווחת וכל אותם חיים תוססים שבקרבת הקן! והנוער, אשר בא מהגמנסיה „תרבות", מבתי־הספר „הרצליה" ו„קלומל", שוה לקן אופי עברי מובהק. והנה באוירה זאת חסו גם בני־נעורים עובדים ומבתי־ספר לא עבריים. התנועה השכילה בשנים אלו לקנות לה השפעה בבתי־הספר העבריים וסיעו לכך גם מורים, שהחלו מכירים בערכי התנועה ושקשרים אמיצים היו להם עם ארץ־ישראל העובדת. הנה סוף כל סוף באנו על שכרנו. — המורה העברי נוכח לדעת, כי קיים קשר־גומלין בינו לבין תנועת „השומר־הצעיר", באשר שותפים מלאים היינו לגבוש הדרך של חניכיהם לקראת העתיד בארץ.

רבו וגם התפתחו המפעלים השונים, אשר הקן הקיפם. — ראש וראשונה המושבות. — משבא חג הפסח, מיד התחיל ה„מאבק" של הילדים בעד היציאה ל„חיק הטבע". מה רחוקים היו ממגע ישיר עם שדה או יער! תנועתנו עשתה מאמצים, בכדי לקרבם לכל אלה ככל האפשר. שנה שנה היו יוצאים בעשרותיהם ואף במאותיהם מ„בני־המדבר", מהכפירים, הצופים והבוגרים ליערות ולכפרים; מי למשחק ולרקודים ולטיולים ומי להשתלמות ולראשית המגע עם עבודה חקלאית. טופחה במושבות הללו גם אוירה ארצישראלית וקבוצית. הכפרים לובליניץ, הורודלץ ועוד הפכו בהמשך הזמן למשהו קרוב ללב, למעין גשר המוביל לקראת המשך. מושבות החורף אף הן פותחו ושכללו, כהמשך להתחלה הנאה בשנים עברו.

אחד משטחי הפעולה העיקריים היתה הפעולה התרבותית והקנית השפה העברית. עתוני הקיר של הקבוצות והגדודים הופיעו לעתים תכופות; ובמשך תקופה מסוימת הופיע בעתון המקומי „די קאָוולער שטימע" דף בעברית ערוך ע"י חברי „השומר־הצעיר". אורגנו חוגים לעברית. הוקמה „אוניברסיטה עממית", שיצאו לה מוניטין. היא התבססה על הרצאות שבועיות על נושאים מדעיים שונים, הודות להצלחתנו לגיס למטרה זאת מטובי המורים שבעיר. נוסף לכך קוימו גם ערבי שירה בצבור ובמקהלה.

עלה גם בידי מנהלי הקן להניע מדי פעם צבור יהודי הטרוד כל

ימות השנה, כי יתפנה לרגע קט מדאגות פרנסה ויבוא לחזות וליהנות מהופעות הקן ברחובות העיר. הקן יצא מד' אמותיו והלך לרחוב היהודים להוסיף לו עדודים. היו המה ימות ה„ל"ג בעומר" המפורסמים, עת כל הרחובות היו נכבשים ע"י נוער עברי צוהל ושמח, הצועד בבטחה ובפיו רינה. ותאריך נוסף, אשר הסב למקצת של עליצות רוח, היה חג הפורים. ביום זה היה השומר־הצעיר מארגן קבוצות מתרימות לטובת ק. ק. ל., שהיו מחזורות על הבתים, קבוצות מתחפשים על נושא מעניני דיומא או מהעבר או על נושא ארצישראלי; בפיהם שירה ובידיהם הקופסה הכחולה. ובסיום ה„מפעל" היו מתכנסים בביתו של המורשה הישיש החביב מר פרוז'נסקי ורוקדים שם בהתלהבות אין קץ.

היו גם ערבים, מלאי חויות, לכשהיינו עורכים מסיבות עליה סודיות, של החוזרים בסתר מההכשרה והיוצאים בדרך לא דרך ארצה בעליה ב'.

שנות 1936—1937 היו שנים של שפל. היתה הפסקה בעליה, מצב כלכלי קשה. המצב גרם להדלדלות השורות והתמעטות המנהלים. הקן הצטמצם. אבל היתה זאת תופעה כללית בהסתדרויות הנוער. ויש לציין, כי גם אז שמרנו על המקום בראש הן מבחינה מספרית והן מבחינת פעולתנו לטובת הק. ק. ל. כאמור, היה קשה מאד לפעול והגיע המצב לידי כך שרק מגביות מיוחדות בין ידידי התנועה אפשרו בעדנו לסלק את שכר הדירה ולהחזיק במועדון.

משהתעצמה ההעפלה, בשנות 1938—39, החלה תקופה חדשה בתולדות הקן — גדל מספר הנוער, שהחל מצטרף אלינו ובמיוחד מחוגי הנוער העובד, מבתי ספר ממשלתיים ובני האינטליגנציה העובדת. אף הם לבשו את החולצה האפורה של השומר הצעיר. הגורם לנהירה המוגברת הזאת לתנועה היה נעוץ במצב הפוליטי בפולין. — האוירה האנטישמית ללא נשוא לא השאירה עבור הנוער אלא מוצא אחד — העליה. ושוב כבכל שעת התעוררות, נכבשה מחדש הגמנסיה „תרבות" ע"י תנועתנו. בתקופה זאת הקמנו, יחד עם החלוץ הצעיר חוג לנוער לומד, בתוך כתלי הגמנסיה בעזרתו של יצחק צוקרמן, אחד ממפקדי גטו וורשה בעתיד. היה זה שתוף פעולה פורה, אשר הסב להצטרפותו של נוער נפלא לשורות תנועות הנוער שלנו.

ומהישגים חנוכיים להישגים חלוציים — ליציאה מוגברת להכשרה, לעליה. בימים אלה נוסד קבוץ „הכובש" בביאליסטוק, שהתעתדו להעלותו ארצה בקרוב. בהשומר הצעיר התחילו אז ההכנות לקראת חגיגת יובל התנועה. אלא שכאן הגיעתנו הרעה — פרצה המלחמה. הבהלה היתה רבה. סכנת הכובש הנאצי היתה ממש על הסף. כל אחד הבין את משמעותו. אבל כאן נכנס הצבא האדום לעיר ושחרר את כלם מהסיוט. ברגשי הודיה והוקרה קבלו יהודי המקום את הצבא האדום. וראוי שיסופר על פעולתו של השומר הצעיר בימים אלה.



מקהלת „השומר הצעיר״ בשנת תרפ״ז

קובל, הצומת החשוב בין המזרח והמערב, הפכה מן הימים הראשונים לתחנת מעבר חשובה. מאות ואלפי פליטים, ברובם יהודים נהו מזרחה. נוצר כר נרחב לפעולה עבור תנועתנו. ואמנם ידעה התנועה לעמוד במשימה — השומרים נחלצו לעזרה. הבוגרים והניכיהם יצאו לחוצות העיר בתלבשתם השומרית והושיטו עזרה לחלוצים ולשומרים ולכל יהודי רעב ויגע. המועדון היה למקום מקלט. אגב, שם התאכסנו ימים מספר ד״ר ארליך ואלתר, ממנהיגי ה„בונד״. ומספרים כי במר לבם עליהם ובראותם קשוטי קיר על נושאים ארצישראליים, שאלו שאלת כמיהה „הוי, ווי קומט מען אַהין?״ החברים ארגנו מטבחים. ויזכר היהודי הישיש, עטור הזקן, ר׳ נחמיה בר, אשר תמך בצעירים בעבודתם הסוציאלית הראשונה.

בימים האלה התרכזו בקובל חברי מרכז „החלוץ״ וההנהגה הראשית של „השומר־הצעיר״. באוירה של שתוף פעולה, יצאה הסיסמה להצמד לעם, להיות אתו בכל אשר יקרה ויחד עם זה לשמור מכל משמר על נאמנות לחזון העליה וההגשמה. וסמלי הוא, כי בידי הצעירים הללו נמסר לפקדון דגל התנועה העולמית של „השומר־הצעיר״. שמואל ברסלו, אחד מראשי מרד גטו וורשה בעתיד, הביאו על גופו הפצוע אלינו ואנחנו קבלנוהו למשמרת במרתף חשוך. ונתנה אז השבועה ע״י החברים זה לזה — לשמור על הדגל ולהעלותו מן המחתרת ביום כי יבוא.

ואכן זכינו, כי יגיע הדגל ארצה דרך ווילנה ורוסיה, למען יתנוסס מחדש לעיני רבבות של נוער.

לא היה כמונו למצוקה. שהרי עם היותנו ממוקירי המשטר, לא השלמנו עם אבדן התקוה להגיע לארץ הנכספת. על כן היתה השמחה מהולה צער. אבל החלטתנו היתה באחת — לשמור בכל המסיבות אמונים לארץ, לשפה העברית. אפילו קריאתו הנרגשת של אלתר קציזנה, ששהה אז בקובל, לנוער השומרי, כי נשכח ונשתלב, לא הועילו. דרוכים ונכונים היינו לקראת יום המחרת לו יחלנו כל הימים.

התארגנו בחוגים ללמוד השפה העברית, הסטוריה עברית, לשמיעת שדורים מהארץ. גם בבתי־הספר, גם שם שקדנו כי ישמר הצביון העברי.

והנה, בהיותנו מתארגנים לקראת הבאות, הגיעה הידיעה, כי נפתח פתח־תקוה לעליה: בווילנה, שנמסרה אז לליטא. רוב בוגרי הקן שמו פניהם צפונה, בדרכים לא דרכים, בקור של 40 מעלות מתחת לאפס, בסכנת נפשות מתמדת ובחשש להאסר, שמו נפשם בכפם וחתרו לווילנה ואף הגיעו שמה.

כשכבשו הנאצים את קובל, נשארו שם הצופים. בידם נפקד עתיד הקן, לשמור על הגחלת השומרית בעירנו. במכתבים וגם באמצעות שליחים הגיעו

הדים על נאמנותם לדרך, נאמנות ללא מצרים. ימים מספר לפני עליתנו קבלנו ידיעות על עמידתם של הרבה מהחברים ובמיוחד שושנה פרל, שנבאום ועוד.

כן מוצאים אנו, שגם בקובל היה קיים חוג של החלוץ הלוחם, אליו השתיכו השומרים והחלוצים, שנמצאו באותה עת טרופה בקובל. קובל היתה תחנת מעבר חשובה לשליחים: — חנצ׳ה, פרומקה, טוסיה ועוד, שיצאו מזרחה. ועדה לכך הכתובת שעל גבי קיר בית־הכנסת, בשם קבוצת חלוצים ההולכים למות. הם דרשו נקמה. חתומים שם: שינדל שורץ, לאה פיש ועוד.

לאחר המלחמה, כל מי שנצל, מי ברוסיה, מי ביערות, מי בווילנה ומי בצבא האדום, שם את פעמיו ארצה. בדרכי העפלה הגיעו והשתלבו בחיי הישוב. ורבים מחניכי השומר הצעיר יוצאי קובל נמצאים כיום הזה במשמר העמק, בבית זרע, בשער הגולן, ברוחמה, בעמיר, במרחביה ועוד קבוצים וכלם נושאים אתם את זכר הימים ההם בקן השומר הצעיר בקובל ברחוב פבריצנה 5.



מרדכי מלמד

הרהורים על קן „השומר הצעיר״

לא היתה דרך אחרת לנוער — מלבד התנועה. אמנם, היה נוער שלא גרס את שאיפתנו וקראנו לו „נוער־הזהב״. היה זה נוער לא רציני, שלא התענין בדברים העומדים ברומו של עולם והוא היה שטוף בבילויים. אולם רוב הנוער הרגיש בצורך החיוני להשתייך ל„תנועה״.

מי בעצם היה הנוער שבא ל„תנועה״? היה זה נוער מהשכבות העממיות שבילה את ימיו בבית־הכנסת. ולאחר שהזמנים השתנו וה„שטיבעל״ חדל להיות שובה לב — תקפהו שעמום. מלכתחילה באו אל ה„קלוב״ מתוך סקרנות ולשם בידור. אולם במשך הזמן הרצינו. התחילו להבין שהתנועה היא דרך־חיים, השקפת־עולם.

חומר כזה התחיל לבוא גם לתנועת „השומר־הצעיר״. התנועה קיבלה את הנערים בסבר פנים יפות. ידעה התנועה את תפקידה. מתוך היותה תנועה חינוכית — בטוחה היתה שהחומר ההיולי „יעובד״ והוא יהיה יהודי־אדם בן־נאמן לעם, למולדת ולוחם למען הצדק הסוציאלי.

טענו כלפי „השומר־הצעיר״ שזו תנועה מיוחסת של בנים טובים מבתים משובחים; נוער לומד, אינטליגנטי, ושאין זו תנועה עממית, ואין בכוחה להבין את הנוער העובד. אמנם, רוב אנשי התנועה היו נוער לומד, אבל מקור מחצבתם הוא מאותם הבתים העממיים מהם באו ל„החלוץ־הצעיר״, שחשב את עצמו ליותר

פרולטרי. נכון, ש„השומר־הצעיר" לא זלזל באנשי־השכלה. הוא ידע את החיוב שבדבר, משום שהוא היה זקוק לכוח הזה למען חנך את החומר האנושי העממי שהתחיל לנוע ל„תנועה".

תנועת „השומר־הצעיר" מזגה בתוכה את הנוער המשכיל עם פשוטי־העם: הראשונים נתנו ברצון והאחרונים קבלו ברצון.

התנועה היתה עקבית ל„עשרת הדברות" שלה. ה„הגשמה", שנדרשה מחבריה היתה עדיפה על רצונו הפרטי של היחיד שרצה להמשיך בלימודיו. מי שלא הגשים, אלא ביקש להמשיך בהשתלמותו, היה אנוס לעזוב את „התנועה". המדובר הוא לגבי ה„קשישים". הללו חויבו להגשים, ולא — הקיאה אותם „התנועה".

גם על ה„קן" בקובל עבר תהליך זה: בראשית היה קומץ בחורים שהשתיכו ל„תנועת הצופים" („סקאוטים") שנוסדה ע"י לוסיה חודורוב. אלה היו ברובם תלמידי בתי־ספר. אחר־כך עזבו את „הצופים" ויסדו את ה„קן". הצופיות תפסה מקום נכבד בפעולתו. עודני זוכר יפה את „תרגיל הסדר" את תורת ה„קשרים", „אלפא־ביתא מורז" „מושבת־קיץ" וסתם טיולים („הפלגות"), יחד עם זה התנהלו פעולה והסברה ציונית־סוציאליסטית. הפעולה ה„צופית" התנהלה ביחוד בשכבה הכי צעירה, בגדוד ה„כפירים". השכבה השניה — גדוד ה„צופים", חונכה לחלוציות ולציונות־סוציאליסטית. הסבירו לו את מהות הקבוץ, היה עליו להכיר את החיים החדשים בארץ־ישראל, לדעת את תולדות עם ישראל, אך יחד עם זה להכיר את חיי הגלות. ה„צופה" היה צריך להיות בקי בכל הדברים האלה. הוא רכש את כל הידיעות האלה ע"י קריאת ספרים, „שיחות" וב„פעולה" של הקבוצה. המכוון היה „ראש־הקבוצה". כש„הצופה" ידע יפה את כל החומר לפני שעלה לשכבת ה„קשישים" היה מקבל סמל „חזק־ואמץ". במלאות ל„צופה" שמונה־עשרה שנה היה עולה לשכבת ה„קשישים". היה עליו לצאת ל„הכשרה" ז. א. הוא מתחיל להגשים כל מה שלמד ולקראת מה שחונך כל השנים.

היה נטוש ויכוח בין התנועות הציוניות לבין הבלתי־ציוניות. האחרונות הביטו עלינו כעל נוער משתעשע, נוער מנותק מהחיים האפורים. זכורני ערב אחד בו הופעתי בתור שליח ה„קן" לברך אגודה־מקצועית חדשה שנתארגנה בעיר. כשירדתי מהבמה עם סיום דברי, ניגש אלי בלש המשטרה הפולנית ורשם את שמי ואת כתובתי. אז נגשו אלי כמה חברים, ממתנגדי הציונות, לחצו את ידי ואמרו: „לא ידענו שאתם יודעים מה שצריך לדעת. מעתה נשנה את דעתנו על תנועתכם".

נכון שהיינו נוער משתעשע, זה טבעי מאד לנוער בגיל הרך, אולם, אלה לא היו שעשועים לשם שעשועים, צחוק לשם צחוק ובידור לשם בידור.



קן „השומר הצעיר" בשנות 33—1932

היה זה הכוח המושך את הנוער לשורות ה„קן". מתוך עליצות והשתובבות ידע ראש־הקבוצה להעביר פעולות תרבותיות ואידיאולוגיות ולהקנות בסופו של דבר לנוער את הרצינות של תנועה רבת־תוכן ומעש. למטרה זו היתה ב„קן" ספריה, שהכילה חומר שהכניס את הנוער בעבין של הבעיות שהעסיקו בזמנה את התנועה, נוסף על החומר הספרותי וההיסטורי־הלאומי והכללי. ב„קן" הופיע גם עתון־קיר בו יכול היה כל אחד להביע את דעתו בענינים שהעסיקו אותו.

ה„משפט־הספרותי" שהיו מקיימים, גם הוא קדם את מחשבת הנוער. מיותר להזכיר את השיחות ב„קבוצה" שהיוו את הגורם העיקרי להקניית המשנה השומרית. זכורני כיצד היו יושבים בשיחה ב„קבוצה". כל אחד השתתף בהבעת דעה. רציניים ומתעמקים ישבו שעה ארוכה. בתום השיחה היו קמים ורוקדים „הורה", וסתם משתוללים. בסוף שרו את ההמנון של ה„קן": „אנו עולים ושרים".

נזכר אני בטיולים היפים. זוכר אני טיול אחד שנחרת בזכרוני כי היה בו משהו מ„תחית־המתים". היה יום קיץ יפה, יום ששי אחר הצהרים. יצאנו מקובל למאציב. באנו לשם ל„קן" לפנות ערב. פגשנו את ה„חברה" רוקדים ומשתגעים. הצטרפנו אליהם. פתאם באה רוח, השמים התקשרו בעננים שחורים וגשם שוטף נתך ארצה. כשפסק הגשם התחילו להתפזר כל אחד לביתו. אנחנו הלכנו עם בן מאציב ללון באורוה שע"י ביתו. בדי עמל רב הגענו עד לאורוה אחת לא רחוק מזו שנבחרה מלכתחילה ללינת־לילה. הגשם ירד ללא־סוף. נכנסנו והשתטחנו על התבן. פתאם שמענו דפיקות בדלת מלוות צעקות נוראות: שריפה! שריפה! בוער! קמנו מבוהלים על רגלינו. באורוה חושך מצריים. עד שהגענו לדלת והנה לא רחוק מאתנו בוערת האורוה שלא יכולנו להגיע אליה מחמת הגשם השוטף. ברק פגע בה והאש אחזה בה. רצנו לשם באופן אינסטינקטיבי הסתכלנו בלהבות וצמרמורת אחזתנו. למחרת קמנו מאוחר. ערכנו סעודה חגיגית. מובן, שגם התלוצצנו וצחקנו. אבל כל אחד הרגיש את הנס הגדול.

ביום הראשון בבוקר הקדמנו לצאת ממאציב, הולכים ומשתוללים. פתאם והנה „חברה" מקובל. כמעט והתעלפו למראה עיניהם. באו ללויה שלנו, כי שמעו מפי שליח ממאציב שבחורים מ„השומר־הצעיר" נשרפו באורוה. מובן, שכל ההספדים ירדו לטמיון.

תקופה יפה ופוריה היתה כשהתחילו תלמידי הגמנסיה „תרבות" לזרום בהמוניהם ל„קן". היתה זו תקופת „בן־שם". היה זה מורה חדש שהופיע בקובל והפנט את הנוער. בהשפעתו צורפו רבים מהתלמידים ל„קן" וגם המורים

התחילו להתענין בו. הפעולה שגשגה עם זרימת הכוחות החדשים, כי הכוחות הישנים נחלשו. ה„קשישים" שנאה דרשו אבל לא הגשימו, הרגישו את עצמם שלא בנוח, והתחילו להתרחק מה„קן". חלק מה„קשישים" פזל ל„פועלי־ציון" שמאל או לקומוניסטים. אולם במקומם הגיעו כוחות חדשים והזרימו זרם דם חדש ל„קן".

הזרם החדש של הנוער הלומד והנלהב הציל את המצב. יש לדעת שבתקופה ההיא התחילו לבוא ל„קן" נערים שלא למדו בבתי־ספר בכלל, אלא גמרו את ה„חדר" בלבד או נוער שלמד ב„פובשכנה". אולם הנוער הזה בא לשדה חרוש, וכאן מצא הוא את הדרך לחיים. כאן חושל הדור החדש, קם נוער מחושל לתפקידי העם והמולדת. נוער הצועד בבטחון לקראת המחר, בו תזרח השמש במולדתו. נוער בלי פחד בעל גאוה לאומית היודע להלחם את מלחמת העם והמולדת.



דוד פרלמוטר

מחוג „הקשישים" לקן „השומר הצעיר"

עם גמר מלחמת העולם הראשונה ושובם של הפליטים ממרחקים הביאו אחדים מהנוער את רעיון הצופיות לרחוב היהודי בקובל.

גאות הצופיות נמשכה מספר שנים עד ראשית שנות השלושים, שאז בהעדר בסיס חלוצי, התנונה תוך מריבות אישיות.

בשנות השפל של 23—1924 לא היתה קימת למעשה תנועת נוער ראויה לשמה. המפלגות הציוניות לגווניהן פעלו רק בעת בחירות או בתקופות של עליה ארצה. היו תמיד מספר משוגעים לדבר ששמרו על רציפות העבודה המעשית למען בנין הארץ.

הנוער היהודי רקד. צרכי עמך, כידוע, מרובים. מוסדות החסד והצדקה נצלו את שגעון הרקוד והרבו בנשפים עם רקודים עד אור הבוקר.

הנוער טרוד היה בפרשת „שימי" ו„טנגו". החליפה המהודרת, העניבה המתאימה, הנעלים המבריקות, מספר זהובים בכיס ומובטח לך ליל שעשועים עד אור הבוקר.

ה„קשישים" לא הסכימו לכך.

אחד אחד התלקטו ממוצא סוציאלי שונה, מסביבה תרבותית מגוונת התלקטו ובאו.

שמעו וכוח על ספור של פרץ, שפטו את רסקולניקוב של דוסטויבסקי, למדו „פלשתינו־גרפיה", מגששים למצוא מטרה חיובית משותפת.

כי הביאה אותם לכך השנאה לקטנות של חיי יום־יום, להוי המנוון הזעיר־בורגני ששלט בעיר.

כזה היה חוג הקשישים. מנין בחורים ובנות שתיים.

אהבו את השיחה, אהבו את הטיול, אהבו את הצוותא וקשישים כלל לא היו...

מעטים היינו והפעולות ארעיות. נרתמים תמיד לכל פעולה ציונית ולכל פעולה צבורית בעלת־אופי מתקדם. חובקי עולם היינו ודבר המהפכה העולמית קרוב מאוד ללבנו. התבשמנו מספרותה של רוסיה שהתחילה להגיע אלינו, מקסם בנינה, אבל עינינו ולבנו לירדן ולעמק, לארץ־ישראל. כי כך תפסנו את העולם, את הארץ ואת הקומונה.

תוך פעולות ארעיות, כגון: נשפי שאלות („קעסטל־אָוועטען") או משפטים ספרותיים, הצלחנו לרכז סביבנו קהל אוהד אשר היה נענה לכל פנייה שלנו. הרבינו בפעולות לטובת קק"ל ומטרות דומות.

באחד הימים נודע לנו כי הציונים הכלליים עומדים לפתוח מועדון ופתחנו במו"מ בדבר שתופנו בו.

לאחר שנשבענו שנהיה ילדים טובים מסרו לנו חדר קטנטן שמיועד היה להיות במה לאולם סמוך.

על הבמה הזאת, מאחורי מסך ירוק עשינו את עבודתנו עד שכבשנו את הבית, את החצר ואת הרחוב.

פבריצנה 5

ברשות המועדון היו שני חדרים אשר בחוץ פאר אותם שלט המודיע כי כאן שוכן כבוד אולם הציונים בעיר. בפנים היו ערוכים עתונים על שלחנות, כלי משחק שונים ובפנים מזנון לרשות הבאים. בראשית היו מספר ציונים סרים מדי ערב, מבלים שעות מספר בקריאה, משחק ושתיית תה. באותם הערבים היינו חומקים אחד אחד מאחורי המסך ושם דחוקים וצפופים משוחחים, מתוכחים או שומעים הרצאה.

כנושאים שמשו בערבוביה: ספרות יפה, סוציולוגיה, שאלות יום־יום. והוכוחים בחום ובתום נעורים המכונים משום מה „קשישים". לא ארכו הימים ופחתו הבאים למועדון הציונים ורבו הבאים אלינו. הנשפיות שערכנו רכזו מסביבן נוער וגם ילדים באו וקמה התנועה החנוכית.

באותם הימים התגבשה גם התנועה הארצית של „השומר־הצעיר". הוקם



קן „השומר הצעיר" עם המשורר שאול טשרניחובסקי. ז"ל בעת בקורו בקובל

הקשר עם הארץ ושליחים הגיעו. היסוד החלוצי הפך להיות אבן פנה בהשקפת עולמנו. בחוג התגבש גרעין תנועתי־חלוצי מוצק אשר ראה ברורות את תפקידו בהגשמה עצמית ופעולה חנוכית.

האחרים פרשו.

פבריצנה 5 הפך לאולם השומר־הצעיר. הפך להיות מושג בחיי הנוער ובעיר.

הגענו לילדי בתי ספר העממיים והרכבנו את הקבוצות החנוכיות הראשונות ושיא הצלחתנו היה בואם של תלמידי הגמנסיה העברית.

התגבשה שכבת מדריכים. הורחב הקן והפך להיות גורם רציני בחיי הנוער ובצבוריות היהודית בקובל.

רבים הם בארץ בני עירנו אשר תמיד זוכרים את חסד פבריצנה 5 וזוכרים בתודה את היום בו שרכו את רגליהם לבית זה.



אריה רבינר

החלוץ־הצעיר

הייתי אז תלמיד הכתה השלישית או הרביעית של ביה"ס „תרבות". והנה, כמו לפתע, עבר כעין זרם חשמל, זרם מרתק, מותח ומושך, מושך ומחזיק כבעבותות, והזרם נקרא חלוצים. למעשה לא ידענו מה זה, רק מפי השמועה ידענו על חלוצים בא"י — אך רותקנו, נכבשנו ונדבקנו. כעין דבוק חדר לתוכנו ואז הכרזנו על עצמנו (ויתכן שגם בעזרת והכוונת אחרים — לא אזכורה בדיוק) כחלוצים קטנים — הוה אומר, אם יש חלוצים גדולים, למה שלא יהיו חלוצים קטנים ?...

והתארגנו — וכמובן שהיה זה בסודי סודות, במחתרת ובמחתרת משולשת: מחתרת ראשונה, מפחד ההורים, מחתרת שניה, ממורא העונשים של מורינו ומחתרת שלישית (הכי קונספירטיבית) מפני הילדים פן יבואו בסוד דברנו ועלולים היו לחרוץ לשון — ואזי אויה לנו!

אמנם סניף השוה"צ קדם לנו. והיו כבר אי אלו ילדים שענדו בסתר את סמלה של תנועה זאת, אך בבית ספרנו היו המה מעטים מאוד, נער יספרם.

התחלנו להתאסף בסודי סודות, בחדרי חדרים. פה על ידי טיול כביכול, שם, ע"י מסבת בר־מצוה כאילו, עד שבא מישהו (דומני שהיתה זאת חומה חיות, אז חברת „דרור" וכעת חברת יגור) מהעיר הגדולה וארגן אותנו ממש כחברים בתנועת „החלוץ הצעיר".



דינה זץ ז״ל בחברת חניכותיה

אטו מילתא זוטרתא! חלוצים צעירים עם סמל משלהם! פטיש, סדן וכוכבים שבעה, סמל שובה לב ומושך העין.

אך כאן התחילה רק הפרשה — מחתרתנו לא החזיקה מעמד הרבה זמן. סו״ס לא יכולנו להחזיק עצמנו במחתרת, היינו מוכרחים להראות עצמנו בקלוב, בספרית הסניף, בדרך אל הסניף, בוכוח עם יריבים כביכול.

אך, כנראה, שהד התקופה, הארץ והדוגמא החיה של חלוצים — שליחים שהיו מגיעים לקובל — היו כה חזקים ומושכים שנאחזנו בהם אחוז ודבוק. נתנו את לבנו, זמננו וכל אשר לנו למפעל תקומת העם בארצו — למפעל בנית הארץ ע״י חלוציה־מישביה, ע״י העלותנו על נס את חיי הקבוץ. הקבוץ, הקומונה העברית בארץ, הפך להיות לנו לסמל, לדוגמא, לשאיפה יום־יומית לזכות כבר להיות בארץ, בקבוץ עם החלוצים המגשימים יום־יום שעה־שעה. מי לא יזכור את התהלוכה הראשונה של ל״ג בעומר, עת יצאנו בפעם הראשונה בגלוי על דגלנו הירוק (אז, סמל הנעורים). כיצד צעדנו בצעדי און, זקופים ,שמחים וגאים על הסמל הנשא על דש כל אחד ואחד, וכשכולנו חובשים כובעים ופס ירוק ענוד עליהם.

היתה זו הפגנה של נוער מתעורר, תוסס ומוכן למסור את כלו, למען עתיד יותר טוב לעמו המפוזר בכל הגלויות.

איך פעמו לבותינו הצעירים עת הובא שיר חדש ששרים אותו החלוצים בארץ! באיזה רטט הקשבנו לשיר ששרים אותו מיבשי הבצות בעמק יזרעאל וסוללי הכבישים בצפונה של הארץ! כל מלה שוננת שנן היטב. אפשר להגיד שכל מלה חובקה ואומצה אל לבותינו הצעירים, היינו מאושרים לדעת עוד שיר, עוד חרוז, עוד מלה, שחלוצי עין־חרוד שרים אותם.

וכשבא שליח, איך בלענו דבריו, שתינו ממש כל מלה שיצאה מפיו, כל ניב שיצא מבין שפתותיו נשקנוהו ממש. כל שליח, ויהא הוא המכוער ביותר במראהו החיצוני, נראה לנו כיפה עינים, מלבב ורומנטי כ„לילות כנען" ששרנו אז. הם היו לנו לדוגמא אישית, לסמל של החיים הנעלים, ההולכים ונרקמים בארצנו — אז רק ארץ מאוויינו.

זוכרני מעשה זה: שליח מהארץ הרצה בפני קהל לא קטן. כשהוחם לו, פשט את מעילו הקצר והנה נתגלו כמה קרעים בחולצתו. אנו החלוצים הצעירים ראינו בכך את הפשטות, אך אחד מן הקהל (כנראה מיריבי החלוץ) קרא בקול „החלף קודם את החולצה המטולאת והקרועה". אנו הצעירים ראינו בזה חלול הקודש ונדחפנו אל ההוא, הצועק, וממש לטרפו חשבנו. לא נתקררה דעתנו ,עד שיצאנו החוצה, ארבנו לצועק, ודומני שספג מאתנו כמה סטירות...

הבאתי ספור מעשה זה להוכיח ולהזכיר כמה היינו מוקסמים, כמה יקר היה לנו כל דבר הבא מהתם — מהארץ, מארצנו.

ותקופת הנעורים הזאת לא עמדה במקום. היא חלפה נגוזה חיש מהר. רובינו יצאנו להכשרה, מי שהצליח להערים על המרכז ולהוסיף על גילו שנה שנתיים הצליח לצאת להכשרה יותר צעיר ומי שלא הצליח וחכה לגיל המתאים, לשם יציאה להכשרה.

ובעיר, בעירנו קובל, שקקו חיי תנועה תוססים.

סניף „החלוץ הצעיר" קלט רבים־רבים. באו, למדו, רקדו, שרו, נסעו למחנות קיץ, למחנות מנהלים, לכנוסים, לועידות ואחר כך להכשרה — ומההכשרה לעליה. מלת קסם זו לכדה את כולנו. מי אמן ויוכל לתאר עלית חלוצים מקובל העיר?

כל „איזווישצ'יק", כל „פוליצנט", כל „קולעיאז" בקובל — דומני שחגג יחד אתנו את ערב עלית החלוצים, אם מתוך שמחה שנפטרו מעוד כמה „ז'ידים" או מתוך הדבקות בהתלהבות שבנו — היו מלווים החלוצים לרכבת בשיירה גדולה מאוד. מי לא לווה את החלוצים לרכבת? טף, זקן ונער (אפי" שהיה


FOT. K. J. BURAK
KOWEL.
19 3/II 34

זה תמיד בשעת חצות) לוום והיו משתלטים על כל המבואות של התחנה. ומי שלם דמי כרטיס־יציאה אל הרציף?

וזוכרני איך משכו פעם את הכרטיסן לתוך מעגל ההורה והוא רקד בדבקות יחד עם החלוצים וההורים החסידים, שבאו ללוות את בניהם העולים ארצה, למרות רצונם.

ואיפה נשמעה השירה העברית וההמנונים „תחזקנה״, „התקוה״ ו„עלה חלוץ״ אם לא בתחנת הרכבת שבעירנו קובל. קובל, רובה היתה ישנה אז ואילו חלוציה העולים היו קוראים „שלום, שלום״ והיו ההדים של ה„שלום״ הזה מבשרים תקופה חדשה לעמנו ומשאירים ערגון בלבות החלוצים הצעירים, המלווים את אחיהם המבוגרים.

הגויים המעטים שהיו אותה שעה בתחנה היו תוהים ומשתוממים מבולבלים ואף מופחדים במקצת מרוב ההמולה שנוצרה סביבם. ויש שאמרו: „ודאי איזה רבין נוסע או הגיע אל היהודים״.

מי ישכח את ה„קעסטל אָווענט״ בסניף — ומי ישכח את השאלות והתשובות שנשאלו ונענו באותם הערבים הארוכים של חרפי קובל?

ומי ישכח את הקור הגדול ששרר באולם „החלוץ״ בלוצקא 55 — ולמרות הקור שקק האולם חיים, למדו, שרו ורקדו.

ומי זה לא יזכור את החדר הקטן שע״י הבמה, זה החדר של המזכירות שתמיד צבאו עליו עשרות חברים צעירים, שבקשו, התחננו ובכו, כי רצו להקדים לצאת להכשרה. עם הצעירים צבאו עשרות חברות מבוגרות (מעל לגיל 20) שרצו דוקא להתקבל ל„החלוץ־הצעיר״, שהיה מקבל לתוך שורותיו רק עד גיל 17.

ומי לא יהמה לבו לערבי האזכרה לבורוכוב, גורדון, ברנר, טרומפלדור, שנערכו ברוב עם, תוך חרדת קודש?

ומי לא ישא באהבה את זכר הספריה הזעירה, ששרתה באמונה עשרות ומאות חלוצים וחלוצות? ומי לא נושא בלבו זכר אחד הערבים הנעימים של מסבת־תה עם לביבות, כשנשארנו עד מאוחר בנשף וכל אחד פתח את סגור לבו. ואז שמע אחד את השני ואחת את השני. תוך רטט של קדושה נשזרו חוטים טמירים בין חברים ונוצרה אחוות רעים הנמשכת, דומני, עד היום.

מסורה קדושה היו מסבות אלו — מסבות רעים—אחים למחשבה ולמאוויים.

והערבים האלו, עת ישבנו בחוץ על המדרגות וקנאנו בחברי השוה״צ. לנו לא היו דמי שכירות וגורשנו ע״י בעל הקלוב. עמדנו בחוץ ולא זזנו מהמקום, הבטנו בחורים השחורים של חלונות הקלוב שלנו ולבנו בכה בקרבנו על אזלת ידנו, על הקופה הריקה, שאינה יכולה לסלק שכר־דירה...



מושבת „החלוץ־הצעיר" בזליני בשנת 1930

והיה קם ידיד ורע, מהמבוגרים כמובן, ומשלם חלק מהחוב ושוב לבש הקלוב אורה ושמחה, שוב תססו חיי נעורים משתוקקים אלי עתיד יותר טוב, יותר יפה...

וכשמדברים על ה„חלוץ־הצעיר" עולה מאליה דמותה המופלאה והיקרה של ה„אמא" — דינה זץ ז"ל.

היא היתה תופעה נדירה במינה על רקע הנוף החלוצי העברי בקובל בראשית צמיחתו. דינה העדינה והענוגה, שטופת אור וחום שמש הילדות, הצטיינה מכל בנות־גילה, חבריה וחברותיה החלוציים בזה, שמעיין הילדות הנובע לא פג מלבה לעולם. ולא רק זה בלבד. במעיינה השופע והמפכה ידעה להשפיע תם ילדותה גם על סביבתה כעל קטנים כעל גדולים.

כאלו התכחשה למושג „מבוגר", שהיה בשבילה שם מופשט בלבד. את כולם קראה בשם „ילדים", והילדים — „ילדיה"... כולה תנועה וכולה אש־חיים לוהטת, בלתי מאוכלת, בוערת, מעוררת ומחממת. נפשה הדינמית, שכולה „כספית", לא ידעה מנוחה מהי, ובכל ישותה ומהותה הנלבבת התמכרה לתנועה החלוצית הצעירה ונהייתה לאם־החלוצים הנאמנה וקודם כל ובראש וראשונה לאם רחימאה לילדיה־חניכיה.

לא תתואר קובל החלוצית בלי דינה ולא תתאר דינה בלי קובל החלוצית על מפעליה, מועדוניה, נשפיה ומסיבותיה, כנוסיה וועדותיה על מושבות־הקיץ שלה ועל קיבוצי־ההכשרה. ולא יתארו אלה ואלה בלי ילדיה.

זכורני את הבית־הצריף, העומד בפינת קצהו של הרחוב הצדדי הרחב והבודד והריק כמעט מבתים. פה בצריף, למדה את הילדים שירי־החלוץ הראשונים ונסכה בלבותם את להט־האהבה ליצירה החדשה של ארץ־ישראל העובדת. מכאן התפוצצו והמו שירי־העוז של העוללים והיונקים שייסדה לה דינה, ודומה היה שמקולותיהם המתרוננים המלהיבים וממנעם־שירתם התפרקו הרחובות הצדדיים משעמומם, וכפור־שממונם הפשיר לשלוליות־שלגים...

טוב היה לילדים ולילדות אצל דינה הפשוטה־העממית, התרפקו עליה בכל תום אמונם הצרוף, והיא העתירה להם רך אהבתה וחבתה האמהית הלבבית והעניקה מלטיפותיה החמות לילדיה, שרבים מהם לא טעמו טעם לטיפה בבית.

בסניף „החלוץ־הצעיר" — דינה, — שיצאה משדרות־העם העממיות, — היתה בא־כוחם של הבחור והבחורה הפשוטים, שנמשכו ובאו אל התנועה מרחוק, ועמדה על משמר כבודו ועניינו של החלוץ ההמוני־העממי מקרוב.

מורה לעברית, מרצה, מדריכה ומסבירה, זמרת, מכוננת־מתכננת ומבצעת—



היתה דינה לצפור־הנפש ולרוח החיה והמחייה, המדרבנת והמעודדת של תנועת „החלוץ־הצעיר" ילד־טיפוחו של החלוץ המבוגר.

בארץ בנתה סוף־סוף קנה. נשאה לאיש ונשאה לפסגת האושר שעה שהתכוננה לאמהות — אליה נכספה כל ימי חלדה. בא אשרה הגדול. היא ילדה בת, משלה... מי היה יכול לדמות ולשוות לה אז? אך הנה בא פתאום האסון. דינה כרעה ונפלה למשכב, ממנו לא יספה עוד קום — להיניק, לחבק ולאמץ אל לבה את ילדתה, ושבקה חיים לכל חי.

ודינה, שכולה, כל חייה, אמרה אמהות, וזכתה על סף שנות העמידה להיות לאם אמתית, הלכה לעולמה מבלי טעום אושר משפחתי אמתי חרף האושר האמהי הרב שהשפיעה על אחרים בעולמה בחייה. עם הולדת של פעוטתה נלקחה מן החיים בעוד בלבה צפונים מכמני־מרץ, אהבה ורצון לפעולה לטובת הזולת. הגורל האכזרי גזל אותה ממנו. והיא הלכה עם ההולכים שאינם שבים עוד בדמי חייה. בתה נשארה יתומה. ולא זכתה דינה לשמוע מפי בתה את הצליל „אמא", מה שהיא היתה בעובדה כל ימי חייה לכל „הילדים" כקטנים כגדולים.

יהי זכרה ברוך ונצור בלבנו!

פעלו בקובל עוד תנועות־נוער וארגונים ציוניים: הנוער הבית״רי, שרישומו בעיר היה ניכר למדי; תנועת הציונים־הרביזיוניסטים; העובד; מפלגת „המזרחי״; גורדוניה; פרייהייט והשומר הדתי.

לצערנו, לא הצלחנו להשיג חומר על תנועות וארגונים אלה. אולם פעלם המזהיר והמבורך למען הציונות, למען תחיית השפה העברית ולהכשרת הנוער לעליה ארצה — מעשים אלה לא ישכחו והם צרורים בצרור חיי הנצח של יהודי־קובל.

מוסדות, תנועות,
ארגונים

א. מ. ויסברוט

המוסדות המוניציפליים

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה נבחרה מועצת העיר ע״י בעלי רכוש ומטעם זה היו רוב הנבחרים נוצרים, על אף העובדא שהיו במיעוט בקרב האוכלוסיה. הצבור היהודי, רוב מנינה ורוב בנינה של העיר, היה מיוצג ע״י יחידים, בעלי רכוש, שדעת השלטונות היתה נוחה מהם.

בתקופת הכבוש הגרמני־אוסטרי נבחר מר מנדל קוסובסקי ז״ל כראש עיר (בורמיסטש), שעשה הכל כדי לעזור ליהודי העיר, אולם סמכויותיו היו מוגבלות, כי השלטון הממשי היה בידי הגרמנים, בכל זאת הצליח ראש העיר לבטל גזירות שונות, שהשלטונות הגרמניים גזרו על היהודים.

לגרמנים היתה מידת דרך־ארץ מסוימת לנציגות הדתית. הרב יצחק שאול קראווזה ז״ל סיכן לא פעם את חייו בבואו בתביעות ודרישות לטובת יהודי העיר. פעם גזרו הגרמנים גזירה והרב לא הצליח לבטלה. הוא יצא מלשכת מפקד העיר בחרי אף וסגר ברעש את הדלת. אמרו, שכתוצאה מכך נאסר הרב, אולם הגרמנים עינו בדבר, שקלו ושרו, והחליטו שלא להוציא לפועל את צו־המאסר.

עם כניסת הפולנים העירה עבר השלטון לידיהם ואז מונה מר מרדכי ורבה ז״ל כסגן ראש העיר. מר ורבה לא עסק בפוליטיקה, היה מבעלי הרכוש ובחייו הצבוריים נקט בכלל „הוי מתפלל בשלומה של מלכות" ולכן השתדל שלא להרגיז את השלטונות, אולם בכל זאת הגישו היהודים באמצעותו את עצומותיהם, ובמקרים רבים באו יהודי העיר על סיפוקם.

בשלהי שנת 1925 הוכרז על בחירות דמוקרטיות, פחות או יותר, למועצת העיר. ההשתתפות בבחירות היתה ערה ולקחו בהן חבל כל המפלגות.

הייתי כבר בארץ ומהידיעות שהגיעו אלי נודע לי, שמספר חברי המועצה היהודיים ניכר היה ואילץ את השלטונות לשתף את היהודים במוסדות המינהליים. מר משה פרל ז״ל, שכהן כיו״ר הסתדרות הציונים בתקופה ההיא — נבחר כחבר בהנהלת העיריה.

בתקופת פעולתו של מר פרל חל מפנה רציני בהנהלת מועצת העיר. השלטונות התחילו להתחשב בתביעות היהודים. הושגה תמיכה ניכרת במוסדות ובתי־ספר והשפעת היהודים על הנהלת העיריה נתנה את אותותיה.

גם בבחירות שלאחר מכן קבלו היהודים נציגות מתאימה בעיריה, בראשות מר פרל, שהשתדל להציל לטובת יהודי העיר מה שאפשר היה להציל ממשטר, שבראשו עמדו אנדקים ואנשי פילסודסקי.

נוסף על מועצת העיר, שהיתה מוסד מוניציפלי כללי, שדאג לכל תושבי

העיר, התקיימה גם הנהלת הקהילה היהודית, שחוקת פולין העניקה לה זכויות מיוחדות בשטח הטפול בענינים הספציפיים של היהודים.

ראש הקהילה הראשון היה מר מנדל. בתקופה ההיא הורכב ועד הקהילה, בעיקר ממתפללי בתי הכנסת, מבעלי היכולת שבהם.

רק בתקופה מאוחרת יותר נבחר ועד הקהילה לפי בחירות דמוקרטיות ואז עבר השלטון לצבור הציוני, שהיה המכריע במספרו באוכלוסיה היהודית שבקובל. וכשנגשו לבחור ביו"ר ועד הקהילה, היה מובן מאליו שיש לבחור בציוני. ואמנם נבחר מר משה פרל כיו"ר ועד הקהילה. כמזכיר — מר משה פוגטש ז"ל. עם כניסת הציונים לועד הקהילה, קיבל מוסד זה ערך לאומי־יהודי וניתנה הדחיפה לכל מיני פעולות בכוון הלאומי־ציוני.



סוניה מרגלית

על המוסד „טאז" בקובל

מעלה אני בזכרוני פעולות „טאז" משנת 1928 מיום שאני התחלתי לעבוד בו כמזכירתו. באותה שנה עמד המוסד לפני בעיות קשות מאוד. היה גרעון גדול. המחלקות השונות של „טאז" לא עבדו עבודה תקינה. מאידך, התחילו בזמן ההוא להרתם בעול פעולה חשובה זו רבים מעסקני־העיר ,שהשפעתם בחוגי מכריהם ומוקיריהם המרובים בעיר היתה ניכרת, והביאו לידי כך, שבמשך שנים אחדות התפתח המוסד ונתן תוצאות חיוביות.

הרוח החיה של „טאז" בימים ההם היה ד"ר קרנר (כעת בישראל), שבנפשו העדינה הרגיש והכיר את מצוקתו של הילד היהודי הקובלאי, המשולל תנאי־קיום מינימליים.

עד שנת 1929 התקימה בקובל „מושבה למחצה" ז. א. מגרש, מקום שם בילו הילדים וניזונו עד אחרי־הצהרים. אלה היו הצעדים הראשונים, שלא היה בהם סיפוק צרכי הילדים.

מושבת־הקיץ הסדירה הראשונה סודרה ביזמת המינהלה החדשה ביער־ארנים בהורודליץ, 7 קילומטר מן העיר, בבתי־אכרים פרטיים. היתה זו מושבת־קיץ פשוטה, אולם סודרה וטופלה ע"י הועד בהתמסרות רבה ובהתמדה. הצחוק העליז ותרועות־הגיל של הילדים, שנחלצו מהבתים הצרים והמזוהמים שברובעי־העיר: מציוב, לודמיר, קרוטקה, שקולנה, מישצ'נסקה ודומיהם — מלאו את הכפר והדהדו למרחוק.

לשם הדגשת נחיצותן וחשיבותן של פעולות „טאז" אביא דוגמאות אחדות:



ועד „טאז" בקובל

כדי למיין את הילדים, להכיר את התנאים בהם הם נתונים ולדעת למה הם זקוקים ביותר — בקרו את הילדים בבתיהם כמעט בלי הפוגות במשך כל השנה. חברת „טאז", שרה חבקין, בתה של המשפחה המכובדת ארליך (את בית־הקומה היפה שלהם עברו כשהלכו אל ה„עיר"), אחותה של מנהלת הגמנסיה היהודית־פולנית קלרה ארליך ראתה בעבודה זו תפקיד של עובד אחראי, אם כי התמסרותה היתה בלתי תלויה מאיש. בעיניה לא היה קים הביטוי „יותר חשוב". כל הילדים חשובים וכולם צריכים לנסוע למושבת־הקיץ ולשלם את המינימום (3 זהובים לחודש) לאו דוקא... היא היתה נלבבת וסנטימנטלית מדי, כדי לזכור ולחשוב גם על תקציב... נזדמן לי, לעתים קרובות, להשתתף אתה בבקורים. בבית אחד ברחוב מאציב רחוק ממרכז העיר, אבי המשפחה, נגר, סיבב כל ימות־השבוע בכפרים, האם מכרה פירות בשוק והשכימה לסחרה עם עלות השחר. בחדר קטן וצר נצטופפו ארבעה פעוטות. בכל פינות החדר, אף מתחת למטות, גיבובי־פירות. בקרן־זוית אחת עריסת־ילד ובה תינוק. אפשר היה לחשוב, שהוא כולו עוטה שחורים מתוך סבך־הזבובים שאפפוהו. למזלו של הילד היה הוא עטוף סחבה של מלמלה ישנה, ששימשה לו מגן פורתא, ולא נתנה לזבובים לאכלו חיים.

בבית שני, במרתפה של הגברת קארטאפליע, גר יהודי מלמד, שלימד שבעה ילדים, כולם צנומים, חוורים ורעבים, חשוכי שמש ואויר. ביניהם אחד דפקטיבי, שבניגוד לחבריו העגומים, צחק ללא־הפוגות צחוק בלתי־שפוי, פרוע... אותו מלמד התפרנס גם מזה שלמד פרק „משניות" אחרי נפטרים עשירים וסירב לקבל עזרה ממי שהוא. תמיד חייך והפטיר: „ברוך השם! ולואי שלא יהיה גרוע מזה".

דוגמאות כאלו עולות בזכרוני לעשרות. מבתים כאלה קיבל „טאז" ילדים. וילדים כאלה נאספו תחת חסותו של „טאז" ונהנו כל השנה מהשגחתו וטפולו. הם קבלו תזונה מלאה, הלבשה, עזרה רפואית וכו'. הפעוטות שבהם ביקרו בגן־הילדים שליד „טאז". היה גם סוג שני של ילדים, ילדי־בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, שהוריהם אף הם לא יכלו להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם לקיטנות.

ביזמת ד"ר קרנר החליטה הנהלת „טאז" לבנות בניין למושבת־קיץ של „טאז" בהורודלץ. ההנהלה היתה אז מורכבת מד"ר קרנר (יבדל לחיים), העורך־דין פליקס, ד"ר שמשטין, וו. פען, יואל חייט, יחיאל שטין, ליפא חייט, יוסף ויס, שמואל מילשטין, לייבל שטינמן, הג' שרה חבקין, ד"ר שץ, רופא־השניים ד"ר ברנך, שלמה שמש, מלמד (סטוליאר) ועוד. כולם נתנו לעצמם חשבון שזוהי משימה בבדה, אולם גמרו אומר לא לחסוך מאמצים.

זוכרת אני את היציאה הראשונה להורודלץ יחד עם הקבלן חיים פורשטלר

(שגם הוא תרם לטובת הבניין בזה, שהסכים לקבל את המגיע לו בעד הבניין בתשלומים במשך שנים אחדות). ד״ר קרנר הביע את רצונו שיהיה הבנין בנוי כך, שיהיה מוצף כולו שמש. כשהתריס הקבלן ואמר שזה לא יתכן, עמד ד״ר קרנר בידים מפוסקות ותבע במפגיע: כה תעמידו את הבניין! לא חשוב המראה החיצוני ובלבד שיהיה יותר שמש ואויר בשביל הילדים. וכאשר שלחו בשנה הראשונה את הילדים לבנן החדש, יצא ד״ר קרנר עם אשתו (שגם היא היתה חברה פעילה בועד־הנשים) ברגל בשבת בערב כדי ללון יחד עם הילדים, לבקר ולהבחין מידת השמש והאויר.

גם בעלי־המלאכה הקובלאים עזרו במיטב יכלתם להקים את הבניין על הצד היותר טוב. כמה אהבה וכמה עמל השקיעו בו. כמה שעות נוספות נתנו מרצונם הטוב, שלא על־מנת לקבל פרס! לדאבוני, איני יכולה להזכר בשמותיהם של כולם, בעיקר, של הנגרים. יחיאל שטיין, ספר, עבד לא רחוק מ„טאז״. כמה פעמים הכריח את לקוחותיו להמתין, כדי לסדר ענין לטובת אשה עניה או ילד. ליפא חייט, יהודי קפדן, אולם לשם עניני־„טאז״ היה מזניח כמה פעמים ביום את מסחרו בחנותו. שמואל מילשטיין, יוסף ויס, שטינמן, כולם חברי ה„בונד״ היו מסורים בלב ונפש ל„טאז״. רוב הענינים של „טאז״ היו מסודרים במספרה של שטינמן ובחדר־עבודתו של ויס. כולם חביבים, בעלי־נפש והכרה, חדורי מצוקתם של נצרכי־העיר ומוכנים בכל שעה וכל רגע להציל נפש אחת מישראל בקובל. שטיינמן היה גם „רטמן״ (חבר מועצת־העיריה) וגם שם עשה הרבה לטובת אחיו הנצרכים. החייט וו. פען, יהודי נכבד, בעל הדרת־פנים אציליים, יואל חייט, שלמה שמש — כמה זמן קפחו מיום עמלם הקשה למען עבודתם הצבורית. והרופאים ורופאי־השניים היהודיים — כולם ספחו וצרפו לבנה למוסד ששמו היה „טאז״.

כך עבדו העובדים ב„טאז״ שנים אחדות בהרמוניה מלאה, עד שמשפחת ד״ר קרנר עזבה את העיר. אז חל משבר בפעולות „טאז״. בהדרגה התחילו להחליף את מעונו של „טאז״ ליותר מצומצם עד שלבסוף התגלגלו לדירתו של גרשונוביץ, בת 2 חדרים קטנים, ואת התנורים הסיקו בגרעינים — תרומת האחים צופרפין, בצרוף של כמות שמן מסוימת. הגיע לידי כך, שד״ר וולמן, המזכיר הראשי של „טאז״ בוורשה (שהיה עסוק תמיד והיה מדבר בשני טלפונים בבת־אחת) שהיו לו סנטימנטים מיוחדים לסניף „טאז״ בקובל בעד עבודתו היעילה — החליט לבקר בקובל. עם בואו של ד״ר וולמן (כעת בארצות־הברית) לקובל שוב עלה הגובה של פעולות „טאז״ לממדים שלא היו עד כה. פנו אישית לאישים חשובים ובעלי־מרץ וגם לאלה שעד כה לא השתתפו בפעולות „טאז״. חשיבות מיוחדת היתה להספחותו המחודשת לפעולות „טאז״ של הד״ר זיסקינד

ע״ה (שהיה, אגב, אחד המייסדים הראשונים של המוסד). אז התחילה התקופה המזהירה והפוריה ביותר בתולדות המוסד — „תקופת זיסקינד״, שלצערנו לא ארכה ימים רבים. למינהלה נכנסו: ד״ר זיסקינד, ד״ר צכנוביץ׳, ד״ר שמשטיין קלרה דוידובנה־ארליך, ד״ר לכל, משה פרל, העורך־דין וו. פומרנץ וו. פן, יואל חיט, הגברת ברזך, ש. מילשטיין, ש. שמש, הג׳ שרה חבקין, הג׳ קוברינסקי, מאיר קדיץ, הג׳ ס. קליינר, נ. אולשצקי, ד״ר ווידרה, רופא־השיניים אייזנברג. כיושב־ראש נבחר ד״ר זיסקינד, שנגש לעבודת־„טאז״ במישנה־מרץ. פקידי „טאז״ היו באים כרגיל לעבודתם ב־8.30 והד״ר זיסקינד כבר נמצא ב„טאז״ משעה 8. ד״ר זיסקינד פנה גם לכל הנשים העסקניות שבעיר והשפיע עליהן שיתארגנו סביב פעולות „טאז״. אשתו, שהיתה בקיאה בכל עניניו הצבוריים של בעלה, התמסרה גם־היא לעבודת „טאז״ ועמדה בראש פעולותיהן של חברותיה.

ד״ר זיסקינד ע״ה היה בעל־יוזמה ומרץ מופלאים, לא ידע כשלון ולא היה מקרה שאיזו שהיא הצעה מהצעותיו המעשיות לא תתקבל ע״י הרוב. בעד מבצע אחד שלו ד״ר זיסקינד כמעט שילם בחייו. אני חושבת שמחובתי להזכיר מקרה זה.

הדבר הראשון שהמינהלה של „טאז״ חשבה לנחוץ היה — להרחיב ולשכלל את הבנין של „טאז״ בהורודליץ. למטרה זו גמרו לנצל את סכום הכסף הניכר שקבלו מן העיריה בעזרת שני חברי מועצת־העיריה — משה פרל ועו״ד פומרנץ ז״ל. ערכו גם מגבית עממית שהוכתרה בתוצאות טובות. כל אחד, לרבות אלה שלא נהנו מ„טאז״, תרם את תרומתו כפי יכלתו. אולם, הכספים, בכל זאת, לא הספיקו. לפיכך, התקינו את חדר־האוכל של הבנין בגג ללא מעזיבה.

בחודש יוני, ערב פתיחת ה„מושבה״, נסע ד״ר זיסקינד להורודליץ לסקוֹר את הבנין החדש. אותו יום, יום־חום היה, וד״ר זיסקינד קבע, שהילדים יסבלו מן החום בחדר־האוכל. הוא כל־כך התרגש מהענין זה, עד ששכח את ביתו וסר ל„טאז״ למען טכס עצה ולמצוא מוצא. (אותה שעה ישבו בביתו חולים והמתינו).

בדיונו ע״י הטלפון עם שאר חברי „טאז״ התרגש עוד יותר, ובשובו לביתו, לא רחוק מ„טאז״ התעלף בדרך ולמעלה משעה לא חזרה אליו הכרתו. אחרי זה היה מרותק למטתו שבועות מרובים. הרופאים אסרו עליו לדבר על ענייני „טאז״ וכן לא להפגש עם אנשים, שבצורה זו או אחרת עלולים הם להזכיר לו את העבודה ב„טאז״.

כששב לאיתנו חזר, כמובן, לפעולותיו ב„טאז״. העבודה התקדמה. נרכשו לבָנים בסכומים גדולים. הגדילו מספר ארוחות־הבוקר בבית־הספר. חולקו


קינדער קאלאניע אין האראדלעץ בא דער געז „טאז"

ארוחות־צהריים ב„תלמוד־תורה". באספה כללית של „טאז" באותה שנה נתכנסה כל האינטליגנציה של העיר ובעיקר של הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה. אספה כזו עוד לא ראתה קובל היהודית.

הרחיבו גם את המעון של „טאז" בעיר וגן־הילדים. שיוו לו ל„טאז" צורה של מוסד ממשלתי כמעט. ועוד דבר שפיר הונהג ע"י המינהלה של „ועד־הנשים": היות ועזרת „טאז" ניתנת ברובה לילדים — שומה עליה שלא תתגלה בצורה פילנטרופית מובהקת. כבמטה־קסם שונה הכול. ארוחות־הבוקר נעטפו בחפיסות־ניר לבנות וחולקו לילדים ע"י המורים בשעת ההפסקות. חלוקת בגדים חדשים בערבי־חגים, אגוזים, ממתקים וכו' ארוזים בחבילות־נייר צבעוני — לבשה צורה של טכס חגיגי. השולחנות קושטו בפרחים. הוכנס סדר ונקיון בכל. הילדים הרגישו את עצמם כבנים למשפחה גדולה. ד"ר פומרנץ בא גם הוא במגע ישיר עם העבודה של „טאז", ומכיוון שהיה אדם סנטימנטלי התענין במיוחד בילדים. ילד אחד, שהודגם לעיני כל כטיפוס הנחשל ביותר מבחינת הבריאות — נלקח ע"י אשת ד"ר פומרנץ, הג' פניה, לביתה. הוא היה לה כבן, והיא היתה מבקרת אתו בקולנוע ובמקומות אחרים, והוא נהנה אצלה מכל טוב.

אי־אפשר להעלות על הזכרון את כולם. ביחוד, כשהלב נפעם והיד רועדת בזכרך שכל אלה בוני החיים הצבוריים בקובל היקרים והנלבבים — אינם עוד ונספו לעד. יהי המעט הזה שאני וכרתי ורשמתי למזכרת־עד לכל אלה הזכורים, שרובם היו פחות או יותר ידידים וחברים אישיים, ביניהם קרובים למדי.

לבסוף רוצה אני לפרט את „ועד הנשים" שכלל בתוכו את הג': שרה חבקין, דינה זיסקינד, גולדה פרל, בלומה שוורץ, פניה פומרנץ, בושה גנדלר, גרינברג, מרקיטר, טניה קוצין, הג' ד"ר שץ, סוניה קליינר, אשת ד"ר איזנברג, ותבדלנה לחיים — הגברת קוברינסקי (נמצאת בישראל) הג' דרבנר שנפגשתי אתה אחרי המלחמה והג' ד"ר צכנוביץ.

יעקב טייטלקר

בית היתומים

לפני המלחמה העולמית הראשונה, כשהשנים היו כתקונן וזרם חיי היהודים בקובל נשרך לאטו ומספר היתומים הצנוע שבעיר לא חרג ממסגרת תהליך החיים השאננים, — הטבעית והקבועה — בעית היתומים לא היתה בעיה כלל. כלכלת היתומים לא הטרידה לגמרי את תושבי קובל והיתומים עצמם לא חשו על גבם חמת־הגורל ואת מרירות־היתמות. נהפוך הוא. אם לצאת בעקבות של שלום־עליכם בתאורו המצויין „מאטל פייסי דעם חזנ׳ס", המשקף לנו נאמנות את ההווי של העיירה היהודית מאותה תקופה בערך, אפשר לומר שהיתומים הרגישו עצמם בכי טוב מהטפול הרחימאי המסור והליבאי של השכנים והשכנות ושל כל הסביבה, אליה גורל היתום הנפגע הגיע. עד כדי כך, שהיתום הנהנה משפעת הטובה, החסד והרחמים, הדאגה והחרדה המופרזת, שהושפעו עליו מכל עברים, נתמוגג מרב ספוק וקרא: „מיר איז גוט, איך בין אַ יתום!"... גואלי היתום הקרובים והקרובים הרחוקים, השכנים והשכנות ראו חובה קדושה לעצמם לאסוף את היתום לביתם לאַזרח אותו בין בני המשפחה ולהעניק לו אוירה חמימה, כלכלה, טפוח וחנוך כלבניהם.

אבל לא כן אחרי מלחמת־העולם הראשונה. מלחמת־הדמים עצמה והשתוללות הפרעות והשחיטות ביהודים בערים ובעיירות של ווהלין, אחריה, הרסו והחריבו אלפי משפחות בישראל והשאירו קציר גדוש של שכול ויתמות. מספר היתומים מהעיירות בסביבת קובל, שמצאו להם מנוס ומקלט בעיר־האם קובל, עלה, מובן, לממדים בלתי־רגילים ומכבידים. האוכלוסיה של קובל עצמה בכללה היתה רצוצה, נגועה ושרויה במחסור ובדוחק, שנגרמו ע"י הזדעזעות היסודות של החיים הכלכליים בימי המלחמה, ושוב לא עצרו כוח להכיל לתוכם ולכלכל ביניהם באופן אינדיוידואלי רבוי היתומים וכובד המשא של עזרה דחופה וממשית ליתומים הוותה בעיה חמורה בשביל תושבי קובל. או אז נוסד בדחיפות מטבח־העזרה העממי („פאָלקס־קיך") ע"י „ועד־העזרה" שנתארגן מנציגי בתי־התפלה שבעיר לחלק את התמיכה שנתקבלה מן ה„דז'וינט" לנצרכים.

אחת העסקניות הפעילות והנאמנות של „מטבח־העזרה" היתה העלמה רייצה לוין, והיא היתה מן הראשונים ששמו תשומת־לבם המיוחדת לקונטיגנט הניכר של הנצרכים שבנצרכים — היתומים המסכנים העזובים, שיותר מסיר־התבשיל שקבלו בין „המקבלים" ב„מטבח־העזרה" לא היה להם בעולמם מאום, והיא גם נחלצה להסדיר בכוחות עצמה מספר מסוים של יתומים בבתים פרטיים, לתת להם בית, תנאים אנושיים ולדאוג להם כאם שלא יחסר להם כל (ושנקראו

על שמה „ילדי־רייצה" כל הזמן.) ומכיוון שמספר היתומים, שנזרם מן העיירות הסמוכות נתרבה, גדל והלך, והשכון בבתים פרטיים לא היה בו כדי פתרון בעיית־היתומים, נולד אצל רייצה וכן אצל עסקנים אחרים הרעיון ליצור בשביל היתומים בית־יתומים — מקום מקלט ומנוחה מיוחד וקבוע ממש.

ביזמתה הראשית של רייצה לוין וביזמתם־עזרתם של העסקנים: הג' צכנוביץ, מישה ארמרניק, שמעון אייזן ואחרי כן קלרה ארליך, הג' חאַווקין, בתיה ארמרניק, ד"ר שמשטין, ד"ר צכנוביץ, ד"ר ויטמן, גורין, יעקב בוראק — נשכרה ב־1918 הדירה הראשונה בצריפי־אַנטין, ברחוב לוצקה, במקום בה סודר ונשתקע בית־היתומים הראשון בקובל. ועד העסקנים האלה, שנתפרסם בשם „ועד־היתומים", נגש מעתה לעבודה מאורגנת, נמרצת ודאג שהמסכנים שבנצרכים — היתומים יהיו מרוחצים, מלובשים בבגדים נאים ונקיים ומסתופפים בחדרים מרווחים ומוארים, שבעים ושקטים. האמצעים היסודיים שבהם קוים „בית־היתומים" היו מן העזרה של ה„דז'וינט", שאותה הגיש, כידוע, אחרי מלחמת־העולם הראשונה בדחיפות לקהלות היהודיות המדולדלות והמרוששות על ידי המלחמה ואשר ענף מיוחד וחשוב מפעולות־העזרה שלו הווה אגף־העזרה ליתומי־המלחמה והפוגרומים.

בקיץ 1920 חלה הפסקה בפעולות הועד העצמאיות. לקובל נכנסו הבולש־ביקים. בין המפעלים השונים שלהם, אליבא דאמת, תפשה גם מקום חשוב דאגתם לעזרה בשביל ילדי העניים העזובים ובעיקר הילדים היתומים. על־יד בית־הספר היידישאי שנפתח על ידם (ברחוב לוצקה בצריף אנטין) סודר מעון־יום בשבילם ותחת הנהלתו של הפדגוג הידוע ביילוב, המורים והמורות: שרה בלומנפלד (עכשו בארץ), קלרה סגל, סוניה דנציגר, סוניה רובינשטין, סוניה ליובלינסקה, הירשל ניצברג (בנו של הרב ניצברג) ומנהלת־המשק הג' שרה חאווקין — קבלו היתומים חנוך, טפול ואספקה (אמנם ממקורות הדז'וינט). אולם השפעתו של חנוך וטפול זה היתה בת־חלוף: שלטונם של הבולשביקים היה קצר־ימים. עוד באותו קיץ (ערב ראש־השנה) נמלטו הבולשביקים מפני הפולנים וחיי־קובל ובתוכם סדרי בית־היתומים נכנסו למסלולם הקודם. העבודה נתחדשה. קרוב ל־500 יתומים (נערים 195, נערות 290) — (160 יתומים עגולים, 325 יתומים למחצה) הוכנסו לפיקוחו והשגחתו של „ועד־היתומים". היתומים העגולים הוסדרו: בבית־היתומים: 75, אצל קרובים: 55, בבתים פרטיים: 30. הן הקרובים והן בעלי־הבתים של האשפוז הפרטי קבלו כל המזונות וההלבשה הדרושים בשביל היתומים ומלבד זה שכר הגון בעד טרחתם. בשביל היתומים למחצה חילק ועד־היתומים את המזונות ואת המלבושים לאבותיהם או לאמותיהם של היתומים. כמו־כן שילם ועד־היתומים שכר־לימוד מלא בבתי־הספר של העיר, בתוכם



יריית אבן הפנה לבית־היתומים על־שם עו״ד אפלבוים ז״ל

הוכנסו היתומים בגיל בית־הספר, והעובדה היתה ששכר־למוד מלא והגון זה של היתומים הווה תרומה חשובה להחזקת בתי־הספר העבריים שהרשויות המקומיות הפולניות עקפו אותם בתמיכתן המוניציפלית עקיפה מלאה או למחצה.

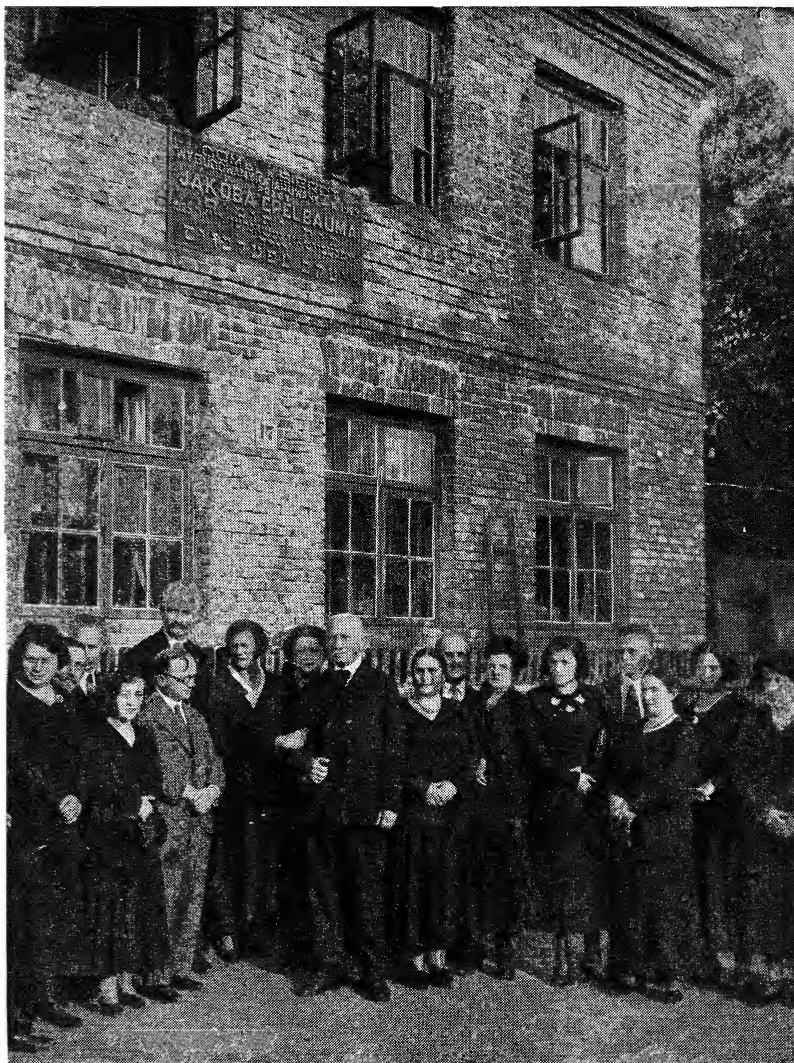
עד כמה הורם קרן המוסד של בית־היתומים בימים ההם, שנראה בעיני רבים כגואל המשיח ממש אפשר ללמוד מן העובדה, שהרבה אמהות מיתומים למחצה, שלא נזקקו לעזרתו של בית־היתומים וגם הרבה אמהות סתם, שדאגו ל„תכלית" בניהם ולא ידעו כיצד לסדר אותם בחיים ולהבטיח את עתידם, באו ל„ועד־היתומים" לבקש ממנו עצה ותושיה. וועד־היתומים לא השיב פניהם ריקם, נענה גם להם, ולמרות הקשיים, לא קפץ את ידו ושלח רבים מהם למוסדות־נוער שונים בחוץ־לארץ וניתנה להם האפשרות לבנות חיים עצמאיים לעצמם. ע"י משלחות שונות נשלחו: לארץ־ישראל — 22; לארגנטינה — 19; לאפריקה — 12; לקנדה — 28; לאנגליה — 13; לאמריקה — 11; לקרובים — 4; ביחד — 109.

ועובדת־משנה. למרות המאמצים הגדולים ופעולות העזרה הנמרצת של ועד־היתומים, שלכאורה, מצו את כל היתומים הנצרכים והנזקקים לעזרתם, גדל בכל זאת מפעם לפעם מספר היתומים בבית־היתומים. הדבר נעשה חשוד בעיני הועד ופתחו בחקירה. נתגלה, שכמעט שתי עשרות של „יתומים" הם בני־אב ואם, ש„נסתננו" לרשימת היתומים: הדאגה לבניהם והקנאה שלהם לילדים היתומים המסודרים, שטופחו וחונכו טפוח וחנוך מעולה והוסדרו והוכנו ביעילות לחיים עצמאיים, היא היא שנתנה להם את הדחיפה לעוון „פלילי" זה — להכחיש קיום עצמם...

לפי התקנון של ה„דז'וינט" מן ההכרח היה ילדים כאלה להרחיק מן בית־היתומים לאלתר, אולם „ועד־היתומים" החליט לנהוג לפנים משורת הדין ועל אף התקנות קבל על עצמו את האחריות של „הפשיעה" והחליט לתמוך גם בילדים אלה בדרכים אחרות, בהעריכו את המצב ובמצאו שמציאות ותקנות — מציאות עדיפה.

בית־היתומים התפתח והלך. לשרותו נעמדו עסקנים יציבים ואחראים כמו: מיכאל רויזן, ה' שפירא, מיכאל רוזנבלט — ויבדלו לחיים — מינה טוליער (עכשו בארץ), שלום קלוניצקי ואחרים. פעולות הועד הסתעפו והתפשטו. עד מהרה נהפך „ועד־היתומים" הקובלאי ל„ועד־המחוז" כולו וכל ועדי־היתומים שבמחוז נכפפו לפיקוחו הישיר.

אולם באותו זמן דווקא של גאות ושגשוג של המוסד הגיעה הידיעה המפתיעה והמעציבה שה„דז'וינט" רואה עצמו אנוס להפסיק כל פעולה בשדה־האספקה של בתי־היתומים וכי ועדי־היתומים צריכים להיות נושאים בעול



בנין בית־היתומים החדש על־שם ד״ר יעקב אפלבוים

עבודה ואספקה עצמית. מאז הכל הוטל על שכם הועד. העוקץ היה בזה שמלבד פעולתו הישירה המופסקת, ה„דז׳וינט״ התחיל לקצץ יותר ויותר — בכל פעם פחות ב־25 אחוז — את הסובסידיה היסודית שלו ויסוד התקציב של המוסד. „הנסיגה״ של ה„דז׳וינט״ היתה מחושבת מראש ומגמתה היתה: להרגיל את

בתי־היתומים לעבודה ולאספקה עצמאית גמורה. ב־1923 נסוג ה„דז׳וינט״ לגמרי מעמדותיו ו„ועד־היתומים״ בקובל נעמד לפני עובדה מוגמרת.

קשה מאוד ודחוק היה אז מצב־בית־היתומים, אולם הועד לא אמר נואש. ההכרה של אחריות בפני מספר עצום של יתומים מסכנים בודדים ואומללים, נתנה את הדחיפה להמשיך בעבודה פעילית מוגברת ועצמאית־יתר. המסירות וההקרבה נכפלו ונשלשו. כל העוסקים בצרכי בית־היתומים באמונה נראו בעיני תושבי קובל וכן בעיניהם עצמם לא „עוסקים״ סתם מרחוק באו, אלא משפחה גדולה אחת ששמה „בית־יתומים״ וקשורים אליה קשר פנימי ומשפחתי. ולא יפלא, שמזכיר ועד־היתומים אשר ארליך, פנקסן בתפקידו, היה בעובדה בעת ובעונה אחת גם מדריך מובהק לחניכי בית־היתומים ואח ורע נאמן ודואג לכל צרכיהם החומריים והרוחניים כאחד. ולמרות השקפתו המפלגתית השמאלית־הקיצונית, היה חביב ומקובל לאין ערוך על יתר חברי הועד, שברובם היו ציונים, וזכה באמון מלא ושלם מצדם. וטבעי היה הדבר שרייצה לוין, שפרשה מחיה הפרטיים והתמכרה בכל ישותה למוסד, עשתה ימים ולילות בבית־היתומים ונתנה ליתומים היקר מכל — את ההרגשה האמהית החיותית — שתהיה מוסמכת בפי כל כאם־היתומים, ואיש לא השתומם כשהג׳ מינה טוליער — תבדל ממנה לחיים — שמלאה אז תפקיד גזברית ב„ועדת־הכלכלה״ של בית־היתומים — הוציאה מכיסה לנחתום, לחלבן ולחנווני, כשהללו, בדוחקם, אפפוה לעתים קרובות מדי נוכח קופה ריקה וחלולה... שלום קלוניצקי, ששם כל מעיינו בחנוך הפדגוגי והאמנותי של היתומים, והיה גם אפוטרופסם ונציגם בבתי־הספר, שם הוסדרו על־ידו, והיה תמיד מטופל בפעולות למענם — לא נתפעל כלל מהערעור של הוריו על שנפקד מקומו בבית לעתים קרובות מדי... ופאשה לינר, העדינה והאצילה (נכדתו של הרבי מראדזין), שנכנסה לבית־היתומים ב־1924 בתור מנהלת המשק ומדריכה כאחד (במקומה של שרה בלומנפלד) ומסרה את כל חום לבה האמהי לפעוטות מן היתומים, — לא עוררה תמהונם של חברי־הועד בסרובה לשקם את חיי־משפחתה אחרי מות בעלה, במצאה את יעודה המשפחתי הפרטי בבית־היתומים...

ואין תימה שהודות להתמכרותם של עסקנים נאמנים כאלה, ביצועם של מפעלים שונים לטובת מוסד־היתומים, כמעט תמיד הוכתר בהצלחה שלא פללו לה. ועד־היתומים הרגיש שאיננו עזוב לנפשו, שמאחורי גבו מלוכדות כל שכבות האוכלוסיה של העיר וההיענות הנלהבת של העיר הוסיפה לו עז ואמץ למאמצים נוספים בעבודתו הפוריה. תרומה חשובה מאוד שמשה העזרה שנתקבלה מאת ה„קאוולער רעליעף לידי קלוב״ באמריקה, שמלבד המשלוחים התכופים של סכומים ניכרים מזמן לזמן, ראה מחובתו לשלוח לבית־היתומים סכום של 100



ועד „בית-היתומים" עם חניכי המוסד

זהובים מדי חדש בחדש ללחם ודאג שיתומי קובל יהיו נהנים גם מכוס חלב משלהם וסיפק 2 פרות־חולבות למשקם. הודות לכל המפעלים והעזרה מן הצד לא הורגש כמעט מחסור־התמיכה מן ה„דז'וינט" ושער בית־היתומים נשאר פתוח ליתומים נצרכים חדשים מקרוב באו.

ב־1925 הורע באופן ניכר מצב בית־היתומים. ההוצאות הוגדלו והמאמצים הגיעו עד קצם. נדרשו יותר כוחות פעילים חדשים. אז החליטה „חברת־היתומים" להזמין ולשתף בעבודה את העו"ד יעקב אפלבוים. הישיש אפלבוים, עודו מלא מרץ, נענה לועד, נגש מיד לתפקידו בתור יו"ר הועד, מתמסר ומתלהב מעבודתו עד כד כוננות להקרבה עצמית. הוא מחליט להנציח את עבודתו לטובת בית־היתומים. הוא נהג כ„בעל־בית" מנוסה. הוא ידע שאם „ועד היתומים" יהיה מוכרח לחפש מדי פעם בפעם דירות מתאימות חדשות לבית־היתומים ולשלם בעדן כסף־תועפות, בית־היתומים לא יחזיק מעמד ולמרות כל המאמצים יהיה צפוי לכשלון. הוא מקדם את פני הרע, ובלי ידיעתם והסכמתם של חברי הועד הוא קונה מגרש עם בית ישן, מחליט להפיל את הבית ולקומם במקומו בית־הומה חדש לבית־היתומים. הוא ידע את גורל המעוף של פעלו ואת כל הקשיים הכרוכים בביצועו. ועל כן נזהר מלהציע את תכניתו הנועזת בגלוי שלא יפסלוה ויכשילוה מראש. ואחרי האֲבקות־מה הוא מחליט להקים את הבנין באמצעיו הוא, כדי להגשים מפעל־חייו חשוב זה לאלתר.

ב־1929 נהרס הבית הישן, מתחילה בנית הבית החדש ועוד בשלהי קיץ אותה שנה, חוזרים ילדי בית־היתומים מן הקיטנא לבנין נהדר, מרווח, חדש, שנוסד והוקם ע"י סבא שלהם יעקב אפלבוים.

ב־1930 עולה בראשו של אפלבוים רעיון חדש: ליצור גם קיטנא משלהם לילדי בית־היתומים בכפר הורודליץ. אולם מחוסר אמצעים משלו הוא דורש את תמיכתו של ועד־היתומים. הרבה התלבטות, האבקות ועגמת־נפש שבע אפלבוים עד הגיעו להגשמתו של רעיונו זה. אך סוף־סוף עולה בידו, בעזרתו של המרכז ברובנא לקומם גם מושבת־קיץ המתוכננת בשביל בית־היתומים. ממושבת־הקיץ הזאת נהנו לא רק היתומים, כי־אם גם ילדי־הורים עניים, חולנים, חשוכי־מזון והזנה מספקת לעשרות, שנתקבלו שמה בירחי־הקיץ חנם ויצאו משם מחלימים, נעולים ומלובשים.

במשך הזמן, מפאת ההתווספות המתמדת של יתומים והתבגרותם נאלץ בית־היתומים לפתוח שורה של מוסדות־עזר, פנימיות („בורסות") בשביל נערים ונערות. כן ייסד בית־היתומים, לפי הבקשות הנמרצות של ההורים, חצי־פנימיה בשביל ילדי־הורים עניים ומרודים, שילדיהם חזרו מבתי־הספר רעבים ועטופים,

התכנסו לפנימיה, אכלו לשובע, הכינו שעוריהם תחת פיקוחה של מורה מוסמכת, בילו ושיחקו עד הערב וחזרו שבעים ומסופקים לבתיהם.

כל היתומים והיתומות שגמרו חק למודם בבתי־הספר מיד נסתדרו ע״י ועד־היתומים בבתי־מלאכה וסדנות שונות ללמוד מקצוע ולאלה מן היתומים שגלו כשרונות ניכרים, ניתנה האפשרות להשתלם בלמודיהם בבתי־הספר התיכוניים שבעיר. בגמר חק־ההשתלמות המקצועית (השתלמו במקצוע עד שנת 1938 לא פחות מ־368 יתומים) נערכו ע״י ועד־היתומים מסבות־פרידה נהדרות בנוכחותם ובהשתתפותם של נציגי־חברות ועסקנים צבוריים, שנפרדו מהם לבבית לפני צעוד צעדם הראשון בדרך חייהם העצמאיים לקראת עתידם בתור אזרחים מועילים לעצמם ולצבור ומסורים לעמם.

הרבה מחניכי בית־היתומים שטופחו וגודלו במוסד והוסדרו על ידו ותפשו עמדות־קיום חשובות בחיי־החברה ונשארו לגור בקובל, לא פסק הקשר הנפשי ביניהם ובין בית־היתומים ואחד הסיפוקים והתענוגות הרוחניים שלהם היה לבקר בבית־היתומים ולבלות בסביבת מחנכיהם ומדריכיהם. רבים לוו ע״י בית־היתומים בדרכם לא״י ותרמו להם תרומה חשובה בהוצאות־הדרך בכסף ובהלבשה וציוד אחר שלא נפל מציודם של העולים בני־הורים, חבריהם, ואולי עלה עליהם.

ב־1938 חגג בית־היתומים חג יובל העשרים שלו ולכבוד המאורע הזה הוצא עתון חד־פעמי בשם „אונזער יובל־צייטונג״. השתתפו בו: הרב משה נחום טווערסקי, הרב אפרים קירזשנער, הרב משה בראט, הרב משה אשר לאנדא, הרב יעקב יאנקילעוויץ, א. בארוכין, מרים לערנער, אשר ערליך וכותב הטורים האלה. בעתון זה סופרי העתון מגוללים לפני הצבור היהודי בקובל מערכת עבודת־הנמלים הענקית שנעשתה ע״י עסקני בית־היתומים למען המוסד, עומדים על חשיבותו וערכו ותפקידו של המוסד מבחינה צבורית, לאומית ודתית, על המצב הדחוק בו נמצא, ופונים אל האוכלוסיה בקובל בקריאה נמרצת להשתתפות ערנית בסיוע וסעד למען בית־היתומים להבא.

בסתו שנת 1939 עם קץ המלחמה בין הגרמנים והפולנים שוב נכנסו לקובל הבולשביקים ונגמרה תקופת־הזהר של בית־היתומים. עם המהפכה הסוציאלית, המודרגת והמזורזת, שבוצעה ע״י הבולשביקים בקובל, הועברו כל מוסדות־החנוך וכל המוסדות הצבוריים בכלל לפסי־תרבות קומוניסטית והמוסדות פשטו צורתם הלאומית ולבשו צורה אחרת. עד מהרה עברה כוס הגורל גם על בית־היתומים. חניכי בית־היתומים שלמדו ונתחנכו עד הנה רובם ככולם בבתי־הספר העבריים שבקובל, הועברו כולם לבתי־הספר היידישאים מטעם הבולשביקים. ולא עוד אלא שבית־היתומים הפולני צורף וערב על ידם עם „בית־היתומים״ היהודי. וכך טושטשה צורתו הלאומית־העממית בכור־ההיתוך של המשטר החדש.

ברוך בורק

בית-ספר „אורט"

אחד המוסדות היפים והחשובים שהיו בקובל הוא בית־הספר של „אורט" שחנך במשך קיומו נוער עובד פרודוקטיבי. ביה"ס של „אורט" נוסד בשנות העשרים ביזמתם הפעילה של עסקנים אחדים מבין בעלי־המלאכה ובראשם אברהם גלאס.

בית־הספר נמצא בדירה שכורה פרטית והיה בן מחלקות אחדות. מנהלו הראשון היה המורה עזריאל פיגלמן ז"ל.

כל המכשירים הנחוצים הומצאו לו ע"י מרכז ה„אורט" בוורשה. הרמה הגבוהה שביה"ס עמד עליה עוררה התענינות מרובה בין הנוער היהודי בקובל ובסביבה. ביה"ס התפתח שגשג והלך. בוגרי ביה"ס קבלו עבודה בבתי־המלאכה המקומיים. חלק ניכר מהם נעשו במשך הזמן עצמאיים. תערוכות העבודות של ביה"ס „אורט" זכו להכרה כללית בין אוכלוסית קובל ובמיוחד נתפרסם בעבודותיו ההגונות והאמנותיות. מחלקת־החיטות תחת הנהלת המורות הג' חיט ופוגלסון יצאו לה מוניטין והיתה תדיר עמוסה הזמנות לזמן ממושך מראש.

התקציב השוטף של ביה"ס כוסה בעיקר ע"י המרכז וגם מתשלומי שכר־הלמוד של התלמידים, הכנסות ממכירת התוצרת העצמית, תרומות, וכו'. המצב הפיננסי לעולם לא בא על סיפוקו. לא משבר אחד עבר על ביה"ס. הודות למורים, שמעולם לא באו על שכרם המלא והודות להתמסרות של קבוצת עסקנים מתנדבים עם ד"ר סוקולובסקי בראשם יכול בכל זאת ביה"ס להמשיך בקיומו. מדי פעם בפעם נתקיימו מגביות לטובת ביה"ס ותושבי קובל נענו להן ברצון. כמו כן נערכו ע"י התלמידים, בהשתתפותו של החוג הדרמתי בקובל, הצגות לטובת המוסד. אורגנו ימי־פרח, שהכניסו הכנסות כל־שהן, אולם השתדלו בכל אלה לרכוש בשביל חברת „אורט" חברים קבועים שיסייעו להאדיר את פעולותיו של הד"ר סוקולובסקי החשוב והחביב לכולם. מזמן לזמן היו מופיעים נציגי המרכז שעזרו לבצע מפעלים שונים לטובת ביה"ס של „אורט". כל הפעולות האלו אפשרו להפיץ מלאכה והשכלה בין השכבות הדלות של האוכלוסיה היהודית בקובל. התקיימו כמו כן קורסים מיוחדים לתפירה בשביל נשים בוגרות שקנו להם שם בעיר. הרבה בוגרי ביה"ס של „אורט" נמצאים בארץ ועובדים במקצועם. בין עסקני ה„אורט" בשנים האחרונות היו: ד"ר סוקולובסקי, אשר פרנקפורט (מנהלה של גמנסיה „תרבות" בקובל), אברהם גלאז, יחיאל שטיך, ישראל גורטנשטין, שלמה שאמעס, אשת ד"ר צכנוביץ', אשת ד"ר ויטמן, אשת



קבוצת תלמידות של בי״ס „אורט״ עם המורה צ. יוכס

ד״ר אייזנברג (רופא שיניים), פיניע שיינבוים, וולף פן, יענקל שורץ, יצחק שיינקר ושיקע פרידמן.

אולם יותר מכל התמכר ותרם לקיום ביה״ס של „אורט״ העסקן החשוב מבין בעלי־המלאכה אברהם גלאז שלא הקפיד על פרנסתו, קיפח חיי משפחתו ויומם ולילה עמד על המשמר, הזעיק והתריע, דרש ותבע מחבריו לעבודה תשומת לב יתר, נסע גם לברלין לועידה העולמית של „אורט״ ובלבד להשיג משהו בשביל ילד־השעשועים שלו שנקרא „בית־ספר אורט״. כעת הוא נמצא בפולין, וחושבני שלא יהיה למותר להביע לו במקום זה יישר־כוח לבבי בשם מאות בוגרי ביה״ס של „אורט״, שהסתדרו בחיים הודות לפעולתו, התמסרותו והתנדבותו למוסד „אורט״.

ד״ר מרדכי ליברסון

מוסדות רפואה והרופאים בקובל

בעיר קובל בעלת 32.000 תושבים היו 25 רופאים בכלל, מהם 14 רופאים יהודים. עבודת הרופאים התרכזה מסביב לבתי החולים אשר היו בעיר. אחד הוא ביה״ח „הסימיקובי״ הממשלתי והשני בית החולים היהודי מטעם הקהלה היהודית. מנהלו של האחרון היה ד״ר וייטמן. התקציב לקיום ביי״הח התבסס על תמיכה מצד העיריה ורובו על תמיכת הקהילה. ביה״ח הזה הגיע ל־60 מיטות באופן ממוצע. היו גם בעיר מספר מרפאות מטעם מוסדות עירוניים וכן מטעם הקהילה. „טאז״ אירגנה מרפאה פוליקלינית גדולה ושרתה את הציבור היהודי בשדה הרפואה וצרכיו היום יומיים. בשטח זה, עבודתו של הרופא היהודי ב„טאז״ היתה על בסיס של התנדבות. מהטיפול והעזרה הרפואית במוסד זה נהנו לרוב השכבות העממיות של הקהילה היהודית. בראש הנהלת המוסד עמדו במשך שנות קיומו ועד לחסולו ב־1939 שורת רופאים מפורסמים בעיר, והם: ד״ר פיינשטיין ז״ל, ד״ר זיסקינד וד״ר אפלבוים. בעבודה הרפואית היום יומית השתתפו הרופאים כל אחד לפי מקצועם והתענינותם:

ד״ר שץ — ברפואה פנימית, ד״ר וידרה יוסף — ברפואה פנימית ומחלות נשים ולידה, ד״ר ניימרק — פנימי, ד״ר לכל — אף, אוזן וגרון, ד״ר זיסקינד — מחלות ילדים. ההנהלה האדמיניסטרטיבית היתה בידי סוניה מרגוליס. נוסף על העבודה הרפואית־קלינית התנהלה גם פעולה פרופילקטית חשובה בשטח החסון הפעיל נגד כל מיני מחלות מדבקות עונתיות, כגון: אבעבועות, טפוס הבטן, וכן פעולה לגילוי מחלת הטוברקולוז. בקיץ אירגן ה„טאז״ קייטנות לילדי ביה״ס מהשכבות הדלות של יהודי הקהילה. היו אלה ה„קולוניות״ המפורסמות בהורודלץ, הקיטנה שליד קובל. האירגון של הקיטנות האלה היה בידי הרופאים: ד״ר זיסקינד, ד״ר ש״ץ, ד״ר וידרה וד״ר ציכנוביץ. תזונה טובה, אויר צח של יערות האורן, שמש, מים וספורט היו הגורמים שחסנו וחזקו את הילדים החוזרים העירה ללימודיהם החדשים. בין הרופאים הוותיקים בעיר היה ד״ר פינשטיין. הוא עסק ברפואה פנימית־כללית, היה מאוד מכובד ומקובל בעיר. דמותו המעוררת כולה כבוד, הדרת פניו, חיוכו הנסוך תמיד על פניו קרב אליו את כל הבא אליו לעצה ועזרה רפואית. נפטר בגיל של שיבה טובה. שייך היה לטיפוס של הרופא מהאסכולה הרוסית־יהודית הישנה אשר חלפה ואיננה יותר.

ד״ר ציכנוביץ, רופא פנימי כללי, מעורב בצבור ועסקן צבורי, פעיל רוב זמנו ברפואה צבורית. היה רופא של בתיה״ס העבריים והגמנסיה העברית. הרצאותיו בהיגינה אישית־ציבורית והיגינה של התלמיד היו מענינות מאוד. שנים

על שנים הטיף לנקיון הגוף, תזונה נכונה, ללבוש נכון לפי העונה, לספורט, בקצור „לנשמה בריאה בגוף בריא". נתן מזמנו ומרצו לעבודה ב„טאז" וכן בארגון קיטנות הקיץ עבור ילדי העיר הזקוקים לזה. ניצל מהשואה ונמצא ברוסיה עם משפחתו. היה ציוני נלהב ובטוחני כי געגועיו ולבו לארצנו נתונים.

ד"ר זיסקינד פטיה ז"ל. עסק ברפואת ילדים וגם פנימית. רופא רציני ומסור לחוליו. עסקן צבורי. נמנה על מנהלי ה„טאז" במשך שנים ואפילו מחלת לב קשה אשר פגעה בו רק זמנית הפסיקתהו מהתמסרותו לטיפול ושמירה על בריאותו של הילד היהודי הן ב„טאז" והן מחוצה לו. נרצח בימי השואה. בתו הצעירה סופקה נמצאת בארץ והשניה, פירה, בצרפת.

ד"ר וידרה יוסף ז"ל. עסק ברפואה פנימית, מחלות נשים ולידה. רופא מקובל בעיר ומסור לחוליו. עבד באופן צבורי ונתן מידיעותיו ויכולתו עבור השכבות הזקוקות לעזרה רפואית ב„טאז" וכן עבד בביה"ח היהודי. נרצח בימי השואה עם משפחתו.

ד"ר וויטמן, רופא למחלות עור ומין. במשך שנים היה המנהל של ביה"ח היהודי וכן מסר מזמנו לעבודה צבורית רפואית ב„טאז". משפחתו נרצחה בימי השואה. לפי ידיעות מהימנות הוא ניצל ונמצא ברוסיה.

ד"ר שומשטיין ז"ל, עסק ברפואה פנימית. הגיע לקובל בשנות ה־30 ומיד התחבב על כל השכבות של תושבי העיר. רופא מצויין ודיאגנוסטיקאי טוב. נרצח עם משפחתו בימי השואה.

ד"ר שץ ז"ל, עסק ברפואה כללית ופנימית. נתן מזמנו ומרצו לעבודה רפואית צבורית ב„טאז". נפל עם משפחתו בימי השואה.

ד"ר לכל, עסק ברפואת אף, אוזן וגרון. מומחה ומנתח מצוין. מעוזריו של הפרופסור נוימן המפורסם מוינה. עבד ב„טאז". נרצח בימי השואה.

ד"ר ניימרק ז"ל, עסק ברפואה פנימית וכללית, שייך היה לרופאים הצעירים בעיר. מהר התחבב על כולם ונחשב לרופא רציני ומסור. עבד בתור רופא פנימי ב„טאז". נרצח עם משפחתו בימי השואה.

ד"ר חסים (בארץ), מומחה למחלות ריאות — טוברקולוז. עוסק בשטח זה בארץ ועוזר בידיעותיו הרציניות בשדה זה לחיסול המחלה בקרב העם היושב בארץ.

ד"ר רטנובסקי־רטניב פיוטר, רופא־כירורג, עבד עם ד"ר רטאיסקי, מנהל בית־החולים ה„סיימיקובי", ועם ד"ר יבורובסקי בביה"ח היהודי. עבד ב„טאז" ככירורג. כיום הוא נמצא ברוסיה ומועסק כמנתח ראשי בבית־חולים צבאי.

ד"ר ויסברג, רופא פנימי־כללי, מהצעירים. אשתו, מבית בורשטיין, מורה

ב„גמנסיה קלרה ארליך" בשנת 1938/39 ואחר־כך בבית־ספר תיכון מס' 10 בימי הסוביטים. נרצחה בימי השואה.

ד"ר ורבה גרשון (גרישה), רופא־עיניים (אוקוליסט). כיום בקובל, מנהל הפוליקליניקה העירונית. מהרופאים הצעירים. סיים לימודו בצ'כיה. בוגר גמנסיה „תרבות". בנו של העורך־דין והעסקן ליאון (לייב) וורבה ז"ל. לא ניתן לו לעזוב את גבולות־רוסיה למרות רצונו.

ד"ר גלר ז"ל, בוגר הגמנסיה היהודית־פולנית ,רופא פנימי וכללי. סיים לימודיו בצ'כיה. בקובל הוא עבד בבית־החולים היהודי מספר שנים. נרצח בימי השואה.

ד"ר מלמד יוסף ז"ל, בוגר הגמנסיה היהודית־פולנית. רופא־כירורג. בימי הסוביטים עבד בבית־חולים ובמרפאה. נרצח בימי השואה.

ד"ר ווינשטיין בנימין, בוגר הגמנסיה היהודית־פולנית. סיים לימודי־הרפואה באיטליה. גר בתל־אביב ועוסק ברפואה פנימית.

ד"ר מרמלשטיין יוסף (יוז'יק), בוגר הגמנסיה הממשלתית ע"ש סלובצקי. התחיל בלימודי־הרפואה בורשה וסיים בלבוב בימי הסובייטים בשנת 1939. רופא פנימי. כיום באוסטרליה. ניצל בימי השואה בהיותו פרטיזן־רופא.

ד"ר אייזנברג ז"ל, רופא סטומטולוג ולריפוי־שיניים. בעל־שם ידוע בעיר. נרצח עם משפחתו בקובל. בנו היחיד בארץ. סיים את הטכניון בחיפה ועובד כמהנדס.

גברת ד"ר קוצין ז"ל, רופאת־שיניים ידועה בעיר. נרצחה בימי השואה.

ד"ר קוצין ז"ל, רופא־שיניים מפורסם. עסקן ציוני וצבורי. נקטף בדמי־ימיו.

נזכיר גם את דמותו הידועה בעיר של העוזר לרופא — פלדשר — ר' מוטיוק ז"ל, היה עוזרו הקבוע של ד"ר שץ המפורסם. נרצח בימי השואה.

בסקין, מראשוני הפלדשרים בעיר, היה גם בעל בית־מרקחת ומקובל מאוד בעיר.

מגר. שטילרמן, רוקח ב„לינת־הצדק". ניהל בית־מרקחת במסירות ונאמנות. נרצח בימי השואה.

קרמר אברהם, בעלה של המורה גראו. עבד בבית־המרקחת של פרז'־מובסקי.

מגר. ארליך ז"ל, רוקחת אצל פרידלנדר. אחותה של קלרה ארליך, מנהלת הגמנסיה. נרצחה בימי השואה.

נעלה זכר שורת האחיות העבריות, אשר בעילום־שם ובמסירות ללא־גבול לחולה הביאו לו הקלה ורפואה בכל שעה של יום ולילה. איני זוכר שמותיהן.

בימי הסוביטים מ־1.9.1939 נסגרו המוסדות הרפואיים־ציבוריים מטעם הקהילה היהודית. בית־החולים היהודי נהפך לבית־חולים עירוני מס׳ 2. ה„טאז" נסגר. ה„לינת הצדק" נסגרה ובית־המרקחת חוסל. הרופאים עברו לעבודה ממשלתית.



אליעזר לאוני

ייסוד „בקור-חולים" ובית-החולים החדש

טרם שנדבר על בתי־החולים חייבים אנו לעשות נפש ל„אדם עילאה", לאדם ורופא גדול, שהיה ממנהלי ה„בקור־חולים" — ד"ר מרדכי קולקין ז"ל. ד"ר קולקין היה הרופא היהודי הראשון בעיר. הוא מת בדמי־ימיו, בשנת השלושים ושלוש לחייו. בני־העיר זוכרים, ודאי, כשעלו על בית־הקברות החדש, ראו לא רחוק מהכניסה את מצבת ד"ר קולקין ועל־ידה — מצבת בנו בן־השלוש.

על ד"ר קולקין התהלכו אגדות בעיר. הוא היה מצוין במעלות ומידות טובות והרבה לעשות חסד עם החולים העניים. מחולה עני לא דרש שכר־טרחה. יתירה מזו — הוא היה תומך בחולים עניים מכספו הוא. ולא אחת קרה, כשיצא ד"ר קולקין מבית חולה עני, מצאו בני־משפחתו סכום כסף תחת הכר במיטת החולה. כי בעל־מידות היה האיש ולא חפץ להכלים פני בני־ביתו ולמסור להם את נדבתו, אלא בצורת „מתן בסתר".

פעם אחת, כך מספרים זקני־העיר, ישב בעגלה בדרכו לאחד החולים. הסוס שרך דרכו בעצלתיים ובקושי עמד על רגליו. ד"ר קולקין הרים קולו על בעל־העגלה היהודי, כי אצה לו הדרך לאחד החולים שחייו בסכנה. העגלון השיב: כן, אדוני הרופא, ידוע לי כי ממהר אתה אל אחד החולים, אבל קצרה ידי לעשות רצונך, כי סוסי חולה וכסף אין בידי לקנות סוס אחר, טוב ממנו. „כמה רובלים דרושים לך לקנות סוס אחר"? שאלו ד"ר קולקין. — „חמשה־עשר" — השיב העגלון. — „היספיק לך הסכום הזה"? — שאל שוב הרופא. — „יספיק" — השיב העגלון.

ד"ר קולקין הוציא מכיסו חמשה־עשר רובל ונתן לעגלון והוסיף לו עוד שטר בן חמשה־עשר רובל ואמר לו: ובשטר הזה תכין לך כל צרכי־שבת ואכלת ושבעת אתה ובני־ביתך.

ד״ר קולקין נפטר בששה־עשר בפברואר 1892 בשנת השלושים ושלוש לחייו. ביום הלויתו נסגרו כל החנויות, לרבות של הנוצרים. רב־העיר סיים את הספדו במלים אלה: „צאו־נא מלאכי־שלום, שאוהו על כפיים. בגן־עדן תהא נפשו צרורה בצרור־החיים. גמול ישרו וצדקתו ישולם לו שמה כפליים".

ה„בקור־חולים" נוסד בשנת 1882. הנהלתו הורכבה מד״ר קולקין, ד״ר פיינשטיין וב. רבינרזון. עם קבלת הרשיון מהממשלה בשנת 1891 התחיל להרחיב את חוג פעולותיו, משנה לשנה הוטב מצבו והביא את התועלת שבני־העיר יחלו לה.

כדי לעמוד על היקף העזרה הרפואית שהגיש בית־החולים ליהודי־העיר נעיין בדו״ח השנתי של בית־החולים משנת 1900. בשנה זו אושפזו בו 209 חולים. גברים — 89; נשים — 74; ילדים — 46. מלבד החולים ששכבו בבית־החולים בקרו בו 920 חולים, שהתרפאו בבתיהם. בתוכם: 235 גברים; 245 נשים ו־390 ילד. רבים מהם קבלו רפואות חינם מבית־המרקחת שנמצא בבית־החולים.

עוד בשנת 1895 ראתה הנהלת „בקור־חולים" שבית־החולים מפגר אחר התקדמות המדע הרפואי וכי יש להקים בית־חולים חדש, מודרני, מצויד בציוד רפואי חדיש. ההנהלה פנתה לשר־הפנים שיקציב עשרת אלפים רובל ממכס־הבשר לבנין בית־החולים החדש.

ההשתדלות עשתה פרי ובשנת 1898 ניתן הרשיון המבוקש. המגרש לבנין הוכן מזמן בפרוור־העיר, במקום רחב־ידים, בין דשאי־שדות וכרים. עם קבלת הרשיון נגשו אל מלאכת־הבניה שנמשכה קרוב לשלוש שנים. הבית היה כלול בהדרו, בנוי בהתאם להישגי מדע־הבניה ומותאם לצרכי ההיגיינה והרפואה. היו בו 16 חדרים מרווחים, 16 מיטות לחולים, בית־מרקחת, חדר־רופאים, בית־רחצה, מכבסה ועוד תאים ולשכות הדרושים לצרכי בית־החולים. הוצאות הבנין עלו סך 12.575 רובל.

בניית בית־החולים והרחבתו אופשרו הודות לתרומה הגונה שתרם אחד מחסידי אומות־העולם. בסביבות־העיר התגורר בעל־אחוזה עשיר בשם מלישקביץ. אביו שרת כגזבר בגנזך הממשלה בקובל, ובמותו ירש בנו את כל הונו. מלישקביץ בקר בבית־החולים והתפעל מיפיו וסידוריו הנאים. כבטוי לכך וכאות־הוקרה תרם במקום סך 4000 רובל וכן הצהיר שעוד ידו נטויה. בכסף זה שכללו את בנין בית־החולים, בנו דירות לחובש בית־החולים ולשומרים וכן הוסיפו מרתף לקרח.

ב־14 במאי 1901 הוחג חג חנוכת בית־החולים היהודי החדש. החגיגה נערכה בטוב־טעם. בשעה 2 אחה״צ התאסף קהל של נכבדי־העיר וביניהם

רבים מהאזרחים הנוצריים: שרי־צבא, פקידי־העיר ורופאיה, ראש־העיר וחבריו, כלם לבושי־פאר. החזן דמתא עם מקהלתו שרו „מזמור שיר חנוכת". אחר־כך עלה הרב מטעם, הרב בריק, על הבמה ואחרי נשאו תפילה קצרה לחנוכת בית־החולים נאם ברוסית ובאר לפני הנאספים את ערך המצוה „בקור־חולים", אשר חז"ל חשבוה בין המצוות החשובות ביותר, שאדם אוכל פירותיהן בעולם־הזה וקרן־קימת לעולם־הבא.

בסוף דבריו הודה למנהלים פרוז'נסקי, ברנדיס ורבינרזון ולכל האנשים שלקחו חלק בהקמת הבנין ולכל אלה שנדבו כלי־בית ומטות לבית־החולים. ביחוד דרש בשבח הד"ר פיינשטיין, שכהן בבית־החולים כרופא ראשי.



מרדכי חיניזון

מחיי הפועלים בקובל

ברצוני להנציח את האגודות המקצועיות בעיר ועסקניהן.

בראש אגודת פועלי־העץ עמדו משל חיניזון, ליידרמן, קולודנר ואחרים. בראש אגודת פועלי־האפיה עמדו זיליג בורשטיין, פרידמן, קגן וכו'. אגודת פועלי־המחט — בתיה מנדל, רחל מעסיר, חיט וכו'. אגודת פועלי־הבנין — קגן, מלמד וכו'. אגודת פועלי־העור — גולדנער ואחרים.

כן הנני מעלה בזכרוני את „חברת שעורי־ערב", שבראשה עמדו דוד מיילר, צלה קפלושניק, ד"ר רייס ואחרים.

על־יד האגודות המקצועיות היתה קימת ספרית־הפועלים ששימשה מקום־מיפגש לפועלים בשעות־המנוחה שלאחר העבודה. בשבתות היתה הנהלת הספריה מסדרת נשפי שאלות ותשובות בהשתתפות האינטליגנציה העובדת שבמקום ואורחים מבחוץ. מבין אנשי קובל השתתפו, בעיקר, ווינטרויב, וקסמן, המורה פיגלמן וכו'.

כן היתה קימת אגודה דרמטית, ששיחקה תיאטרון באידיש ועוררה התענינות רבה בלב כל פועלי־העיר.

הפועלים היו מיוצגים בהנהלת־העיריה ע"י יגודניק, שטיינמן וד"ר רייס ז"ל. אולם, פולין הפשיסטית הסתכלה בעין רעה בגידול כוחן של האגודות המקצועיות והחלה להצר את צעדיהן.

כאשר החליטו האגודות המקצועיות לחוג את חג האחד במאי, שנת 1928, במשותף ופנו לסטרוסטה לשם קבלת היתר לכך — באה דחיה. אולם, הפועלים לא השגיחו בכך והתאספו בהמוניהם על־יד בית האגודות המקצועיות. אז הופיעה

המשטרה הפולנית והחלה לפזר בכוח את המתקהלים. באופן ספונטני התארגנה תהלוכה רבת־משתתפים והחלה לנוע לעבר רחוב ורשבסקה. אולם, הגיעה תגבורת גדולה של שוטרים רגלים ורוכבים על סוסים והיכו מכות־רצח רבים מבין המפגינים.

מספר עסקנים נאסרו ונחבשו בבית־הסוהר לתקופה של 10 חדשים. במרץ 1929 התקיים המשפט שפסק לשחררם, אולם באותו ערב נתקימו מאסרים נוספים ונאסרו רבים מבין הפועלים וכן מבין האינטליגנציה העובדת. אגודת פעלי־העץ פוזרה וכן נסגרה והוחרמה ספריית־הפועלים.



א. דוארי (פוצ׳טר)

המועדון על־שם י. ל. פרץ

המועדון שימש מקום־מיפגש לבני המעמד הבינוני ומעמד הפועלים, עצם־הלוז של המועדון היתה הספריה שמנתה כ־2.000 ספר בארבע שפות: יידיש, רוסית, פולנית ועברית.

המארגנים היו: מאיר רייס, דוברובודקה, וויינטרויב, יוסקה ירוחימוביץ ופניה שורצברג. הספרן הראשון היה מרגוליאן, ואחריו שמשו בתפקיד זה גיפס פוצ׳טר ופניה ירוחימוביץ.

המועדון שימש מקום־מיפגש לבני המעמד הבינוני ומעמד הפועלים, שתנאי־חייהם לא איפשרו להם לרכוש השכלה בבתי־הספר התיכוניים והגבוהים, אולם לבם היה פתוח למדע, ספרות, שירה ומוסיקה. לא היה למועדון שום גוון פוליטי־מפלגתי, כי אם תרבותי גרידא. ואמנם הנוער נתפס לרעיון זה, הקדיש ממיטב אונו ופעילותו לפיתוח המועדון, ולאחר העבודה, בערבים, היה מבקר בו לשם בילוי בצוותא ולהאזין להרצאות בעניני ספרות ואמנות, שנתנו ע״י מרצים שונים.

המוסיקה תפסה מקום חשוב בחיי המועדון. היתה קימת על־ידו תזמורת, שמנתה כ־20 איש, ומארגנה היה מר ברושק שניגן בכינור. בין חבריה זכורים לי ארליכגערעכט, פימס, פוצטר, משה וויינשטיין, אהרן פרידמן ופידלמן.

התזמורת התכוננה להופעה פומבית לפני הקהל הרחב, אך משום־מה לא הוצאה תכנית זו אל הפועל. אולם, היא היתה מקיימת קונצרטים פנימיים, שהכנסותיהם היו קודש להחזקת המועדון והספריה.

לא לחינם נקרא המועדון על־שם הסופר העממי הגדול, כי כשם שפרץ



הועד־המייסד של המועדון ע"ש י. ל. פרץ בקובל

כתב ספורים שנועדו לעם, כן היתה הספריה, אף היא, מיועדת לאנשי־עמל, מהפועל עד לפקיד והמורה. כל אלה נקבצו יחד במועדון לשם קריאת עתון, משחק שח ושיחה קלה על המתרחש בעולם.

יעקב טייטלקר

„לינת-הצדק"

בין מוסדות־הצדקה העממיים־המסורתיים, כגון: „בקור־חולים" „מושב־זקנים", „קופת־גמילות־חסדים" וכו', — שלא נעדר מקומם גם בעירנו קובל — „לינת־הצדק" תפסה מקום ועמדה חשובים. מוסד־הצדקה הזה הווה מעין פרו־טוטיפוס עממי של „קופת־חולים", שנתכוון בראש וראשונה לעניי ומרודי העיר.

השם „לינת־הצדק" תרתי משמע: בית, שם תלין הצדקה, שבדרך כלל הוא הולם את כל המוסדות הפילנטרופיים של ההווי הגלותי, וכינוי, הבא להוכיח, כנראה, על היעוד הראשוני והיסודי של המוסד הזה, היינו: ל י נ ה בהתנדבות („צדק") של חבריו ומטפליו בבתיהם של חולים אנושים, בודדים ומבודדים, ללא גואל ומודע משפחתי, בעתים כתקונן ובייחוד בימי־חרום של מגפות ופורעניות, שפגעו לעתים באוכלוסיה של קובל, ושנזקקה למתנדבים ולמושיטי עזרה דחופה בהקרבה.

מחצבתו של המוסד „לינת־הצדק", בדומה לאחיו הקרובים לו במגמתם מפליג, בלי ספק, לתקופות קדומות של ההווי היהודי בגולה, בהן „העזרה הסוציאלית" הושתתה על יסודות אינדיווידואליים משפחתיים, לזמנים בהם העיירה נהנתה מחיים יציבים־סטנדרטיים, שקטה על שמריה והיוותה משפחה אחת גדולה, שחבריה היו „ערבים זה לזה" והכינוי „בני־רחמנים" כלל בתוכו תוכן מלא וגדוש.

בינתיים האוכלוסיה של העיר ושל העיירה שגשגה, גדלה ורבתה וקרני האור של ההשכלה, תרבות וחיי־חברה מסודרים הציצו בעד החרכים של מבצרי הגיטו הרוחני שבעיירות ובריכוזי היהודים בערי הגולה. רוח הזמן שינה את פני הדברים. קמו מוסדות־חנוך מודרניים. מוסדות־הצדקה לבשו גם הם צורה צבורית מחודשת. אישים בעלי השקפה מתקדמת לקחו בידם את ההגה והעמידו את המוסדות על פסי ציבוריות מתוקנת.

אחד העסקנים הראשונים שקיבל על עצמו את ריכוז העבודה ב„לינת־הצדק" ועמד בראש המוסד היה העסקן הנדבן הקובלאי המפורסם והענוותני — י ו ס ף ש ו ח ט — שהקדיש והעניק למוסד הזה ממרצו, מאונו ומהונו, במלוא המובן של המושגים האלה, ופעל הרבה להתקדמותו. במקום „הגבאים" המסורתיים נבחר ועד צבורי מודרני, שנכללו בתוכו: נציגי היהדות החרדית. בחירי בתי־הכנסת וה„שטיבלעך", נציגי הציונים, הסוחרים ובעלי־המלאכה, המפלגות והארגונים השונים. נשכרה דירה, שכללה בתוכה בית־מרקחת מסודר (בביתו של פיקהולץ־גולדברג ע"י הגשר), עם הרוקח המוסמך ז ל מ ן

ש ט י ל ר מ ן, ששרותו הרפואי המועיל לטובת עניי העיר וגם לשכבות הבי־נוניות, היה רב־חשיבות לאין ערוך.

תפקידי המוסד הסתעפו, התפשטו והתרחבו. מלבד ה„לינה" המסורתית של מתנדבים־חברים של „לינת־הצדק" בבתיהם של חולים החלו לחלק לעניים ונצרכים, לפי אישור הוועד, הרבנים וגופים צבוריים מוסמכים אחרים, רפואות ומכשירי־טיראפיה שונים, הזמנות לרופאים (ששיתפו פעולה עם „לינת־הצדק")



ר' שלמה טולייר ז"ל

פתקאות ל„מאַגיסטראַט", לשם רשיונות להתקבלות לבית־החולים העירוני, נשלחו אחים ואחיות לבתיהם של החולים, וכו'.

האמצעים שבהם הוחזק מוסד „לינת־הצדק", בדומה ליתר מוסדות־הצדקה שבעיר, היו בעיקר: הנדרים והנדבות, שנודרו ונודבו בבתי־הכנסת וב„שטיבלעך", נדבות מקערות־הצדקה שבערב יום הכפורים, מתקציב הקהלה, מתשלומים חדשים של חברים (שנגבו ע"י הגובה הוותיק „וופצי") ותרומות ארעיות של נדבנים ונדרנים. אולם כל אלה לא יכלו למלא את הגרעונות התדיריים של מוסד־הצדקה מחמת פעולתו המסועפת, הוצאותיו העצומות והכנסותיו המצומצמות.

והנה הגיעו שנות הזעזועים של מלחמת העולם הראשונה. העיר הוצפה פליטי־מלחמה מהחזיתות הקרובות. המצב הכלכלי והבריאותי ירד, המחסור גדל והביקוש הרפואי של הנצרכים נכפל ונשלש. על מוסד „לינת־הצדק", בדומה ליתר מוסדות־הצדקה הצבוריים, עבר משבר חמור והיה קרוב להתמוטטות.

עם תום המלחמה, העזובה במוסדות הצבוריים של העיר היתה רבה. בשלהי 1919 נכנסו הפולנים. עם חלופי המשטר ועם מעבר החיים למסלולים ממלכתיים חדשים גדלה המלאכה שבעתיים. שלטונות הפולנים חקרו ומצאו שדירתו של המוסד „לינת־הצדק" אינה מתאימה ואינה ראויה לבית־המרקחת. על רקע המשבר הכלכלי צצו נגודים וחכוכים פנימיים בין הוועד ובין הרוקח. יוסל שוחט — איש התום והמישרים התפטר מן הנשיאות. „לינת־הצדק" נתיתמה וחיכתה לגואלה... והנה הוא בא — בדמות העסקן הצבורי הנמרץ — שלמה טוליער ז"ל.

שלמה טוליער בא לקובל מן בילוצרקוב (רוסיה) בשנת 1919. בעל עסקים ורב פעולות. שותף בתחנת־החשמל ובעל בית־חרושת למסמרים — מצא שהות להטיל עצמו למערבולת העבודות הצבוריות של העיר, אולם יותר מכל התמכר ל„לינת־הצדק" וכל מרצו ומעייניו הקדיש לשיקומו ולביסוסו של המוסד הזה. ב־1921 קיבל מידי יוסף שוחט את הנהלת המוסד ועמד בראשו. ראשית מעשהו היה לארגן מחדש את הוועד הקיים, להכניס בו כוחות חדשים ולהפעילו. בוועד המחודש שעמד על־ידו נכנסו: שלמה טוליער (יו"ר), מיכאל רוזנבלט (סגן יו"ר), מיקה גסקו (מזכיר), לייב פיש, לייבל פרישברג, יחיאל אייבישיק, משה שוורצבלט, וולף גוניק, מרדכי מוקרין, אברהם גלאז, אברהם גלר, ליובה סטוק, שטיגבך, שלמה שניצר.

מעשהו השני היה לשכור דירה חדשה ומתאימה לבית־המרקחת, לפי דרישת השלטונות (בבית ציפה רויטר ברחוב וורשבסקה) ומיד אחרי זה ניגש לביסוס הכלכלי של המוסד ע"י הרחבת חוג החברים הקבועים של „לינת־הצדק" והעלאת התשלומים החדשיים, עריכת נשפים וקונצרטים של חזנים מפורסמים, (סירוטה וקוסוביצקי) שהביא אותם במיוחד לקובל, ימי־פרח תכופים, ע"י מאבק בלתי פוסק בקהלה ובמאגיסטראט הפולני למען הגדלת התמיכה ב„לינת־הצדק"; ע"י שפור המנגנון של המוסד וייעול הביצוע של תפקידיו — הצליח בימי הקדנציה שלו לרומם את המוסד, לפרסם אותו בחברה וליצור לו בסיס כלכלי איתן, להבטיח את קיומו והתפתחותו.

13 שנה נמשכה הקדנציה המוצלחת שלו ב„לינת־הצדק" וב־1931

נתקיים יובל העשור החגיגי שלו, בו קיבל אות הצטיינות, דיפלומה בעד פעולתו הברוכה לטובת „לינת־הצדק".

ב־1933 עזב את קובל (שלטונות הפולנים החרימו לטובתם את תחנת־החשמל) ויצא יחד עם ארבעת אחיו ללובלין, מקום שם הסתדרו בבית־חרושת. מקומו תפס סגנו מיכאל רוזנבלט. גם אחרי יציאתו מקובל לא פנו הודו והשפעתו של פעולותיו ותיקוניו החשובים של העסקן הנאמן והמסור למוסד הזה — שלמה טוליר. „לינת־הצדק" שהוסללה על־ידו על פסים ציבוריים תקינים המשיכה להתפתח, להכות שרשים ולעשות חיל, קנה לו מוניטין בכל שדרות האוכלוסיה, והרבה עניים, חולים ונצרכים נהנו ממנו וסופקו על־ידו כל צרכם. עד שבא פושע־עולם שטני היטלר ימ"ש ועקר את הכל, את החולים ואת הרופאים, את המטופלים ואת המטפלים, את הנהנים והמהנים — העוסקים בצרכי ציבור באמונה בכל נפשם ומאודם — יהי זכרם ברוך לדורות!



מאיר רוזנבלט (פרים)

ארגונים, חוגים, התגודדויות

(זרמים והלכי־רוח של חלק מהנוער היהודי בקובל)

שנות השלושים. האנטישמיות הפולנית בקו העליה. עת צרה היא ליהודי־פולין, הנאבקים קשות על קיומם. אולם, מאידך, היו אלה ימים של החדרת והעמקת התודעה הלאומית. בשורות הנוער היהודי בקובל מסתמן תהליך של שינוי־ערכין, של כמיהה למעין־אבות — לינוק ממקורות תרבותנו הסגולית.

תלמידי הגמנסיה היהודית־פולנית, בהנהלת קלרה ארליך, נועדים יחד עם התלמידים היהודים הספורים מהגמנסיה הפולנית הממשלתית והם קושרים קשרי־חברות עם תלמידי גמנסיה „תרבות", ואלה האחרונים מתרועעים עם הנוער החסידי.

באוירה מיוחדת זו התהוו ועוצבו ארגונים מיוחדים, חוגים והתגודדויות של הנוער הקובלאי היהודי.

„„אגודת הנוער הציוני הבלתי־מפלגתי בקובל"

עשרות בני־נוער יהודי בעלי הכרה לאומית לא יכלו, מסיבה זו או אחרת, להשתלב במסגרות הקימות של תנועות הנוער הציוניות בקובל. תלמידים מהכיתות הגבוהות וכן בוגרי שני בתי־הספר התיכוניים התוכחו ביניהם קצרות וארוכות בדבר ההשתיכות לתנועת־נוער זו או אחרת.

פעם הטיל מישהו לאויר־העולם מין דיבור שכזה: „הבה וניצור תנועת־נוער ציונית בלתי מפלגתית״!

והדיבור הפך למעשה: בשנת 1930 נוסדה בקובל, שכל צבעי־הקשת של תנועות הנוער הציוניות הבהיקו בה, תנועה מיוחדת במינה: „אגודת הנוער הבלתי־מפלגתי בקובל״.

אספת־היסוד התקימה באולם „בית־עם״ שברחוב סנקביצ׳ה. התכנסו ובאו כעשרים־שלושים בני־נוער. מגמנסיה „תרבות״ באו יצחק גוברמן, פנינה גולצבלט, ירחמיאל גולדשמיד ואחרים. מהגמנסיה של קלרה ארליך — וועלוול (זאב) ליפשיץ, ליובה (אריה) ריינר, כותב הטורים האלה וחבריהם.

הותוו קוי הפרוגרמה של התנועה: פעולה למען הקרנות, חקר תולדות הציונות, ידיעת־הארץ, לימוד והתעמקות במקורות התרבות העברית וכו׳.

כיושב־ראש התנועה החדשה הזאת נבחר יצחק גוברמן. יחד עם הועד שנבחר נגש הוא לפיתוח פעולה ענפה ורבת־מעוף. מקום מושבה של התנועה נקבע ב„בית־העם״, שהארגון הציוני הקובלאי העמידו לצורך פעולה זו.

אולם, לא ארכו ימי תנועת־הנוער החדשה הזאת. המאבק שנאבקו תנועות הנוער הציוניות לרכישת חברי אגודת הנוער הציוני הבלתי מפלגתי — השיג את שלו. אחדים ממנהיגי קבוצת־נוער זו הלכו באשר הלכו. אחרים עזבו את שורותיה. התנועה שבקה חיים לכל חי. אולם, עצם התהוותה היתה אופינית למהלך־המחשבה של חלק מהנוער היהודי בעל־הכרה בקובל.

חוגים לאידיש

תלמידי הגמנסיה הפולנית־יהודית, שאוצר־הידיעות שלהם בתרבות היהודית היה דל ומוגבל התאוו להשלים את ידיעותיהם בשעות שלאחר הלימודים.

כביטוי ממשי לכך ארגנה קבוצת תלמידים חוג ללימוד הספרות היהודית. האספות התקימו בבית החמים והנעים של הגלמנ׳ים ברחוב פבריטשנה, והמארחים מוש׳קה ומייקע גלמן, נוחם עדן, קבלו בסבר פנים את חבריהם ללימודים.

מלבד תלמידי הגמנסיה היו מקריאים, לעתים תכופות, בחוג הזה הרץ לווין, ליובה גלמן ואהר׳לה (אהרן) וורבה, את יצירותיהם של אבות הספרות היהודית.

הרבה שקידה השקענו בניתוח „מפי העם״ לפרץ. היינו קוראים ספור, מציגים שאלות ומעוררים מחשבות. היה מתפתח וכוח רב־תוכן ומלא־ענין שבסופו של דבר התגלגלו הדברים לדיון על הבעיות התרבותיות והסוציאליות האק־טואליות.

תלמידי הגמנסיה של קלרה ארליך, שהיו מלאי דינמיקה ופעלתנות, לא הגבילו את עצמם בלימוד הספרות היהודית בלבד, כי ענינו אותם נושאים יהודיים כלליים — היסטוריה יהודית, תנ״ך, ההווי היהודי, תולדות הציונות והתנועה החלוצית.

הצטרפו אליהם התלמידים המעטים והספורים של הגמנסיה הפולנית הממשלתית, שאף הם צמאים היו לתרבות עברית.

הרוח החיה בחוגים האלה היתה במשך תקופה ארוכה רוסיה־רות דשבסקי. היא למדה זמן מסוים בגמנסיה הפולנית הממשלתית, אך ביום בהיר אחד עזבה היא גמנסיה זו ועברה לבית־הספר התיכון הפולני־יהודי.

כבתו של פנחס דשבסקי ז״ל, שבשעתו התפרסם בעולם כמי שהתנקש בצורר־היהודים פבל קרושוון, האחראי לפוגרום הקישינובי — ירשה היא, ודאי, מאביה את המזג הסוער ואת הרוח הלוחמת. בבית דודה אברהם שיינקר, שהיה עסקן ציוני נודע בקובל, למדה היא להכיר את הקונטרסים הציוניים הראשונים.

רגישה, משכילה, מחוננת בחוש יוצא מן הכלל לעניני ספרות ולמכלול תופעות־התרבות, נגרפה היא כולה ע״י ערכי־התרבות של תנועת התחיה היהודית.

האספות התקימו לפחות אחת בשבוע. עתים, בבית רוסיה דשבסקי ועתים בבתי המשתתפים האחרים.

מתלמידי הגמנסיה היהודית־פולנית באו לחוג הזה ציפה בייראך, וועלוול ליפשיץ, ריינר, רוזנבלט ואחרים. מהגמנסיה הפולנית הממשלתית — פניה אוסיוק, פירה חזנוב־זיסקינד, פניה פורשטלר, רגינה רויטר וכו׳. כשבולת בודדה הופיע סרוליק בורשטיק מה„מיערניטשא שקאלא״.

סגל־המרצים הורכב, בעיקר, מתלמידי הגמנסיה העברית. הנה מדבר פרימר על רוממותו של היהודי, השר „מה־יפית״ לפריץ שלו, כפי שמנדלי מתאר אותו; הנה מדבר טוביה וויסברוט על „יציאת מצרים״ כעל התנועה הסוציאלית הקמאית, הקדמונית, בתולדות האדם. והנה מקריא ירחמיאל גולדשמיד את „האבטואמנסיפציה״ לפינסקר.

מציגים שאלות, מחווים דעות, מתלהבים ומתווכחים. הנוער שואל לנתיבות־עולם, מחפש פתרונות לשאלות היום הבוערות, אך בעיקר מתעמק הוא בבעיות שהן מכבשונו של עולם־היהדות.

שעות מרובות היו נמשכים הווכוחים בחוגים המופלאים האלה. ובשעות הלילה המאוחרות, עם סיום האספות, היו מנסרים בחוצות־קובל הרוגעים דברי־שיחה על הבעיות שנדונו.

חוגים אלה, שלא ידי מורים ומנהיגים חוללו אותם, כי אם היו אבטו־

יצירה, עצם מעצמו ובשר מבשרו של הנוער היהודי הקובלאי — נהפכו לבית־אולפנא לרבים מבני־הנעורים.

„אוהל־שם"

בבית־המדרש של הרבי מטריסק מתכנסים פעמים מספר בשבוע, בשעות שלאחר העבודה, בחורים חסידיים ולומדים להנאתם דף גמרא. הנה יוחנן (יוחנ'ציע) טברסקי, החייכני, המתרונן, בעל המבט החד — בנו של המרא־דאתרא הקובלאי ר' נחום־משה'לה הי"ד; הנה פישל גיטליס השתקן, בנו של ישעיה סופר; הנה לייבל טבקהנדלר הרצוי והחביב, בנו של החסיד הליובביטשי רב אברהם־נחמן; הנה אשר קליינרמן המתון; הנה האברכים הצעירים, הבנים והנכדים המחוננים של השוחטים הקובלאים.

ומהצד השני מופיעים מספר בוגרי הגמנסיה העברית והגמנסיה היהודית־פולנית, שתלמודם אתם, מטועני מיטען ידיעות רציני בתנ"ך, ספרות עברית והיסטוריה יהודית, המבקשים להעמיק ולהעשיר את ידיעותיהם במקורות קדומים. הנה יצחק קלוניצקי השמנמן והסימפטי; הנה יצחק גוברמן הלבבי; ישראל שטיינגרטן העליז והמחונן; ליובה (אריה) ריינר, שתמיד טרוד הוא בעניני־אמנות; מאיר רוזנבלט ואחרים.

חוטים סמויים מהעין מאגדים את חברת „תפארת־בחורים" עם בוגרי הגמנסיות הצמאים ליהדות. שתי החבורות מרגישות, שהאחת בכוחה להשלים את השניה, וללמוד אשה מרעותה.

בזה האופן נוצר מעצמו ה„אוהל־שם" המיוחד, הסגולי.

בני־הנעורים נפגשים מספר פעמים בשבוע, עתים בבית־המדרש של הרבי מטריסק הנמצא בירכתי ה„עיר", ועתים על „החולות" בבית־המדרש הקטן של „לינת־הצדק".

ההתלהבות החסידית מתמזגת עם המטוד המדעי, ואמונה עמוקה — עם שאיפות התרבות וההתפתחות. לייבל טבקהנדלר לומד דף גמרא, לומדים בשקידה תנ"ך, מעיינים ברמב"ם, משוחחים על עקרי־היהדות, מתעמקים בפילוסופיה היהודית, צוללים בעמקי המושכלות הראשונים של ההויה האנושית.

החוג הולך ומתרחב. הוא מושך אליו כוחות חדשים. הנה מופיע מאטעס קרז'נר, המלא חיים, מנהיג „צעירי־מזרחי" הקובלאים; הנה הרשיל באקון העדין ויפה־הנפש; הנה יחזקאל גולדברג הטרוד תמיד בעניניו; הנה ברל לנדוי בן הרב; הנה האחים מלמד, ה„רצענים" הדרים ב„עיר" והנה שלושת האחים באכאוועד.

לומדים בשקידה עד שעה מאוחרת בלילה, מתקרבים איש לרעהו



מחברי „אוהל־שם״

עומדים מימין לשמאל: מטיס קרז׳נר, הרשיל בקון, יצחק קלוניצקי (שם הרביעי לא ידוע)
יושבים מימין לשמאל: הרשיל אברך, ישעיהו אברך, מאיר רוזנבלט, גולדשמיט

ומתידדים. מסדרים חגיגה בבית־המדרש הטריסקאי, נואמים ו„חוטפים״ ריקוד חסידי.

עם סיום הלימוד מתפזרים בשעה מאוחרת בלילה. אנשי ה„עיר״ פונים לעבר האחד ואנשי ה„חולות״ פונים לעבר השני.

* * *

בני־נוער מבתים שונים, ממוצא סוציאלי שונה, בעלי דרגות־תרבות וחינוך שונות — התאגדו לחוגים, קבוצות, חברות, ערגו על מלה יהודית, מחשבה יהודית, נמשכו אל המעין, למקורות היהדות, חלמו על עולם של צדק ויושר. רוב־רובם הוציאו את נשמותיהם על קידוש־השם. יהא זכרם ברוך.

מ. אַליצקי (ארצות־הברית)

בתוכבי בית־היתומים

חמש השנים שגרתי בקובל, שנות ילדותי הראשונות, שכרגיל הן מהמאושרות ביותר בחיי־אדם — היו, למגינת לבי, שנים קודרות ועגומות. הנכר והיתמות העיקו עלי בכל כבדם. בישן, רגיש ואסטניס מלידה — דכאה אותי אוירת בית־היתומים. אם כי אנוס הייתי להכנע לגורלי המר ולהשלים עם המציאות — תרתי בלבי כיצד לנוס מהמקום הזה, והרהורי־מנוסה אלה הוסיפו נופך של דכדוך ועגמימות.

יסורי־שאול אפפוני כל־אימת שבאתי לבית־היתומים לסעוד ארוחת־צהרים או להצטייד בכיכר־לחם, אך מצאתי נוחם בכך, שפטור אני מללין עם כל הילדים, כי אכסנוני בדירה פרטית, עתים יחידי ועתים עם עוד מספר „ילדי רייצה".

בנין בית־היתומים. חומת־לבנים אדומות שטרם נשלם בנינה עמדה באחת מפינות העיר בשכנות עם בית־הסוהר העירוני. הסימטה הקצרה שנשתלשלה מרחוב מיצקביצ'ה נתכסתה בחורף במרבד־שלג, ובסתיו היו הרגלים טובעות בטיט ורפש. ילדי בית־היתומים עשו את דרכם בהיאחזם בגדר הדחויה והמטה לנפול.

הסימטה נתמסמסה בככר רחבת־ידיים על־יד צריח בית־הסוהר. שתי החומות, האדומה של בית־היתומים, והלבנה של בית־הסוהר — נסכו עגמימות בלב. עוברים ושבים השפילו עיניהם, גזרה שמא יהיו חשודים כי מסתכלים הם למעלה בחלונות הזעירים. השנים לא היו כתיקונן.

מצב הרוח המדוכדך לא השתפר גם בהכנסך פנימה, לחדרי בית־היתומים. הבית טרם הגיע לגמר בנינו ומהקירות והתקרה נשבו רוחות של אזלת־יד ועזובה. שולחנות־העץ הארוכים, שעל־ידם הסבו הילדים, זכו לעתים רחוקות ללובן של מפה. על דלת המטבח צבאו בקוצר־רוח הילדים הרעבים ל„לחם העצבים". שלוש הארוחות היומיות היו חד־גווניות: בבוקר ובערב: לחם עם ריבה, או שומן ותה ממותק למחצה; בצהרים: מרק עם לחם שחור. לעתים — גם תוספת של נתחי־בשר קטנים. אם כי הלחם לא היה קצוב, בכל זאת לא היה בארוחה כדי להשביע. חלב הגישו לילדים הקטנים ולחולים. בשבת כיבדו בפרוסות חלה.

לעתים רחוקות סעדתי בצוותא עם הילדים. נהניתי מזכויות מיוחדות והתגוררתי הרחק מבית־היתומים. התחמקתי מהילדים והתגנבתי לשולחן. כעצם בגרון היה לי נתח הבשר הגדול יותר שהוגש לי על הצלחת, כי מסביב דקרוני

העינים הרעבות של היתומים. נמנעתי גם, עד כמה שאפשר, מלהפגש עם מר אפלבוים.

אפלבוים הזקן בנה בכספו את בית־היתומים וללא־הפסק הגיש סעד חמרי. הוא סרב לקבלני. יתכן, שהמצב הכלכלי הדחוק היה בדבר ואפשר שגילי ה„גבוה", בן 14 הייתי, היה בעוכרי. חלקו, אמנם, כבוד ל„זקן", אך לא הוא היה הבעל־בית האמיתי. הבעלי־בתים האמיתיים היו מיודעינו רייצה לווין וארליך. הם היו בעד קבלתי למוסד ועל פיהם ישק דבר.

רייצה לווין, או כפי שקראו לה בפשטות רייצה, שקעה ראשה ורובה בעבודה למען היתומים עוד בהיותה נערה צעירה. כנצר מגזע „שרה בת־טובים" הקדישה את ימיה ואת לילותיה לילדים הגלמודים. בימים התרוצצה ברחובות־העיר לחפש דירות, עבודה, כסף ולעתים קרובות לאסוף חלות לשבת. בערבים הסבה עם הילדים ודאגה לשלומם ולתלבושתם. בשעה מאוחרת בלילה הלכה היא לישון בבית־הוריה. הדרך ארוכה היתה, ובבית קבלוה בפנים זעופים. היא הקריבה את חייה האישיים, ותרה על אושר האימהות ולא נישאה לארליך, אם כי העיר כולה ציפתה ליום שמחת־לבה כדי לברכה בברכת „מזל־טוב". לטובת הילדים, הילדות בעיקר, סדרה היא אותם בדירות פרטיות, כדי להקל עליהם להגיע לתכלית ולהעמידם על רגליהם. היו אלה „ילדי רייצה".

את שמו הפרטי של ארליך מעולם לא ידעתי. הוא היה נמוך־קומה, גופו מסורבל במקצת ופניו הפיקו טוב־לב. המקל העבה שבידו היה לו בן־לוויה תמידי. במקל זה „עבר את הירדן" — סלל לו דרך באגמי הביצות והרפש, בלכתו לעבודתו בבית־היתומים. באופן רשמי כיהן הוא כמזכיר וכמנהל חשבונות, אולם הוא היה „כל־בו", כל הדאגות לבית־היתומים היו מוטלות על שכמו ולכול הגיש תשומת־לבו.

אם כי רבים וטובים השקיעו ממיטב אונם, בכל זאת לא היה בכך כדי סיפוק עשרות הילדים. עצב היה נסוך על פניהם. לעתים רחוקות בלבד שמעו ילד צוחק, ופטור אני מלהדגיש שלא שמעו מפיהם זמר ודברי־שיר.

לפי עניות דעתי, מצב זה לא היה, בחינת, גזרה מהשמים. עבודת־החינוך היתה לקויה. הורגש היעדרו של מורה בקי ומנוסה, שיעשיר את חיי הילדים ויעורר בהם שמחת־החיים. פאשע, המחנכת הרשמית, היתה טרודה בעניני מינהלה. היא דאגה שהילדים יקבלו את מנת־האוכל בזמנה, שכלי־המטה יהיו נקיים ושהמלבושים יהיו, פחות או יותר, שלמים. לא פעם היה עליה לדאוג להשיג לחם לארוחה. ולכן, אף היא, פאשע, לא היתה מהמרוצות ביותר מהמצב. תדיר התאוננה, שהיא אנוסה לעשות מעשים שאינם לפי רוחה, אך לא היה לאל

ידה להושיע. ואהבתה לילדים היתה ללא גבול וסיג, ובעברה בחפזה היתה לוחצת אל לבה פעם ילד זה ופעם ילד אחר.

אולם הילדים לא הסתפקו במנה זעומה זו של חיבוקים ולטיפות, ולכן הרצינו קודם זמנם. התחילו לחשוב על לימוד מקצוע, להגיע לעצמאות ולעזוב את בית־היתומים. חלומם הערב ביותר היה: להתבגר ולהספח אל „ילדי רייצה". „ילדי רייצה", טוב להם, כי הם מתגוררים בדירות פרטיות, ולא הכול יודעים שהם משוכני בית־היתומים.

גם ארליך ידע והבין, שהעבודה החינוכית לקויה בחסר. הוא תכנן לא פעם אספה או חגיגה, אולם תכניות אלו לא הגיעו לכלל הגשם ונשארו בתחום הדיבור בלבד, כי דאגות אחרות העיקו על לבו.

לילות בודדים וספורים יצא לי ללון בבית־היתומים. חדרי השינה נמצאו בקומה השניה. היו אלה חדרים ארוכים ובהם מיטות־ברזל מכוסות בשמיכות. לפני השינה היתה פאשע מדליקה מנורות אדומות קטנות. מהאור האדום הדלוח והקודר האפילו החדרים עוד יותר.

כשעליתי בלילה הראשון לחדר השינה נרתעתי מפני ה„וימש אודם", האודם הגדוש, ונעצרתי על־יד הדלת. באופל האדום הזה הבחנתי בכמה ילדים שישבו ישיבה שפופה על מיטותיהם. אחדים מהם עמדו על־יד החלונות והסתכלו בשמי־הירח הבהירים. אגודות של־אור הצליפו על פניהם הנוגים. כולם היו שקועים באָלם מכביד ומעיק.

עד שעה מאוחרת בלילה שכבתי בבגדי ולא עצמתי עין. עד מוח־עצמותי הרגשתי את בדידותו של היתום עלי־אדמות, את הוויתו האומללה. ואז הבנתי גם אני מה ערירי אני.

באותו ליל־תוגה הריתי את שירי, שכעבור כמה שנים הדפסתיו ב„ליטע־ראָרישע בלעטער":

ק י נ ד ע ר

וואוהין־זשע זאָל איך מיט מיין שמייכל קומען,
אַז אויכעט קינדער האָבן ערנסטע געזיכטער
ווי גרויסע מענטשן?
בייטאָג שטייען זיי מיט קעפּ אַראָפּגעלאָזט
ביי פרעמדע טירן.
אין נעכט קוקן זיי אַרויס דורך שויב
מיט קליינטשיקע לבנות אין די אויגן,
ווי גרויסע טראָפּנס מילך.

זיי טראַכטן פון אַ מאַמע־ברוסט וואָס האָט זיי ניט געזויגן,
און ווי גוט עס איז מסתמא
אַ שטיקל ברויט באַשמירט מיט פוטער,
ווי אַ רייפטעלע לבנה.
וואוהין־זשע זאָל איך מיט מיין שמייכל קומען,
אַז אויכעט קינדער זיינען ערנסט?

(תרגם מאידיש: א. לאוני)



אברהם גלאז (פולין)

ייסודו של בית-ספר „אורט" והתפתחותו

בשלהי שנת 1922 התקימה אספה כללית של חברת „אורט" בחצר־ביתו של העורך־דין אפלבוים. שם נמצאה אגודת האומנים. לאספה בא קהל רב ובחרו בהנהלה, אולם איש לא הסכים לשמש כיושב־ראש. בלית־ברירה, „במקום שאין אנשים השתדל להיות איש", קבלתי על עצמי את התפקיד הזה.

בתקופה ההיא התקימה בקובל סדנה של חיט לבגדי־גברים ושם למדו את המקצוע הזה שמונה או תשעה נערים. המורה שלהם היה אברהם מאניס (קראו לו אברהם־בערל טריסקערס). הסדנה נמצאה בקצווי־העיר, בבית אברהם שיינקר.

למחרת היבחרי כיושב־ראש ה„אורט" הלכתי לראות כיצד מתקדם הלימוד, וכשבאתי ראיתי והנה המורה מלמד את הנערים לשיר את הניגונים של תפילות ראש־השנה, כי הוא שימש כחזן בבית־המדרש של בריק. בראותי שהמורה הפך את הסדנה ל„אופרה" החלטתי בו־במקום להעביר את שולחן־החייטים למרכז העיר. שכרתי דירה ברחוב „השלושה במאי", בבית אשר המנגן, ושם סידרתי את הסדנה.

עברו ששה שבועות והלכתי לבקר „ילד טיפוחי", והנה, עדיין, ממשיכים בחזרות על תפילות „הימים הנוראים", און מ'ווערט גאָרנישט מיד, ואין רואים, אפילו, סימן של עבודת־כפיים. נוכחתי שזוהי ברכה לבטלה, שזהו צמח בל יעשה קמח, קראתי לישיבת ההנהלה ואמרתי: קוויתי לעשות אומנים ויעש אמנים. הבה נפזר את „המושב לצים" הזה ונפתח סדנה לבגדי־גברות.

וכך הוה: שלחתי שליח שיערוך רשימה מי ומי מהנערות הרוצות ללמוד תפירת בגדי־נשים, והביאו לי רשימה של 30 נערות מבית־היתומים ועשר נערות התלקטו ממקומות שונים בעיר. כשהיתה בידי הרשימה של 40 מועמדות

התחלתי לדאוג למנהלת. התקשרתי עם ווילנה ושלחו לי מנהלת מוכשרת, את העלמה פאַניע פישקעס (אחר־כך גברת חייט). שכרתי אולם גדול ורחב ברחוב מיצקביצ׳ה, קיבלתי רשיון מתאים ונגשנו לעבודה רצינית. והודות לליבר ארמרניק, שעזר לנו להשיג את הרשיון לפתיחת בית־הספר, נוסד ה„אורט״ בשנת 1923.

חלפה שנה ופתחנו כיתה נוספת. הזמנו עוד מורה, את העלמה פייגלסון הנמצאת בישראל.

באותה תקופה אירע מאורע כזה: בקובל חי מורה בשם קופיט. הוא שבק חיים לכל חי והשאיר לאנחות אלמנה עם שתי נערות. דללו מקורות הפרנסה של האלמנה, והיא השתקעה בטריסק אצל בנה שעסק שם בהוראה. אחת משתי הנערות, אסתר קופיט, פנתה אלינו שנקבל אותה כתלמידה בבית־ספר „אורט״. נעתרתי לבקשתה, ואמה היתה מביאה לה פעמיים בשבוע את מחיתה. פניתי לבית־היתומים בבקשה שיקבלו את הנערה ובזה האופן יאפשרו לה לרכוש מקצוע. לדאבוני נעניתי בשלילה מתוך נימוק, שקימת החלטה, שאין מקבלים לבית־היתומים יתום מהורה אחד בלבד.

קרה המקרה ובאותו זמן באה יתומה „עגולה״, שבית־היתומים ביקש להכניסה לבית־ספר „אורט״. בא אלי היושב־ראש של בית־היתומים מר אפלבוים, בכבודו ועצמו, ובקשני לקבל את הנערה באמצע שנת הלימודים.

אמרתי: אפלבוים ידידי, נקבל את הנערה בתנאי שתקבלו לבית־היתומים את אסתר קופיט. הוא הסכים וה„עיסקה״ נחתמה לחיים ולשלום. אסתר קופיט נמצאת כיום בישראל.

בשנת 1924 היה המצב הכלכלי של ה„אורט״ דחוק מאוד. קבלנו חוזר ממרכז ה„אורט״ בורשה שעלינו לקיים את בית־הספר בכוחותינו אנו, או לחסלו. ה„אורט״ נפרד אז מהדז׳וינט וארגן ועדים עצמאיים, אולם כספים לא היו. קראתי לישיבת ההנהלה. חברים אחדים היו בעד סגירת בית־הספר, אולם אני חיוויתי את דעתי, שעלינו לעשות מאמץ עליון, כדי שבית־הספר יוסיף להתקיים. אחדים התפטרו מההנהלה. ברוב עמל המשכנו בעבודה ולא השגחנו בכך שבערים אחרות חוסלו בתי־הספר של ה„אורט״.

לא ארכו הימים והמרכז בוורשה שלח לנו 20% מהתקציב ולאחר השתדלויות והפצרות עלתה ההקצבה ל־50%. את היתר כיסינו ממקורות־פנים. בזה האופן העמדנו שוב את בית־הספר על רגליו, ולא עוד אלא שהוא התפתח והתרחב. בשנת 1925 פתחנו כיתה שלישית, בהנהלת המורה מיה טשוך־וולווס.

בשנת 1926 נשלחתי מקובל כציר לועידה העולמית השניה של ה„אורט״

בברלין, בשנת 1928, בערך, נבחר רופא־השינים ד״ר סוקולובסקי כיושב־ראש ה„אורט״ ואני ופנחס שײנבוים שמשנו כסגניו.

אחרי מות הד״ר סוקולובסקי שימש כיושב־ראש ה„אורט״ מנהל הגמנסיה העברית מר אשר פרנקפורט הי״ד. כך התקיים בית־הספר עד פרוץ מלחמת העולם השניה. כשבקובל כבר שלטו הסובייטים קבלנו, עדיין, במשך 8 חדשים כספים לכיסוי התקציב. אחר־כך קבלתי מכתב בו הציעו לי לחסל את בית־הספר, כי הוא, בחינת, „יוצא דופן״. אז מסרתי למזכירה העלמה מנדל את כל האינוונטר לבית־היתומים, שם נמשכה הפעולה וחוה מרגוליס שמשה כמורה למלאכה.



הערץ לעווין

דער סטאָליאַר-פּאַריין

אויפן ווינקל אלט־וואָקזאַלנע־לויצקער גאַס צווײ קלײנע שטיבלעך. עטלעכע יידישע צייטונגען אויף די טישן, אַ פּאָר בילדער פון יידישע שרייבער אויף די ווענט.

אַלע אָוונטן פלעגט מען דאָ טרעפן יונגע בחורים בלעטערן די צייטונגען אָדער לייענען אַ בוך ביי דער בלאַסער עלעקטרישער באַלײכטונג.

דאָס איז אָפיציעל דער סטאָליאַר־פּאַריין. אין דער אמתן איז דאָס דער טרעף־פונקט פון דער אַרבעטער רעוואָלוציאָנערער יוגנט.

יעדן שבת, ווען אונזערע עלטערן זענען געגאַנגען אין שול אַריין, זענען די אַרבעטער געגאַנגען אין פּאַריין דיסקוטירן וועגן אַקטועלע פּראָבלעמען.

דאָ האָט מען געשטורמט די אַלטע וועלט, דאָס קליין־בירגערליכע פּאַרקריפּלט לעבן, בקיצור, די אָרדנונג וועלכע דאַרף אונטערגיין און לאָזן דעם פּלאַץ פאַר די שעפערישע אַרבעטער און די צוקונפטיקע יושרדיקע וועלט.

דער אָנפירער איז געווען מענדל, אַ סטאָליאַר פון דור דורות. אַ פעסטער ברייט־בייניקער בחור מיט קלאָרע, קלוגע אויגען. פון קינדוויייז אָן געאַרבעט שווער מיט זיין פאָטער און נישט האָבנדיק קיין גרויסע בילדונג, האָט ער געהאַט אַ געזונטן פּראַקטישן קוק אויפן לעבן.

ביי מענדלן זענען אַלע פּראָבלעמען געווען פשוט און קלאָר. ער האָט אָנגעפירט די פּאַרשידענע געהיימע אַקציעס מיט אַ געוויסן אויטאָריטעט. זיינע באַפעלן זענען געוואָרן אויסגעפירט מיט אַ מיליטערישע דיסציפּלין.

אָבער ביי דער קלענסטער טעאָרעטישער דיסקוסיע האָט ער געפילט זיין שוואַכע צוגרייטונג, ס׳האָט געפעלט די באַזע, אַ ביסל בילדונג.

האָט ער אַפּעלירט צו די פּראָגרעסיווע יוגנט, די סימפּאַטיקער. יעדע וואָך איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ לעקציע וועגן יידישע שרייבער, אַ ליטעראַרישער געריכט אָדער אַ קעסטל־אָוונט.

אַט דערמאָן איך זיך נאָך די געריכטן איבער מאָטקע גנב, באַנטשע שוויג, די רעציטאַציעס און דיסקוסיע וועגן פּרץ׳ן, מענדעלע מוכר ספרים, פּרץ מאַרקיש, קולבאַק און אנדערע. אַט זע איך נאָך די ערנסטע פּנימער פון די אַרבעטער וואָס האָבן געשטעלט פאַרשידענע און הויפּטזעכלעך פּאָליטיש־עקאָנאָמישע פראַגן אויף די קעסטל־אָוונטן.

און ווען איך דערמאָן זיך נאָך ווי יעדע טעמע איז געוואָרן שטודירט, מיט אַ וועלכע ערנסטקייט און טיפקייט יעדער פּראָבלעם איז באַהאַנדלט געוואָרן, דאַרף איך צוגעבן אַז די רעפעראַטן און דיסקוסיעס האָבן דערגרייכט אַ געוויסע אַקאַדעמישע מדרגה.

ערשט וואָלט איך וועלן געבן אַ קורצן סקיץ פון די אנטיילנעמער פון דעם אַרבעטער־אוניווערזיטעט וועלכע זענען דאַכט מיר אַלע געהרגעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

משה קופּערבערג. אַ לומפּן־פּראָלעטאַריער, אַ שטענדיק־אומצופרידענער מענטש, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך געליינט ביכער און שבת שטודירט די „ליטעראַרישע בלעטער". מיט גרויסע ראָמאַנטישע חלומות, מיט אַ סך אידייעס, וועלכע זענען קיינמאָל נישט רעאַליזירט געוואָרן.

אפרוים דאָבראַוודקע. אַ געוועזענער ישיבה־בחור, אַ געוויסער קענער פון יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט געזוכט זיין תיקון אין דער מאָדערנער וועלט אָבער קיינמאָל נישט געקענט זיך אינגאַנצן אָפּטרייסלען פון דער ישיבה־אַטמאָספער.

משקה ווייטרויב — דער היפך פון דאבראוודקע. אַ קאָסמאָפּאָליט מיט שוואַכע קענטענישן אין יידישער ליטעראַטור און יידישקייט בכלל, אַ טעאָרעטיקער פון מאַרקסיזם.

אַ אייראָפּייער מיט פּראָגרעסיווע אידייען, מיט אַ שטענדיקן איראָנישן שמייכל, מיט אַ גרויסע טשופּרינע, צושויבערטע האָר, אַ טיפּ פון אַ הפקר־מענטש אָדער... אַנאַרכיסט.

געקענט דיסקוטירן גאַנצע טעג וועגן עקאָנאָמישע פראַגן און קיינעם נישט צולאָזן צום וואָרט. מיט קיינעם נישט געווען מסכים, נישט מיט דער מיינונג פון חברים, נישט מיט דער פּאָליטיק פון מערב־וועלט, נישט מיט די

סיסטעמען פון מזרח־וועלט. און טאָמער האָט מען געוואָלט אין אַ פּריוואַטער חברישער דיסקוסיע אים איבערשפּאַרן פלעג ער איבעררייסן מיט סאַרקאַזם זאָגנדיק: דו האָסט צו אַ קליינעם מח אויף מיר צו פאַרשטיין... און אַ מינוט ווייטער מיט אַ שמייכל פאַרגעזעצט דעם לאַנגן מאָנאָלאָג.

קלמן ליס. די שטורמדיקע צעשוידערטע נאַטור וועלכער האָט באַשריבן די יידישע פאָלקס־מענטשן, די האָרעפּאַשניקעס, די דאָרפס־יידן און די ברייטע אוקראַינישע פעלדער אויף קולבאַקס נוסח. קלמן ליס, מיין חבר פון קינדער־יאָרן, אָנהויבנדיק פון חדר ביז מיין אַוועקפאָרן פון קאָוולע.

פון יונגע יאָרן אָנגעהויבן שרייבן און שטענדיק געטראָגן אין טאַש אַ פּאָר נייע פרישע לידער און תמיד גרייט געווען צו רעציטירן אַ ליד אויף צו זעהן דעם איינדרוק וואָס עס וועט מאַכן אויף זיינע חברים. נישט געווען אַ טאָג קלמן זאָל מיר נישט אָנכאַפּן אויף דער לויצקער גאַס און מיט כוח מיר אַריינ־שלעפּן צו אים אין שטוב אַריין.

מאַמע, פלעג ער געבן אַ געשריי, מאַך אַ גלאָז טיי פאַר הערצן, איך וועל אים דערווייל איבערלייענען מיין לעצט ווערק.

זיין פשטות, גוטמוטיקייט און נאַיוויטעט אין דער ברויזענדער נאַטור האָבן אים אָפט געגעבן אַ קאָמישע נאָט.

אָבער אין נביא בעירו. קאָוולע האָט נישט געוואָלט אים אנערקענען די קאַריערע פון אַ שרייבער, וואָס ער האָט ערהאָבערט שפּעטער אין וואַרשע.

אין ווילנע ווו איך האָב שטודירט צוזאַמען מיט קלמנען אין העברעישן סעמינאַר, זענען מיר געגאַנגען באַזוכן צוזאַמען דעם בית־עולם. דאָרט געפינט זיך די מצבה פון אַ יידישן שרייבער וואָס איז געהרגעט געוואָרן אין בליענדן עלטער פון די פּאָליאַקן אין 1919. די מצבה שטעלט פאָר אַ אָדלער מיט אימפּאָזאַנטע פליגלען, אָבער איינער פון זיי איז אָפּגעהאַקט געוואָרן אויפן וועג פון זיין אומפעדיקן פלי.

דער פויגל פאַלט אַ טויטער.

קלמן, מיט טרערן אין די אויגן, האָט זיך אונטערגעשריבן אויף דעם מאָנומענט, אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער צוגעגעבן מיט קוראַזש:

דו וועסט זעהן, אַז מיינע פליגל וועלן מיר אַוועקטראָגן זייער, זייער ווייט.

קלמן האָט געענדיקט זיין לעבן אויפן זעלבן אויפן. אים קומט די זעלבע מצבה.

יערוכאָמאָוויטש — אַ בלאַס אויסגעמאַטערט פּנים מיט עטלעכע ווייסע האָר אויפן קאָפּ, אַ קראַנקער מענטש, אַ זקן. יאָרן לאַנג געזעסן אין טורמע

און אַזוי זיך צוגעוווינט צום תפיסה־לעבן, אַז ער האָט דערנאָך זיך נישט געקענט צופּאַסן צו דער פרייהייט.

— ווי טראַכט איר איינאָרדנען אייער לעבן, יערוכאַמאָוויטש?

— אָט, איך האָב נישט קיין פּלענער צו מאַכן, איך וועל מסתמא אינגיכן אומקערן אהין, אינטער די קראַטן. ער האָט נישט קיין טעות געהאַט.

איך אַליין, פון מיר איז מיר שווער צו געבן אַ בילד און נאָך עטלעכע חברים. דאָס איז געווען דער קרייז וואָס האָט געהאָלפן די קולטורעלע אַנטוויקלונג פון קאָוולער פּראָלעטאַריאַט — דער פאָלקס־אוניווערסיטעט.

* * *

אָנהויב 1928 בין איך אַוועק קיין פּאַריז. זעקס מאָנאַטן שפּעטער זענען כמעט אַלע אַרבעטער פון קלוב מיט משקה וויינטרויב אַרעסטירט געוואָרן.

* * *

צוויי יאָר שפּעטער האָט מען די זעלבע חברים געפּירט אין קייטן איבער די קאָוולער גאַסן אין געריכט וואָס האָט זיי פאַרמשפּט אויף תפיסה, אַ טייל ביז 8 יאָר.

* * *

זעקס יאָר שפּעטער האָב איך באַקומען אַ בריוו אין פּאַריז פון מענדלען, פון דער צענטראַלער־טורמע אין גאַליציע.

ער האָט שטאָלץ געטראָגן זיין שווערן גורל. נישט קיין סימן פון פאַר־ביטערונג. אָבער געוואָלט וויסן וואָס ס׳טוט זיך אויף דער גרויסער, ברייטער, ציטווייליגער פאַרמאַכטער וועלט פאַר אים.



מאיר רוזנבלט (פאריס)

ה„מושב־זקנים״ בקובל

כשיהודי קרא ב„תהלים״ והגיע לפסוק „אל תשליכני לעת זקנה״ (תהלים ע״א, ט׳) היתה אנחה פורצת מלבו. הפחד להיות נעזב לעת זקנה, ללא סעד וללא תמיכה, נתון לשבט הגורל המר והאכזרי — מסך עצב ומרירות בלב.

היהדות הקדומה התיחסה בכבוד והערצה לזקן. ספרותנו העתיקה דברה בשבח הזקנה. היא זיהתה את השיבה עם חכמה ועם ידיעת־החיים. ואמרו

חכמים: „זקני תלמידי־חכמים כל־זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם". וכן אמרו: „בנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין".

קובל, שאשיות חיי־הרוח שלה הטבעו על אדני הערכים הנצחיים של היהדות, הצטיינה במסירותה ודאגתה הרבה לזקנים, שלא ירגישו את עצמם בודדים וגלמודים ולהנעים עליהם את אחרית ימיהם.

ה„מושב זקנים" נוסד בקובל אחרי מלחמת העולם הראשונה. הקימו שני בתים — אחד לזקנים ואחד לזקנות. בתים אלה עמדו ברחוב פומניקובה, פינת פבריטשנה.

מהעוסקים במלאכת־קודש זו זכורים לי שמותיהם של בתיה ארמרניק, מיכל רויזן ומיכל רוזנבלט. חרותה בזכרוני היטב דמותה המופלאה של בתיה ארמרניק, אשתו השניה של ברל ארמרניק ז"ל. בתיה הקריבה את חייה ל„מושב זקנים". היא לא ידעה בעולמה דבר אחר אלא הדאגה לזקן, שגורלו המר הוציאו מחוג בני־ביתו והביאו לכתלי ה„מושב זקנים". היא עמלה וטרחה, שזקנים אלה לא יהיו גלמודים. כמה פעמים ביום בקרה אותם, וכל אימת שבאה היתה מביאה אתה כל מיני מאכל לשמח בהם לב הזקנים. על אף עשירותה — לא נהנתה רבות מהחיים. היא לא היתה מהדרת בלבושה, לא התקשטה בעדי־עדיים, אולם תלבשתה הצנועה והפשוטה העידה על נפש גדולה, על אדם שכל עיקרו החיים למען הזולת.

בתיה ארמרניק גידלה בביתה שני יתומי מלחמה, האח והאחות פרידמן. וכן חנכה היא ילד שלישי, שהצביעה עליו שהוא יהיה ה„קדיש" שלה.

הזקנים המשיכו בחייהם ונפטרו מן העולם, כשהם אפופים דאגה להם, מסירות ואהבה.

כך זרמו מי־המנוחות בכתלי ה„מושב זקנים", עד התמורה הגדולה שחלה בחיי יהודי־קובל עם כניסת הסוביטים העירה.

עם בוא הצבא האדום חל שנוי מוחלט באופים ובמהלך עבודתם של מוסדות העזרה והצדקה בעיר. בשבועות הראשונים לשלטון הסוביטים לא היה ברור גורל ה„מושב זקנים". אולם, העסקן המסור מיכל רוזנבלט נגש במלוא המרץ וההתמסרות לעזור לזקנים אלה בל יופקרו. הוא דפק על פתחי משרדי־הממשלה השונים, הביא מזונות מהקואופרטיבים וחפש לבנים ומלבושים.

כעבור זמן קצר נכלל ה„מושב זקנים" ברשת מוסדות הביטוח הסוציאלי, ומיכל רוזנבלט נקבע כמנהלו.

הדאגה העיקרית שלו היתה, שה„מושב זקנים" לא יאבד את צורתו היהודית ושהזקנים יהיו נתונים באוירה ההולמת השקפתם ודרך־חייהם. את

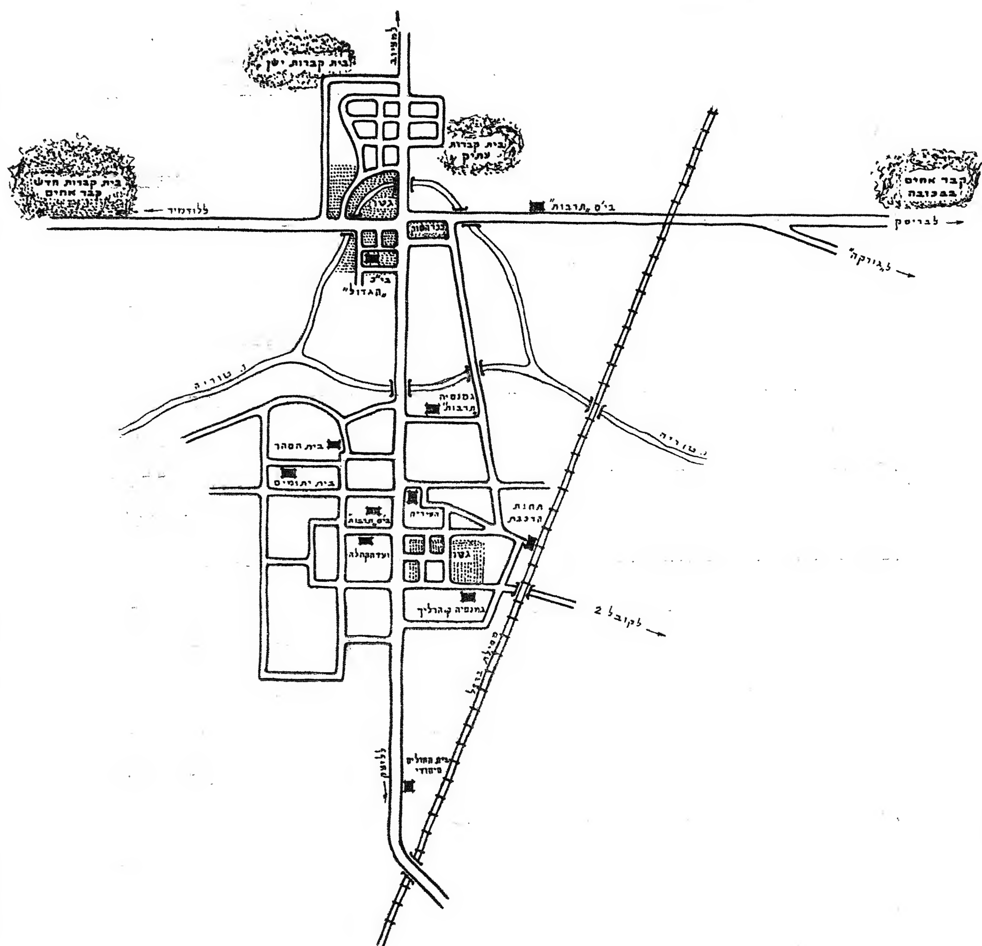
בשר הטריפה שהוא קבל מהמשרד לעניני־מזון הוא החליף לבשר כשר. ערב־פסח הוא דואג שהזקנים יאכלו מצות ויערכו את הסדר כדת וכדין.

בחדשים האחרונים לפני המלחמה בין רוסיה וגרמניה הועבר ה„מושב־זקנים" ושוכן בבית־זקנים מרכזי שנמצא בכפר הסמוך לקובל. מיכל רוזנבלט נשאר בעיר ובצער רב נפרד מ„ילדי־טיפוחו" — זקני קובל.



ערב השואה

קובל תחת שלטון הסוביטים



תרשים העיר קובל
בית קבורות ישן
בית קבורות עתיק
בית קבורות חדש
קבר אחים
ללודמיר
גטו
בי"ס „תרבות"
קבר אחים
בבכובה
לבריסק
ל„גורקה"
בי"כ
„הגדול"
נ. טוריה
גמנסיה
„תרבות"
בית הסהר
בית יתומים
בי"ס „תרבות"
ועדהקהלה
גטו
תחנת
הרכבת
גמנסיה קהרליך
לקובל 2
מסילת ברזל
בית החולים
היהודי

ברוך אביבי

הפגישה האחרונה...

עיר מולדתי הקטנה! במה קסמת לי בכל הזמנים, בכל תחנות החיים שלי, מימי ילדות ועד היום הזה?

ידעתי ערים גדולות ויפות ממך ברחבי מדינת פולין ואת יפית מכולן; ידעתי, בערים ההן רחובות ארוכים ורחבים, בתים גבוהים והדורים, גנים פורחים וכבישי אספלט נוצצים; —

יקרו לי מכל אלה רחובותיך הקטנים, בתי־העץ שזקנו מיושן, מרצפת האבן בכביש והחולות בשבילים הארוכים...

עוד אראה את הסמטאות הצרות המתפתלות לארכה ולרחבה של עיר, את גשר העץ המחבר „שטאָט" ו„זאַמד", את נהר ה„טוריה" הזורם לאטו ובמימיו הצלולים מבהיקים גופות ילדים רכים, — אנו כולנו ילדי קובל היקרה...

ברטט נעורים אזכרה את בית הכנסת הגדול, את בתי המדרש, ה„שטיבלעך" של חסידי סטולין וטריסק, את „חצר" הרבי, את בתי הספר והגמנסיה העברית פאר עירנו — כולם, כולם חרותים בלבי ולא אשכחם.

העומד עדין על תלו הבית הקטן ברחוב מציוב, בנה אותו אבי ז"ל, בימים הטובים ההם, בהצטלבות ארבעת הרחובות בריסקער, טריסקער, מציב'ער ולוצקער?...

השנים הרבות שעברו מאז לא טשטשו את דמותך, כל פנה בך מן התחנה היפה ועד ה„גורקי" הרחוקה — כה קרוב לי הכל כן אז, כן עתה...

וברחקי ממך עיר מולדתי, בווילנה, וורשה ותל־אביב — לא שכחתיך; חזרתי אליך בהקיץ או בחלום.

איך אוכל לשכוח את היהודים הטובים והתמימים, את הילדים היקרים מפז, אותם חנכתי לאהבת ארץ־ישראל, את חברי מנוער שלא זכו להגיע לחוף הארץ?!...

בצער ובכאב אזכרה את בקורי האחרון, על סף מלחמת העולם השניה. באויר נשא כבר אבק השריפה, החרדה גברה לקראת יום

המחר. חלב נבא רעות. כצללים התהלכו זקנים ונערים ברחובות השוממים, ובעיניהם המורא הגדול.

ובפרידה החטופה בתחנת הרכבת החומה חילים זעופי פנים, עמדו דחוקים וצפופים אב ואם, אחים ואחיות וקרובים ורעים רבים־רבים; וידים טובות הושטו לשלום ומבטים ספוגי אהבה שלוחים אלי לברכה —

פלחה את האויר קריאת זעקה של אמי מנוחתה עדן: „בני, מתי נתראה?" — — —

ולא ידעה היא והמלווים אותנו ולא ידעתי אני, כי זו לנו הפגישה האחרונה, כי לא נתראה עוד...



מאיר בן־מיכאל (פּאַריז)

קאָוולע-מיין היים[1]

דו טויכסט אויף לאַנגזאַם אין מיין זכרון, קאָוולע, די שטאָט פון מיינע קינדער־יאָרן, די שטאָט פון מיין יוגנט־טרוים.

דו הויבסט זיך אָן מיטן ברייטן שליאַך, וואָס פירט פון לויצק, קלעטערסט אַרויף אויפן באַרגיקן „וויאַדוקט" און נידערסט אַראָפּ אויף דער לויצקער גאַס, לויפסט אַדורך רחבותדיק לעבן דעם יידישן און שטאַטישן שפּיטעלער, אָט איז צופּערפיינס אַלעיאַרניע און אָט איז אַרמאַרניקס מיל — לאָזסט אונטער זיך די פּאַבריטשנע, קאָלעיאָווע און דריטע־מאַי — גאַסן, ווערסט שמעלער צווישן די צענדליקער קראָמען אויף ביידע זייט גאַס און ענדיקסט דיין „זאַמד"־טייל ביי דער טוריע, כאַפּסט זיך אַריבער דורכן בריק אין „שטאָט" אַריין, שלענגלסט זיך ווייטער איבער דער וואַרשעווער גאַס, צעצווייגסט זיך אין לודמירער, ווו מען פלעגט פירן די קאָוולער יידן צו זייער אייביקער רוה, פאַרנעמסט זיך אויף בריסקער, העט־ווייט ביז דער „גאָרקע" און ווערסט פאַר־שווונדן אין די ווייטע גערטנער און פעלדער פון מאַציעווער־גאַס.

---

[1] קבענו דברי בן־עירנו מאיר בן־מיכאל מפאריס במדור זה, כי זוהי רשימה תמציתית, מרוכזת, של מה שאבד לנו עם חורבן העיר.

אָט זענען דיינע איינוווינער. עטלעכע קליין־אינדוסטריעלער, מערערע סוחרים, פאַרשטייער פון פרייע פּראָפעסיעס — דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, לערער, טעכניקער, הונדערטער און טויזנטער קליינהענדלער, בעלי־מלאכות, אַרבעטער, טייערע, האָרעפּאַשנע יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

קאָזולע פון גערענגל פאַר פּרנסה, פאַרן טאָג־טעגלעכן ברויט; אין קאַמף מיטן פּוילישן אַנטיסעמיטיזם. פאַרן איינהאַלט פון די וואַקלדיקע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס.

די שטאָט פון סוחרים־פאַריין, פון קליינהענדלער־פאַריין, פון האַנט־ווערקער־פאַרבאַנדן, פון פאָלקס־באַנק, פון סוחרים־באַנק, פון דער אָנפּראָצענטיקער ליי־קאַסע; פון דער פאַרצווייגטער סאָציאַלער אַרבעט, וואָס האָט ווי אַ געניטער מלוכה־אַפּאַראַט אויסגעהאַלטן אַליין צענדליקער אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן;

פון לינת־הצדק, ווו אָרעמע יידן האָבן באַקומען אומזיסט די הילף פון דאָקטאָר און דעם נויטיקן מעדיקאַמענט, פון בית־יתומים, ווו קליינינקע עופה׳לעך זיינען דערצויגן געוואָרן; פון מושב־זקנים, ווו די אַלטע לייט האָבן געקאָנט זיך ווירדיק אויסלעבן; פון ביקור־חולים, פון יידישן שפּיטאָל, הכנסת־כלה, פון גמילות־חסדים, פון מעות־חטים;

פון דער „אָרט"־שול, ווו יונגע מיידלעך האָבן באַקומען אַ פאַך; פון דעם „טאָז" און איהרע זומער וואַקאַציעס, ווו הונדערטער ניט־דערנערטע יידישע קינדערלעך זיינען דערהוילט געוואָרן אויף פרישע לופט.

די שטאָט פון פאַרצווייגטן בילדונגס־וועזן, אין וועלכן עס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אַלע געזעלשאַפטלעכע טענדענצן;

פון די ערשטע קינדער־גערטנער און גני־ילדים, פון די מערערע „פאָלקס־שולן", פון דער „הרצליה" און ד"ר קלומל־שול; פון דער תרבות־גימנאַזיע און פון דער פּויליש־יידישער מיטלשול; פון דער אָנפאַנג־שול פון „צישאָ"; פון דער גרויסער תלמוד־תורה, פון צענדליקער חדרים, פון ישיבות;

פון פאָלקס־ביבליאָטעק, פון דער העברעאישער ספריה, פון דער לינקער פרץ־ביבליאָטעק; פון ליטעראַרישע גרייזן און קעסטל־אָוונטן, פון דראַמאַטישע קרייזן, פון טעאַטער־פּרוון פון כאַלאַט און טאַרן, פון

כאַר, פונם באַזינגער פון וואָלינע דעם טאַלאַנטפולן קלמן ליס; פונם אומדערמידלעכן קעמפער פאַר העברעאישער קולטור אשר פראַנקפאָרט; פון וואָכן-צייטונגען; פון תנ"ך-קרייזן און פון חברה-ש"ס, ווו פאַר-האָרעוועטע יידן פלעגן אין די אָוונטן דערלייטערט ווערן פון אַ בלאַט גמרא.

די שטאָט פון פרומע יידן, פון טריסקער הויף, פון דער גרויסער שול, פון זאַמדיקן בית-המדרש, פון פּרוזשאַנסקי'ס און קאָמערטשעסקע-שול. פון שטיבלעך; טריסקער, ליובאַוויטשער, ריזשינער, סטעפּענער, ניסכיזשער; פון ר' וועלוועלע, פונם אַלטן גראַבעוויצער, פון נחום-משה'לע, פון אפרים דעם דין, פון הרב לאנדע, פון ראשי-ישיבות, פון יידישע מלמדים, פון ר' שמואליק גאָלדבערג, פון יאָסל דעם מלמד, פון ר' מאָטלען, פון ר' פנחס'ן, פון פידטא און פון ר' ניסל פאַרבער.

די שטאָט פון יידישן בירגער-קלוב, פונם ציוניסטישן בית-עם, פון אומלעגאַלע צוזאַמענקונפטן, פון קאָמוניסטישער יוגנט;

פון פּאָליטישן ברויזנדיקן לעבן; פון דער פאַרצווייגטער ציוניס-טישער באַוועגונג: „עת-לבנות", „על המשמר", „מזרחי", „התאחדות", רעוויזיאָניסטן, „פּועלי-ציון", „החלוץ", „השומר-הצעיר", „צעירי-מזרחי", בית"ר, „החלוץ-הצעיר", „פריהייט".

די שטאָט פון די ערשטע שטרייקן, ווו מען האָט אויף אַ קייט געפירט אין תפיסה דעם ארבעטער-טוער פסח שפרינגער.

די שטאָט פון דער יידישער פאָלקסטימלעכקייט, פון פּעסיע די קאַטשקעס, חוה די פּיפּקע, פון „קראַסאַוויצע", פון דער „הויכער יידענע", פון יאָסל דעם וואַסערטרעגער, וואָס האָט פאַרקויפט פּראָסטע וואַסער פון דער טוריע, און „וואַרשעווער" וואַסער פונם „פּלומפּ" פון דער ליס-טאָפּאַדאָווער גאַס און וואָס האָט אין סאָוועטישן קאָוועל גלייך אָנגע-הויבן צו פאַרקויפן „מאָסקווער" וואַסער; פון חילן מיט דעם אייביקן קאַראָמיסל אויף זיינע פּלייצעס — „אַנו, חיל, וואָסער טאָג איז אויסגע-פאַלן דער צווייטער טאָג ראש-השנה מיט צען יאָר צוריק," — די שטאָט פונם דארן שטאַמלדיקן הערשעלע מיט זיין טיפּישן אויסזען פון אַ פּרוש — אַ גוט—טע, גוט—טע, גוטע נאַכט —.

די שטאָט פון דער טייערער יידישער יוגנט. לערן-יוגנט, אָנגע-שטעלטע, אַרבעטער: פון טוריע, וואָס אין דיינע וואַסערן האָבן יונגע

מיידלעך און בחורים געלערנט זיך שווימען, געהאַלטן זיך אומבאַ־וועגלעך, געלעגט אַ „קלאַפּטער"; פון ל"ג בעומר־אויספלוגן, ווי הונדערטער און הונדערטער יוגנטלעכע האָבן געשפּרייזט שטאָלץ מיט ווייס־בלויע פענער איבער דיינע גאַסן און פאַרבראַכט דעם טאָג אין די אַרומיקע וועלדלעך; פון די ערשטע מאַי־דעמאָנסטראַציעס, ווו די יוגנט האָט דעמאָנסטרירט איר ווילן פאַר אַ בעסער לעבן, פון די יוגנטלעכע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס, „מכבי", „חשמונאי", „בר־כוכבא", „קדימה" מיט אירע פוטבאָל־גימנאַסטיק און אַנדערע סעקציעס.

די שטאָט פון די יוגנט־קרייזן, קרייזן פאַר יידישער ליטעראַטור, יידישער געשיכטע; פון „אוהל־שם", ווי חסידישע יונגעלייט מיט אבי־טוריענטן פון די מיטל־שולן האָבן געצויגן יניקה פון די אוראַלטע קוואַלן; ווו הונדערטער יוגנטלעכע פלעגן אין די אָווענטן פאַרשווינדן אין די לאָ־קאַלן פון „החלוץ" און „השומר הצעיר" ווי אויך אין „בית"ר", „צעירי־מזרחי" און פרץ־ביבליאָטעק.

און דו, מיין קליינער אָפּשניט פון דער לויצקער גאַס, פון דער קאַלעיאָווע ביז דער קרולאָווא־באָנע. אין די זומער־אָוונטן אונטערן אויס־געשטערנטן הימל, אָדער אין די פּראָסטיקע, טרוקענע ווינטער־אָוונטן פלעג זי, די קאָולער יוגנט, פאַרנעמען איר קעניגרייך. אָט שפּרייזט זי, פאַרנעמענדיק די גאַנצע ברייט פון טראָטואַר. ס'איז געדיכט, ענג, היימיש. דו הערסט יידיש, עברית, פּויליש, רוסיש. מען רעדט וועגן דער שול, וועגן ארבעט, וועגן פּאָליטיק, וועגן ליבע, וועגן תכלית. מען אַמ־פּערט זיך, מען דיסקוטירט. די לופט ווערט פול מיט אַ געזומען, קערנדיקן געפּילדער. אַמאָל טיילט זיך אָפּ אַ פּאָרל, גייט באַזונדער, פאַרנעמט זיך אין אַ זייט. די ביימער פון מאָנאָפּאָליאָווע גאַס און פון דער ווולקע הערן די ערשטע אומשולדקע ליבע־דערקלערונגען.

די שטאָט פון די לעצטע יאָרן, האַרט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. שווערע עקאָנאָמישע לאַגע, פאַרשאַרפטער אַנטיסעמיטיזם, אויסזיכטלאָזע לאַגע פון דער מערהייט פון דער יידישער יוגנט, קאָולע אין שטן פון דער אָנרוקנדיקער זיך דייטשישער בעסטיע.

קאָוולע אין די טעג פון דער פּויליש־דייטשישער מלחמה — ווי אַזוי ביזטו איבער אַ נאַכט אויסגעוואַקסן, מיין שטאָט, ווי ברייטער מיט אַמאָל זיינען געוואָרן דיינע גאַסן, טויזנטער און טויזנטער יידישע פּלי־

טים פון טיף־פוילן האָבן אָן אויפהער געשטראָמט איבער זיי, אַנטלויפנ־דיק פאַר די נאַציסטישע חילות.

ווי אַזוי ברידערלעך האָסטו זיי אויפגענומען, מיין היים. דיינע יידן האָבן זיך מצמצם געווען אין זייערע שטיבער, געגעבן אַ געלעגער, צוגעטראָגן אַן אָנבייס, געוואַרעמט מיט אַ טרייסט־וואָרט.

און אַזוי, כמעט פאַרדאָפּלט, האָסטו אויפגענומען די רויטע אַרמיי וועלכע האָט געטראָגן די רעטונג קעגן דער היטלער־חיה.

קאָוולע פון די יאָרן 1939—1941, פּעריאָד פון צופּאַסן זיך צום נייעם לעבן, ווירטשאַפט געבויט אויף נייע יסודות, געגצלעכע ענדערונג פון סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

קאָוולע אין אומרו צוליב די נייע היטלער נצחונות. איבער דיינע גאַסן גייט סאָוועטיש מיליטער צו דער גרענעץ. 22 יוני 1941. די שטאָט כאַפּט זיך אויף פון די ערשטע דייטשישע באָמבעס. מלחמה. אויף דער בריסקער גאַס בענטשט דער טריסקער רבי די סאָוועטישע טאַנקן.

די דייטשישע חילות רייסן זיך אַריין אין דיינע גאַסן, קאָוולע מיין שטאָט. די ווילדע בלוט־דורשטיקע חיה האַלט דיר שוין אין אירע נעגל, מיין היים.

— אַנטלויפט, מיינע ברידער, באַהאַלט זיך, ראַטעוועט אייערע עופה׳לעך! —

עמלק איז ווידער דאָ. צעיושעטע דייטשישע רוצחים, ווילדע בלוט־זויגער, גרענעצלאָזע באַנדיטן געוועלטיקן איבער דיר און לעבן זיי דיינע הונדערט־יעריקע שכנים, די אוקראַינישע מערדער, זיי שענדן דיר, ממיתן דיינע קינדער, טרייבן זיי צו אַרבעט, ראַבעווען דאָס יידישע האָב און גוטס, שליסן זיי איין אין געטאָס, פאַרמעסטן זיך אויף זייער לעבן.

קאָוולע פונם מאַרש פון די קדושים. איבער דיינע גאַסן טרייבט מען זיי, דיינע אויסגעהונגערטע און געשענדעטע קינדער, אָט איז דער בריסקער שאָסיי, אָט איז דאָס דאָרף באַכאָווע, אָט טוט מען זיי אויס מוטער־נאַקעט, אָט שטעלט מען זיי אַוועק לעבן די צוגעגרייטע גריבער, אָט הערן זיך זאַלפּן. איינער נאָכן אַנדערן, צענדליקער, הונדערטער, טויזנטער פאַלן זיי. אַ שטאָט אַ גאַנצע קומט אום על קדוש השם. די דייטשישע רוצחים שיסן, די ווילדע אוקראַינער דערגענצן מיט ווילעס.

קאָוולע פון דער גרויסער שול, וועלכע איז ווי א זכר געבליבן נאָכן חורבן, ווי אַסאַך פאַרפייניקטע יידן האָבן מיט זייער בלוט געשריבן אויף די ווענט זייערע לעצטע ווערטער.

קאָוולע פון דעם גרויסן, איינאונאיינציקן ברודער־קבר נעבן באכאָווע, וואָס ליבע הענט פון עטלעכע געטרייע דיינע קינדער האָבן גלייך נאָך דער מלחמה אים ארומגעצוימט און אַוועקגעשטעלט אַ הילצערנע מצבה.

אָבער ביזסט דאָך ניט אומגעקומען קאָוולע, מיין שטאָט.

אין פילמילימאָניקן ניו־יורק, אין רעשיקן פאַריז, אין בוענאָס־איירעס און אין ווייטער אויסטראַליע, לעבסטו ווייטער, מיין היים. אין אַ יזכור־אָוונט, אין אַ יאָרצייט־ליכט, אין אַ טיפן קרעכץ, אין זכרונות, וואָס מען גיט איבער די קינדער, טויכסטו ווייטער אויף, קאָוולע מיין שטאָט.

ועל כולם לעבסטו אין ישראל, ווו דיינע קינדער בויען פאַר זיך אַ היים; ווו זיי ווערן קאָנען לעבן אָן שרעק און מורא, ווי פרייע, שטאָלצע מענטשן און יידן.

די לעבסט אייביק, קאָוולע, מיין שטאָט!



ד"ר י. גליקסמן

נסיעתי לקובל בשנת 1939 [1]

הנסיעה לקובל בימים ההם — אוקטובר שנת 1939 — לא היתה מהדברים הקלים ביותר.

להלכה קים היה, אמנם, קשר של רכבות. אולם למעשה לא ידע איש מתי הרכבת יוצאת. מי שביקש לנסוע — שרך רגליו לתחנת־הרכבת והמתין שעות מספר, לעתים יום שלם ולעתים — יממה שלימה.

על תחנת־הרכבת של רובנה — בדומה לשאר הערים שנכבשו בידי הצבא הסוביטי — צרו יומם ולילה אלפי אנשים. המוני בני־אדם התגוללו על הרצפות המזוהמות של תחנת־הרכבת ורעדו מקור.

היתה זו אוכלוסיה גדולה של פליטים, ברובם יהודים, שנעקרו ממשכנותיהם וטולטלו ממקום למקום, הם, ילדיהם ונשותיהם, מבלי מצוא מנוח לכף־רגלם. איש לא דאג להם. הרעב מצץ לשדם ומחלות פשטו.

סוף־סוף זכיתי להכנס לקרון־הרכבת. מרובנה לקובל גוררת את עצמה הרכבת 14 שעה, במקום שעתיים בימים כתיקונם. הזגוגיות שבחלונות מנופצות, ועל־אף הדוחק והצפיפות שולט בקרון קור חזק. הקרון אינו מואר בלילות ואנו שרויים באפלה.

הנה דורכות רגלינו על אדמת־קובל. ה„נ. ק. וו. ד." (הג. פ. או לשעבר) תפסה את הבנין המפואר ביותר בקובל. הכניסה לבנין הזה לא היתה מהדברים הקלים. וקשה שבעתיים היה להתקבל לראיון אצל קצין־העיר. פקידים שונים חקרוני למטרת בקורי.

למחרת, כאור היום, התיצבתי עם חבילת־המזון בשביל וויקטור אלתר ליד שער בית־הסוהר. ראיתי לפני תור ארוך של נשים עצובות, ממררות בבכי. היו אלה נשים, אחיות ואמהות זקנות של אסירים יהודים, פולנים

---

1 בזמן הכיבוש הסוביטי נתרכזו בקובל הרבה מנהיגים סוציאליסטיים, יהודים ופולנים, חשובים. הם נמלטו מהמחוזות המערביים ופניהם מזרחה בתקוה, שהשלטונות הסוביטיים יקבלום בעין יפה. בזה האופן הגיעו לקובל המנהיג הידוע של ה„בונד" וויקטור אלתר ומנהיג פועלי־הרכבת הפולניים וציר ה„סיים" במשך שנים רבות — מיטשיסלב מסטק.

ימים אחדים אחרי כיבוש העיר בידי הסוביטים התקימה בקובל התיעצות חשובה בין מנהיגים סוציאליסטיים יהודים ופולנים, בה עובד תזכיר שהוגש לראש־העיר הסוביטי. בתשובה לתזכיר — בא גל של מאסרים. אלתר נאסר בתאריך 26 בספטמבר 1939.

ד"ר י. גליקסמן, אחיו של וויקטור אלתר, מתאר את נסיעתו לקובל כדי להיפגש עם אחיו, שהיה חבוש בבית־סוהר סוביטי בקובל. הדברים ניתנים בהשמטות קלות והם לקוחים מהספר „העגריך ערליך און וויקטור אַלטער" שהופיע בהוצאת „אונזער צייט", ניו־יורק, שנת 1951.

ואוקראינים. כולן החזיקו בידיהן סלים וחבילות והמתינו, בקור ובגשם, לשעת ה„מסירה".

שיחק לי מזלי ובאתי ביום „המסירה". אולם, האנשים שעמדו ליד שער בית־הסוהר, אמרו לי, שאין בטחון בדבר. שכן קורה, לעתים, שלאחר שעות מרובות של עמידה בתור מפזרים את הממתינים ואין מקבלים מהם את הצרורות.

לעתים קורה — כך ספרו לי הנשים הממתינות — שאמנם מקבלים את הצרור, אולם כעבור שעה קלה מחזיר אותו שומר בית־הסוהר. ללמדך, שהאסיר איננו במקום.

ואז מתחילות לנקר במוח מחשבות איומות: שמא מת האסיר? בעיר מספרים, שמדי לילה בלילה מוציאים בסתר מבית־הסוהר גוויות. אולם, יתכן, ש„רק" העבירו את האסיר לבית־סוהר אחר. או אולי שלחוהו למחנה־ריכוז? מי יודע? המשפחה שרויה באי־ידיעה זו לעולמי־עד.

חיש מהר טעמתי טעמו של בית־הסוהר הסוביטי בקובל. היה זה חדר קטן וריק במרתף בנין ה„נ. ק. וו. ד.". בצינוק הזה שרר קור איום. שכבתי שתי יממות על הרצפה הקרה במצב של אבוד־ההכרה למחצה. להרדם לא יכלתי, כי בצינוק היתה תלויה מעל לראשי נורת־חשמל שהאירה יומם ולילה. הנורה גדולה היתה, בעלת 300—250 ווט, והיא סנוורה את עיני. האור החזק דקר עיני והסב להן כאבים גדולים. הרגשתי היתה, כאילו, העמידוני ליד זרקור.

האשנב היחידי שבצינוק היה מרושת ברשת עבותה ובדי־עמל חדרה קרן־אורה פנימה. לא ידעתי אפוא להבחין בין יום ולילה.

יומים רצופים לא הוגש אוכל לפי. יתירה מזו, לא כבדוני, אפילו, בטיפת־מים להרטיב בה את גרוני, או ליטול ידי. איש לא התענין בגורלי. איש לא שאלני לחפצי. דממת־מות שלטה מסביב.

בלילה השלישי, עם השכמה, נכנס לצינוק קצין ה„נ. ק. וו. ד." והתחיל לצרוח: ארוז חפציך! מהר והתלבש!

הוציאוני החוצה. השעה היתה 4 לפנות־בוקר. בקובל היתה אז המשטרה פעילה מאוד. הרחובות דממו. כאילו, אפסו מהם החיים. הקיפוני ששה חיילים מזוינים ברובים שכידוניהם למעלה.

סוף־סוף הגענו לבית־הסוהר. הכניסוני לחדר מס' 33 בקומה השלישית. היה זה חדר גדול מאוד, מיועד לכמה עשרות אסירים. אולם, אנוכי נמצאתי בו יחידי. כל הזגוגיות שבחלונות מנופצות היו והרוחות השתוללו בחדר באין מפריע.

לאשרי, נמצאו בחדר כמה מזרני־קש, מפורר ושחוק. הנגיעה הקלה ביותר

העלתה תמרות־אבק. המזרנים היו מזוהמים מאוד, מלאי פרעושים. ממזרנים אלה הצעתי לי „משכב־מלכים".

בכל זאת לא יכלתי להתפשט, כי הקור היה קשה מנשוא ואכל את עצמותי, מבעד לחלונות חדרו גשמים ושלגים.

עלי להעיר, למען האמת, שהמשטר ששרר בבית־הסוהר הסוביטי בקובל, אינו אופיני לגבי בתי־סוהר סוביטיים שבמקומות אחרים. בבתי־סוהר סוביטיים אחרים היה המשטר חמור פי כמה.



יעקב קוברינסקי

„אנוסים" ערב השואה

שנת הלימודים 1940—41 ב„בית־הספר העמלני התיכון מס' 3" עם שפת ההוראה אידיש, שבא במקום ביה"ס ע"ש ד"ר קלומל. בין כתלי בית־ספר זה היינו קבוצת־אנוסים בנוסח חדיש: אני, שהוטל עלי להמשיך בתפקיד המנהל, המורים(ות) גניה ליאר, אסתר פומרנץ־שליטא, ברוך טויב ואהרן רוזנשטין, זכרונם לברכה, ויבדל לחיים ארוכים, יעקב שליטא, החי אתנו בארץ. יתר המורים היו חדשים, חברי „המפלגה", ואף על פי שהיו אנשים טובים וישרים וקיימו אתנו יחסי־ידידות, לפי מיטב אמונתי כנים בהחלט — שררה אוירה של „שמור על מוצא פיך". העבר הקרוב היה בבחינת הס מלהזכיר. מלבד זה היינו בטוחים, שתפקידים מיוחדים הוטלו גם על כמה תלמידים מהכתות הגבוהות ועל הורים אחדים — וזה חיבב משנה־זהירות והתגברות מאונס.

והנה כשבועיים לפני יום הכיפורים תש"ב הופיע אצלנו מדי יום ביומו האינספקטור של בתי־הספר משה טבצ'ניק והתענין במיוחד, אם מנהלים אנו כראוי את התעמולה שהתלמידים יבואו ללימודים ביום־הכיפורים (בשבתות היו לימודים כבכל בתי הספר), ורמז גם, שזה יהיה המבחן לכשרונם החינוכי של המורים... הרגשתי, שהתלמידים נרגשים ואובדי־עצות ושהם מחכים לרמז בלתי־רשמי מצדי. ידענו יפה איש את נפש הזולת בלי אומר ודברים. יומיים לפני היום הקדוש השתחררתי לשעה קלה מהענינים המנהליים ויצאתי להשתתף במשחקים בעת ההפסקה הגדולה. ובין המשחקים ושיחות־חולין על דא ועל הא קבלו התלמידים רמז, שעליהם לבוא, אלא שלא יכריחו אותם לכתוב, או לאכול. צאן קדשים היקרים לא הכזיבו, המורים עמדו במבחן, והשעורים תוכננו ככה, שלא היה צורך בכתיבה. אבל אין כלל בלי יוצא מהכלל. ימים אחדים לפני יום־הכיפורים בא לביתי הרב נחום משה טברסקי זצ"ל ושאל בדמעות: „היתכן

שבני, תלמיד כתה ה׳, יחלל את קדושת־היום?״. ועצתי היתה: „עוד היום על בנך לחלות בדיזנטריה והריני מבטיח לו תעודת־מחלה מרופא בית־הספר לשבוע ימים״.

נחרת בזכרוני נשף הסיום במוצאי שבת 14 ביוני 1941, ישבנו במסיבת־רעים, נאהבים ונעימים — הרי הם תלמידי הכתות ו׳ וז׳ עם הוריהם, ומשלחות מיתר הכתות, וכמעט כל חבר המורים. היו, כמובן, גם באי־כוח השלטונות שנשאו נאומים לפי הנוסח השיגרתי. תלמידת כתה ז׳ ברכה במלים נרגשות והגישה לי שי — מתנת הכתה — כל ספורי־הילדים לשלום־עליכם באידיש בכרך מהודר מהוצאה סוביטית בקיוב.

הגיע תורי להשמיע את דברי. לא רציתי במעמד זה להופיע בדברים סטנדרטיים בפני קהל מכירי וידידי מימים שעברו, ומאידך אסור היה לי להיראות בעיני הממונים עלי כ„מחוסר הכרה פוליטית״. לפיכך, אחרי כמה מלים היוצאות מן הלב על החיים המשותפים בבית־הספר, אמרתי שצריכים אנו להחזיק טובה והערצה לאותו השלטון ולאיש המגלם אותו על האוצר היקר שהעניק לנו — השלום! „שימו לנגד עיניכם מה מתרחש מעבר לגבול, רק 50 קילומטרים מאתנו, ותבינו מה מאושרים אנחנו!״

אודה: פי ולבי לא היו אז שוים במאה אחוז, כי מאוד חששתי לבאות. והרבה יותר מאשר יגורנו, בא לנו. בדיוק שבוע ימים אחרי מסיבה זו נפתח המסע האיום של קלגסי הגרמנים ימ״ש מזרחה. פרט לחצי תריסר, אולי עד מנין של המסובים בנשף ההוא — לא נשאר מכולם בחיים אף אחד.

ת. נ. צ. ב. ה.



יהושע פרנקפורט

מחיי יהודי קובל תחת השלטון הסוביטי

הכיבוש הסוביטי הביא עמו שנוי גדול ברחוב היהודי בקובל. לא זה היה צביונה, המוכר לנו מהשנים שלפני המלחמה. השתררה אוירת־דכאון. המוני יהודים נאלצו לסגור חנויותיהם ובתי־מלאכתם וישבו, כמעט, באפס־מעשה.

המשטר החדש הביא בעקבותיו שנוי־ערכין מהקצה עד לקצה. אנשים התהלכו קודרים וחרדים, תוהים ומצפים. יודעים הם, כי עליהם לחפש מקורות־פרנסה חדשים והם אינם מוכנים לכך משום בחינה, ובעיקר, מבחינה נפשית.

ברם, לא תמורה זו בלבד התחוללה ברחוב היהודי. לא חוסר הבטחון

הכלכלי הוא שהעיק על לבבות אחינו שבעיר. מה שדיכא, במיוחד, את רוחם, היה אי־הבטחון הפוליטי ושלילת חופש־הדיבור.

המשטר החדש ועמו גל המאסרים הראשון הבהיר במהרה, כי יש ללמוד את תורת־השתיקה וגזירה עליהם לסלק משיחותיהם בעניני־דיומא הרבה נושאים שהיו קרובים ללבם. והעיקר: אין יותר לבטוח ב„אנשי־שלומנו", כי הפעם נתקימו דברי נביאנו: „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו"... נמצאו מלשינים, אשר „מטעמים אידיאולוגיים", כביכול, ראו לעצמם כשליחות־מצוה להביא דברי־מלשינות לידיעת השליטים החדשים.

נדם קולו של רוב הצבור היהודי. החיים הצבוריים, שפעמו בצורות שונות — שותקו. הנוער היהודי, שחונך ברובו ברוח הלאומית, הן באמצעות רשת בתי־הספר העבריים והן בתנועות־הנוער הציוניות — נגזרה עליו גזירה כפולה: מצד אחד אסרו עליו לדבר עברית ולהנתק מחזון ההגשמה הציונית, ומאידך — להכיר באידיש כשפתו הלאומית ולהשתלב במהלך החדש, הזר לרוחו ואמונתו. נוער זה התהלך קודר ואכול־אכזבות.

יש לציין, שלא כולם השלימו עם המצב החדש. היו כאלה שנפגשו בסתר, כדי לרענן את עצמם בדיבור העברי ולהזכיר נשכחות. והיו גם כאלה, שלא הסתפקו בפגישות מסתוריות בלבד, אלא עזבו את בתיהם ופרצו להם דרך־לא־דרך לליטא ורומניה, על־מנת להעפיל משם ארצה.

אלה היו, בקוים כלליים, פני הרחוב היהודי בשלהי שנת 1939. בתקופה ההיא החליטו השלטונות הסוביטיים לשתף את האוכלוסיה המקומית בבחירות לסוביט העליון. הסוביטים החליטו — כפי שזה הוברר רק לאחר־מכן — לנסות ולמשוך לצידם אישים חשובים מבני־המקום, אנשי־שם שהשפעתם נודעת גם מחוץ לתחום־מגוריהם.

המטרה כפולה היתה: ראשית — להוכיח לעולם החיצון כי תושבי „מערב אוקראינה" רואים בסוביטים לא „פולשים", אלא „משחררים". והשנית — להראות לתושבי־המקום, כי אף מנהיגיהם לשעבר תומכים בשלטון החדש, משתפים אתו פעולה וחפצים ביקרו. ומגמה נוספת היתה להם: להראות, שהשלטון הסוביטי אינו מושתת על קומוניסטים בלבד, אלא גם על אנשים בעלי השקפות אחרות בעבר, שהפסיקו באופן רשמי את השתיכותם למפלגה הקודמת והקרויים מעתה „בלתי־מפלגתיים".

רצה הגורל, שהבחירה בקובל תיפול על אשר פרנקפורט ז"ל, שמשום־מה החליטה הרשות הסוביטית, כי הוא האיש המתאים ל„סוביט העליון".

הפרשה החלה בסתרי־סתרים. לילה אחד, זמן־מה לפני ההכנות לבחירות, הופיע בחצות איש במדי „נ. ק. ו. ד." בדירתו של אשר פרנקפורט ז"ל והזמינו

להצטרף אליו. נקל לשער את תגובת בני־המשפחה ופרנקפורט עצמו. אחוזי־פחד ובהלה עמדו ובקשו לדעת מפי ה„איש במדים" מה עליו לקחת אתו לדרך, האם אוסרים אותו, היש בידו פקודת־מאסר בשבילו בלבד, או למשפחה כולה וכו'... אולם, לא הצליחו להציל מפיו דבר, שירמוז להם על מטרת־בקורו. תשובתו היחידה היתה: נצטויתי להביאך למקום מסוים, וזה הכל. כשבקש פרנקפורט ז"ל לקחת אתו צרור־בגדים, רק אז אמר „האיש במדים", שעליהם להזדרז ואין צורך לקחת דבר כלשהו.

בחוץ חכתה מכונית־נוסעים קטנה והדורה מטיפוס סוביטי, אחת הבודדות שהופיעו אז בעיר. אחר־כך נודע לנו, כי היתה זו מכוניתו של מזכיר המפלגה הקומוניסטית באיזור.

המכונית נעצרה על־יד בנין ה„נ. ק. וו. ד." ופרנקפורט ז"ל הובא לחדר בו ישבו 3 אנשים. מהם, רק אחד בלבד היה מוכר לו אישית, והוא — מזכיר המפלגה הקומוניסטית במקום, שאשתו שמשה כ„פוליטרוק" בגמנסיה היהודית המאוחדת.

להפתעתו של פרנקפורט ז"ל היתה קבלת הפנים חמה, כביכול. נעלם מיד ה„טון" הרציני והרשמי ובחיוך אדיב הוזמן לשבת. בקשו סליחתו על שהטרידוהו בלילה. „גאָוואָריטיע או סיביע" — ספר על עצמך — במלים אלו פנה אליו אחד מה„שלישיה". לשאלתו של פרנקפורט ז"ל, על מה עליו לספר, השיבו לו: „ספר קורות־חייך". נדהם ומלא היסוסים החל פרנקפורט לגולל לפניהם פרשת־חייו. כבר אחרי המשפטים הראשונים העיר לו איש־שיחו, כי ברוסית הצחה שלו לא היו מתבישים, אפילו, „בחלונות הגבוהים" במוסקבה. אמנם, לא היתה זו מחמאה מופרזת, שכן פרנקפורט ז"ל, בצד חנוכו המסורתי, נתחנך גם על ברכי התרבות הרוסית ושנים רבות היתה שפה זו שגורה בפיו בשנות למודיו בקיוב ובאודיסה.

כשעתיים נמשך ספורו ולפני שסיים קמו שלושתם על רגליהם והודו לו על דבריו. מיד הודיעוהו, שיוזמן לישיבה נוספת, אך הוא מתבקש שלא לגלות דבר על ישיבה זו.

על עילת הפגישה הזאת לא נאמר לו דבר ובראותו, כי הפגישה אפופה מסתורין הבין, שעליו להזדיין בסבלנות ולחכות עד שיגלוהו פשרה.

בחוץ שוב המתינה המכונית ההדורה. האיש במדים הצדיע בפניו — להפתעתו הרבה של פרנקפורט ז"ל — פתח את דלת־המכונית והזמינהו פנימה. לשמחתם הרבה של בני־המשפחה הוחזר הביתה.

למחרת היום הלך לעבודתו כמנהל הגמנסיה. בימים ההם איחדו השלטונות את שתי הגמנסיות היהודיות בעיר — הגמנסיה העברית והגמנסיה של קלרה

ארליך — לגמנסיה אחת ששפת־ההוראה בה — אידיש. בראש הגמנסיה המאוחדת הועמד, כאמור, אשר פרנקפורט ז״ל וכסגנית לו נתמנתה הגברת קלרה ארליך. היתה זו ההנהלה הרשמית להלכה, כי למעשה הדעה המכרעת בשאלות־יסוד נשמרה ל„פוליטרוק״, אשת מזכיר־המפלגה בעיר, אשר מבחינה רשמית היה תפקידה בגימנסיה להדריך בעניני־ספורט, הכשרה צבאית וכן לארגן חוגי קומסומול בקרב תלמידי־הגמנסיה. לאמתו של דבר התנהגה ה„פוליטרוק״ כ„בעלת־בית״ במוסד. יחסה למורים ולהנהלה היה של אדון לסרים למשמעתו. היא השתדלה להבליט את שלטונה. היתה אוהבת ל„הסביר״ את יסודות הפדגוגיה הסוביטית ועליונותן של שיטות־החינוך הסוביטיות.

למחרת הפגישה המסתורית קדמה ה„פוליטרוק״ את פני פרנקפורט שלא כתמול שלשום. היא לא רמזה לו, אפילו, שידוע לה משהו בענינו, אולם ביחסה אליו הורגשה מיד מידת כבוד גדולה. לפתע החלה להקשיב ברצינות לדבריו, לענות „אמן״ על כל היוצא מפיו ולהתיעץ עמו בענין הסדורים שהיא עומדת להנהיג. וראה זה פלא: בעוד שעד כה שמשה כיועץ ושליט — הפכה פתאום לצייתנית ונכונה לקבל עצה והדרכה.

אחרי ימים מספר, באישון־ליל, הקישו שוב על פתחו של פרנקפורט ז״ל. ה„איש במדים״ הופיע והזמינהו בקול רפה ומלא הכנעה ללכת עמו. שוב הובא לבנין ה„נ. ק. וו. ד.״. ישבה אותה „שלישיה״ ובקשה ממנו להמשיך בספורו. הוא נשאל שאלות בודדות, בעיקר, בענין פעולותיו בעבר. את התגובה לתשובותיו קשה היה לו להבחין, כי האור בחדר היה מכוון אליו, בעוד ששלושת היושבים מעבר השולחן היו שרויים, כמעט, בצל.

כעבור שעתיים קמו על רגליהם, הודו לו על ספורו, הזכירו לו שהוא מתבקש גם להבא לשמור על סודיות הפגישה וכי הוא יוזמן בפעם השלישית.

כל אותם הימים הלך יחסה של ה„פוליטרוק״ אל המנהל הלוך וטוב. הוא נעשה מכובד יותר וחנפני יותר. היא החלה לגלות ענין בבריאותו, לדאוג לנוחיותו והגיבה קשות כשהוטרד שלא לצורך. היא הקדימה לבוא לגמנסיה והיתה מקדמת פני־המנהל בחיוך ולא עזבה את הבנין אלא לאחר צאתו. המתיחות בלב פרנקפורט ז״ל גברה והלכה.

בפגישות הבאות השתתפו, מלבד ה„שלישיה״, גם אנשים אחרים, שבדרך כלל לא הציגו את עצמם. פניהם היו בלתי מוכרים לפרנקפורט ז״ל ועשו רושם של אנשי־שררה שמחוץ למקום. פעמים אחדות נאלץ פרנקפורט לחזור ולספר קורות־חייו. בסיום דבריו היה נשאל שאלות אחדות, היו מברכים אותו לשלום ונפרדים.

באחת מהישיבות הללו חקרוהו רבות בשתי שאלות: האחת — למה

ומדוע ייסד גמנסיה עברית. והשניה — באיזו מסיבות ערך את ההסכם עם המיעוט האוקראיני באיזור לפני הבחירות ל„סיים" הפולני. היה בזה רמז לפרשה הידועה ביהדות־פולין על ה„אוגודה" הידועה (הסכם המיעוטים), שנערכה ע"י יצחק גרינבוים ושמטרתה, בין היתר, היתה להגדיל את מספר הצירים מיצגי המיעוטים ב„סיים" הפולני.

את המשא־ומתן עם האוקראינים באיזור ווהלין ניהל אשר פרנקפורט ז"ל, שהיה ידוע בקרב האוקראינים כאחד המתנגדים לשלטון הפולני וליצר ההשתלטות הפולנית על ווהלין. נקודה זו נראתה בעיני ה„שלישיה" כחשובה ביותר. התעכבו עליה רבות וחזרו ושאלוהו, אם נכון הדבר, שלא ראה בעין יפה את השלטון הפולני בווהלין. נוסף על־כך גילו „הבנה" לתשובתו על ייסוד הגמנסיה העברית. הסברו היה, כי כיהודי־לאומי ראה צורך בייסוד הגמנסיה העברית, אשר תחנך את הדור הצעיר ברוח לאומית, תכשירו לקראת עליתו לארץ־ישראל וע"י כך תימנע התבוללותו וטמיעתו. להלן ספר להם, כי למרות הקשיים והמכשולים מצד שלטונות־פולין, המשיך להיאבק על קיום הגמנסיה העברית. הוא לא אמר נואש גם כאשר לא העניקו לגמנסיה שלו זכויות ממשלתיות, בעוד שהגמנסיה השניה בעיר, ששפת־ההוראה בה היתה השפה הפולנית, קבלה זכויות אלו.

כמו־כן עורר ענין רב ספורו של פרנקפורט ז"ל, כיצד הוזמן פעם לפני הבחירות ל„סיים" הפולני והוצע לו להעמיד מועמדותו ברשימת ב. ב. וו. ר. רשימת־ה„סנציה", במנהיגותו של הפולקובניק קוץ, עוזרו ויועצו של מרשל רידז־שמיגלי, כדי למשוך קולות הבוחרים היהודיים לטובת המפלגה השלטת. הבטיחו לו אז, בצד מתן מקום ב„סיים"הפולני, מתן זכויות והכרה בגמנסיה, או משרת מנהל הגמנסיה הממשלתית בעיר, שמנהלה היה האדון גורה.

עם זאת הוגד לו במפורש, שאם ימאן להענות להצעה — תיסגר הגמנסיה, או שהוא יודח מכהונת המנהל.

כתגובה לסרובו לתמוך ב„סנציה" הושעה פרנקפורט ז"ל בתפקידו כמנהל־הגמנסיה לתקופת־מה, אילצוהו לעמוד בבחינות בשפה הפולנית באוניברסיטה של ווילנא, ורק בלחץ גורמים צבוריים החזירוהו השלטונות ואשרוהו שוב כמנהל־הגמנסיה.

דברים אלה מצאו אוזן קשבת ונתקבלו על דעת „המראיינים" הסוביטיים.

לילה אחד נקרא שוב אשר פרנקפורט ז"ל לפגישת־סתר ובנוכחות אנשים אחדים שמחוץ למקום (ביניהם מזכיר המפלגה הקומוניסטית במחוז ונציג־השלטון מקיוב) נמסר לו, כי הוחלט להציג את מועמדותו בבחירות הקרובות ל„סוביט העליון", היינו, כמועמד ה„בלתי מפלגתיים", שהמפלגה הקומוניסטית

ממליצה על בחירתו. אין עליו להכחיש את השתיכותו בעבר להסתדרות הציונית, אולם באסיפות הפומביות מחובתו להצהיר, כי הוא רואה בשלטון הסוביטי ובשיטת־הממשל הסוביטית פתרון צודק לעמי ברית־המועצות, לרבות הלאום היהודי. פרנקפורט ניסה להגיד, הואיל והוא מוכר ברבים כציוני נלהב, לא יתקבל הדבר יפה, שדוקא מועמדותו תוצג ל„סוביט העליון". נוסף על־כך, גם מבחינה אישית אין הוא מוצא עצמו ראוי ומתאים לתפקיד עליון ונכבד זה. התשובה לדבריו היתה קצרה וחדה: „חבר, מועמדותך אושרה על־ידי החבר חרושצ'וב עצמו (חרושצ'וב כיהן אז כמזכיר המפלגה הקומוניסטית באוקראינה והיה למעשה שליטה).

התשובה חסמה את הדרך לכל מיני שאלות ובירורים נוספים. לתמיהתם של הנוכחים ביקש פרנקפורט ז"ל בתמימותו שהות למתן תשובתו. נבצר מהם להבין, כיצד מעז אדם להרהר אחרי החלטה מגבוה. את תשובתו הבטיח לתת למחרת־היום.

בפגישה נוספת השתתפו ה„שלישיה" והנציג מקיוב. פרנקפורט חזר וטען בפניהם, כי הצבור לא יראה את הדבר בעין יפה. ומלבד זה, מצב־בריאותו הרופף מונע בעדו לקבל את התפקיד הנכבד והאחראי. תשובתם היתה כי הענין הוכרע ואין לשנות. ישיבות ה„סוביט העליון" מתקימות פעמים בשנה ולרשותו יועמד קרון מיוחד, שיסיעו יחד עם בני־ביתו למוסקבה לתקופת דיוני המושב. כמו־כן, לא יהא עליו לטפל בגמנסיה. תסודר למענו לשכה מיוחדת בעיר, בה יקבל נציגים מכל המחוז בשעות־קבלה מעטות. הובטח לו, כי ידאגו לנוחיותו ולא יהיה קשי כלשהו למלא כל משאלותיו בקשר לסדרי־עבודתו.

מעתה החלו כל אלה לנהוג בו כבוד רב. מזמינים אותו למסיבות עם נציגים שבאו מהחוץ. גם לגמנסיה היו באים „אורחים" בלוית מזכיר ה„מפלגה" במקום, לשם היכרות עם פרנקפורט ז"ל והיו מתיחסים אליו בדרך־ארץ, ואילו מזכיר־המפלגה במקום ורעיתו ה„פוליטרוק" התרפסו, ממש, בפניו.

באותו זמן התחילו השלטונות הסוביטיים לערוך במקומות־העבודה את האספות המוקדמות לשם בחירת המועמדים ל„סוביט העליון". ביום אחד נקבעו האספות בתא עובדי־הרכבת ובתא המקצועות החפשיים (מורים, פקידים וכו'). האספה בתא עובדי־הרכבת עברה בשלום. מועמדותו של פרנקפורט ז"ל הוצגה ע"י יושב־ראש האספה (איש המפלגה הקומוניסטית מהחוץ), הקריא את תולדות־חייו, מבלי להזכיר, אפילו, במלה אחת את פעילותו הציונית והרים על נס את התנגדותו ומאבקו של פרנקפורט ז"ל נגד השלטון הפולני ויחסיו הטובים וקשריו ההדוקים עם העם האוקראיני.

לא כך היה הדבר באסיפה של תא־האינטליגנציה. אספה זו היתה סוערת

ביותר. יושב־ראש האספה נדהם, כאשר בהכריזו בשם המפלגה הקומוניסטית על תמיכתו במועמדותו של פרנקפורט ז״ל, קמה בהלה באולם.

באספה זו השתתפו רבים מבין הקומוניסטים היהודים והאוקראינים בעיר, ששנים רבות היו אסירים פוליטיים בימי השלטון הפולני. הם לא יכלו להשלים עם העובדא, שהמפלגה הקומוניסטית תציג את מועמדותו של ציוני מובהק ל„סוביט העליון״, ולו גם בשם ה„בלתי מפלגתיים״.

קומוניסטים ותיקים עלו על הבמה — למבוכתו של היושב־ראש — והביעו התנגדותם הנמרצת למועמד המוצע. אולם, היו גם כאלה (אמנם מעטים במספרם) שחיש מהר הבינו את המצב והחלו להלל ולשבח את המועמד ומצאוהו כשר, אפילו, למהדרין.

לפתע קם אסיר פוליטי לשעבר ופתח בהצהרה בשם חבריו האסירים הפוליטיים. תוך כדי דבריו הפליט היושב־ראש את הפסוק הבא: „אתה טוען, כי הנך מופיע בשם קבוצת קומוניסטים, אולם אין אנו יודעים, עדיין, איזה קומוניסטים אתם בכלל״. היתה זו אזהרה רבת־משמעות.

תוך כדי נאומו קרא הנואם לעבר פרנקפרט ז״ל, שישב על הבמה, סמוך ליושב־ראש, שיצהיר בפומבי, אם הוא מתכחש לחלוטין לכל עברו הציוני ורואה בדעותיו הפוליטיות בעבר משגה חמור.

פרנקפורט השיב במקום בקריאת־בינים, כי אין הוא מתכחש לפעילותו בעבר ואינו מוכן לראות בכך משגה.

שוב קמה בהלה באולם. היושב־ראש, שלא היה מוכן להשתלשלות־ענינים כזאת, הכריז בקול רם על דחיית המשך־האסיפה.

בחוגי השלטון החלו דיונים קדחתניים, עד שיום אחד הובהל פרנקפורט ז״ל (הפעם היה זה ביום ולא בלילה) ללשכת מזכיר־המפלגה, שהודיע לו בפשטות, כי המפלגה הקומוניסטית חזרה ובחנה את המצב והחליטה להיענות לבקשתו ולא להציג את מועמדותו ל„סוביט העליון״, ומכאן ואילך ימשיך לכהן כמנהל הגמנסיה היהודית.

אבן כבדה נגולה מלבו של פרנקפורט ז״ל. הוא נשאר בתפקידו עד פלישת־הנאצים. מענין לציין, שעם פרוץ המלחמה עם הגרמנים, הציעו הסוביטים לפרנקפורט שיעזוב את העיר ברכבת המיוחדת, שנועדה לפינוי מוסדות־השלטון בעיר ובאיזור.

בגלל מצב־בריאותו הלקוי (הוא סבל מאנגינה־פקטוריס) לא קבל פרנקפורט ז״ל את ההצעה, אולם יעץ לכל מכריו לעזוב את העיר ולא להשאר עם הגרמנים.

מוניה גלפרין

תחת שלטון הסוביטים, בשבי ובחזרה לקובל

בתקופה מסוימת היתה העיר שרויה במצב של interregnum — בין מלכא למלכא. לא היה שלטון בקובל. צבאות־פולין מוגרו, הובסו, הקרבות שככו והשתרר שקט בחזית. במרוץ שבין גרמניה ורוסיה לא ידענו מי משתיהן תכנס תחילה העירה. אלה שחזו באצטגנינות שלהם, שהגרמנים עלולים להכנס לעיר, היו אחוזי־פניקה, ארזו חפציהם והתכוננו להמלט לרוסיה.

יום, או יומיים לאחר־מכן, הופיעה בשמי־העיר להקת אוירונים, שהנמיכו טוס וראינו בעליל, שאלה הם מטוסים סוביטיים. גל של־שמחה עבר על פני יהודי העיר, אולם שמחתנו לא היתה שלימה, כי הגרמנים נמצאו כבר בלובומל.

ב־4 אחה"צ קבלנו הודעה, שהפחד שלנו הוא פחד־שוא, שכן בעוד שעות־מספר יגיעו הטנקים הרוסיים לשערי־העיר. לשמחתנו לא היה גבול. רבים מצעירי־העיר יצאו להולובה להקביל פני הצבא הרוסי. ב־5 אחה"צ הגיעו העירה הטנקים הראשונים, כשעליהם יושבים בני־הנוער שלנו ושירה עליזה בפיהם.

הרוסים באו מכיוון לוצק. מהאוידוקט שברחוב לוצקה עד רחוב בריסק התנועעו, משני צדי הכביש, מכוניות־משא מלאות חיילים רוסיים. יהודי־העיר קבלו את חיילי הצבא־האדום בהתלהבות שאין לתארה במלים. כל הלילה היתה העיר צהלה ושמחה.

ראשית מעשהו של הצבא־האדום היתה פתיחת בתי־הסוהר. שוחררו גם האסירים הפוליטיים וגם הפליליים. האסירים הפוליטיים, שנאסרו בעוון קומוניזם, תפסו את השלטון בידיהם. ראינו אז תמונה מוזרה, שמנהלי־משרדים ישבו במשרדיהם בבגדי־אסירים, כי טרם הספיקו להכין בגדי־שרד. רבים מיהודי־קובל, שבתקופת הפולנים היו חבושים בבית־הסוהר בגלל השתיכותם למפלגה הקומוניסטית — התגיסו, עם שחרורם, למשטרה.

בימים הראשונים היתה האדמיניסטרציה לקויה מאוד, והעיר סבלה קשות ממחסור באמצעי־מחיה, אולם לאט־לאט בא הדבר על תקונו. כל הגברים והנשים הבריאים נקראו לעבודה. בעלי־מקצוע סודרו בקואופרטיבים, ומחוסרי־מקצוע סודרו במשרדים שונים. כל אחד מחויב היה לזהות את עצמו בתעודת־עבודה. כל שחסר היה תעודה זו — הסתכלו בו בעין רעה.

כעבור זמן קצר נתנה פקודה מהשלטונות הסוביטיים, שעל כל אחד להתפקד ולקבל תעודת־זהוי סוביטית. יהודי־העיר קבלו ברצון את הפקודה

והתיצבו במאורגן למיפקד. היו אז בעיר פליטים רבים מפולין. הללו התנגדו, כי סרבו לקבל אזרחות סוביטית. השלטונות הניחו להם ולא התנקמו בהם.

כעבור חצי שנה הודבקו מודעות בעיר, שכל הרוצה לחזור לביתו בפולין, עליו להרשם במקום מסוים, וקרונות מיוחדים יסיעו את החוזרים למקומותיהם.

בזמן ההוא התפשטה שמועה בעיר, שהיהודים המתגוררים בצד הגרמני של פולין, וביחוד, בלובלין, עוסקים בעסקים שונים וחיים בטוב. זה גרם לכך, שרבים מהפליטים היהודים בעיר נרשמו ליציאה. כי הרוסים, כידוע, אסרו על המסחר.

עם תום המיפקד, אספו, בלילה אחד, את כל מכוניות־המשא שבעיר, באו לבתי המתפקדים, הכניסום במכוניות והובילום ברכבת לרוסיה.

כך נמשכו החיים בעיר עד שנת 1941. במוצאי־שבת אחת, כשכולנו בילינו בקולנוע, הלמה אותנו הידיעה, שפרצה מלחמה בין גרמניה ורוסיה. ביום שני בבוקר הופצצו העיר וסביבתה. זו היתה הוכחה ממשית למדי, שהמלחמה אמנם פרצה, אם כי כולנו האמנו שהיא תידחה למועד מאוחר יותר.

רוב האנשים הצעירים גויסו לצבא־האדום. הסוביטים העמידו בתחנת־הרכבת הרבה קרונות להוביל את האנשים לרוסיה. רבים מילאו את הקרונות והמתינו לקטר שיבוא להסיעם. אולם כשחלפו יומיים והקטר המיוחל לא הופיע, ובינתיים הפציצו הגרמנים את הרכבת, את תחנת־הרכבת ואת העיר עצמה — פקעה סבלנותם של רבים וחזרו העירה. אולם אלה שעצביהם חזקים היו ולא משו ממקומותיהם זכו לבוא הקטר שהסיע אותם לפנים־רוסיה, והודות לכך נשארו בחיים.

אנוכי הייתי מגויס לצבא הסוביטי, וכחשמלאי עבדתי, עם עוד כמה קובלאים, בגורקי. הפצצות הגרמנים הלכו וכבדו מיום ליום, וגם הגורקי הופצץ. ראינו שאנו בסכנה גדולה והחלטנו להמלט במכונית מהעיר. הגענו לקמין־קושירסק, משם לסרנה והתקדמנו בכוון מזרחה. הדרך היתה קשה ומסוכנת, כל הזמן הופצצנו עד שהגענו לפולטבה.

בפולטבה הדביקתנו הפקודה, שכל מי שמוצאו מאוקראינה המערבית ישוחרר מהצבא האדום ועליו להתקדם ברגל לעומקה של־רוסיה.

אז התחילו ימי־נדודים, ימים נוראים, ללא בית, ללא כסות, ללא חום, ללא־אוכל וללא־מים. קו־החזית לא היה ידוע לנו, ובבואנו לפירטין נפלנו בשבי־הגרמנים. יחד אתי נפלו בשבי האחים טוקר, אלי שניצר, פטקובסקי ועוד הרבה קובלאים ששמותיהם לא זכורים לי.

הגרמנים מינו אותנו והפרידונו מהלא־יהודים. הברברים הפשיטו מעלינו את בגדינו ונתנו לנו במקומם בלויי־סחבות. את הנעלים לקחו והתהלכנו יחפים.

מחנה־האסירים מנה כ־15.000 איש. היתה רק באר אחת ועמדנו בתור יממה שלימה כדי להשיג כוס־מים. הלא־יהודים קבלו אחת ליומיים קמח ותפוחי־אדמה. היהודים גם את זה לא קבלו. הגרמנים שהתקדמו לחזית הסתכלו בנו כעל יצורים מוזרים, כי בטוחים היו שלא נשאר זכר יהודי בעולם. כל אחד מהם התעלל בנו, הרביצו בנו בקתות־הרובים מכות־רצח — ולית דין ולית דיין.

יום אחד סדרו אותנו בקבוצות בנות 12 איש. לכל קבוצה חלקו 2 קילו לחם. חלקנו בינינו את הלחם והתחילה צעידה של 45 קילומטר ליום בכוון למערב. נתנה פקודה, שיש לצעוד בשורות ישרות, וכל שיסטה מהקו — דמו בראשו. כולנו היינו עיפים, שבורים ורצוצים וברור שנבצר מאתנו למלא אחר הפקודה. אלי שניצר היה הראשון שסטה מהקו והוא נורה בו במקום, לנגד עינינו. הוא, מנוחתו עדן, נשאר מוטל על הכביש, מבלי שניתן לנו להובילו לקבר ישראל.

מפירטין באנו לעירה בוריספול. בבואנו לשם יצאו לקראתנו שני קצינים גרמניים, כל אחד מהם החזיק שני אקדוחים שלופים בידיו, והתחילו „לקצור" בנו. השחיטה איומה היתה. מקבוצה שמנתה 150 איש שרדו כ־50 בלבד.

היה זה בחדשי ספטמבר־אוקטובר. ירדו שלגים ומטרות־עוז והקור היה איום. את השבויים הלא־יהודיים סדרו ברפת, ואילו אותנו הפקירו בחוץ, נתונים לשבט האקלים הזועף. עמדנו כשעתיים כשהקור דוקר בבשרנו. אלה מאתנו, שטרם הגיעו לאפיסת־הכוחות, התחילו לחפור בור בידיהם. ירדנו לתוך הבור הצר והאפל, אחד עלה על כתפי רעהו, וכך שכבנו, לחוצים ודחוסים, לילה שלם.

בבוקר המשכנו לצעוד ב־via dolorosa — בדרך היסורים והענויים עד שהגענו לשדה־תעופה וסילקוב. הברברים לא אספו ידיהם ממעשי רצח והשמדה, ובבואנו לשם נשארנו 30 איש בלבד.

במחנה וסילקוב שהינו שבוע ימים, ללא אוכל ומים. הרעב והצמא היו נוראים. כשראיתי שכלו כל הקצין ואני צפוי למיתה ברעב, השלכתי יהבי על הגורל העיור, התחפשתי לאוקראיני ובלילה קפצתי על פני הגדר ועברתי למחנה השבויים האוקראיניים. המזל האיר לי פנים ולא נודע כי באתי אל־קרבם. למחרת היום ראיתי מרחוק, כיצד האוקראינים מתנפלים על הבחורים שלנו, מפשיטים מעליהם את בגדיהם, משאירים אותם ערומים כביום הולדם ובוזזים מהם כל אשר יש להם.

במצב כזה, אין תימה שהבחורים שלנו התחננו ממש אל הגרמנים שימיתו אותם בירייה. יתרה מזו: כשראו אדם נופל מכדורי־המרצחים, התקנאו בו ואמרו: ראו־נא גם ראו, איזה בר־מזל הוא האיש! אולם הגרמנים, ימח

שמם תכרם, העמידו פני „צדיקים" ואמרו: !Gott behütte אין הגרמנים יודים בבני־אדם, אין הגרמנים מגעילים ידיהם במעשים כאלה. ידוע ידעו המרצחים, כי יש להם על מי שיסמוכו, כי האוקראינים יעשו מלאכת־הרצח בלא פחות „כשרון" מהם.

בוריספול היתה התחנה הסופית לנדודי השבויים היהודיים. שם חוסלו כל היהודים. מכאן ואילך התנועעו מחנות שבויים אוקראיניים בלבד. בכל שיירה צעדו 10.000 איש ואנוכי, המאושר, נמניתי ביניהם. האטפ נע בכוון לקיוב.

בפעם הראשונה הרגשתי, מעין „תענוג" בהליכה. תענוג זהו מהו? את שיירות השבויים היהודים היו מלווים גרמנים רוכבים על־סוסים והאומללים אולצו להתאים צעדיהם למרוצת־הסוס. כל שפיגר בריצה אחר הסוס, הלמו על ראשו בקתות־הרובים ובידיות של מכושים, ואילו את שיירות השבויים האוקראינים ליוו גרמנים־רגלים. מטעם זה אמרתי, שהרגשתי, מעין, תענוג בהליכה.

בלילה הגענו בקרבת־מקום לקיוב. הביאו אותנו למגרש־זיהו גדול. עיני סונורו ממדורה עצומה. סוארי־העצים של המדורה הגיעו לגובה של בנין בן־קומותיים. נודע לי, שחפשו יהודים בלבד. סדרו אותנו בשורות של 5 אנשים. כל שורה הקריבו ליד האש הגדולה, הסתכלו יפה בעיני־האסיר, וכל שנחשד, כאילו הוא יהודי — הוצא מהשורה ונורה במקום. היו שנפצעו בלבד, והושלכו לשדות. זעקותיהם היו מחרידות.

קבלנו פרוסת־לחם ומרק. הלחם היה עבש, לא ניתן לאכילה, והמרק — מים באושים. הגענו לתחנת־רכבת, הטעינו אותנו על קרונות, שבכל אחד מהם הצטופפו 200 איש. הצפיפות היתה איומה ונוראה. רבים נחנקו בדרך. למזלי, עמדתי ליד חלון ונהניתי איכשהו ממנת־אויר. רבים קפצו מהקרונות, אך נורו בידי הגרמנים. היו כאלה שהצליחו להמלט. הגענו לשיפיטובקה. החלטתי להמלט, ויהי מה. נצלתי את האנדרלמוסיה שקמה בעת פריקת האסירים — ונמלטתי ליער. דרך שדות, ביצות, שוחות, יערות־עד, מורדף כחית־השדה, הגעתי, לאחר נדודים מרובים, לקובל.

באתי מרחוב לוצקה ועברתי על פני הויאדוקט. נכנסתי לבית היהודי הראשון שנזדמן לי בדרך ושאלתי, מה נשמע בעיר. השיבו לי, שהגיטו טרם הוקם והיהודים שרויים, עדיין, בבתיהם. הגעתי לביתנו שעמד ברחוב לודמיר. בני־הבית חרדו לקראתי, כי כה שונה מראה־פני. הייתי פצוע, לבוש בלויי־סחבות ועצמות־גופי שפו מרוב רעב. אני עצמי לא הרגשתי בשנוי שחל בי. לאחר חודש של מחלה התחלתי לחשוב על עבודה. ראש־המחלקה לעניני־עבודה

ביודנראט היה משה פרל ז"ל. כשנודע לו על בואי, שלח לקרוא לי, בענין פרטי, כביכול.

הלכתי אצלו. הוא הזמינני לחדרו. הוא דבר אלי באדיבות רבה ושדלני לקבל משרת אחראי לעניני־חשמל בקסרקטינים החדשים, שנבנו ברחוב לודמיר, אחרי בית־הקברות החדש. בימים ההם חסרו בעיר חשמלאים, בעלי־מקצוע. בעל־המקצוע היחידי, אהרן צימרמן, הגיע לאפיסת־הכוחות מרוב עבודה.

הגרמנים לא קבלו את הנמוק, שחסרים בעלי־מקצוע, הם היו מופיעים ביודנראט, עוררו שערוריות, שברו רהיטים, הכו את חברי היודנראט וצרחו: הבו לנו חשמלאים! ולכן, כה שמח משה פרל לבואי. נעניתי לו וקבלתי את העבודה בקסרקטינים. כשהלכתי לעבודה, בדרך לודמיר, לא נראתה נפש חיה של יהודי. מדי עברי ליד בית־הקברות הייתי עוצר בהלוכי ומציץ לתוכו. העזובה היתה רבה. האוקראינים כרתו את העצים, שבנפלם על המצבות היו שוברים אותן. מרחוק הסתכלתי בחלול־הקודש הזה, אבל קצרה ידי מלהושיע. זוכר אני: פעם יצאה לקראתי אשת לייב הקברן וצרחה בקולי־קולות, הלמאי מרשים לחוליגנים לבזות ולטמא קדשי־היהודים. היא ביקשתני „להשפיע" על האוקראינים, שיחדלו מחלול בית־הקברות. נגשתי לשער. בבית־הקברות לא נשאר אף עץ והמצבות היו סדוקות ושבורות.

כעבור זמן־מה הסתדרתי בחברת־החשמל העירונית, בה עבדתי עד הקמת הגיטו. יום אחד נתנה הודעה שעל בעלי־המקצוע להצטייד בתעודות־עבודה ולהתרכז בגיטו שב„חולות". הלכתי לועד הקהילה (היודנראט) לקבל את התעודה, ולא מצאתיה. בשטח זה שרר אי־סדר. היו כאלה שהצטידו בשתי תעודות והיו — שאף אחת לא היתה להם. הלחץ לקבלת תעודות־עבודה גדול היה ופקידי היודנרט היו חסרי־אונים לספק את כל הדרישות. בלית־ברירה סגרו אנשי היודנרט את המשרד והסתלקו. המוני אנשים ממורמרים שברו דלתות וחלונות, התפרצו פנימה וחטפו לעצמם תעודות. כה גדול היה הצמאון לחיים, כי בעלי־התעודות דימו בנפשם, שתעודה זו היא תריס בפני הפורעניות, מעין כריתת־ברית עם מלאך־המות לבל יגע בהם.

התאכסנתי אצל אחי, שגר ברחוב ליסטופדובה, בבית יחזקאל פרלמוטר ז"ל. אצל אחי התגורר יצחק בוקסר ז"ל, אחד מראשי היודנראט. בבואי לשם מצאתי את בוקסר והנה הוא מכין לעצמו הרבה סיגריות. שאלתיו לטעמו של־דבר והוא השיב בתמימות, שהגעביטסקאמיסאר קורא את חברי היודנראַט לישיבת־לילה דחופה, שתימשך, ודאי עד אור הבוקר. המסכן, הוא לא ידע כי הוא הוזמן ל„ישיבה" של־מעלה. היתה זו דרכו האחרונה ושל כל יהודי־קובל...

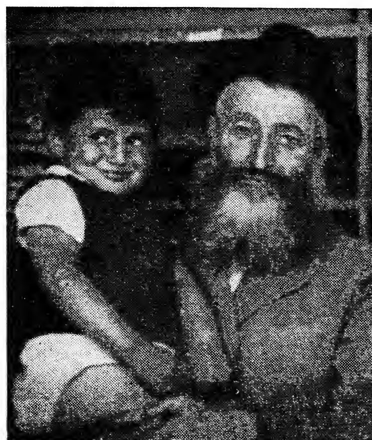
זלמן פורן (פרוסמן)

המטבח לפליטים

ספטמבר שנת 1939. מלחמת־הדמים הגדולה פרצה. המוני־המוני פליטים זרמו מזרחה וגם עד קובל הגיעו. כל צבעי־הקשת של יהדות־פולין „מקשטים" את חוצות־העיר.

הראשון שהבחין בזוועה זו של בני־אדם עקורים ומורדפים כחיות־השדה היה רב נחמיה באר הי"ד.

הוא מניח את עסקיו הצידה, מה לו אשה ומה לו ילדים. בהתלהבות גדולה ניגש הוא לארגן מפעלי־סיוע להמוני הפליטים. הוא מחרים את בנין ה„תלמוד־תורה", מתקין בו בית־תמחוי (מטבח), אוגר חמרי־מזון מן הגורן ומן היקב — מבעלי־היכולת, מהעיריה וגם מהתושבים הנוצרים.



ר' נחמיה באר ונכדו הי"ד

היהודים המכובדים שלנו עם המרא דאתרא ר' נחום משה'לה בראשם מרעישים עולמות: היתכן? הנשמע כדבר הזה? מטבח לא כשר! מאכילים את בני־ישראל נבלות וטריפות, רחמנא לצלן! רב נחמיה לא נבהל מדברי כיבושין אלה והשיב בשלווה: אדרבה, הכבדו־נא והתקינו אתם מטבח כשר ואז אנעל את מטבח־הטריפה שלי. אולם, כל זמן שאין מטבח אחר — לא אסגור את שלי. כשהמדובר הוא בפיקוח־נפש, בטוחני שהיושב בשמים סלוח יסלח לי.

ביתו של ר' נחמיה לובש צורה של תחנת־רכבת. יומם ולילה מתרוצצים בו פליטים שונים: סתם יהודים, רבנים, סופרים, עסקני־ציבור מפולין רבתי

ואפילו נזירות. כולם־כולם מבקשים מחסה בבית ר׳ נחמיה, בתקוה להחיות את נפשם.

ר׳ נחמיה מחרים בתים בכוח ומושיב בהם פליטים. הוא מפתיע את שכנתו גיטל פרוסמן, אלמנה עם שלושה יתומים, המתגוררת בחדר צר, ד׳ על ד׳, ול„ארמון״ זה הוא דוחס שמונה פליטים. המסכנה מקבלת הכול באהבה ושפתיה ממלמלות חרש: יודע ר׳ נחמיה את אשר הוא עושה.

ר׳ משה שיפר, פועל המתגורר ב„קובל ווטורוי״. בחצות הליל דופקים בדלת חדרו. מי זה הדופק? — ר׳ נחמיה! הוא בא לדרוש בשלום פליט חולה, שכפי שנמסר לו הוא רתוק למיטתו ימים מספר ללא אוכל וללא תרופות. ר׳ נחמיה נושא בציקלונו ככר לחם ובקבוק סמי־מרפא. מוכרח הוא לגלות את מקום הימצאו של הפליט החולה ולהגיש לו מזור ומרפא, אם כי השעה מאוחרת, הזמנים אינם כתיקונם ובחוצות־העיר אורבות סכנות חמורות.

הצבא האדום כבש את קובל. ר׳ נחמיה מקדם את פני הסוביטים בקול תרועה. עתה תבוא הישועה לכל האומללים ולכל הסובלים והנענים. אולם, עד מהרה באה האכזבה. ושוב רובץ העול של העזרה הסוציאלית על שכמו של ר׳ נחמיה ושוב עליו להגיש עזרה לאומללים ולרעבים, עד שהרוצחים הגרמנים קיפחו את חייו.

ידוע לי ממקורות מהימנים, שר׳ נחמיה הלך לבור־המות קוממיות, בקומה זקופה, בגאוה יהודית־לאומית.



פרידה רוזנבלט־בוכוולד (פריס)

גני הילדים תחת שלטון הסוביטים בקובל

בשנת 1939, כשהצבא האדום נכנס לקובל, חלה תמורה בשדה־החינוך, כשם שנשתנו סדרי־החיים בכל שאר השטחים.

אורגנו שלושה גנים. שניים — על ה„חולות״ ואחד — בעיר. שנה לאחר־מכן נוסד בעיר עוד גן־ילדים, בעל כיתה אחת בלבד.

גן־הילדים הגדול, מס׳ 1, שהכיל שלוש כיתות, התנהל בהנהלת סוניה מרגוליס־גלמן; הגננת של גן־הילדים מספר 3, בעל כיתה אחת, היתה סוניה אימברג. שם הגננת של גן־הילדים מספר 4 נשתכח מזכרוני.

עבודת־החינוך בגנים אלה התנהלה בשפת אידיש, אולם הוקדש מקום מכובד ללימוד שירים רוסיים וכן להקראות בשפה הרוסית.

גן־הילדים הרביעי, שהיה מצוין במספר הסדורי 2, התנהל בהנהלת

כותבת הטורים האלה, ושפתו היתה השפה הרוסית. גן זה היה מעורב מילדי לאומים שונים, ומחוץ לילדי־היהודים בקרו בו ילדי אוקראינים, פולנים וכן ילדים רוסיים. אלה האחרונים היו, בעיקר, ילדי אזרחים סוביטיים שבאו העירה עם הצבא האדום.

הן העבודה הפדגוגית והן המינהלית התנהלו בפיקוח המחלקה העירונית להשכלת העם („גאָראָנאָ") בהנהלת המפקחת המומחית לעניני גנים — אידה מערז'אן (כיום בפולין).

שכר־הלימוד היה זעום. ההורים שילמו בהתאם ליכלתם, שכן לכל גן הוקצב תקציב הגון למילוי צרכיו. הילדים בילו בגן עד שעה 6 בערב וקבלו שלוש ארוחות ליום. הגנים היו מאורגנים כהלכה והפעוטות היו שרויים באוירה תרבותית ובתנאים הוגנים.

הסגל הפדגוגי והטכני בכל הגנים הורכב ברובו המכריע מיהודים. המחנכות הצעירות השלימו את ידיעותיהן, עבדו על עצמן, וממש הראו נסים בעבודתן החינוכית במשך השנתיים שהסוביטים שלטו בקובל.

הרוח השלטת בכל הגנים היתה סוביטית־פטריוטית. הורגשה בעליל המגמה לרוקן את הגנים מתכנם היהודי־לאומי ולשוות להם גוון ואופי של בתי־חינוך רוסיים. לעינינו ממש דעכה מורשת התרבות היהודית, שדורות רבים של יהודי־קובל טווה וארגוה במסירות־נפש.

פרט לסוניה מרגוליס־גלמן, מנהלת גן מספר 1 ורושמת הטורים האלה — עלה הכורת על סגל הגננות האלה וחייהן הצעירים קופחו בידי המרצחים הגרמנים.

אעלה נר־נשמה וזכרון לחברותי האהובות והבלתי־נשכחות שאתן יחד עבדתי בתקופת אחרית ימיהם של יהודי קובל: מייקה גלמן הלבבית, שתמיד רחפה בת־צחוק על שפתיה; רחעק ליפשיץ השחורה והנאוה, אשת משה (מושקה) גלמן; אסיה אטלס המחוננת והמסורה ללא־גבול לעבודתה; נעכע סאס הצעירה והעליזה שלא ידעה עצבות מהי; יענטה טעסלער הענוה והענוגה. כשפרצה המלחמה השתוקקה מאוד לעזוב את העיר, אבל „קשה לי להפרד מעל המשפחה" — אמרה לי בפנים נוגים שעה שבאה להיפרד מעלי; סימה אימבר — המנהלת היפה והמחוננת. וכן אעלה את זכר הנשים הקשישות מהסגל הטכני: גברת ווילקומירסקי, ברגר והאחרות שלצערי שכחתי את שמותיהן; את האחיות טניה קוצין והיינך

בשנים 1939—41 נהלתי את הגן מס' 2 שנמצא ברחוב בית־הסוהר (טיורעמנא) מול בית־היתומים. הגן שוכן בבית יפה, שטוף־אורות, ומוקף גן־פרחים גדול. בגן־הילדים הזה בקרו 60—80 ילד. כאמור, החלק הארי שבו היוו



ילדי־הגנים בשעת חגיגה סוביטית גדולה

הילדים היהודיים ויתרם — ילדי פקידים סוביטיים וכן ילדי אוקראינים ופולנים. העבודה כולה התנהלה על טהרת השפה הרוסית.

הילדים חולקו לכיתות. בכיתת הפעוטות עבדה סטסיה, מי שהיתה פעם המנהלת של ה־ Macierz-Szkolna במשך הזמן השתלבה יפה במסכת המשטר החדש. את הכתה השנייה נהלה אסיה אטלס — מחנכת בעלת רמה מקצועית גבוהה.

לגן הזה היו מנהל־חשבונות, אפסנאי, אחות, רופא (ביקר פעמיים־שלוש בשבוע), סגל טכני, מבשלת, חדרניות ואפילו שומר משלו שהועסק גם כגנן. הגן היה מלא פרחים וכלי־משחק והוא היה המקום החביב ביותר על הילדים.

העבודה עמדה על רמה חינוכית גבוהה. הן בעבודה היומיומית של המחנכות והן של הסגל הטכני הורגשה הדאגה לילד. הילדים אהבו מאוד את הגן וברצון היו מבקרים בו. אולם, לא ניכר בו, אפילו, זכר של חינוך יהודי. ימי־החול וימות־החגים היו קודש להחדרת הרוח הפטריוטית־סוביטית בלב החניכים הצעירים.

בתמונה רואים אנו ילדי הגן מס׳ 2, בשנת 1941, בשעת חגיגה סוביטית גדולה. הנה הנכדים של קארטאפליע; גיטה גוברמן (הבת של העורך־דין יעקב גוברמן); רות (הנכדה של ישראל פרוז׳נסקי); סונקה, אחיה ואחיינה — ילדי האחים פורשטלר; הילד של שפירא, הילדה של אסתר מוריק, הבת של ריבה חאסיס. אנו רואים גם את המחנכת אסיה אטלס, החברים ברגר, המורה למוסיקה שניידר ואחרים.

כפי שנמסר לי נספו כל הילדים האלה, פרט לקבוצה קטנה של ילדים רוסיים ופולנים.

שרינ׳קה גבירצמן מלאת־החן, הבת של סיאָקע וישה גבירצמן, שיצאה יחד עם אמה לרוסיה לא זכתה לסיום המלחמה ונפטרה במחלת ה„מינינגיטיס" (דלקת קרום־המוח) בבשקיריה הרחוקה.

בעצת השלטונות הסוביטיים יצאו בשנת 1940 הרבה משפחות יהודיות לעומקה של רוסיה. אחדות מהן היססו לקחת אתן את ילדיהן למקומות רחוקים כאלה והורידו אותם מהקרונות ברגע האחרון ממש ומסרום בידי קרוביהם „עד יעבור זעם"... שניים מהילדים האלה בקרו אצלנו בגן וניספו יחד עם כל הילדים. האחת היתה הילדה הבלונדינית, בת השלוש, של ריבה חאסיס־רובינ־שטיין, והשניה — רות בת השש, בתה של ליזה פרוז׳נסקי והנכדה של ישראל פרוז׳נסקי.

רות היתה מוכשרת מאוד והיטיבה לשיר ולרקוד. היא עומדת לנגד עיני בתלבשתה האוקראינית הצבעונית ואני מסתכלת בפניה הענוגים.

היא היא שרקדה ושרה באותו נשף סוביטי. היא קבלה את האורחים וברכה אותם בשפה הרוסית, שעדיין היתה חדשה בפיה, וגם נאמה נאום.

הקהל היה נרגש מאוד מהופעת האמנית הפעוטה, והמנהל הראשי נטלה בזרועותיו ונשק לה. מלאת־זוהר, כשפניה מסמיקים התחמקה מזרועותיו וככרוב זך וצחור עלתה בטיסה אחת על הבמה והמשיכה בריקודיה וזמירותיה. אתה יחד רקדו ושרו עשרות פעוטות יהודיים כשהם לבושים בגדים צבעוניים.

היתה זו „שירת הברבור" שלה — הריקוד האחרון.



ליובה גלמן־גולדברג

שידור מערבות הבלבלה והתרבות

כשפרצה המלחמה התגוררתי בוורשה. עבדתי כמדריכה במושבת־קיץ מטעם בית־יתומים יהודי גדול.

כשנפלה וורשה באוקטובר 1939 החזרנו את הילדים למוסד. בחלקם הוחזרו לקרוביהם, ואלה שלא היו להם קרוב וגואל נשארו במוסד בפיקוח והשגחת ההנהלה.

ב־25 בנובמבר חזרתי לקובל, שכבר שלטו בה הסוביטים. תחנת־הרכבת המרכזית היתה מקושטת בתמונות מנהיגי המהפכה ואישי השלטון הסוביטי וכן היתה היא מדוגלת בהרבה דגלים. על כל צעד ושעל התרוצצו אנשי־צבא במדיהם. אולם ניכרה גם תנועה בלתי רגילה של המוני־אזרחים — היו אלה פליטים, יהודים ולא יהודים, שהגיעו מפולין המערבית בבריחתם מפני הנאצים, וקובל שימשה להם תחנת מעבר.

התמורה הבולטת ביותר שהבחנתי בה מיד בבואי העירה התבטאה בכך, שכל החנויות ובתי־העסק היו נעולים. החנוונים מכרו כבר מזמן את מלאי־הסחורות שברשותם, וסחורות חדשות לא קבלו. החנויות היחידות שכן היו פתוחות ומכרו סחורות שונות היו החנויות הממשלתיות, וליד פתחיהן התפתלו תורים ארוכים. בלי תור אי אפשר היה להשיג שום דבר. מאליו מובן, שחנויות המכולת „זכו" לתור הארוך ביותר.

המקום היחידי שאפשר היה עוד לקנות משהו היה השוק. נשים, שבעליהן הוגלו לרוסיה או נמצאו בשבי, וכן הפליטים מכרו כל מיני דברים כדי להחיות את נפשם.

כל החיים בעיר עברו לפסים חדשים.

בעלי המלאכה, שקודם עבדו כל אחד לחוד, התארגנו לקואופרטיבים: לתפירה, לסנדלרות, לספרות. כמו־כן שינו הבנקים את צורת עבודתם.

לא היתה כבר שאלה של חשבונות עובר ושב, הלואות ודיסקונט. מכל הבנקים נעשה בנק אחד ממשלתי. לכל מוסד היה תקציב מאושר ולפיו היה מוציא כסף מהבנק וכן נמסרו כל ההכנסות לבנק. כל עובדי הבנקים הקודמים המשיכו בעבודתם בבנק הממשלתי, ביניהם משה פרל, רחל פישר טובת לב, מוניק גולדברג, פירה אפרת, אהרן סוקולובסקי, שהצטינו במסירותם לעבודה.

בתי־החרושת השונים, דהינו, טחנות־קמח, בורסקאות ובתי־הבד הולאמו ובעליהם הוגלו ונקבע להם מקום־מושב בעירות קטנות שבסביבות העיר. בין המוגלים היו יוסל שוחט ואחרים. דנציגר, גייער וצימרמן הוגלו לסיביר. כן נגזרה גלות־סיביר גם על עסקני מפלגות שהתנגדו לפנים לקומוניזם, כגון, עסקן ה„בונד" שטיינמן וכו'.

אולם, לא כולם זכו ל„זכייה" הגדולה להגיע לסיביר. בדרך, על־יד טמבוב, התחילו לחסל את רכבות־הגולים. אהרן צופרפיין הי"ד נהרג במקום ואילו נח נפצע. השומרים חשבוהו כמת והשאירוהו במקום. כשהתעורר עלה בידו, איכשהו, להשאר בכפר על־יד טמבוב, ושם החלים מפצעיו. הוא עלה ארצה בשנת 1950 ונפטר בשנת 1953. יהא זכרו ברוך.

כאמור, התרכזו בקובל המוני פליטים, שניסו להסתדר במקום „עד יעבור זעם". העיר סבלה ממצוקת־דיור איומה והיה הכרח לשכן את הגולים בבתי־כנסיות ובמוסדות־ציבור שונים.

בעיר היו גם אלפי פליטים אוקראינים, שהגיעו מעברו השני של הבוג. בהתאם להסכם שבין גרמניה ורוסיה נקבע הבוג כגבול סופי בין שתי המדינות.

התושבים של כפרי־הספר הוקסמו מהסיפורים על החיים הטובים בקולחוזים, הטעינו את רכושם על עגלותיהם ויצאו ליהנות מטוב הכפרים השיתופיים ברוסיה. אולם האכזבה לא אחרה לבוא, ובהמוניהם חזרו ונתקעו בקובל.

לשם מציאת פתרון לבעית חוסר־העבודה ולמען הקל על הצפיפות הנוראה, החלו השלטונות לגייס אנשים לעבודה ברוסיה וכן הכריזו על הרשמת כל מי שיש את נפשו לחזור לפולין.

בעלי ההשקפה הקומוניסטית נרשמו לעבודה ברוסיה, היה ברצונם לעזור ל„מולדת הסוציאליסטית" במאבקה הנואש ועקוב־הדמים עם המפלצת הנאצית, אולם בהוכחם לדעת שעזרה זו מתבטאת בעבודת־פרך במכרות עם פושעים פליליים — דעכה התלהבותם וחזרו העירה.

שונה היה גורל אלה שהביעו את משאלתם לחזור לפולין כדי להתאחד

עם משפחותיהם. הם לא זכו להגיע למחוז־חפצם. בלילה אחד אספו את כולם, העמיסו אותם על קרונות־משא והגלום לסיביר. למרות התנאים הקשים שהיו נתונים בהם נשארו רובם בחיים, וכמה מהם זכו לעלות ארצה.

אלה שנשארו בעיר קבלו את הנתינות הסוביטית ולאט־לאט הסתדרו בעבודה והשתכרו כדי מחיתם. חלה תמורה מהפכנית בעיסוקם ומשלוח־ידם של יהודי־העיר. באורח בלתי רגיל צצו פועלי־רכבת ופועלי בתי־חרושת יהודים. המשכילים קבלו משרות בשרותים השונים, בתי־ספר, בתי־חולים ובמשרדי הממשלה.

עם כניסת הרוסים, ארגנו כמה קומוניסטים פליטים מורשה את בתי־הספר בעירנו. המפקח הראשי היה קצין צבא, מורה לשעבר, סגנו — יליד עירנו, טבצ׳ניק־מירסקי, מבקרת בתי־ספר היתה חיה מנדלסון ז״ל ושל גני־ילדים — אידה מרז׳ן.

כל בתי־ספר חולקו לפי מוצאם של הילדים. בתי־ספר לילדים יהודיים ששפת ההוראה בהם היתה אידיש, לילדים רוסיים הורו בהם רוסית ולילדים אוקראיניים למדו אוקראינית.

אותי שלחו להורות בבית־ספר מספר 5, שנמצא בבנין החדש של תלמוד־תורה. מענין היה לי לראות את השינוי שחל בבית־ספר זה. זכרתי את הרושם שעשה עלי התלמוד־תורה בעת ביקורי שם בעבר. הבנין הגדול והאפור, החצר הריקה מעץ וירק, המורים מגודלי הזקן, התלמידים שהעוני והמצוקה ניבטים מעיניהם — אך כעת רחפה רוח אחרת על הילדים. הזמר בקע מן החלונות הפתוחים. כולם היו לבושים בגדים נקיים והבנות מקושטות בסרטים צבעוניים.

מורי בית־הספר היו: המנהל המוכשר אהרן שניצקי ז״ל, מנהל בית־הספר האידי (ברחוב קרמליצקה) של פועלי־ציון שמאל בורשה, לאה דימנט, מורה מורשה, טייטלקר, ניימרק ז״ל, אני ואחות מינה בידניק.

התלמידים למדו, ציירו, גזרו והדביקו תמונות. כל כתה הוציאה עתון קיר, רקדו ושרו.

גם פני החצר נשתנו.

החצר העזובה הפכה לגן־ירק. לכל כתה היו כמה ערוגות, שהילדים עיבדו אותן ושמרו עליהן.

נזכרת אני בתהלוכת האחד במאי, בה זכה בית־ספרנו בפרס בעד ההליכה הנאה. שמחת הילדים היתה לאין שעור.

החגים הדתיים בוטלו כמובן, והלימודים התנהלו גם בשבתות וחגים. את החגיגה הראשונה בבית־ספרנו חגגנו בליל סילוסטר 1939־40. משרד

החינוך שלח לכל בתי־הספר עץ אשוח. הילדים קשטוהו ברוב טעם ושמחה. בחגיגה נוכחו ההורים, מבקר בתי־ספר טבצ׳ניק ואנשי צבא. הילדים הציגו רקדו ושרו. אנשי צבא נגנו באקורדיון.

מוזר היה לראות את ילדי התלמוד־תורה רוקדים סביב האשוח אשר הנו סמל הנצרות.

איני זוכרת מי יזם את המבצע של אחוד ילדי לאומים שונים, אך הבית־ספר האוקראיני ברחוב מציוב הזמין את ילדי כתה א׳ בבית־ספרנו לחגיגה.

קציני צבא לקחו חלק פעיל בכל שטחי החיים. הם היו מרצים בבתי־הספר ובגנים, באספות הורים. הם ספרו על גבורי המהפכה והמלחמה בפינלנד. לא נערכה אף חגיגה בעיר בלי נוכחות נציגי הצבא האדום. הם היו מזמינים גם את הילדים להציג לפני החילים במחנות.

חוץ מן הלמודים הרגילים התנהלו בבית ספרנו קורסים לנערים עובדים שלא סימו בית ספר עממי וקורסים לאנלפבתים. המורים נשלחו לפי התור לבתי הבראה לקיוב, חרקוב וקרים. הילדים נסעו לטיולים לרוסיה.

המורים עצמם סימו בכל חופש קורסים לסוציולוגיה ופדגוגיקה סוביטית. הם היו חיבים ללמוד את הספר „קרטקי קורס וו. ק. פ. ב.״ מאת סטאלין. ומזמן לזמן היו המורים מוזמנים ל„פוליטרוקים״, אנשי המפלגה הקומוניסטית, והם היו מבקרים את ידיעותיהם בהיסטוריה הבולשביסטית. את ספרו של סטאלין למדו בכל המוסדות פקידים ופועלים יחד.

הפעולה הזאת התנהלה במרץ רב עד פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה, שבעקבותיה נאלצו הסוביטים לפנות את העיר. בשעת הפינוי נעשו ע״י המורים נסיונות שונים להציל את הילדים. נסיון שהצליח נעשה על־ידי המורה זכידני שבעלה שימש כראש־העיר מטעם הסוביטים. היא העבירה לרוסיה את הקומ־סומול, תלמידי הגמנסיה היהודית, ואמנם הם נשארו כולם בחיים ורובם נמצאים בארץ.

בזמן שלטון הסוביטים בעיר היה הנוער היהודי מלא אמונה באידיאלים הנשגבים של הקומוניזם. הוא חלם על המשך השתלמותו באוניברסיטאות של קיוב וחרקוב. הוא האמין בלב שלם בעצמתה הכול־יכולה של ברית־המועצות. איש לא תאר לעצמו, שהחיילים הסוביטיים מפנים את העיר לזמן ארוך, ארוך מאוד לילדי־קובל וליהודיה... היו גאים על הזכויות שהשלטון הסוביטי העניק להם לאחר שעל גבם חרשו הפורעים הפולניים למיניהם.

לכן הקדיר על הנוער עולמו עם כניסת הנאצים, שבטלו ורמסו כהרף־עין את כל הזכויות שהיהודים רכשו לעצמם. ולא זו בלבד אלא שללו מהם גם את הזכות לחיות. מגאוה ותקוה שקעו בתהום של־יאוש.

חורבן קובל

אֶל אֵבֶל אֶקְרָא

אֶל־אֵבֶל אֶקְרָא וְקִינָה יִזְּלוּ עֵינַי דִּמְעָה וְתֵרַדְנָה
לַיְלָה וְיוֹמָם לֹא תִדְמֶינָה:
בָּכֹה אֶבְכֶּה בָּאֵפֶר אֶתְכַּפֵּשׁ אֲחַבֵּר אֵלַי לְקוֹנֵן אֲחַפֵּשׂ
כָּל אִישׁ מַר נָפֶשׁ:
דּוּמִיָּה וּפוּגוֹת אַל־תִּתְּנוּ דְּמַע תִּדְמַע עֵינְכֶם וְקֹנְנוּ
וְרָפָה יָדֵנוּ צָרָה הֶחֱזִיקָתְנוּ:
הַכּוּ כַף אֶל־כַּף בְּעִגּוּמִים הֵילִילוּ מִכְּאֵב לֵב בְּנָאוּמִים
זָקֵן עִם־מְלֵא יָמִים:
זַעֲקוֹת וַאֲנָחוֹת הַרְבּוּ וַאֲנָקִים רַבּוּ וְגַבְרוּ צְוָחִים וּצְעָקִים
עַל־זֹאת חִגְרוּ שַׂקִּים:

(רַבִּי יְהוּדָה בַּ״ר קַלּוֹנִימוּס)

אליעזר לאוני־צופרפין

וַי לְהַאי שׁוּפְרָא דְבָלֵי בְּאַרְעָא!

(אוי ליופי זה שמרקיב בארץ)

מי יתן לי את הכוח, כוח אבות, לקום בלילה ולישב על־גבי הקרקע ולשפוך שיחי ולהוריד דמעות על חורבן ישראל, על אלפי מאות נערים וזקנים, טף ונשים, שנענו עינויים איומים ונהרגו בכמה מיתות אכזריות שאין בכוח ההשגה האנושית להשיג ולצייר.

(ד״ר יעקב קלצקין)

אני צולל במעמקי־העבר. אני מתערטל מהמקום והזמן ומשלה את עצמי באשליה מתוקה, שהכל על תלו עומד ואני מתהלך ברחובות־העיר, מתבשם מריחה, מאזין לקול מצהלות־ילדים, מטה אוזן לניגון הגמרא, הבוקע מבתי־המדרשות הרבים שבעיר.

אני הולך בשדות, בתוך הקמה המוזהבת, טובל את עצמי במימיו הצוננים של נהר הטוריה. אני נפגש עם מכרים, ידידים, וקושר שיחה אתם.

אך מתעורר אני מחלומי והנה יתומים מיותמים אנחנו. נחרב בית־אבא, נחרבו בתי־האבות בקובל כלה. פסק קול מצהלות־הנוער, נדמו הכנורות שהתנגנו בשפעת צלילי־קסם. גל של עצמות, חוליות שהתפקקו, ערימה של גלגלות — זהו הסך־הכל האיום והנורא של יקירינו.

עתה מסתכל אני בצורותיהם של ילדי־קובל, כפי שהן מבהיקות בתמונות שבספר, והן עטורות הילה של שגב נורא־הוד, ואיני יכול להזין את עיני די בפניהם נאפדי־חמודות.

בעודם בחיים אפשר ולא השגחנו ביפי־תוארם, ברוממות הוויתם, בגדלותם האנושית, אך עתה, כאילו, הוסר הלוט והם מלאים זיו ומפיקים נוגה וחוד וגודל להם.

בקדושה והרדה, ברטט של אימה גדולה, אחזה פניהם. כמה נפלאים הם! אני חש במחיצתם משהו קדוש ונעלה המטהר את הנפש. ילדי־קובל! נעמתם לנו מאוד. נפלאתה היתה דרך חייכם ונוראה היתה פרשת אבדונכם וכליונכם.

מי מילל ומי פילל שזו תהא אחרית יקירינו יפי־העין, טהורי־

הלב ותמימי הדרך. מה חטא חטאתם? את מי עשקתם, את מי שדדתם, את מי רצחתם, שכך עלה בגורלכם?

אני טובל את עיני בזיו פניהם וראה אראה, שאין הם נראים כלל, כבני־גולה. פניהם שקויי־שמש. הדר וגאון נסוכים עליהם.

איכה יועם זהב! נוער־קובל, איכה! כשהלכת בסך בחוצות־קובל גאה לבנו. היית גאוות ותקות כולנו. ועינינו זלגו דמעות־גיל: הנה, קם משיח לישראל! ראשיכם נמלאו טל־שחרית ורינה היתה מתמשכת מהויתכם כרנן כוכבי־בוקר.

נוער־קובל! הן נועדו לך עלילות גדולות עליהן היו מספרים הדורות הבאים. ובלכתך לבכבה יגון עוללת לנו ומספד מר לכולנו. גם תלמי־קברותיכם מר יבכיון.

אזכרה בך ואהמיה ובכה אבכה יומם ולילה. נפלתם, ילדי־קובל, ביפי־עלומיכם, ככרובים זכים וטהורים. ועתה מהפכים הטמאים את עפר קברותיכם וידיהם הרצחניות לופפות גלגלותיכם — אפשר ונשתירה בהן שן־זהב.

איך נחשה ואיך יהא דמי לנו, בעת בני־בליעל יסחבו את כפירינו ואנשי־דמים מטמאים קברי נשרינו? לנו, האומללים, אין צער גדול מצער חלול קברותיכם.

מי יתן לנו לחונן את עפרכם ולאסוף את אצבעות ידיכם ורגליכם, שהמרצחים השליכו ומשליכים בשדות בכבה. היינו מנשקים כל קווזה, כל רגב־אדמה, כי קדושים אתם לנו. בטלית של דמעות היינו מכנסים את עצמותיכם הקדושות והטהורות.

לא נשכח ולא ניתן להשכיח את הזוועה הזאת! בעט ברזל ועופרת חצבנו לעד בצור ההיסטוריה את ענותכם העמוקה.

אין די דמעות במקור דמעותינו לבכות על החורבן הגדול והנורא. גלה כבוד! נטלה העטרה מעל ראשינו. קומתנו הומכה, שחה. העינים משוטטות באויר־העולם והלב זועק זעקה מרה, שקולה הולך מסוף העולם ועד סופו: למה הראינו כאשר לא הראה שום דור בתולדותינו?

אין אנו חוקרים במכוסה מאתנו ואין אנו דורשים בפלאות מאתנו, כי סתומים וחתומים הדברים, ולכן באנו, בני עדת־קובל המיותמת והאומללה, לבקש סליחה ומחילה מקדושינו הטהורים. אם חטאנו לכם, יכפרו־נא גוילי הספר על חטאתינו.

אמונת־קדומים היא, שאך הנפש העליונה עולה למרומים, ואילו ה„הבלא דגרמי" — „רוח העצמות", הנפש התחתונה, קשורה ודבוקה בעצמות־המת עד ביאת המשיח. הרוח הזאת המחוברת בעצמותיכם, מתינו היקרים, מדובבת שפתותיכם דברי סליחה ומחילה.

זכרונכם נצור וחקוק בלבותינו והוא גם לא ימוש מפי כל הדורות הבאים. יודעים אנו, שברגעי חייכם האחרונים הפניתם מבטיכם אלינו. זעקתם, התחננתם, שועתם, שננקום נקמת דמכם השפוך. האזנו לשועתכם, אך לא היה לאל ידינו להושיע. הנצחנו את זעקתכם, הנצחנו את תפילתכם. יעלה קולכם לכסא־הכבוד והאל הרחום והחנון יפתח לפניכם שערי־השמים, יסתירכם בסתר־כנפיו, ותעמדו לגורלכם עד קץ הימין.

נחמתנו היא, שבאחרית הימים, כשישני אדמת־עפר יקיצו משנתם לחיי־עולם ועצמותיכם תקרבנה עצם אל עצמו תחזינה עינינו שוב את פני יקירינו הבלתי נשכחים, שהלכו לעולמם ביסורים קשים ונוראים שאין בחרט אנוש לתארם.

ועד אז אין לנו נחמה. שום שפת אנוש לא יצרה, עדיין, את המלה שתנחמנו ותרגיענו. צל המתים היקרים נטוי על פני כל מסכת חיינו, וגם כשאנו ממלאים שחוק פינו — הדמעות חונקות אותנו.

מדי זכרנו בהם, לבנו שותת דם. אילו היה לי שיג ושיח עם כוחות של מעלה, הנמצאים מעבר לפרגוד ההויה, הייתי שואל בקול־בוכים: למה עוללו לנו ככה? למה נטלו וגזלו את העטרה מעל ראשינו? למה נשפך הזעם גם על עוללים ויונקים? היש תשובה על כך? ד' ענה את איוב מן הסערה. התינתן אי־פעם תשובה לעדה שלימה של „איובים"?

בן־ציון שר

כך חרבה העיר[1]

(מפי עד־ראיה)

אֲנִי הַגֶּבֶר רָאָה עֳנִי בְּשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ

(איכה ג׳, א׳)

פרק ראשון

(מכניסת הנאצים לעיר עד השמדת הגיטו הראשון)

מגייסים, כביכול, לעבודה...

ביום הראשון לכניסת הגרמנים העירה יצאו כמה יהודים, בתוכם חתנו של לייבוש פסיה רייזלס ובנו בן השש־עשרה, לרחוב טריסק.

הם ועוד ששה יהודים נחטפו מיד והובלו לחצר קובקה בוקסר. צוו עליהם לחפור בור ולרדת לתוכו. כשהסתדרו בתוך הבור — הומתו כלם בעמידה. אחר־כך באו בעיצומו של־לילה ולקחו את הפרקליט גוברמן. עקבותיו נעלמו ואיש לא ידע מה עלה בגורלו.

הגרמנים התחילו לגייס את הגברים והנשים לעבודה. בקשו לגייס גם את רב ולולה הי״ד שהיה זקן וחלש. חסידי טריסק הרעישו עולמות שהרבי לא ילקח לעבודת־כפיה, אספו 3 קילוגרם זהב, שקלו את הכסף לידי ה„געביטס־קאמיסאר״, ובזכות זו הוכנס כחולה לבית־החולים היהודי.

כ־60 איש הלכנו לעבודה ב„ווטורוי קובל״. בין הפסים נמצאה תעלה, שהיו זורקים לתוכה שברי־זכוכית, תיל דוקרני ושאריות של פחים. צוו עלינו לחלוץ את הנעלים ולרקוד יחפים על שברי־הזכוכית. היה בתוכנו הקצב אייזיק הוכמן, בעלה של רבקה איידלס. מרגליו קלח הדם קלוחים־קלוחים ונשאנו אותו על זרועותינו.

בשבת השלישית לכניסת הגרמנים הופיעו מכוניות ברחוב מאצייב ורחוב לוצקה ואספו כ־20 איש. אמרו להם, שהם נשלחים לעבודה. אולם,

---

1. הרבה לילות ישבתי עם בן־ציון ורשמתי מפיו דברי־עדותו, וזמן לא מועט הקדשתי לעיבוד הדברים, ניסוחם ומתן לבושם העברי.

השקעתי את העמל הרב הזה, כי משוכנע אני שעדות זו מיוחדת במינה היא. זוהי תעודה היסטורית אבטנטית, שחוברה בידי אדם, שמבשרו חזה ובעיניו ראה כל מוראות השמדת יהודי־קובל.

בעדות זו חורג „ספר קובל״ ממסגרתו הלוקלית, המקומית, והוא נהפך למיסמך כלל־יהודי. גם שלא מבני־עירנו יקראו דברים מזעזעים אלה בנשימה עצורה. א. לאוני

כשראינו שמעלים על המכוניות גם כל־מיני נמושות, נכים, זקנים וחולים, נפעמו הלבבות וענן כסה את פנינו: האומנם נשלחים הם לעבודה?

ביום המחרת בא גוי מבכבה לקנות סוס. הלה ספר לנו, כשכלו רועד מפחד, שאמש הגיעו לבכבה מכוניות מלאות יהודים, ושבויים חפרו בור גדול. את היהודים השליכו אל־הבור, והקולות „שמע ישראל, ד' אלהינו, ד' אחד" קרעו שחקים. אחר־כך נדמו הקולות, כי כל היהודים נורו וכוסו בעפר.

תחלה לא האמנו לדבריו, אולם בראותנו שהגוי אחוז אימה ורועד, התחלנו להאמין, לשברנו הגדול, לבשורת־איוב זו.

לפני ההריגה אמרו לאומללים, שיכתבו מכתבים למשפחותיהם, שהם נמצאים ע"י קוברין, כלום בריאים ושלמים, אוכלים ושותים ונפשם לא תחסר מאומה. כעבור חודש ימים, לכל היותר ששה שבועות, יחזרו לבתיהם.

המשפחות המסכנות האמינו לכתוב במכתבים בתם־לבב. נשים חכו לבעליהן, אחיות חכו לאחיהן, כלות חכו לחתניהן וילדים חכו לאבותיהם. אולם, כשחלפו ששה שבועות, כלו חדשיים והאנשים לא גילו סימני־חיים — רצו המשפחות האומללות לועד־הקהילה, כדי לברר מתי סוף־סוף יחזרו. והנה הגיע שליח מהקהילה ובפיו בשורה משמחת, שמחר חוזרים כל האנשים שנלקחו לעבודה.

למחרת היום יצאו הנשים והילדים, הלכו עד הכפר זמשנה (בין רטנו וקובל), חכו יום, חכו יומים, ואיש לא הופיע. אז הבינו הנשים את גודל אסונן, כי, בעצם, אין להן למי לחכות, כי בעליהן לעולם לא יחזרו, כי נתאלמנו וילדיהן נתיתמו.

שריפת ספרי־התורה

כחודש לכניסת הגרמנים, באו כמה שוטרים גרמנים לועד הקהילה ודרשו 20 איש לעבודה. את הפועלים הובילו לבית־הכנסת הגדול. כאן נאמר להם, שעליהם לגשת לכל בתי־המדרשות שבעיר, להוציא משם את ספרי־התורה ולהניחם על־יד בית־הכנסת הגדול. מי שישאיר ספר־תורה אחד בארון־הקודש — יירה במקום.

מבית־הכנסת הגדול הוצאנו למעלה מ־32 ספרי־תורה. בתוך בית־הכנסת נמצא בית־המדרש של הנגרים — וגם משם הוצאנו 5 ספרי־תורה. הוצאנו ספרי־התורה מבית־הכנסת הריז'ינאי, הטריסקאי, הקרליני, הקוצקאי, הנסכיז'אי, מבית־המדרש הגדול ומבית־המדרש של החייטים. בסך־הכל אספנו כ־200 ספרי־תורה.

בהיותי בבית־הכנסת הטריסקאי, לקחתי ספר־תורה והצנעתיו בארון

שהיה צמוד למקום־מושבו של מרדכי חרי ז״ל. הגרמנים הפכו את בית־המדרש ולא גילו את מקום־המחבוא של ספר־התורה.

את ספרי־התורה אמרו לנו להניח על־יד קיר בית־הכנסת של הנגרים, לסדרם סוארים־סוארים, 4 ספרי־תורה בכל טור וטור כשהם סדורים זה על גב זה. הגרמנים הגישו לנו בנזין וצוו עלינו לשרוף את ספרי־התורה. הגוילים נשרפו, האותיות פרחו, והרוח נשאה את האפר לכל עבר.

בבואי, לאחר זמן, מהגיטו שעל החולות לגיטו שבעיר, נכנסתי לבית־הכנסת הטריסקאי ומצאתי את ספר־התורה במקום. הפקדתיו אצל גוי אחד, מכר שלי, בשם פליושק.

כעבור שלוש שנים, בבואי העירה, נכנסתי לפליושק ומצאתי את ספר־התורה — ללא העיטורים והקשוטים וכן נחתכו ממנו כמה פרשיות. בהיותי בלודז, הוספתי את הפרשיות החסרות, וספר־התורה שמור עמי עד היום הזה.

בצל הגרדום

שותף היה לי — הקצב משה פלדמן ז״ל. ערב פסח נכנס מנטיי, שחיק־עצמות, לרפת של פלדמן שנמצאה ברחוב מיצקביצ׳ה ומצא בה חתיכת סוחתין, עור נוקשה, שהתגולל ברפת שנים רבות. מנטיי שביקש תואנה האשים את פלדמן ששחט פרות, כדי להכין ליהודים בשר לחג־הפסח. מיד צווה לאסרו. למחרת היום, א׳ דפסח, באו ששה גרמנים, הוציאוהו מבית־הסוהר והובילוהו עד פנת בית המרזח של גדליה ולייזר סויניוך הי״ד.

הגרדום ועניבת־החנק הוכנו מבעוד לילה ומתחתיו הועמדו 3 ארגזים. פלדמן שהיה בחור חסון לא נתן שיכניסו את צוארו בעניבת החנק וגילה גבורה עילאית. הוא בעט בתליניו ברגליו, נעץ שיניו בפרצופיהם הרצחניים, הפילום ארצה, והגרמנים לא יכלו לו. אז הזעיקו הם תגבורת של מרצחים־אוקראינים. לאחר מאבק קשה ונואש הצליחו המרצחים להתגבר עליו, הכניסו צוארו בעניבת החנק, סלקו את הארגזים מתחת לרגליו, ופלדמן נשאר תלוי.

אולם כאן התרחש נס: החבל ניתק ופלדמן נשאר חי, עומד על רגליו ומשתער כאריה פצוע על תליניו. הגרמנים תלוהו שנית ושוב ניתק החבל. לאט־לאט אבד פלדמן את כוחותיו, וכשתלוהו בפעם השלישית, לא הוסיף החבל להנתק, ופלדמן הוציא את נשמתו לאחר פרפורי־גסיסה ממושכים.

בלילה כשחזרנו מהעבודה ב„גורקי״, מצאנו את פלדמן תלוי, שלט של פח על לבו ובו כתוב: „נתלה על ששחט פרות, כדי להכין בשר ליהודים לחג־

הפסח. אין להוריד גוויתו מחבל־התליה במשך שלושה ימים, למען ישמעו ויראו היהודים ולא יזידון עוד".

פלדמן נשאר תלוי כל יום א' דפסח. בהשתדלות אחיו ונציגי־הקהילה נאות מנטיי שיורידוהו מהחבל ביום ב' דפסח.

אחיו, חנא פלדמן ויוסף פלדמן, שארכובותיהם רעדו מרוב צער ויגון, בקשו ממני להוריד את אחיהם המת מהחבל ולגמול עם המת את החסד האחרון.

היה להם שוליה, שעבד אצלם בבית־המטבחיים, בשם אברשה. אמרתי לנער: בוא ותעזור לי. התחנן אלי הנער: בן־ציון, חוסה עלי. אני לא יכול, ידי רועדות.

נכנסתי לחצרו של גדליה סויניוך, לקחתי סולם וכן מצאתי סכין חדה ונגשתי לנתק את החבל. ראיתי מראה מבעית: ראשו של פלדמן היה כולו נפוח, כחול, הלשון משורבבת החוצה והחבל חדר עמוק לבשר־הצואר.

הבאנוהו לקבורה בבית־הקברות החדש. מצאנו מקום פנוי על־יד קבר אביו צבי פלדמן ז"ל ושם נטמן. הרב נחום משה'לה הי"ד אמר לנו, שיש לקבור את פלדמן בבגדיו, כי קדוש הוא.

הקבורה נתקימה בליל סדר שני. כל יהודי העיר, לרבות אלה שהיו להם מצות ויין, לא ערכו את הסדר. איש לא אכל, איש לא שתה, כלם בכו והתאבלו, כי ראו בפלדמן קרבן־הצבור.

מעשי־האכזריות של מנטיי

מנטיי לא היה סועד ארוחת־בוקר טרם שרצח 3 יהודים. ב־5 בבוקר היה מניע את האופנוע שלו ויוצא לשחר לטרף. עצם טרטור האופנוע הפיל אימת־מות.

ביום ששי אחד עבדנו בכביש הורודלץ. כשחזרנו מהעבודה התישבנו על־יד בית המהנדס לכבישים וחכינו לפועלים שעבדו בבית־המטבחיים. מרחוק נשמע טרטור, שבשר את בואו של מנטיי. מצאנו מחסה בתעלה. ראינו את מנטיי רוכב כשהוא מצויד בנשק אוטומטי. אחריו נסעו 3 מכוניות גדושות יהודים ואתים בידיהם. הכרתי ביניהם את לייבל לושיק ואת אהרן שצ'ופק. חשבנו בלבנו: מה ליהודים ולבית־קברות בליל שבת?

על־יד שער בית־הקברות צווה עליהם הרוצח לרדת, פתח את השער והכניסם פנימה. אז הוא הוריד מעליו את הנשק האוטומטי והתחיל להמטיר אש על היהודים. האומללים רצו על המצבות ונפלו, רצו ונפלו. תוך דקות ספורות המית את כל היהודים שהובאו בשלוש המכוניות. פחדנו לחזור הביתה ונשארנו כל הלילה על־יד בית־המהנדס.

למחרת עליתי על הרפת של המהנדס וראיתי את הזוועה המחרידה: כל היהודים היו מוטלים על המצבות ללא רוח־חיים.

הקמת הגיטאות

כעבור שנה לכניסת הגרמנים העירה הלשינו האוקראינים באזני ה„געביטסקאמיסאר", מה טעם הקימו גיטאות בכל ערי ווהלין, ואילו את קובל מפלים לטובה?

בעיר הוקמו שני גיטאות. האחד בעיר והשני — על ה„חולות". בראשון רכזו את הסוחרים, בעלי מקצועות חפשיים, נשים, ילדים, זקנים, נכים וחולים. בשני רכזו את הפועלים למקצועותיהם השונים. בין הגיטו האחד והשני גבהה כאילו חומה סינית, ולא היה שום קשר ביניהם. הפקודה אימה במות על כל פועל שיעבור לגיטו בעיר, ועל כל סוחר שיעבור לגיטו שב„חולות".

יחד עם הפליטים שנמלטו מהישובים הסמוכים היו אז בקובל כ־24.000 יהודים. בגיטו שבעיר רוכזו 10.500 איש ובגיטו שב„חולות" רוכזו 13.500 איש.

בליל הקמת הגיטו הלך פישל רויטנברג לשכנו הפולני, לשמוע חדשות מפיו. הלה סח לו, שעננים כבדים הולכים ונערמים מעל ראשי־היהודים בעיר. הגיעה משטרה מנסכיז', ממאצייב, מהולובה ומכל האזור. שחיטה איומה ממשמשת ובאה. המלט מהעיר, פן־תספה יחד עם כל היהודים.

בא אלי פישל הי"ד וסיפר לי את הדבר. היה לי שכן פולני, שאמר לי בשעתו, אם יקרה, חלילה, משהו — יתן לילדי מחסה בביתו.

ב־2 אחר חצות־הלילה עוררתי את ילדי משנתם, הלבשתים ולקחתי אותם לבית־שכני. לתמהוני הרב ולדאבון־לבי הגדול — התנכר אלי הפולני ומאן לפתוח את הדלת. לאחר שדמעותי ותחנוני המסו את לבו הערל — נעתר להפצרותי ואמר לי, שאשלח את הילדים עם הפרות והוא ישלח את ילדיו עם פרותיו. הילדים יבלו בצוותא והרוצחים לא ירגישו בהם. עשיתי כדבריו.

בבוקר יצאתי לראות את שלום־הילדים. בדרך נעצרתי ע"י חולית־שוטרים שמנתה כמאה איש. הם לא נגעו בי, אלא הודיעו לי שכעבור חצי שעה עלי להיות בגיטו. אני רשאי לקחת אתי את הבגדים שאני לבוש בהם וכן רשאי אני לקחת אתי את ילדי. עד שמצאתי את ילדי עברה הארכה שנתנה לי. בביתי ישבה שכנה, פולניה, שהפקדתי אצלה כל רכושי. רציתי לקחת מלבושים לילדי, אך לא נתנה לי להכנס לתוך הבית.

יצאתי לרחוב שהיה ריק מאדם. העיר דמתה לבית־קברות. נכנסתי לחנא פלדמן, שביתו עמד בתוך הגיטו, למצוא בו פינה לי ולילדי. הבית היה מלא

עד אפס מקום. כלם עמדו צפופים. על מקום־ישיבה איש לא חלם, אפילו. משם הלכתי לברל צווייטר, וגם שם לא מצאתי מקום. באין ברירה שכנתי את עצמי עם ילדי באחת הרפתות.

במשך הזמן מצאתי מחסה אצל אברהם מטיסיס, שביתו גבל בכנסיה הדולגונוסית שברחוב טריסק. את ה„דיאק" (הכומר) שבכנסיה זו זוכרים, רבים מאתנו. אך מי מילל ומי פילל, שבכומר זה, שהוחזק כ„ידיד" היהודים שכנה נפש דיאבולית, נפש־שטנית אפלה, רוצחנית.

זוכר אני: ביום א', שהיה יום־מנוחה לנו בגיטו, ראיתי אגוריות של כפריים שהתכנסו מדולגונוס, לובליניץ, קלניבקה והורודלץ. כל ההמון הרב זרם לחצר־הכנסיה. הכומר עלה על עץ ונאם נאום שיטנה, שאני מוסרו מלה במלה: „אנשים רחימאים, אמר הכומר בקול גדול, אנשים יקרים! עלינו למסור למלכות־הנאצים את פרוסת־לחמנו האחרונה, את הפרה האחרונה, את הביצה האחרונה, את טיפת־החלב האחרונה. את בנינו ואת בנותינו עלינו למסור לנאצים, שיעבדו בכל עבודה קשה, כי אוי ואבוי יהיה לנו, לכלנו, אם יבוא לכאן הבנדיט, הקולחוזניק המשופם. הכומר המשיך: אנשים יקרים, אנשים רחימאים! אני מבקש מכם ואני מזהיר אתכם: אל תתנו פרוסת־לחם ליהודי! אל תתנו לו טיפת־מים! אל תתנו לו מחסה! כל היודע על מקום־מחבוא שם נחבא יהודי, חפשו את היהודי ומסרו אותו לגרמנים. אסור שישאר זכר ליהודי. עלינו למחות את היהודים מעל פני האדמה. רק כשיתם היהודי האחרון — ננצח במלחמה". כל הכפריים מחאו כף, נשקו כפות־רגליו של ה„אבא קדישא". הצטלבו ונשבעו, שמחה ימחו זכר היהודים שבסביבה.

השחיטה הגדולה בככר הבריסקאית

בשבעה־עשר בסיון שנת 1942, בשעה 5 לפנות־בוקר, נפתח שער הגיטו ויצאו לקראתנו משה פרל, לייבל באס, הקצב הלודזאי (שמש כמפקד המשטרה), שלום ארליך, ופנו אלינו: יהודים, צאו כלכם לככר הבריסקאית. אלה שימצאו שם — אנו ערבים לחייהם. ואילו, כל מי שיסתתר בבונקר או בעלית־גג ויד־הרוצחים תהיה בו — לא על ראשינו יחול הדם הזה.

אמרתי לאשתי הי"ד, אם ראשי־הקהל מבטיחים, שלא יאונה לנו כל־רע — הבה ונצאה לככר ונהיה עם כל העדה הגדולה של יהודים. לא ידענו, שהרוצחים הוליכו שולל את ראשי־הציבור.

יצאנו. ראיתי המון גדול, אַכסרה, בערך, כ־10.000 איש.

פתאום הופיעו קסנר (הגעביטסקאמיסאר) ומנטיי — יד ימינו. הם התיצבו במרכז השוק, הסתכלו ביהודים הרבים, ואיש מאתנו לא נחש, אפילו, את הצפוי

לנו. בטוחים היינו, שההבטחות שהבטיח קסנר לראשי־הקהל, כי אנו נשלחים לעבודה — שרירות וקימות.

אולם, חיש מהר, נגוזו כל חלומותינו. כחתף השתערו על הכיכר מכל עבריה כ־4.000 אוקראינים מזוינים. היינו מוקפים. ראינו בעליל, ששחיטה גדולה ממשמשת ובאה.

בתוך ההמון הרב נמצא גם הרב נחום משה׳לה הי״ד, חתנו של ר׳ יעקב לייב׳ניו זצ״ל, שלא הוה פסיק פומיה מגירסא (שפיו לא חדל מלימוד התורה). הוא בקש להגיד כמה מלים ליהודי העיר ברגעים האחרונים לפני יציאת־הנשמה. בקול חנוק מדמעות אמר הרב: יהודים יקרים, אני רואה לנגד עיני שחיטה גוראה, שכמוה טרם ידע עמנו. נחשול־דמים עומד לטבענו. עשרה דורות מאדם עד נח ועשרה דורות מנח עד אברהם. כל דור השאיר שריד וזכר, והבן היה מתפלל לעלוי נשמת־אביו. אנו אומללים מכל דורות־היהודים שקדמו לנו, כי שוחטים את כולנו, את נשותינו, ילדינו ועוללינו. איש לא יבוא להשתטח על קברותינו, איש לא יאמר „קדיש" עלינו, איש לא ינצור זכרוננו בלבו. נרנו כבה: כלנו נרד, עוד מעט, לבור אפל. יהודים יקרים, העולם כה יפה, האילנות מלבלבים, הצפרים אומרות שירה, ועלינו לרדת לבור־שחת. עמנו צמא־חיים. משה רבנו, עליו השלום, כשנחתם עליו גזר־הדין, בקש מרבון־העולם שיניחהו כחיות השדה שהן אוכלות עשבים, או כעוף הפורח בארבע רוחות העולם. ד׳, השקיפה ממעון קדשך והביטה וראה, למי עוללת כה, על מי שפכת זעמך. אנו הטאנו, בנינו פשעו, אולם כרובים אלה, תינוקות אלה, מלאכים זכים וטהורים אלה, עוללים ויונקים אלה, מה חטא חטאו ששפכת עליהם חרונך? מה פשעם, שעליהם לרקב בבור אפל?

יהודים, אנו עולים על „קדוש השם". נתאחד כלנו כאיש אחד. נלך לקראת המות בלב שמח. הרגע הנורא עבור יעבור, והאל מלא רחמים השוכן במרומים, ימציא מנוחה לנשמותינו בסתר כנפיו.

אחריו דבר המורה יוסף אברך הי״ד. הוא הסתכל בתלמידיו הרבים שהתכנסו סביבו ואמר: נוער נפלא זה, כמה כוחות שוקעו בטפוחו וחנוכו. בנינו בית־מקדש, גמנסיה עברית לתפארת, ועתה עולה הכל באש. שר־האומה, אל תכסה דמינו, אל תחנק זעקתנו. תנסרנה אנחותינו ותפילותינו בחללו של־עולם. לבי עלי דוי, בראותי תפארת־אדם זו, מחמדי־עין אלה, צמאי־חיים, נאפדי־חזון הגאולה, שמעינות תורה וחכמה מפכים בהם — לבי נשבר בקרבי בראותי אתכם מובלים כצאן טבחה.

ובפנותו למנטיי אמר: עם ישראל שרה עם איתני־עולם, זכרם אבד ואנו קימים ונחיה לעולמי־עד. הרבה הורגים קמו עלינו, ראינו במפלתם ונראה גם

במפלתכם. אל תדמה בנפשך שתזכו במלחמה. אני אומר לך, שתבוסתכם קרובה לבוא. חבל, חבל מאוד, שעינינו לא תראינה במפלתכם.

כשסיים אברך את דבריו, הוציא מנטיי את ה„נאגאן" (אקדח גדול), כוון את הלוע מול ראשו של אברך, ירה בו ומוחו נשפך לארץ.

כשראו את אברך נופל ארצה, מתבוסס בדמו, קמה בהלה גדולה. האנשים התחילו להתרוצץ כמטורפים. נשמעו צעקות מחרידות וכלם רצו לעבר השוטרים האוקראינים. אז נתנה הפקודה לירות. כשראו שרבים הם הנופלים מכדורי המרצחים — השתטחו כלם על הארץ. הגיעו מכוניות רבות, העלו עליהן בכוח את האנשים והובילום לבכבה.

כדור פגע בי ליד האוזן, דם רב נזל ממני, ונפלתי על הארץ נטול־הכרה. כך שכבתי משעה 6 עד חצות הליל. פקחתי את עיני ולא ראיתי איש. אנשים חיים לא ראיתי, אבל מתים ראיתי הרבה. גויות־החללים היו מפוזרות בכל רחבי הככר. הימים היו ימי גריד, ימי היובש בחום הקיץ ומאכולת — כל מיני רמשים המוצצים דם בעלי־חיים — התישבה על הגויות, שנראו בהן סימני רקבון. באו שוטרים אוקראינים ומריצות בידיהם, אגרו במארופות את שלוליות הדם לתוך המריצות, חפרו בור במרכז הככר וקברו בו את הדם הרב והיקר שנשפך.

אחר־כך נתנה פקודה לאסוף את הגויות ולגבבן שלוש ערימות. בסך־הכול נאספו 277 חללים. נגשו אלי שני אוקראינים שחשבוני למת, אחד תפסני ברגלי, השני בזרועותי וטלטלוני לתוך ערימת־המתים.

השוטרים האוקראינים הסתלקו ושוב השתלטה דממה. התישבתי מעל למתים והנה שומע אני קול בכי העולה מערימת המתים השניה. קמתי ממקומי, נגשתי למקום וראיתי נערה צעירה פצועה ברגלה. הכרתיה. היתה זו בבה רויטר הי"ד.

הפצע שתת דם, הדלקת הכאיבה לה מאוד, והיא התחננה אלי שאעזור לה להשתיק כאביה. לא היתה אספלנית בידי להניחה על המכה ונסיתי להשקיטה. אמרתי לה שתבליג על כאביה, כי האוקראינים ישמעו קולותיה וירצחוה. נחכה לבוקר, אולי תבוא הישועה. עזבתיה, התישבתי על ערימת המתים ובלבי יגון ובמוחי רעיוני־אבל, מאין יבא עזרי?

עם עלות השחר הופיעו 100 יהודים מהגיטו השני בשתי מכוניות. אליהם נלוו 6 גרמנים. הם נשלחו להדיח את הדם ולקבור את המתים. הגרמנים נכנסו לגיטו לשדוד מבתי־היהודים יין וכל מיני מזונות וצוו על מוטקה ווינר, שמונה כמפקח על קבוצת יהודים זו, בל יעז איש לנגוע במתים בהעדרם.

בגיטו השני לא ידעו שום דבר על השמדת הגיטו הראשון. כשראו את

המתים מוטלים לפניהם, געו כלם בבכיה גדולה, תלשו שערות ראשם, טפחו על פניהם וצעקו צעקות קורעות־לב. זה הכיר בין המתים את אביו, זה הכיר את אמו, זה הכיר את אחותו, זה הכיר את אשתו וזה הכיר את ילדו הקטן. התחילו לקונן בקינות מחרידות: וי על־מה שהגיע להורינו ובנינו! אבות ואמהות יקרים, היאך יתמתם אותנו! היאך שכלנו אתכם! וי על הזיו שחשך! אחד הסתכל בבנו המת, חבקו וגפפו אל לבו ובכה בכי מר: בני יקירי, בני, בני יקירי, מי יתן מותי אני תחתיך! איך כבה מאור עיניך!

כשנכנסו הגרמנים לגיטו, התרוממתי מעל ערימת המתים וקמתי על רגלי. מוטקה וויינר הוריד מעלי את המעיל שהיה מלא כתמי־דם, הטילו על המתים וברוק שבפיו קרצף את שכבת־הדם הסמיך שכסה את פני.

הגרמנים חזרו מהגיטו, בקבוקי־ייך בידיהם, וצוו על האנשים להעלות את המתים לתוך מכוניות. מוטקה וויינר פקח על „עבודה" אומללה זו וצווה עלי שאף אני אשא את המתים. בתוך ערימת המתים מצאתי את ישעיה־ליב פרידמן (אחיו של יודל סופר) ואריה לנדוי הי"ד עם תכריכים תחת בית־שחים. התכריכים האדימו מהדם ונדבקו לבגדיהם. סבורים היו המסכנים שיובאו לקבר־ישראל כדת וכדין ודאגו לתכריכים.

נגשנו לערימה בה שכבה בבה רויטר. רשמתי בפתק, לדבר לא יכולתי מהזעזוע שעבר עלי, לאט־לכם, רבותי, כאן שוכב אדם חי. הניחוה מעל למתים שלא תחנק. הנערה שכבה דוממה, לא הוציאה הגה מפיה, רגליה נפוחות היו.

פתחו את שער־הגיטו, נסענו ברחוב טריסק בכוון לבית־הקברות. בהכנסנו פנימה, ראינו שבויים רוסים חופרים בור על־יד חדר־הטהרה, בקרבת־מקום אהלי־הצדיקים.

הטלנו את המתים לבור ועמדנו לסתמו. אמרתי למוטקה ווינר: מה יהא על הנערה? הנקבור במו־ידינו אדם חי? אמר מוטקה, הרי, ממילא, היא אבודה. נספר על־כך לאחד הגרמנים, שמא יתרחש נס והוא ישאירה בחיים.

הגרמנים נגשו אלינו ושאלונו, מה טעם אנו מהססים לכסות את הבור? השיבונו להם: כך וכך הדבר. שלף הגרמני את האקדח, ירה יריה אחת בראשה של בבה ירה יריה שניה והאומללה נפלה לתוך הבור. „ועכשיו יכולים אתם לכסות את הבור" — אמר הגרמני בהרגשת ספוק, שהשכיל לפתור את הבעיה המסובכת מניה וביה.

לאשרי, לא ספרו הגרמנים את האנשים. הם בטוחים היו, שאף אני בכתובים, שאף אני כלול ברשימת המאה, ובאופן כזה חזרתי יחד אתם לגיטו השני.

סופו המר של רב ולולה הי"ד

טרם שאעבור לתאר את הגיטו השני, חיב אני לספר על פגישתי עם רב ולולה ז"ל לפני מותו, כי מבחינה כרונולוגית נמנה רב ולולה בין מושמדי הגיטו הראשון.

יום אחד פניתי לועד הקהילה שיסדרוני לעבודה על־יד בית־החולים היהודי „בקור־חולים", כי נכספתי להפגש עם הרבי.

כפי שיסופר להלן, אנוסים היינו לגלח את הראש ואסור היה לחבוש כובע בשעת העבודה. לקחתי מטפחת, קשרתי בה ארבעה קשרים, עטפתי בה את ראשי ונכנסתי לחדר הרבי.

הרבי ישב עצוב על המיטה, לבוש חלוק לבן. כפה על ראשו ובעיניו נקוו דמעות.

הרבי התפלא מאד, מה טעם ראשי מגולח ומה טעם שאני עטוף מטפחת. רציתי למנוע צער מהרבי, הערמתי על המציאות המרה והשיבותי, שאנו עובדים קשה וכובע־קיץ אין בידי, לכן עטפתי ראשי במטפחת. הרבי לא קבל דברי. הוא הרגיש שהמצב הולך ורע. השתדלתי לנחמו. המצב הוטב — אמרתי, מנת־המזון שופרה ואנו מקוים שהשם לא יעזבנו.

אולם הרבי היה בשלו: המצב הולך ורע. הרבי הרגיש שזוהי פגישתנו האחרונה ומי יודע אם נוסיף להפגש עוד. הפעם הוא, אפילו, מנע ברכתו ממני מנהגו היה לברכני, שאגיע בשלום לגיטו ושלא יאונה לי רע. אולם בפגישתנו זו החריש, נראה עצוב מאוד, מדוכא מאוד ונפרד מעלי בקרירות.

הוספתי להתענין בגורלו. פעם ספרו לנו ה„גויים", שבמו עיניהם ראו ששה גרמנים כשהם מובילים את הרבי לבית־הסוהר. לא האמנו לדבריהם. סבורים היינו, שהם מבקשים להכאיב לנו, ותו לא.

שוב בקשתי את ועד־הקהילה שישלחוני לעבודה על־יד בית־החולים היהודי, כי בקשתי לדעת את האמת. באתי לבית־החולים, ואת הרבי לא מצאתי. בבית־החולים עבדו אחיות פולניות והן ספרו לי דברים כהויתם: נכנסו ששה גרמנים ושאלו, איה איש־האלוהים? איה היהודי הקדוש? השיבו להם: הוא נמצא בחדר זה וזה. הגרמנים הלבישו את רבי ולקחוהו אתם, כשהא גורר את רגליו.

כשחייתי חיי־פרטיזן ביערות, הופיעו ביער שני אנשים, ידיהם כפותות. הם ספרו לי, שנמלטו מבית־הסוהר, הגרמנים רוצחים את כל האסירים, ואת החלשים והזקנים הם מטילים לתוך הבור העמוק של בית־השמוש.

כשמוגרו הגרמנים ונכנסו הרוסים העירה, הוצאו 300 גוויות מהבור,

שעומקו היה 70 מטר. הגויות נמצאו במצב של התפוררות ועטפו אותן בשמיכות. ה„גויים" ספרו שבין הגויות ראו גווית־אדם עטור זקן. לפי הבנתם ולפי השערתם היה זה רב ולולה הי"ד.

את הגוויות הובילו למקום בלתי ידוע. ועד היום לא ידוע מקום קבורתו של רב ולולה הי"ד.

פרק שני

החיים בגיטו השני

מִי־יִתֵּן אֵפוֹ וְיִכָּתְבוּן מִלָּי; מִי־יִתֵּן בַּסֵּפֶר וְיֻחָקוּ

(איוב יט, כג)

למען עוללים ויונקים

כפי שספרתי, היה הגיטו השני מורכב מפועלים ובעלי־מקצוע בלבד.

התאכסנתי אצל לייבל בבטשוק, שנהנה מחופש תנועה, כי נחשב בעיני הגרמנים כמומחה להתקנת זפת. בבטשוק השתדל למעני, שיסדרוני לעבודה בכביש הורודלץ. וכל זה למה? — משום שבדרך זו היו לי אכרים מכרים, והם היו זורקים אלי, לפרקים, ככר לחם או בקבוק חלב.

הילדים, שאבותיהם, משום־מה לא עבדו — לא קבלו לחם, וצפויה היתה להם מיתת־רעב. היה לי בקבוק קטן, עשירית הליטר, מלאתיו חלב ופרורי לחם רך. את הבקבוק הצנעתי מתחת לשרוול. בכניסה לגיטו בדקו השוטרים באזור החזה בלבד, ולכן בטוח הייתי שלא יגלו מקום־מחבוא הבקבוק.

את החלב הזה מהלו האמהות בעשרה חלקים מים, הוסיפו פרורי־לחם יבש, הכניסו את הדיסה לתוך מטפחת, והתינוקות היו מוצצים אותה כנבל יין. בבקבוק קטן זה הזינו 12 אמהות את ילדיהן. התינוקות הבריאו ממאכל זה, נראו יפה, אפילו בת־צחוק התחילה לזרוח על פניהם.

ההתעללות בגוויות המומתים

פעם הלכתי מכביש הורודלץ לגיטו. עברתי דרך רחוב קנטורסקה ונתקלתי בנער הרוג. הסתכלתי בו היטב וראיתי שההרוג הוא בנו, בן ה־18, של לייביל בבטשוק.

בעמל רב עלה בידינו לקבור את הנער. ועד הקהילה שלח אותי ואת

פישל רויטנברג עם אלונקה ביד. נגשנו לרחוב קנטורסקה, אגרנו את הדם הקרוש בשקית, העלינו את המת על האלונקה והבאנוהו לבית־הקברות.

בבית־הקברות נתגלתה לעינינו תמונה מחרידה: אכרי הסביבה חללו את קבר ה־277 שנאספו בככר הבריסקאית, זרקו את המתים מספר פעמים מהבור, פשטו מהם בגדיהם, הסירו טבעות מהאצבעות, שעונים, עקרו שיני זהב והתעללו בגוויות. המתים היו מפוזרים, חלקם בתוך הבור וחלקם בשטח גדול שמסביב לבור.

נכנסתי לחדר־הטהרה ומצאתי את אסתר סטפק במצב של גסיסה. איש לא ידע, באיזו דרך הגיעה לכאן. היא שכבה ערומה, פקחה את עיניה ועצמה אותן והדיבר ניטל ממנה. שמעתי את אנחותיה ורגע קט האזנתי לפרפורי־גסיסתה. הלב מאובן היה וגם החיים ראו את עצמם כמתים.

תנאי־העבודה האיומים

באופנים שונים היינו מגניבים מזונות לגיטו. היה לי „גוי" מכר מכפר קרסין. כשהייתי מוביל מת לקבורה, היה מכין לי חלב, קמח, פרוסות־לחם ותפוחי־אדמה. את העושר הרב הזה קפלתי בתוך האלונקה שהחזקתיה בידי כדרך שחיל מחזיק רובה ונכנסתי בשלום לגיטו.

היה אתנו בגיטו משה פרספר הי"ד, שהיו לו שתי בנות. בנות אלו, נשמתן עדן, שלמו בחייהן בעד הכנסת מזון לגיטו. היו להן חברות נוצריות, מתקופת הלמודים, שקימו קשרים אתן.

הבנות היו משחדות את השוטר במטבעות זהב, ובאתנן זה התיר להן לצאת לשעה קלה מהגיטו, והן היו לוקחות מחברותיהן הפולניות לחם וחלב ליהודי הגיטו הנמקים ברעב. פעם נתפסו האם ושתי הבנות על־יד טחנת־ארמרניק ונהרגו במקום.

בזה האופן נודע לגרמנים שהיהודים מגניבים מזונות לגיטו. ולכן החליטו לתת בנו סימני־היכר, שיכירו אותנו, אפילו, מרחוק. הנשים נצטוו להקיף שער־ראשן ועל הגברים גזרו לגלה שער ראשם ולהתהלך גלויי־ראש. בפרוש הודיעו, כל מי שישא בכיסו כובע — יהרג במקום. המצב הלך ורע מיום ליום.

היתה תקופת תמוז, החום היה קשה מנשוא והשמש קפחה על הראש המגולה. מענויי־תופת אלה התנפחה הגלגלת. הראש נהיה סגלגל כאבטיח, העינים יצאו מחוריהן. האומללים אבדו את צלם האדם ונהפכו למפלצות. תוי־הפנים כה שונו, עד שלא הכרתי את שכני. יתירה מזו: אשה הכירה בקושי את בעלה. לא הוגשה שום עזרה רפואית ורבים, רבים מאוד, גועו ביסורים קשים.

חלול כבוד־המתים

בימים הראשונים לקיום הגיטו לא היו מלינים את המת. הגרמנים הרשו להוציא את המתים מהגיטו ולהביאם לקבורה. אחר־כך נתנה פקודה, שאין לקבור מתים ביחידות. כשמת אדם השהו קבורתו עד שמתו עוד 5 אנשים. כשמתו 6 אנשים, רק אז העמידו לרשותנו עגלה והבאנום לקבורה.

ביום א. אחד מת בן־ציון השוחט הי״ד, אבי המורה יוסף אברך הי״ד. אותו יום מתו גם שני ילדים קטנים. עבר יום א׳, חלף יום ב׳ — ואין יותר מתים. המתים התחילו להרקיב, ולקברם לא הרשו לנו. ביום ג׳ מת נער אחד. ביום ד׳ מת אדם מבוגר. היו לנו חמשה מתים בלבד. מאין לוקחים את המת הששי? נכנסנו לועד הקהילה ואמרנו, אנו נחנק מצחנת־המתים. לא הועילו תחנונינו: הרשיון המבוקש לקבור את המתים לא ניתן לנו.

נגשתי להוציא את בן־ציון השוחט מחדרו. תפסתי בידי את רגליו. הבשר נשר מהן ונשאר בידי. התעלפתי. כשהתעוררתי מהעלפון בקשתי שיתנו לי שמיכה. עטפתי בה את בן־ציון הי״ד וכך העלינו אותו על העגלה. יצאנו לקבור את המתים בליווי 2 שוטרים.

כשחזרנו מבית־הקברות ראינו ליד שער הגיטו את מנטיי, קסנר ומזכירם. על־ידם עמד אוטו קטן וצוו להטיל לתוכו את כל הכסף שבידינו. בכיסי נמצאו 11 פניג בלבד. הם לא הקפידו על־כך והרשו לי להכנס לגיטו.

היה בתוכנו יעקב־יצחק קישקארניק, שעבד בבית־המטבחיים. היה לו סכום כסף הגון והוא הסתירו במגפי הגומי שהיה נעול בהן. המזכיר צווה עליו לחלוץ את המגפיים ומצא את צרור הכסף. אחר־כך נגשו לחתנו של החיט קארטאפליע, שהיתה לו חנות לזכוכית על־יד הגשר שעל החולות. גם אצלו מצאו צרור כסף הגון. קסנר הוציא את הנאגאן והרגום במקום.

בבוקר נשלחתי, עם עוד כמה יהודים, להביא לקבורה את שני ההרוגים, שהרשו לנו לקברם מבלי להמתין עד שיתוספו עוד 4 מתים, כי הם נפלו מחוץ לחומת הגיטו.

הזדעזעתי, ועד היום קשה לי להשתחרר מהרושם הקשה: נשותיהם של ההרוגים לא יצאו, אפילו, לראות את בעליהן המומתים, לא באו להפרד מעליהם, לא הזילו דמעות — כי לבותיהן התאבנו, בינתם נסתתרה, הן הזו בהקיץ ומוחן לא תפס, כלל, את המתרחש.

אנו חוזרים לגיטו הראשון

בעשרים בחודש אב הודיעו נציגי־הקהילה שניתנת הרשות לעבור לבתים הריקים שבגיטו הראשון, ועל כל אחד להרשם.

גרתי עם אברהם גוניק הי"ד. הגרמנים העסיקוהו כשמאי־בקר וראו בו „יהודי בר־תועלת". כשנלקחו האומללים מהככר הבריסקאית וגוניק בתוכם להשמדה בבכבה, שאל מנטיי: איה גוניק? כשנאמר לו, שגוניק נמצא בבכבה, אץ כמטורף באופנוע שלו אל מקום־ההשמדה והוציא את גוניק, ממש, מהבור. את אשתו ובנו לא השכיל להציל, כי הם כבר הושמדו.

אמר לי גוניק, מאחר ואתה מכיר יפה את העיר, בחר בית מתאים ונשתכן בו שנינו. אמרתי לו, היה אצלנו חיט, קלמן הטריסקאי, שהתגורר סמוך לבית שיע־בר־בקר, מול התלמוד־תורה. הבית נקי ומשופץ. הלך גוניק ורשם על שמו את הבית.

בעשרים וחמישה באב ניתנה הפקודה לעבור מיד לגיטו הראשון. כל אחד מאתנו הצטייד בכמה כתנות, שתי חליפות ומתחת לבית־השחי — זוג־נעלים. יצאנו בשעה מאוחרת בלילה. באנו לגיטו ומצאנו את הבתים ריקים. את הרהיטים הובילו לבית־הכנסת הגדול ואת המלבושים — לבית־הספר על־שם מושצ'יצקי. מדי יום ביומו שלחו קבוצה שמנתה 60 איש, למיין את המלבושים הרבים, שמלאו את בנין בית־הספר מהמסד עד לטפחות.

בנו של יצחק רויטנברג הי"ד, נער בן 17, הכיר עניבה מהבית והטמינה בכיסו. בדקו בכליו ומצאו את העניבה. הנער האומלל נתלה, בו במקום, על קיר בית־הספר. תלו שלט עליו ובו היה כתוב: „נתלה על־שום שגנב מלבוש". רק כעבור שלושה ימים הורידוהו מעניבת־החנק.

מאחר ולא נמצא שום רהיט, שכבנו על הרצפה, וכך הלכנו, מדי יום ביומו, לעבודה.

מקימים בונקרים

הדעות נחלקו בינינו: הללו אמרו שאת הפועלים ובעלי־מקצוע ישאירו בחיים והללו אמרו, שהשחיטה תהיה טוטלית, והיא תמחה את כולנו. נצחה הדעה השניה והתחלנו להכון לבאות.

היו בגיטו בעלי־מקצוע מעולים, נגרים, נפחים, בנאים — והם התחילו לבנות בונקרים, מתחת למדרכות ומתחת לכבישים. כן נבנו מחבואי־סתר בעליות־הגגות. בלילה שמענו קול עמום של הלמות־פטישים.

לילה אחד אמר לי אברהם גוניק: השומע אתה קול הלמות־עמלים? חתנו של גוניק שרת במשטרה ומפיו נודע על התכונה הגדולה, על הכנת והתקנת הבונקרים. הוא אמר לנו: אל תשגו באשליות, המצב חמור, הגרמנים מתכוננים למחות את השארית האחרונה שנשתיירה מיהודי העיר.

קראנו לאחד הנגרים, שידריכנו כיצד מקימים בונקר. עצתו היתה

לבנות קיר־משנה, קיר כפול, לחברו עם התנור והאנשים יכנסו אליו דרך פתח־התנור. כן יעץ לנו לסתור את חלק המעזיבה שבין הקיר הראשון והשני, לכסות את הפתח בלוחות, כדי שאם, חס וחלילה, יגלו מקום־מחבואנו נחיש לנו מפלט על עלית־הגג.

הרעיון ישר בעינינו. הנגר הוריד מספר לוחות מהתלמוד־תורה ומבית־המדרש של חסידי סטפן ובנה את הקיר. הוא טח אותו בטיח מלבר, והקיר נהפך לחלק אינטגרלי מהחדר ולא עורר חשד כלשהו.

לפי יכולת הקליטה יכלו להסתתר 12 איש בלבד. בכל זאת נדחסו ונצטופפו בו 18 איש.

ו׳ באלול נכנסנו לתוך הקיר האטום. הגיטו היה כמרקחה, שמענו צעקות ויללות מחרידות. מעלים אנשים בכוח על מכוניות. מנטיי ידע על קיומם של הבונקרים והוא גמר אומר לחסלם, אחת ולתמיד.

בגלוי הבונקרים מלאו הילדים תפקיד טרגי מאוד. לא פעם היה ילד פורץ בבכי ומסכן בזה את חיי כולם. היו דרי־הבונקר מתנפלים על הורי־הילד: בגלל ילדכם נרד כלנו שאולה. ההורים המסכנים נאלצו, באין ברירה, לשלח את ילדיהם מחוץ לבונקר.

כשראה מנטיי ילדי־יהודים מסתובבים, הבין שגם הוריהם נמצאים בקרבת־מקום, ובאופן כזה היה מאַתר את הבונקר ומוציא את המסתתרים בו להשמדה.

עמדנו בתוך המחבוא 12 יום, ללא אוכל וללא מים. בפרק זמן זה הספיק מנטיי לרוקן, כמעט, את כל הגיטו שבמחתרת. פעם חטף 300 איש, הובילום לבית הכנסת הגדול ומשם להשמדה.

מנטיי וחבר־מרצחיו רחרחו סביב המחבוא שלנו. הארכיליסטים רקע ברגלו ואמר: כאן מסתתרים יהודים! אמנם ריח־הזיעה שבקע דרך קיר המחבוא היה בעוכרינו. לפי הריח שיער הרוצח שכאן מסתתרים אנשים חיים.

הרוצחים עקרו את הרצפה, הפכו את הבית כלו — ולא מצאו דבר. היום עבר איפוא בשלום. למחרת באו שוב. „פה ישנם יהודים" — צעק מנטיי בקול היסטרי. התחילו לקעקע את הקירות. קעקעו קיר אחד — והעלו חרס בידיהם. אולם, כשפגעו בקיר המחבוא שלנו, נשמט לוח אחד ואז נחשפנו כלנו.

„לצאת!" צעקו המרצחים. לא אבדתי עשתונותי, ובשעה שהראשונים יצאו מהמחבוא, קפצתי קפיצה לולינית למעלה ובראשי סלקתי את הלוחות שכסו פתח־המעזיבה ועליתי לעלית־הגג. אתי עלו אברהם גוניק וחתנו, יוסף צין, הנגר וברל, בנו של חיים טריסקר.

מכיון, שהמרצחים בדקו ופשפשו, קודם לכן, בכל פינות עלית־הגג ולא

מצאו איש, לא בדקו שנית, ולאחר שהוציאו את האנשים מהמחבוא — הסתלקו והלכו.

המאורע המעציב

אברהם גוניק הי״ד חולה אסטמה היה. ראינו, שפשע בינו לבין מיתה בחניקה. אמר לנו, אילו גמע, לפחות, שתי כפיות מים, היה מצליח לכלוא בקרבו את השעול והיתה לו הרוחה.

סכנתי את חיי, ירדתי בלילה מעלית־הגג ונכנסתי לבית שיע־בר בקר. מצאתי שם גיגית מלאה כבסים. מצאתי במטבח שני קומקומים, סחטתי בתוכם את מי־הכביסה, שהיו מלאי סבון, סיד וכנים, והעליתי למעלה 2 קומקוקים מלאי־מים.

מצאנו בעלית־הגג מכסה קטן של קומקום, שיכולת קבולו היתה כדי שתי כפיות מים. סוכם בינינו, שכל אחד מאתנו ישתה 2 כפיות מים בבוקר ושתיים בערב. ואשר לאברהם גוניק, יש להשקותו כל אימת שהשעול תוקפהו.

יוסל ציין גמע את כפיות המים והתחיל לבכות. שאלתיו: למה זה תבכה? השיבני: הצמא מענה אתי, תן לי עוד 2 כפיות מים, ובערב לא אשתה. אמר אברהם גוניק: הבכי שלו עלול להמיט עלינו שואה. ישתה — וירגע.

כך שכבנו על עלית־הגג 10 ימים. איש לא הטרידנו. הוצאנו שני רעפים מהגג ודרך הפתח ראינו שמכנסים את האנשים בבית־הכנסת הגדול ובערב מובילים אותם בכוון לבית־הקברות. כמו־כן ראינו קבוצות־ילדים שהוריהם הוציאום מהבונקרים מסתובבים והשוטרים האוקראינים אוספים, אף אותם, לבית־הכנסת הגדול.

במשך הזמן גדל זקנו של אחד שישב אתנו בעלית־הגג. אמר הלה ששערות־הזקן מציקות לו, ולכן בדעתו לרדת למטה ולהביא מביתו תער־גלבים. התחננו אליו, לבל יעשה כדבר הזה, כי הוא מעמיד חיי־כלנו בסכנה.

הוא לא נעתר להפצרותינו ועמד על שלו. איתרע מזלנו, ובשעת ירידה, מעדו רגליו ונפל ברעש על הרצפה. השוטרים האוקראינים שעמדו בחוץ שמעו את הרעש, נכנסו פנימה, הורידו את כלנו מעלית־הגג והובילונו לבית־הכנסת הגדול.

פרק ג׳

הזוועות שבבית־הכנסת הגדול

לְמַעַן יֵדְעוּ דּוֹר אַחֲרוֹן, בָּנִים יִוָּלֵדוּ; יָקֻמוּ וִיסַפְּרוּ לִבְנֵיהֶם

(תהלים, עח, ו)

הפרידה האחרונה מהחיים

על־יד בית־הכנסת הגדול עמדה משטרה של אוקראינים, שבדקה בכלינו והוציאה הכול מהכיסים. בכניסתנו פנימה — מצאנו כמה מנינים של אנשים, נשים, ילדים וטף.

צווינו לשבת ישיבה שפופה, כשהראש מורכן ומכונס בין הרגלים. כל שהרים ראשו, היה צפוי לכדור־המרצחים. רק אמהות, שהחזיקו תינוקות בזרועותיהן הורשו, בלית־ברירה, לשבת ישיבה זקופה, כי המרצחים לא היו מעונינים לבצע הריגה המונית בתוך כתלי בית־הכנסת. מאותו טעם, לא הפריעו לילדים לשוטט ולהתהלך בו. ילדי העיר, לבי, לבי, לכם! מי יתנה תוקף צערכם ויגונכם! אֵי המקונן שיקונן קינת תוגתכם הגדולה! לבי נטף דם בראותי את הדמעות הנושרות מעיניכם.

הילדים שוטטו באולם בית־הכנסת, הרכינו ראשיהם, הסתכלו בפני האנשים המורדים ובכו תמרורים: ניין, נישט מיין טאַטע! (לא, אין זה אבא שלי). אחר־כך נגשו לקבוצת־נשים, הסתכלו בפניהן המורכנים ובכו בקול גדול: ניין, נישט מיין מאַמע! (לא, אין זו אמא שלי!).

בשעה 11 בבוקר נכנס מנטיי, צווה עלינו לקום ולהתרכז בפינה אחת. ספר את האנשים ורשם מספרם בפנקסו. הבדיל מאתנו 35 איש, שנראו בריאים בגופם, והעמידם בפינה אחרת. באה מכונית, העלתה אותם ונסעה בכוון לבית־הקברות. מנטיי נלוה אליהם. בבואם לשם נצטוו לחפור בור. הבור נכרה בעומק של 3 מטר. ארכו ורחבו נקבעו לפי מספר הקרבנות שרוכזו באותו יום בבית־הכנסת.

מיתתה של קבוצה זו „קלה" היתה. כשכילו את כריית הבור, צווה עליהם מנטיי לפנות לעבר הבור, ירה ב„נאגאן" שלו במוחו של כל אחד ואחד והרגום. כשהגענו לפנות־ערב לבית־הקברות מצאנום מוטלים הרוגים בתוך הבור.

ב־5 לפנות ערב הגיעו לבית־הכנסת 6 מכוניות. מנטיי נכנס פנימה בלוית שוטרים וצוה עלינו לקום ולעלות על המכוניות.

כל אחד ידע שקצו בא, יומו פנה, ובאופן אינסטינקטיבי נגשו האומללים

לקירות בית־הכנסת, רשמו שמותיהם הפרטיים ושמות המשפחה וכי ביום זה וזה הם עולים על „קידוש השם", ואם ישאר מישהו בחיים — יקום דמם השפוך.

נגשתי לכותל לרשום שמי ושם משפחתי. צעק אברהם גוניק לעברי: תרשום גם את שמי, כי רגלי שותקו ואיני יכול לזוז ממקומי.

אמרתי לו: איזי, חתנך, ירשום את שמך. אמר לי איזי: אני כותב בפולנית בלבד, ואני רוצה ששמי יהא כתוב באותיות עבריות ובכתב עברי.

נגשתי לכותל ורשמתי: ביום זה וזה אנו עולים על „קידוש־השם". אם ישר זכר ליהודי מקובל — שיזכור אותנו וינקום נקמת דמנו השפוך.

עלי לציין, שמנטיי לא הפריע לנו בשעת־הכתיבה, אולם כשכתיבת האמרות נשתהתה, פקעה סבלנותם של השוטרים האוקראינים ובקתות־הרובים התחילו לנתק אותנו מהכתלים: „די לכם, ז'ידים ארורים, המכוניות ממתינות" — צעקו.

אברהם גוניק הי"ד לא יכל היה לעמוד על־רגליו. נטלתיו בימינו וחתני — בשמאלו, והוצאנוהו מבית־הכנסת. הוא התחנן אלינו בדמעות־שליש, שנעלה אותו על המכונית הראשונה, כי הוא מבקש למהר למות. הוא וחתנו עלו על המכונית השלישית ואני עליתי על האחרונה.

כל מכונית לוותה תחת משמר מזוין של 16 שוטרים. המכוניות זזו בכוון רחוב טריסק. בעברם על פני הנהר, הטילו הקרבנות את תכשיטיהם המימה. בדרך ראיתי אנשים קופצים מהמכוניות. השוטרים נתנו לכל אחד לקפוץ, אולם כשהקרבן ירד מהאוטו — קבל מיד כדור בראש.

המכוניות נעצרו על־יד בית־הקברות, שהיה מוקף שוטרים רבים. הקרבנות הוכנסו פנימה ורוכזו על־יד בית־הטהרה. אמרו להם להתפשט ולהטיל את הבגדים לחדר־הטהרה.

כולם התפשטו בצוותא — גברים, נשים ואפילו עוללים ויונקים בני 6 חדשים. כשאנשי המכונית הראשונה התפשטו — הובלו לבור. הלכו לשחיטה משפחות שלמות ואפילו כלות עם חתניהן. הילדים לפתו בחזקה את גוף ההורים. ילד בן עשר נצמד בחזקה לירך אביו, ואת העוללים והיונקים נשאו האמהות על זרועותיהן.

וכך היה סדר ההשמדה: על הבור נמתחו שני לוחות. אמרו לאומללים לעלות עליהם כשפניהם מכוונים לבור. מאחוריהם עמדו שלושה מרצחים, לבושי־לובן, פניהם רעולים, ידיהם מכוסות בכסיות לבנות, ומחזיקים נשק אוטומטי.

הם כונו את הלוע מול מוחו של הקרבן, כדי שהכדור לא יחטיא את מטרתו, אולם כדורי־המות פגעו בלב, בתנוך האוזן ובמקומות אחרים. כשנפלו ההורים לבור נגררו אחריהם ילדיהם, והם מתו, לרוב, בחניקה.

כשחסלו את אנשי המכונית הראשונה, נצטוו אנשי המכונית השניה להתפשט, הקריבום לבור וחסלום. וכך חזרה ונשנתה הזוועה עד תום האחרון שבקרבנות.

הקרבנות לא הוציאו אפילו הגה מפיהם. הלבבות היו מאובנים. לא בכו ולא התיפחו. בעל לא דבר עם אשתו וחתן לא דבר עם כלתו שנצבה לימינו.

נגשתי לבור, שהיה מלא מתים עד שפתו. בעמדי על הלוח ראיתי את ישראל אישינר, שכדור פגע בלבו, והנה הוא מתפתל מעל ערימת־המתים לכל אורך הבור. מחזה־זועה זה סחרר את ראשי, התעלפתי ונפלתי לתוך הבור.

אחרוני הקרבנות חוסלו, הבור לא כסה בעפר, כי עבר על שפתו. כך שכבתי נטול־הכרה עד 11.30 בלילה. פתאום הרגשתי שאני חי, אבל לא ידעתי אם נפגעתי. נסיתי לזוז, והנה המתים המוטלים עלי לוחצים וחונקים אותי. רק ראשי בלבד נמצא מעל למתים.

בשארית כוחותי שחררתי יד אחת ואחר־כך — את השניה. דם־המתים היה חם, עדיין, והוא ניגר מידי. נגבתי בידי האחת את הדם. סבור הייתי שנפצעתי, אבל ראו זה פלא, היד לא נפגעה. בקשתי לשחרר את ראשי — ולשוא. שכבה עלי אשה ששערות ראשה נסתבכו בשערות־ראשי.

בשעות הלילה נשבה רוח, שהקרישה את הדם שנהפך, מעין תרביך, בליל סמיך, ולכן קשה היה עלי להפריד ראשי מראשה. התחלתי לתלוש שערותיה,



בית־העלמין החדש. כאן הושמדו יקירינו, שהוצאו מבית־הכנסת הגדול

ובדי עמל־רב הצלחתי לשחרר את ראשי. השענתי ידי על המתים ובכוח לא־אנוש שחררתי את גופי כולי ועליתי למעלה.

מגופי קלחו קלוחים־קלוחים של דם מתינו היקרים. נצבתי ליד הבור וראיתיו עולה ויורד, עולה ויורד. אנחת האנשים הנחנקים איומה היתה. 6 שעות לאחר ה„אקציה" עדייך נאבקו הקרבנות עם מר־המות.

מחזירים אותי לבית־הכנסת הגדול

השאלה הראשונה שענתה אותי היתה: מה הלאה? אנה אפנה? הייתי ערום כביום הולדי. רק תחתוני לעורי. תקפני קור חזק. צמרמורת אחזתני למשמע אנקת הנחנקים.

יצאתי מבית־הקברות, אנון ועגום, כולי מגואל בדם, יחידי, בליל אופל. מאחורי אנקת אחי ואחיותי, העדה הגדולה של יהודי קובל, ומלפני — אימת־החשכה, אימת הכליון, אימת הבדידות ואימת האבדון הגדול.

בעמדי על־יד שער בית־הקברות נצנץ רעיון במוחי: היה לי אכר מכר בשם חודר מכפר קרסין, שקנה לו בית קטן לא רחוק מבית־הקברות. לחודר היה סוס לבן. הוא עבד אצלי, הוביל את העגלים לתחנת־הרכבת והשתכר יפה.

אמרתי בלבי, אגש לחודר, אולי יצילני, כי הרי גם אני אי־פעם הצלתיו בתתי לו מפרעה, כדי שיוכל לקנות לעצמו מצרך שהוצרך לו, במיוחד.

היה לחודר כלב גדול, איום ונורא. אולם מכיון שהכלב הכירני חשבתי בלבי, שהוא לא יתנפל עלי.

נגשתי לפשפש. הכלב התחיל לנבוח נביחות איומות. חשבתי בלבי: ינבח הכלב, וחודר יצא לקראתי. הדלת נפתחה והנה, למגינת־לבי, יוצאים לקראתי 4 שוטרים. שניים מהם קובלאים היו. האחד גר ברחוב שלכצקה ושמו אליושיק, והשני התגורר ברחוב קנטורסקה ושמו קנדרטוביץ'. שניים האחרים מכפר ביטניה היו.

שאלוני: מאין באת? השיבותי: יצאתי מבור־המות. נפלתי חי לתוכו ויצאתי ממנו. הן כל חזותי מעידה על־כך. שוב הוסיפו לשאול: מה חפצך? השיבותי: בקשתי היא, הובילוני לבור, מקום שם קבורים אחי ואחיותי, תנו לי כדור בראש, ויתערבו דמי בדמיהם.

השיבו: זאת לא נעשה. הוספתי להתחנן, אם קשה עליכם הטרחה, קראו לחודר, יכניסני לחצרו ויהרגני. יש לו לחודר סוס לבן ויובילני מת לבית־הקברות. אין דבר, יטלני־נא חודר על זרועותיו ויביאני לקבורה. אני ראוי לכך.

השיבו השוטרים: גם זאת לא נעשה. שני השוטרים הכירוני יפה, וכנראה, מתוך ענויי־מצפון לא נתן להם לבם לחסלני במו ידיהם. ולכן אמרו: נגמול אתך חסד ונחזיר אותך לבית־הכנסת הגדול.

אמרתי להם: לא חסד אתם גומלים אתי, כי אם רעה גדולה אתם עושים לי. למה להאריך יסורי־הגסיסה? הרי, ממילא, יוציאוני מחר להורג. מוטב שאמות היום, ולא מחר.

קונדרטוביץ׳ יצא מכליו, הכני מכה חזקה בקת־הרובה ואמר לשני השוטרים מביטניה שיובילוני לבית־הכנסת הגדול.

אני משדל את זיידיל שינקום נקמת דמנו השפוך

כשראו הנאספים בבית־הכנסת אדם ערום, כלו מגואל בדם, נפלה עליהם אימה גדולה. אפילו, השוטרים האוקראינים הסתכלו בי בתמהון. על הבימה נערמה ערימה גדולה של מעילי־המומתים. רעדתי כולי מקור, עד ששמעו מרחוק נקישת שיני בפי. חשבתי בלבי, מי יתנני מעיל ויחם לי. על־יד הבימה ישב בנו של משה חיז׳יק. הלה סכן את עצמו, הוריד מעיל מעל הבימה וזרקו אלי.

בית־הכנסת היה שרוי באפלולית. ליד השעון, מצד מערב, עמדה עששית, שהפיצה אור קלוש, נוגה. האנשים רמזו וקרצו אלי, בקשו לדעת את הקורות אתי — אבל אסור היה לפצות פה.

עבר הליל, ליל־זוועות ואימים. בבוקר הביאו ילדים, שהוריהם הוציאום מהבונקרים וכן הובאה קבוצה בת 70 איש, שהורידום מעלית־גג בית־הכנסת של החייטים.

פתאום הוחרדנו כולנו מקול־יריה. בבית־הכנסת נמצאה שרה ארליך, שהיתה בירח השביעי להריונה. הביאו אותה יחד עם בעלה יוסף. בבית־הכנסת הפרידו ביניהם. היא הרימה ראשה, רצתה לראות את בעלה ברגעים האחרונים לחייה. כדור־הרוצחים פגע בבטנה ובני־מעיה נשפכו החוצה. היא התגוללה והתפתלה ביסוריה מהבימה עד למדרגות. הוציאוה והכניסוה לבית הרב גולדשמיד שממול.

בשעה 9, בערך, הביאו חבורת אנשים ובתוכה את זיידיל ואת משה שאך, הם ונשותיהם. זיידל וחברו נראו חסונים ומגולחים למשעי. הם התחבאו ברפת של שרה ארליך, ושם גילו אותם.

זיידל ראני, שאני מגואל בדם, שאלני לפשר הדבר. ספרתי לו את הקורות והוספתי, שבשעה 11 יגיע מנטיי, יספור את האנשים ובשעה 5 נוצא כלנו להשמדה. ומכיון שבריא וחסון אתה, הרי יקחך לכריית־הבור ותושמד עם כרייתו. הרי, ממילא, אנו הולכים למות ומאי נפקא מיניה, אם נמות עכשיו או בשעה

5 — הריני מבקשך בשם כל אחינו שהומתו ובשם אלה המובלים לטבח היום ושיובלו גם מחר וגם מחרתיים, עד שיכחד זכר יהודי קובל — הריני מבקשך, כשיכנס מנטיי ויתחיל לספור את הנאספים כאן, תתנפל עליו ובשיניך תחתוך את גרגרתו. שיראה העולם, מה עשו יהודי קובל לשר־הטבחים, יראה העולם וידע, שיהודי עירנו לא הובלו כצאן־טבחה.

בשבתם בראשים מורכנים רמזו אלי זיידיל ומשה שאך, כשיכנס הלסטים — להטיל עליו מספר מעילים ולבלבלו. אמרתי: אפקיר את מעילי, אסכן את חיי ואוריד מעל הבימה שני מעילים נוספים. כשישאלני מנטיי לסיבת הדבר אשיב, החזירוני ערום מבית־הקברות וקר לי.

בשעה 11 בבוקר הופיע מנטיי. „לקום ולהתרכז במקום אחד" — צרח הרוצח. שעת האפס הגיעה ואסור היה להחמיץ אף דקה אחת.

אולם, כשראה זיידל את מנטיי, רפו ידיו, פניו החוירו והוא הסתלק לצדדין.

מנטיי ספר את האנשים ולקח את זיידיל ומרעיו לכריית־הבור. זיידיל הלך נכנע ושקט כצאן המובל לטבח.

„קדיש" יתום

בשעה 5 בערב באו המכוניות לקחת אותנו לבית־הקברות. שוב נגשו הנאספים לקירות, רשמו את שמותיהם ואת התאריך בו עלו על „קדוש־השם".

בצאתי החוצה ראו עיני מעשה־אכזריות, שמדי זכרי בו — שנתי נטרפת. הסתובבו שוטרים, החזיקו בידיהם קרשים ובהם תקועים מסמרים באורך של 20 ס"מ ומעלה. ראיתי אשה מהלכת בקושי על רגליה ותינוק בזרועותיה. בידה האחת היא מחזיקה בתינוקה, בן השלושה חדשים, ובידה השניה היא מתאמצת לעלות על האוטו. נגש אליה אחד הרוצחים, תקע בגבה את הקרש עם המסמרים הגדולים, וכשהוציאו מגופה, נשפכו לארץ כבדה וריאתה. את העולל חטף בידו, חבטו במדרכה, ראשו נזרק לכאן והגוף הקטן נזרק לכאן. את הגופים המרוטשים של האם ועוללה זרק המרצח על האוטו.

הפעם עליתי על המכונית החמשית, ולאו דוקא על האחרונה, כי מהרתי למות.

היה בעירנו יהודי בשם משה הקצב הזקן. היה לו בן בשם זלמן שנשא לאשה את דבורה, בתו של טרק הזקן. זלמן ישב אתי באוטו אחד עם אשתו, 2 ילדיו וילדתו.

הוא ישב חור ודומם. לפתע קפץ מהמכונית. מיד נשמע קול־יריה וזלמן מוטל מת על־יד ביתו של יהושע קובריץ.

כשראתה דבורה את בעלה מוטל מת בתעלה, נטלה את שני בניה, הקריבם אלי ואמרה: אביהם מת, קח את שני ה„קדישים" ותגיד אתם „קדיש" לעלוי נשמתו. בדמעות שליש אמרתי „קדיש" עם הילדים. הם אמרו את ה„קדיש" כאנשים מבוגרים. כל הלקוחים למות שבמכונית בכו בכי גדול, קורע לבבות וחזרו על המלים „יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא" בדבקות ובהתלהבות של עולים על „קדוש־השם". אמירת ה„קדיש" ארכה עד שהגענו לשערי בית־הקברות.

ושוב מחזירים אותי לבית־הכנסת הגדול

בבואנו לבית־הקברות נפתח השער, הורידו את האנשים מהמכונית הראשונה, השניה, השלישית, הרביעית, והנה — „סטופ"! לא מורידים יותר. התפלאו השוטרים ולא הבינו פשר הדבר.

עד מהרה נודע לנו הסוד: בשעה 2 הביאו שתי מכוניות עם יהודים מביטני, ליוביטיבה, פואין, הרגו אותם והטילום לתוך הבור. מכיון שכושר קבולו של הבור הוא כדי 6 מכוניות בלבד, מסתבר שהללו „תפסו" את מקומותינו והבור עבר על גדותיו.

באין ברירה, הוחלט להחזירנו לבית־הכנסת. בבואנו לשם, תקפה שמחה גדולה את הנאספים. אם מחזירים מבית־הקברות, סימן שבאה הישועה. סוף־סוף העיר ד' את רחמיו על עמו ישראל.

לצערי הרב — יצקתי צוננים על ראשיהם. ספרתי להם דברים כהויתם, עוד לא באה הישועה, כנפי מלאך־המות עדיין מוטות עלינו, השטן מחזיק את המאכלת בידו והוא ישכיר אותה מדמנו עד שתיגר טפת־דמנו האחרונה.

על כבוד בנותינו שחולל

ושוב מזיל אני דמעה על ילדינו. עם עלות־השחר הובאה להקת־ילדים חדשה, שהוריהם הוציאום מהבונקרים. הילדים נראו חורים, עיפים, רעבים — זה 14 יום שלא בא מזון לפיהם. באחת הפינות נערמה ערימת גללי־ילדים ששהו כאן והוצאו להורג. הילדים האומללים נברו בגל־הצואה של חבריהם המתים, הגישו את הגללים לפיהם והתחילו להקיא. הלב נשבר מרוב צער, כי לא היה לאל ידינו להושיע להם ולהשיב רוחם. השוטרים האוקראינים הסתכלו בילדים, המתפתלים בעוית של־רעב — ומלאו שחוק פיהם.

בשעה 7 וחצי בבוקר נכנסו כמה שוטרים, בחרו 10 נערות חמודות בנות 15—16, ילדות יפות־עין, ואמרו להן שהן מגויסות לעבודה — לשטוף חלונות ורצפות. הוציאון לבית הרב גולדשמיד שממול ושם טמאו אותן. מרוב עניים

שעונו לא יכלו לעמוד על רגליהן, הן הגיעו לאפיסת־הכוחות ונשאנו אותן על כפינו בחזרה לבית־הכנסת.

הילדות האומללות ישבו והתיפחו חרש. בעיניהן נבקעו כל־מעינות תהום הצער והיגון. אוי לי שכך ראיתין! למה לא כבה ד׳ את מאור עיני? בלבי, בשפת אלם, קוננתי עליהן קינה מרה: מה חטא חטאתן, שכה עוללו לכן? התחלתי להטיח כלפי שמיא. אני, בן־ציון, יהודי ירא־שמים, פניתי בקטרוג לבורא־העולם: למה כלית זעמך בכרובים כאלה, למה שפכת חרונך על פרחים ענוגים אלה, על בנות רכות אלה? איש לא ישתטח על קברן, איש לא יזכרן ואיש לא יפקדן, איש לא ישתול פרח על קבריהן הרעננים, כי גם ציון לא ישאר להן. הלנצח תאכל חרבך?

מראות־הזוועה שהראיתי בבית־הכנסת

עד שאני מקונן על כבוד בנותינו שחולל, והנה זועזעתי ע״י זועות חדשות: לתוך בית־הכנסת הוטל אדם שאיום היה מראהו. הוא נראה כמי שדעתו נטרפה עליו, מגודל־פרע, עיניו רושפות, יוקדות, יוצאות מחוריהן. אני מסתכל בו ומהרהר: זה הוא או לא הוא? אני מאמץ כל כוח־ראיתי ומסתכל במראה האיום. כן, זה הוא, זה אשר פרנקפורט הי״ד, מנהל הגמנסיה העברית. פרנקפורט הובא יחד עם אשתו ובנו. הם הסתתרו בעלית־גג בית־המדרש הנסכיז׳אי, הרוצחים גילו מקום־מחבואם, הורדו והובאו לבית־הכנסת.

האשה התישבה עם הנער, אולם פרנקפורט סרב לשבת. בטוחים היינו שהשוטרים ימיתוהו בכדור. אולם, בראותם אדם עומד ומנענע בראשו לכאן ולכאן, חשבוהו לבלתי שפוי ולא פגעו בו. בערב נלקח יחד עם כל הנאספים והומת בבית־הקברות.

עוד לא התאוששתי מזועת־פרנקפורט הי״ד והנה זועה חדשה: אני רואה אדם מוכנס פנימה, רץ בבהלה לבימה, והוא יורק פרורי לשון, פרורי קנה ושט, פרורי חניכיים והדם קולח מפיו ללא־הפוגות. אני מסתכל בו, זהו נחום, חתנו של שמואל זלץ הי״ד. אחריו רצה חייקה אשתו ותולשת שערותיה. הפרידוה מבעלה והכריחוה לשבת יחד עם כולם.

אם־כי האשה ישבה בריחוק־מה ממני, רמזתי לה שתספר לי מה הסיבה שבעלה רוקק דם. על אף הסכנה שבדבר, סיפרה לי חייקה: הם הסתתרו בעלית־הגג בבית לייזור קאדיץ עם ילדתם בת־השלוש. הילדה פרצה בבכי וסכנה חייהם וחיי שאר המסתתרים. אחז את בעלה קורדיקוס, בלבול הדעת, ירד לביתו, לקח אתו תער־גלבים, עלה על עליית־הגג, נטל את הילדה בזרועותיו

שחט אותה בתער שבידו והשליך אותה מעלית־הגג ארצה: הילדה, כמובן, נתרסקה וגופה הקטן נהפך לתרביך של בשר, דם ועצמות מרוסקות.

כשנתישבה עליו דעתו ומסר לעצמו דין־וחשבון את אשר עולל לבתו הקטנה, ירד שנית לביתו, שתה חומצת־גפרית שמיד החלה לשרוף את פיו, לשונו וגרגרתו. הוא התחיל לצעוק צעקות מחרידות: נורא בי! אש בוערת בקרבי! מרוב כאבים ירד מהמחבוא למטה, השוטרים תפסוהו והביאוהו לבית־הכנסת. כשראתה חייקה שלוקחים את בעלה — קמה והלכה אחריו.

המסכן שכב על הבימה, התרומם במתכון שהשוטרים ימיתוהו. אולם, להכעיס, לא פגעו בו, כי בקשו להאריך פרפורי גסיסתו. איומות היו אנחותיו ואנחות אשתו, שתלשה כל שערותיה ולא נשארה על־ראשה אף שערה אחת.

בטוחים היינו, כשיבוא מנטיי בשעה 11 לספור את האנשים — ימית את המסכן ויגאלהו מיסוריו. אולם הוא בא, ספר את האנשים, לקח אתו 35 איש לכריית־הבור, ובנחום לא פגע. מאליו מובן, שנחום הוציא את נשמתו טרם שבאו להוציאו מבית־הכנסת.

השעה היתה 10 לפני הצהרים. נכנסו 6 שוטרים, בחרו 8 אנשים ואני בתוכם, מוציאים אותנו מחוץ לבית־הכנסת ומובילים אותנו מאחורי בית־המרחץ העירוני. המקום היה מכוסה שיחים גבוהים. אמרו לנו השוטרים: כאן, במקום הזה, נרקבות הרבה גוויות. הוציאון מכאן. עמדו מהצד, רוביהם הטעונים מכוונים אלינו והזהירונו: כל שינסה להימלט — ייהרג במקום.

נכנסנו בין השיחים והתחלנו לחפש. נתקלנו בגוויות רבות, אולם קשה היה להתקרב אליהן. הן נמצאו במצב של התפוררות וכוסו בלהקות־להקות של זבובים. שותפי לעבודה היה בחור מבריסק בשם וולף. לגרמנים היתה מחפורת של כבול ברחוב מאצייב מאחורי ביתו של פלק פידל הי״ד ובחור זה שמש כמנהל מחפורת זו. מצאנו גווית־אשה. לוקחים אותה — והגוף מתפורר. נטלנו אותה בשערותיה — והשערות נשארות בידינו. וולף היה איסטניס והתחיל להקיא.

זוג־עובדים שני נושא מת, הבשר נושר ממנו, האברים נישלים, אבל, בכל זאת, נושאים ומטילים אותו לתוך העגלה. לא יכולנו להרים את המת. אני מרימו, ואילו וולף מעוה פניו ואינו זז ממקומו.

ראו השוטרים את הדבר, כוונו רוביהם מול וולף המסכן והזהירוהו: אם לא תרים את המת — מיד תהיה כמוהו. בקשתי את וולף שירכז כל כוחותיו וירים את המת. אולם, הבחור אמר לי: מאי נפקא מיניה, אם יהרגוני עכשיו או כעבור שעות אחדות. מוטב שיהרגוני ברגע זה. קראו אלי השוטרים שאצא מהשיחים. כשעמדתי על־ידם ירו בבחור והוא נפל על־יד גווית האשה.

נתנו לי בן־זוג אחר. לקחנו בידינו את האשה המתה. בדרך נשרו ממנה אברים־אברים. הטלנו אותה לתוך העגלה, שכבר היו מוטלות בה 3 גוויות. את פני המתים לא הכרנו. העינים יצאו מחוריהן. במקום שהיו בו עינים — רחשו המון רחשים. הגוף כלו היה רקוב ומתולע. כשהעלינו על העגלה את הגוויות — החזירונו לבית־הכנסת.

פרק רביעי

בריחתי מבית־הכנסת והצלתי

אֵיכָה יוּעַם זָהָב

(איכה ד׳, א׳)

הדים ראשונים מהעולם הגדול

בשבתי בבית־הכנסת ראיתי שהשוטרים מכניסים פנימה משפחה שלימה: בעל ואשתו, ילד קטן ונערה כבת 17. האיש היה מוכר לי, אם כי לא ראיתיו בגיטו. מסתבר שהלה שלם כסף רב לאחד ממכריו הפולניים, הלה השיג עבור כל המשפחה תעודות אריות והם חיו כל הזמן כפולנים. אולם, איתרע מזלו, פרץ ריב בין 2 השכנות הפולניות, הלכה האחת והלשינה באזני המשטרה והוא נלקח עם משפחתו לבית־הכנסת.

ספרתי לו את הקורות אתי וכי אני הולך למות בפעם השלישית. אמרתי לו: מאחר והתהלכת כל הזמן חפשי, מן־הסתם קראת עתון ובידיך, ודאי, ידיעות על המתרחש בעולם הגדול. השיב לי הלה: אם תחזיק מעמד עוד 3—4 ימים — בטוחני שתינצל. הוספתי לשאול: מהי האסמכתא לכך? הוא השיב: בליל שבת הפציצו הסוביטים את „ווטורוי קובל״. מכאן מסיקים את המסקנה שעומד לחול מפנה מכריע במהלך המלחמה. אם הטיסים הסוביטיים העמיקו לחדור כה עמוק והגיעו עד קובל — שמע מיניה, שהגרמנים עומדים לפני תבוסה מוחלטת. מסורת היא בידינו עוד מימי המן הרשע, צורר היהודים: „החלות לנפל לפניו לא תוכל לו, כי נפול־תפל לפניו״. לפי דעתי, בן־ציון, אם תנצל מהגל העכור במשך ימים מספר — גדולה אמונתי שתשאר בחיים.

אמרתי לו: ומה אפשר לעשות? כשקופצים מהאוטו — יורים והורגים במקום.

כיצד נמלטתי מבית־הכנסת הגדול?

הדברים שהשמיע באזני שכני עוררו בי מחשבות. אולי, באמת, עוד לא אבדה תקותי? אולי יש דרך להצלה? אולי מאת ד׳ היא, שלא יהא חלקי עם יורדי־בור?

בשבתי שקוע במחשבות מתקרבות המכוניות. באים לקחת אותנו לדרכנו האחרונה. „לקום״! צורח מנטיי. אני נגש לכותל ורושם שמי בפעם השלישית. מנטיי מגלה אורך־רוח, שיכתבו היהודים כמה שלבם חפץ. אולם, השוטרים האוקראינים מנתקים אותנו מהקירות בקתות־הרובים: „די לכם, ז׳ידים ארורים, ללכלך את הקירות״!

הפניתי את ראשי וראיתי שלושה יהודים נגשים לארון־הקודש ומסתתרים מתחת למדרגות. אמרתי: אנסה את גורלי. נגשתי למדרגות והתחננתי: יהודים תנו לי להכנס. השיבו לי: המקום צר והוא מסוגל לקלוט 4 אנשים בלבד. אמרתי: אין בדעתי להמיט עליכם שואה. אלכה לי לטבח, יחד עם כל אחי. היה שם בחור אחד בשם שטופר. אמר לי הלה: אני שוכב כאן 8 לילות. הלילה אוציא את נשמתי. הרי, ממילא, אני גוסס, ואין הבדל אם אמות כאן או בבור — אצא אני והכנס אתה תחתי. הוא יצא ואני תפסתי את מקומו. בין שלושת האנשים שהיו אתי נמצא חתנה של חוה ארליך ואדם זקן, סוחר תבואה, בשם אהרן. אם שם השלישי איני זוכר. הם אמרו: זה שוכב במחבוא 4 לילות וזה — 6 לילות. אמרתי להם: ומה יהיה הסוף? מה טעם בשכיבה זו שאין עמה הצלה? השיבו לי: כשמוציאים את כל האנשים מבית־הכנסת ואין מביאים אחרים תחתם — מסתלקת השמירה מבית־הכנסת ואז אפשר לנצל את שעת־הכושר ולקפוץ החוצה בעד החלון. אולם, זו צרה, הללו מוצאים ומיד מביאים קרבנות חדשים ועדיין אנו מייחלים לשעת־כושר. אולי, השם ירחם, והערב לא יביאו קרבנות חדשים, או שיביאו אותם בשעות הלילה המאוחרות, ננצל את החשכה — ונימלט. ניתן „תקיעת־כף״ שכל אחד ילך לכוון אחר, כדי שלא ניתפס כולנו יחד.

האנשים הוצאו, לא הביאו חדשים והשמירה עזבה את בית־הכנסת. אמרנו, שאם עד שבע בערב ישאר האולם ריק — נוכל לזוז. אולם, לרוע מזלנו הובאו מהבונקרים קרבנות חדשים. יצאנו מהמחבוא והתערבנו בין האנשים. ביום המחרת החלטנו: הלילה נסתתר מתחת למדרגות ואם לא נצליח להמלט — נעלה על המכוניות ונובל לטבח יחד עם כולם.

האולם רוקן. השעה היתה 6 — ואין איש. התקרבה שעת האפס — שעה 7. אמרתי: אל נחמיץ את ההזדמנות. נקום ונברח! יצאתי מהמחבוא, נטלתי בידי עמוד והעמדתיו על ספסל „כותל־המזרח״. פתחתי אשנב, הוצאתי

ראשי וראיתי שהמקום גבוה מאוד. אמרתי: אם נקפוץ נתרסק כלנו. ולכן, עצתי היא להוריד מ„הבימה" 10 מעילים, נטיל אותם החוצה ואם ניפול — ניפול על מצע רך ואז אין סכנה לחיינו. עצתי ישרה בעיניהם. יוסקה, חתנה של חוה ארליך, עלה על העמוד, מהעמוד על החלון — וקפץ החוצה. אני קפצתי אחריו. לרב אהרן אירעה תקלה. הוא היה אדם זקן, כבד־תנועה, ובעלותו התחיל העמוד לחרוק. שמעו השוטרים שעמדו בחוץ והנה רעש בפנים ונכנסו לברר את הדבר.

רב אהרן הספיק לברוח, אולם ראשו נחבט קשה בזיזי בית־הכנסת ואיבד דם רב. השוטרים היו חוככים בדעתם, אם להמיתו ביריה ולבסוף נמנו וגמרו שחבל על הכדור, שהרי הוא, ממילא, ימות. אנכי הסתתרתי מתחת לרצפת בית־הכנסת הריז'ינאי ומשם שמעתי את אנחותיו וגניחותיו של רב אהרן הי"ד.

הטרגדיה הגדולה של 3 יתומים קטנים

שכבתי תחת בית־המדרש הריז'ינאי עד חצות הליל. השתרר שקט. קולות השוטרים נדמו. יצאתי מהמחבוא, נכנסתי לשיחים והגעתי עד לבית חנא פלדמן הי"ד שעמד מאחורי בית־המרחץ.

מה טעם הלכתי, דוקא, לבית־פלדמן? ביום הראשון לבואי לבית־הכנסת ראיתי את שמות חנא פלדמן, אחותו, אחיו, יוסף, אשת משה פלדמן — כתובים על הקיר, הבנתי שהבית ריק. נכנסתי לחדר־השינה, עמדו שם כ־20 מיטות. קפצתי ממיטה למיטה והגעתי לאחרונה. הרימותי שמיכה והתכסיתי בה. חשבתי בלבי: אהנה משינה עריבה לפני מותי. בשכבי ובעשותי חשבון עולמי — נכנסו הביתה כמה שוטרים עם בחורות אוקראיניות. בטוח הייתי שדולקים אחרי וגילו את עקבותי. אולם, מיד הוברר לי, שלא זו כוונתם. הם באו למטרות שוד וביזה. פתחו את הארונות ומלאו שקיהם בכל הטוב והעושר שנמצאו בבית פלדמן והסתלקו.

לפנות בוקר נרדמתי. בטוח הייתי שביום לא יטרידוני השוטרים, כי ביום מסתובב מנטיי, שהיה די למיתה כל שוטר ששדד בתי־היהודים שלא בידיעתו ואישורו.

כשהתעוררתי נחשתי, לפי מצב השמש, כי השעה היא עשר. הרימותי ראשי, הסתכלתי בגשר הטריסקאי וראיתי את שכני הפולנים והאוקראינים מטילים להנאתם ואיש אינו נוגע בהם לרעה. לבי זע בקרבי, ופניתי בקובלנא כלפי שמיא: בזכות מה זכו הללו להתהלך באין מפריע וליהנות מזיו־השמש ואני מורדף כחיה? מדוע? — צעקתי בקול גדול. עודני צועק ושופך לבי והנה...

עומדת לנגד עיני דמות כאילו הופיעה מעמק־רפאים, כולה מרופשת ברפש, מוכפשת באפר ושחורה כזפת.

הדמות דברה אלי יהודית: לא הכרתני? הרי היית בחתונתי. אני אחות הקצב יענקל זלמן, כלתו של פורשטלר מרחוב מונופוליובה.

התחילה לספר לי: 70 איש הסתתרנו בבונקר, בתוכם הד״ר שץ הטוב והמיטיב. לפני 7 ימים באו הרוצחים לקחו את כולם ונשארתי עם שני ילדי וילד גיסתי. שאלתיה: איה מקום־מחבואה? השיבה לי: מתחת ליסוד. רציתי להכנס ולראות את הילדים, אולם הכניסה כה צרה היתה, שלא יכלתי לעבור בה.

עליתי על עלית־הגג, הוצאתי שני רעפים וראיתי כל יהודי שחוטפים ומביאים אותו לבית־הכנסת.

האשה שנרגעה קמעה, עלתה על עלית־הגג ואמרה: בבונקר מתגוללים הרבה דולרים וזהב שהשאירו האומללים. נקח סל, נצבור את הכסף, נמסרהו למשטרה, אולי ירחמו עלינו ויוציאונו מהגיטו.

שאלתיה: והילדים, מה יהא עליהם? השיבה: אני אשאיר אותם. אמרתי לה: בלי הילדים לא אלך.

בקשתיה שתראה לי את הילדים, שהבכור היה בן 8, השני — בן חמש והילדה — בת 6 וחצי. האשה ירדה מעלית־הגג, הוציאה את הילדים ואמרה לי, בוא ותראה אותם. כשראיתי את הילדים התחלתי לבכות ולתלוש שערות־ראשי. וי לעינים שזאת ראו. הילדים שכבו על הרצפה, כי לא יכלו לעמוד על רגליהם. מרוב שכיבה בבוץ ובטחב נתכוצו שרירי־רגליהם, הרגלים נתעקמו, עצמות־הגוף שפו והם נראו כשלדים חיים.

האשה אמרה שהרעב עשה שמות בגופם. אילו יכלנו להשיג עבורם קצת מזון ולהאכילם, היה חוזר עליהם בשרם והיו עומדים על רגליהם.

בבית חנא פלדמן הי״ד עמדה חצי חבית שומן־בקר וכן מצאתי קצת תפוחי־אדמה, דוחן ועדשים. חשבתי בלבי: אם נאכיל את הילדים 3—2 פעמים ביום יתכן ונעמידם על רגליהם.

מצאתי בבית הרבה פרימוסים, נפט וגפרורים. קלפתי תפוחי־אדמה ופררתי אותם פרורים דקים. מאחר והפרימוס לא נדלק, כי לא מצאתי מחט לניקוי „עין״־הפרימוס, יצקתי נפט על ראש הפרימוס ובאופן כזה בשלתי את תפוחי־האדמה. מובן מאליו שהם נשארו קשים כמו שהיו, אולם השומן נמס ונספג בהם. הכנסתי את ה„תבשיל״ לתוך הצלחת ומסרתיו לאשה. כעבור דקות מספר חזרה אלי האשה ופניה קורנים משמחה: החיית נפש ילדי. הם לקקו את הכול.

כעבור 4 ימי־הבראה אמרתי לאשה שברצוני לראות את הילדים. בראותי

אותם — חשכו עיני. מצבם הורע. אני מקים את הילד — והוא נופל, מקים ונופל. „דוד תן לנו לשכב, אין לנו כוח לעמוד על הרגלים" — התחננו אלי הילדים.

הבנתי שעלי להשאיר את האשה עם הילדים — ולהסתלק. ירדתי מעלית־הגג, אספתי צבת, פטיש, מספריים, קמתי בחצות הליל ונמלטתי מהבית.

הלכתי לאורך הנהר בכוון המונופול. למעלה משעתיים ארך נתוק חוטי־הגדר שהיו כה סמיכים שבקושי חדר דרכם זבוב. רציתי לצאת—ואיני יכול, כי בגדי נאחזו בחוטים הדוקרנים. חששתי שהשחר יאיר. כל רגע עלול היה להיות פטלי. התפשטתי והשארתי את הבגדים מעבר מזה של הגדר. בלית ברירה נכנסתי ערום כולי לתוך הנהר. המצפון ענה אותי על שהשארתי את האשה והילדים ובקשתי להטביע את עצמי בנהר. אולם המים היו רדודים. שמעתי שמתחת למונופול יש בור עמוק, שהיה בולע, מדי שנה בשנה, שני קרבנות־אדם. חפשתי את הבור ולשוא. השחר האיר ונשארתי כל היום במים. בלילה שמעתי זמזום האוירונים הסוביטיים שהפציצו את „וטורוי קובל".

התרוממתי במטרה ללכת לדולגונוס. צריך הייתי לחצות את פסי־הרכבת שנשמרו בקפדנות על ידי אוקראינים. חציתי בשלום את הפסים ונכנסתי לחורשה.

החיים בבור האפל

יומיים הסתתרתי בחורשה שבדולגונוס. פחדתי שהאכרים הבאים לחורשה יגלוני וימסרוני בידי הרוצחים — עקרתי ממקומי והלכתי בליל אפל עד שהגעתי לריז׳ין. בלילה שמעתי מדברים יהודית. הלכתי בעקבי הקול ומצאתי ארבעה נערים בני 19—18. שנים מהם היו בני משה בלכר, שגר על־יד יודיל סופר. שנים האחרים היו מהחולות, ואת שמותיהם איני זוכר.

הנערים ידעו שיש לי מכרים בין הכפריים ואמרו לי: אילו השגנו חצי ככר לחם ויכולנו להחזיק מעמד חודש ימים. רחמתי על הנערים שכרסיהם התנפחו מרוב שתית מים ושמשאת־נפשם היחידה היתה לאכול פרוסת־לחם לפני מותם.

במרחק קילומטר וחצי גר מכר שלי בשם יעקוב, שגמלתי לו חסדים רבים. זחלנו על גחונינו והגענו לביתו. הנערים נשארו בחוץ ואנכי נכנסתי לבדי פנימה. הייתי חגור שק על מתני. כשראני האכר והכירני התחיל לטפח על ראשו ושאל לשלום אשתי ושלום ארבעת ילדי. אמרתי לו, אין השעה כשרה לספורים כאלה. הבה לי פרוסת־לחם — ואלכה מכאן. האכר אמר לכלתו שתארז בחבילה לחם, גבינה, חמאה ובגדים. פתאום הסתכל מיטיבי וגואלי בחלון ופניו

החוירו. הוא אמר לי, לא תקבל ממני לחם, כי עוקבים אחרי. ה„חוק" הנאצי קובע, כל מי שנותן פרוסת־לחם ליהודים — שוחטים אותו ואת בני־משפחתו. אני נכון לשכב אתך בבור אחד, אבל כלתי וילדיה, מה חטא חטאו הם? הוא געה בבכיה. אמרתי לו: זוהי אמתלא בלבד. תגיד בפשטות שאתה מסרב להאכילני פת־לחם. לקח האכר סכין גדולה וחדה ואמר לי: טול את הסכין, גדע בה את זרועי, מרח בדמי את גופך ויחם לך.

ראיתי שהמצב ביש ויצאתי מהבית כלעומת שבאתי. הנערים שהמתינו בחוץ אשרו דברי האכר, כי, אמנם, ראו צל־אדם עובר על־פני הבית.

שכבנו לישון. מכיוון שהייתי ערום שכבתי בין הנערים שיחממו אותי.

ואת אשר יגורנו בא: הקומנדנט של הכפר, ורמצ'וק, הלך ברגל 8 קילומטר לקושרי, מסר לגרמנים שיהודים מסתתרים בחורשה. בבוקר בא הקומנדנט בעגלה בלווי 10 גרמנים.

איני יודע, אם מקרה הדבר, או גורל — בבוקר נפרדתי מהנערים ושכבתי לבדי תחת שיח שהיה מרוחק כ־15 מטר מהשיח תחתיו התחבאו הנערים. הגרמנים נגשו לשיח, מצאו את הנערים כשהם אחוזים ודבוקים זה בזה. ירו יריה אחת, הקלע עבר מגבו של האחד וחדר ללבו של השני והמית את שניהם. שני הנערים האחרים התחילו לרוץ ואף הם נורו. מכיון שנאמר להם, ששלושה יהודים בלבד מסתתרים, והם מצאו 4, בטוחים היו שה„מבצע" בוצע בשלמותו, ולא הוסיפו לחפש בין השיחים.

בבוקר באו שקצים מהכפר, חפרו בור והטילו בתוכו את הנערים המומתים.

שוב נשארתי בודד ויחידי בעולם. המשכתי בדרכי והגעתי לקלבצק ונכנסתי לבור שמתחת למסגד. שם שכבתי 25 ימים. חזרתי לחורשה הדולגונוסית, חפרתי באצבעות־ידי בור, כיסיתיו בזרדים ושכנתי את עצמי בו.

בבור הזה שכבתי שנה וחדשיים והייתי נזון כחית־השדה. סביבי הסתובבו אוקראינים, שספרו על השחיטות שנמשכות בעיר ואזני קלטו ספורי־האימים.

לאחר שחלפו שנה וחדשיים אמרתי בלבי, עלי לעזוב את הבור ויהי מה, כי, ממילא, לא אאריך ימים בו. פעם, בצאתי ממנו ראיתי מרחוק אחד ממכרי הפולנים כורת עץ בחורשה. מסתבר שהוא עמד בראש פלוגת פרטיזנים שעשתה שפטים בגרמנים. הצטרפתי לפרטיזנים — וכך באה ישועתי.

בכבה

איני יכול לסיים את האפוס הנורא של חורבן העיר מבלי להזכיר במלים מספר את הזוועה האיומה ששמה בכבה, את קבר־האחים הגדול שבלע בקרבו למעלה מ־10.000 יהודים — אנשים, נשים וטף.

בהיותי בגיטו השני עבדתי בגורקי, בנקוי בתי־השמוש. היה לנו צורך בחימר שכרוהו בכפר דובוביה, שעל־יד בכבה. נסענו בלווי גרמני זקן, שלא היה מאנשי ס. ס. והוא הרשה לנו לגשת לבכבה. בבואי לקבר־האחים מצאתי כמה שקים עם תמונות.

חדשיים לאחר השחיטה, עדיין השתפך הדם מהבור לצדדין ומצאתי פועלים כשהם מחזיקים אתים בידיהם וזורקים את הדם מעל לבור.

אחר־כך שמעתי, שהגרמנים לא יכלו להתגבר על זרם הדם הרב, ושפכו חול וסיד על קבר־האחים.

תמה ולא תמה הבלדה על חורבן העיר. במציאות היו הדברים מבעיתים הרבה יותר מכפי שספרתים. הוצאתי חוטים בודדים בלבד מהשתי וערב של מסכת חורבננו הגדול. לספר את תולדות החורבן בכללותו ובשלמותו — זה למעלה מכוח־אנוש.



דורה רופה־גודים

בניסת הגרמנים העירה

(מפי עד־ראייה)

הגרמנים נכנסו לעיר ביום ששי 27.6.41. קדמה לכניסתם הפגזה כבדה משלושה עברים: מרחוב מאציוב, רחוב בריסק ורחוב טריסק.

העיר בערה באש. השריפה אחזה בטחנת־הקמח של ארמרניק ומשם התפשטה האש על פני הסביבה כלה.

האנשים חפשו מקלט ורבים מהם מצאו מחסה בקושצ׳יול הגדול.

ההפגזה נמשכה כל היום ובשבת בבוקר היתה העיר כבושה בידי הגרמנים. שני קצינים גרמנים נכנסו לקושצ׳יול, הודיעו שהעיר נמצאת בידי הגרמנים, דרשו מהנאספים שיתפזרו לבתיהם, החיים יחזרו למסלולם התקין ולא יאונה רע לאיש.

יצאתי החוצה ולעיני נגלה מחזה זועה: הסביבה כולה, מרחוב פבריטשנה עד לבית־הקברות הנוצרי, היתה אחוזה בלהבות.

הרחובות המו מצבא גרמני רב. ראינו שהגרמנים חוטפים יהודים, כביכול לעבודה. היה בזה אות מבשר רעות.

הלכתי עם אבי ז"ל למכבסה שלנו ברחוב ורשבסקה. בבואנו לשם ראינו גרמנים חוטפים יהודים לעבודה. התחמקנו מהם והסתתרנו בעסק לנו. בחצר גרה שכנה נוצריה והיא הצביעה עלינו. שמענו דפיקה חזקה בדלת.

הגרמנים גיסוני בכוח לעבודה בבית־החרושת לטבק ברחוב לוצקה. צוו עלי לקחת דלי וסמרטוט. בבית־החרושת מצאתי הרבה נערות יהודיות שגויסו לעבודה. התחלתי לשטוף את הרצפה והחלונות. כעבור כמה שעות שוחררתי וחזרתי הביתה.

כעבור כמה ימים תלו הגרמנים מודעות גדולות ברחובות העיר, בהן הודיעו שעל היהודים להביא לקומנדנטורה את תיבות־הרדיו וכל מיני תכשיטים וחפצי־ערך. כמו כן היה כתוב באותה מודעה, שעל כל יהודי לענוד סרט לבן ובו „מגן־דוד" כחול.

בשבועות הראשונים לכיבוש הגרמני התנהלו החיים, פחות או יותר, כסדרם. אמנם, אי־פה, אי־שם אירעו כמה „תקריות" מזעזעות, אבל לא מצאנו בהן סימפטומים, סימנים של שואה גדולה הממשמשת ובאה. סבורים היינו שעלינו לא תעבור הכוס.

אמונתנו זו הלכה ונתחזקה, לאחר שהגרמנים הודיעו, ברוב תמימות, שאין בדעתם להתערב בחיינו וכי על היהודים לבחור מקרבם „יודנראט", מועצת־היהודים שתארגן את החיים בעיר.

למועצה נבחרו: ויליק פומרנץ — יו"ר, שלמה מנדל, איצל בוקסר, משה פרל, בוריס לוין ויהודה פריד. כמזכירה שמשה אנה לרנר.

אולם, שלותנו זו לא האריכה ימים. שמי־חיינו נתקדרו בעבים, עבים כבדים, ולא גשמי־ברכה ירדו עלינו, כי אם מבול של דם ודמעות שבא לאבד אותנו מהעולם.

העירה הגיעו פלוגות ס. ס. מיד עם בואם החלה פרשת התעללויות. יהודי כי נראה ברחוב מרטו המרצחים זקנו וחבלו בגופו במגלבים שבידם.

פלוגות ס. ס. היו מטילות עוצר על רובע מסוים, חדרו לבתים והוציאו את האנשים, כביכול, לעבודה. איש מהם לא חזר. הגויים ספרו לנו שראו יהודים רבים מוטלים הרוגים. בתחילה לא שמנו לב לספוריהם, אולם כשחלפו כמה שבועות והיהודים לא חזרו, התחלנו להאמין ש„בשורות־איוב" שבשרו לנו הגויים נכונות הן, למגינת־לבנו.

כך זרמו החיים בעיר מיולי שנת 1941 עד מאי 1942. בפסח של שנת תש"ב אפינו מצות, ערכנו „סדר" כשדמעות חונקות אותנו והיתה משמעות

מיוחדת לכתוב „השתא עבדי, בשנה הבאה בני חורין”. האמנו שהשמש תפציע בין העננים הכבדים ונצא מאפילה לאורה.

בא' דפסח, בבוקרו של אותו יום, יצאנו החוצה וראינו מחזה זועה: הקצב פלדמן היה תלוי במרכז העיר, במקום שנפגשים הרחובות בריסק, מאצייב וקרוטקה.

גרדום זה פזר את כל האשליות שהשלינו בהן את נפשנו, ומלשונו המשתלחת של הקצב פלדמן ומעיניו המזוגגות נשקף, בכל אימתו וחרדתו, הצפוי לנו, לכלנו.

אחרי חג־הפסח התחילו מתהלכות שמועות, שעומדים להקים גיטו בעיר. ידענו, שבערים אחרות קים גיטו מזמן. הרי שגם עלינו תעבור כוס זו.

נציגי היודנראט יצאו בהולים ל„געביטסקאמיסאר”, אולם לא הצליחו להציל מפיו דבר וחצי דבר. הלה הרגיעם שלא ישימו לב לשמועות חסרות־שחר. אולם, דבור לחוד ומציאות לחוד. באותה תקופה הוצאה פקודה, שעל כל היהודים להחליף את הסרט הלבן בטלאי צהוב. את האחד יש לענוד על דש־הבגד והשני — על הגב.

ואת אשר יגורנו בא. ביום 21.5.42, בשעה 4 לפנות בוקר, הודיעו הגרמנים על הקמת שני גיטאות. הגיטו הראשון (דער זאַמדיקער געטאָ) השתרע בין הרחובות קוליובה, ליסטופדובה, ז'רומסקיגו וסטרה־קוליובה. הגיטו השני (דער שטאָדטיקער געטאָ) השתרע מצד שמאל לגשר טוריה — בין הגשר של רחוב טריסק, הגשר של רחוב מאצייב והגשר של רחוב בריסק.

בגיטו הראשון רוכזו כל אלה שהיו מוכשרים לעבודה וצוידו בתעודות מתאימות. בגיטו השני רוכזו הנמושות — זקנים, חולים, נכים וילדים. כל מי שרוכז בגיטו השני ידע שפסק־דינו נחתם.

הגרמנים הודיעו, שהם נותנים שהות של 10 רגעים בלבד. ברגעים מעטים אלה יש לעזוב את הבתים ולעבור לגיטו. מה שהספיקו לקחת — לקחו, והיתר שדדו ובזזו הגרמנים והאוקראינים. בידי הרוצחים נפל שלל רב — כל מה שיהודי העיר צברו ואגרו בעמל־שנים.

בין הגיטו הראשון והשני הוקמה, כאילו, חומה סינית. אנו, תושבי הגיטו הראשון, לא ידענו שום דבר מהמתרחש בגיטו השני. אולם, מפקידה לפקידה היה מסתנן אלינו איש המיליציה היהודית ובפיו „בשורות איוב”, אחת מחרידה מחברתה.

בלילה אחד שמענו יריות שהלכו ונמשכו עד הצהרים. עם שוך היריות הגיע לגיטו שוטר יהודי. הוא נראה כמאובן. פתאום פרץ בצחוק של־טרוף. כשדעתו נתישבה עליו, פתח את פיו וספר לנו ספור, שלשמעו קפא הדם בעורקים: בלילה נתנה פקודה בגיטו שעל כל אחד ואחד להצטייד בכמה חפצים, כי נוסעים לעבודה.

אולם כשראינו, מי ומי ההולכים — נשים, זקנים וטף — היה ברור לקראת־מה מובילים את האומללים. כל שהספיק, מצא מקלט במרתפים ובעליות־גג. מי שנתפס — נורה במקום.

את האומללים כנסו בככר השוק הגדול. קמה אנדרלומוסיה גדולה. זעקות ההולכים למות קרעו שחקים. בכי הילדים הקטנים התערב בזעקת אמותיהם. האויר הזדעזע מהקולות המחרידים.

זכורה לי תמונה מחרידה: בבית־המרקחת של פרז׳מובסקי עבד רוקח אחד בשם גרונובסקי. הלה התגורר כל הזמן בבית גלמן. בעת המהומה בכיכר השוק — נהרגו הוא ואשתו. בתם היחידה, בת השלוש, שלא ידעה מה עלה בגורל הוריה התרוצצה בתוך ההמון ובכתה תמרורים: אמא! אבא! איכם? שלמה מנדל לקח את הילדה בידו ונסה להרגיעה. עבר קצין ס. ס. ושאל את הילדה: למה זה תבכי, חביבתי? מנדל השיב: הורי הילדה אבדו והיא מחפשת אותם. באותו רגע שלף הקצין אקדח ובאמרו, אל תבכי, ילדתי — ירה כדור ישר לתוך פי הילדה.

את האבודים העלו בכוח על מכוניות והובילום לתחנת־הרכבת. משם הסיעום בקרונות לכפר בכבה.

בכפר הזה היה עמק שנתהוה מחפירת חול לבניה. לתוך עמק זה הכניסו את בני־עירנו, צוו עליהם להתפשט, והרגו אותם ביריות. ליד בור־מות זה נמצא מחנה של שבויים רוסים. עליהם הטילו הגרמנים לכסות את המומתים בעפר. עדי־ראיה מהנוצרים ספרו שהאדמה נעשתה גלים־גלים מפרפורי הגוססים, שכן רבים נקברו בעודם בחיים. הפרפורים נמשכו שעות רבות, האנשים נאבקו עם מר המות וכל עוד שלא דעך השביב האחרון של חייהם חפשו דרך להמלט מהשחת. „אקציה" זו נמשכה 3 ימים ואבדו בה כ־10.000 איש. היא בוצעה בידי פלוגות ס. ס. מיוחדות שנסתייעו ע״י אוקראינים צמאי־דם. מסביב לקבר־האחים הגדול תלו הגרמנים שלטים: זהירות, מוקשים! וסכנה היא להתקרב.

עם שחרור העיר בשנת 1944, באתי לקובל. הלכנו, קומץ אודים מוצלים מהשריפה הגדולה לבכבה, לעלות על קבר־האחים.

הכל היה מטושטש, לא מצאנו את הדרך לכפר. אוקראינים שנזדמנו לנו בדרך הובילונו לקבר־האחים. התחלנו לחפור באדמה ובעומק של מטר נתקלנו בגוויות שלמות שהבשר, עדיין, לא נשר מהן. היו גוויות שנתקלנו בהן בעומק של 10 ס״מ בלבד.

הבנים אמרו „קדיש" לעלוי נשמת קרוביהם הם ולעילוי נשמת עדת בני־קובל שנמחתה מעל פני האדמה. היה עצב גדול בלב. היקום כלו לבש קדרות.

כל אחד מאתנו תרם מכספו, קנינו תייל וגדרנו את המקום הקדוש בגדר. ודמעות הזלנו, הרבה דמעות. מה עוד יכולנו עשות?

אפרים פישמן

באַרי בגיטו קובל*

אחרי בריחה מיגעת ומלאת־פחד הגעתי, באחד מימי פברואר 1942, לקובל. התחפשותי כאַרי הצליחה, ועלי היה למצוא שכון מתאים בעיר זו. פניתי אל העורך־דין ורבה, שכתובתו היתה ידועה לי, וגליתי את אזנו שיהודי מתחפש הנני, ובקשתי עזרתו לסידורי במקום. הלה הציגני, כבן מכר פולני מרובנה, לפני עורך־דין פולני, שעזר לי להסתדר אצל משפחת פאוול צ׳ון שהתגוררה ברחוב מונופוליובה 61.

פולני זה היה, כפי שנוכחתי בזמן שהותי אצלו, מוציא לפנות ערב על מרפסת־ביתו חבילות־כריכים שהיו נעלמות לפנות־בוקר. ראיתי במשך כל הזמן שהוא נזהר מפני במעשה זה. התחקיתי על עקבותיו ונוכחתי לדעת, שהיהודים באים, חוטפים בחפזון את החבילות ומסתלקים מהמקום. מאז הייתי גם אני מוסיף ממנתי. מיבצע זה לא ארך הרבה זמן, כי אחרי שבועים לא הוסיפו היהודים לבוא לקחת את האוכל — יתכן שברחו ליערות או שנספו.

פניתי, ככל תושב פולני או אוקראיני במקום, למשרד־העבודה (ארבייטס־אמט) לקבל כרטיס־עבודה וכרטיס־מזון. ראש ה„ארבייטס־אמט" היה וונסקי, לפי השמועות שרווחו היה „פאָלקס־דויטש" מפוזנן, בעל בית־חרושת לאריגים. הוא חלש על כח־האדם באיזור קובל, אליו היו מגיעות הפניות לפועלים והוא היה דורש מועד־היהודים (יודנראט) מכסה יומי של פועלים.

מכיון ששלטתי בכמה שפות, נתקבלתי כתורגמן בחברת־בנייה גרמנית, שבצעה עבודות שונות בשביל הרכבת. מנהל סניף־הרכבת בקובל היה הגרמני לוץ ולידו המהנדס דהרינג, שניהם מגרמניה. במסגרת העבודות שהחברה בצעה הוזמנו פועלים לא־יהודים וגם יהודים. תנאי־העבודה היו שונים לשתי חטיבות הפועלים — ה„גויים" קבלו משכורת קבועה ותוספת ככר לחם ליום, והיהודים קבלו שכר יומי זעום בלי כל תוספות. יש לציין, שעל־ידי סידור פנימי ותרו הגויים על מנת הלחם, כי היה להם מספיק משלהם, ומסרוהו ליהודים.

באחד הימים, בזמן חלוקת הלחם, התבטא יהודי קובלאי בשם פולוצקי ביידיש „ער איז אַ וואוילער פּ" (פולני), ענה לו יהודי שני, גולדשטין, „אַ וואוילן טויט אויף איהם". מצאתי לנחוץ, כדי שלא לסכן את עצמי על ידי פליטות־פה

---

* אפרים פישמן נולד בדומברוביצה. למד בבית־ספר „תרבות" ועבר לרובנה ללמוד בגמנסיה העברית. ברובנה השיגוהו הסוביטים, ואחר־כך הנאצים. ע״י מכרה פולניה קבל נירות על־שם צעיר פולני והתגורר ברובנה עד חיסול היהודים. משם נמלט לקובל והיה עד ראייה לחיי־הגיטו וסבל היהודים עד חיסולם.

כאלה, לפנות אל פולוצקי ולרמוז לו, שרצוי לשמור על פתחון־פה מיותר. קראתיו הצידה ואמרתי, שיש פולנים „מבין כל דבור״. הוא פקח זוג עינים בוהות והבין את הדבר. מאז נקשרו בינינו יחסים תקינים. בהזדמנות ספרתי לו על כל מה שקרה ליהודי רובנה ולוצק, מסרתי גם על התכניות השונות של הגרמנים בקשר לעובדים במפעל שבו עבדתי. הוא בא אתי במגע בקשר לבריחה ליער ולהשגת נירות אריים.

במפעל שבו עבדתי קרה לא פעם שתלו יהודים בעד אי הופעה לעבודה, כדי להפיל אימה על האוכלוסיה היהודית. באחד הימים בא המנהל לוץ למשרד, כולו זוהר, ובתרועת־שמחה ספר לפרסונל על גוויות של יהודים המתנדנדות על עמודים. מתוך ספורו נודע לי על תלית יהודים, שהכניסו אוכל לגיטו או על אי־הופעתם לעבודה.

גופות אלו, שהיו תלויות מספר ימים, הרשו להוריד מהעמודים בעד תשלום גבוה ולהביאן לקבר ישראל.

מצב תושבי־קובל הורע, כשהגיע למקום מפקד־משטרה חדש, קסנר, בעל כלב גדול. בעיר נפוצה השמועה, שהכלב מכיר יהודי לפי הריח. השמועה הכתה גלים והיהודים היו אחוזי־פחד שעה שנתקלו בכלב זה. פחד זה לא נתעלם, כנראה, מעיני הכלב והוא היה מתנפל עליהם, ואדוניו צמא־הדם היה יורה באומלל את „ירית־החסד״. מפקד זה היה סדיסט מטבעו. הוא לא יכול היה לסעוד את ארוחתו, אם לא הרג או עינה אדם.

באחד במאי שנת 1942, בשעה 8 בבוקר, כשהופיעו כל היהודים לעבודה בתחנת הרכבת למשאות, יצא מנהל המפעל, לוץ, סדר אותם בשלשות ואחרי פקודת דום נשא נאום־השמצה נגד היהודים, האשים אותם בנצול מעמד־הפועלים וצוה עליהם לסיים בשירת „התקוה״. שירה זו במסיבות אלו, היתה כה חזקה ומלאת־התלהבות, שכל הנוכחים הרגישו ,שהיא נתנה בטוי לכל הסבל חסר־התקוה של אומה נרדפת, שגם על סף היאוש מלוה אותה ניצוץ האמונה שנצח ישראל לא ישקר.

הצלחתי לבקר בגיטו כמה פעמים, נפגשתי עם רויטר שהיה ממונה מטעם היודנראט על סידור העבודה. יעצתי לכמה מהיהודים לברוח, כי צפוי להם גורל יהודי־רובנה. למחרת היום, בבוקר השכם, נשמעו יריות תכופות והתפוצציות של רמוני־יד מכוון השוק בחלק העיר הישנה. באותו בוקר הוחזרתי ע״י משמרות של אוקראינים לביתי, מחמת העוצר שהוכרז. שכנים שגרו בעיר הישנה ספרו על מאבק מר בין צעירים יהודים שהתבצרו במרתפי־החנויות ובבית־הכנסת, ולבין השוטרים האוקראינים.

כחמשה אוקראינים, לפחות, הוצאו מהגיטו כשגולגולותיהם מפוצחות.

על קירות הבתים מצאנו, לאחר זמן, כתבות ביידיש, פולנית, עברית שקראו לנקמה ברוצחים. החיפושים אחר יהודים מסתתרים נמשכו עוד כמה ימים ועוד בסוף השבוע נראו יהודים בודדים מובלים ע"י שוטרים אוקראינים לבניי המשטרה.

על גורלן של כמה צעירות יהודיות נודעו לי פרטים מפי גרמני ואוקראיני. ריבה פרידמן, לבורנטית ממקצועה, יכלה להנצל מהחיסול, כי היה לה כרטיס של „יהודיה דרושה", אך היא סירבה לעזוב את אמה ואחותה רגינה למרות הפצרות גרמני אחד שעבד אתה באותו מוסד, והיא הוסעה יחד עם יתר היהודים לבכבה.

על סופו של העורך־דין ורבה, חבר היודנראט, ידועים לי פרטים אלה: הוא הועבר עם כל משפחתו לגיטו בעיר החדשה. הוא גויס יחד עם עוד 50 מנכבדי העיר לקבורת המתים. בגמר העבודה נצטוו לחפור לעצמם את קברם וכך סימו את חייהם. משפחותיהם נשארו, עדיין, בגיטו. ביום חסול זה עברו שוטרים אוקראינים וחתמו את בתי־היהודים. בעיר הודבקו מודעות, שכל הנוגע ברכוש היהודים — יירה. במשך כמה שבועות התנהל אסוף ומיון החפצים למחסנים מיוחדים. חלק מהחפצים הועמד לרשות העיריה, חלק למוסדות האוקראינים או לאוכלוסיה הנצרכת לפי בקשות שהוגשו על ידה וחלק, וביחוד תכשיטים ובגדים יקרים, נשלחו בקרונות מיוחדים לגרמניה (במו־עיני ראיתי את המשלוחים).

בשלהי שנת 1942 נמצאו בקובל למעלה מ־10 יהודים צעירים, לא מבני־־העיר, שהתגוררו אצל משפחות־אוקראינים או פולנים, ובידיהם תעודות אריות. בין כל אלה היה קים קשר סמוי, לפעמים הספיקה קריצת־עין ברחוב, כדי להודיע ולעודד. לפעמים היה נעזר אחד בשני בחפוש מקלט ארעי או החלפת דירה. בין הצעירים היו אח ואחות יוכט מלוצק. הם זיפו את תעודותיהם בשנוי אות אחת בשם משפחתם ליוסט. כלפי התנכרו זה לזו. הוא עבד כמהנדס־חשמל והיא כאחות־רנטגן אצל ד"ר יבורובסקי, ימח שמו וזכרו. ד"ר יבורובסקי חשד בה מהרגע הראשון שהיא הגיעה אליו, שהיא יהודיה. כבר בימים הראשונים לבואה הטריד אותה בשאלות שונות. עם חסול הגיטו הודיעה לה בצורה חד־משמעית שידרוש חקירת המשטרה בענין מוצאה. היא ברחה לרובנה. גם אחיה היה נאלץ לברוח אחר החיסול, כי הגיסטפו עקבה אחריו.

נודע לי שהוא נעצר ברובנה והושם שם בבית־הסוהר. בשעת מרד האסירים בשנת 1943 — נמלט.

בוקר אחד התעוררתי לשמע יריות והתפוצציות. יצאתי לעבודה כדרכי, כי העדרי יכול היה לעלות חשדות כלפי, אבל הוחזרתי מאמצע הדרך (מפינת מונופוליובה בדרך הטוריה לרחוב ורשבסקה). כי כחלק זה של העיר הוכרז

עוצר. היריות נמשכו כמה שעות עד לצהריים. פעולה זו ביהודים נתקבלה אצל הנוצרים באדישות גמורה. היא היתה בקנה־מידה „מצומצם". „רק" 10.000 הובלו לחפירות־הסיד. גויים ספרו, לאחר־מכן, שאת הבורות הכינו עוד כשבוע לפני־כן. היו גם יהודים שידעו על־כך. ימים מספר לפני חסול זה שוחחתי עם כמה יהודים שעבדו אתי בתחנת־הרכבת. הצעתי לגולדשטין סכום כסף. הוא סרב לקבל ממני כסף זה מתוך ידיעה שימיו ספורים. הצעתי להם לברוח ליער, הם לא גילו התלהבות לרעיון זה, היות שקבלו ידיעות מפי בורחים, שהפרטיזנים הגויים אינם מקבלים ברצון יהודים, במיוחד, לאחר הצטרפות המשטרה האוקראינית לפרטיזנים. אלה זרעו אנטישמיות בשורות הפרטיזנים.

על גלויים יפים ומבישים של בודדים מבין הפולנים והאוקראינים עלי לספר. בין תושבי קובל 2 היה בלש פולני, פאַלקס־דויטש, כבן 22, שתפקידו היה לחדור לתוך חברות וחוגים שונים ולעמוד על טיבם ומוצאם של אנשים חדשים שהגיעו למקום. הוא צויד ע"י הגרמנים בתעודות מיוחדות ובכסף רב. הוא היה מפזר כסף ומצרכים יקרי־מציאות באותו זמן (סכרין) לכל מי שסיפק לו ידיעות על יהודים. שמו היה ארטומונוב. מפי השמועה נודע לי שעם נסיגת הגרמנים ברח לפולין וראו אותו בסביבות קרקוב.

המהנדס צ'רניאק והמהנדס צ'ון שגרו בשכנות המונופול, עובדי העיריה היו. הם היו מודיעים ליודנראט על פקודות והנחיות שנתקבלו מהאדמיניסטרציה הגרמנית, על גזרות חדשות שעמדו להופיע במודעות, כך שהיודנראט ידע על כל מיני פעולות שעמדו להבצע עוד לפני זמנן.

טרפילובסקי קזימיז'ש, פולני שגר בקובל 2, בנו גויס לצבא הרוסי ונפל בימים הראשונים של המלחמה, נשאר עם שתי בנותיו, ינקה ודורה. הבכירה היתה פקידה בארבייטס־אמט והיא היתה מכונת לעבודות לפי הדרישות שהגיעו ממוסדות שונים. היות שכל אדם צריך היה לעבור דרכה, היתה היא מקבלת את הפרטים האישיים מכל עובד, ידעה על כל היהודים שהופיעו בשמות אריים והתעלמה מזה. היא היתה עוזרת לאלה לחדור לחברה הפולנית. היא הזמינה גם אותי לביתם והכניסה אותי לחוג של צעירים פולנים. עם חסול הגיטו העבירוה לסניף הארבייטס־אמט במניביץ'. הפרטיזנים האוקראינים ראו בה את נציגת השלטון, ובליל עבות חטפוה ולמחרת היום מצאוה חתוכה לגזרים.

(לוקט וסודר ע"י ט. ויסברוט)

אשר פרס

במלתעות המות

(מפי עד ראיה)

לגיטו הגיעו שמועות ששחיטה איומה ממשמשת ובאה. נגשתי לשערי הגיטו כדי לברר מה אמת בדבר. האנשים, אחוזי בהלה ופניקה, נדחפו ונדחקו בכוח סטיכיה איומה לשער, השתערו על השוטר האוקראיני ורבים יצאו מחוץ לתחומי־הגיטו.

נצלתי את ההזדמנות האל־שניה הזאת ונמלטתי על־נפשי. היה לי מכר, גולואושק בעל מאפיה שנמצאה מול הקולנוע העירוני שברחוב מיצקביצ׳ה. שמתי פעמי אליו, ולשמחתי הרבה מצאתי שם את אחי, הנמצא אתי בארץ.

הסתתרנו בבית־מכרי כשבוע ימים, אך יותר מזה לא יכול היה להצפין אותנו, כי הגרמנים החרימו את המאפיה לצרכיהם.

בלילה אחד יצאתי עם אחי, בודדים, עזובים, מבלי דעת לאן לפנות. הגענו לרחוב מאצייב, עברנו על פני הגשר ומצאנו מחסה במרתף של בית עזוב. השחר עלה והחלטנו לשכב כל היום ובלילה לקום ולהמלט ליער.

פתאום נכנסה נכריה אחת והתחילה למלא את השק שבידה בחפצי־יהודים שנמצאו בבית השדוד והעזוב. בראותה אותנו העמידה פנים, כאילו, היא משתתפת בצערנו, התחילה פוכרת את ידיה, והבטיחה להביא לנו לחם וחלב.

לא השלינו את עצמנו בדבר טיבה של „נפש טובה" זו, ידענו שמצבנו חמור, אך בלית ברירה נשארנו במקומנו, כי בריחה לאור היום, כמוה כהסגרה עצמית לידי הרוצחים, שארבו לדם־היהודים על כל צעד ושעל.

כעבור שעה, בערך, באו שוטר אוקראיני עם אחיו — שוטר־חרש. שוטר זה היה ממכרי ובטוח הייתי שבא להצילני ולהעבירני למקלט בטוח. אך לתמהוני הרב התחיל לאיים עלינו, שאם לא נתן לו זהב ותכשיטים — יהרוג אותנו במקום. מסרנו לו כל מה שהיה ברשותנו. הוא הפשיט מעלינו את המלבושים, הכה אותנו מכות־רצח והובילונו לבית־הכנסת הגדול. בדרך הזהיר אותנו השוטר שאם נספר לגרמנים שהוא שדד מאתנו את הזהב — יקרע אותנו לגזרים.

הגענו לבית־הכנסת בשעה 10 לפני הצהרים. ראינו שורה ארוכה של גברים .ונשים עומדים ליד מחיצה, לידם קצין ס. ס. בכפפות לבנות. ליד הקצין עמד דלי מלא מטבעות זהב. כל שהוכנס פנימה מוכרח היה לשלשל לתוך הדלי מטבע־זהב. מי שהמטבע לא היה מצוי בידו — הוכה מכות־רצח.

כשהגיע תורי, נאלצתי לספר את האמת, שהשוטר האוקראיני לקח ממני

את הכסף, הזהב, דולרים וגם את הנעלים. קצין ס. ס. לא נגע בי, אך לעומת זה התנפל על השוטר האוקראיני והכהו עד זוב דמו הטמא.

אני רושם בשביל בני עירנו האומללים וגם למען הדורות הבאים מקצת מן המקצת מהאימה הגדולה שאפפה אותי מהרגע הראשון שדרכה רגלי בבית־הכנסת: בפינה אחת ישב יהודי, גל של־עצמות, ושפתיו לחשו ללא־הרף: „לישועתך קויתי ד׳״. ראש־השנה ממשמש ובא, ד׳ יקרע את רוע גזר־דיננו, ירחם עלינו, ויכתבנו לחיים.

עוד היהודי מבקש רחמים, והנה נכנס שוטר אוקראיני ומוביל אתו ילדים קטנים, עוללים, מבני שנה ומעלה.

השוטרים האוקראינים, ימח שמם, הציגו מחזה מבעית: זרקו למעלה את העוללים, כדרך שזורקים כדור באויר, הכרובים הזכים רטשו, בני־מעיהם נשפכו החוצה והם נהפכו לתרביך של דם, עצמות מרוסקות ובשר מרוטש. וכל זה נעשה לעיני האמהות האומללות.

אֵם אחת הכירה את ילדה. כחיה טורפת התנפלה על האוקראיני להציל מידיו הטמאות את פרי־בטנה. הרוצח בעט בלבה, שסע את התינוק לשנים והשליך את שני פלגי־הגוף על האם המתעלפת.

כעבור 7 ימים לשהותי בבית־הכנסת ניתנה פקודה לגייס 10 אנשים לעבודה. הייתי ביניהם והוטל עלי לנקות את הבית של מנחם רייסישער.

כשחזרתי לבית־הכנסת חסרו בו אנשים רבים. ספרו לי, שהוציאו את האנשים הבריאים, הובילום לבית־העלמין, נתנו אתים בידיהם וצוו עליהם לחפור בורות. עם גמר החפירה גורו כלם בבור שכרו לעצמם.

אחי פרץ בבכי ואמר לי, שבעוד חצי שעה יבואו הרוצחים ויוציאו את כולנו להריגה. החורתי כולי, אך לא אבדתי את עשתונותי. בשעה חמורה זו נגלה לעיני פתח שמתחת לבימה. הכנסתי לשם את אחי, אף אני בקשתי להכנס, אך הכניסה היתה חסומה ע״י שתי גוויות־נשים שנחנקו. דחפתי את הגוויות הצדה ובדי עמל רב נכנסתי פנימה.

כעבור שעה, לערך, באו אנשי ס. ס. ושוטרים אוקראינים. המכוניות התקרבו עד לפתח בית־הכנסת, השוטרים הסתדרו בשני טורים והתחילו לגרש את האומללים. מפתח מקום־מחבואי הסתכלתי כיצד הלכו יקירינו בדרכם האחרונה. האוקראינים חטפו ילדים רכים שנשארו ללא אבא ואמא והטיחו ראשיהם בדופן המכונית. מזה ניתז הראש מעל גופו, לזה נשברה מפרקתו ומזה מלקו את ראשו כדרך שמולקים ראש עוף שחוט. כך, ביסורים כאלה, עלו נשמות־מחמדינו למרומים.

בית־הכנסת התרוקן מלקוחים למות ונשאר משמר השוטרים האוקראינים

בלבד. התחלנו להגיח מהמחבוא וראינו שהשוטרים נרדמו ליד המדרגות. נצלנו את שעת הכושר וקפצנו החוצה בעד החלון. השוטרים התחילו לירות, אך למזלנו לא פגעו בנו.

העיר היתה שרויה באפלה ואני ואחי התקדמנו לעבר ביתנו. הבית היה חרב ושדוד. נכנסנו לבית־הכנסת הקרליני. הרצפה פרוצה היתה והסתתרנו במרתף. שכבנו מתחת לרצפה יום תמים. הסתכלנו מבעד לבקיעי־הבית וראינו את האוקראינים באים בעגלותיהם, שודדים, בוזזים ומחריבים הכול.

בלילה יצאנו ממחבואנו והתקדמנו לעבר גדר־התיל במגמה להמלט מהגיטו. חוטי־הגדר סבוכים היו, אך לאחר מאמץ על־אנושי הצלחנו לנתקם. נפצענו, וחדשים רבים סבלנו יסורים נוראים מהפצעים שנגרמו לנו מדקירות החוטים החלודים.

בצאתנו משם — רצנו לבית גולואושק. הגענו אליו ונכנסנו באפלת־הליל לרפתו. שכבנו על עליית־הגג מספר ימים. גולואושק היה בא, מדי פעם בפעם, לתת תבן לסוס — אך לא גילה מקום־מחבואנו.

מצבנו היה נואש. הרעב עשה בנו שמות ובכל רגע צפויים היינו למיתה ברעב. זה שנים־עשר יום שלא באו אוכל ומים לפינו, גרונינו נחרו והדיבר כמעט וניטל מאתנו.

כשנכנס גולואושק להשקות את הסוס ירדנו ממחבואנו ובכך הודענו לו על קיומנו. בראותו אותנו נבהל והתחיל להצטלב מרוב פחד. הוא ראה בנו רוחות שחזרו מעמק־רפאים, כי כפי שספרו לו הרי מזמן הוצאנו להורג.

גולואושק הביא לנו לחם ותה מתוק והזהירנו שבל יודע דבר הימצאנו כאן לבני־הבית, כי חתנו שונא־ישראל והוא עלול להסגירנו לידי הגרמנים.

כך שכבנו בעלית־הגג כמחצית החורף. היינו, כמעט, ערומים. התכסינו בשמיכה דלה מתחת לגג־פחים, שהפיק צינה איומה. נשבו רוחות חזקות והקור עשה בנו שמות.

איתרע מזלנו, ופעם אחת עלה על עלית־הגג חתנו של גולואושק. משהבחין בנו הקים קול־צעקה, כי בגללנו ירצחו הגרמנים את כל בני־משפחתו. גולואושק התערב בדבר ומצא דרך להצלתנו. ביער זיליני הסתתרו שני יהודים שעמדו בקשרים עם גולואושק, שהיה מספק להם לחם וצרכי־מזון אחרים. הלה בא אתם בדברים, הודיע להם על הימצאנו במקום, ובלילה בא אחד מהם לקחתנו. הלכתי לבדי. את אחי השארתי. בקושי עמדתי על רגלי ונגררתי אחר מצילי. הלכנו כל הלילה בדרך לא־דרך עד שהגענו לזילני. בבואי לשם מצאתי את משפחת שטיינקרוק — בעל קולנוע „אואזה".

ראשית מעשינו היתה לחפור בור ביער לשם מחסה. כריית הבור ארכה

שבוע ימים, כי כה שבורים ורצוצים היינו. שכבנו בבור לילה שלם. למחרת שמענו קול־יריות. העמקנו חדור בעבי־היער ואיש לא גילה את עקבותינו. אני עם שטיינקרוק הלכנו, מדי פעם בפעם לגולואושק, והבאנו אוכל ומים להחיות את נפשותינו. לקחנו אתנו שקים מלאים לחם, לקחתי אתי את אחי וחזרנו ליער. הדרכים משובשות היו ותעינו בכוון אחר. שקענו בבוץ עמוק וכפשע היה בינינו לבין טביעה. כל הלילה שרכנו רגלינו בשבילים לא־נודעים ואך עם עלות־השחר גלינו מקום־מחבואנו. בבואנו לשם מצאנו את אשת שטיינקרוק וילדו ממררים בבכי, כי חשבו שהוציאונו להורג.

למחרת הלכתי לבדי לבית שני היהודים, שהסתתרו בבית „גוי" אחד בזילני. הם אמרו לי שלא אפול ברוחי, כי קרובה הישועה לבוא.

בחזרי נתקלתי בחבורת פרטיזנים־פולנים וקלשונים בידיהם. הם צעקו אלי שאעצר ושאלוני, מאין אני בא. השיבותי, שאני חוזר ממכרי הפולני. הפרטיזנים החליטו לא להוציאני להורג, לפי שעה. עליהם לכנס את כל היהודים המסתתרים ביער ולהרגם בצוותא. בדרך נתקלו בשטיינקרוק ובני־משפחתו, אחי ושני היהודים. הרביצו בהם מכות־רצח וצוו עליהם להתיצב בלילה בבית מסוים בזילני. אמרתי להם לא להשמע לפקודה, כי לבי נבא לי רעות. אולם, הם לא שמעו בקולי, וכשאך הגיעו למקום־ההתיצבות — הרגום הפרטיזנים־הפולנים.

אני עם אחי פנינו לכוון אחר. נכנסנו לבית אחד בזילני, ובעלת־הבית, דרוקובה, הסתירה אותנו בתוך בור שברפת. שהינו כמה ימים בבור. אחר־כך קמנו והלכנו עד שהגענו לקיברצה.

באזור כולו השתוללו קרבות עזים בין הצבא הרוסי והגרמנים, אך יד הרוסים היתה על העליונה. עם שחרור השטחים ע"י הצבא האדום שוחררנו, אף אנו, מצפרני־המות.



אהרן ויינר

עם מנטיי גרתי...

(מפי עד ראיה)

כל ימי היותו בקובל התהלך מנטיי במחשבת־שטנים, שבמוקדם או במאוחר, יוטל עליו לבנות כבשנים לשריפת יהודי ניו־יורק. הוא האמין באמונה שלימה, שכיבושי הנאצים יגיעו לממדים טראַנס־אוקיניים. ה„פיהרער" ישלוט על כל ימי־תבל ועל כל האוקינוסים, ארצות־הברית תמוגרנה, תובסנה, ואז יוזמן הוא, מנטיי, להקים את „מיידנק" ו„אושביץ" בניו־יורק רבתי.

רוצח זה חשב בקטגוריות של השמדה גלובלית, טוטלית, של יהדות־העולם. הוא אמר בגלוי, שאין כדור־הארץ יכול לשאת גם את גרמניה הנאצית וגם את הקאפיטאל היהודי הבין־לאומי, וכל עוד יהדות ארצות־הברית חיה וקיימת — אין היטלר בטוח בנצחונותיו וכיבושיו.

בבואי לקובל, כבר לא היו יהודים בעיר. זה היה אחרי בכבה, אחרי השמדת שני הגיטאות ולאחר שהושמד היהודי האחרון שהובא לבית־הכנסת הגדול. אי־פה אי־שם הסתתרו כמה שבלים בודדות מהקמה הדשנה של יהדות־קובל. בנגלה נשארו 6 יהודים בלבד שעבדו אצל מנטיי, ואני חושב שמספר הנסתרים, שהתחבאו אצל ידידיהם הפולנים, לא עלה בהרבה מזה.

אמרתי פעם למנטיי, הלא עיניך הרואות שלא נותרו כבר יהודים בעיר, מה איכפת לך אם תשאיר בחיים ששה יהודים אלה? הלה השיב: תבין, יודע, אתה רואה ששה יהודים בלבד, אבל אני רואה את חמשת מיליוני היהודים בארצות־הברית. הם שונאינו בנפש, הם הכריזו עלינו מלחמת־השמד. לולא הם, לא היתה פורצת מלחמת־העולם.

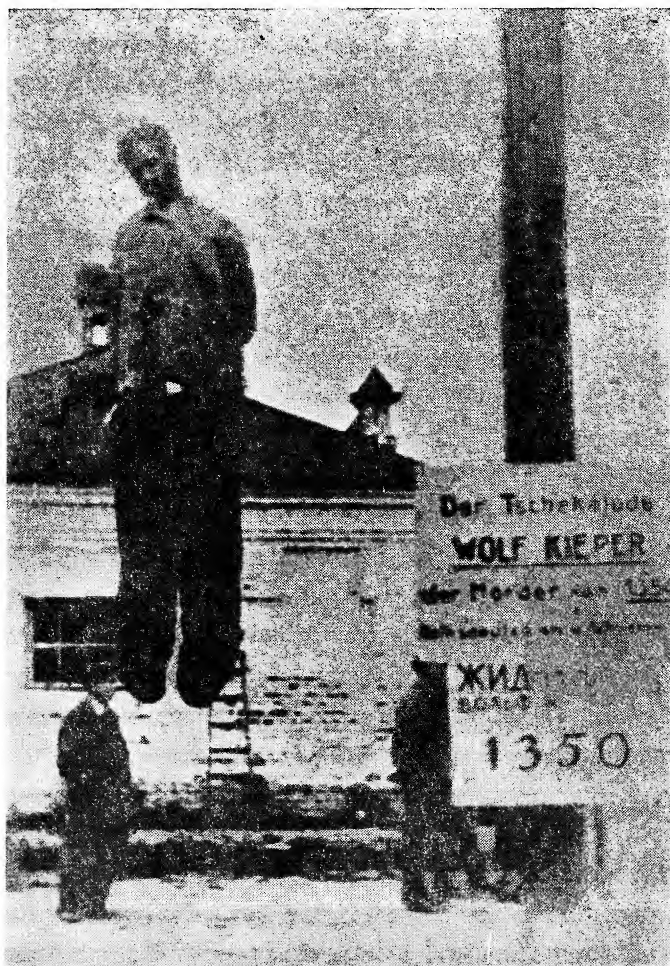
עם חיה זו גרתי חדשים רבים. יום־יום הסתכלתי בפרצופו הרצחני. יום־יום נאלץ הייתי לשמוע חרופיו וגידופיו ויום־יום חזיתי בזבח הגדול, בשפיכת דמי־נקיים, שהיה שופך בחצר־ביתו.

דרך־היסורים, שהובילתני מנסכיז׳ לקובל לבית שר־טבחים זה, כזאת היתה: כשהשמיד מנטיי את יהודי־קובל, לא נשארו בעלי־מלאכה בעיר. נודע הדבר לקצין־המחוז, שיפיטורה, שבנסכיז׳ נשארו כמה סנדלרים, דרש שיביאו אותם אליו והוא יפתח סנדלריה בעיר. כך הובאתי לקובל, לבית אפלבוים ז״ל, בו שוכנו משרדי קצין־המחוז.

היו לו למנטיי 3 סנדלרים יהודים. בלילה אחד נמלטו יהודים אלה. מנטיי העמיד את כל המשטרה על רגליה, אך כל החפושים עלו בתוהו. לא הצליחו לגלות עקבות הבורחים. כשנודע לו ללסטים שיש סנדלר יהודי, העובד אצל קצין־המחוז, שלח שוטר אוקראיני להביאני אליו. הלה ניגש אלי ואמר: בוא אתי. הוא הובילני לרחוב מונופוליובה ונעצרנו ליד בית יפה. בתוך הבית נמצא בית־ספר לשוטרים אוקראינים, שמנטיי עמד בראשו.

נכנסתי וראיתי בר־נש, המשנס מכנסיו בתנועה עצבנית. הוא הסתכל בי בעינים שוחרות לטרף ואמר: אהה, זהו הסנדלר! בוא אתי. הכניסני לחדר וקרא: פה תעבוד! היו לי שלושה יהודים וברחו. אני מקוה, שאתה לא תברח.

בהכנסי לחדר מצאתי אשה אחת. אביה היה כובען ובית־המלאכה שלו נמצא ע״י הגשר. שאלתיה: באיזו דרך הגעת לכאן? היא ספרה לי שהסתתרה אצל גרמנים, אולם הללו חששו לעורם והחליטו להוציאה להורג. הביאוה לרחוב



יהודי בשם וולף קיפר הי״ד, שנתלה בחוצות קובל בשנת 1942

בריסק, ירו בה, אך היא נפצעה בלבד. נכנסה לרופא שיחבוש לה תחבושת. כשנודע הדבר לרופא שהיא יהודיה הודיע על־כך מיד למנטיי. לאחר עינויים קשים הודתה שהסתתרה אצל גרמנים והיא נכלאה בבית־הסוהר.

מנטיי תפס את הגרמנים שהחביאוה, דן אותם לחמש שנות מאסר, ואילו אותה השאיר, לפי שעה, בחיים, משום שמפקח בית־הסוהר המליץ עליה שהיא תופרת מומחית ויש ברכה בה.

פתאום ראיתי שבבית מנטיי מסתובבת נערה צעירה. לא ידעתי מי

היא. שאלתיה לשמה, והיא השיבה לי שהיא בינה רויטר בת אשר רויטר הי״ד. היא הסתתרה בבית שדרו בו גרמנים, כלומר, הגרמנים גרו למטה והיא הסתתרה בעלית־הגג. כשהגרמנים היו יוצאים מהבית, היתה היא יוצאת ממחבואה, יורדת למטה, אוספת שיירי־מזון מעל השלחנות, וכך היתה שוברת את רעבונה. אבל היא הרגישה, שעליה להמלט מהבית, כי בסופו של דבר יגלו את מקום־מחבואה. אגרה בכד כמות הגונה של מטבעות־זהב והחליטה למסור את הזהב למנטיי בתקוה כי ישאירה בחיים. הוא קבל אותה, לא נגע בה לרעה ומינה אותה כטלפוניסטית שלו.

פעם אחת אמר לי מנטיי, „היהודים הארורים שלך יורדים לחיי״, אין הם נותנים לי לישון בלילות. נדמה לי, שמישהו מן־היהודים, עדיין, נשאר בחיים. הוא חושש, שעוזריו הנאמנים, השוטרים האוקראינים, לא עשו מלאכה מדויקת על טהרת הדיוק הגרמני, ואין לו ספק, שהשונאים המסוכנים ביותר של הרייך, עדיין, ממלאים את בתי־העיר. ותבין, יודע, כיצד אוכל לישון, אם שונאי סביבי?

מה עשה הרוצח? הלך ומצא נער אוקראיני, פיטם אותו בכל־טוב, קבע לו משכורת הגונה והטיל עליו לחפש בכל החורים ובכל הסדקים ולהביא יהודים. והנער הזה, ימח שמו וזכרו, גילה זריזות למופת. למחרת היום שיגר לליסטים דורון: את איציק הבנאי, אותו, אשתו וילדיו. איציק הסתתר ימים רבים במרתף, וכשהביאוהו למנטיי זחל על ארבע. קומתו נתכופפה מהטחב והבוץ בהם היה שרוי. הפרידו בינו לבין אשתו וילדיו. הגישו לו מנת־רעב להחיות את נפשו, אך הוא השאיר חלק ממנה לאשתו וילדיו. ולא ידע המסכן ששעה קלה לפני־כן הוצאו להורג.

מנטיי היה מוציא להורג את האומללים בתוך החצר. עמדה שם מכונית שבורה, היה מעמיד על־ידה את הקרבן וממיתו. החצר דמתה לבית־מטבחיים. כשהסתכלתי בחלון הייתי רואה גופות בני־אדם מושלכות יחד עם פגרי חתולים וכלבים. למנטיי לא היה „כדאי״ להטריח עגלה שתוציא מהחצר מת אחד בלבד, או שניים. רק כשנאספו כמה מתים היה מצווה להוציאם ולהביאם לקבורה.

י״א בכסלו שנת 1942 הביאו לקובל מנסכיז׳ 35 יהודים להשמדה ובתוכם ילדי. התחננתי למנטיי שיתיר לי להפרד מהם, להסתכל בפניהם, לחבקם ולנשקם נשיקה אחרונה. אך הוא לא שעה אל תחינותי ותפילותי. „יש להוציאם מיד להורג״ — צווח וצרח. „אין מקום בעולם ליהודים״! בכל זאת נתרכך קמעה הרוצח והביא לי את בתי הבכירה. כשראתני בתי, מנוחתה עדן, התחילה לתלוש שערותיה, חבטה ראשה בקרקע וצעקה בקול לא־אנוש: „טאטע׳לע,

ראטעווע דיין קינד. זיי גייען מיך הרג׳נען (אבא׳לה, הצילה ילדתך, הם מוציאים אותי להורג). בדמעות־שליש התחננתי למנטיי, אם אינך יכול להשאיר בחיים את כל ילדי, השאירה, לפחות, ילדתי זו.

הרוצח הסתכל בי ואמר בשלוה סטואית: אבל תבין, יודע, הדבר הוא בלתי אפשרי. אין לי מקום בשביל בתך. אין, בכלל, מקום ליהודים בעולם.

הובילו את כלם לבית־הקברות ושם המיתו אותם. כשחזר מנטיי מ„האקציה" נכנס אלי ואמר לי: למענך, מכיון שאתה מביא תועלת, עשיתי לך טובה ובררתי לילדיך ולשאר היהודים מיתה יפה, קלה. „מאי משמע קלה"? — שאלתי. בדרך כלל — השיב הרוצח — נוהגים אנו להכות מכות־רצח את היהודים, עד שאנו מחסלים אותם בירייה. אולם, הפעם רחמתי עליהם, לא נתתי לשוטרים שיתעללו בהם, ולא עוד, אלא שאני במו ידי יריתי בהם. להוי ידוע לך שאני קלעָן מצוין. יריה אחת — וחסל. אני בטוח שילדיך, אפילו, לא הרגישו שעה שיריתי בהם.

אמר התלין מה שאמר וצוה עלי לאסוף את הנעלים שחלצו מרגלי המומתים. „עכשיו תתאים את הנעלים לרגלי השוטרים, בניהם ובנותיהם". בתוך ערימת הבגדים מצאתי שמלת בתי הבכירה. התעטפתי בה כדרך שמתעטפים בטלית ובכיתי בקול גדול.

מנטיי לא הפריע לי ונתן לי להזיל דמעותי. כשרווח לי יצאתי לחצר. היום היה יום־חורף והקור עמד בעיצומו. הנער האוקראיני הביא קרבנות חדשים. ראיתי יהודי רועד מקור, רגליו חתולות בסחבות ועל ידו ילדתו הקטנה קפואה מקור. שאלתיו: מאין אתה? מליובומל אני — השיב האומלל. תפסוני ועתה אני מחכה למות. למחרת היום וזעזעתי מזוועה גדולה יותר: ראיתי שוטר אוקראיני מוביל אשה, תינוקה בזרועותיה וילדה השני מחמר אחריה. כשרק הגיעה האשה למנטיי, מיד הוציא את עוללה מזרועותיה והטילו בחמת־רצח על הארץ. כשראה הרוצח שהתינוק מגלה, עדיין, סימני חיים לקחו בידיו קרע אותו לשניים והטילו על ערימת פגרי חתולים וכלבים. למחרת היום ראיתי את האם האומללה מוטלת הרוגה ועל־ידה שני ילדיה המרוטשים. על ידם שכב הקדוש מליובומל עם בתו. הדם שקלח מגוף האם התערב בדם ילדיה ודם האב התערב בדם בתו.

שלושה ימים אחרי פורים שנת 1943 אירע מאורע בלתי רגיל: כל השוטרים האוקראינים עם שפיטורה בראשם מרדו במנטיי ונמלטו ליערות. בלילה באה אלי בתו של רויטר ואמרה לי: משהו נורא מתרחש במקום. התקוממות! קמנו וראינו מחזה, שלא האמנו למראה עינינו: כל השוטרים האוקראינים עמדו מזוינים על רגליהם, שברו בקתות הרובים את הרהיטים, השמידו תעודות, שרפו תמונות ה„פיהרער", נגשו ל„פאַלקסדויטשה" ששכב סרוח על משכבו ותקעו בו צרור־כדורים. הם חפשו את מנטיי. לאשרו של הרוצח, הוא לן באותו לילה במפקדה

הראשית. אילו מצאוהו במקום — היו גוזרים אותו לגזרים. השוטרים החריבו הכול ונמלטו.

בבוקר, עם עלות השחר, שמענו יריות. מנטיי חזר ובראותו שהבנין שדוד והשוטרים נעלמו — התחיל הוא להשתולל בצורה איומה. הוא המית כומר פולני שנזדמן לו בדרך וכן המית שני בנאים יהודים.

שכבנו על עליית־גג ולא ידענו מה לעשות: להסגיר את עצמנו לידיו או לחכות לשער־כושר ולהמלט? ירדה בתו של רויטר והודיעה לנו שמנטיי חזר והוא מחפש אותנו. לא היתה לנו ברירה. ירדנו. הוא הסתכל בנו ואמר, שהוא הולך ללויטננט רפ, ראש־המשטרה, לשאול מה יעשה בנו. בטוחים היינו שרפ יתן פקודה להוציאנו מיד להורג. חכינו למות. מנטיי חזר והודיע לנו, מכיון שחזרנו מרצוננו הטוב, נתן רפ הוראה להשאירנו בחיים.

בלבנו גמלה ההחלטה לברוח ויהי מה. שעת הכושר הגיעה: משעה שנמלטו השוטרים האוקראינים נשאר הבנין ללא־שמירה. מנטיי פחד ללון בבנין והוא היה לן אצל רפ. נשארנו לבדנו בבנין וגם המפתחות היו בידינו.

עד שאנו מתדיינים בינינו ועושים הכנות לבריחה — התקרבו לבנין עשר מכונות־משא מלאות שוטרים גרמניים. הגרמנים הסתכלו בנו בעינים תמהות: מה? יהודים אתם? עוד נשארו מהגזע הארור הזה? הם כונו את לועי־הרובים כלפינו ובקשו מיד לחסלנו. אך מנטיי התערב ואמר לשוטרים: אל תגעו בהם. אלה הם הפועלים שלי. כעבור ימים מעטים עזבו כל הגרמנים את הבנין ושוב נשארנו לבדנו. אז אמרתי לרויטר: ברגע זה עלינו להמלט, ולא — קצנו קרוב. רויטר השיבה לי שהיא לא תברח, אין לה לאן לברוח.

מנטיי היה רגיל לחזור לבנין בשעה 7 בבוקר. קמנו בשעה 5 לפנות־בוקר, כתבנו מכתב־פרידה למנטיי, בו בקשנו את סליחתו על שאנו עוזבים אותו, כי אנו מחוסרי־עבודה. כשתהיה לנו עבודה — מיד נשוב אליו... השארנו את המכתב על שולחנו ויצאנו לדרך. כפי שספר לי אחד ממכרי האוקראינים, כשמנטיי קרא את המכתב, כה בערה חמתו עד שהותקף בהתקפת טרוף. בתו של רויטר לא הצטרפה אלינו. כשראה אותה הרוצח הוציא את ה„נאגאן" והתחיל לירות בה כדורים זה אחר זה. את כל חמתו כילה בה. הוא הפסיק להשתולל רק לאחר שנוכח שגופה נעשה ככברה מקלעי־הכדורים.

פימה פנטורין־רייכשטול

מעוללות ההשמדה

(מפי עד ראיה)

סמוך לכניסתם העירה הקימו הגרמנים, כביכול, שלטון אזרחי. בראשו עָמדו מחלקות מיוחדות של המשטרה Sonderabteilung. שלחו לקרוא לנציגי ועד־הקהילה. לפני השלטונות הגרמניים התיצבו מנדל, פרל וד״ר פומרנץ הי״ד.

נמסר להם שעליהם לבחור במועצת־היהודים („יודנראַט") שמתפקידה הראשון יהיה לערוך מיפקד־האוכלוסיה בעיר. „המועצה" הראשונה נמצאה בבנין הקהילה היהודית ברחוב קושציושקה.

כבר בשבועות הראשונים נתנה פקודה שעל כל היהודים למסור לשלטונות את תיבות־הרדיו, וליוטה, תכשיטים, כסף, אופניים, מכונות־תפירה ופרוות. למסירת חפצים אלה הזדנבו תורים באורך של קילומטרים. חיכו ימים שלמים עד שקבלו מידיהם את החפצים.

אחר־כך נתנה הפקודה שעל הקהילה היהודית לספק פועלים לצרכי־הגרמנים. על כל בית־אב הוטל להפריש פועל אחד. מי שסרב לעבוד — שכר פועל במקומו. ספקו 120 גרם לחם ליום, והעבודה קשה ומפרכת היתה: אספו תפוחי־אדמה מהשדות, הטעינו פחם על הקרונות, חטבו עצים ופרקו סחורות שנשלחו לחזית.

את הנשים העסיקו בעבודות משק־בית — נקוי החדרים, כביסה ועבודות־היגיינה אחרות. כמו־כן הועסקו הן בבתי־חרושת שונים, במנסרות וטחנות־קמח. עבודות־כפיה אלו חלו על היהודים בלבד. הנוצרים היו פטורים מהן. ביחד עם גזירות אלו נגזרה הגזירה לתלות טלאי־צהוב על הדלת והתריסים. על ענידת „מגן־דוד" כחול על רקע לבן גזרו הגרמנים מיד עם הכנסם. חובת ענידת ה„מגן־דוד" חלה על גדולים וקטנים גם־יחד. אז ניתנה גם הפקודה שאסרה על הנוצרים להפגש עם יהודים. עם רדת הליל הוטל עוצר חמור ואסור היה לצאת מפתח הבית. כל שרצה להתגנב לשכנו — שם נפשו בכפו.

* * *

קובל זכתה בימים הראשונים ל„געביטסקאָמיסאַר" נוח, שלא גרם צרות מיוחדות ליהודים. היו נותנים לו דמי „לא־יחרץ", שחדוהו במתנות, והוא לא הציק ולא טבל ידיו בדמי־יהודים. יהודים אדוקים, יראי־שמים, ראו בכך התאמתות ברכת הצדיק מנסכיז', שברך בזמנו את העיר, שלא תדע צרות ויסורים. אולם, ימי־שלוה אלה לא האריכו, נשלחה מלשינות לשלטונות הגרמנים

ש„הגעביטסקאָמיסאַר" מאיר פניו ליהודים ושכח, כלל, לשם־מה נשלח העירה. אז נשלחה לקובל חיה בצורת אדם, סדיסט, איש־דמים, רוצח מועד, בשם קסנר. הוא בא העירה, כביכול, כ„פועל פשוט" ועמד בראש קבוצת־פועלים. בחלקת־לשונו ובערמומיותו השטנית השכיל להתידד עם הפועלים היהודים וקנה לבם. הוא חקרם בדבר יחס ה„געביטסקאמיסאר" ליהודים, אם הוא אדם נוח, אם אינו מציק להם, והפועלים המסכנים השיבו ברוב תמימותם, ש„הגעביטסקאמיסאר" הוא איש טוב, עדין, ומניח ליהודים לישב בשלוה.

הלך קסנר והודיע על־כך למפקדה הראשית. מיד סולק ה„געביטסקאמיסאר" ממשמרתו, הועמד לדין, והעיר הוסגרה לידיו הטמאות של קסנר.

בתקופת כהונתו עמד ד"ר ו. פומרנץ בקשרים עם ה„געביטסקאמיסאר", ועם סלוקו נאסר ד"ר פומרנץ ואיש לא ידע מה עלה בגורלו. אין ספק, שגורלו היה כגורל כל יהודי־העיר.

* * *

עם הסגרת העיר לשרירות־לבו של הרוצח קסנר — השתנה המצב לחלוטין. ראינו בעליל שפורענות גדולה ממשמשת ובאה. וכך היה ה„מבוא" לטרגדית־ההשמדה האיומה: ערב אחד הופיע קסנר בגיטו והמתין לפועלים. הוא, כמובן, לא בא בגפו, כי אם עם חבר־מרצחיו שהקיפו את הגיטו. קסנר נצב ליד השער ובדק בכלי הגברים והנשים, שמא הבריחו לגיטו כסף, או מזונות. 20 איש נתפסו ב„קלקלתם". הרוצח מצא בכליהם חמרי־מזון. מיד פקד עליהם לכרוע על ברכיהם. כל האנשים — נשים, גברים וטף, התקהלו בחוץ לראות במה יסתיים הדבר.

קסנר הפשיל לאט־לאט את שרווליו, כשחיוך רצחני מתפשט על פרצופו, הוציא בנחת את אקדחו הגדול וירה בקדקד אחד האומללים שכרעו על ברכיהם.

כשנפל הקרבן הראשון — התרומם קרוקבר ונמלט. תקף אותו קורדיקוס, רוח־טרוף, ובכוחות על־אנושיים קפץ על פני גדר־התייל והמשיך לרוץ. גרמנים שנזדמנו למקום תפסוהו ודקרוהו בסכינים שבידיהם, אך הוא הוסיף, בכל זאת, לרוץ. תפסוהו, וקסנר צוה להביא את קרוקבר ז"ל למקום שממנו נמלט, ושם המיתו בירייה. כל אנשי הגיטו עמדו והסתכלו במחזה איום זה. גם אשתו, ילדיו והורי קרוקבר — אף הם היו ברואים. אחר־כך פקד קסנר לסלק את הגויות, להדיח את המדרכות מהדם ולטשטש עקבות ה„מבצע" הרצחני.

כשעבר קסנר ברחוב על האופנוע היה הפחד כה גדול, עד שילדים בני שלוש־ארבע היו קופצים בעד החלונות ומסתתרים בבורות שכרו במו־ידיהם.

יום אחד בא לגיטו ארתור שולץ (בעל הבילירדים בקובל). הוא הוחזק כ„ידיד" היהודים ואיש לא חשד בו שהוא שליח־הגיסטאפו. הוא התענין לדעת איך היהודים חיים בגיטו, שאל למי יש נשק, מי מתכוון ללכת לפרטיזנים והבטיח שיעשה כל מה שביכלתו כדי להציל את היהודים מצפרני־המות. כעבור כמה ימים הופיע שולץ בגיטו במדי קצין ס. ס. פעם עבר הוא ברחוב מונופוליובה, ראה את מניה ארמרניק והמיתה במקום.

* * *

פעם הלכה אשת פרופ' ראובן ארליך עם שני ילדיה — ילד וילדה. היא הלכה מרחוב טישובסקי, לאחר שקבלה הודעה שעליה לצאת לעבודה. בבואה לככר הבריסקאית, התחילו האוקראינים לירות באויר, לשם משחק, כביכול. האשה והילדים נבהלו והתחילו לרוץ. אז ירו בהם האוקראינים, הכדור פגע בילד, עבר את גופו חדר לגוף־האם והרג גם את הילד וגם את אמו. הילדה האומללה נשארה לבדה והתחילה לרוץ. היא הגיעה לבית דודה ד"ר ווייטמן שברחוב קושציושקו. בבית הזה עבדתי אנכי, דודתה סויבל־ווייטמן, רעיה בוקסר (אשת איסק ארליך), גיטל רבנקו (בורק) ושושנה שניידר. מראה הילדה כה איום היה, שעורר, אפילו, רחמי־הגרמנים. היה זה מחזה קורע־לב. לעולם לא אשכח קריאות־היאוש של הילדה: „אני לא יהודיה"! „אני לא יהודיה"! „אל תרצחוני"! „הניחו לי לחיות"! ברוב עמל הצלחנו להרגיעה. אולם, גם עליה עברה הכוס, היא חוסלה עם חיסול הגיטו.

שרה ברונשטיין־גבירצמן

בזכות צדקנית בסדום...

היה זה ב־27 ביולי 1942, אחרי ה„אקציה" הראשונה חיכה הגיטו הקובלאי לכליונו המוחלט. ביום זה הצלחתי להתחמק מהגיטו עם קבוצת פועלים יהודיים והלכתי לדירתי ברחוב מונופוליובה מקום שם גרה שכנתי אלזה קמיטובה.

לבקשתי שתעזור לי, כי מלבדה אין לי איש שיצילני, לא הססה הרבה, וללא בקשת תגמול כלשהו צידתני בתעודות על־שם קרובתה.

במקרה, או שלא במקרה, נמצאה אותה שעה חותנתה קרולינה קמיטובה, שהתגוררה ע"י הולובה, יחד עם בעלה מיקולאי. הלז חבש את עיני האחת במטפחת, משל אני חולה, והובילני על עגלתו לחווה שע"י הולובה.

יהודי הולובה עדיין התהלכו חפשים. הסתדרתי בבית הקמיטובים כקרובתם ונדה מקובל. ב־2 בספטמבר 1942, אחרי ה„אקציה" הראשונה בהולובה, באו אלינו 4 יהודים. הם כרו בור וכולנו ישבנו בו. ה„סבתא" קמיטובה היתה מביאה לנו מדי יום ביומו מזון, מים ואפילו מלבושים.

כעבור כמה ימים הלכו האנשים למכריהם ונשארתי לבדי. עד 11 בנובמבר 1942 נמצאתי ביום אצל ה„סבתא" ובלילה חזרתי ל„קטקומבה" שלי, דהיינו, הבור.

ב־15 בנובמבר של שנה זו יצאה הפקודה בדבר „יודנריין" בהולובה ואז ניספו היהודים האחרונים. להמשיך הלאה בבית ה„סבתא" היה מסוכן מאוד, כי השוטרים האוקראינים שוטטו וחפשו יהודים. ארעו כמה מקרים שמשפחות פולניות נשחטו על שהסתירו יהודים.

כל המשפחה התנגדה שאוסיף להסתתר בביתה, אולם ה„סבתא" קמיטובה סרבה להפקירני. היא הובילתני לשדה, הרחק מהבית, וכיסתני בתבן. בשדה הזה חייתי במשך שבוע ימים. בלילה הביאה לי ה„סבתא" אוכל, בזחלה על ארבע, שאיש לא יראה אותה.



ה„סבתא" קרולינה קמיטובה

ה„סבתא" היקרה והאצילה, שחרפה את נפשה להצלת חיי. „ואהבת לרעך כמוך" קיימה יום־יום, שעה־שעה. חדורת רגש דתי עמוק, פשוטה בהליכותיה, היתה מסורה בלב ונפש ודאגה לא רק להצלתי, אלא גם להקל ולהמתיק את גורלי

כשהמשפחה בטוחה היתה שעזבתי את הכפר, העבירתני ה„סבתא" בחזרה לבור ו„חייתי" בו כל החורף וכל האביב עד יוני 1943. אף פעם לא עזבתי את „דירתי". בשלוש בלילה היתה קמיטובה מכניסה לי דרך פתח קטן ומוסווה את מנת־האוכל שלי.

כשהמשטרה ההולובית עזבה את המקום ונמלטה ליערות והמצב הוקל, ספרה ה„סבתא" לבני משפחתה על קיומי. אז הוחזרתי לביתם והסתתרתי בעלית־גג. אצל משפחה זו הסתתרו יחד אתי דורה כץ (כעת ד״ר דבורה דרוטמן־כץ) הנמצאת בארץ, ורחל ופיני בוניס המתגוררים בארצות־הברית.

ה„סבתא" עזרה גם למשפחות יהודיות אחרות, הן במזון והן במלבושים. וכל זה עשתה שלא על מנת לקבל פרס, כי אם מתוך רגש הומני, מתוך אהבת הזולת.

רבקה שטרן־גולדשטיין

בלוע הארי

כשפרצה המלחמה, בין רוסיה וגרמניה הייתי בלוצק, ב„אינסטיטוט הפדגוגי". יום אחד הוחרדה העיר ע"י מטר של פצצות, שבא עלינו כרעם ביום בהיר.

מהרתי לחזור הביתה, כי שמעתי שבצדי הכבישים מוטלות הרבה גוויות, הדרכים משובשות, וחששתי לכן שמא אשאר תקועה בלוצק.

המורים הרגיעוני, שאלה הם תימרונים בלבד והפצצות הן פצצות־סרק וכעבור מספר ימים הכול יבוא על מקומו בשלום. האזנתי לדברים האלה והצטיידתי בילקוט מלא ספרים בתקווה שאשב בשלווה ובביטחה בבית אבי בקובל ואכין את השעורים עד יעבור זעם.

בקובל לא השתולל עדיין השטן המשחית וברחובותיה שלטה דממה שלפני סופה וסער. אולם, לא היה צל של ספק, שכניסת האשמדאי העירה היא ענין של ימים, או של שעות ספורות בלבד.

בבית־הספר על־שם מושצ'יצקי בקובל בו למדתי שמעתי מפי המורה להיסטוריה, שיש תקופות בחיי האנושות בהן המארס, אל־המלחמה, „מנענע את כלי־זינו" ובתקופות אלו משתוללים נחשולי־דמים איומים. היה לי ברור שאנו חיים בתקופה כזאת וכולנו צפויים לאבדון.

אולם, דוקא בתקופת עברה וזעם זו, כשכל הארץ היתה לנו גרדום — התעורר בנו הרצון לחיות, כחית־השדה, כעוף השמים, לחיות במחילות־עפר, באגמי־מים, על צוק בודד בלב ימים, ובלבד לחיות. ולכן אמרתי לאבי ז"ל, הבה ונימלט מקובל שכבר פרפרה בזרועות הדרקון הנאצי. היתה לי אחות בפרספה ויצאנו לדרך אליה. דברנו פולנית ולא עוררנו חשד כי יהודים אנחנו.

בפרספה התגוררו בסך־הכל חמש משפחות יהודיות והגרמנים, לא זו בלבד שלא הציקו להן, אלא השתמשו בידיעותיהן. היו אלה גרמנים זקנים, לא מאנשי־הגיסטאפו, ששרתו עוד במלחמת העולם הראשונה, והם הבטיחו לנו לעמוד לימיננו.

אולם, קצרה ידם מלהושיע. ביום בהיר אחד הופיעו אנשי־הגיסטאפו ולקחונו לרוז'ישץ, ששם הוקם גיטו לכל יהודי הסביבה.

שהיתי בגיטו שבועים ימים עם משפחתי, והנה אירע מאורע ששימש פתח להצלתי: בין קובל לרוז'ישץ נמצאה מושבה בשם ברישצ'ה, שהתישבו בה גרמנים. כשפלך ווהלין עבר לידי הסוביטים הגלו את כל התושבים הגרמנים

לסיביר ובמקומם הושיבו פולנים שהתגוררו על חופי הנהר בוג. היו להם שדות־סלק נרחבים והורגש מחסור בכוח־אדם.

פעם הופיע נציג הגיסטאפו בועד־הקהילה שברוז׳ישץ ודרש שישלחו 200 נערות צעירות ובריאות לעבוד בשדות־הסלק שבברישצ׳ה. יעצוני שאף אני אלך, והלכתי. נערות אלו היו ממיטב הנוער היהודי בפולין. ברובן לא היו מבנות רוז׳ישץ, כי אם פליטות מכל קצות־הארץ.

הלכנו ברגל מרחק של 10—12 ק״מ. הכניסו אותנו לתוך אולם גדול, הציעו תבן על הרצפה ששימשה לנו כמיטה. על־יד האולם הקימו צריף וקבעו בו דוד גדול, ששימש לנו כמיטבח. קבלנו 150 גרם לחם ושלושים גרם גריסים בלתי מבושלים ליום. במנת־רעב זו עבדנו בשדה משעה 6 בבוקר עד שעה 6 בערב, כשהרוצחים האוקראינים מצליפים בפרגוליהם על הנחשלות שבקושי עמדו על רגליהן. בשעה 12 הובילו אותנו לשעת־צהריים, אולם מכיון שלא היה סיפק בידנו לבשל את הגריסים, הוחלט להשאיר 3 נערות שתשמשנה כמבשלות. ביניהן הייתי גם אני.

במשך הזמן הצלחנו לקשור קשרים טובים עם מנהל החווה, פולני. אמרנו לו, שאל ינהג בנו כדרך שנוהגים בבהמות־משא, כי אנו תלמידות בית־ספר. רחמי המנהל נכמרו עלינו והבטיח לנו בשם ה„שילוש הקדוש״, שלא רק שהוא ינהג בנו בכבוד ודרך־ארץ, אלא יפעל למען הצלתנו.

היה זה ביום ששי אחד של חודש אוגוסט 1942. עם דמדומי־שחרית הבחנו בנער יהודי הרץ בכל כוחותיו אלינו. הוא סיפר לנו שבלילה הובילו את כל יהודי רוז׳ישץ לבור והוא הצליח להימלט.

הסתרנו אותו במקום־סתר, הלכנו למנהל ובדמעות בעינים בקשנוהו שיצילנו מבור־המות. הלז הרגיע אותנו שאין שחר לשמועות אלו, כי אילו היתה אמת בדבר, היה יודע על־כך מראש.

עוד אנו מתדיינות אתו והנה אנו רואות מרחוק תמרות־אבק, סופת־חול מתמרת ועולה, וקול שעטת־סוסים מגיע לאזנינו. במהירות הבזק הופיע מחנה גדול של שוטרים אוקראינים כשהם רכובים על סוסים משתוללים. אמרנו למנהל, הנה באו לקחת אותנו. האיש הטוב הסתיר אותנו ברפת וצווה עלינו לא לצאת עד שיחזור.

השוטרים האוקראינים פשטו בשדה, הכו מכות־רצח בקתות־הרובים את הנערות היהודיות והובילון בסך לרוז׳ישץ. בדרך היה עליהן לעבור יער גדול ועבות. הרבה נערות נמלטו והסתתרו בין השיחים העבותים, הרבה מהן נורו תוך כדי מנוסה ורק כמחציתן הגיעו לרוז׳ישץ.

לא רחוק מבית־המנהל נמצאה מיכלאה גדולה של פרות וגם מחלבה.

המנהל הכיר את שומר המיכלאה, בויקו, ובלילה הוא הביא אותנו בסתר אליו. השומר היה אדם טוב־לב והוא לקח אותנו לביתו, שהיה מרוחק 2 ק"מ מהמיכלאה. כמעט כל החורף הסתתרנו ברפת והאיש הטוב היה מביא לנו מזון ומים.

פעם בא השומר אלינו והודיע לנו בצער רב, שאין הוא יכול עוד להצפיננו, כי אנשי הכפר מתלחשים שאצלו מסתתרים יהודים. הוא לקח אותנו בחזרה לבנין המחלבה והסתתרנו מתחת לגג. החורף היה בעיצומו ובלילה אחד השתוללה סופת־שלג שהעיפה את גג־הקש. נשארה שכבה דקה בלבד של קש שבקושי הסתירה אותנו מעין־רואים. הופקרנו איפוא לארבע רוחות־השמים. היה זה יום א' בשבוע והנה מתקרבים לבנין בבוקר שני „שקצים" ואנו שומעות שהאחד אומר לרעהו: שמעתי שכאן מסתתרות נערות יהודיות. אומר השני: לא יתכן שבסערה כזאת תימצא כאן נפש חיה, אולם בכל זאת, עלה ופשפש בכל הסדקים ובכל החורים ומי יתן כי יאמנו דבריך, אז נעשה בהן מה שלבנו חפץ. אנו מאזינות לדו־שיח הזה ולבנו חדל מדפוק. הנה הקיץ עלינו הקץ.

ה„שייגעץ" עלה, חיפש פה, חיפש שם, ולא גילה אותנו. אמר לו חברו בריתחה: הכך בודקים, ראש־חמור שכמותך? קח קלשון ביד ותדקור ואם תוציא את הקלשון כשהוא מגואל בדם והיה זה סימן כי אנשים חיים מצויים כאן.

הרוצח נשמע לעצת־דמים זו ועלה על עליית־הגג כשהקלשון בידו. למזלי הוא פגע במגף שעל רגלי ולא בשום מקום אחר, וכך ניצלנו מצפרני רשע זה.

הגרמנים הוציאו פקודה, שעל כל התושבים לעבור לכפר רוקיניה, כי בברישצ'ה הם מיישבים „פאָלקס־דויטשן". מצבנו נהיה חמור מאוד. השומר הודיע לנו, שאין הוא יכול לקחתנו אתו, כי הוא חושש לחייו, אלא שנצטרף לשיירה ונתערב בקהל. באנו לרוקיניה והסתתרנו ברפת הראשונה שנזדמנה לנו בדרך. השומר הבטיח לנו, שבערב הוא יביא לנו אוכל, אולם עברו 5 ימים והוא לא הופיע.

כשאפסה כל תקוה יצאנו החוצה, הערמנו וגבלנו כדורי־שלג, רווינו בהם את צמאוננו ו„שברנו" את רעבוננו.

סוף־סוף בא השומר והודיע לנו, להוותנו, שאין הוא יכול להסתירנו בביתו, כי שכנו אנטישמי והוא יסגירנו מיד למשטרה. ולכן, עצתו היא שנצא לשדה ונקדח חור בערימת תבן ושם נסתתר.

בינתים חברתי עזבתני, היא הלכה לחפש בית האומנת שלה ששרתה שנים רבות אצל הוריה, ונשארתי בודדה וגלמודה בעולם עוין, כשעל כל צעד ושעל מבקשים את נפשי. הלכתי לגדיש באפילת־לילה. כלבים התנפלו עלי,

למעט קרעוני לגזרים, אך פחדתי לפצות פה שמא ישמע קולי, נפלתי לתוך שוחות, עד שהגעתי. היה זה בינואר שנת 1943.

בדי עמל רב קדחתי בערימת־התבן חור שלא היה בו כדי להכיל את גופי, שדמה לצרור־עצמות ולא לגוף אדם חי, נכנסתי בו כשראשי שמוט החוצה ונרדמתי מתוך חוסר־הכרה. בבוקר בא השומר ובידו בקבוק חלב חם ולחם. בראותו שפלג־גופי משורבב החוצה, ספק כפיו והביע השתוממות רבה על שנשארתי בחיים, כי בלילה מסתובבים במקום הזה משמרות של שוטרים אוקראינים. אין זאת אלא שה„כריסטוס" שמר עלי, כי קדושה אני, ולכן, במצוות האל, חובה עליו לשמור עלי ולהצילני.

והגוי הזה עשה למעני מעשה, שעד יומי האחרון לא אשכחהו. ואם יש אל בשמים, שיושיב את בויקו הטוב הזה בגן־עדן, בין צדיקים גמורים היושבים ועטרותיהם בראשיהם.

וכך היה הדבר: בזמן הסוביטים שמשה ברוקיני כמורה נערה רוסיה מקיוב, כבת 17. שמה היה אאוגניה בוטוביץ'. עם נסיגת הצבא האדום נמלטה היא מהכפר והשאירה את תעודותיה.

הדבר נודע לבויקו, והוא הפך את הכפר כולו, העמיד את חייו בסכנה והמציא את התעודות. עם קבלת תעודת־הלידה של אותה נערה מקיוב נהייתי אני לאאוגניה בוטוביץ'.

ועכשיו, בתי, אמר אלי בויקו, כל הארץ לפניך. איש לא יפגע בך לרעה. הוא עטפני בצעיף, שה„שיקטעס" היו עוטפות את פניהן ונהייתי „שיקסע" לכל דבר. יצאתי לדרך ושוטטתי ללא מטרה. היה בדעתי לחזור לפרספה, אולם צריכה הייתי לעבור על פני גשר, שנשמר ע"י שוטרים גרמנים. הגעתי לכפר מיכאילובקה. דפקתי בדלת אחד האכרים ושאלתי, שמא מישהו זקוק לרועת־פרות.

סדרוני בחווה אחת. אולם רזון־גופי היה בעוכרי. האוקראינים שעבדו אתי חשדו בי שמשהו אינו כשורה אצלי. הם התלוצצו בי ואמרו, או שאני נסיכה או שאני חולה. ובסופו של דבר אמרו ברורות ומפורשות כי אני יהודיה.

ערב אחד בא אלי שליח מהחווה והודיע לי, שהמנהל דורש שאתיצב מיד לפניו. מנהל זה היה ידוע כאדם קשה. הוא היה „פאָלקסדויטשה". אמרתי בלבי, הנה הגיע הקץ. אני הולכת לקראת מות ודאי.

המנהל שאלני מי ומה אני. השיבותי לו, כי אני רוסיה, נולדתי בקיוב והורי מתגוררים שם. הראיתי לו את התעודות: שמי אאוגניה בוטוביץ'. הוא השיב לי בטון עוקצני: הקול הוא, אמנם, קול נערה סוביטית, אבל בטוחני שאת מאלה שאסור להם להסתובב במקום הזה. הרמז היה איפוא ברור למדי.

אבל, המשיך המנהל, אצייד אותך במכתב לאמי הזקנה המתגוררת בכפר דמיטרובקה. היא מחפשת משרתת ותשארי אצלה.

באתי לאמו הזקנה, וה„גויה" הזאת התפלאה מאוד שבנה שלח לה משרתת, שהרי אין לה כלל צורך בעוזרת־בית. אבל, אם בנה שלחני אליה, אין היא יכולה לפטרני בלא־כלום, והיא תסדרני אצל שכנתה.

וכך הוה: נתקבלתי לעבודה ויום־יום חלבתי 8 פרות, עבדתי בשדה, אפיתי לחם ונהייתי עוזרת מקצועית.

פעם נכנסתי לרפת לקחת שחת לסוסים והנה ראיתי שבתוך התבן מסתתר יהודי. הרגעתיו ואמרתי לו שיהודיה אנוכי ואדאג לכלכלתו. כשנודע לבעל־הבית שלי שיהודי בא לחסות בצל קורתו, איים עליו באקדח שבידו שמיד יסתלק ולא — דמו בראשו.

כעבור שבועיים הופיע שוב היהודי ההוא ואמר לי, שהפעם לא בא להסתתר, אלא להצילני. הוא הסתתר אצל „סובוטניקים", ושם יודעים כולם, שה„שיקסע" הזאת היא יהודיה. עליך אפוא להמלט מהכפר, כי האדמה בוערת תחת רגליך.

הלכתי לשכן ואמרתי לו שברצוני להחליף את מקום־עבודתי, ושמא ידוע לו על מקום־עבודה פנוי. הוא אמר לי שבתו נישאה לגרמני והיא זקוקה לשפחה. אמר ועשה. לקחני והביאני לבתו. בלכתי ראיתי שהדרך נהירה לי ובבואי לכפר נוכחתי לדעת שהגעתי בחזרה לברישצ׳ה, שפעם נמלטתי מכאן.

בבואי לשם נשאתי חן בעיני ה„סולטיס" והוא לקחני לעבודה אצלו. פעם, עם סיום הקציר, עשה הסולטיס משתה והזמין אליו מחשובי הכפר ובראשם ה„זאנדערפיהרער". היה זה ביולי שנת 1943. בעלת־הבית קישטה אותי בשמלה לבנה והיה עלי לכבד את האורחים. כשנסתימה המסיבה ניגש ה„זאנדערפיהרער" לסולטיס והודיע לו, שהוא רוצה שאעבוד אצלו, כי השפחה שלו עוסקת במעשי־גניבה.

ה„זאנדערפיהרער" התגורר בארמון רחב־ידים, שם נמצא גם בית־הספר של הכפר, ומאחוריו — בית־סוהר שצבא רב שמר עליו. נמצאתי ממש בתוך לוע־הארי. תפקידי היה לנקות את החדרים, לעשות עבודות־המטבח וכן להביא אוכל לחזירים.

היתה זו שעת החופש מלימודים ואכסנוני זמנית בחדר בו התגורר המורה, שבילה את ירחי־החופש בבית־הוריו. כשנכנסתי פנימה נפלו עלי אימה ופחד וכמעט שפרחה נשמתי. על הקיר היתה תלויה תמונת המורה, שאתו למדתי יחד בלוצק. ידוע ידעתי, שעה שיחזור המורה מהחופש יגלה לבעל־

הבית שלי מי ומה אני, ואז אני אבודה. סגר עלי המדבר. אנה אברחה מפני מלאך המות?

אולם, לא אבדתי את עשתונותי. ל„זאנדערפיהרער" היו מזדמנים גרמנים מלוצק. גליתי את אזנם שאני יראה להישאר במקום מאימת הפרטיזנים המשתוללים בסביבה. דברי עשו עליהם רושם והם לקחוני אתם ללוצק. הגרמנים האלה עסקו בהספקת מזון לצבא הגרמני, והם העסיקוני כבתבנית.

עבדתי אצלם עד ינואר 1944 — עד בוא הצבא האדום שהוציאני מלוע־הארי.



לולה פרידמן־אינגבר

בריחתי מהגיטו

(מפי אחת הניצולות)

הגרמנים גיסו בחורות יהודיות לעבודות שונות. אנכי גויסתי לעבודה בתחנת־הרכבת. שם הכרתי אחד מחסידי אומות־העולם, בפטיסט לפי אמונתו — את האדון ברילקו. המשפחה כולה בפטיסטית היתה, והיא היתה מבקרת בחשאי בגיטו.

כשגורשתי מהעבודה, כי סרבתי לעשות מלאכה בזויה — הציעה לי משפחת ברילקו שאתחבא בביתם עד יעבור זעם. ואמנם, הסתתרתי אצלם כחודש ימים.

באחד הלילות אמר לי מר ברילקו, שבגיטו מתחוללת זוועה. הגרמנים משתוללים, יורים בכל עובר ושב וסוחבים בכוח יהודים לעבודה.

משפחת ברילקו חששה, שמא תבוא תשחורת לביתה ותתפוס אותי, ואזי היינו כלנו צפויים לכליון, לכן הציעו לי לחזור לגיטו בהבטחה מפורשת שיכינו עבורי תעודות־אריות.

מה שראו עיני אותו לילה בגיטו לא ניתן, כלל, לתאור. פלצות אחזתני. ראיתי שחופרים בקדחתנות בונקרים — לנוס אליהם מהמות. אך איש לא השלה את נפשו. ידעו, שהמות קרוב, ודאי, ואין כלל לחלום על הצלה.

פליאה היא בעיני ופליאה תשאר לעולם, מאין שאבתי את הכוחות לחזות במחזות־תופת כאלה, לשמוע אנקות ההולכים למות, ולא להתאבן. האנשים נפלו איש על צואר רעהו, התחבקו, נפרדו איש מאחיו בבכי קורע־שחקים, בקשו סליחה ומחילה, אמרו „ודוי" בצוותא, ובקול רם. אמהות נפרדו מאפרוחיהן

שבזרועותיהן, את נפרד מאחיו, בעל מאשתו, חתן מכלתו, מורים מתלמידים. הגיטו כולו זרם בזרם הדמעות של האומללים והאבודים.

לפנות בוקר התפרצה לגיטו המשטרה האוקראינית ורצחה ללא־רחמים כל מי שנזדמן ברחוב. כל שהספיק — ירד לבונקר ומצא מחסה. בבונקר שלנו, שארכו היה שניים וחצי מטר ורחבו מטר וחצי — הסתתרו עשרים איש.

בשבתנו מתחת לאדמה הגיעו לאזנינו יללות איומות. אלה היו זעקות־המות של האנשים שסחבו אותם בכוח למכוניות־ההשמדה.

זועה זו נמשכה שתי יממות רצופות. אחר־כך השתרר שקט יחסי. האוקראינים התחילו לחפש מקומות־סתר. כששמענו הלמות־פטישים וכלי־פריצה — חדל לבנו מדפוק. המרצחים גילו את הבונקר הסמוך לנו והשמידו את יושביו בחימה וזעם של חיות־טרף.

ישבנו בבונקר כששה שבועות מבלי לעלות על פני האדמה. כשנודע לנו שהאוקראינים חדלו מלערוך חפושים בלילות, עלינו למעלה — לחפש מזון בבתים ובבונקרים אחרים. קבלנו אינפורמציה על הנעשה בגיטו ובבונקרים. נודע לנו, שמשפחת גוברמן שהתרכזה כולה בבונקר אחד הרעילה את עצמה באחד הלילות.

כמו־כן ספרו לנו, שהגרמנים פנו לרופאים ולבעלי־מקצוע ואמרו להם, שהם מוכנים להשאירם בחיים, אותם בלבד, בלי הנשים והילדים. ד"ר זיסקינד ז"ל דחה את ההצעה בשאט־נפש באמרו, לא נקנה את חיינו באבדן המשפחות היקרות.

היו לנו בבונקר גם כמה רגעי־שמחה. ודאי אראה בעיניכם כחומדת־לצון. כי לשמחה מה זו עשה? אולם, היה היו רגעים כאלה — כשהגיע לאזנינו הד עמום של המפציצים הסוביטיים, כששמענו רעם הפצצות המנסרות באויר. ראינו במפציצים אלה מלאכי־ישע. „שפוך חמתך" — מלמלו שפתותינו. קרוב יום אידם של הרוצחים הארורים. הגיעה שעת נקם ושלם בעד פלגי הדם היהודי ששפך הצורר. אם יש אל בשמים — ישכיר חציו מדם הטמאים. יאדימו־נא מימי הטוריה מדם הארורים, כשם שהאדימו מדם ילדינו הזכים והטהורים ומדם האמהות האומללות, שגוננו בכפות־ידיהן החלשות על גוזליהן.

אני יושבת בבונקר והוגה נכאים. האמנם פנה יומי? כה צעירה אני וכבר רגלי דורכות על סף הקבר? האמנם יובילוני מחר לגרדום ואשקע בתהום הנשיה?

החיים בבונקר קשים מנשוא. אין מזון ואין מים. אנו חופרים בכפות־ידינו באדמה הצחיחה, לגלות עפר טחוב ולהרטיב בו שפתותינו. הטחב ערב עלינו. הוא משקיט, מרגיע ומרוה את הצמאון.

העצבים מגיעים לקצה גבול המתיחות. גמלה ההחלטה לצאת מהבונקר, ויהי מה. הרי, ממילא אנו צפויים לכליון. מה טעם להאריך את הגסיסה?

הגיטו מוקף היה מכל עבריו בגדר־עץ, שמעליה נמתחו חוטי־תיל דוקרני. לצד הנהר נמתחו חוטי־תיל בלבד. צבת היתה הנשק היחידי שנמצא ברשותנו. החלטנו לחתוך את החוטים, לחצות את הנהר ולברוח.

חכינו לליל־אופל, גשום. אולם, להכעיס, היו הלילות בהירים ויפים מאוד. בליל־אופל אחד עזבנו את הבונקר ולעינינו נתגלה מהזה־זוועה: הגיטו היה עזוב, הרוס, דממת־מות שלטה בכל, דלתות פרוצות, בתים בחורבנם — חרדת־אלוהים.

זחלנו לעבר הטוריה וחכינו שהמשמר יסתלק. כשהתחלנו לחתוך את חוטי־התייל, נורו כמה יריות לכוון שלנו. אולם, למזלנו, הן החטיאו את המטרה. ליתר בטחון השתהינו כשעתיים. חצינו את הטוריה במקום שהמים רדודים ומצאנו מחסה באחת החורבות שברחוב לודמיר. היינו קרועים, בלואים ורעבים.

איתרע מזלנו, ולאותה חורבה באה למחרת קבוצת ילדים נוצרים לשחק משחקם. כשראו אותנו אימו עלינו שיגלו למשטרה האוקראינית מקום־מחבואנו. היה אתנו בחור אחד שהכיר את הילדים והוא הרגיעם.

שמתי פעמי למשפחת ברילקו. השעה היתה 8 בבוקר. התחפשתי במלבושי ילדה נוצריה, עטפתי פני בסודר, משל, כאילו אני חשה בשיני ומחוז־חפצי לרופא־שיניים.

הדרך היתה מסוכנת מאוד. היה עלי לחצות את הגיטו כולו ולהזהר מפגיעת השוטרים האוקראינים. הצלחתי להגיע בשלום למשפחת ברילקו, שגרה ברחוב לוצקה. הם הופתעו ולשמחתם לא היה קץ, כי בטוחים היו שהוצאתי להורג.

התעודה מוכנה היתה. משפחת ברילקו צידה אותי בכרטיס־רכבת לקיוב, כי שם היו למשפחה זו קרובים ומכרים. החלפתי בגדי ומיד יצאתי לרכבת, כי המצב היה עדין מאוד. אשת האדון ברילקו לותה אותי לרכבת היוצאת לקיוב. נפרדתי מאשה נפלאה זו, תפסתי מקום בקרון־הרכבת, וכך נצלתי.

סימה פנטורין־רייכשטול

עם המות שריתי...

ימים אחדים לפני חיסולו הטוטלי והסופי של הגיטו השני ב„עיר" („שטאט"), — שהתחיל ב־22 ביולי 1942 — הגעתי ל„קנטינה" של הגרמנים, שנמצאה בביתו של הד"ר ויטמן, במקום שם עבדתי כל הזמן בתור פועלת ומצאתי את השער סגור ומסוגר לפני... לבי פעם בקרבי וניבא לי רעות... באין ברירה חזרתי לגיטו. מצאתי שם את בני משפחתי שהועברו לפני זמן מה מן הגיטו הראשון שב„חולות", רצוצים ומדוכאים, כשהם צפופים יחד, מבוהלים ונדהמים ומחכים ביאוש לקצם הטרגי עם כל הקדושים, שנגזרה עליהם כליה מוחלטת, שלא היה כבר שום ספק בקרבתה. התחלנו לטכס עצה וגמרנו לגשת, דוגמת רבים מבני הגיטו, להכין לנו בונקר מתחת לבית בתקוה קלושה להנצל מן ההשמדה המיידית, ואולי — מי יודע? — אולי ה' ירחם...

בינתיים, נספחתי לפועלים, שהועברו מן הגיטו הראשון, לעבודת חפירת תפוחי־אדמה בשדות שמעבר לרחוב המונופוליובי. אותו יום נתקרבו אלי בשדה עלמה צעירה עם אחיה הקטן והתחילו להתחנן, שאעניק להם כמה תפוחי־אדמה לשבור את רעבונם המציק להם מאוד. בשפתה ובמראה הכרתי שהיא רוסיה. השתוממתי. שאלתי אותה מאין באו וכיצד נתגלגלו הנה. הסבירה לי, שהיא ממחנה העבודה לרוסים, שהובלו לגרמניה לעבודה ונשלחה בחזרה עם הנחשלים, שאינם מסוגלים לעבודה והצפויים לחיסול. רוצה היא לברוח מכאן, אין היא רוצה למות עם היהודים...

הבונקר שלנו (בביתו של גז'במכר) היה מוכן ומוסווה מעין, ואנחנו: אני, בעלי ליבל סטוק עם ילדתנו הלה, בת־העשר, אמי פסיל, אחי: שמואל רייכשטול, אשתו עם שני ילדיהם, דוד רייכשטול, אשתו עם ילדתם, אשת ד"ר וידרה ועוד 20 איש — ירדנו „למשכננו" התת־קרקעי והשתקענו שם בפחד מתמיד ובאזלת־יד למנוע את הגורל הנורא הצפוי לכולנו.

מעל ראשינו שמענו את צעדיהם וקולותיהם הפרועים של הגרמנים ועוזריהם — השוטרים האוקראינים, שבאו לחסל את הגיטו ולעשות בו כליה. לצאת ולמצוא טרף לחם ומים, שהבאנו תמיד בנפשנו, בימים אלה היה מן הנמנע. ילדו הקטן של אחי שמואל לא החזיק מעמד, חלה אנוש ונטה למות. בקש מים. ובבונקר אין טפת־מים להרטיב את שפתיו הצורבות מצמאון. לא יכולתי לראות בפרפוריו של הילד וגמרתי להביא לו מים ויעבור עלי מה. קמתי, לקחתי את הדלי והתגנבתי בחשכה אל גדות־התיל, שגבלו את הגיטו והיו נטויות ועומדות בתוך ה„טוריה". שאבתי מים ורציתי לחזור. ברגע זה צץ לפני שוטר מזוין ברובה

נטוי ללבי. ראיתי את המוות פנים אל פנים... לבי פג בקרבי. התשוקה לחיים היתה כה עזה... ברגע־משנהו בצבצה ועלתה בראשי הפגישה עם הרוסיה בשדה־העבודה, ורעיון־בזק נצנץ במוחי... „הרפה ממני — קראתי לא בקולי — אני — רוסיה... תעיתי הנה ממחנה־העבודה של הרוסים ועכשו אני מחפשת לי אפשרות לצאת מכאן. איני רוצה למות פה..." השוטר, שכנראה, היה מרוסיה, נתן בי עינים תוהות והוריד את רובהו. — „שפיר, אם רוסיה את, הדרך לפניך... אינני יכול לעזור לך כרגע — המחנה מוקף גרמנים, המלטי לך ותתחבאי ומחר תבואי למקום זה, אולי אוכל לעזור לך..." ועצמו עומד ועוקב אחרי, איזוהי הדרך אבחר לנוס שמה. לא ידעתי אם לתת אמון בו, או, אולי אין הוא אלא טומן פח לרגלי. עשתונותי נתבלבלו. מכל מקום ברור היה לי שאין אני יכולה לחזור לבונקר ולגלות מקום מחבואם של היקרים לי.

התחלתי לרוץ ובמרחק־מה מצאתי בית־חורבה. נכנסתי שמה ותרתי לי מקום־סתר תחת אחת הקורות הנוטות לנפול של המעזיבה ונתכרבלתי תחתיה. לילה ויום שכבתי בנשימה עצורה. בעד הסדקים יכולתי לראות את הגרמנים עם השוטרים האוקראינים, שהתרוצצו כחיות טרף מטורפות עם רוביהם בידיהם לתור ולגלות את הבונקרים ולהסגיר להשמדה את שרידי הגיטו המוסתרים. הבתים עמדו פרוצים ושארית הונם של היהודים נשדדה ובוזזה על ידם.

הרעב הציק לי מאוד. אמרתי: הרי ממילא אני צפויה למוות, הבה אנסה גורלי. בחשכת הלילה ירדתי ממחבואי ונתקרבתי לאותו מקום בו שאבתי מים אמש, ובכוחות על־אנושיים התחלתי לחטט באצבעות ידי תחת גדרות־התיל עד שעלה בידי לחתור חלל כלשהו, תחבתי בו ראשי ובקשיים לא יתוארו נגררתי אחריו בגופי. כשעברתי וקמתי על רגלי, שמלתי היתה קרועה וכל גופי פצוע ושסוע מכף רגל ועד ראש. אולם לא הרגשתי שום כאב ורק פחד־מוות אחזני בראותי שוב לפני את השוטר המזוין צועד נגדי ברובהו הנטוי. לתמהוני הרב נוכחתי הפעם שכוונתו היתה כנה: הוא הכיר אותי ונתן לי אות לברוח.

התחלתי לרוץ בשארית כוחותי בכוון הרחוב המונופוליובי לאורך הטוריה. לאשרי לא פגשתי נפש חיה עד שהגעתי סמוך לחורשה שעל יד שכונם של הפולנים. שם מצאתי ערימת־קש גבוהה, תחבתי בה את ראשי תחיבת־יענה... ונרדמתי תרדמה עמוקה. נתעוררתי באופל הליל מחלום־סיוט נורא: אבי המנוח, ז"ל, הגיע אחרי ובהדיפה נמרצה שמט אותי מן הערמה...

החלפתי כוח, מחיתי דם־פצעי ולאור הבוקר הגעתי לביתה של מכרתי הפולניה „לוסיה", שיחדיו עבדנו בקנטינה ואצלה הפקדתי חלק ממלבושי, שבהם היה טמון כל הוני, לפני שעברנו לגיטו. כשראתני, לטשה עלי עינים: „מה, עודך בחיים?". השתתפה כאלו בצערי וזרקה לי אחת משמלותיה הבלות (שתרמה, אגב,

בהרבה להצלתי). אולם עד מהרה התחמקה מן הבית וסגרה אותי. עמדתי על מזמתה הרעה. טפסתי חיש, בלית ברירה, על עליית־הגג ונסתתרתי בין הגרוטאות. עד מהרה הגיעו השוטרים האוקראינים, אולם במצאם את הבית סגור, נתפתו לטענותיהם של השכנים שבבית אין איש וכי ה„פולניה" הזדונית הוליכה אותם שולל.

כשחזרה בעלת־הבית „לוסיה" לביתה, מופתעה בשניה שאני עודני בחיים, כוונתי את הרגע המתאים, ברחתי מן הבית ושמתי פני אל ה„קושארים", לבושה גויית.

ב„קושארים" התחלתי לחזר על הפתחים, ורבים מן התושבים, הפולנים בעיקר, הטו אוזן לי, כשספרתי להם את הפזמון (שאני עצמי כבר התחלתי להאמין בו...) שאני עריקה ממחנה העבודה לרוסים, והעניקו לי פת לחם תמורת עבודה בבית. אולם האוקראינים ברובם הביטו עלי בעין רעה ובוחנת, והתחילו להתלחש. אחת פלטה: „מוז'ה אונה ז'ידובקה?"... (אולי היא יהודיה?) שניה הוסיפה נופך משלה, והשמועה עברה מפה לאוזן בחילופי נוסחאות, כרגיל. לא עברו ימים מועטים והגיע הקומנדנט של המשטרה, אסרני והתחיל חוקר אותי לשמי, לשם משפחתי, למקום מוצאי, מאין באתי, ואיים עלי שבאם לא ימצא אותי ברשימה של מחנה־הרוסים יקצץ אותי לחתיכות. עמדתי בשלי בעקיבות, למרות האיומים והמכות־רצח שספגתי במשך כל החקירה. יומים החזיקו אותי בבית־המאסר, כשהוציאוני לחפשי זחלתי על ארבע... האימפרוביזציה המוצלחת שלי והעמידה האיתנה שכנעו סוף־סוף את הקומנדנט הרוצח והוא צייד אותי בפתקת־תעודה: ש„אנסטאסיה איבנובנה קאבאלי" ממחנה העבודה לרוסים — רשאית להתגורר בכפר. הציעו לי עבודה בבית הכפרי רומן סמניוק, שהוא ואשתו היו זקנים עקרים וזקוקים היו לעובדים במשקם. מאז נכנסתי למסלולם של חיים חדשים. למדתי ועשיתי כל עבודות־הכפר. חלבתי את הפרות, כשהחלב קופא לקרח ואני עצמי יחפה בתוך השלג... (ה„בעלי־בתים" שלי עשו חשבון ומצאו שאין אני כדאית עוד לנעליים...) נשאתי את החלב בכדים העירה (12 ק"מ מן הכפר) ביחד עם „שיקסות"־הכפר ומכרתי אותו בבתים. בבית־פראז'מובסקי הרוקח (גם אצלו הפקדנו חלק מרכושנו) הכירה אותי בת־פראז'מובסקי והוכיחה נדיבות־לבה בזה שלא הסגירה אותי לגרמנים ונתנה לי עוד „נדבה" — מרכושי... המופקד אצלה — תמורת החלב שמכרתי לה. את התמורה הזאת הבאתי ל„בעלי־הבתים" שלי וקרני עלתה בעיניהם.

כך נמשך הדבר עד אביב שנת 1943. עבדתי כל עבודות־פרך. העבר הקרוב נראה לי מעורפל ורחוק... לפעמים נדמה לי שאני היא „נאסטאסיה הסובייטית" האמתית... אולם אימות־המלחמה המשתוללת והסכנות האורבות על

כל צעד ושעל, הדריכות האינסטינקטיבית המתמדת מנעו כל אשליה... התקוה הקלושה להגיע עד סוף המלחמה ולמצוא עוד מישהו מבני משפחתי בחיים, היא נתנה לי את הרצון והכוח להבליג על סבלי ולנשוא מרירות גורלי.

בקיץ 1943 התקדמו הרוסים אל קובל והתלקחו קרבות עזים. העמדות הקדומות עברו מיד ליד והמתיחות גברה. גברה גם התסיסה של האוקראינים במאבקם ל„סאמאָסטוינוסט" (עצמאות) וההתמרדות באדוניהם הגרמנים. התחילו קרבות בין ה„בולבובצים" ובין הגרמנים ובעת ובעונה אחת שחיטות והריגות ברוסים ובנשי־הקצינים הרוסים שלא הספיקו לצאת עם בעליהן. שוב הייתי בסכנה ישירה מצד האוקראינים בתור „סובייטקה". אחד הרוסים ממכרי שבכפר הציע לי חרש שרות לפרטיזנים המאורגנים ביערות מסביב קובל. זכרתי כל מה שעבר עלי ומה שראו עיני בגיטו. לבי היה מלא נקם, ואחרי הסוס־מה קבלתי עלי את שרות הרגול המסוכן לפרטיזנים. נצלתי את בקורי היומיומיים בעיר בתור „חלבנית", אספתי את כל האינפורמציה האפשרית ומסרתיה לפרטיזנים. האוקראינים התחילו לחשוד בפעולותי ואחד מהם התחיל לעקוב אחרי ולהציק לי מאוד. מסרתי את הדבר לפרטיזנים, והם לא הססו, חדרו לביתו בלילה והרגוהו.

אנשי הכפר, השכנים והשכנות, נאספו לבית האכר הנרצח, השתתפו בצער המשפחה, הצטלבו והזילו דמעות. גם אני השתדלתי לבוא, גם אני הצטלבתי, אולם לבכות לא יכולתי... הדבר לא נעלם מעין רואים...

למחרת באו שנים מן ה„גסטפו", קצין וטוראי. התחילו לחקרני, והקצין החליט שאני בת־מוות. הטוראי התנגד, הואיל ואין לפי דעתו הוכחות ברורות לאשמתי. הקצין הוציא את אקדוחו וכוון אותו ללבי...

בפעם השניה בימי־סבלי עמדתי פנים־אל־פנים עם המוות. באותו רגע קרה דבר מוזר ובלתי־צפוי: הטוראי הטיח בידו על ידו המושטת והמזוינת של הקצין ושמט ממנה את האקדח... האקדח נפל לארץ. התחילה קטטה ביניהם. נתערבו בני־הבית ועלה בידם להשלים ביניהם. רומן סמניוק, בעל־הבית שלי, הביא „משקה". הדבר נגמר בכי טוב — ואני נצלתי ממוות.

אולם החשד בשיתוף־פעולתי עם הפרטיזנים עשה את שלו וה„בולבובצים" הוציאו עלי, שלא בפני, משפט מוות. בעל־הבית הזקן שלי, שהספקתי להתחבב עליו ולקנות את לבו במשך היותי בביתו, חרד לגורלי, הזדרז והתקין בשבילי „מחתרת" מתחת לקמה שבשדהו. חדשיים שכבתי בשוחה שמתחת לשבלים והזקן סיפק לי לחם ומים חוקי. המקום היה צר, מחניק וטחוב. קצתי בנפשי והחלטתי לעזוב מקום מחבואי.

כעבור יומיים הגיעו שני „בולבובצים", הוציאו אותי החוצה, העמידוני

אל קיר ה„סטודולה" (גורן), הציתו סיגריות להנאתם ושאלו אותי בלעג־שטנים: כיצד אני רוצה ליהרג, ברובה או באקדח?.. בפעם השלישית נפגשתי פנים־אל־פנים עם המוות. לא האמנתי הפעם להמלט מן המוות. אלא שמאוד לא רציתי לראות את המוות במו עיני. כוונתי את הרגע, כשהם נטו ממני הצדה — בבטחונם הרב שקרבנם לא יתחמק מידם — זנקתי במלוא כוחי לאחוריו של הגורן והתחלתי לרוץ. בטוחה הייתי, שיירו בי ויהרגוני מאחורי ויבוא הקץ לסבלותי... אולם הגורל רצה אחרת. כשהתחלתי לרוץ נתקלתי מיד בבור של תפוחי־אדמה עמוק, נפלתי בו ושקעתי בתוך הקש, שהיה מוכן עליו למעלה, כוסיתי בו כליל ולא נודע מקומי... מעל ראשי שמעתי את היריות של מרדפי, שרדפו אחרי בכוון הפוך. שכבתי בבור עד הלילה. כשנשתרר השקט, עליתי מן הבור. קמתי על רגלי ויצאתי מן הכפר. רצתי בלי הרף עד שהגעתי אל היער. שם מצאתי את מפקד הפרטיזנים והתחננתי לפניו שיספחני אל פלוגות הלוחמים. אולם בידי המפקד עלה לשכנעני, שמן החוץ אהיה מסוגלת לשרת את הפרטיזנים שרות יותר יעיל מאשר בפנים. צייד אותי בצרור קלפים, הדריך אותי כיצד להשתמש בהם ושלח אותי לכפרים בתור „גאַדאַלקה" (מנחשת). שוב התחלתי נודדת בין הכפרים, נחשתי בקלפים ועשיתי למען האינפורמאַציה בשביל הפאַרטיזנים. למחרת בואי לכפר, שמעתי כי הגרמנים הקיפו את היער והשמידו רובה של הפלוגה.

ב־22 ביולי 1944 נכנסו הרוסים. אני עזבתי את הכפרים וחזרתי אל העיר. קשה לתאר את ההרגשה שהרגשתי למראה החורבן המוחלט של העיר. מן הבתים לא נותרה אבן על אבן, פרט לבודדים, שנראו כמצבות לקברים. חורבות פרוצות, הריסות ואין איש... תעיתי בין חורבות הגיטו, חפשתי אולי אמצא סימן, זכר למשפחתי. לא מצאתי כלום. כוחותי עזבוני. רגש־החיים העז שפעם עד הנה בלבי והמריצני למלחמת־הקיום — פג... חשבתי, שאין לי כבר לשם מה לחיות. ידי רפו...

אותו זמן התחילו להגיע לקובל פליטי־חוץ. ביניהם שיקע גולדשטין, פנחס פנטורין. החברות השפיעה. נזכרתי באחי ברוסיה. המציאו לי עבודה. וכך נכנסתי למסלול החיים האנושיים.

* * *

מותה הטרגי של רות (רוסיה) דשבסקי ז"ל

מפי פנחס פנטורין שמעתי על מותה הטרגי של רות (רוסיה) דאשבסקה שנמלטה בפרוץ המלחמה לברית־המועצות ועבדה כרופאה וטרינרית באסיה התיכונה. בשנת 1944 נפגש אתה פנחס בעיר אלמה־אתא. בילו יחד שלושה ימים.

בשיחה זו הביעה רוסיה את משאלתה לחזור לקובל. פנחס נמצא אז בדרך העירה והבטיח לה את כל העזרה הדרושה לכך. בהוודע לי הדבר מיד כתבתי מכתב לרוסיה, בו תארתי את החורבן הנורא. רוסיה לא נבהלה מבשורות־איוב שלי וקבלתי ממנה מכתב־תשובה בו כתבה שעל אף החורבן, עז רצונה לחזור העירה, לחיות בה ולו בין החרבות. התקשרתי עם ראש־העיר והלה הזמינה כרופא־וטרינר. בחודש נובמבר 1944 באה אשה לביתי וספרה שרוסיה, יחד עם אמה הגיעו לקובל והן נמצאות בקרון־משא.

פנחס רתם את הסוסים ונסענו להקביל את פניהן. בהגיענו לקרון־הרכבת נתגלתה לעינינו תמונה מחרידה: רוסיה שכבה בקרון־המשא על מצע תבן, רזה, כחושה, מלוכלכת, קודחת מחום והדיבור כמעט ניטל מפיה. על־ידה ישבה אמה. האם ספרה, שבדרך חלתה רוסיה בטיפוס. רצו להכניסה לבית־החולים בקיוב, אך היא התנגדה, כי אצה לה הדרך לקובל. מיד התקשרנו עם השלטונות ובקשנו שיכניסו את רוסיה לבית־חולים, אולי אפשר יהיה להציל את חייה. הרשיון ניתן. רוסיה הוכנסה לבית־חולים בליוביטוב.

כשהורידוה מהקרון והעלוה על העגלה, פקחה את עיניה, ולאחר מאמץ רב אמרה: סימה, פטיה, למה כל הטורח? הכל אבוד, מאוחר. אני גוססת. לאן אתם מובילים אותי? אלה היו המלים האחרונות של רוסיה. למחרת היום מתה בבית־החולים שבליוביטוב, מקום שם נקברה.

כשהגעתי עם פנחס לבית־החולים לשאול לשלום רוסיה — עלה בגורלנו המר לשמוע מפי הרופא את ההודעה האומללה: רוסיה איננה. לפני שעות מספר הובאה לקבורה. היתה לה לרוסיה טבעת. את הטבעת הזאת מסרה לי אמה של רוסיה למזכרת־נצח, שאנצור בלבי זכר הבת — החברה היקרה — עד יומי האחרון.

(נרשם ועובד ע״י י. טייטלקר)

מרים גולדשטין

איך ניצלתי מהשמדה!

ב„בקובייץ" — חוות־משק לא רחוק מן „הולובי", בבית קטן, מוקף עצי־דובדבנים, שנראו מרחוק כטומנים בחביונם אחוזה שלמה — נסתתרו ארבעה ילדים יהודים. אני, שארתי לאה כץ, אחיה ודודניתם, ילדה בת שלוש בבה'לי.

קשה היה להבין, לשם מה זוג הפולנים הזקנים — יעקב ואשתו קטז'ינה הסתכנו והצפינו אותנו שנתים בביתם. הוא, קטולי אדוק, האמין אולי שארבע נשמות חוטאות נשלחו לו מן השמים, כדי להכניס אותן בבריתו של ישו. היא, אשתו קטז'ינה, היתה בעלת הרגשות מעורבות: גשמיות, מסתורין ואמונות תפלות התרוצצו בקרבה כאחד. אולי קסם לה הכסף, שהצענו לה תמורת בטחוננו, שיתן לה אפשרות להשתחרר מן הדחקות שחיו בה, ואולי זה היה גורם הכבוד והאהדה שרחשה ליהודים ששרתה אותם בתור שפחה ביתית לפני המלחמה (אצל ניאמצ'יק גייער, ע"י ה„קראסאוויצה"). הצלה זו של ילדי היהודים היא ראתה כמעשה־גבורה והאמינה שהיא תבוא בעדו על שכרה. רגילה היתה לחזור שרצוי לה להציל נפשות יהודים יותר, ובטויה השגרתי היה: „עומדת אני לעלות על הגרדום בעד אחד, אוכל להתלות בעד עשרים". כיצד היא תבוא על שכרה, היא לא ידעה, כמו שלא ידענו אנחנו. בדבר אחד האמינו הכל, בימים הנוראים האלה של רעב, קור ופחד, כי סוף־סוף יקיץ הקץ. אולם מתי?... היה זה בשנת 1943, באביב. מוצפנים היינו בחורבה ששמשה גורן, רפת לפרות ולחזירים כאחד. הגג רבץ על הקרקע ועמודים תמכו בגג ובקירות יחד.

בפנת־זוית של החורבה, במקום שם עמדו הפרות, חפרנו בור שכוסה בזבל ובשחת. הבור נעשה במומחיות כה מדויקת עד שאפילו הבדיקות המנוסות של הרוצחים האוקראינים לא יכלו לגלות אותו. (אגב, הכינונו באותה חצר עוד בורות אחדים על כל צרה שלא תבוא.). יום אביב. מסביב אור, שקט, לבלוב. שלות־האביב חדרה גם בתוכנו ועוררה בנו את הגעגועים והתקוה לחופש, לחיים שקטים ונורמליים. אולי אביב זה יביא לנו גאולתנו? האמת ניתנה להאמר שבאותו פרק זמן רפו בהרבה החפושים אחרי היהודים על מנת להוציאם להורג. חיות־הטרף ההיטלראיות עשו את מלאכתן בשלמות. העיקר היה לנו שעין לא תשורנו ולא תלשין, חס וחלילה, עלינו לפני הגרמנים או האוקראינים. ה„בולבובצים", הרוצחים האוקראינים, הסתובבו בסביבתנו ככלבים, ולא החמיצו את ההזדמנות, ליהנות מרצח יהודי. עמדנו בצד החזיתי של הגורן והצצנו מן החרכים החוצה, שמחנו לראות לפנינו נפש חיה, אולם שכחנו באותו רגע שלא אחת מהנפשות האלה יכולה להיות רוצחנו. בו ברגע צצו לפנינו בשדה במרחק של 30 מטר 4—5

אוקראינים מזוינים ברובים, דרוכים לירייה. במהירות הבזק, פחודים ומבוהלים, נתחמקנו לתוך הבור, שבתוכו שמענו את צריחותיהם: „הא, נעלי־יהודים: איפה היהודי״? שמענו את צעדיהם מעל ראשינו, כשהם מתרוצצים אנה ואנה, מטפסים על הגג השבור, עומדים על ידינו, הרגשנו ממש את נשימותיהם... הרעש וההמולה נמשכו. הכלב „קרוצ׳יק״ נבח בלי הרף. פתאום הכל נאלם. דומית־מות... מה זה יכול להיות? קשה לתאר מה שהרגשנו אז. הבינונו, שאלה הם רגעינו האחרונים... נתרפקנו אחד על השני ועצרנו נשימותינו. איני יכולה בדיוק לדעת מה הרגישו אחי לצרה. אני עצמי, גם ברגעי־סכנה הכי־גדולה, אם רק קומץ שחת הבדיל בינה ובינינו — נאחזתי בעקשנות ברעיון: אני מוכרחה לחיות! שננתי כל הזמן את המלים שלמדתי: „ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום!״ תפלה אחרת לא ידעתי. גם בבה׳לי הקטנה למדה מפי את המלים האלו וחזרה עליהן ברגעי־סכנה.

לא זזנו ממקומותינו וצפינו... כמה זמן ישבנו ככה באימת־מוות בבור הטחוב, מלא צפרדעים ושרצים אחרים, קשה להגיד. בשבילנו זה היה נצח. היינו בטוחים, שבמקרה היותר טוב לקחו ואסרו את הפולנים הזקנים והובילו אותם לאיזה מקום. ואולי נורו במקום...

אולם פתאום נותקה הדומיה בנביחת־הכלב. הפעם לא היתה זו נביחת־יללה איומה שקדמה לה, אלא נביחת־רטינה שבעת־רצון, בה הכלב מקבל או מלווה אורח רצוי לו. (במשך שהותנו בחווה למדנו להבחין מאורעות לפי נביחת הכלב). הבינונו שמשהו קרה בחצר... „חוואַלאַ בוגו, פושלי!.. (תודה לאל, הלכו!..) שמענו פתאום קולה השמח של גאליונקובה. בחוש ההומור המיוחד לה סיפרה לנו מה קרה פה: כשנכנסו ה„בולבובצים״ אל הדיר, תיכף הרגישו שנמצאו פה אנשים לפני בואם. הם מצאו זוג נעלים (לפי רוב הלכנו יחפים), כמה קערות וכפות ששכחו לסלק מן הדיר. בעובדה, הם חפשו יהודי עם חגורת־כסף על בטנו, שנתחמק מהם. בסביבה שוחחו, שהוא מתחבא אצל הגאליוניקים. קאַטאז׳ינה לא נתבלבלה. על כל דבר מצאה מענה ונימוק הולם. „כל החפצים האלה שייכים לכלתה וילדיה, המפחדים להשאר בביתם בחוה קרובה מפני הגרמנים״. האמת היתה, שהפולנים פחדו אז מפני אוקראינים — ה„בולבובצים״, עזבו ברובם את חוותיהם ועברו לגור ב„הולובי״.

המצב היה אז נורא גם בשבילנו וגם בשביל מצילינו. ה„בולבובצים״ דרשו מן הגאליוניקים להוציא אליהם את היהודי המוסתר אצלם, אחרת דמם בראשם. גאליונקובה הבינה שגם אם תסגיר אותנו לא יחונו אותם, והיא עמדה בשלה וטענה שהלא לא יתכן שהיא תחזיק יהודים, בו בזמן שהיא עניה ואין לה בעצמה מה לאכול. הרוצחים הפכו את הבית ולא מצאו כלום. אז צוו לזקן יעקב לחפור בידיו

קבר לעצמו. בזה רצו לשבור רוחם. יעקב לקח בידים רועדות את המעדר והתחיל להתחנן אל הרוצחים שירשו לו להכנס לבית ולקחת את ה„מודליטבניק״ (סדור־התפילות) — הוא רוצה להתפלל לפני מותו. זה הציל אותם. בזה ראו הרוצחים הוכחה לכנות הדברים של הזקנים והרפו מהם. לפני לכתם ה„בולבובצים״ הבטיחו להם שאם היהודי, שהוא עכשיו איננו, ימצא אצלם ביום אחר, ישמידו את כולם.

אחרי המעשה הזה הוכרחנו לזמן ממושך לעזוב את „בקובייץ״. נדדנו וטולטלנו בסביבת הכפר „נויזישל״ ממקום למקום. רעבים, עייפים, נרדפים ונואשים, צפויים בכל רגע לסכנת־מוות... לעת החורף חזרנו אל הפולנים הזקנים ונשארנו אצלם עד שחרור קובל ע״י הצבא האדום במרץ 1944. ככה ניצלנו מהשמדה.

(תורגם ועובד ע״י י. טייטלקר)

קובל בחורבנה

יעקב טייטלקר

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ

יתגדל ויתקדש שמיה רבא... יתגדל ויתקדש שמו הגדול בקדוש־השם של המוני אחינו ואחיותינו, אבותינו ואמותינו, בנינו ובנותינו, זקנינו וטפנו, שארינו וקרובינו, שנרצחו ונשחטו, נחנקו ונשרפו, עונו ואונסו, נגדעו ונתשו מעולמם, בידי זדים נאצים טמאים, על לא עוול בכפם ועל לא דבר. בעלמא די ברא כרעותיה

בעולם הזה שברא א' כרצונו, שהוא למעלה משכלנו, ושיצר בו חיות־טרף־יער ופריצי־חיות־אדם, שבשיניהם וצפרניהם המפורזלות והממוכנות נטרפו ונספו יונינו וגוזלינו היקרים והנעימים ונגזלו ממנו לנצח.

וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה... ולא זכו לחיות ולחזות בעיניהם בשיבת־ציון, בצמיחת הגאולה ובתקומת המדינה, שאליהן נשאו את נפשותם, התפללו השכם והערב והורגו עליהן כל היום.

בעגלא ובזמן קריב... וחזונם־חזוננו קם ויהי, נתגשם ונתגלם במלואו בימינו עם השמדם ונסוחם כליל מן הארץ. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית־ישראל... רצה הגורל הגלותי האכזרי הנמהר והמר, שנבוא על זכותנו ההיסטורית במחיר כה־יקר ומדאיב. בחייכם ויומיכם הרעננים והשאננים הקטופים ובחייהם ויומיהם של ששת מיליונים נפשות — עולמות מושמדים מבית־ישראל האמלה. יהא שלמא רבא...

נוחו בשלום על משכבכם ויהי שלום לעפרכם ותנשאנה נשמותיכם בכנפי השכינה ותעלינה במעלות הקדושים והטהורים, שהוקרבו על מזבח האומה ותצררנה בצרור חיי־הנצח של ישראל.

עושה שלום במרומיו... והמשכין שלום במרומים, ישרה שלום גם עלינו ויתן לנו כח וגבורה, עוז ואומץ לשאת בסבל הכאב הצורב והצער הנוקב בלבותינו וכושר ואון למצות עמקי מוראות־השואה ולצורם לתעודה לדורות הבאים אחרינו למען ידעו ויזכרו מה שעשו העמלקים בדורנו ולא ישכח ולא ימחה לעד!

פנחס דרורי

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים
לזכר אמי הי״ד

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים, תִּקְוָתִי לֹא עָנְתָה,
בְּמִצְעַד חֲלָלִים הִיא צוֹעֶדֶת מֵתָה...
גַּם עַמִּי בַּמִּצְעָד. וּדְגָלִים לוֹ — פְּצָעָיו.
כְּתָמִיד הוּא הוֹלֵךְ
וָשָׁב...

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים וּבַשְּׂרוּ נִצָּחוֹן. —
הִקְשִׁיבוּ צְלָלִים לְאַנְחַת פַּעֲמוֹן.
צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים צְלִילִים נִשְׁכָּחִים
וְדָם זָרַם עַל פְּרָחִים.

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים, נָדַם הַתּוֹתָח.
בְּיָוֵן וּמְצוּלָה הָאָדָם שֶׁנִּשְׁכַּח
כְּבָר קָם, וּמְחַפֵּשׂ אֶת הֶחָג
בְּעֵינֵי אָחִיו שֶׁתְּמוֹל נֶהֱרַג.

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים: לְמִי וְעַל מָה ?
לְגֵיא הַשִּׂנְאָה, הַאִם אַהֲבָה,
עוֹד תֵּרֵד עִם שַׁחַר לִרְקֹם
אֶת הָאוֹר לַיּוֹם ?

צִלְצְלוּ פַּעֲמוֹנִים גַּם בִּשְׁבִילִי,
רָעֲמוּ.
גַּלִּים עַל גַּלִּים דְּאָבָה בִּי עָלְתָה.
כָּךְ, אִ מָּ א, נִזְכַּרְתִּי רִאשׁוֹנָה בַּלֵּיל
וּבָכִיתִי בְּקֶרֶן זָוִית אֲפֵלָה — — —
— — — — — — —
עִם צִלְצוּל הַפַּעֲמוֹנִים.

שלמה פרלמוטר

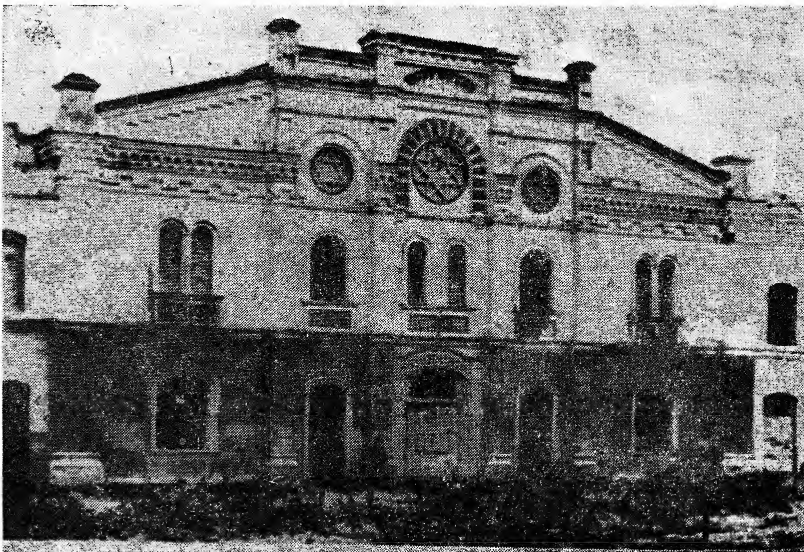
חריתות־קיר — GRAPHITA

יקירינו, שתי רבוא יהודי־קובל, גברים נשים וטף, הותירו אחריהם קבר־אחים ענק בכפר בכבה הסמוך לעיר, אלפי חריתות בקירות בית־הכנסת הגדול ששימש מקום ריכוזם האחרון לפני הרצחם וגם כמה אגדות.

אשר לחריתות, שחלק מהן הצלחתי להעתיק והן מובאות כאן כלשונן, הרי כמה פרטים: בשלהי קיץ תש״ד, חדשים מעטים לאחר שחרור האזור ע״י הצבא האדום, נזדמנתי לעיר שהתגוררו בה אותה שעה כחצי תריסר יהודים. זאת לא היתה יותר קובל, מולדתנו השוקקת חיים, כפי שהכרנוה. צריחי בית־הנתיבות ההרוס, שרבצו על צדן על הארץ, העמידוני מיד על מידות ההרס והחורבן. ירדתי מתל המסילה לרחוב קוליובה ההרוס למחצה, פלסתי לי דרך בין הבתים החרבים עד למרכזה של העיר ולבי מלא רגשות משונים.

למראה ההפכה והריקנות הבשילה בי לפתע הנקמה ושמחתי שיחד עם יקירינו נכרתה העיר גם מתושביה האוקראינים והפולנים ונצבה כולה כגלעד אילם לחיים שהיו.

בכל ה„זאמד״ (החולות) לא נתקלתי בנפש חיה. בכול בתים עזובים, גלי לבנים שרופות, שברי־רהיטים, ועל הדשאים שעלו בצדי הדרך נתעממה ירקותם



בית־הכנסת הגדול ביתמותו

המרגעת. מה איומה היתה הסערה כאן ומה נוראה היא הדממה הזאת שבאה אחריה.

בסמוך לגשר־העץ הארעי שחיבר את ה„זאמד" עם „העיר" השקפתי לעבר חורבות הגיטו, אל מול בית־הכנסת הגדול שנשאר עומד על תלו, ועד לבית־העלמין...

כאן נפגשתי עם השרידים הראשונים שהובילוני לביתם, הבית היהודי היחיד בקובל בו שכן חצי מנין שכולים ויתומים מיוצאי־העיר וסביבתה.

אחר־מכן הלכנו לבית־הכנסת, שיקירינו הפכוהו, לפני־מותם, לקודש־קדשים. מאות ואלפי חריתות נחרתו על־גבי קירותיו הלבנים, רבבות אותיות עבריות ולועזיות צוירו עליהם. אותיות כתובות בעפרון פשוט ובלתי־מחודד, בעפרון צבעוני, בעט ובדיו ואותיות חרותות בצפרנים ממש. אותיות של בעלי־בתים, של גמנזיסטים, של עקרות־בית, של משכילים ושל חסידים, של חלוצים ושל מתבוללים. כלם כתבו, כלם ביקשו להציב לעצמם מצבה בחייהם.

בין שלל החריתות האלה שנחרתו ע"י יקירינו ברגעי חייהם האחרונים נתבלטה לה גם חריתה משונה אחת שנחרתה בשפה בלתי מובנת בצד המזרח בסמוך לארון־הקודש. חריתה זו שמחברה השקיע, כנראה, לא מעט מאמצים כדי לחרתה בצפרניו בתוך הקיר הקשה, זעקה מגובה רב וכבשה תשומת־לב כהרף־עין. לא מעט יגע רושמה כדי להעלותה לגובה כה רב ולא מעט נתיגעתי אנוכי כדי להעתיקה משם. „פה חיים המתים — זעקה החריתה — אשר בדמי משוועים מקברם למשפט". פעמים ספורות קראתיה וגם לאחר שהבינותי תכנה לא גרעתי עין ממנה. כתמי דם קרוש שנזרעו סביבה ואשר לא דהו במרוצת־השנים במאומה העמיקו בי עוד יותר את מראות הזועה שנתרחשו כאן.

רבבות־נשמות עלו אותו רגע מתהומות־הנשיה ומילאו את ההיכל השמם, תבעו משפטן. נתיחדתי עמהן והאזנתי לשיחן — — —

שעות רבות ישבתי במקדש. עברתי מקיר אל קיר, ממצבה אחת לרעותה וכאשר נסיתי להעלותן על הכתב — אימה גדולה ירדה עלי.

חריתות מעטות בלבד הצלחתי להעתיק. סבור הייתי שעוד פעמים רבות אעלה למקדש ותהיה שהות בידי לסיים את המלאכה. ברם, במהרה הגיעתנו הידיעה שקירות בית־הכנסת סוידו וכך נסתם לעולמים הגולל על המצבות היקרות, שהותירו לנו לפליטה יקירינו.

החריתות שחרתו יקירינו בעברית

לבאים אחרינו!

זכרו את הנפשות הצעירות שרולה י.
קגן מ.
גיבנט י.

*

זמיר יהושע בן משה 15.9.1942

*

תזכרו לבאים אחרינו!
דם טהור ישפך בעוד שעה של צעירי עמנו,
דם נקי כמי הכנרת.
דורשים אנו נקמה! נקמה אכזרה
יהודה שכטר

*

ל ז כ ר ו ן נ צ ח
נשמות שנפלו בחינם על ידי הרוצחים הגרמנים
זיסקינד שמחה, 18
זיסקינד מרים, 50

*

פריידה שטילרמן בת יצחק מרדר 15.9.1942

*

בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום. נצח ישראל
לא ישקר. 19.9.1942
מרים רויזן

*

ארץ, אַל תכסי דמנו
שמים, נקמו נקמתנו
אנו הולכים למיתה אכזריה יחד עם כל עדת קובל על ידי
הרוצחים האכזרים.
יום ה', י"ד ימים לחודש אלול.
בלומה, יעקב, דוד ויהודה

שיינדל שווארץ 27.8.1942
דוד אייזנברג
לאה פיש קבוצת חלוצים
רחל פוגלמן

*

טויביטש חנה
טויביטש בעבה 16.9
פרישברג חיה, ברל

*

קסיל וויינער
חיה פרישברג, שארית הפלטה, קבוצת שומרים

*

בת עשרים הנני. הוי, מה יפה העולם מסביב... למה יורידוני לטמיון, עת כל ישותי משועת לחיים? האמנם רגעי האחרונים הגיעו? נקמה! נקום ינקום כל אשר יקרא את משאלתי האחרונה.

(ללא חתימה)

* * *

ההריתות שחרתו יקירינו ביידיש

בלויוויים אלטער, 5.9.42, געשטאָרבן.

*

איך בין געווען בא ראטיען, האָט ער מיר געהייסן קומען אין אַ פּאָר טעג. אַזוי האָט מען מיר געכאַפּט. ימונאכע האָט מיר געכאַפּט.

ס. מעלניצער

*

נ ק מ ה!
קאגאן פייגה פאלט פונעם מערדערס הענט.
געקומען פון אויסער דעם געטאָ.

יאנקל געוואנט איז דאָ. בערל אויך. אַלע זענען מיר אריינגעפאַלן מיטוואָך אין די הענט פון די רוצחים 3.9.1942

*

בערל איז געפאַלן שבת דעם 5.9
דער טויט איז זייער לייכט

*

טייערע עלטערן, ברודער און שוועסטער!
איך גריס אייך. איך בין צוזאַמען מיט פייגה קאַגאַן. זי איז אַליין. מיר גייען אויף די שענערע וועלטן, מוטיק.

מאנטיק — 7.9.1942

יאנקל — פייגה

*

מיר האָבן געוואָלט לעבן, ליידער

העניך

*

נטע

פייגה לאה

משפחת

טויב

אומגעקומען

6.10.1942

משה

פייסי אפשר

לעבסטו — נעם נקמה

*

טייערער מאָטל

צוויי טעג האָב איך מיט יאנקלען געוואַרט אויף אייך ליידער... די גאַנצע צייט בין איך געווען מיט דיין ברודער, פונקט ווי מיט דיר. אַזוי גוט צוזאַמען. מאַטעלע מיין האַרץ! מיר פאַרלאָזן די שיינע וועלט. דאָס בלוט זאָל נישט שווייגן. מיר גייען אין אַ יידישע מלוכה.

איך קיש דיר, דער גאַנצער פאַמיליע

פייגה

חיה רבינר מאָנטיק פאַרמאַכט. זייט מיר מוחל. איך האָב אייך ניט געוואָלט שמערצן מאַכן. כ'האָב אַנדערש נישט געקענט.

*

רוסמאן זכריה. דאנערשטיק דעם 2-טן

*

יהושע (שייע) פרידמאַן געווען לייטער פון דער פאָלקס-קיך. אומגעקומען מיטוואָך 24.8.1942. מיין זין לייבל אומגעקומען נאָך צוויי חדשים פריער. אויך דער פעטער ירוחם און חנה פינקלשטיין און מלכה זיינען אומגעקומען.

יהושע פרידמן

זאָל עס זיין אַ מצבה, אפשר וועט מיין זון עס לייענען!

*

קאפטשוק מנדל, שמחה מיט פרוי און קינדער. 25.8.1942.

*

שלמה גראניטש'ס איידעם ליברמן איז געווען אין שול מיט דער פרוי און קינד דריי אַ זייגער בייטאג. 25.8.1942

*

איך ירוחם בן ר' שלמה לודמירער בין דא געווען 5 טעג אין תשרי 1942. איך בעט נאָך מיר זאָגן קדיש, ווער ס'וועט בלייבן מיין קרוב.

*

דוד דרוקער!

איך אהרן דרוקער פון קראַקוב האָב געפונען דעם טויט.

*

זיי מוחל!

מאַמע, זאָלסט וויסן מע האָט מיר געכאַפּט, ווען איך האָב געגאַנגען נאָך וואַסער. אויב דו וועסט דאָ זיין, דערמאָן דיין טאָכטער יענטע סויפער, וואָס איז אומגעקומען 14.9.1942.

איך, פייגה שוואַרץ, בין דאָ געווען אין שול 5 טעג אין תשרי 1942.

*

יעקב לעווערטוב איז געקומען 6.9.1942.

*

יעקב געלער פאַרלוירן 9 אלול 1942.

*

שצ"ב של בית־המדרש פרוז'אנסקי, שלמה בר חיים־משה גיטעלעס פאַרמאַכט דאָ אין שול. די פרוי תנצב"ה 6 טעג אין אלול תש"ב.

*

מיר וואַרטן דאָ אויפן טויט — אברהם בן שמואל רייכשטול, מיט דער פרוי און קינד און בילה מיטן קינד 24.8.1942.

*

אַזוי פיל שוידערלעכע סצענעס,
אַזוי פיל גרויזאַמע בילדער,
אַזויפיל פיין — אָן קיין וואָרט פּראָטעסט!
נאָר טרערן — — —
קיין האַנט הויבט זיך נישט.
קיין פויסט ביילט זיך נישט.
נאָר מען רופט צו גאָט!

לייבל סאָסנע
22.8.1942

*

יוסל און גיטל רפּפורט 27.8.1942.

*

מיר זיצן אין שול און וואַרטן אויפן טויט.
פסח און אסתר מאסגאל
23 טעג אין אלול

פון דער שול אַרויס האָט מען אין משך פון 10 טעג געפירט צו דער שחיטה טויזנטער יידן — קליין און גרויס, יונג און אַלט; נאָר דאָס שרעקלעכסטע איז דאָס, וואָס מען איז געגאַנגען אָן אַ וואָרט פּראָטעסט, ווי קעלבער.

זאָלן די צוקונפטיקע דורות געדענקען דעם שאַנד־טויט און— —
פליום

*

בן־ציון שער איז געגאַנגען צו דעם טויט פאָר גאָרנישט
27.8.1942

*

ב״ה
חיים בר שלמה שוואַרץ

*

באר חנה
באר זייליג
אפרים סגל
גיטל סגל

*

פאליק באר איז געפאַלן מיט 8 וואָכן צוריק צוזאַמען מיט דעם שוואָגער דוד סגל

*

לייבל מאמנע!
זיי וויסן, אַז אַלע האָט מען געהאַרגעט. יעצט גיי איך מיט פרוי און קינדער צום טויט. זייט געזונט!
דיין ברודער אברהם

*

ליבע שוועסטער, וואָס דו ביסט אפשר געראַטעוועט און דו וועסט זיך געפינען אין שול, לייען איבער די דאָזיקע לעצטע מיינע ווערטער. איך געפין זיך איצט אין שול פאַרן טויט. זיי דו גליקלעך און לעב איבער די בלוטיקע מלחמה, געדיינק פון דיין שוועסטער.
פאָליע פידלמאַן

זונטיק בין איך, פישביין יידל, דאָ געווען

*

גאָלדשטיין בת שבע

גאָלדשטיין אברהם

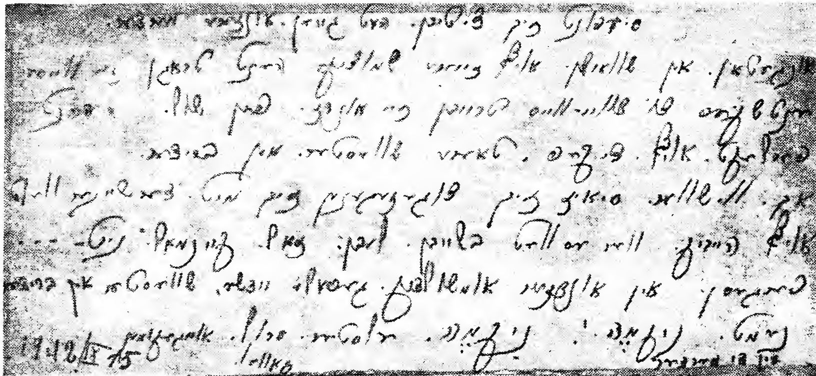
גאָלדשטיין ברוך לייב (בוציע)

גאָלדשטיין מרים

אומגעקומען דעם 28.8.1942

יהושעקע! נעם נקמה פאַר דעם אומגעקומענעם בלוט.

דאָ זענען געווען ברײַנדל און אברהם־יצחק קאזאק דעם 27 אלול 1942.



החריתות שחרתו יקירינו בפולנית

Roza Ejnochowa ginie tragicznie. Walczyłam, chciałam żyć. No trudno. Szkoda mi mojej Niusieńki. Dla niej chciałam jeszcze żyć. Chciałam ją zobaczyć, ale niestety.

31.VIII.—42 r.

(רוזה בת הינוך מתה בצורה טרגית. נלחמתי, רציתי לחיות — אולם לשוא. לבי, לבי, לניוסינקה שלי, למענה מה רציתי לחיות, ולו לראותה בלבד, צר לי מאוד).

*

Kochana Andziu!

Za kilka minut jedziemy na wieczną śmierć, ja z bratem. Jak tylko ktoś z naszej rodziny przeżyje, niech się zemści za naszą krew.

31.VIII.—42 r.

(אנדזיולו היקרה! בעוד רגעים מספר מפליגים אנו, אני ואחי לקראת המות הנצחי. אם מישהו ממשפחתנו ישאר בחיים — שינקום את דמנו השפוך).

*

Lowa Rozencwajg kończył swe lata 30.VIII.—42 r. Zemścijcie się za naszą krew.

(ליובה רוזנצוויג סיים שנותיו ב־30.8.42. נקמו את דמינו).

*

Żegnaj piękny świecie w ostatniej chwili życia.

Przyjaciółka Chana Awrochówna. 5.IX.—42 r.

(היה שלום עולמי היפה בשעת חיי האחרונה. ידידתך חנה אברך)

*

Kleiner Perla dnia 12.IX.1942 r. żegna z bratem Józefem Kleinerem wszystkich.

(פרל קליינר עם אחיה יוסף נפרדים מכולם ב־12.9.42)

*

Erlich Ruchla ginie tragicznie 6.X.—42 r. Męczyłam się 20 dni, bo chciałam jeszcze zobaczyć brata Szulima, ale trudno muszę odejść ze świata bo taki nasz los. Erlich.

(אהרליך רחל מתה באופן טרגי ב־6.10.42. 20 ימים רצופים התעניתי בגלל רצוני לראות את אחי שלום. אך קשה. עלי לעזוב את העולם, כי זהו גורלנו. אהרליך).

*

Na wieczny spokój idę. Sonia Melnicer. 6.IX.—42 r.

(הולכת אני אל השקט הנצחי. סוניה מלניצר).

*

Rodzina Szewy Goldsztejn padła tragiczną śmiercią z rąk hitlerowskich dnia 29.VIII.—42 r.

(משפחת שבע גולדשטיין מתה מות טראגי ע״י ההיטלריסטים ב־12.9.42).

*

Epelbaum Josif 12.IX.—42 r. Bóg pomścij.

(יוסף אפלבוים! 12.9.42 אלהים, נקום!).

*

Piszę poraz ostatni przed śmiercią. Nie wiem czy ktoś z Żydów przeżyje. Żałuję żem ja nie tą szczęśliwą.

(כתוב אכתוב בפעם האחרונה לפני מותי. לא אדע, אם מישהו מהיהודים ישאר בחיים. חבל, שאני לא אהיה המאושרת הזאת).

*

Moszko i Tunik żegnają wszystkich 15.9.—42.
Ostatni mohikanie Żydów Brizeli i Tojbiczów.

(מושקו וטוניק נפרדים מכולם 15.9.42. המוהיקנים האחרונים של משפחת ברזילי וטוביבטש).

*

Bejła Grojser z rodziną zostali zatrzymani i straceni. 14.9.42.

(בילה גרויסר ומשפחתה נעצרו והושמדו 14.9.42).

*

Spocznę we wspólnej mogile męczeńskiej wraz ze swoimi najlepszymi przyjaciółmi, Sonią i Kubą Rojter. Lżej we wspólnym nieszczęściu.

(אנוח לי בקבר מעונים משותף עם חברי הטובים ביותר סוניה וקובה רויטר אסון רבים קל יותר לשאתו. 27.8.42).

*

Niewinna krew żydowska niechaj spłynie na wszystkich niemców.
Pomsty, pomsty! pomsty!
Niechaj ich piorun zabije! Srul Wajnsztejn. 23.8.42.

(הדם היהודי הטהור, שיטביע את כל הגרמנים. נקמה! נקמה! שיפגע בהם הברק. ישראל וויינשטיין).

*

Rodzina Lencz zginęli 23.8.42. Piszę w ostatniej chwili przed wyprowadzeniem na plac.

(משפחת לנץ נהרגה ב־23.8.42 אני כותב (ת) ברגע האחרון לפני הוצאתנו למגרש (המות).

*

Niura Rajber-Landau zginie dzisiaj, a tak strasznie się chce żyć. 23.8.42.

(ניורה רייבר־לנדאו תמות היום. מה מאד חפצתי לחיות).

Cicho, mordercy idą. Sala zaległa ciszą. Na dźwięki ich głosów wszystkie serca biją. Na dźwięki ich głosów serca przestają bić.
Niechaj Pan Bóg nas bierze we swe wieczności. No, zato krwią zapłacą mordercy !!!
Chociaż co to mnie będzie cieszyło, gdy ja już będę w grobie.
No chciałbym, by ich kawały żywego ciała rżnęły ostatnie dzieci.
Godzina i minuta... Żegnaj piękny świecie, którego nie zobaczyłam.

Tania Arbajter z całą rodziną.

שקט,
הרוצחים באים.
באולם שוררת דממה.
לשמע קולותיהם הלבבות הולמים בעוז.
לשמע קולותיהם הלבבות פוסקים לפעום.
אלהים, קחנו אל נצחיך
אך, שלם ישלמו עוד הרוצחים בדמם!
איך אוכל לשמוח — אם אהיה כבר בקבר
אבל חפצתי כי לנתחים חיים
עוד יגזרו ילדיהם האחרונים...
עוד שעה ועוד רגע... . . . . .
היה שלום עולמי היפה
שטרם הספקתי להכירך

23.8.1942 טניה ארבייטער וכל משפחתה

*

Pola Wydra. 23.8.42.

(פולה וידרה — 23.8.42).

*

Padli śmiercią niewinną. Golda Wajnsztejn. 23.8.42.

(דם נקיים נשפך. גולדה ווינשטיין).

*

Ruchla, Belka, Sonia Blucher zginęli śmiercią tragiczną.

Spotkał ich los wszystkich Żydów. Szkoda życia. 15.9.42.

(רחל, בלקה וסוניה בליוכר מתו מות טראגי. גורל כל היהודים הדביקם. חבל על דאבדין).

Ania Bokser z Matką Dysią
Mojsze Dunawiecki z żoną.
15.9.42.

(אניה בוקסר ואמה דוסיה, משה דונביצקי ואשתו).

*

19.8.42
zginęli :
Bora Rozenwald z żoną Lamą

(נהרגו בוריה רוזנוולד ואשתו למה).

*

20.8.42.
zginęli :
Zelik, Fenia, Eliahu Rozenwald
z Brześcia n/B.

(נהרגו : זליג, פניה, אליהו רוזנוולד מבריסק שעל הבוג).

*

Gidal! Pomścij się za krew naszą niewinną. Beba Milsztejn. 23.8.42

(גדליהו ! נקום נקמת דמנו הטהור. בבה מילשטיין).

*

Drogi Moniku (Poliszuk) Pomścij śmierć twego ojca, brata i siostry, które padły od rąk morderców. Pamiętaj, to powinien być twój cel w życiu. Fania — Fajwel.

(מוניק (פולישוק) יקירי ! נקום נקמת דם אביך, אחיך ואחותך, אשר נפלו מידי הרוצחים. זכור ! זה צריך להיות תפקידך בחיים. פניה־פייבל).

*

Berensztejn Jankiel
Berensztejn Hania
Berensztejn Tema
zginęli z rąk niemieckich

(ברנשטיין יענקל, חנה וטמה נפלו מידי הגרמנים).

*

Rodzina Fiszbejn wraz z Polakiem zginęli dnia 29.8.42.
Rywa, Bejla, Srul, Ruchla.

(משפחת פישביין עם פולק מתה ב־29.8.42. ריבה, ביילה, ישראל ורחל).

Wygdor Baltet został zatrzymany. 13.9.42.

(אביגדור בלטר נעצר ב־13.9.42).

*

Mojsze, Bela, Mania, Sza
45 46 13
Odchodzą z tego świata, żegnają wszystkich.

(משה, 45; בלה, 46; מניה, 13 שא, עוזבים את העולם הזה ונפרדים מכולם).

*

Kochane siostry !
Umieramy śmiercią nie swoją, ale z rąk barbarzyńców. Ratowałyśmy się aż do 6.IX.1942 r. więcej już nie mogłyśmy, bo nas zdradzili. Pomścijcie naszą śmierć. Módlcie się za nas. Gitla Segał ur. 1922. Etla Segał ur. 1924. Żegnajcie. O rodzicach nic nie wiemy. 7.IX.1942.

(אחיותי היקרות! אין אנו מתות כמות כל אדם, כי אם נופלות ע״י הברברים. הצלנו את עצמנו עד 6.9.1942. יותר לא יכולנו, כי בגדו בנו. נקמו נקמת דמנו. התפללו בעדנו. גיטל סגל ילידת 1922; אטל סגל ילידת 1924. היו שלום. גורל ההורים לא ידוע לנו. 7.9.1942).

*

Hic mortui vivunt et muti clamant de morte et iudice
Binjamin Pitta.

(כאן חיים המתים, אשר בדמי משוועים מקברם למשפט).
בנימין פיטטה

*

Adolf Rozencwaig, 30.VIII. 1942.

(אדולף רוזנצווייג, 30.8.1942).

*

Kochany Józefie!
Pomścij naszą śmierć.
Dora, Amik, Ziwa Segał. 12.IX. 1942.

(יוסף היקר! נקום נקמתנו — דורה, אמיק, זיוה סגל).

*

Fania Tenenbojm z dziećmi Sioma, Pepa
12.IX. 1942.

(פניה טננבוים עם הילדים — סיומה ופפה).

פנחס פנטורין

„זכור את אשר־עשה לך עמלק"

(דברים כה, יז)

בשבעה ביולי שנת 1944 שמעתי ברדיו את הידיעה, שמזמן יחלתי לה, כי קובל שוחררה באותו יום ע"י הצבא האדום.

ביום, בו הגיעה אלי ידיעה זו, נמצאתי באסיה התיכונה, בבית־חולים, מקום־שם שכבתי, לאחר שנפצעתי קשה בקרב.

קשה לומר, שהידיעה הרנינה את לבי, כי הלא ידעתי, שכל יהודי־העיר טמונים בקברי־אחים, אבל, בכל זאת, היא חשמלה אותי ומיד החלטתי לנסוע לקובל, עיר־מולדתי.

לא החמצתי אף רגע. התקשרתי מיד עם השלטונות המקומיים, וכקצין בעל־הצטינויות — מינוני לתפקיד אחראי בקובל.

ברכבת־צבאית הגעתי, היהודי הראשון, לעיר השרופה. היה זה ב־22 ביולי שנת 1944.

שלש שנים חלמתי וצפיתי לרגע בו אחזור הביתה. אבל, אוי לה לאותה ציפיה ואוי לה לאותה שיבה. מה שראו עיני כה מחריד, שאין לתארו במלים:



אמירת „קדיש" ליד קבר־האחים

עיר של מתים. עיר שאפסו בה החיים. עיר, ללא אנשים חיים, ללא בתים, ללא כבישים ומדרכות. ולאן שהעין צופה ומביטה היא רואה חרבות, מייט, גלי אבנים ולבנים.

ה„עיר", שלא נשאר בה סימן של רחוב, היתה חרושה חפירות ומערכות־הגנה. היא היתה ממוקשת, והשלטים „זהירות! מוקשים!" הכריזו על הסכנה האורבת בכל צעד ושעל.

בדרך־הקרבות שהשתתפתי בהם, שנתמשכה מקובל עד סטלינגרד וחזרה עד חרקוב, ראיתי הרבה ערים חרבות, אבל חורבותיה של קובל הזכירו את חורבות־סטלינגרד.

שלושה חדשים ומחצה היתה קובל מוקפת ע"י הצבא האדום, אבל קלגסי־היטלר שר"י הפכו את העיר לנקודת־הגנה חשובה ונלחמו בה עד החייל האחרון.

צעדי הראשונים היו מכוונים לדירתי ברחוב פבריצ'נה מס' 4. בדרך נס נשאר הבית עומד על תלו. מרחוק ראיתי שהוא תפוס, אבל לצערי הרב לא רעיתי ובני התגוררו בו, כי אם אכרים פולניים שגרשתים באקדח שבידי.

משם כוונתי את צעדי לבית־העלמין שברחוב לודמיר, כדי להשתטח על קבר אבי ז"ל.

בהתקרבי אליו, פגשתי לא רחוק מהכניסה הראשית באכרים אחדים שהזהירוני בל אכנס לבית־הקברות, כי כל השטח ממוקש.

בזמן הקרבות סכנתי לא פעם את חיי, לכן לא הססתי הרבה ועליתי על קברי־היקרים. אחת היא לי, אם אתרסק או שאשאר בחיים.

הגדר והשער מפורקים היו. בתוך בית־הקברות לא נשארה אף מצבה אחת שלימה. כל קבר הרוס היה והמצבות נעלמו.

שעה ארוכה שהיתי במקום הקדוש. דומה, כאילו שוחחתי והתוכחתי עם המתים, שקבריהם נהרסו בצורה כה ונדלית. שאלתים: למה הם שתקו? למה לא התנקמו במחריביהם ומהרסיהם? אבל, שאלות אלו היו, כמובן, רטוריות בלבד.

כעבור זמן־מה מצאתי מצבות אחדות בחצרות־אכרים, שהשתמשו בהן לריצוף־מדרכות.

בהתהלכי בבית־הקברות גליתי מצד־ימין, ע"י השער, קבר־אחים, מקום־שם נקברו חברי „המשטרה היהודית" וחלק מה„יודנראַט". לפי השערה, נטמנו בקבר־אחים זה קרוב ל־200 איש.

בזה האופן התחילו חיי בעיר ההרוסה, בעיר שבליתי בה את שנות־ילדותי ובחרותי.

אוכלוסית־קובל מנתה אז 250 נפש, נוצרים בלבד. רבים מהם, בהוודע להם על בואי, עזבו את העיר באותו לילה מפחד נקמתי.

במידת האפשר, נסיתי לנקום את דם קדושינו. צעקותיהם של יקירינו: „נקמה״! הדהדו באזני תמיד. יסורי קדושינו עמדו לנגד עיני.

אספתי הרבה הוכחות להאשמת עוזרי־הנאצים, שמיד אסרתי אותם ובהתאם להוראותי הושמדו בחלקם הגדול.

השתתפתי גם בפעולות נגד לאומיים־אוקראינים, שנקראו בשם „בנדרוב־צים״, אשר בשנת 1944 היוו כוח ניכר בסביבותינו. הבנדרובצים היו עוזריהם הנאמנים ביותר של הגרמנים. בעזרת פלוגות של סובייטים, נהלנו קרבות קשים נגד פורעים אלה, ולא פעם היו חיינו נתונים בסכנה גדולה.

גלינו את רוב קברות־אחינו הקדושים והחלטנו לגדר את שני בתי־הקברות הגדולים בכפר בכבה. בסיוע השלטונות הסוביטיים קבלנו את העמודים הדרושים לגדר וכמו־כן את התייל הדוקרני. אספנו בין היהודים שנשארו בקובל סכום כסף, כדי לבנות את הגדר סביב קבר יקירינו הקדושים.

בחודש נובמבר שנת 1944, בעוד הקרבות עם הגרמנים נמשכו, סיימנו את פעולתנו. בית־הקברות הגדול גודר והוצבה בו מצבה. 40 היהודים שהתגוררו אז בקובל השתתפו בטקס־ההנצחה.

בקפדנות רבה אספנו את העצמות והגולגלות שהיו מפוזרות בסביבה.



על־יד קבר־האחים בבכבה

כיסינו אותן בחול שהיה ספוג־דם ושהיה אדום כולו מדם. גם שרשי־העשבים היו אדומים. במקומות אחדים היה החול מעורב בדם קרוש.

אמרנו „קדיש" ואחרי תפילת „אל מלא רחמים" עמדנו על־יד הקברים, שבהם נטמנו הורינו היקרים, נשותינו, אחינו, אחיותינו וילדינו.

שעה מרובה עמדנו והרהרנו על המעשים האכזריים של הרוצחים.

אני קורא לכל היהודים באשר הם שם, בכל אתר ואתר:

זכרו את אשר עשה לנו העמלק הנאצי!



ד"ר יעקב חסים

את אשר שמעתי וראיתי בעיר עם שחרורה

החורבן הנורא והאיום

מוזר הוא גורל־האדם. כשיצאתי מקובל למוסקבה ב־16 ביוני 1941 לכנס של מומחים למחלות־ריאה — לא הרהרתי רבות. הפרידה מהמשפחה והידידים היתה של מי שיוצא לעשרה ימים בלבד, ללא התרגשות מיוחדת, הייתי אומר — רגילה בהחלט. לא היה בה מתחושת השואה הממשמשת ובאה.

בשנת 1943, בהיותי בערבה הקזאכסטנית, גונב אלי כי משהו מחריד מתרחש באזור הכבוש הגרמני. קראתי הרבה על ענויי האוכלוסיה הכבושה, על רצח בדם קר, על נהרות־דם הניגרים, אבל לא ידעתי אז, כי היהדות שנפלה בידי חיות־היטלר עומדת בפני חיסול טוטלי.

עם התקדמות הצבא האדום ועם שחרור פלך ווהלין — הלכה וגברה התרגשותי. האמנתי, כי השלטונות יזכרו בי, וביום מן הימים אקבל הודעה לחזור לאזור ששוחרר, למקום שהייתי קשור בו בכל נימי־נפשי הרצוצה, אך מלאת־תקוה.

והפקודה לא בוששה לבוא. היה זה באפריל שנת 1944. נתקבל מברק מ־„גלבסנאופר" (גלבני סאַניטאַרני אוטדיל) של נ. ק. פ. ס. (שרותי־הבריאות של משרד־התחבורה), לצאת לרובנה ששוחררה מהכיבוש הנאצי, לקחת חבל בהקמת מוסדות־הבריאות בשטח השחפת.

במרץ 1945 שוב יצאתי לדרך, דרך ארוכה ומסוכנת, ברם ידוע ידעתי, כי לביתי אני הולך.

ברובנה הייתי עמוס עבודה. הייתי הרופא המקצועי היחידי באזור זה, ועבדתי מ־8 בבוקר עד שעה 11 בלילה. מצויים היו חולי־שחפת מרובים,

ובצורה מוזנחת, מהכפריים בעיקר. על השאלה, מה טעם שהזניחו את עצמם ולא קבלו רפוי מתאים, השיבו תשובה מחרידה: „הרי הרופאים נשחטו" (כידוע, רוב הרופאים בסביבה ההיא יהודים היו).

ברובנה נפגשתי עם קבוצת־יהודים, שמנתה כמה מנינים, אודים מוצלים מאש, ששרדו בחיים הודות לבריחתם ליערות והצטרפותם לפרטיזנים. אחדים מהם מצאו מחבוא אצל אכרי־הסביבה. אולם, היו אלה מקרים בודדים בלבד. רובם ככלם נמסרו להריגה בידי הנאצים.

ברובנה נודע לי, כי במניביטש נמצאים כמה מבני־קובל שנצלו מהשחיטה הגדולה. נסעתי לשם ומצאתי את בלה פלומנבאום ובתה הקטנה, את שלום דוניץ ואחרים. הם תארו לי את האסון הגדול — השמדת הגיטו הראשון והשני. לא עצמנו עין. לילה שלם האזנתי לתאור חורבן־עירנו, כיצד עונו, נורו ונטבחו מחמדינו. מלא דאבה ויגון חזרתי למחרת לעבודתי.

ב־8 באוגוסט בא הממונה עלי בעבודתי ושאלני, אם יש את נפשי להלוות אליו ולנסוע ברכבת הראשונה היוצאת לקובל, שעתה זה השתחררה.

נעניתי לו ברצון. נסענו ברכבת, שהיתה מורכבת מקטר וקרון אחד בלבד, והגענו עד „ווטורוי קובל".

עד הולובה היתה הדרך סלולה, כי נמצאה כבר חדשים מספר בידי הרוסים, אולם עם התקרבותנו לקובל היתה הדרך משובשת בחפירות, הרוגים ושדות־מוקשים.

הגענו עד בתי־המלאכה של הרכבת, שהיו הרוסים כליל. הלכנו בשבילים ובכל מקום הוזהרנו בל נסטה לצדדין, כי השטח זרוע מוקשים.

כל הסביבה היתה מכוסה עשב־בר גבוה. ניכר היה שמזמן לא דרכה רגל־אנוש במקום הזה. דרכי קובל אבלות היו. לא פגשנו בדרכנו נפש חיה. הגענו לתחנת־הרכבת שכוסתה במשאון ונהפכה לתל־חרבות. הסביבה כלה, אף היא הרוסה היתה. דרך רחוב „סטרה־ווקזלנה" באנו למרכז־העיר, שאף הוא היה כלו מכוסה עשב־בר. הגעתי לביתנו שברחוב סטרז'צקה. הבית לא ניזוק, אך נשדדו ממנו כל הרהיטים. הבית היה ריק — רהיט לא נמצא בו וגם אדם לא היה בו. ליד הבית ראיתי חפירה. בתי רובינשטיין שממול לביתנו הרוסים היו. רק בית פינקלשטיין בלבד נשאר שלם. הבתים המעטים שנשארו דמו לקברים, כי נכרתו כל אלה שדרו בהם.

הסתכלתי בקבוצת חילים רוסיים, שבעזרת שבויים נאצים טיהרו את הסביבה מהמוקשים. הרגשתי נחמה פורתא בראותי התפוצצות מוקשים, אשר ריסקו את הרוצחים.

הרגשתי מחנק. פלצות אחזתני למראה ההרס והשממון. דלה לשון בן־

אדם מלספר את מה שראו עיני. לא יכלתי כַלכל את היגון שבלבי, וכעבור שעות מספר חזרתי לרובנה.

מזוועות־ההשמדה

כעבור מספר שבועות חזרתי שנית לקובל. נודע לי, שחזרו העירה יהודים בודדים — מי מרוסיה ומי מהמחבואים שבסביבה. בין היתר, נפגשתי עם פנחס פנטורין וסימה רייכשטול. מפיהם שמעתי על ההשמדה ועל מקומות־הטבח. נסענו לבית־הקברות החדש, מקום שם חוסלו השרידים האחרונים מיהודי־העיר, ששרדו לאחר שתי ה„אקציות" הגדולות.

ראינו ערוגות־ערוגות. לשאלתנו, מה פשר תלי־עפר אלה, הוסבר לנו: קבוצות האומללים שהובאו למקום־המות, היו חופרות במו־ידיהן את התעלות. כל קבוצה נעמדה על־שפת התעלה ומאחוריה — אוקראינים, פולנים ונאצים עם תת־מקלעים בידיהם, שקצרו בהם עד האחרון. סמוך להריגת הקבוצה הראשונה היו מביאים קבוצה שניה, שמתפקידה היה לכסות חללי הקבוצה הראשונה ולחפור תעלה לעצמה. אכרי־הסביבה ספרו, ששעות מרובות לאחר כסוי התעלה היו שומעים אנקות־הפצועים הנאבקים עם מר־המות.

משם נסענו לבכבה — לקבר־האחים הגדול. המקום היה עזוב והרועים רעו שם את עדריהם. הודענו לאכרי־הסביבה, בל יעזו להעלות את עדריהם על קבר האחים, כי נקמתנו תשיגם.

עמידת־הגבורה של המורה יוסף אברך הי"ד

בהיותי בעיר שמעתי שנשארה בחיים ד"ר סביצקה, פולניה כבת 50, שהיתה ידועה כאנטישמית. נמסר לי, שברצונה לראותני.

גליתי כתבתה ונפגשנו. היא היתה חולה אנושה וכעבור זמן־מה מתה מגידול ממאיר. בקול חנוק מדמעות ספרה לי, כעד־ראייה, על ההשמדה. היא תארה לי את השתתפות האוקראינים ברצח הגדול וספרה על תפקידו המחפיר של ד"ר יבורובסקי בשחיטה זו.

אולם היא בקשה לציין, במיוחד, את גדולתם וגבורת־הרוח שגילו האומללים ברגעים האחרונים לחייהם. נחרתה בזכרונה הופעתו מלאת גאווה יהודית־לאומית ואומץ־לב מופלא של המורה יוסף אברך הי"ד. יהודי זה, אמרה ד"ר סביצקה, גילה כוחות־רוח עליונים, נעלים ונשגבים, והעלה את המוסר היהודי לשיאים שהרתיעו את התלינים. יהודי מעונה זה, גדם, שהרוצחים הסירו מעליו את היד התותבת, הלך בגאון, זקוף־קומה, לקראת המוות.

לפי עדותה הלכו יהודי־העיר קוממיות, עטורי הילה של גבורה, לקראת

המות. בתהלוכת־החדלון נוראת־ההוד נתגלמו הערכים הנצחיים של היהדות ושל מוסר־ישראל.

מעשי־התועבה של ד״ר יבורובסקי שר״י

ד״ר יבורובסקי נחשב, כביכול, ידיד־היהודים. הוא היה הרופא הלא־יהודי היחידי שעבד בבית־החולים היהודי. אולם ב„ידיד" זה נתקימה המימרה: „שמרני אל מאוהבי"... משנתנה הרשות למשחית, התעוררה המפלצת שבקרבו שהיתה רדומה במעמקי־נפשו היזואיטית.

על „מעשיו הנאים" ספרה לי ד״ר סביצקה כדברים האלה: הואיל והיה מוחזק כידיד, הפקידו בידו יהודים רבים את כל הונם, בזהב, כסף ותכשיטים — עד יעבור זעם.

עם שוך הקרבות ועם שחרור העיר מידי הטמאים, פנו אחדים מהמפקידים לד״ר יבורובסקי שיחזיר להם הונם שהופקד בידו. אולם, הלז התעלם מתביעה זו ולא החזיר להם מאומה. יתירה מזו: הוא שפך קיתוני לעג ובוז על היהודים, התעלל בהם בחרופים וגדופים ואמר לרופאים היהודיים, חבריו למקצוע: במשך דורות רבים אכלתם את בשרנו וכעלוקות מצצתם את דמנו. עתה הגיעה שעתכם. עתה הקיץ הקץ על אומה בזויה זו.

ד״ר יבורובסקי הצדיק בגלוי את פעולות־ההשמדה של הנאצים.

פגישות עם רופאי־קובל ברוסיה

בתקופות ובהזדמנויות שונות נזדמן לי להפגש עם הרופאים היהודים בעירנו, מאלה ששיחק להם המזל והצליחו להמלט מהעיר לפני כניסת הנאצים, וכך ניצלו מהשואה.

ד״ר ווייטמן: רופא ותיק, מומחה למחלות־עור ומין. עבד בבית־החולים היהודי והיה אחד ממנהליו. הוא התגורר בביתו הפרטי, בן קומותים, שעמד על־יד בית־הסוהר.

בתקופת־המלחמה נפגשתי אתו בפעם הראשונה בקיוב, בשנת 1941. היה זה בבוקר, לאחר הפצצה כבדה של תחנת־הרכבת דרניצה בקיוב. ד״ר ווייטמן גויס לצבא הרוסי ובנסעו יחד עם שאר המגויסים הופצצה השיירה והפילה חללים רבים.

כשנפגשתי עם ד״ר ווייטמן היה מעוצבן מאד. עבר עליו ליל־נדודים קשה. נצלתי את ההזדמנות וקשרנו שיחה קצרה. שעתו דחוקה היתה, כי הוא אץ ליחידתו שניתק ממנה.

בשלהי שנת 1944 נפגשתי אתו בשניה בהיותי ברובנה. בדרכו מערבה

הגיע ד״ר ווייטמן עם יחידתו לעיר זו וכשנודע לו מפי יהודים שנזדמנו לו בדרך, כי אני נמצא ברובנה — בקש לשוחח אתי.

היה זה מתפקידי העצוב למסור לו על חורבן קובל, על ביתו שנחרב כליל ועל משפחתו שאיש ממנה לא שרד בחיים. לשמע הדברים, בכה הרופא בכי מר כילד קטן. גם פגישה זו קצרה היתה, כי נאלץ לצאת לחזית עם יחידתו.

עם פרידה גליתי את אזנו, שבדעתי לחצות את הגבול ולעלות ארצה. ד״ר ווייטמן נפעם מגילוי זה והתודה, שגם בדעתו לבוא לישראל, אם כי הדבר אינו מהקלים ביותר, שכן הוא חושש לערוק מהצבא הרוסי.

מאז לא הוספתי לראותו. שמעתי שהלך לחזית עם יחידתו בכוון לצ׳כו־סלובקיה.

ד״ר צכנוביץ׳. רופא ותיק בקובל. איש־תרבות, מעורב עם הבריות ופעיל בחיי־הציבור. היה רופא למחלות־פנימיות וילדים.

בשנת 1941 נודע לי, כי הוא ואשתו עזבו את העיר עם הצבא הרוסי, עוד בטרם שנכנסו אליה הנאצים. הם החליטו לעזוב את קובל, כי בתם היחידה נסעה לקרוביה ברוסיה, בעיר רוסטוב. עד כמה שידוע לי, נשאר ד״ר צכנוביץ׳ בחיים ובשנות המלחמה התגורר בסיביר.

ד״ר יוסף מלמד. רופא צעיר. סיים חוק־לימודיו בשנת 1937. הוא גויס לצבא הרוסי ויצא את קובל עוד לפני התחלת פעולות־האיבה, בהשאירו אחריו בעיר אשה וילד.

בצבא הרוסי התמחה ככירורג ונתמנה למנתח־ראשי בבית־חולים צבאי. בשנת 1944, בהיותי ברובנה, הגיע לעיר זו ד״ר מלמד עם בית־החולים שלו. נפגשנו ושהינו יחד מספר חדשים, עד שקבל פקודה לעבור מערבה עם בית־החולים, בעקבי התקדמות הצבא הרוסי. ידוע לי, כי הוא נשאר בחיים ועובד כרופא בברית־המועצות.

ד״ר פנחס (פטיה) רטנובסקי. רופא צעיר. אף הוא הוסמך לרופא בשנת 1937. עם פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה עזב את העיר עם הצבא הרוסי.

בראשית שנת 1945 הופיע ברובנה בדרכו לקובל. הוא בא לבקרני. לילה שלם דברנו על העיר ויושביה, על הידידים המשותפים שהיו לנו ועל סופם האיום.

ספרתי לו על תכניתי לעבור מערבה ולעלות לארץ־ישראל. הוא החליט להשאר ברוסיה. כעבור זמן־מה נסע לקובל, כדי לראות במו־עיניו את החורבן הנורא. אחר־כך חזר הוא ליחידתו שחנתה בבילורוסיה ויותר לא שמעתי עליו דבר.

כמו־כן שמעתי על עוד רופאים צעירים מקובל שגויסו לצבא הרוסי ונצלו, בתוכם ד״ר גרישה ורבה וד״ר ויסברג.

ד"ר מרדכי ליברסון

ממראות החורבן

עזבתי את העיר בתאריך 25.6.41, ימים מספר לפני פלישת קלגסי־הנאצים לתוכה. המלחמה פרצה בבוקרו של 22.6.41 ואוירת דכאון ודכדוך־נפש אפפה את כל תושבי־העיר, ובפרט את התושבים היהודיים.

כי מכבר הגיעו „בשורות־איוב" מהצד הפולני־גרמני של הכיבוש, מעברו השני של הנהר בוג, ובשורות אלו זרעו פחד ומבוכה. אולם, אף־על־פי שיהודי העיר חשו את הצפוי להם — בכל זאת לא אזרו כוח לקום ולהמלט על־נפשם, אלא ציפו באמונה פטליסטית לבאות.

רק מתי־מספר בלבד, כמאתיים שלש־מאות יהודים, מבני־הנוער ואנשים צעירים עד גיל 40, רווקים בחלקם הגדול — עזבו את העיר ופניהם לרוסיה, לעומקה של ארץ לא־נודעת זו, כשתקוה מפעמת אותם שעם שוך הקרבות ועם עבור הזעם, יחזרו העירה וימצאו בני־משפחותיהם חיים ושלמים.

אולם, הענינים התפתחו בכוון אחר לגמרי, ואת אשר לא העזו להעלות על־דעתם — קם ונהיה לעובדה מחרידה. באו ימי־השואה. שנת 1942 — שנת ההשמדה הטוטלית של עם־ישראל בפולין ובאירופה כלה, שכרעה ונאנחה תחת מגפיה של החיה ההיטלריסטית.

ובקיץ 1942 עלה הכורת על קהילת קובל הקדושה. לא נשאר במקום שריד ופליט מאחינו ואחיותינו.

ביום 1.5.45 חזרתי לקובל ומצאתי את עירנו במלוא חורבנה. באפריל 1945 הייתי בדרך ממוסקבה לפולין, כמגויס לצבא הפולני, שהתארגן בשטחי־פולין ששוחררו. תפקידי היה — קצין־רפואי בדרגת לויטננט בחיל־הרפואה של חיל־האויר הפולני.

בהגיעי לבריסק־ליטובסק סטיתי מ„צו־התנועה" הצבאי, כי כלתה נפשי לראות את עירנו. לאחר שעות־נסיעה ארוכות ומיגעות, מחמת שבושים בפסי־הרכבת, הגעתי בשלוש לפנות בוקר לתחנה המרכזית של קובל באחד במאי שנת 1945. תחנת־הרכבת המפורסמת ביפיה הארכיטקטוני נחרבה לחלוטין, ובמקומה עמדו צריפי־עץ עלובים.

בשעה 6 בבוקר ירדתי, בדחילו ורחימו, העירה. קשה להביע במלים מה שראו עיני. העיר עשתה רושם של בית־עלמין גדול, אם כי אי־פה אי־שם נראתה צורת־אדם. 90% מבתי־העיר נהרסו. בעיר ניטשו קרבות עזים, היא עברה מספר פעמים מיד ליד, ונקל לתאר לעצמנו מה עוללו לה ההפצצות מהאויר והפגזות תותחי־השדה משני־הצדדים.

טבעי הדבר, שהאינסטינקט הנחני בדרך לביתי לשעבר, הבית בו גרתי 20 שנה, בו חונכתי, גדלתי ובו בליתי שנות הילדות והבחרות. בדפיקות־לב עצורות וברטט נפשי עמוק התקרבתי לרחוב ליסטופדובה, חפשתי מס׳ 94, מספר ביתנו, אך לא מצאתי שריד ופליט ממנו וגם לא מהבתים הסמוכים והרחוקים. שורות־מפולת וגבעות־לבנים משני צדדי־הרחוב לאורך המדרכות — זו התמונה העגומה של הרחוב שאי־פעם שקקו בו חיי יהודים שמחים ועליזים, טרודים ומודאגים.

מול ביתנו התגורר פעם ראש־הקהל ר׳ שלמה מנדל ז״ל, הוא עם משפחתו הגדולה והענפה. גם מביתו לא נשאר זכר, כשם שכבו חיי־אלה שדרו בו. אני ממשיך בדרכי ומסתכל סביבי. פה עמדה פעם מאפיית ובית־מגוריו של אהרן זילברשטיין ז״ל. עתה אין זכר לבית. וחוזרת התמונה העגומה הלאה והלאה לאורך הרחוב כולו בואך לקרן הרחובות ליסטופדובה וטושובסקי. אני מציין חורבות בתיהם של המשפחות פומרנץ, גולדובר, גוטמן, יחזקאל „בילינר״, פריזנט, פריד וכו׳.

את רחוב טושובסקי הכרתי בקושי: חורבות ועיי־מפולת. כאן התגוררו פעם המשפחות גסקו, פומרנץ, מלמד, גבירץ ורבות, רבות אחרות.

בקרן הרחובות ז׳רומסקי־פילסודסקי־פוניאטובסקי נמצא גן־ציבורי „סקוור״. בתוכו עמד גל־עד מאבן ובראשו כוכב אדום, בטבורו — ריבוע של שיש לבן ובו חקוקים שמות קציני וחיילי הצבא האדום, שנפלו על שחרור העיר מידי הנאצים. בשורה הראשונה היה חקוק שמו של קולונל מרגולית מאודיסה, ועל־ידו מספר שמות־יהודים שאף הם נפלו עם שחרור העיר.

בעמידת־דום חלקתי את הכבוד האחרון לגיבורי־ישראל אלה, שנפלו בנכר בהגינם על כבוד עם־ישראל באשר הוא שם.

מול הגן־הציבורי הזה עמדו בחורבנם בתי־משפחות ותיקות ידועות בעיר — האחים פולישוק, אהרן גיטליס, משפחת פרוז׳נסקי, הרשל מלמד, זיסקינד (בעל עסק הסבון „שירט״), משפחת אברהם גוניק, אשכנזי וכו׳.

פניתי לכוון רחוב ז׳רומסקי — פעם „פוקסל״. בקרן רחוב זה, שגבל פעם ברחוב נובה־קוליובה, עמד בחורבנו הפנימי בית־הכנסת של חסידי־טריסק („דאָס טריסקער שטיבעל״). מלבר נשאר הבית בשלמותו, אך מלגו, מבפנים, היה הכל שדוד וחרב. בבית־כנסת זה התפללתי עם הורי וכן התפללו בו כל יהודי־הסביבה, הן בחגים והן בימות־החול. החזן הקבוע היה ראש־הקהל, ר׳ שלמה מנדל ז״ל, כאן התפלל הדיין הקובלאי, רב משה־אשר, התוקע בשופר ב„ימים־הנוראים״ היה השוחט ר׳ אברהם גבירץ ז״ל. נכנסתי לתוך בית־הכנסת. ארון הקודש — שדוד ונחרב. ארונות־הספרים — שדודים ושרופים. על הרצפה

התגוללו דפים מהספרים הקדושים, אולם לא מצאתי גוילים של ספרי־תורה. החצר היתה שוממה ונוגה.

ברחוב נובה־קוליובה ראיתי מספר בתים שלמים. בית־המדרש המפורסם נחרב וכן, להבדיל, בית־המרחץ שבסמוך לו. פניתי להצטלבות הרחובות ורשבסקה־לוצקה־פומניקובה־וגובו־קוליובה. כאן היה פעם טבור־העיר ועכשיו — בית־קברות. נשארו אי־אלה מבתי־האבן, אבל מבתי־העץ לא נשאר זכר. בתי־העסק חרבים ושוממים ואלה שנשארו שלמים — סגורים ומסוגרים בשבעה בריחים. לא נשאר זכר למרכז־המסחרי. בקרן הרחובות נובו־קוליובה ולוצקה עמד פעם בית־המסחר לספרים וניר של האחים פלוט ז״ל ובסמוך לו בית־המסחר לסחורות קולוניאליות של לייב פיש ז״ל וקצת הלאה — מסעדת שיינטופ. בקרן נובו־קוליובה־ורשבסקה נמצא פעם בית־מסחר לכלי־מוסיקה של האחים פולישוק ז״ל, מסעדת כגן ז״ל, בית־מסחר לצבעים של האחים גולדשטין ז״ל (אחיהם האחד, מהנדס גולדשטיין, בוגר גמנסיה „תרבות״, בארץ). ומול — הצלמניה של האחים סוסני, המכבסה של רופה ז״ל וכו׳. והלאה — בתי־המסחר לשעבר של מוטל לנגר ז״ל ושורת בתי־המסחר לאריגים, כגון, משה גנדלר ז״ל ואחרים, בתי־מסחר לנעליים של אופולינר וארליך ז״ל, בתי־מסחר לסידקית (גלנטריה) של גאבי, חרי, גולדמן ז״ל.

בנין־העיריה במרכז רחוב ורשבסקה נשאר על תלו וכן בית־המרקחת של פרידלנדר. ברחוב מיצקיביצ׳ה נשאר שלם הקולנוע „מייסקי״ וביום בקורי בעיר הוצג בו סרט. מולו — עמד בחורבנו בית ראש־הקהל ר׳ משה פרל ז״ל וכן בתיהן של שאר המשפחות היהודיות באותו רחוב.

בית־הדואר נחרב, והרוסים פתחו בבית משפחת רויטנברג ז״ל בית־דואר ארעי. בית ישראל רייכשטול נחרב. בית ד״ר ווייטמן נשאר, אמנם, שלם, אך מבני־המשפחה לא נשאר זכר.

ברחוב מיצקביצ׳ה פגשתי משפחה אחת ויחידה בכל העיר. היתה זו אלמנה עם שני ילדיה. בעלה נרצח ביערות ע״י האוקראינים. אשה זו היתה ממשפחת ברנהולץ ומוצאה מקופיצ׳ב. היא היתה מנצולי היערות.

ברחוב פומניקובה, מקום שם עמד בית־ספר „הרצליה״ — תלי־חורבות. עברתי לחלק המרכזי האחר של העיר, לאורך רחוב לוצקה, עד לקרן רחובות פבריצ׳נה וסטרו־קוליובה. באותו יום פגשתי שם את פנחס (פטיה) פנטורין. הוא בא מלבוב לראות את העיר. ביתם נשאר שלם וכן בית־גלמן. פעם, בחצר בית־גלמן ז״ל, נמצא קן „השומר־הצעיר״. כמה מעינות־חיים פיכו בחצר זו! כמה תקוות נטוו כאן! החצר שקקה חיי־נוער יהודי נפלא, ועתה — עזובה, חורבן ודממת־מות. אכן, קשה, קשה מאוד, היתה הפגישה עם מציאות מחרידה זו.

לאורך רחוב לוצקה עמדו בחורבנם בתי המשפחות ארמרניק, ד״ר ניימרק, אביש ווייגר, צופרפין ז״ל. טחנת־הקמח נחרבה בחלקה. סניף „החלוץ״ עמד בחורבנו. גם מקום זה הזכיר לי ימים עברו. במשך שנים השתיכתי לסניף „החלוץ״. כאן רקם את חלומותיו מיטב הנוער־העברי בעיר. חלקו זכה לעליה והגשמה וחלקו הגדול נקבר לעולמים בקבר־האחים הגדול של יהודי־העיר, בבורות הכפר בכבה הסמוך לעיר.

פניתי לכיוון „העירה״, לאורך הרחוב ורשבסקה לשעבר. בקרן הרחובת ורשבסקה ו„קרולובה בונה״ עמדו רוב הבתים בחורבנם המוחלט, פרט לשנים שלושה. בפינה — ביתם של גלר ופרלמוטר ז״ל. גרו בו סוביטים. ביתו של ד״ר זיסקינד ז״ל נשאר שלם. הגמנסיה הממשלתית נחרבה וכן בית־הספר התיכון למדידה.

בזכרוני, ובזכרון בני־עירנו, חקוק בית־ספר זה כקן של חוליגניות אנטי־שמית. משם יצאו הפורעים בימי הפרעות שפקדו את העיר בשלהי קיץ 1929. בית־ספר זה היה נודע לשמצה ודראון, ולכן מעט מאוד „התאבלתי״ על הבית ועל יושביו.

הגעתי עד לגשר שעל הנהר „טוריה״. גשר־הבטון נהרס. על־ידו עמד במורד־הנהר גשר־עץ דל ועלוב, הנהר עצמו יבש, מימיו דללו, וכמעט שלא נשאר ממנו זכר. בנין־הגמנסיה העברית „תרבות״, ששוכנה פעם בבית ורבה ז״ל — היה תל־חרבות.

הבנין החדש והמפואר של גמנסיה „תרבות״ ברחוב יורידיקה שנבנה בשנת 1935, מקום שם למדתי במשך שנים, בו ספגתי השכלתי העברית והכללית — התמוטט כלו וכסה במשאון.

מהעבר השני של הנהר „טוריה״ היה ההרס פחות ניכר. לאורך הרחוב ורשבסקה עמדו, משני הצדדים, החנויות ובתי־העסק בשממונם.

בתי־עסק אלה השתיכו פעם למשפחות ותיקות מכובדות, שבמשך דורות טוו אגדת־העיר עד לרגע האחרון של חייהם, שנכרתו באכזריות איומה, שאין לה דוגמה בכל התקופות, בכל הזמנים ובכל הדורות של ההיסטוריה האנושית.

בבית משפחת צוקרמן ז״ל, בעל טחנת־קמח לשעבר, מצאתי מספר יהודים צעירים, ניצולי־השואה. היו אלה פרטיזנים. הם באו מהעירות הסמוכות — טריסק, רטנו, קופיצ׳וב, מאצייב ומלניצה. עם אחד מהם נכנסתי בשיחה. היא נמלט מבור־ההריגה. צווארו וקדקדו היו מצולקים מפגיעות כדורי־המות שנורו בו. בדרך נס נשאר בחיים, בלילה נמלט על־נפשו ליערות. הם שהו בעיר שהיית־ארעי, כי התכוננו לעבור לפולין ומשם לארץ־ישראל, אך אי־סידור התעודות המתאימות עכבם.

מכאן — לבית־הכנסת הגדול, שעמד בטבורו של חלק זה מהעיר. הבנין נשאר שלם, אך בפנים שודד הכול. ארון־הקודש היפה, שהיה תפארת הקהילה היהודית, היה הרוס, נשארו ממנו שרידים של פתוחי־עץ בגובה רב, אליו לא הגיעו ידי־הרוצחים הטמאות. הבימה שבאמצע בית־הכנסת נחרבה. ארונות־הספרים, הספסלים והריהוט האחר — הכל שודד. לזכר־עד נשארו שמות למאות על־גבי קירות המקום הקדוש. היו אלה שמות־המשפחה של קדושי קהילתנו, שנמחקה מעל פני־האדמה בשנת 1942 — שמות המשפחה של אחינו ואחיותינו, בשר מבשרנו ועצם מעצמנו — כתובים בעפרון, דיו ובדמם הקדוש. מאות־מאות של שמות יקירינו ואהובינו, שעברו דרך בית־הכנסת בדרכם האחרונה לבית־העלמין, מקום שם נרצחו בדם קר על ידי המרצחים הגרמנים ועוזריהם למיניהם.

באותו יום, בשעות הערב, עזבתי את קובל, שנהפכה לתל־שממה גדול. עזבתיה לעולם.



משה גודים

על החורבות

מקץ ארבע שנות־נדודים על אדמת־רוסיה הגדולה, לאחר שהשתתפתי בקרבות נגד הנאצים — זכיתי לבקר בעירנו ההרוסה.

רכבת גדושה חיילים רוסים, ובתוכם אף אני, יליד ותושב קובל — התקרבה לעירנו. כמה עשרות קילומטרים לפני העיר תקפוני אהבה וגעגועים חזקים על מקום הולדתי.

הנה העיר קיברצה והנה הכפר פראָספה. בימים עברו היו לי הרבה מכרים וידידים במקומות אלה. לרגע קט אני משתעשע בתקוה: אולי נשאר מישהו מהם בחיים? אולי שרד עד חי, שראה וחזה מבשרו מוראות השחיטה והחורבן ויספר, לפחות, כיצד כל זה קרה?

הרכבת נעצרת, כי הפסים משובשים ושבורים. אני יוצא מהקרון. הכל קם בי לתחיה. אני מכיר את התחנה. אני מטייל בחברת חיילים רוסיים על המדרכה ומסתכל בפני הגויים הסקרנים. ופתאום — דמות יהודית. עומד היהודי ומוכר עפרונות. דומני שאני מכירו, אם כי קשה לזהותו, כי דומה הוא לשלד, לגל־עצמות, ולא לבן־אדם חי. אני קושר אתו שיחה ושואלו: על־פי איזה נס נשאר הוא בחיים? והמת החי משיב לי בקול־נכאים: נחבאתי במשך שנתיים בערימת־קש רטוב.

נשמעת שריקת־הקטר והרכבת ממשיכה בדרכה. הגענו לעיירה הולובה.

גם פה אני יוצא מהקרון, שמא אראה פני־יהודי ואשאלהו מי נשאר בחיים. עוד אני מסתובב בין הגויים וחוקר אותם — הגיעה לתחנה רכבת־צבאית שניה. כעבור כמה רגעים הגיע אלי חבר מהקרון ובנשימה עצורה מספר הוא לי, שחייל במדי־הצבא הפולני מתרוצץ בין הקרונות וקורא קריאות־יאוש: גודיס! גודיס! לבי דופק בחזקה. ובאמת שומע אני קול מוכר לי — הקול קול אחי יהודה. נפלנו איש על צואר רעהו, בוכים ומתנשקים.

אחרי שעה של נסיעה שוב נפגשנו, והפעם — על־יד חורבות קובל. לקחנו אתנו רובים. חשבנו, שמא יזדמן לנו בדרך אחד הרוצחים האוקראינים וננקום נקמת דמנו השפוך.

נכנסנו העירה דרך רחוב סטרה־קוליובה. דרך אחרת לא היתה. מהמבט הראשון עמדנו על היקף חורבן עירנו, שהוא הרבה יותר גדול מאשר בערים אחרות.

מהתחנה היפה לא נשאר זכר. קובל ווטורוי — הר של חורבות. מרחוב סטרה־קוליובה הגענו לרחוב הראשי — ורשבסקה — ומשם המשכנו בכוון העיר העתיקה.

כל כמה מטרים נעצרנו ונסינו לנחש, ביתו של מי עמד במקום פלוני ואלמוני? או מי גר פעם בבית זה העומד עתה גלמוד בין החורבות?

בעיר העתיקה, במקום שהיה הגיטו, לא נשאר אף בית שלם. רק בית־הכנסת הגדול, הוא בלבד נשאר שלם, כעד אילם על החורבן הגדול. נכנסנו פנימה, וכאן נתגלה לעינינו מחזה מחריד, שעד יומי האחרון לא ימוש ממני. כל ארבעת הקירות היו מכוסים אלפי משפטים, כתובים בעפרון, דיו, מסמר וגם בדם. המשפטים כתובים היו בפולנית, עברית יידיש ורוסית. אלה היו המלים האחרונות של יקירינו, שעות מספר טרם שהובלו לבור־המות. כתבו הורים לילדיהם, ילדים — להוריהם, אחים — לאחיותיהם, בעל — לאשתו ואשה — לבעלה, חתן לכלתו וכלה — לחתניה — כתבו האומללים לאחיהם היהודים שישארו בחיים. מאות מהם היו מוכרים לי, מהם קרובים מאוד. נחרת בזכרוני המשפט שכתב אלי חברי משה לרנר ז״ל.

במצב של עלפון עזבנו את בית־הכנסת והמשכנו לרחוב מציובסקה, מקום שם עמד ביתנו. את האדמה החרוכה מצאנו, אבל הבית היכן? בתוך עיי־המפולת מצאתי כמה מחפצי־הבית — שתיים מכרעי־המיטה, מעיל חרוך למחצה של אבא ז״ל וגם מזלג חלוד מצאנו. אילו ניתן פה לחפצים דוממים אלה, כמה מחריד היה סיפורם. אך, אולי טוב הוא שהחפצים אלמים. כי מי יודע, אם הלב לא היה נשבר לשמע התוגה הגדולה.

עוד אנו עומדים, אחים שניים, על החורבות; עוד אנו מבכים על האסון

הגדול — והנה דמות־אדם מתקרבת. אדם לבוש־קרעים, חציו במדי־חייל וחציו במדי־אזרח.

החזקנו את הרובים במצב דרוך. אולי מתקרב ובא אלינו אחד הרוצחים האוקראינים. אך ההפתעה לא אחרה לבוא: זהו אחי, האח השלישי — אברהם!

וכך ביום אחד, לאחר החורבן, מצאו שלושה אחים זה את זה על חורבות־העיר.

לכל בני עירנו בארץ ובחוץ־לארץ!
יום הזכרון הכללי ליקירינו הוא:

ו׳ באלול

ירחמיאל ווירניק

לזכר קן בית״ר בקובל

מתי התקיימה הפגישה האחרונה?

היום, בהעלותי את הדברים האלה על זכרוני, אינני יכול להשתחרר מכמיהות הלב. מה רחוקים הימים האלה! אך הזכרון בעל הכנפים חוזר ומעלה בלי הרף לפני עיני רוחי תמונות של בית בעיר מולדתי, ליל קיץ שוקט ומשפחת אנשים חיים בשלווה, אוהבים איש את רעהו ומאושרים. זקן יושב וסח באזניהם קורות ימים עברו; עיני צעירים נוצצות, צמאות, כמהות ושואפות. ופתאום? פתאום מתחוללת סערה, והיא מחריבה, הורסת ומשמידה. כמה רחוקים הימים ההם!

* * *

בהתיגענו מהדרך הארוכה אנו משליכים את מטה הנדודים, מפתחים את החגורה ויושבים בקצה השביל. מני אותו יום אנו מפנים מבט לאחור, על אותה כברת דרך נכבדה שעזבנו מאחורינו ומאחר שהעתיד מתכהה אנו מתחילים לצלול לתוך גנזי העבר. אף על פי שהגוף אינו מסוגל לשוב אל עקבותיו, הרי הזכרון בלבד, הוא העורך עליה לרגל אל הימים שעברו. הגוף ממשיך בדרכו. אפס הגוף ללא הזכרון הריהו כלילה ללא ירח, כנורת־חשמל ללא זרם.

הגוף והזכרון נמצאים על פרשת דרכים. הכיוון הוא נוגד. הגוף צועד בדרך המותווה לו על ידי גורלו הוא — אל הבלתי נודע. הזכרון אש חיה, משוטט על פני העקבות שנותרו בדרך. הוא קובץ בנאמנות רבה כל מזכרת, והוא חוזר במעוף בזק אל הגוף ההולך ומתיגע, וכזימזום דבורה, הוא מספר מה שראה.

שכן מתוך גמילות חסד מרובה, לפי שאין ביכולתו לחזור לנעוריו, מניח הגורל לנעוריו לחזור אליו.

ומני אז הוא אוהב לספר את אשר לוחש לו הזכרון.

* * *

מתי ראיתי אותם בפעם האחרונה?

וורשה, אוגוסט 1939. הנציבות החדשה של בית״ר בהנהגתו של מנחם בגין ניגשה לעבודה בכל המרץ. תפקידי בה עורך השבועון הבית״רי „המדינה" ומנהל המחלקה לתרבות. העבודה נמצאה בשלב ההכנות הקדחתניות. אבל בשטח אחד כבר היתה העבודה במלוא הקצב — בשטח העליה. אלפים רבים זורמים



ועד הסתדרות הצה"ר בקובל

למולדת בצינורות העליה שאורגנה על ידי התנועה הז'בוטינסקאית. זוהי הפעם הראשונה בתולדות ימי הציונות נפרצו השערים הסגורים של ארץ ישראל המנדטורית. ללא סרטיפיקטים מטעם הוד מלכותו הנציב העליון לפלשתינה, אולם מצויידים באמונה קדושה ונכונות להקרבה הגיעו המוני צעירים עבריים לחופי המולדת.

פתאום חל המפנה הגורלי. עם חתימת הסכם מולוטוב־ריבנטרופ עלה החום בפולין. במשרדי נציבות בית"ר, ברחוב טברדה 24, שרר דכאון. מהגבול הרומני הגיעה הידיעה כי בסניאטין נעצר הטרנספורט האחרון של עולים. למעלה מאלף איש ציפו לגבול־הגאולה ומצאו את גבול־האבדון.

ב־1 בספטמבר שקעה השמש באמצע היום. קלגסי היטלר התקיפו את פולין. ורשה הופצצה מן האויר. אבן כבדה רבצה על הלב.

בגין עוד ניסה להמשיך בעבודה, לתכנן תוכניות ולהכין כלים לביצוע. יוסף קלרמן ישב בבית הדפוס והכין את הגליון החדש של „אונזער וועלט". „המדינה" הופיע וחולק בין דוכני העתונים. אולם מדי שעה ושעה הלך וגבר החום. להקות המפציצים הנאציים הזכירו לתושבי פולין כי הנה הולכת ומתקרבת השעה הגורלית.

בגין קובע הסדר לשעת חירום. ממנה כמה בית"רים מארץ־ישראל, ששהו

אותה שעה בורשה כשליחים, שיעמדו בראש העבודה לאחר שקציני הנציבות יגוייסו לצבא. ובינתיים אנו יושבים במשרדים ומנסים להמשיך בפעולה.

ביום החמישי למלחמה מתפרץ לנציבות אורי צבי גרינברג. „מה אתם יושבים פה?" — הוא צעק — „הסתלקו מיד, פולין אבודה!" הוא הצביע על מפת פולין המותקפת מכל העברים. „אין זו שאלה של שבועות, אלא של ימים" — צעק אורי צבי. „הסתלקו, הסתלקו מיד!"

* * *

ביום השביעי יצאנו את ורשה המופצצת. בפעם הראשונה בחיי ראיתי רכבת אחרונה של עיר במצור. תמונה דומה ראיתי בסרט קולנוע, אולם תמונות הזוועה של המציאות בתחנת ורשה עלו בהרבה על תמונות הסרט. נתפזרנו בכל הדרכים, מי ברגל ומי במכונית, מי בעגלה ומי ברכבת. בגין יצא לבריסק, נתן ילין־מור לגרודנה, קלרמן לסוסנוביץ, ד"ר ישראל שייב לווילנה — ואנוכי עם ברל גייער יצאנו בכיוון לקובל עיר מולדתנו, מקום שם ציפו לנו בחרדה משפחות. באמצע הדרך נעלם גייער. הרכבת הופצצה קשות מן האויר ולא הוסיפה עוד להתקדם.

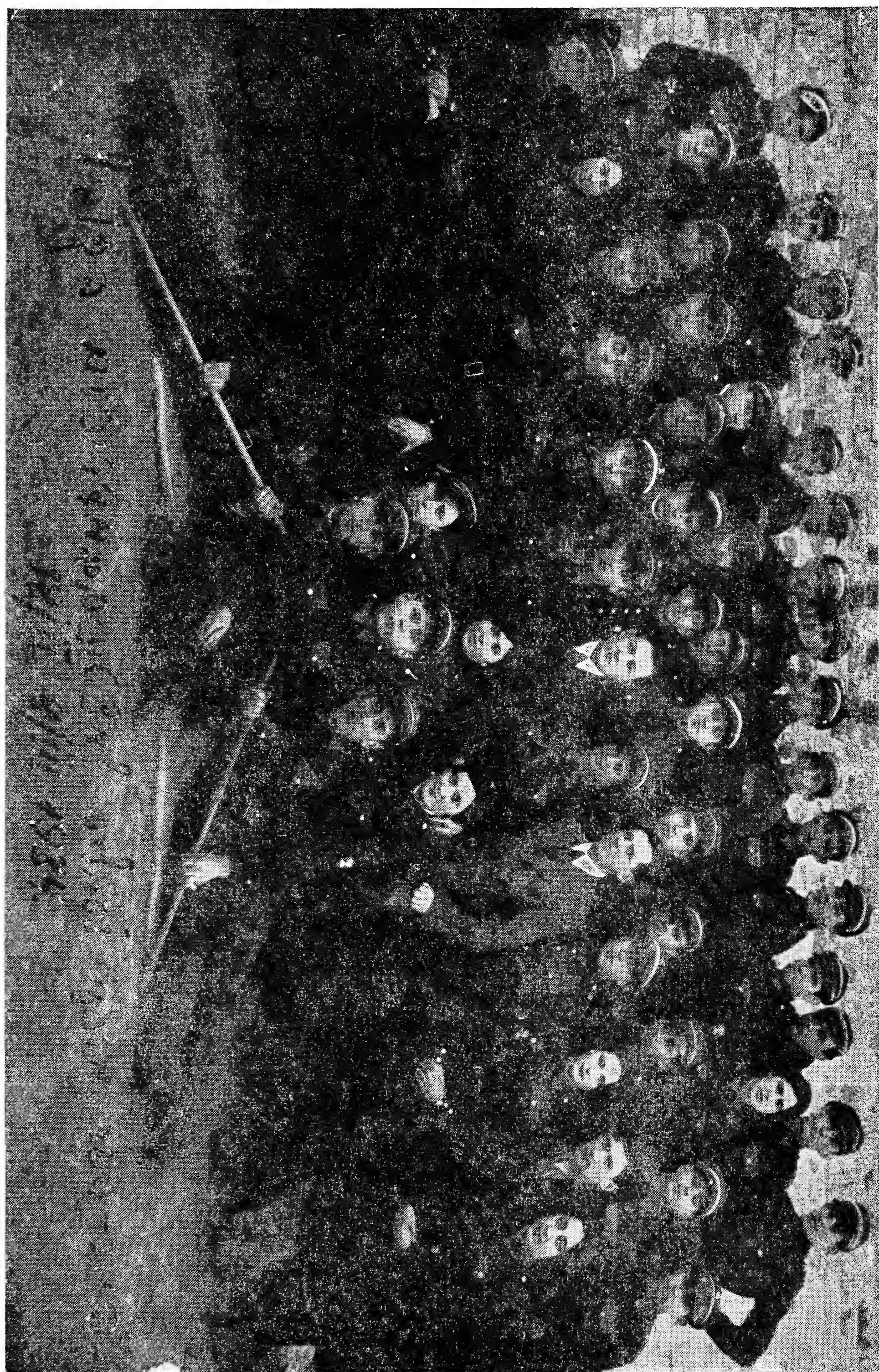
הגעתי לקובל לאחר נסיעה מייגעת והרת־סכנות בעגלת־סוסים. היה זה היום השני של ראש־השנה. העגלה נכנסה לעיר כשמבתי התפילה בקעו תקיעות שופר. „תקיעה", „שברים", „תרועה". ובין תקיעה לתקיעה בקע ועלה קול תפילת המתפללים: „היום הרת עולם"... מעולם לא הבינותי את משמעותה של תפילה זו כמו ברגעים אלה.

בבית אבא (אמי כבר לא היתה אז בין החיים) מצאתי פנים מוכרות. מצאתי שם את מוסקה שטיין, שרגא חייטין, יוסף קלרמן, ישראל שייב. בקיצור, מצאתי בביתנו את רוב קציני הנציבות של בית"ר, מרכז הצה"ר ו„ברית החייל". נסענו, כל אחד בכיוונים שונים, למקומות שונים, וכולנו הגענו לקובל. כל יתר הדרכים היו כבושות בידי הנאצים.

* * *

אז ראיתים בפעם האחרונה. בפעם האחרונה ראיתי את קרובי בדם, את אבא, אחי ואחותי — ואת קרובי ברוח, נציגי בית"ר בקובל שבאו לקבל עצה והדרכה כיצד להתקדם על מנת להגיע לארץ. היו ביניהם פנחס קופלברג, גרינבלט, גוטמן (שהצליחו להגיע אחרי טילטולים ועינויים רבים לישראל) וכן רבים שנפלו באמצע הדרך וגם מקום קבורתם לא ידוע.

* * *



בשטחה היתה קובל העיר הגדולה ביותר בווהלין, אולם סגולה זו לא עמדה לה כדי לשמש בירת הגליל. את הכתר הזה קיבלה לוצק. שם ישבו ופעלו שלטונות הגליל ומשם יצאו החוטים לראשי המחוזות. אולם שונה היה המצב במפה הגיאוגרפית של בית״ר. הקן בקובל היה אחד הקנים הטובים והמאורגנים ביותר לא רק בווהלין אלא בפולין הגדולה ורחבת הידים. לא עבר זמן רב והנציבות בורשה קבעה את קובל כמרכז ווהלין. פה הוקמה המפקדה הגלילית ופה פעלו מחלקותיה השונות. ראשי הקן בקובל שימשו גם כחברי המפקדה הגלילית ומפקד הקן היה ברוב המקרים גם מפקד הגליל. בין הבית״רים והצה״רים בקובל שמילאו תפקידים מרכזיים בפעולות המפלגתיות השונות יש להזכיר את: שבתי שיכמן, יעקב יונדוף, יוסף נאמן, פנחס פנטורין, פנחס קופלברג (כולם בישראל); שמואל ציון, יוסף גלמן, יצחק צימרינג, יוסף שפירא, יוסף אברך, נתן צוקרמן, גלפנד, וינברג, קראוזה ורבים אחרים שהושמדו על ידי המרצחים הנאציים והוטמנו בקבר האחים הגדול.

בזכותם של אלה ורבים אלמונים אחרים הוקמה, גדלה והתפתחה התנועה הז׳בוטינסקאית בקובל. מועדון התנועה שימש להם גם לבית. פה, בין ארבעת הכתלים, המקושטים בסיסמאות ציוניות, הם בילו את רוב שעות היום והלילה. פה חונכו וגדלו בני „הדור הגאון הנדיב והאכזר", שנתן לעמנו חולמים, לוחמים ובונים.

* * *

רק מעטים, מעטים מאוד מהם, הצליחו להגיע אלינו. רובם מצאו את מותם בתאי הגאזים של המרצחים הנאציים. הם אינם עוד בין החיים. ובכל זאת הם מהלכים בינינו תמיד. בלילות שחורים, כשאנו מתבודדים עם עצמנו, הם פורצים את החומות הרבות ומופיעים מול עינינו. והם רוצים מאוד שנדע כי מהלכים בינינו.

י ת ג ד ל ו י ת ק ד ש ש מ ם ל ע ד.

עם חתימת הספר הגיע אלינו מאמרו של בן־עירנו ירחמיאל וירניק. אם כי לפי הדין, מקומו של מאמר זה הוא בפרק אחר, מכל מקום סבורים אנו כי מוטב שנחטא לכללי העריכה ואל נחטא לשלימות הנצחת־העיר.

ה ע ו ר ך.

ש. חלקין

טיפע גריבער, רויטער ליים

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.
פרילינג — פלעגן סעדער בליען,
האַרבסט־צייט — פלעגן פויגלען ציען,
ווינטער — פלעג דאָרט פאַלן שניי,
איצטער — בליט דאָרט ווינד און וויי.

ס׳האָט מיין היים אַ בראָך געטראָפן.
טיר און טויער זיינען אָפן
פאַר די רוצחים, פאַר די שינדער,
די וואָס קוילען קליינע קינדער,
די וואָס הענגען אויף די זקנים,
די וואָס שאַנעוון נישט קיינעם.

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

יאָר נאָך יאָר זיינען אַריבער,
פולע זענען יענע גריבער,
און נאָך רויטער איז דער ליים,
יענער ליים איז איצט מיין היים.
דאָרטן ליגן מיינע ברידער,
די צעריסענע אויף גלידער,
די גע׳שחט׳ענע אין שטוב,
די צעשאָסענע ביים גרוב.

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

קומען וועלן גוטע צייטן,
וועט דאָס מזל אויך זיך בייטן;
וועלן ווייען ווערן לינדער
וועלן ווידער וואַקסן קינדער,
וועלן קינדער שפּילן, רוישן,
ביי די קברים פון די קדושים,
ביי די טיפע פולע גריבער —
אַז דער וויי זאָל ניט אַריבער.

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

„אייניקייט״, מספר 31 (91) 3.8.1944.

ש. הלקין

בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים, שׁוּחוֹת־דָּם

בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים, שׁוּחוֹת־דָּם —
הָיֹה הָיָה לִי בַּיִת פַּעַם.
בַּאֲבִיבִים — פִּרְחֵי־הוֹד, פָּרְחוּ שָׁם,
בִּסְתָוִים — צִפֳּרֵי־נוֹד, צָרְחוּ שָׁם,
בַּחֲרָפִים — שַׁלְגֵי־אוֹר, זָרְחוּ שָׁם;
עַתָּה — פּוֹרְחִים שָׁם הַחֶתֶף,
שְׁכֹל, אֲבַדּוֹן, קֶטֶב.

עַל בֵּיתִי רַד הַשֶּׁבֶר.
פָּלוּשׁ הוּא מִכָּל עֵבֶר;
כָּל מְבוֹאָיו עוֹמְדִים פְּרוּצִים
לִפְנֵי פּוֹרְעִים מְנָאֲצִים —
לִפְנֵי זֵד, לִפְנֵי תּוֹלֵל,
טוֹבְחֵי־אֵם וְרוֹטְשֵׁי־עוֹלֵל,
חוֹנְקִים, תּוֹלִים זְקֵנִים שַׁחִים,
וְאֵינָם יוֹדְעִים רַחֵם.

בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים, שׁוּחוֹת־דָּם —
הָיֹה הָיָה לִי בַּיִת פַּעַם.

שָׂדוֹת נוֹבְלִים, שָׂדוֹת מוֹרִיקִים,
וְהַבּוֹרוֹת הוֹלְכִים וּמַעֲמִיקִים,
וְהָעֲפָרִים הוֹלְכִים וּמַסְמִיקִים,
וּמֵתִים מְמַלְּאִים אֶת חֲלָיָתָם.
בּוֹרוֹת אֵלֶּה — בֵּיתִי שָׁם,
שָׁם מֻטָּלִים אַחַי מְחֻנָּקִים,
עַל אֶבְרֵיהֶם הַמְרֻסָּקִים,
הַיְרוּיִם כָּאַרְנָבוֹת,
בַּבָּתִּים וּבַשּׁוּחוֹת.

בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים, שׁוּחוֹת־דָּם —
הָיֹה הָיָה לִי בַּיִת פַּעַם.

עוֹד תָּבֹאנָה עִתִּים טוֹבוֹת,
בְּכַנְפֵי הַגּוֹרָל וְהַתְּמוּרוֹת;
וְהַפְּצָעִים יִגְהוּ וְתַעֲלֶה אֲרוּכָה,
וְהַבָּנִים יִגְדְּלוּ בִּמְנוּחָה,
וְהַבָּנִים יִגְדְּלוּ וְיִצְהֲלוּ
וְאֶל קִבְרוֹת קְדוֹשִׁים יַעֲלוּ
וְיִתְּנוּ עַל בּוֹרוֹת־הַדָּמִים
וְהַכְּאֵב לֹא יָשֹׁךְ לְעוֹלָמִים!..

בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים, שׁוּחוֹת־דָּם —
הָיֹה הָיָה לִי בַּיִת פַּעַם.

(תרגם מאידיש: י. טייטלקר)

דבורה באראן הי״ד



ילידת קובל. אביה סוחר מנופקטורה, ציוני ואדוק. חונכה בבית־ספר „תרבות" בעירה ואחרי כן ביקרה בבית־ספר מקצועי של „אורט". ל„החלוץ־הצעיר" הצטרפה עוד בימי לימודיה. בסוף 1938 יצאה להכשרה לקיבוץ בורוכוב בלודז ועבדה במתפרתו, ועם חיסולו בימי המלחמה הצטרפה לקבוצת שש החברות שנשארו בלודז לשמור על גחלת הקיבוץ והתנועה. המרכז העבירה אחרי־כן לוארשה. עברה לפלוגה החקלאית של „החלוץ" בצ'ֶרניאקוב. עשתה את כל העבודות כאחת החברות האחראיות ביותר. הצטרפה לפלוגות הלוחמים של „דרור". נלחמה בשטח ה„גיטו המרכזי" בפלוגת חנוך גוטמן. כבת 23 היתה בנפלה בקרב הגיטו, והנשק בידה. היא נפלה ב־3 במאי 1943.

(מתוך הספר „חורבן ומרד של יהודי ורשה" מאת מלך ניישטט).

דברים לזכרה

הבונקר איכסן כמה מפלוגות הלוחמים. יום אחד הותקף במפתיע על ידי הגרמנים. הם ידעו שכאן מצויים לוחמים יהודים, וצרו עליו מבחוץ וצרחו: לצאת! המצב היה עדי אובד. אבל הניך גוטמן לא איבד עשתונותיו: פקד על דבורה באראן, חברת תנועתנו, מצוינת בנאמנות, במסירות וביופי, לצאת ראשונה לקראתם; הניח שהגרמנים לא יירו עליה. ואכן, בהגיחה נדהמו הגרמנים ליפיה ולהעזתה, ובן־רגע הממתם ברימון שהטילה, והם נפוצו מבוהלים לכל רוח. למחרת סופר לי שהגרמנים חזרו ותקפו את הבונקר, זרקו לתוכו רימונים, ועשרה חברים, ודבורה באראן בתוכם, קיפחו את חייהם.

(מדברי צביה לובטקין ב„ספר מלחמות הגיטאות", עמוד 191).

ליובה לדרהנדלר הי"ד



ליובה היתה בתו של טוביה לדרהנדלר. היא סיימה בהצטינות את לימודיה בבית־ספר תיכון והתכוננה לעלות ארצה.

כשהגרמנים כבשו את קובל נשארה ליובה בעיר. כשיהודי העיר נכלאו בשני הגיטאות, הצליחה היא להמלט מהעיר, והתחבאה ביערות שבסביבות קובל, ששם פעלו פרטיזאנים. היא התחפשה לנוצריה ושמשה כמקשרת בין פלוגות הפארטיזאנים השונות.

עד יולי 1944 הצליחה להתחמק מעין־המרצחים. יחד עם שלוש חברותיה גרה היא כנוצריה ברחוב מונופוליובה. היא המשיכה בפעילותה כפרטיזאנית ובאה במגע עם הפרטיזאנים היהודים שביערות קובל.

שבועיים לפני שהרוסים כבשו את העיר, הופצצה היא על־ידם. גם הבית שבו התגוררה ליובה וחברותיה הופצץ קשות והן נאלצו לעזבו.

פולני אחד, בן־בליעל, זיהה אותן כיהודיות ומסרן לידי הגסטאפו. ארבעת הנערות נורו בו במקום ואת גוויותיהן השליכו לתוך נהר הטוריה.

ליובה היתה בת 23 בנפלה לפני בני־עולה.

(מתוך „פנקס קובל" שהופיע בארגנטינה).

לאה פיש הי"ד



נולדה בהורוכוב שבווהלין ב־1918, בבית ציונים שומרי־מסורת. למדה בהצטיינות בבית־ספר פולני ואצל מורים פרטיים לעברית, הצטרפה ל„החלוץ הצעיר", ארגנה את סניפו בעיירתה. בת 18 יצאה להכשרה לגרוכוב ומשם נקראה לפעולות הדרכה. כמה פעמים החליטה לעלות לארץ־ישראל, אך נשמעה לדבר חבריה לעבודה בתנועה וקיבלה מרותם. עבודתה בתנועה היתה מלווה השתלמות עצמית.

עם פלישת הגרמנים עברה לוילנה, נשלחה לקובנה לעבוד בתנועה בליטא, ומילאה בנאמנות את שליחותה. אף השתלמה ולמדה שפות. בתקופה זו היו לה סיכויי עליה, אך המרכז שוב החליט לעכבה, ועל אף געגועיה העצומים לארץ־ישראל נשמעה. נדדה על פני עיירות ונשאה אל בין המוני הנוער את רעיון ארץ־ישראל.

עם סיפוח ליטא לרוסיה וירידת התנועה הציונית למחתרת, נסעה למוסקבה והתדפקה לשוא על דלתות משרדים שונים להשגת אפשרות עליה, חזרה לוילנה ומשם הגיע מכתבה האחרון לארץ־ישראל. מבין השורות ניבט שברון־לבה על שלא עלה בידה לעלות. עם ההחלטה להעביר חלק מהמרכז לווהלין, עברה מווילנה ללבוב ואחרי־כן לקובל. רק בעקיפין הגיעו הרבה ידיעות על פעילותה הרבה, ושמה נזכר הרבה בין החברים המרכזיים והפעילים. חבל ווהלין היה מקום פעולתה האחרון. חברים, שבקרו בקובל אחרי שחרורה מהנאצים, מצאו בבית הכנסת שנשאר קיים, ארבעה שמות חרותים בקיר, תחת הודעה שהם הולכים למות — והיא בכללם.

(מתוך הספר „חורבן ומרד של יהודי ורשה" מאת מלך ניישטט).

שיינדל שורץ הי״ד



נולדה בקובל להורים אמידים, ציונים מתקדמים, שדאגו להנחיל לה חינוך מושלם כללי וציוני עברי. למדה בגימנסיה העברית של „תרבות" בקובל והיתה אחת התלמידות המוכשרות ביותר. פעילה בועדות השונות בכיתה. שקטה, חברית, ענווה, נוחה לבריות, עוזרת בטקט ובטעם לנחשלים בלימודים מבלי להבליט את עצמה, חביבה על התלמידים והמורים. בהילוכה ובלבושה פשוטה עד כדי הזנחה. יפה, אצילה, כבשה לבבות במבטה העליז, בעיניה השחורות ובתלתליה הבהירים. לא היה בה שמץ של גנדרנות. פניה הביעו רוך ועדנה, טוב לב ושכל ישר. ב־1937, בהיותה בכיתה השביעית של הגמנסיה, הצטרפה, אחרי שהתחבטה הרבה והתגברה על התנגדות רבה בבית (בו ביקשו שתצטרף לאחת התנועות של תלמידי הגמנסיה), ל„החלוץ־הצעיר" בעירה, שהיו בו בעיקר בני עניים ועמלים. היתה בין המארגנות של חוג ה„חלוץ־הצעיר" בכיתתה, התמסרה בהתלהבות לפעולת הסניף, למדה, ארגנה טיולים, הדריכה וחנכה ובפעולות אלה נמצא לה תוכן חייה. עם הצטרפותה לתנועה רצתה להפסיק את לימודיה ולצאת מיד להכשרה. אולם הוריה התנגדו לכך, ושלא לצערם הסכימה להשלים את לימודי הגמנסיה וסיימתם בהצטינות. וב־11 ביוני 1938, יומיים אחרי סיום בחינות הגמר, יצאה, בהרגשת אושר, להכשרה לגרוכוב. קשתה עליה ההסתגלות הפיסית לאורח החיים החדשים, חיי עבודה וקומונה, אך התגברה על כך, עבדה בלול ודברה באהבה על אפרוחיה. השתתפה גם בסמינריון העולמי של „החלוץ" שנמשך שלושה חדשים; כשקיבוץ גרוכוב קלט קבוצת נערים פליטים מגרמניה, נבחרה כאחת המדריכות, עמדה בתפקיד זה ומילאה אותו בנאמנות ובמיטב יכלתה. בלעה את העתונות הארץ־ישראלית והקבוצית. הקשיבה לדברי השליחים. ימיה בהכשרה עברו עליה בשמחת היצירה ובצפיה לעליה.

ב־1 בספטמבר 1939 הופצצה גרוכוב על־ידי הגרמנים, ועם זאת לא נמצא, מתוך 250 חבר, אחד שיהא מוכן לעזוב את המקום. הכל המשיכו בעבודה; ברפת, בלול, בשדה. שיינדל השקטה, העדינה, ידעה לחזק ולעודד. ידיה בכל ולבה לכל. כשמרכז „החלוץ" חייב לעזוב את המקום והחברים התכוננו במאורגן

לדרך, היתה היא בין האחראים והמארגנים. עשרה ימים נמשכה ההליכה לקובל, בכבישים המופצצים על־ידי הגרמנים. הלכו בלילות ובימים, הסתתרו ביערות. הרעב הציק, הנעלים בלו והרגליים נפצעו. היא עומדת בכל הקשיים, מתחזקת ומחזקת אחרים. ורק באין איש רואה מתפרצת בבכי. בימי נסיון אלה חושלה, בגרה.

בקובל החליטה התנועה על דרכה בימי השואה. שליחים יוצאים לגבול רומניה, חברים נצטוו לחזור לוארשה, להקים את תנועת המחתרת. יוצאות קבוצות לוילנה הליטאית, מתוך תקוה לעלות לארץ־ישראל. עליה הוטל להיות המקשרת ולהביא את דבר התנועה בימים אפלים אלה לכל רחבי גליל ווהלין וביליסטוק. פעולה קשה ומסוכנת. כדי להקל על מילוי תפקידה נרשמה כסטודנטית באוניבר־סיטה בלבוב. עליה להגיע לעיירות נדחות, למצוא חברי תנועה, לעודדם, לארגנם המישיות־חמישיות ולהדריכם בפעולתם. בכל מסירותה וחום לבה היא נושאת בעול התפקיד. רק אחת לשלושה חדשים יש לה אפשרות להפגש עם יתר החברים הפעילים.

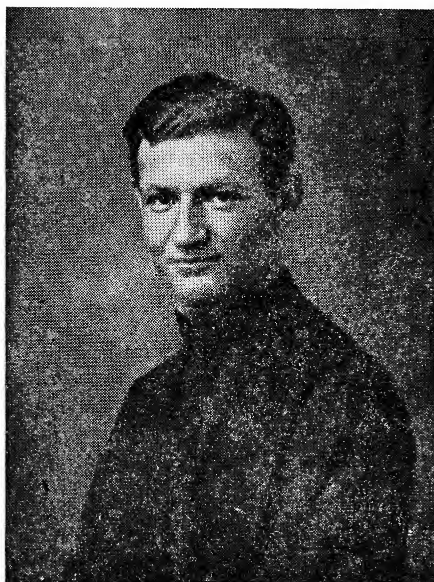
תחילת 1941 התקיים סמינריון לפעילי התנועה הליטאית במחתרת וילנה. עליה להבריח את הגבול והיא מגיעה ומוסרת דין־וחשבון על הנסיון שרכשה בפעולת המחתרת בשטחי פולין לחברים שעליהם להתחיל בפעולת המחתרת בליטא. בוילנה היא נפרדת מעם החברים העולים לארץ־ישראל. אין מרירות בלבה שאינה בין העולות. „אי אפשר אחרת" — היא מסבירה לחברים. עליה להשתתף בהקמת התנועה החלוצית במחתרת וחידושה. דאגתה היא שחבריה בארץ־ישראל לא ישכחוה. בפעולה זו נאסרה על־ידי השלטונות הסוביטיים והוחזקה בבית־הסוהר בלוצק יחד עם יצחק (אֶדאֶק) גולובנר.

נמלטה עם כיבוש לוצק על־ידי הגרמנים והמשיכה פעולתה בתנועה במחתרת גם בימי הכיבוש הנאצי. קשה היה לקיים את הקשר עם שטחי פעולתה — מחוזות הספר של פולין, ואף ידיעות מעטות הגיעו על פעולתה. אך ידוע שהוטל עליה תפקיד קשה. המשיכה לנדוד במקומות, להעביר חומר. במכתב „החלוץ" בפולין מ־15 בנובמבר 1943, להסתדרות העובדים בארץ־ישראל, שמה בין העסקנים המרכזיים שנפלו במחוז ווהלין, והיא בת 23.

חברים שבקרו בקובל לאחר שחרורה מידי הגרמנים, מצאו בבית־הכנסת שנשאר קיים רק בחלקו, כתובות שונות חקוקות על הקיר וביניהן, במסגרת מיוחדת, כתובת עברית: „שלום לחברים מקבוצת חלוצים ההולכים למות. נאמנים נשארנו לרעיוננו עד הסוף. נקמו נקמת דמנו השפוך" — וחתומים ארבעה שמות: שינדל שורץ מקובל, לאה פיש מהורוכוב, רחל פוגלמן מלאחוביץ, ודוד אייזנברג מורשה.

(מתוך הספר „חורבן ומרד של יהודי ורשה" מאת מלך ניישטט).

יחיאל שיינבוים הי״ד



יחיאל שיינבוים נולד ב־2 בדצמבר 1914 באודיסה. במלאת לו שנתיים יצאו הוריו, אביו פנחס ואמו זלטה, מאודיסה לקובל. שלושה בנים היו: הוא, יחיאל, ושתי אחיות. אחת מהן, אורה, היא בארץ־ישראל בקבוץ יגור. יחיאל למד בבית־ספר של „תרבות" והצטרף לתנועת „פרייהייט" („דרור") סניף קובל. בן שש־עשרה ברח לקיבוץ קלוסוב. מבנה גופו החלש לא יכול לעמוד בעבודה הקשה והוא חלה. אביו ואחותו באו להחזירו הביתה. אבל הוא התעקש וסרב לשוב.

כשהגיעה שעתו לשרת בצבא למד בהתמדה את מלאכת הקרב וההגנה והגיע למעלת קצין. מן הצבא חזר לקיבוץ קובל והיה נוסע ועובר בווהלין כולה ואחרי־כן בפולין הקונגרסאית, כדי לארגן סניפי „פרייהייט" במקומות. בשנת 1938 השתתף בועידת האחוד של „פרייהייט" — „החלוץ־הצעיר"; ב־1938 — 1939 ישב בקבוץ בורוכוב בלודז. פעמים הרבה עמד לעלות לארץ־ישראל. אולם הועד המרכזי לא הרשהו לעלות, כי דרוש היה לפעולת הארגון והחינוך. ב־1939 עסק יחיאל בהעברת חברים מפולין הכבושה בידי הנאצים, דרך ווהלין, לוילנה. יחד עם חברים אחרים הוא מקים את סניף „פרייהייט" ומתמסר באהבה לחינוך הילדים. בשנת 1940, כאשר מרבית חברי הקבוץ „שחריה" עוזבים את וילנה, מחליט המרכז כי על יחיאל להשאר במקום ולסייע ביד החברים הנשארים לנהל את העבודה. ואז פרצה המלחמה. יחיאל משתתף בפגישות החברים בחוות „שחריה"

בוואלאקומפה וביער זאקראט. רעיון הפארטיזנקה עולה על לבו. ב־6 בספטמבר 1941, שעה שגורשנו כולנו לגיטו, אמר לי יחיאל: חובה היא היום להסתלק ליער.

אולם אני ביקשתי ממנו להצטרף אל כל היהודים ההולכים לגיטו, באין אתנו כל נשק ובאין לנו כל מגע עם התנועה הפארטיזנית.

גרשו אותנו מרחוב וויוולסקה, מקום מגורנו, דרך רחוב נובגורוד. פתאום פותח יחיאל בשיר חלוצי. הכל מסתכלים בו, רואים אותו כמטורף... הרי הוא מתחיל בשיחה עם היהודים המהלכים: יהודים, הביטו־נא, הבינו־נא מה שנעשה בנו! אל תאמינו בנסים...

— — — אוגוסט 1943. אחרי ה„אקציה קובנה פונאר" — יחיאל עובד במרץ קדחתני. הוא מכנס סביבו חלוצים ומארגן אותם. הוא הנהו מפקד של באטאליון.

ב־1 בספטמבר 1943, בחמש לפנות בוקר, שעה שהגרמנים התנפלו פתאום על הגיטו, הוזעק יחיאל מיד לפעולה. בזריזות ובבטחון של איש צבא מובהק נתן פקודות, כינס קבוצות, העלה את הנשק מן המרתפים והעליות — — — והגיטו נאנק וגוסס. יהודים, משפחות־משפחות, הולכים אל שער הגיטו, אל הגרמנים: יהודים רצים למלינות, נסגרים שם.

יחיאל צופה ורואה כל זאת. אשתו הכורעת על ידו מספרת: הוא קדח, ידיו רעדו בחזקה — אך עדיין לא באה הפקודה לירות. הוא היה נסער מאוד ברוחו, דבר על ארץ־ישראל ואמר: אם נצא חיים היום הזה, נצא עוד הלילה ליער; אי־אפשר להמתין עוד.

הגרמנים עשו את מלאכתם ויצאו במרוצה לרחוב. משראה אותם יחיאל, פתח באש. הוא הזדקף מלא קומתו ליד החלון וירה כמשתולל. הגרמנים השיבו בנשק אוטומטי. כדור אחד פגע בצווארו של יחיאל וזרם דם נשפך על אשתו. היא הספיקה עוד לעצום את עיניו ולהימלט. כי עוד מעט השתערו הגרמנים על המצודה אשר מפקדה ניטל ממנה, בזזו את הבית ופוצצוהו.

אחרי־כן, כאשר היתה הדממה, לאחר שנעקרו ששת אלפים יהודים מתוכנו, מצאנו את גוויתו של יחיאל. הוא היה מוטל על פני גל אבנים עשנות, גופו שלם. רק בנוגה הפנים שהצהיבו קפאה ארשת ההתרגשות ושכרון הנקמה.

השכבנוהו בארון ונשאנו אותו אל השער. שארית לוחמי־הגיטו וכל הגיטו כולו חלקו לו כבוד אחרון.

(מתוך הספר „ירושלים דליטא במרי ובשואה", מאת ד"ר מ. דבורז'צקי, עמ' 398—394).

צבי רזניק

מפעולות ארגון יוצאי קובל בישראל

אפשר לכתוב ספר שלם על התרומה שתרמו בני־קובל בכל שטחי־היצירה בארץ: בחקלאות, בבנין, בסלילת כבישים, בספרות, באמנות, בהוראה, בהגנה, במלחמת־העצמאות, בהעפלה, במאבק עם ממשלת־המנדט, בכיבוש העבודה, באיגוד המקצועי, בקואופרציה, בעסקנות צבורית, בחרושת וסדנאות. כמעט שאין ענף פנוי מפעילותם של בני־עירנו. יתכן שיכתב פעם הספר הזה, והכרחי שיכתב.

אולם, במסגרת ספרנו זה שהוא כולו קודש להנצחת זכר יקירינו, לא נוכל לסקור את כל המעשים האלה, וסקירתנו מצטמצמת במסגרת הפעולות הפנימיות שנעשו החל מייסוד ארגוננו.

הארגון נוסד למעשה עם הגיע הידיעות המחרידות הראשונות על השמדת יהודי־העיר. בלב כל אחד מאתנו הורגש הצורך להתכנס, להוועד יחד, להגביר את העזרה ההדדית, להגיש סעד לאודים המוצלים שנצלו מהתופת האיומה, ובעיקר — לשמור על גחלת העיר שלא תכבה.

עד שנת 1951 פעלו ועדים שונים, שהורכבו מהחברים הבאים: אשר לובלינסקי, מרדכי מוקרין, משה ויסברוט, זלמן צין, יעקב קמינר, אליעזר רויטנברג, שלמה חרי, העורך דין יצחק איזן, פינציע פנטורין, דבורה רייכשטול, אלי מנדל, ויזכר לטובה זכרם הברוך של חברי הועד שהלכו לעולמם: ברוך טננבוים, מאיר קדיץ, מנדל קוסובסקי ופנחס שורץ ז"ל.

חברים אלה היו חלוצי־הארגון הראשונים שיצרו יש מאין, התמסרו בלב ונפש ועשו כמיטב יכלתם להגברת ולהאדרת פעולות הארגון.

באספה הכללית שהתקיימה ביום 10.11.51 נבחר ועד חדש, שהורכב בעיקרו מכוחות צעירים ורעננים, אנשים תוססים ומלאי־מרץ, בעלי רצון כביר ויכולת רבה. בין חבריו נמנו: פנחס דרורי (יו"ר), משה גיטלים (מזכיר), משה ויסברוט (גזבר), בלומה שפירא, שמואל ויקוס, מרדכי ארליך, תמר קרביץ, פנחס קופלברג, פנחס פנטורין ואליהו מנדל.

על חשבון הועד הזה יש לזקוף כמה הישגים חשובים: ייסוד קופה לעזרה הדדית, בחירת ועדות שונות, צרוף חברים מחוץ לתל־אביב לועד — יוסף ברונזפט (חיפה), פינציע פנטורין (ירושלים) ומנדל קוסובסקי ז"ל (חדרה). כמו כן נבחרה ועדת־בקורת שחבריה היו: זאב גסקו, יצחק מרגלית והד"ר אברהם גורלי שנספה במבחר עלומיו.

הועד הזה הנציח את עצמו במפעל־הנצחה חשוב — נטיעת חורשה על־שם קדושי עירנו.


חרש
קדושי קובל

הח׳ קונה אטלס, מהפעילות במפעל זה כותבת בין היתר:

„הרעיון הזה קרם עור בשנת 1954. עוד לפני זה תרמו בני עירנו שבארגנטינה סכום ידוע למטרה זו, אולם לא היה בו כדי לגשת להגשמת הרעיון. דרוש היה סכום נוסף של אלף לירות, כדי להציב מצבה בחורשה של קדושי־קובל ביער הכללי של קדושי פולין.

ראינו במפעל הזה אחת האפשרויות להפגנת רצוננו לזכור ולא לשכוח את קרבנות עירנו, אשר נלקחו מאתנו באכזריות והושמדו על לא עוון בכפם.

הקימונו ועדה שספחה אליה פעילים, שבקרו בבתי בני־עירנו והתרימו אותם למספר העצים כמספר נפשות משפחותיהם אשר נספו בשואה.

הקצבנו גם אחוז מסוים מתרומות כל תורם להנצחת אלמונים, שלא נמצא להם גואל.

מקץ שנה לעבודתנו הברוכה יצאנו, ביום הזכרון הלאומי לשואה ולגבורה, לטכס נטיעות וגילוי שלט על־שם קדושי־קובל.

מדי שנה בשנה נוהגים אנו לבקר ביום זה בבית־הקברות הסמלי הזה ולהתיחד עם זכר יקירינו שמתו מות קדושים".

בחודש אוגוסט שנת 1953 נבחר ועד חדש בהרכב: אליהו מנדל, בלומה שפירא, מרדכי מוקרין, שמאי פרנקפוביץ׳, קונה אטלס, יחזקאל גולדברג, שלמה סירק וצבי רזניק. לועד הזה צורף החבר דוד בליט. בישיבת הועד הראשונה נבחר הח׳ צבי רזניק כמזכיר הארגון ויחזקאל גולדברג — כגזבר.

הועד הזה השלים את מפעל יער קדושי־קובל. עלינו לציין לשבח את עבודתו המסורה והפוריה בשטח זה של הועד, שהשקיע מרץ רב בעבודה קדושה זו. הוצבה מצבת־זכרון לזכר קהילת־קובל ביער הקדושים בהרי ירושלים.

ביום ששי 25.6.54 התקיימה מסיבה שהוקדשה לסיום המפעל ולכבוד האורח מאורוגוויי מר זיסיה ורבה, שתרם לארגון 50 דולר.

באותה שנה הוגשה תמיכה ועזרה לחולים כרוניים ולמחוסרי־עבודה. נתנו הלואות לנצרכים, נהלנו חליפת מכתבים ענפה עם ועד בני־עירנו בארגנטינה בענין הסדרת משלוח החבילות לזקוקים לכך, וכן נעשו ההכנות לקראת האספה השנתית והאזכרה כנהוג מדי שנה בשנה.

באספה השנתית בתאריך 4.9.54 נבחר ועד חדש: בלומה שפירא, דוד בליט, ליובה גולדברג, קונה אטלס, טוביה ויסברוט, אברהם ויקוס וצבי רזניק

האחרון המשיך בתפקידו כמזכיר והח׳ליובה גולדברג — כגזברית. הועד המשיך בטיפולו הרגיל, דהינו, הגשת סיוע לנצרכים ומתן הלוואות.

בליל שבת 7.5.55 התקיימה מסיבה לכבוד האורחים מארגנטינה: מר חיים וינטר (יושב־ראש ועד בני־עירנו בארגנטינה), שתרם 100 לירות לפעולות הארגון; מר פלדרמן, שתרם 25 דולר ומר באלר, עורך „פנקס קובל" שהופיע בארגנטינה באידיש.

אחרי המסיבה התקיימה שיחה עם מר וינטר וכתוצאה מכך נשלחו אלינו 20 טופס של „פנקס קובל" כתרומת הועד ואנו מכרנו כל „פנקס" בסך של 10 לירות.

באספה השנתית שהתקיימה ביום 24.8.55 נבחר ועד חדש בהרכב: דוד בליט, בלומה שפירא, פנחס פנטורין, ליובה גולדברג, אברהם ויקוס, טוביה פריד, תמר קרביץ וצבי רזניק. הח׳ ליובה גולדברג המשיכה כגזברית והח׳ צבי רזניק כמזכיר. נבחרה ועדת־בקורת — מנדל טורצ׳ין, שלמה חרי, יצחק מרגלית וברנשטיין.

בתקופת כהונתו של הועד הזה החל מימושו של מפעל־ההנצחה הגדול — הוצאת „ספר קובל".

כל הועדים הקודמים חלמו על הוצאת הספר. ענין זה לא ירד מסדר־יומם. נבחרה מערכת וועדת־הספר, נבחר חבר־פעילים, נשלחו חוזרים ומכתבים, בהם נתבקשו בני־העיר להעלות על הניר את זכרונותיהם — והענין לא זז. הספר חיכה איפוא לגואלו. עד שהועד הצליח לגייס את בן־עירנו אליעזר לאוני־צופרפין, שנאות להתמסר כולו להוצאת הספר. בחירת הח׳ לאוני כעורך הצליחה למעלה מהמשוער. הודות לשקידה מתמדת ועצומה השכיל הח׳ לאוני לאסוף חומר וגם לתרום ממקורו הברוך להוצאת ספר־ענק שטובי בני־עירנו משתתפים בו, והעיר החרבה זכתה למצבה שהיא ראויה לה.

כשרעיון הוצאת הספר יצא מן הכוח אל הפועל ותיק העורך נתמלא חומר רב, נדרש הועד לפעולה מוגברת כדי לאסוף את הכספים הדרושים למימון מפעל־הנצחה זה.

ראשית מעשהו היתה לכנס כינוסים, שהוקדשו להקראת קטעים מהחומר וכן להחתמה על הספר. בחיפה נתקיימו שלושה כינוסים כגון אלה והוכתרו בהצלחה.

גם בירושלים קימנו כינוס בקשר עם הוצאת הספר. הועד המקומי קיבל על עצמו להפיץ את הספר בין בני־עירנו הירושלמיים.

בתל־אביב נתקיימה אספת פעילים בבית־הימאים. בא קהל רב שהקשיב בדריכות רבה להקראות על חורבן העיר. בו במקום שלמו הנוכחים מפרעה בשעור 5 לירות ע״ח הספר.

הפעולה השניה היתה סידור נשפי־פורים, שהכנסתם היתה קודש להוצאת הספר. סודרו שני נשפים כאלה והכנסתם שמשה צבת ראשונה לגילוי מקורות למימון הספר. נוסף על־כך נוסח חוזר באידיש, שנשלח לאחינו בארצות־הברית, ומר מייצה לוין נענה הראשון לקריאתנו זו בתרמו 25 דולר.

אולם, מפינה אחרת בעולם — מצרפת — קבלנו עזרה חשובה הן בכספים והן בדברי־זכרון על העיר. בן־עירנו מאיר (מירון) רוזנבלט התיצב בראש פעולה זו. הוא גייס כספים, אסף חומר לספר, יצר אוירה סביב הספר, באופן ש„המושבה״ הקובלאית בפריס עשתה את המוטל עליה במלוא־האחריות.

באספה השנתית ביום 13.8.56 נבחר ועד חדש שבין חבריו נמנו: דוד בליט, בלומה שפירא, סימה פנטורין, ליובה גולדברג, טוביה פריד, לאה פידל, נח ביין וצבי רזניק. ועדת הבקורת: אליהו בטר, יחזקאל גולדברג ואשר לובלינסקי. המזכיר — צבי רזניק, גזברית — ליובה גולדברג.

הועד הזה הגביר את מאמציו לגיוס הכספים לשם הוצאת הספר. הוא ביקר בבתי בני־העיר והעביר מפעל־החתמה.

לבנה חשובה בבנין הספר הניחו הגברת גוצ׳ה (לבית רובינשטיין) ובעלה מר בוריס גולדשטיין מהונדורס, בתרמם סך 250 לירות, וסוסל ואברהם ליכטשין ממקסיקו שתרמו סך 50 ל״י.

פעולות הועדים היו רב־גווניות. אף פעם לא סיטינו מהמטרה העקרית שלשמה אנו קימים, והיא: עזרה לפליטי השואה, לשרידים האחרונים של קהילת קובל המפוארת, שמגיעים אלינו שבורים ורצוצים ומחוסרי־כל. אנו עוזרים להם בהלואות קטנות בהתאם ליכלתנו ובסידורם בעבודה.

מחובתנו לנקוב בשמות החברים, שעמדו לימינם של עולים אלה בסידורם בעבודה: הח׳ אורי אלפרט, ד״ר יעקב חסיס, יצחק מרגלית, מאשה גרינבלט וברוך אביבי.

עלינו לזכור, שעם הוצאת הספר לא תמה פרשת פעולות הארגון. לאחר שמילאנו חובתנו ליקירינו, עלינו להגביר את דאגתנו לחיים, לעזור לעולים החדשים וגם לעולים הותיקים, שמסיבה זו או אחרת נשבר מטה לחמם.

מתינו היקרים צוו עלינו שנאהב יותר איש את רעהו, כי נשארנו מעטים וספורים. וצוואה זו מחייבת אותנו לחשל יותר ויותר את טבעות־הארגון.

בסיום דברינו עלינו להעלות בצער רב ושברון־לב את זכר בני־עירנו שנפטרו בארץ ובחו״ל ולא זכו לראות במו־עיניהם את „ספר קובל״ שכה השתוקקו להופעתו. בעודם בחיים כמהו לשעה הגדולה של שיקום העיר ע״י תמונות ואותיות. הם דימו בנפשם שבכך ימצאו נחמה פורתא לשבר הגדול שכולנו השברנו. ידובבו־נא דפי־הספר את שפתותיהם בקבר.

ד״ר אברהם גורלי ז״ל



מבין פעילי הארגון, שהנציחו את שמו־תיהם באהבתם ודאגתם לבני עירנו, מזהיר שמו של ד״ר אברהם גורלי ז״ל שהלך מאתנו בעודנו במבחר עלומיו, כולו שופע מרץ ודרי־כות לפעולה.

אזנו של ד״ר גורלי היתה כרויה תמיד לדאגות הארגון. הוא השתדל לעזור למי שהוצרך לעזרה, ללא התחשבות בעומס הרב שרבץ עליו עקב תפקידו כעורך־דין.

היתה זו סגולתו הנפשית היקרה להתחבב על החברה, סגולה שנבעה מתוך אהבת האדם. הנכונות לעזור לכל, היתה זאת סגולת לבו הטוב. סגולה זאת היתה הקו האופייני של אברהם לאורך חייו. אברהם בחר ללמוד משפטים, לאחר סיימו את הגמנסיה. מעולם לא גרס את המונח המקובל הקאריירסטי, „אדבוקאט״. חניך הגמנסיה העברית, חדור רוח ציונית חלוצית, שאף ללמוד חוק ומשפט במובן הרחב ביותר של המושג. ובאמת לאחר שגמר את חוק למודיו באוניברסיטאות ווילנא ווארשה עלה לארץ והשתלם באוניברסיטה העברית בירושלים כתלמיד מחקר... הוא למד את החוק הבינלאומי והוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה עבור מחקרו במקצוע היחסים הבינלאומיים. הדיסר־טציה שלו „שאלת המיעוט היהודי בחבר הלאומים״, שפרופ׳ נורמן בנטוויטש כתב לה דברי הקדמה מלאי הערכה, זכתה לתשומת לב של בעלי מקצוע.

מראשית דרכו התגלה אברהם גורלי כמשפטן מובהק, יוריסט בחסד. היו בו אותן הסגולות הנדירות שציינו את המשובחים והנודעים שביוריסטים היהודים: ידיעה מעמיקה בשדה החוק, חריפות־השכל ותפיסה מהירה, אינטלי־גנציה בלתי־רגילה, חוש לצדק, ומעל לכל — לב רגיש וחם. לכל אלה נוסף עוד קוו אופייני — העורק הציבורי, ההבנה לצרכי ציבור ועם. עד מהרה יצא לו שם בירושלים כעורך־דין וכיוריסט מובהק. רבו הדורשים לו, ביניהם רבו הנצרכים וחסרי־אמצעים, שלעולם לא היה פוטרם, נוטל את עניניהם ומשפטיהם להגן עליהם בהתנדבות ובמסירות. כיוריסט היה מכובד על השופטים, כי טענותיו הצטיינו בהגיונן ובבהירותן, בענינותן ובקיצורן.

בעבודה צבורית ומדינית. סמוך לעלותו נכנס ל„הגנה״. פעילותו ב„הגנה״ היא

אולם עבודתו המקצועית תפסה אך חלק קטן מזמנו, כי רובו היה שקוע

פרק מזהיר של עבודה מסורה לציבור, לעם ולארץ. ככל שהרבה לעבוד, כן גברו והלכו הדרישות והענינים. הוא עבד בלי ליאות בלשכת ההסברה בארגון במחוז ירושלים. במיוחד טיפל בשחרור אסירי ההגנה. השלטון המנדטורי הכביד עולו, רבו העצורים עבור נשיאת נשק, רבו והלכו אסירי ההגנה בכל הארץ, שהובאו ונכלאו בבתי־סוהר שונים וביחוד באלה שבירושלים. העבודה היתה רבה, מעיפה, מורטת עצבים תוך טיפול עם אנשי הבולשת והמשפט המנדטורי הנוקשה. רבים רבים מחברי ההגנה, ותיקים וצעירים שוחררו מבתי־הכלא ומצפרני המשטרה והבולשת, הודות לעוז רוחו ואומץ־לבו של אברהם גורלי, שלא ידע עיפות ומורך בעבודתו זו.

נוסף לעבודתו המקצועית כעורך־דין, ונוסף לעבודתו הציבורית ופעילותו ב„הגנה", פיתח אברהם גורלי פעולה חשובה כעתונאי, פובליציסט פוליטי בעל שאר־רוח, וכעורך ומו"ל בשדה החוק והמשפט. במשך כמה שנים עבד במערכת „דבר" (1936—39), וכתב מאמרים ורשימות בענינים מדיניים ובינלאומיים. הוא נלחם את מלחמת חוקיותו של עם ישראל לארץ־ישראל, נמנה עם אותם בהירי־העינים שחזו את דבר הקמתה של מדינת ישראל, כשעוד רבו הספקות והפקפוקים והמהססים כאחת. רבים מדבריו הובאו כמאמרים ראשיים ב„דבר" ורבים נדפסו — אף בעילום שם, במדור „דבר היום" כדבריה של המערכת.

במרוצת הזמן, עם רבוי מעמסת העבודה והתפקידים, נאלץ לוותר על עבודתו הפובליציסטית והתמסר יותר ויותר לעבודתו המשפטית המדעית. הוא החל לפרסם את פסקי־הדין של בתי־המשפט המחוזיים והעליון בארץ, פסקי־דין שכמוהם כחוקים המחייבים בארץ. אך לפני עיניו היו צרכיה של הארץ, המדינה בדרך, והישוב — העם המתהוה במדינה. כל אלה הזקוקים לחוק ולמשפט. אברהם גורלי יסד והוציא „ספריה משפטית". במסירות, באהבה וביכולת כתב וערך והוציא ספרי חוק משלו ומשל אחרים. „ספריה משפטית" זאת היתה מפעלו האישי, בה השקיע ממיטב כוחותיו, עבודה רבה ומפרכת שהתבטאה לא רק בעריכה מקצועית יורידית, כי אם בעריכה סגנונית ולשונית, ולעתים קרובות גם בגיבוש כלים — מונחים יורידיים עבריים וחידושי לשון. (הוא אף פירסם מחקרי לשון אחדים, והשתתף בעריכת מונחים מקצועיים ב„מלון החדש" של א. אבן־שושן). לכל ספר, מ־13 הספרים שיצאו ב„ספריה המשפטית" הקדים מבוא. המבואות הללו קובעים ברכה לעצמם. מבחר ספרי החוק והמשפט שיצאו ב„ספריה המשפטית" בעריכתו של אברהם גורלי מקיפים תחומים שונים של החוק, והם אבני יסוד בספריה המשפטית העברית.

עם התחלת מלחמת־השחרור נקרא אברהם גורלי לעמוד בראש השירות המשפטי של צה"ל, ונתמנה לתובע כללי ראשון (תוכ"ל). הוא חיבר את חוק

השיפוט הצבאי של תש"ח. עם קום המדינה נתמנה כחבר המועצה המשפטית. עניני החוק והמשפט ועניני בטחונה של המדינה היו בראש דאגותיו.

הוא היה מלא תכניות ושאיפות. אחת מתכניותיו הרבות שלא הספיק להגשימה, היתה הוצאת קובץ בשם „המשפט בספרות העברית והעולמית", ולמטרה זאת כבר אסף וציין עשרות פרקים.

מלא מרץ, שופע תכניות ורעיונות, נדיב־לב וברוך־הומור, נקטף לפתע באמצע חייו, בטרם מלאו לו 43 שנה, בתאונת־דרכים בדרך לבאר־שבע. נפסק פתיל חייו, חיים מלאי עבודה לעם ולמדינה.

ה מ ע ר כ ת

תוכן הספר

תורה וחסידות

התנועה הציונית ותנועות־הנוער הציוניות

מוסדות, תנועות, ארגונים

ערב־השואה

חורבן־קובל

עמ׳

קובל בחורבנה

על משמרתם נפלו